

VATERLÄNDISCHE GEDENKHALLE
DER

Maciej Karczewski

Muzeum w mieście Lötzen

Historia i zbiory (1916-1944)

Maciej Karczewski

Muzeum w mieście Lötzen
Historia i zbiory (1916-1944)

Mazurom.
Ludziom i krainie

VATERLÄNDISCHE GEDENKHALLE
DER

Maciej Karczewski

Muzeum w mieście Lötzen

Historia i zbiory (1916-1944)

Białystok 2017

Recenzenci:

prof. dr hab. Grzegorz Białuński
prof. dr hab. Wojciech Nowakowski

Wydanie dofinansowane ze środków Wydziału Historyczno-Socjologicznego
Uniwersytetu w Białymstoku

Materiały źródłowe zostały częściowo zebrane w trakcie stypendium finansowanego przez Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie.

Treść książki powstała w ramach stypendium
Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej książki nie może być powielana ani rozpowszechniana za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych – bez pisemnej zgody autora i wydawcy.

Na okładce:

1 strona: *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* w dniu 6 czerwca 1922 r. Feldmarszałek Paul von Hindenburg w towarzystwie burmistrza Giżycka Paula Schmidta oraz Helmuta Meyego przed odnowionym i odświętnie udekorowanym wejściem do muzeum. Fotografia ze zbiorów Katarzyny i Janusza Pileckich

2 strona: Wejście główne do budynku starej masztarni – siedziby *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Stan z 1950 r. M. Gräfin Dönhoff, *Namen die keiner mehr nennt. Ostpreußen – Menschen und Geschichte*, Frankfurt/Main – Wien – Zürich 1964

© Maciej Karczewski, 2017

ISBN 978-83-942895-6-0

Wydawca:

Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej, seria Archeologia Pamięci, t. III

Skład i łamanie:

 Visual Arts biuro@v-arts.pl

Druk:

Wydawnictwo Prymat, Białystok

Spis treści

Od autora	7
1. Dlaczego „Muzeum w mieście Lötzen”?	11
2. Źródła	13
3. Wielka Wojna na mazurskim odcinku frontu wschodniego i powstanie <i>Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen</i>	23
4. Siedziby	29
5. Organizacja i struktura muzeum.	43
5.1. Zaplecze organizacyjne i status prawny.	43
5.2. Inwentaryzacja i dokumentacja zbiorów oraz ruch muzealiów.	53
5.3. Działania na rzecz dziedzictwa archeologicznego powiatu giżyckiego (1933-1943) ...	65
5.4. Udostępnianie zbiorów	68
6. Ekspozycja i kolekcja muzealna.	71
6.1. Początki kolekcji i dwie pierwsze ekspozycje (1916-1917 r.).	71
6.2. Przeprowadzka do <i>Villi Fuß</i> i nowa ekspozycja	102
6.3. Powrót do budynku starej masztarni. Lata dwudzieste i początek lat trzydziestych XX w.	106
6.4. Lata 1934-1935. Wielodziałowe <i>Heimatmuseum</i>	108
6.5. Jedyne wschodniopruskie muzeum wojny.	120
7. Koniec II wojny światowej i dalsze losy kolekcji muzealnej	127
Bibliografia	139
<hr/>	
Aneks 1. Katalog zabytków archeologicznych i eksponatów przyrodniczych ze zbiorów <i>Vaterländische Gedenkhalle Lötzen</i> zidentyfikowanych w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Muzeum Przyrody w Olsztynie oraz na podstawie dokumentacji archiwalnej	149
Aneks 2. Kopia kartoteki dr. Arthura Schmidta	183
Aneks 3. Kopia kartoteki Marty Schmiedehelm. Zabytki archeologiczne z cmentarzyska <i>Kullabrücke</i> – Bogaczewo-Kula	305
Aneks 4. Ryciny z portfolio „ <i>Aus dem zerstörten Masuren</i> ” z reprodukcjami obrazów namalowanych przez Richarda Rothgiessera, z ekspozycji Kolekcji Historii Wojny <i>Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen</i>	373
Tablice	389

Od autora

W lipcu 1991 r., podczas pierwszego sezonu badań wykopaliskowych reliktyw cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów w Paprotkach Kolonii, w powiecie giżyckim, członkowie ekspedycji archeologicznej zwiedzili po raz pierwszy Muzeum Fauny i Flory, mieszczące się w koszarowcu na donżonie Twierdzy Boyen w Giżycku. Założycielem i kustoszem tego muzeum był Bogusław Domaniewski (G. Białyński, J. Sekta 2012a, s. 505). Pan Bogusław przyjął nas wówczas, podobnie jak podczas kolejnych spotkań, z ogromną życzliwością. Jego opowieści o licznych przygodach: udziale podchorążego Bogusława Domaniewskiego w wykopaliskach na cmentarzysku kurhanowym, przeprowadzonych w ramach ćwiczeń wojskowych przez prof. Stefana Noska, żegludze wokół Afryki i do wybrzeży Azji na statkach rybackich, brzmiały fantastycznie w murach pruskiej twierdzy (D. Zakrzewska 2000; S. Maciejewski 2001).

Goście odwiedzający Muzeum Fauny i Flory pozostawiali w nim niekiedy cenne pamiątki. Jedną z nich była kopia prywatnej kartoteki archeologicznej dr. Arthura Schmidta, społecznego dyrektora *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen*. Do Giżycka przywiózł ją na początku lat osiemdziesiątych XX w. Rudolf Madeya, ówczesny członek *Kreisgemeinschaft Lötzen* w Neumünster, dawny współpracownik tutejszego przedwojennego muzeum (M. Karczewska 1999, s. 240-241)¹. Była to niemal wierna kopia oryginału, przechowywanego w archiwum *Kreisgemeinschaft Lötzen* w Neumünster koło Hamburga, różniąca się od pierwowzoru brakiem kolorowych oznaczeń na mapach. Bogactwo kartoteki, w tym rysunki i fotografie wielu zabytków archeologicznych, stały się inspiracją do dalszych poszukiwań informacji o *Vaterländische*

Gedenkhalle Lötzen. Przyrastały one stopniowo, nieraz na marginesie innych badań nad archeologią Krainy Wielkich Jezior Mazurskich.

Celem książki jest ukazanie fenomenu, jakim była giżycka *Vaterländische Gedenkhalle* wśród innych muzeów regionalnych (*Heimatmuseen*) Prus Wschodnich. Losy tej prowincji, będące konsekwencją II wojny światowej, spowodowały, że przedwojenne giżyckie muzeum, podobnie jak ogromna część mazurskiego dziedzictwa kulturowego, przestało istnieć. Przedwojenni pracownicy i współpracownicy muzeum podzielili losy większości mieszkańców *Lötzen* i całych Prus Wschodnich. W styczniu 1945 r. zostali zmuszeni do ucieczki przed zbliżającym się frontem. Pozostałych, niemal bez wyjątku, wysiedlono w pierwszych powojennych latach w głąb Niemiec. Kolekcja muzealna, poza zbiorami archeologicznymi oraz pojedynczymi eksponatami historycznymi i przyrodniczymi, uległa rozproszeniu lub zniszczeniu. Budynek muzeum zburzono w latach pięćdziesiątych XX w.

Książka przedstawia losy *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, kolekcji i związanych z nim ludzi. Starłem się zebrać w niej wszelkie dostępne informacje o jego historii i zbiorach. Z tego powodu, częścią książki równie istotną jak tekst, jest jej strona ilustracyjna, ukazująca siedziby muzeum, wnętrza sal muzealnych i eksponaty.

Moim celem nie było przedstawienie szczegółowej analizy typologicznej wszystkich zabytków wchodzących w skład kolekcji. Znaczna część ocalałych eksponatów archeologicznych, przechowywanych obecnie w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, została już zresztą opracowana i opublikowana (m.in. J. Okulicz 1958; M. Karczewska 1999; M. Karczewski 1999; M. Karczewska, M. Karczewski, J. Sobieraj

¹ Bogusław Domaniewski zmarł jesienią 2001 r., w wieku 91 lat. Na podstawie decyzji jego żony, zbiory Muzeum Fauny i Flory przeszły na własność Towarzystwa Miłośników Twierdzy Boyen w Giżycku. Ocena stanu zachowania sponarowanych zwierząt, będących podstawą ekspozycji muzealnej, tworzonej przez lata przez Bogusława Domaniewskiego, wykazała ich zły stan, spowodowany zaatakowaniem eksponatów przez insekty i grzyby. Ekspertyza ta stała się podstawą decyzji o ich spalaniu. W ten sposób przestała istnieć większość eksponatów z Muzeum Fauny i Flory. Natomiast zabytki i archiwalia archeologiczne i historyczne uległy rozproszeniu. Nikt z zainteresowanych nie zgłosił pomysłu kontynuacji działalności muzeum będącego dziełem życia Bogusława Domaniewskiego. Podarowana przez Rudolfa Madeyę kopia kartoteki trafiła do zbiorów Muzeum Kultury Ludowej w Węgorzewie.

2006). Ilustracje pojedynczych zabytków archeologicznych zawierają też powojenne opracowania archeologicznych źródeł archiwalnych oraz publikacje krajoznawcze poświęcone powiatowi giżyckiemu (R. Odoj 1966, s. 31, 32, 34, 37; 1983, s. 51, 52, 55, 61, 65-68; A. Bitner-Wróblewska, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz, T. Nowakiewicz 2011, s. 308; T. Nowakiewicz 2011, s. 564, ryc. 12:g). Do naszych czasów nie przetrwały eksponaty z innych działów muzeum, co sprawia, że informacje o nich ograniczone są do źródeł archiwalnych.

Źródła i materiały do książki zebrałem podczas kwerend archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych. Dużą pomocą w tych pracach było przyznane mi w 2004 r. przez Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie miesięczne stypendium na badania archiwalne i biblioteczne w Berlinie, w ramach projektu badawczego: „Z dziejów mazurskiego Heimatmuseum. Kolekcja archeologiczna *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen w Giżycku (d. Lötzen)*“. Swój ostateczny kształt książka zyskała dzięki półrocznemu stypendium twórczemu przyznanemu mi w pierwszej połowie 2015 r. przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W badaniach historii muzeum spotkałem się z pomocą wielu życzliwych osób. Szczególną wdzięczność winien jestem Ute Eichler, kierownicze Archiwum *Kreisgemeinschaft Lötzen* w Neumünster koło Hamburga. Dzięki niej mogłem zapoznać się z oryginałem kartoteki dr. Arthura Schmidta i przywiezionymi przez niego do Hamburga dokumentami z przedwojennego giżyckiego muzeum. Już po zakończeniu kwerendy, otrzymałem od niej kopię czterech map archeologicznych *Kreis Lötzen* (powiatu giżyckiego)² oraz projekt architektoniczny nowej siedziby muzeum, która w połowie lat trzydziestych XX w. miała zostać wzniesiona nad brzegiem Niegocina. Te niezwykle cenne źródła wzbogaciły Archiwum *Kreisgemeinschaft Lötzen* w 2014 r. Ute Eichler udostępniła mi także maszynopis swojego artykułu na temat dr. A. Schmidta, przygotowany do druku w „*Lötzener Heimatbrief*“.

Równie wiele zawdzięczam Mirosławowi J. Hoffmannowi, kierownikowi Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, znawcy dziejów archeologii wschodniopruskiej, który z niezmienną od lat życzliwością pomagał mi w docieraniu do nieznanych wątków losów kolekcji muzealnej *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*.

Marek Kowalczyk i Kazimierz Pietrachowicz, właściciele niezrównanej kolekcji ikonograficznej i archiwalnej związanej z przedwojennym Giżyckiem, umożliwili mi wykorzystanie swoich zbiorów, co wpłynęło znacząco na wzbogacenie strony ilustracyjnej książki.

Życzliwą pomoc okazała mi również Elżbieta Jelińska, dyrektor Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie oraz jego pracownicy: Małgorzata Gałęziowska, kierownik Działu Historii, Małgorzata Okulicz, kierownik Działu Rzemiosła Artystycznego, Kinga Raińska, Główny Inwentaryzator Zbiorów, Barbara Michalska, kierownik Biblioteki Muzealnej i Danuta Piątkowska, pracownica tej Biblioteki, Małgorzata Kumorowicz, opiekun Gabinetu Numizmatycznego, Hanna Łosicka z Działu Etnografii oraz Agata Drozdek, Jarosław Sobieraj i Kacper Martyka z Działu Archeologii, którzy z ogromną cierpliwością wspierali mnie w poszukiwaniach zabytków z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

Z równą wielką życzliwością spotkałem się w innych mazurskich muzeach. Pomogli mi: Monika Ostaszewska-Symonowicz, kierownik Muzeum Mazurskiego w Szczytnie, Jadwiga Wierczak, kierownik Działu Etnografii Muzeum Budownictwa Ludowego w Olsztynku, Dariusz Żyłkowski, kierownik Muzeum w Mrągowie i Mariusz Wyczółkowski, kustosz Muzeum im. Wojciech Kętrzyńskiego w Kętrzynie.

Niezwykle owocna okazała się kwerenda w zbiorach Muzeum Przyrody w Olsztynie. Dzięki pomocy Mariana Szymkiewicza, kierownika tego muzeum, odnalazłem szereg zabytków archeologicznych wykonanych z kości i poroża oraz eksponatów faunistycznych z dawnej kolekcji giżyckiego muzeum.

Podczas kwerendy w archiwum i zbiorach *Archäologisches Zentrum Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz*, przechowujących archiwalia i zbiory ocalałe z Prussia-Museum w Królewcu, życzliwość i pomoc okazali mi Horst Wieder, Christoph Jahn i Izabela Szter.

Wśród osób zaangażowanych w pierwszych latach istnienia muzeum w organizację ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* był dr Friedrich Behn, archeolog z *Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz*. W poszukiwaniach dokumentów związanych z giżyckim epizodem jego działalności pomagała mi Constanze Berbüsse, archeolog z RGZM. Niestety, okazało się, że cała

² W treści książki określenie „powiat giżycki” będzie używane dla oznaczenia obszaru tej jednostki administracyjnej w jej granicach sprzed końca II wojny światowej.

przedwojenna dokumentacja dotycząca działalności dr. F. Behna uległa zniszczeniu podczas II wojny światowej w wyniku bombardowania zamku elektorskiego (*Kurfürstliches Schloss*), siedziby muzeum.

Jednym z problemów, którego przez dłuższy czas nie umiałem rozwiązać, było ustalenie daty powrotu ekspozycji do pierwotnej siedziby muzeum, po czasowym przeniesieniu jej w 1918 r. do *Villi Fuß* we wschodniej części miasta. Niezwykle pomocna okazała się pod tym względem fotografia, datowana na 6 lipca 1922 r., ukazująca marszałka Paula von Hindenburga i gitych oficjeli przed odświętnie udekorowanym wejściem do starej siedziby muzeum. Możliwość udostępnienia fotografii zawdzięczam Katarzynie i Januszowi Pileckim, gitycczanom, członkom „Stowarzyszenia Wspólnota Mazurska”.

Grzegorzowi Putkowskemu, miłośnikowi przeszłości regionu i kolekcjonerowi związanych z nim pamiątek, jestem wdzięczny za udostępnienie dwunastu kopii mikrofilmów z wycinkami zawierającymi informacje o *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, z egzemplarzy „*Lötzener Zeitung*” z pierwszej połowy 1916 r. Z jego kolekcji pochodzi również pocztówka przedstawiająca karykatury wojenne eksponowane przy wejściu na piętro *Gedenkhalle*.

Harald Kemm i Karl-Heinz Günther Fuchs okazali mi nieocenioną pomoc w odczytaniu rękopisu listu prof. Friedricha Lahrsa z 1918 r., będącego odpowiedzią na pismo dr. R. Dethlefsena,

konserwatora zabytków Prowincji Wschodniopruskiej. Korespondencja ta związana była z próbą przejęcia kolekcji archeologicznej *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* do zbiorów *Prussia-Museum* w Królewcu.

Wojenne losy części kolekcji muzealnej miały swój ostatni znany epizod w miejscowości *Soldin* w Nowej Marchii, dzisiejszym Myśliborzu w województwie zachodniopomorskim. Ewakuowane tam eksponaty mogły po II wojnie światowej trafić do jednego z pomorskich muzeów. W ich poszukiwaniach, niestety bezowocnych, pomógł mi Aleksander Ostasz, dyrektor Muzeum Oręza Polskiego w Kołobrzegu.

Powojenna część historii eksponatów archeologicznych, etnograficznych, historycznych i przyrodniczych związana była z postacią dr. Jerzego Antoniewicza i Muzeum Mazurskim w Olsztynie. Podczas kwerendy archiwalnej dotyczącej działalności J. Antoniewicza jako delegata Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie na obszarze tzw. północnych ziem odzyskanych pomogła mi Krystyna Piotrowska, kierownik Pracowni Dokumentacji Naukowej PMA.

Wiele cennych informacji i wskazówek otrzymałem też od Roberta Kempy, Jana Sekty i Jarosława Andrukajtisa, badaczy historii i dziedzictwa kulturowego Mazur.

Bez pomocy wszystkich wymienionych osób i instytucji, książka *Muzeum w mieście Lötzen. Historia i zbiory (1916-1944)* nie powstałaby w tym kształcie.

1. Dlaczego „Muzeum w mieście Lötzen”?

Przez niemal trzy dekady istnienia, *Vaterländische Gedenkhalle* nie było monolitem. Zmianiano jego misję, organizację i ekspozycję. Muzeum nosiło też różne nazwy, w zależności od aktualnego profilu jego działalności. Nie chcąc dokonywać wyboru tylko jednej z nich, przyjąłem za punkt odniesienia to, co pozostawało niezmiennie: nazwę miasta. Stąd tytuł książki „Muzeum w mieście Lötzen. Historia i zbiory (1916-1944)”.

Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen była realizacją idei dowódcy Twierdzy Boyen – pułkownika Hansa Bussego (ryc. 1). Na początku, w jej urzeczywistnieniu brali udział przede wszystkim żołnierze z garnizonu tej twierdzy i społeczność powiatu giżyckiego (G. Brunner 1917, s. 3-4; A. Schmidt 1961c, s. 277-278). Precyzyjne przełożenie na język polski nazwy dzieła pułkownika H. Bussego nie jest możliwe. Idei tej nie oddaje w pełni tłumaczenie: Ojczyzniana Sala Pamięci Twierdzy Boyen, już chociażby ze względu na różnorakie znaczenie w języku polskim tłumaczenia niemieckiego słowa *Halle*. Dosłownie tłumaczenie: hala, jest terminem kojarzącym się z przemysłem lub sportem, nieużywanym w języku polskim w kontekście pamięci historycznej. Natomiast sala lub izba, częste w nazwach: sala pamięci i izba historyczna, nie oddają rzeczywistego rozmachu ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle*.

W kolejnych latach, gdy kierownikami muzeum byli nauczyciele: Johannes Dziubiella, a potem Helmut Meye, jego ekspozycja była nadal rozbudowywana, głównie dzięki darom przekazywanym przez mieszkańców powiatu giżyckiego (A. Schmidt 1961c, s. 278). Z nazwy zniknęła w tym czasie „Twierdza Boyen”, a pojawiło się w niej „miasto Giżycko”. W latach dwudziestych i pierwszej połowie lat trzydziestych XX w. muzeum określane było jako: „*Gedenkhalle*”, „*Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*” lub „*Vaterländische Gedenkhalle in Lötzen*”. Już w 1927 r., dr Max Simoneit, autor przewodnika „*Die Masurischen Seen*”, określił

Ryc. 1: Pułkownik Hans Busse, dowódca Twierdzy Boyen i pomysłodawca oraz opiekun *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*

„*Königsberger Woche*”, J. 7, Nr 4, 22 Oktober 1914

Gedenkhalle, kierowane wówczas przez nauczyciela H. Meyego, jako pierwsze w południowej części Prus Wschodnich muzeum krajoznawcze, muzeum wojny i muzeum historyczne (M. Simoneit 1927, s. 16). Zasadnicza zmiana, sankcjonująca w dużym stopniu efekty wcześniejszej rozbudowy kolekcji, nastąpiła w 1933 r. wraz z objęciem społecznej funkcji dyrektora *Gedenkhalle* przez dr. Arthura Schmidta. *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* stało się wówczas wielodziałowym *Heimattmuseum*³

³ R. Traba posługuje się terminem „muzeum ziemi ojczystej” jako polskim odpowiednikiem niemieckiego *Heimattmuseum* (R. Traba 2005, s. 212). Ze względu na różnicę uwarunkowań społecznych, kulturowych i historycznych są to terminy zbliżone, ale nie tożsame. Ścisłym odpowiednikiem *Heimattmuseum* nie jest również muzeum krajoznawcze.

z silnym akcentem położonym na dziedzictwo I wojny światowej (R. Lehnert 1926; A. Schmidt 1961c, s. 278). Jego oficjalna nazwa brzmiała: *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen*. Okres ten trwał niespełna cztery lata. W drugiej połowie 1935 r. A. Schmidt przestał kierować giżycką *Gedenkhalle*. Ekspozycja uległa wówczas przebudowie, w związku z nowym programem przekształcającą ją w muzeum I wojny światowej, którego częścią stała się Twierdza Boyen, uznana w tym czasie za pomnik kultury. Od 1935 r. co najmniej do 1939 r. jego pełna nazwa brzmiała: *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum* (Lötzen 1936; H. L. Gnadt 1961, s. 286-288)⁴. Następnie, w związku z poszerzeniem kolekcji o militaria zdobyte na frontach II wojny światowej, zaczęto używać nazwy *Ostpreußisches Kriegsmuseum*⁵. Kilkukrotna zmiana nazwy sprawia, że nie sposób dziś wybrać tej jednej, najważniejszej. Dlatego w tekście książki, obok pełnych nazw właściwych dla poszczególnych okresów historii muzeum, pojawiają się zamiennie określenia: *Gedenkhalle*, *Vaterländische Gedenkhalle* i *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, używane w okresie międzywojennym⁶.

Gedenkhalle istniała niespełna trzydzieści lat – od 27 lutego 1916 r. do przełomu 1944 i 1945 r., kiedy część zabytków z ekspozycji prawdopodobnie spakowano i ukryto w piwnicach budynku Starostwa Powiatowego, zaś najcenniejszą część zbiorów historycznych ewakuowano do *Soldin* w Nowej Marchii, czyli dzisiejszego Myśliborza w województwie zachodniopomorskim. Koniec muzeum nie oznaczał końca jego historii. Wpływ giżyckiej placówki na naukę i kulturę, niemiecką oraz polską, trwa już ponad siedemdziesiąt lat. W czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej o *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* co prawda zapomniano, ale w tym samym czasie, w Republice Federalnej Niemiec, *Kreisgemeinschaft Lötzen* w Neumünster wpisało je w tradycję *Heimatu*. Po II wojnie światowej, na podstawie zabytków

archeologicznych i szczątkowej dokumentacji powstał artykuł prof. Jerzego Okulicza-Kozaryna o cmentarzysku w Bogaczewie Kuli (*Kullabrücke*) (J. Okulicz 1958). Później, zabytki z cmentarzysk Bogaczewie-Kuli i Sterławkach Małych (*Klein Stürlack*) oraz innych stanowisk archeologicznych z różnych epok, pochodzące z obszaru powiatu giżyckiego, weszły do polskiej literatury archeologicznej, w tym do „*Pradziejów ziem pruskich*” J. Okulicza-Kozaryna i do monografii kultury bogaczewskiej prof. Wojciecha Nowakowskiego (W. Nowakowski 2007b). Wzrost zainteresowania archeologiczną częścią kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* nastąpił w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych XX w., po tym jak kopia kartoteki zabytków archeologicznych z obszaru powiatu giżyckiego, przywieziona do Polski przez Rudolfa Madeyę, za pośrednictwem Bogusława Domaniewskiego, trafiła do polskich archeologów. Na jej podstawie powstały kolejne artykuły poświęcone zabytkom z epoki kamienia oraz cmentarzysku w Sterławkach Małych, przywracające do obiegu naukowego ważne źródła archeologiczne obszaru Pojezierza Mazurskiego (M. Karczevska 1999; M. Karczevska, M. Karczewski, J. Sobieraj 2006).

Próba przedstawienia historii *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* nie wynika jedynie z chęci opisanego kolejnego, niemal zupełnie zapomnianego, chociaż nieodległego czasowo, fragmentu historii Mazur. Przywrócenie pamięci o tym muzeum, będącego częścią zarówno wielkiej, jak i małej historii tych terenów, uwikłanego w państwową ideologię i osobiste aspiracje związanych z nim osób, jest istotne z perspektywy współczesnych mieszkańców tych ziem. Pamięć ta może i powinna stać się częścią ich tożsamości regionalnej, budującej związek z małą ojczyzną. O tym, że taka potrzeba istnieje, najdobitniej świadczą starania o utworzenie w Giżycku nowego muzeum. Starania te, podobnie jak ponad sto lat temu, podejmują dziś sami mieszkańcy Giżycka.

⁴ H. L. Gnadt jako datę oficjalnej zmiany nazwy podał 1937 r. (H. L. Gnadt 1961, s. 287).

⁵ W tej formie zanotował ją m.in. w końcu 1945 r. Starosta Łuczański Stanisław Ławrowski w piśmie skierowanym do dr. Jerzego Antoniewicza (Archiwum J. Antoniewicza w Archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie,teczka 187: „Dane z różnych powiatów do rozsegregowania”).

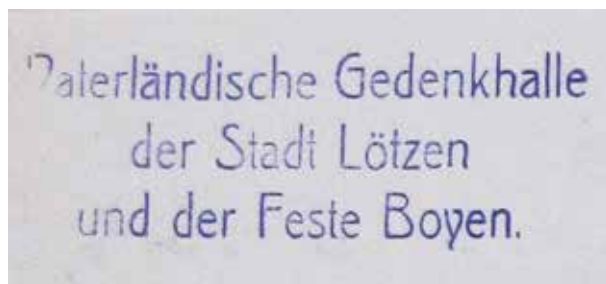
⁶ Ze względu na brak precyzyjnych tłumaczeń na język polski wielu nazw własnych związanych z *Vaterländische Gedenkhalle*, jako zasadę przyjęto, że w przypadku takich nazw za pierwszym razem w każdym rozdziale przytoczona została nazwa niemiecka i obok, w nawiasie, zbliżone do oryginału jej tłumaczenie na język polski. W dalszej części tekstu podawana była tylko nazwa niemiecka. Dotyczy to zwłaszcza zmieniających się w czasie nazw ekspozycji *Gedenkhalle*.

2. Źródła

Po stu latach od pierwszego, uroczystego otwarcia *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* niewiele zachowało się źródeł do jego dziejów. Te, które istnieją, są zdekompletowane i rozproszone. Z licznych zabytków i eksponatów nie zachowały się elementy głównej części ekspozycji, tzw. *Ehrenhalle* (Sali Honoru): pamiątki po feldmarszałku von Boyenie, broń z czasów I wojny światowej, popiersia feldmarszałka Paula von Hindenburga i generała Ericha Ludendorffa, portrety i fotografie cesarza i książąt niemieckich oraz zasłużonych dowódców, liczne dokumenty z 1914 i 1915 r. Nie istnieją też eksponaty z *Kriegsgeschichtliche Sammlung* (Kolekcji Historii Wojny): dalsze egzemplarze broni rosyjskiej i niemieckiej z czasów I wojny światowej, drewniane figury żołnierzy w mundurach obu walczących stron, fotografie i obrazy ukazujące zniszczenia wojenne na Mazurach, mapy wojskowe oraz dokumenty z czasów oblężenia Twierdzy Boyen i walk na froncie pozycyjnym jesienią 1914 i zimą 1914/1915 r. Nie ocalało niemal nic z kolekcji *Masurische Zimmer* (Pokoju Mazurskiego), obejmującej eksponaty etnograficzne, historyczne i przyrodnicze oraz zbiór grafik. W zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie zachowała się jedynie część zabytków archeologicznych z *Busse Sammlung* (Kolekcji Bussego). Poroża reniferów, jeleni i łosi oraz szczątki ludzkie z mogiły z czasów najazdu tatarskiego, odkrytej pod zamkiem giżyckim, znajdują się w olsztyńskim Muzeum Przyrody⁷. Niestety, zostały one w znacznej części przemieszane z eksponatami pochodzącymi z *Prussia-Museum* w Królewcu i prawdopodobnie innych muzeów z byłych Prus Wschodnich.

W Dziale Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie przechowywane są również oryginalne metryczki z gablot z ekspozycji *Busse Sammlung*. Zawierają one często numery inwentarza zabytków. Numery te, oraz oznaczenia umieszczone na zabytkach archeologicznych okazały się wystarczającą podstawą do rekonstrukcji sposobu zainwentaryzowania tej części eksponatów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*.

Bardzo dużym utrudnieniem przy rekonstrukcji kolekcji muzealnej przedwojennego giżyckiego muzeum i jego historii jest niemal zupełny brak oficjalnej dokumentacji związanej z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Nie zachował się inwentarz muzealny. Dokumentacja naukowa przetrwała szczątkowo w prywatnej kartotece archeologicznej dr. Arthura Schmidta. Zawiera ona jednak informacje dotyczące tylko części zabytków archeologicznych. Nie wiadomo nic o dokumentacji administracyjnej i finansowej. Nieznana jest pełna lista pracowników i współpracowników giżyckiego muzeum.

Ryc. 2: Pieczęć wielodziałowego *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen* z pisma z 2 stycznia 1935 r.

Zbiory *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1

⁷ Terminem „najazd tatarski“ określane były w tradycji mazurskiej wydarzenia z czasów Potopu Szwedzkiego. Pierwszy, właściwy najazd tatarski objął południową część Mazur. Doszło do niego w październiku 1656 r., po przegranej przez wojska szwedzkie i brandenburskie bitwy pod Prostkami, w której starli się oni z wojskami polsko-litewskimi dowodzonymi przez hetmana polnego litewskiego Wincentego Gosiewskiego. Po zwycięstwie hetman zezwolił oddziałowi Tatarów, liczącemu od 1,5 do 2 tysięcy szabel, na splądrowanie południowej części Prus Książęcych. Kolejne „najazdy tatarskie”, w czasie od listopada 1656 do lutego 1657 r., były w rzeczywistości ekspedycjami karnymi przeprowadzonymi przez wojska polskie i litewskie, których lekkie chorągwie przypominały wyglądem czambuły tatarskie. Samo Giżycko i jego okolice zostały splądrowane w lutym 1657 r. przez wojska litewskie dowodzone przez pisarza polnego litewskiego Aleksandra Hilarego Połubińskiego. Skutki tych najazdów wywołały wśród ludności mazurskiej traumę, która przetrwała w świadomości potomnych aż do XX w. (S. Augustowicz 1999, s. 90, 100, 101-106, 142, mapy 6-7; M. Karczewski 2007, s. 143-144, 148-149, tam wcześniejsza literatura).

Ryc. 3: Nagłówek oficjalnej papeterii *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen, Ostpreußisches Weltkriegsmuseum*

Zbiory *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1

Co najmniej od 1918 r., przez cały dalszy okres istnienia muzeum, *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* było wspierane i nadzorowane przez władze lokalne: starostę i burmistrza (A. Schmidt 1935, s. 38; 1961c, s. 278-279). Pomocy tej towarzyszyły zapewne dokumenty związane m.in. ze sprawami organizacyjnymi i finansami. Wiadomo na pewno, że w pierwszej połowie 1935 r., dokumenty wychodzące z muzeum, stemplowane były specjalną pieczęcią (ryc. 2), a od jesieni 1935 r., jeszcze przed oficjalną zmianą nazwy i profilu działalności, pisano je na specjalnym papierze firmowym (ryc. 3).

Archiwum przedwojennego urzędu miasta byłoby więc cennym źródłem do dziejów muzeum. Niestety, dokumenty te najprawdopodobniej nie istnieją. W Archiwum Państwowym w Olsztynie, szczerunkowo zachowany zespół: „Akta miasta Giżycko. Magistrat Lötzen” z lat 1912-1944 nie zawiera żadnych dokumentów związanych z muzeum⁸. Również w archiwum współczesnego Urzędu Miasta Giżycka, poza pojedynczymi przedwojennymi dokumentami, nie dotyczącymi jednak *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, nie zachowały się żadne informacje⁹. W lepszym stanie przetrwały dokumenty przedwojennego Starostwa Powiatowego w Giżycku. Niestety, obszerna dokumentacja dotycząca spraw oświaty, nie zawiera akt osobowych nauczycieli związanych z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Również w dokumentacji Powiatowego Urzędu

Budowlanego nie zachowały się żadne dokumenty związane z przebudowami siedzib muzeum¹⁰.

W zasobach Archiwum Państwowego w Gdańsku znajduje się część archiwum dawnego Urzędu Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich¹¹. Zespół zawiera dziewięć dokumentów, z których osiem związanych jest z przenosinami muzeum do nowej siedziby i ponownym otwarciem ekspozycji w 1918 r.¹² Jest to zbiór korespondencji ówczesnego konserwatora Prus Wschodnich (*Provinzialkonservator*), dr. Richarda Dethlefsena z prof. Friedrichem Lahrsem, Paulem Schmidtem – burmistrzem Giżycka oraz Towarzystwem Starożytniczym Prussia (*Alterthumsgesellschaft Prussia*). Znajduje się tam również oficjalne zaproszenie na uroczystość otwarcia ekspozycji, przesłane R. Dethlefsenowi przez komitet organizacyjny uroczystości. Ten niewielki zespół ukazuje nader złożone relacje pomiędzy ówczesną służbą konserwatorską, Towarzystwem Starożytniczym Prussia oraz giżyckim magistratem i garnizonem.

Stan zachowania materiałów archiwalnych do historii i kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* wynika zarówno z ogromnych strat europejskiego dziedzictwa kulturowego spowodowanych przez II wojnę światową i będących jej konsekwencją, jak też z przyczyn i sposobów wytwarzania oraz przechowywania dokumentacji. Podstawowy zasób dostępnych archiwaliów dotyczy eksponatów z kolekcji archeologicznej. Zachowały się one

⁸ Akta miasta Giżycko (Magistrat Lötzen), APO, sygn. 1, 2, 3, 4.

⁹ Informację tę zawdzięczam uprzejmości R. Kempy i J. Sekty.

¹⁰ Starostwo Powiatowe w Giżycku, APO, sygn. 250-269; Powiatowy Urząd Budowlany, APO, sygn. 1547-1668, 3199, 3231, 3234, 3239-3241).

¹¹ Urząd Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich, APG, sygn. 367/53.

¹² Jeden z dokumentów jest wysłaną 1 marca 1917 r. ankietą dotyczącą zabytkowych, odlanych z brązu dzwonów, APG, sygn. 367/53, s. 1.

w ocalałej części dokumentacji królewieckiego *Prussia-Museum*¹³, przechowywanej dziś w *Archäologisches Zentrum Staatliche Museen zu Berlin* (Ch. Reich 2008, s. 86-87) oraz kartotekach archeologicznych Arthura Schmidta, Marty Schmiedehelm, Herberta Jankuhna i Feliksa Jakobsona (aneksy 2 i 3) (A. Juga, W. Nowakowski, P. Szymański 2000, s. 20, przyp. 39; A. Bitner-Wróblewska 2011; W. Nowakowski 2013). Archiwalia byłego *Prussia-Museum* zostały przywrócone dla nauki na początku XXI w. W latach 2001-2002 uporządkowała je Gudrun Kurjahn w ramach projektu: AMB – Projekt „*Reproduktion von Archivgut für die öffentliche Nutzung*” („Powielanie dokumentów archiwalnych do użytku publicznego”). Archiwalia te zawierają informacje o odkryciach i badaniach archeologicznych w 36 miejscowościach z obszaru byłego powiatu giżyckiego oraz towarzyszącą im dokumentację urzędową, w tym korespondencję prowadzoną między *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* i *Prussia-Museum*. Znajdują się tu również dokumenty dotyczące czterech miejscowości spoza terenu powiatu giżyckiego, z których zabytki trafiły lub mogły trafić do przedwojennego giżyckiego muzeum¹⁴. Bezpośrednio związane z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, jego kolekcją archeologiczną oraz działalnością H. Meyego, A. Schmidta i A. Seehofer, współpracujących z muzeum, a jednocześnie pełniących funkcje opiekunów zabytków prehistorycznych na obszarze powiatu giżyckiego (*Pfleger für vorgeschichtliche Bodentalertertümer des Kreis Lötzen*), są dokumenty dotyczące wykopalisk na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*), odkryć zabytków, które trafiły do zbiorów giżyckiego muzeum z miejscowości: Bogacko (*Bogatzko*), Giżycko (*Lötzen*), Giżycko dzielnica Wilanów (*Lötzen Villa-Nova*); Kronowo (*Kronau*), Kruklin

(*Kruglinnen*), Lipińskie (*Lipinsken / Lindenwiese*), Olsztyn (*Allenstein*); Rybical (*Rübenzahl*), Sterławki Małe (*Klein Stürlack*), Świdry (*Schwiddern*), Staświny (*Stasswinen*), okolice Staświn (*Stasswinen Gegend von*), Wydminy (*Widminnen*), Wojsak (*Woysack*) oraz powiatu ełckiego (*Kreis Lyck*)¹⁵.

Jedyny zbiór dokumentów pochodzących bezpośrednio z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* znajduje się w archiwaliach po A. Schmidcie, przechowywanych w archiwum *Kreisgemeinschaft Lötzen* w Neumünster koło Hamburga¹⁶. Najstarszy z nich pochodzi z czerwca 1928 r. Jest to protokół z posiedzenia dotyczącego zasad prowadzenia badań wykopaliskowych i własności zabytków archeologicznych, zgromadzonych w giżyckim muzeum. Ponadto, w zbiorze tym znajduje się korespondencja prowadzona między A. Schmidtem i dr. Wilhelmem Gaerte, dotycząca inwentaryzacji i dokumentacji kolekcji archeologicznej *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, wypożyczeń eksponatów, odkryć zabytków archeologicznych na obszarze powiatu giżyckiego z lat 1933-1935, zestawień stanowisk i zabytków archeologicznych z tego obszaru¹⁷. Zawiera ona także maszynopisy wytycznych dla społecznych opiekunów zabytków archeologicznych, wypisy z literatury dotyczącej archeologii powiatu giżyckiego i innych części Prus Wschodnich oraz poświęcone tej tematyce wycinki artykułów z gazet i czasopism: „*Ostpreußische Sontagsport*”, „*Königsberger Tageblatt*”, „*Königsberger Allgemeine Zeitung*”, „*Lötzener Zeitung*”, „*Unsere Heimat*” i powojennego „*Unsere Heimat. Kreis und Stadt Lyck*”. Zespół obejmuje również pojedyncze listy wymienione w latach 1935-1938 pomiędzy A. Schmidtem a dr. Hugo Grossem, gdańskim palinologiem oraz korespondencję prowadzoną

¹³ *Prussia-Museum* zostało utworzone przez założone w 1844 r. Towarzystwo Starożytnicze „Prussia”. Poza zabytkami pochodzącymi z badań archeologicznych, prowadzonych przez członków tego towarzystwa, do zbiorów muzeum trafiła również kolekcja starszego królewieckiego towarzystwa naukowego: *Physikalisch-Ökonomische Gesellschaft* i kolekcja starożytności (*Landesaltertümem*) z królewieckiego *Staatsarchiv*. Oficjalne otwarcie muzeum nastąpiło w 1881 r. W 1925 r. muzeum przeszło pod zarząd prowincji *Ostpreußen*, a jego nazwa została zmieniona na *Landeskundliches Provinzial-Museum* (A. Rzeszotarska-Nowakiewicz 2008, s. 32-33, 37; Ch. Reich 2008, s. 71).

¹⁴ *Staatliche Museen zu Berlin – Preußische Kulturbesitz, Museum für Vor- und Frühgeschichte SMB-PKMVF IXd8* PM-A 24/5, PM-A 71/1, PM-A 137/1, PM-A 155/1, PM-A 156/1, PM-A 206/1, PM-A 304/1, PM-A 308/1, PM-A 514/1, PM-A 515/1, PM-A 535/1, PM-A 581/1, PM-A 739/1, PM-A 760/1, PM-A 761/1, PM-A 801/1, PM-A 816/1, PM-A 835/1, PM-A 841/1, PM-A 888/1, PM-A 890/1, PM-A 914/1, PM-A 944/1, PM-A 1233/1, PM-A 1234/1, PM-A 1447/1, PM-A 1450/1, PM-A 1451/1, PM-A 1471/1, PM-A 1609/1, PM-A 1626/1, PM-A 1789/1, PM-A 1892/1, PM-A 1981/1, PM-A 1982/1, PM-A 1986/1, PM-A 2117/1, PM-A 2273/1; SMB-PK/MVF PM-IX g 00002, 00013, 00042.

¹⁵ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 155/1, s. 116-128; PM-A 156/1, s. 134-138; PM-A 1986/1, s. 8; PM-A 1451/1, s. 113-118, 120, 121; PM-A 1450/1, s. 123-32, 134-137; PM-A 1981/1, s. 50, 51, 62; PM-A 1471/1, s. 2; PM-A 24/5, s. 281-283; PM-A 944/1, s. 252 PM-A 1789/1, s. 192, 193, 195, 196; PM-A 841/1, s. 161, 162; PM-A 761/1, s. 150-152, 154, 155; PM-A 760/1, s. 158, 159, 162, 164, 165, 169, 171, 175, 176, 180, 182, 183, 188; PM-A 581/1, s. 255-257; PM-A 514/1, s. 82, 83, 85-94; PM-A 1892/1, s. 131, 132.

¹⁶ *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, nr inwentarza 611, strony nienumerowane.

¹⁷ Spisy stanowisk archeologicznych zostały częściowo opublikowane przez J. Christoph i I. Sztzer (2017).

już po wyjeździe z Giżycka z prof. Lotharem Kilianem.

W archiwum *Kreisgemeinschaft Lötzen* w Neumünster przechowywany jest także projekt nowej, nigdy nie wzniesionej siedziby muzeum oraz cztery mapy w skali 1:25.000 z zaznaczonymi stanowiskami archeologicznymi z obszaru powiatu giżyckiego. Dokumenty te opuściły Giżycko i Prusy Wschodnie już w 1935 r., wraz z A. Schmidtem, ustępującym wówczas z funkcji dyrektora *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Wśród nich znalazła się także kopia kartoteki zbiorów prehistorycznych z obszaru powiatu giżyckiego, sporządzona przez A. Schmidta (aneks 2)¹⁸. Pochodzenie kartoteki i jej losy wyjaśnia po części inskrypcja na jej okładce¹⁹:

„Doppel / meiner vorgeschichtl. Fundkartei: / des Kreises Lötzen.

Das Original wurde auf Anfordern / an das Rasse- u. Sittenamt d. NSDAP / 1935, Webelburg eingeliefert. Eine Abschrift hatte das Prussia / Museum, Königsberg. z. Hd. v. Dir. Gaerte.

Diese, durch das Zeitgeschehen und / dem Verluste von Ostpr. [...]sicher / wertvoll gewartene kleine Sammlung / übergebe ich hiermit der / Kreisgemeinschaft Lötzen / in der Landsmannschaft Ostpr. / Neumünster / Königsberger Str. 72 / z. Hd. Herr Curt Diesing. 1.1.1957

Dr. Arthur Schmidt / Oberstudienrat / Regensburg [...]gartunstr. 164 / ehem. Oberstdirektor der Heeres- / Fachschule. Bis 1935 in Lötzen / wiss. Leiter der Vaterl. Gedenkhalle Lötzen / u. Heimatkundl. Gesellschaft.“

Odpis / mojej kartoteki zbiorów prehistorycznych / z powiatu giżyckiego.

Oryginał dostarczony na żądanie / Urzędowi ds. Rasy i Obyczajowości NSDAP / 1935, Wibelsburg. Kopię miało Prussia / Museum w Królewcu, przekazaną na ręce dyrektora Gaertego.

Na skutek wydarzeń historycznych i utraty Prus Wschodnich / ten mały zbiór (kartotekę) który stał się zapewne bardzo cenny / przekazuję niniejszym / dla Kreisgemeinschaft Lötzen / z Landsmannschaft Ostpreußen / w Neumünster / Königsberger Straße 72 / na ręce pana Kurta Diesinga²⁰ 1.1.1957

Dr Arthur Schmidt / profesor gimnazjalny / Regensburg, [...]gartun Straße 164 / były dyrektor Heeres- / Fachschule do 1935. W Giżycku / kierownik naukowy Vaterländische Gedenkhalle Lötzen / i Heimatkundliche Gesellschaft.

Określenie przez A. Schmidta kartoteki jako „*meiner vorgeschichtl. Fundkartei*” nie oznacza, że wszystkie karty zostały wypełnione przez niego. Adnotacje na kartach wskazują na Rudolfa Madeję jako autora rysunków zabytków, w jednym przypadku – naczynia kultury amfor kulistych z Pierkunowa – był on również autorem fotografii²¹. Na podstawie różnic w charakterze pisma, charakterystycznego dla dokumentów rękopiśmiennych autorstwa A. Schmidta i R. Madei, z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że pierwszy z nich założył karty dla zabytków kamiennych (toporów, siekier) i zabytków metalowych z cmentarzysk z okresów wpływów rzymskich i wędrowek ludów, natomiast drugi – dla zabytków krzemienych oraz wykonanych z kości i poroża.

Karty wykorzystane przez A. Schmidta do opracowania kartoteki były obowiązującym wzorem dla wszystkich muzeów regionalnych na obszarze Prus Wschodnich. Czyste karty przesyłano z *Prussia-Museum*, a na kierownikach poszczególnych muzeów spoczywał obowiązek ich wypełniania i odsyłania do Królewca²². Sumienne wywiązywanie się z tego obowiązku przez wszystkie muzea dostarczyłoby *Prussia-Museum* ogromnego katalogu informacji o archeologicznych kolekcjach muzealnych w Prusach Wschodnich.

¹⁸ *Doppel meiner vorgeschichtl. Fundkartei des Kreises Lötzen, Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv, dział Vor- und Frühgeschichte, sygn. VI C/1, nr inwentarza 611.*

¹⁹ Inskrypcja sporządzona została przez A. Schmidta. Jest napisana mało czytelnym pismem odręcznym, łączącym litery łacińskie i „*Kurrentschrift*”, co uniemożliwiło odczytanie pełnej nazwy ulicy, przy której A. Schmidt mieszkał w Regensburgu. Dziękuję dr Annie Harbig i dr. Robertowi Kempie za pomoc w odczytaniu i tłumaczeniu treści inskrypcji.

²⁰ Kurt Diesing był wówczas dyrektorem zarządzającym założonego w 1948 r. *Kreisgemeinschaft Lötzen*. Archiwum i biuro stowarzyszenia mieściły się w jego prywatnym mieszkaniu w Neumünster przy Königsberger Straße 72 (źródło: www.lötzen.de, dostęp: 18.07.2015).

²¹ Porównaj aneks 2, karty zabytków nr inw.: V.1, V.3, V.7, V.8, V.10, V.11, V.15, V.19, V.21, V.24, V.26, V.27, V.28, V.30, V.31, V.34, V.36, V.37, V.38, V.39, V.62, V.71, V.72, V.73, V.74, V.76, V.77 oraz topora kamiennego z Paprotek. Zamieszczone na powyższych kartach informacje o numerach rysunków, które nie odpowiadają numerom inwentarza zabytków, wskazują, że rysunki te powstały jako odrębny zbiór dokumentacji.

²² Pismo A. Schmidta do *Prussia-Museum* z dn. 21.09.1933, *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv, dział Vor- und Frühgeschichte, sygn. VI C/1, karta nienumerowana.*

Brak jest obecnie podstaw do stwierdzenia, czy tak było w istocie. W berlińskim *Preußischer Kulturbesitz, Museum für Vor- und Frühgeschichte* zachowały się tylko pojedyncze karty: z obszaru powiatu giżyckiego dwie karty – jedna z informacją o ostrzu kościanym z Upaß, druga – o toporku kamiennym z Olsztyna przywiezionym do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* przez H. Meyego, a z obszaru powiatu mrągowskiego jedna karta kamiennego toporka z Muntowa ze zbiorów *Kreissammlung* w Mrągowie²³.

Istnieją pewne podstawy do ustalenia czasu, w jakim A. Schmidt opracował kartotekę. Pierwszych 27 kart było gotowych już około połowy września 1933 r. Dwudziestego pierwszego września zostały one wysłane do *Prussia-Museum*²⁴. Ostatnie karty musiały powstać nie później niż w 1935 r.

Dwie kopie kartoteki A. Schmidta dotarły do Polski pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. za sprawą R. Madei, przedwojennego współpracownika *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, członka *Kreissgemeinschaft Lötzen* (M. Karczewska 1999, s. 240-241). Jedną przekazał on do Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie²⁵. Drugą otrzymał Bogusław Domaniewski, twórca i kustosz giżyckiego Muzeum Fauny i Flory (M. Karczewska 1999, s. 240)²⁶. W połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. trzy odbitki kserograficzne wykonane z tej kopii trafiły do archiwum autora oraz do Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Suwałkach i Działu Archeologii Bałtów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Pod koniec XX w. wykorzystał ją Mirosław J. Hoffmann w swej obszernej monografii poświęconej kulturze i osadnictwu w I tysiącleciu p.n.e. na obszarze południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej, cytując jako „kartoteka Madei – dawniej w *Heimatmuseum* w Giżycku”

(M. J. Hoffmann 2000, s. 13). Równocześnie, opublikowane zostały pochodzące z tej kartoteki karty z ilustracjami zabytków z cmentarzysk z okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów w Sterławek Małych (*Klein Stürlack*) i Bogaczewie-Kuli (*Kullabücke*) (M. Karczewska 1999, s. 252-267; M. Karczewski 1999, s. 290). Drukiem ukazała się też pierwsza charakterystyka tej kartoteki i informacja o miejscu przechowywania jej oryginału (M. Karczewska 1999, s. 240). Po śmierci B. Domaniewskiego w 2001, Muzeum Fauny i Flory na Twierdzy Boyen w Giżycku uległo likwidacji, a jego zbiory rozproszonemu i zniszczeniu. Przywieziona przez R. Madeyę kopia kartoteki archeologicznej A. Schmidta trafiła do Muzeum Kultury Ludowej w Węgorzewie²⁷.

Informacje w znacznej części komplementarne do metryczek z ekspozycji prehistorycznej i kart z prywatnej kartoteki A. Schmidta zawierają cztery mapy w skali 1:25.000 obejmujące północną, środkową i południowo-zachodnią część dawnego *Kreis Lötzen*²⁸. Na mapach zaznaczone zostało położenie 87 stanowisk archeologicznych i miejsc znalezisk eksponatów przyrodniczych, odkrytych do pierwszej połowy lat trzydziestych XX w. na terenie powiatu. Odkrywcą części z nich był sam A. Schmidt. On też naniósł na mapy przeważającą część treści archeologicznej. Do pełnego pokrycia obszaru dawnego powiatu giżyckiego brakuje jednak dziewięciu map, w tym arkuszy wypełniających przestrzeń pomiędzy arkuszami *Lötzen* i *Orlowen* oraz *Milken* i *Rhein*. Z pewnością, nie jest to zatem komplet map, którymi dysponował A. Schmidt w trakcie poszukiwań terenowych (M. Karczewska M. Karczewski, 2017).

Nie do końca wyjaśnione zostały powojenne losy tych niezwykle ważnych dla archeologii Mazur źródeł kartograficznych. Mapa ukazująca

²³ *Staatliche Museen zu Berlin – Preußische Kulturbesitz, Museum für Vor- und Frühgeschichte* SMB-PKMVF IXd8 PM-A 761/1, 145; 050-1, 224; 024/5, 281.

²⁴ Pismo A. Schmidta do *Prussia-Museum* z 21.09.1933, *Kreissgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karta nienumerowana.

²⁵ Informację tę przekazał autorowi w 1995 r. B. Domaniewski, twórca i kustosz Muzeum Fauny i Flory na Twierdzy Boyen w Giżycku. Kopia ta nigdy nie trafiła do archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, a jej dalsze losy nie są znane.

²⁶ Wszystkie kopie kartoteki archeologicznej A. Schmidta, znajdujące się w polskim obiegu naukowym od końca pierwszej połowy lat dziewięćdziesiątych XX w., były kopiami wykonanymi z egzemplarza przechowywanego w Muzeum Fauny i Flory.

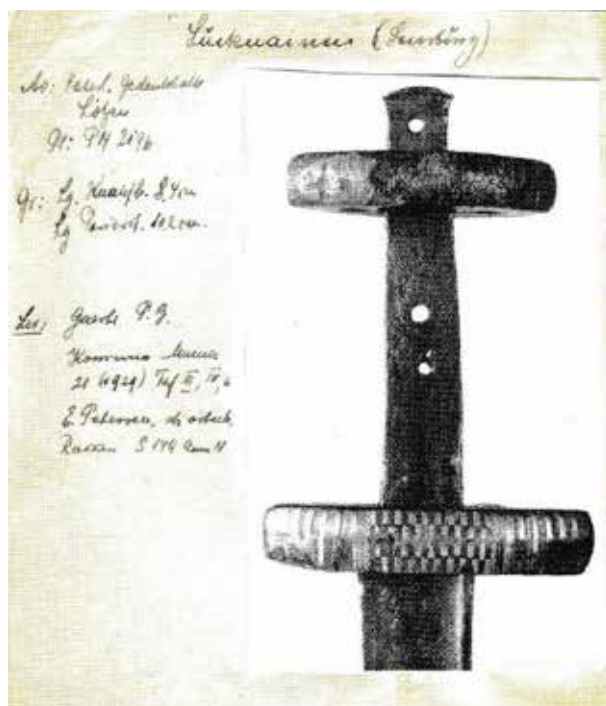
²⁷ Podstawowe informacje z tej kopii kartoteki zostały przedrukowane w formie tabelarycznej w najnowszej monografii Giżycka (J. M. Łapo 2012, s. 15-18).

²⁸ Archiwum *Kreissgemeinschaft Lötzen*, arkusze: 641 Lötzen, 643 Orlowen, 726 Rhein i 728 Milken z aktualizacją treści na lata dwudzieste XX w. Do pełnego pokrycia obszaru dawnego *Kreis Lötzen* brakuje wśród nich pięciu dalszych arkuszy: 642 Kruglanken, 727 Paprodtken, 729 Widminnen, 813 Eichednorf i 814 Arys. Cztery mapy zostały zakupione na targu staroci w Hamburgu w 2013 r. i przekazane do archiwum *Kreissgemeinschaft Lötzen*. Informację i dostęp do map zawdzięczam uprzejmości pani Ute Eichler, kierownicze archiwum *Kreissgemeinschaft Lötzen*.

efekty badań archeologicznych prowadzonych przez A. Schmidta w latach 1934-1935 została ujęta w bibliografii opublikowanej w 1961 r. monografii „*Der Kreis Lötzen. Ein Ostpreußische Heimatbuch*”, jako „Schmidt A., *Vorgeschichtliche Fundkarte der Kreises Lötzen, 1937.*” (M. Meyhöfer 1961, s. 385). Jednak jako odrębna publikacja, nie jest ona dostępna w żadnej z bibliotek, gdyż najprawdopodobniej nie została ogłoszona drukiem. Pod koniec lat pięćdziesiątych mapy mogły nadal znajdować się w posiadaniu A. Schmidta. Nie wiadomo, jak trafiły w 2013 r. na giełdę staroci w Hamburgu i co się stało z brakującymi arkuszami.

Informacje o kolejnych zabytkach archeologicznych ze zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, nieuwzględnionych w kartotece A. Schmidta, znajdują się w kartotece estońskiej archeolog Marty Schmiedehelm, przechowywanej obecnie w Archiwum Instytutu Archeologii Estońskiej Akademii Nauk (A. Juga, W. Nowakowski, P. Szymański 2000, s. 20, przyp. 39). Kartoteka ta jest zbiorem informacji o cmentarzyskach z okresu wpływów rzymskich z obszaru Pojezierza Mazurskiego, zgromadzonych przez badaczkę w wyniku kwerend muzealnych, przeprowadzonych w latach dwudziestych i na początku lat trzydziestych XX w. na potrzeby jej rozprawy doktorskiej (A. Juga, W. Nowakowski, P. Szymański 2000, s. 18; A. Juga, P. Szymański 2004, s. 86-87). Kopia części tej kartoteki, zawierająca informacje i rysunki zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, została udostępniona w 1957 r. przez M. Schmiedehelm Jerzemu Okuliczowi, przygotowującemu wówczas do druku opracowanie wyników wykopalisk przeprowadzonych przez H. K. Hess von Wichdorffa na tym cmentarzysku (aneks 3) (J. Okulicz 1958, s. 49-50)²⁹. Powyższa kopia, wraz z zachowaną częścią zabytków i metryczkami, umożliwiła niemal pełne, monograficzne opracowanie wyników badań epinimicznej nekropoli kultury bogaczewskiej.

Kopia części kartoteki M. Schmiedehelm znajduje się obecnie w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie (aneks 3)³⁰. Składa się z 64 kart z odręcznymi

Ryc. 4: Fotografia rękojeści i części głowni wikińskiego miecza z Łuknajna z archiwum Herberta Jankuhna

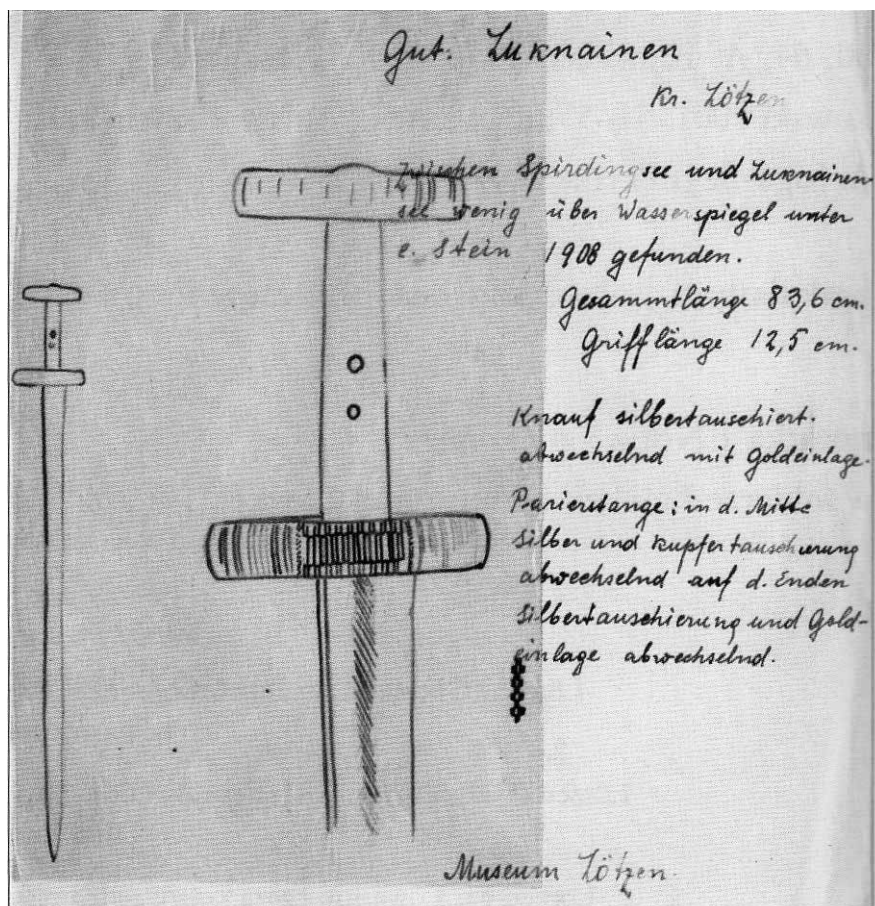
Bitner-Wróblewska A., Rzeszotarska-Nowakiewicz A., Nowakiewicz T. 2011, s. 308

notatkami w języku niemieckim, dotyczącymi rodzaju zabytków i kontekstu ich odkrycia oraz, w części przypadków, rysunkami tych przedmiotów. W momencie sporządzania przez M. Schmiedehelm kartoteki, zabytki eksponowane w *Busse Sammlung Vaterländische Gedenkhalle* były już najprawdopodobniej częściowo przemieszane i pozbawione metryk (M. Karczewski 1999, s. 279).

Informacja o zabytku ze zbiorów giżyckiego muzeum znalazła się również w spuściźnie archiwalnej po Hercie Jankuhn. Znajduje się tam fotografia rękojeści i części głowni wikińskiego miecza z Łuknajna (ryc. 4) (A. Bitner-Wróblewska, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz, T. Nowakiewicz 2011, s. 308). Najprawdopodobniej, trafiła ona do archiwum H. Jankuhna w okresie, kiedy zajął się on problematyką wczesnego średniowiecza, w czasach wykopalisk w Haithabu (Hedeby) na Półwyspie Jutlandzkim, czyli w 1930 r. lub niedługo później (M. J. Hoffmann 1999a, s. 121).

²⁹ Czas, w którym M. Schmiedehelm przeprowadziła kwerendę w zbiorach *Vaterländische Gedenkhalle* w Giżycku nie jest znany. Miało to miejsce, nie wcześniej niż w 1923 r. W udostępnieniu przez nią kopii części kartoteki J. Okuliczowi pośredniczył Jerzy Antoniewicz (J. Okulicz 1958, s. 49-50; A. Juga, W. Nowakowski, P. Szymański 2000, s. 19). Najprawdopodobniej, podczas porządkowania przemieszanych eksponatów i metryczek przywiezionych przez J. Antoniewicza z Giżycka do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie, mogło dojść do błędnej identyfikacji niektórych zabytków. Przykładem jest kompletne, żelazne umbo z grobu 180. Na podstawie zachowanej fotografii (aneks 2) należy je uznać za egzemplarz reprezentujący typ J.7a, odmiany 1 (T. Liana 1970, s. 451-452). Natomiast zabytek opublikowany przez J. Okulicza nie ma zachowanej większej części kolca i brzegu, jest też mniejszy (J. Okulicz 1958, s. 63, tabl. V:11).

³⁰ Archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, kopia kartoteki M. Schmiedehelm, teczka „powiat Giżycko”.

Ryc. 5: Rysunek wikińskiego miecza z Łuknajna z archiwum Feliksa Jakobsona

Bitner-Wróblewska A., Rzeszotarska-Nowakiewicz A., Nowakiewicz T. 2011, s. 308

Wcześniej, w drugiej połowie lat dwudziestych XX w., zainteresowania badawcze H. Jankuhna skupiały się na problematyce okresu wpływów rzymskich. Podsumowaniem tych zainteresowań była jego dysertacja doktorska, napisana pod kierunkiem prof. M. Eberta, poświęcona wczesnemu okresowi wpływów rzymskich na Półwyspie Sambijskim (W. Nowakowski 2013, s. 15; M. J. Hoffmann 1999a, s. 120-121). Na jej potrzeby, w latach 1927-1929, autor zgromadził obszerną kartotekę z dokumentacją zabytków z cmentarzysk z Pojezierza Mazurskiego, bazującą na zbiorach królewieckiego *Prussia Museum*³¹. O tym, że H. Jankuhn nie znał zbiorów archeologicznych giżyckiego muzeum, świadczy nieuwzględnienie w jego kartotece zabytków z cmentarzysk w Bogaczewie-Kuli i Sterławkach Małych (W. Nowakowski 2013, s. 70-72). Z dużym prawdopodobieństwem można założyć,

że również fotografia miecza z Łuknajna została wykonana w *Prussia-Museum*. Nie zachowały się wprawdzie źródła archiwalne dotyczące przekazania tego miecza ze zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle* do Królewca, ale za tą hipotezą przemawia prowadzona przez *Prussia-Museum*, kontynuowana przez W. Gaertego w drugiej połowie lat dwudziestych i w następnej dekadzie XX w., polityka przejmowania do zbiorów centralnego muzeum najcenniejszych eksponatów archeologicznych z kolekcji muzeów prowincjonalnych (M. J. Hoffmann 2000, s. 10)³². Skutkiem tej polityki była m.in. utrata przez muzeum giżyckie większości zabytków odkrytych przez H. Meyego na cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów w Sterławkach Małych (M. Karczewska 1999, s. 239-249)³³.

Miecz z Łuknajna odnotowany został także w archiwum łotewskiego archeologa Feliksa

³¹ Kartoteka H. Jankuhna jest przechowywana w *Archäologisches Landesmuseum Schloss Gottorf in Schleswig*.

³² Regelung der Ausgrabungsfragen, *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

³³ Cytowana publikacja, przygotowana do druku w 1998 r., nie uwzględnia zabytków i archiwaliów ocalałych ze zbiorów *Prussia-Museum* w Królewcu (porównaj Aneks 1). Zostały one przywrócone do obiegu naukowego dopiero w 2002 r. (Reich Ch. 2008, s. 87).

Jakobsona. Podobnie jak H. Jankuhn, uczestniczył on w seminarium doktorskim prowadzonym przez M. Eberta i dużą część swego archiwum naukowego zgromadził dzięki kwerendom muzealnym prowadzonym na obszarze byłych Prus Wschodnich (J. Ciglis 2011, s. 16-17). Karta zawiera rysunek rękojeści wraz z częścią głowni miecza oraz schematyczny rysunek całego zabytku. Obok, zapisane zostały podstawowe informacje o okolicznościach odkrycia i charakterystyka miecza (ryc. 5) (A. Bitner-Wróblewska, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz, T. Nowakiewicz 2011, s. 308; T. Nowakiewicz 2011, s. 564, ryc. 12:g).

Z notatki zamieszczonej na dole karty: „*Museum Lötzen*” wynika, że F. Jakobson obejrzał i zadokumentował zabytek w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Istnieje nawet możliwość ustalenia prawdopodobnej daty kwerendy w giżyckim muzeum. W spuściznie po F. Jakobsonie znajduje się fotografia przedstawiająca kopalnię torfu w niewielkim, częściowo zarośniętym jeziorze koło Pierkunowa, na północ od Giżycka. Na odwrocie zdjęcia widnieje data „25/IX 24” (A. Bitner Wróblewska 2011, T. Nowakiewicz 2001, s. 40, ryc. 13). Prawdopodobnie wówczas, w drugiej połowie września 1924 r., F. Jakobson odwiedził również *Vaterländische Gedenkhalle*.

Dzięki trzem doktorantom: M. Schmiedehelm, H. Jankuhnowi i F. Jakobsonowi, uczestniczącym w seminarium M. Eberta, profesora uniwersytetów w Królewcu i Rydze (A. Rzeszotarska-Nowakiewicz 2008, s. 34-36), powstały trzy archiwa naukowe zawierające informacje o wybranych zabytkach archeologicznych znajdujących się w zbiorach *Vaterländische Gedenkhalle* w pierwszej połowie lat dwudziestych XX w. Kartoteka archeologiczna A. Schmidta, późniejsza o około dekadę, daje wgląd w zasób kolekcji archeologicznej tego muzeum w pierwszej połowie lat trzydziestych XX w.

Pod każdym względem, najmniej znane są najpóźniejsze losy *Gedenkhalle*, tj. pierwsza połowa lat czterdziestych XX w. Fragmentarycznych informacji o dziejach kolekcji archeologicznej z tego okresu dostarcza prywatne archiwum Hansa Joachima Ponty. Kopia tego archiwum

została przekazana na przełomie 2014 i 2015 r. przez córkę H. J. Ponty – Elke Ponta-Martini do Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie³⁴. Znajduje się w nim list napisany przez dr. Wolfganga La Baume do H. J. Ponty dotyczący sprawozdania z wykopalisk w Antonowie i uporządkowania kolekcji archeologicznej *Gedenkhalle*, maszynopis tekstu do „*Lötzener Zeitung*” z opisem wyników badań w Antonowie, wycinki prasowe z tej gazety, z artykułami napisanymi przez H. J. Pontę, dotyczącymi wykopalisk i odkryć archeologicznych z lat 1942-1943 na obszarze powiatu giżyckiego oraz jego odręczne szkice z lokalizacją części nowoodkrytych stanowisk archeologicznych.

W sytuacji niemal zupełnego braku bezpośrednich źródeł, szczególnego znaczenia nabierają wszelkie archiwalne publikacje dotyczące *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* lub zawierające wzmianki o tym muzeum. Informacje o najwcześniejszym okresie zawiera jedyny przewodnik po jego kolekcji „*Die Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*”, napisany przez dra Gottfrieda Brunnera i opublikowany w 1917 r. w wydawnictwie Paula Kühnela w Giżycku (G. Brunner 1917). Z tego okresu pochodzą też opublikowane relacje i fotografie z wykopalisk na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli, uroczystego otwarcia muzeum, opisy darów przekazywanych przez mieszkańców miasta i powiatu giżyckiego oraz pierwsza informacja o liczbie zwiedzających. Artykuły i notatki ukazywały się w czasopiśmie: „*Lötzener Zeitung*”, „*Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia*”, „*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*”, „*Königsberger Woche*” i „*Königsberger Hartungsche Zeitung*” (Aus Lötzen und Umgegend 1916a, 1916b, 1916c, 1916d, 1916e, 1916f, 1916g, 1916h, 1916i, 1916j, 1916k; Werbung 1916a, 1916b; Hess von Wichdorff H. K. 1916b; Einweihung 1916; Giesbrecht 1916; Kriegserlebnisse 1916; Zu unseren Bildern 1916a; 1916b; 1916c; 1916d; 1916e; Vaterländische Gedenkhalle 1916; Aus den Ostprovinzen 1916, s. 6)³⁵. Szczególnie cennych informacji na temat idei i pierwszej ekspozycji, dostarczył specjalny egzemplarz giżyckiej gazety wojennej, wydany z okazji otwarcia *Gedenkhalle*

³⁴ Możliwość zapoznania się z archiwaliami dotyczącymi działalności archeologicznej H. J. Ponty zawdzięczam uprzejmości M. J. Hofmanna, kierownika Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, który mnie o nich poinformował i udostępnił do opracowania.

³⁵ Relacja z uroczystości otwarcia i treści nadesłanych telegramów z gratulacjami opublikowane zostały dwukrotnie. Najpierw, na łamach „*Lötzener Zeitung*” w dziale: *Aus Lötzen und Umgegend* (Z Giżycka i okolic), następnie, w formie przedruku, w „*Masovii*” (Aus Lötzen und Umgegend 1916d; Einweihung 1916). Za „*Lötzener Zeitung*” powtórzyła ją 28 lutego „*Königsberger Hartungsche Zeitung*”. Treść telegramów gratulacyjnych znana jest również z „*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*” (Zur Eröffnung 1916a).

(Festnummer zu Eröffnung 1916)³⁶. W „*Masovii*” zamieszczone został również artykuły H. K. Hess von Wichdorffa o odkryciu mogiły ofiar „najazdu tatarskiego” w ogrodzie przy zamku giżyckim oraz siedemnastowiecznego skarbu srebrnych monet w piwnicy jednego z budynków majątku *Neu-Jucha* koło Ełku (H. K. Hess von Wichdorff 1916a; 1916c; 1919a; 1919b). Pochodzące stamtąd znaleziska trafiły na wystawę działu prehistorycznego i historycznego giżyckiego muzeum. Na łamach „*Masovii*” ukazała się też, napisana przez dr. Friedricha Behna, relacja o przeprowadzce muzeum do nowej siedziby w *Villi Fuß* i otwarciu nowej ekspozycji w 1918 r. (Fr. Behn 1919). Autorowi temu zawdzięczamy też, jedyne dostępne zdjęcie *Villi Fuß*, którym zilustrował krótką notatkę o muzeum, zamieszczoną w ogólnoniemieckim tygodniku „*Die Woche*” (Fr. Behn 1918).

W dwóch kolejnych numerach dziennika „*Lötener Zeitung*” z czerwca 1922 r. znalazły się informacje o krótkim pobycie feldmarszałka Paula von Hindenburga w Giżycku (Zum Besuch Hindenburg 1922; Hindenburg in Lötzen 1922). Z braku innych źródeł, szczególnie cenna jest obszerna relacja z 7 czerwca, przedstawiająca m.in. wizytę von Hindenburga w *Vaterländische Gedenkhalle*, znajdującej się już wówczas na powrót w budynku starej maszarni przy zamku.

Ukazującą się przez cały okres istnienia *Gedenkhalle* gazetę „*Lötener Zeitung*” należy uznać za jedno z podstawowych źródeł do historii muzeum. Informacje zawarte w dostępnych egzemplarzach gazety przynoszą wiele szczegółów o jego zbiorach i ich znaczeniu dla społeczności powiatu. Niestety, w zbiorach publicznych zachowały się nieliczne roczniki lub nawet pojedyncze egzemplarze „*Lötener Zeitung*”, co uniemożliwia ich pełne wykorzystanie przy odtwarzaniu historii *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*.

W latach 1934-1939 ukazywał się *Heimatkundliche Beilage der „Lötener Zeitung”*, dodatek historyczno-krajoznawczy do gazety giżyckiej³⁷. Publikowali w nim przedstawiciele lokalnej elity naukowej, związani z muzeum oraz towarzystwem o mocnym profilu naukowym: *Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen* (Towarzystwo Krajoznawczo-Historyczne Obszaru Powiatu Lötzen). Dr A. Schmidt, społeczny dyrektor giżyckiego muzeum w latach 1933-1935 i zarazem

przewodniczący tego towarzystwa, zamieścił tam artykuł poświęcony historii powstania i rozbudowy muzeum oraz jego pracownikom do 1935 r. (A. Schmidt 1935, s. 38-40). Z kolei dr Fritz Rün-ger opisał na łamach tego dodatku ekspozycję ryb z jezior mazurskich, urządzoną w ogrodzie przed muzeum i dostępną publiczności w miesiącach letnich, w 1934 i 1935 r. (Fr. Rün-ger 1934). Część z tych artykułów została następnie przedrukowana w wydanej na początku lat sześćdziesiątych XX w. książce Maxa Meyhöfera, *Der Kreis Lötzen. Ein Ostpreußische Heimatbuch* (M. Meyhöfer 1961; A. Schmidt 1961a; 1961b; 1961c). Główne momenty dziejów muzeum w drugiej połowie lat trzydziestych i pierwszej połowie lat czterdziestych XX w. wraz z przebudową jego ekspozycji i przeniesieniem jej części na teren Twierdzy Boyen w Giżycku opisał w krótkich artykułach Hans Ludwig Gnadt (1961; 1962). Ostatni opis ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle*, z okresu po 1935 r., opublikowany został w „*Das Ostpreußenblatt*” w 1964 r. (O. Stein 1964).

Od 1935 r. nowym, publikowanym źródłem informacji o zabytkach archeologicznych odkrywanych na obszarze powiatu giżyckiego stał się wydawany w Królewcu kwartalnik „*Alt-Preußen. Vierteljahresschrift für Vorgeschichte und Volkskunde*” (Kwartalnik o Prehistorii i Folklorze). W dziale „*Neue Bodenfunde*”, w latach 1935-1938, ukazywały się krótkie notatki o nowych odkryciach (M. Karczewski 2001, s. 15-16). W części przypadków, notatki te zawierają informację o przekazaniu zabytku do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle*. Wzmianki o pojedynczych zabytkach z tego muzeum zamieszczone zostały również w późniejszych numerach kwartalnika „*Alt-Preußen*”. Jego ostatni, podwójny zeszyt (nr 1/2) wyszedł drukiem się w czerwcu 1944 r.

Popularne informacje o *Vaterländische Gedenkhalle* ukazały się też w drugiej połowie lat trzydziestych XX w. w wydawnictwach okolicznościowych poświęconych powiatowi giżyckiemu w „*Masurischer Volkskalender*” (Mazurskim Kalendarzu Ludowym). W 1936 r. A. Schmidt opublikował tam artykuł ukazujący giżyckie muzeum jako rozwijające się, wielodziałowe *Heimattmuseum* (A. Schmidt 1936). W następnym, 1937 r. H. L. Gnadt opisał *Vaterländische*

³⁶ Ze względu na wyczerpanie nakładu tego numeru gazety w ciągu zaledwie kilku dni i dalsze duże zainteresowanie jego treścią, redakcja dokonała dodruku (Die Nummer 29 1916).

³⁷ Tłumaczenie terminu „*Heimatkundliche Beilage*” jako „*dodatku historyczno-krajoznawczego*” jest mocno nieprecyzyjne ze względu na brak w języku polskim ścisłego odpowiednika. *Heimatkunde* zawiera wprawdzie zainteresowanie historią lokalną i krajoznawstwem, ale posiada silne, pozytywne zabarwienie emocjonalne związane z patriotyzmem lokalnym.

Gedenkhalle już jako muzeum I wojny światowej (H. L. Gnadt 1937).

Niedostatek dokumentów i publikacji z epoki sprawia, że cennym źródłem informacji o *Gedenkhalle* stały się pocztówki i przewodniki turystyczne, wydawane w Giżycku w okresie międzywojennym. Ukazują one części ekspozycji w różnych okresach jej istnienia, jak również najbardziej atrakcyjne eksponaty (M. Simoneit 1927; 1936; Lötzen 1936; Was man für den Aufenthalt in Lötzen wissen muß 1937; Lötzen in Masuren 1938; 1939; Südliches Ostpreußen b.d.; Lötzen das Herz Masuren b.d.; Nach Lötzen b.d).

Powojenne losy zbiorów archeologicznych, etnograficznych, historycznych i przyrodniczych, tworzących w ciągu ostatnich dziesięciu lat istnienia *Vaterländische Gedenkhalle* jej kolekcję krajoznawczo-historyczną, związane były z działalnością dr. Jerzego Antoniewicza jako delegata Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. W drugiej połowie lat czterdziestych XX w. na obszarze Mazur, Warmii i Powiśla zabezpieczał on zbiory tamtejszych *Heimattmuseen* i przewoził je do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie. Dokumenty związane z tymi działaniami oraz początkami Muzeum Mazurskiego przechowywane są obecnie w Pracowni Dokumentacji Naukowej Państwowego Muzeum Archeologicznego i w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. W PMA

znajduje się zbiór dokumentów z materiałami po J. Antoniewiczu jako delegacie PMA, natomiast w Archiwum Akt Nowych – dokumenty związane z początkami Muzeum Mazurskiego w Olsztynie.

Ostatni zespół źródeł archiwalnych tworzą księgi inwentarzowe Działu Archeologii Muzeum Mazurskiego w Olsztynie oraz dokumenty z prywatnego archiwum naukowego Jerzego Antoniewicza, przechowywane w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Pierwszą księgę inwentarzową opisaną jako: „*Księga inwentarzowa dla zbiorów archeologicznych. Muzeum Mazurskie w Olsztynie*”, zawierającą m.in. wpis zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, założył J. Okulicz w 1953 r. W drugiej księdze, z 1969 r., zabytki archeologiczne z *Vaterländische Gedenkhalle*, wpisane zostały jako pochodzące „ze zbiorów Muz. Region. w Giżycku”. Wpisy dokonane po 1969 r. określają jej już jako „ze zbiorów *poniemieckich*” i „z *badań dawnych*”. Z obszernego archiwum naukowego J. Antoniewicza szczególnie ważne są dokumenty z teczki nr 187, dotyczące zabezpieczenia przez niego zbiorów przedwojennych mazurskich *Heimattmuseen*. Znajduje się tam m.in. maszynopis protokołu przejęcia części zabytków i eksponatów giżyckiego muzeum ze Starostwa Powiatowego w Łuczanych do zbiorów Muzeum Mazurskiego w Olsztynie.

3. Wielka Wojna na mazurskim odcinku frontu wschodniego i powstanie *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*

Cesarstwo Niemieckie przegrało pierwszą wojnę światową, ale działania wojenne z lat 1914-1915 na obszarze Prus Wschodnich postrzegane były jako wielkie zwycięstwo Niemiec. Istotną rolę w tych walkach odegrała Twierdza Boyen, która zatrzymała rosyjską ofensywę na linii Wielkich Jezior Mazurskich (R. Kempa 1997, s. 51-53; 2012a, s. 19-28). Do roli bohatera urósł dowódca twierdzy, pułkownik Hans Busse (ryc. 1) (H. Busse 1919).

Według wszystkich opublikowanych informacji o historii *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, pomysłodawcą i inicjatorem jej powołania był pułkownik H. Busse (G. Brunner 1917, s. 3; Fr. Behn 1919, s. 289; A. Schmidt 1961c, s. 277). Na komendanta Twierdzy Boyen został awansowany 17 lutego, a faktyczne dowództwo objął na początku kwietnia 1914 r. (R. Kempa 2012b, s. 235). Już 22 marca 1917 r. został awansowany do stopnia generała majora i przeszedł w stan spoczynku (G. Białuński, J. Sekta 2012a, s. 505)³⁸. Jego związki z Giżyckiem trwały więc zaledwie kilka lat. Pomysł utworzenia *Gedenkhalle* pułkownik H. Busse zgłosił jeszcze przed wybuchem I wojny światowej. Według pierwotnej koncepcji miała to być ekspozycja poświęcona feldmarszałkowi von Boyenowi i nosić nazwę „*Boyen-Gedenkhalle*” (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 2; R. Lehnert 1926). Wydarzenia z jesieni 1914 i początku 1915 r. oraz pobyt

w Giżycku feldmarszałka von Hindenburga wpłynęły na zmianę idei komendanta Twierdzy Boyen (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 2). Zadaniem *Vaterländische Gedenkhalle* było gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie pamiątek związanych z działaniami militarnymi Wielkiej Wojny i z pobytem w Giżycku dowódcy frontu wschodniego, feldmarszałka Paula von Hindenburga: dokumentów, obrazów i fotografii, pamiątek oraz zdobyczej broni (G. Brunner 1917, s. 3; A. Schmidt 1961c, s. 277).

Walki z lat 1914-1915 oraz postać feldmarszałka von Hindenburga sprawiły, że ważną częścią ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle* stały się zabytki wydobyte z grobów na cmentarzysku ciałopalnym z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów (I-VI w. n.e.) na przesmyku *Kullabrücke*. W powojennej, polskiej literaturze przedmiotu, za sprawą prof. Jerzego Okulicza-Kozaryna, cmentarzysko to określane jest jako „*cmentarzysko w Bogaczewie na przysiółku Kula*” lub krócej, jako „*cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli*” (J. Okulicz 1958, s. 47-48, ryc. 1)³⁹. Do odkrycia doszło latem 1915 r., podczas budowy linii kolejki wąskotorowej do fortu artyleryjskiego *Kullabrücke*, położonego między jeziorami Bocznym (południowo-zachodnią zatoką jeziora Niegocin) i Mulik (północno-zachodnią zatoką jeziora Jagodne). Pułkownik H. Busse, na podstawie pierwszych odkryć, uznał ich doniosłość naukowe

³⁸ G. Białuński i J. Sekta podali, że ze względu na stan zdrowia, pułkownik H. Busse został odwołany ze stanowiska komendanta Twierdzy Boyen już 9 lutego 1915 r. (G. Białuński i J. Sekta 2012a, s. 505). Stoi to w sprzeczności z informacją z epoki, według której, latem 1915 r., jako dowódca twierdzy wstrzymał połowe prace fortyfikacyjne związane z fortem *Kulla*, umożliwiając tym samym dr. H. K. Hess von Wichdorffowi przeprowadzenie tam wykopalisk archeologicznych (H. K. Hess von Wichdorff 1916b, s. 153). Data dzienna awansu H. Bussego do stopnia generała majora została ogłoszona drukiem na pierwszej stronie 45 numeru „*Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen*” z kwietnia 1917 r.

³⁹ W 1982 r. polska nazwa cmentarzyska posłużyła jako źródłosłów do określenia nowej kultury archeologicznej – kultury bogaczewskiej (W. Nowakowski 2007b).

Ryc. 6: Nagłówek 40 numeru „Gazety Wojennej Twierdzy Boyen i Miasta Giżycka” z 1 listopada 1916 r., którą zilustrowano fotografiami zabytków z wykopalisk na cmentrzysku w Bogaczewie-Kuli

Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Löthen, Nr 40, 1. November 1916

znaczenie i wydał rozkaz wyłączenia niewielkiego wyniesienia między jeziorami z robót fortyfikacyjnych. Prace wykopaliskowe trwały cztery miesiące - od początku sierpnia do listopada 1915 r. Przeprowadził je geolog okręgowy dr Hans Kurt Hess von Wichdorff, pełniący wówczas funkcję geologa wojennego Twierdzy Boyen (H. K. Hess von Wichdorff 1916b, s. 153, 155; Einweichung 1916, s. 151; Fr. Behn 1919, s. 289). W tym samym czasie w Giżycku stacjonował sztab niemieckiego frontu wschodniego z jego dowódcą feldmarszałkiem von Hindenburgiem (Fr. Behn 1919, s. 290). Feldmarszałek żywo interesował się wynikami wykopalisk prowadzonych na przesmyku *Kullabrücke* przy udziale żołnierzy z garnizonu Twierdzy Boyen. Raz w tygodniu, w towarzystwie żony, odwiedzał miejsce badań. Wizyty te trwały zazwyczaj godzinę lub półtorej. Część z nich, jak na przykład historia z krzakiem berbersy, została barwnie opisana na łamach gazety wojennej „*Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Löthen*” (ryc. 6) (Giesbrecht 1916; Zu unseren Bildern 1916d; 1916e).⁴⁰

Czas wojny nie sprzyja zachowaniu dziedzictwa archeologicznego, szerzej – żadnego dziedzictwa kulturowego. Można więc mówić o niebywałym szczęściu reliktyw cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli. Nie miały go inne wyjątkowe stanowiska archeologiczne z obszaru powiatu giżyckiego, które jesienią 1914 r. znalazły się na linii frontu. Nikt nie powiadomił H. K. Hess von Wichdorffa o odkryciu równie bogatego

cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów w Paprotkach (*Paprotken*), pomimo że przecięły go aż cztery transzeje niemieckiego okopu. Podczas ich kopania zniszczonych bądź uszkodzonych zostało kilkadziesiąt grobów. Podobny los spotkał relikty rozległej osady z okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów w Paprotkach Kolonii st. 41. Osada ta była najprawdopodobniej zamieszkiwana przez ludność, która grzebała swych zmarłych na pobliskim cmentarzysku. Niemieckie okopy uszkodziły również osadę z wczesnej epoki żelaza, okresu wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza na Świętej Górze w Staświnach (*Stasswinnen*). Jesienią 1914 r. przecięły ją liczne transzeje niemieckiego punktu oporu kompanijnego (*Stützpunkt 1*) Giżyckiej Pozycji Polowej. Zniszczenia te nie miały jednak żadnego znaczenia wobec konieczności obrony linii Wielkich Jezior Mazurskich. W obliczu rosyjskiego zagrożenia, nikt nie przejmował się zachowaniem materialnych reliktyw przeszłości.

Pułkownik H. Busse jasno określił cel powołania *Vaterländische Gedenkhalle*. Miała ona, poprzez zachowanie pamięci o heroicznym i trudnym czasach Wielkiej Wojny, przyczynić się do krzewienia patriotyzmu wśród całego społeczeństwa niemieckiego (ryc. 7) (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 6; G. Brunner 1917, s. 3; A. Schmidt 1961c, s. 277).

Jego intencją nie było zatem powołanie do życia muzeum w ówczesnym, a także dzisiejszym znaczeniu tego terminu. Zgromadzone

⁴⁰ Szerzej o archeologicznej przygodzie feldmarszałka von Hindenburga: M. Karczewski 1999, s. 280-282.

Ryc. 7: Zwycięstwo armii niemieckiej w bitwie nad Jeziorami Mazurskimi w 1914 r. było tematem licznych, wydanych wówczas pocztówek propagandowych

Pocztówka ze zbiorów autora

i udostępnione zwiedzającym pamiątki z czasów walk o Twierdzę Boyen i Giżycką Pozycję Polową w 1914 i na początku 1915 r. nie były eksponatami muzealnymi. Stanowiły świadectwa współczesnych wydarzeń, które w słusznej opinii ich uczestników miały przejść do historii. Stwierdzenie to dotyczy także zabytków archeologicznych odkrytych na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli. O ich umieszczeniu w *Vaterländische Gedenkhalle* nie zdecydowała starożytna metryka, czy też walory ekspozycyjne. Podstawowe znaczenie miały inne fakty. Należy pamiętać, że do odkrycia nekropoli z pierwszych wieków naszej ery doszło podczas rozbudowy umocnień położonych wokół Twierdzy Boyen. Dowódca twierdzy, w uznaniu doniosłości i wagi odkrycia, wstrzymał prace fortyfikacyjne. Umożliwił również wykopaliska, zezwalając na ich prowadzenie H. K. Hess von Wichdorffowi i oddelegowując do nich żołnierzy z podległego mu garnizonu. Wreszcie, wynikami badań interesował się sam feldmarszałek von Hindenburg (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 2). I właśnie te fakty zdecydowały o tym, że zabytki z *Kullabücke* stały się główną częścią

ekspozycji określanej mianem *Busse Sammlung* (Kolekcji Bussego). Decyzja ta była jednak trudna do zaakceptowania przez klasycznych muzealników. Doprowadziła do wieloletniego sporu, którego stronami były z jednej strony osoby i instytucje związane z *Vaterländische Gedenkhalle*, opowiadające się za pozostawieniem zabytków w *Busse Sammlung*, z drugiej zaś *Prussia Museum* w Królewcu, próbujące przejąć te eksponaty do swoich zbiorów⁴¹. Idei tej nie rozumiał także prof. dr Müller, dyrektor muzeum we Frankfurcie nad Menem, który w maju 1916 r. odwiedził Giżycko jako przedstawiciel miasta patronackiego. Zaproponował on burmistrzowi Schmidtowi, przewodniczącemu Rady Miejskiej Hardwigowi oraz pułkownikowi H. Bussemu jak najszybsze przekształcenie *Vaterländische Gedenkhalle* w muzeum mazurskie o celach i ekspozycji charakterystycznej dla klasycznego *Heimatmuseum*. Zabytki z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli byłyby jego ozdobą, atrakcją turystyczną i świadectwem historycznym (Aus Lötzen und Umgegend 1916j).

Realizacja idei pułkownika H. Bussego spowodowała, że w praktyce idea ta zaczęła żyć

⁴¹ Historia sporu przedstawiona została w dalszych rozdziałach książki.

własnym życiem. Mieszkańcy powiatu giżyckiego przekazywali w darze nie tylko pamiątki z czasów działań wojennych 1914-1915 r., ale także szereg zabytków archeologicznych, do czego przyczyniło się zapewne wcześniejsze włączenie do kolekcji *Gedenkhalle* eksponatów odkrytych na przesmyku *Kullabrücke*. Trafiły tu również pamiątki po feldmarszałku von Boyenie, co było zgodne z pierwotnym zamysłem komendanta twierdzy. W ten sposób, już na samym początku, zgromadzona kolekcja nabrała cech muzealnych. Nie dziwi zatem pomysł zgłoszony przez prof. dr. Müllera. Zresztą termin „muzeum” pojawił się po raz pierwszy w drukowanym tekście już w lutym 1916 r., w specjalnym numerze „*Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen*“, wydanym z okazji otwarcia *Vaterländische Gedenkhalle* (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 4). Konsekwentnie użyto go również w kwietniu 1917 r., w artykule prezentującym efekt realizacji idei pułkownika H. Bussego, opublikowanym na łamach ostatniego numeru giżyckiej gazety wojennej (W. 1917, s. 2-4). Jednak na podstawie tych samych publikacji z epoki, można jednoznacznie stwierdzić, że sam pułkownik H. Busse nigdy nie określił *Gedenkhalle* mianem muzeum.

Problem polegał na różnym postrzeganiu celu *Gedenkhalle* przez pomysłodawcę oraz osoby zaangażowane w jej tworzenie i zwiedzających. Pułkownik H. Busse widział w niej przede wszystkim nośnik pamięci i sposób na upamiętnienie wydarzeń z czasów I wojny światowej. Utworzenie *Gedenkhalle* było zatem tylko sposobem realizacji nadrzędnego celu – zachowania i pielęgnowania tej pamięci. Dlatego też, przekazując miastu swoje dzieło określił je bardzo trafnie jako „*Goldene Buch der Gedenkhalle*” (Złotą Księgę *Gedenkhalle*) (Fr. Behn 1919, s. 293). Księga ta służyła bowiem do zapisania, czyli utrwalenia pamięci o wielkich czasach dla obecnych i przyszłych pokoleń. Natomiast pod względem formy, ze zgromadzonymi licznymi eksponatami, *Vaterländische Gedenkhalle* rzeczywiście przypominała muzeum i tak była postrzegana przez większość osób.

Po zakończeniu I wojny światowej, charakter powiększonych już znacznie zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle*, swoją ideologiczną wymową mógł wzbudzać krytyczne uwagi wśród zwiedzających innej narodowości niż niemiecka. Ironicznie opisał tę ekspozycję w połowie lat trzydziestych XX w. Melchior Wańkiewicz

w książce „*Na tropach smętka*”, polskim bestsellerze dwudziestolecia międzywojennego (M. Wańkiewicz 1936, s. 180). Niewątpliwie, na taki, a nie inny odbiór przekazu ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle* miały wpływ bieżące wydarzenia polityczne i narastająca wówczas wrogość polsko-niemiecka. Jednakże ekspozycja muzeum giżyckiego nie odbiegała pod względem założeń programowych od innych muzeów tamtych czasów. Na początku lat dwudziestych XX w., wybitny polski muzeolog Mieczysław Treter, tak widział misję centralnego „Muzeum Polskiego” z siedzibą na Zamku Królewskim w Warszawie: „*A znaleźć się w Zamku musi też miejsce na [...] Muzeum Walk o Niepodległość Narodu Polskiego od r. 1794 aż po rok 1920!*”. I dalej: „*Odpowiednio zorganizowane muzeum historycznego typu, poza tem, że kształci ogólnie, rozszerza ogromnie umysłowe horyzonty, potęguje przez dobroczynny wpływ swój na społeczeństwo przywiązanie do ziemi ojczyściej i duchowej przodków spuścizny, budzi silne poczucie jedności z całym narodem i żywej łączności z przeszłymi jego pokoleniami, uzmysławia naocznie właściwości narodowego charakteru i plemiennego temperamentu za pomocą celowo dobieranych zabytków i eksponatów ...*” (M. Treter 1922, s. 8, 9)⁴².

W drugiej połowie 1935 r. idea pułkownika H. Bussego stała się na powrót bardzo aktualna, jednak już w nowej rzeczywistości społecznej, politycznej i ideologicznej III Rzeszy. Władze ówczesnego Giżycka, przy dużym zaangażowaniu instytucjonalnym i społecznym oraz poparciem ogólnoniemieckich organizacji kombatanckich: *NS-Reichkriegerbund* (Narodowosocjalistycznego Związku Żołnierzy Rzeszy) i *Frontsoldaten-tum* (Stowarzyszenia Żołnierzy Frontowych), zaczęły skutecznie forsować ideę przekształcenia *Gedenkhalle* w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum*, jedyne w całej Rzeszy muzeum I wojny światowej. Pomysł ten miał zdobyć całkowitą akceptację generała majora H. Bussego (H. L. Gnadt 1961, s. 285; 1962, s. 16). Memorandum w sprawie utworzenia w Giżycku *Weltkriegsmuseum* i przekazania na jego cel Twierdzy Boyen przygotował Paul Kessels, Dyrektor Państwowego Komitetu Turystyki w Królewcu (H. L. Gnadt 1961, s. 285). Jego tekst był najprawdopodobniej tożsamy z opublikowanymi przed 1939 r. założeniami utworzenia na Twierdzy Boyen muzeum I wojny światowej, sygnowanymi przez Erika Kocha,

⁴² Również współcześnie, w wielu krajach Europy, w tym w Polsce, istnieją muzea wojskowe, a w nich ekspozycje poświęcone narodowym dziejom oręża i istotnym z narodowej perspektywy wydarzeniom z czasów wojen. Sytuację tę dobrze ukazuje zbiór artykułów zawartych w tomie: „*Muzea wojskowe w służbie ochrony zabytków*”, pod red. P. Pawłowskiego i R. Sadowskiego (2014).

Gaulaitera i Nadprezydenta Prowincji Prusy Wschodnie, założeniami utworzenia na Twierdzy Boyen muzeum I wojny światowej (ryc. 8) (E. Koch b.d.).

Giżyckie muzeum wraz z pomnikiem-mauzoleum pod Olsztynkiem (*Tannenberg Denkmal*) i polami bitew w Prusach Wschodnich, miało upamiętniać bohaterstwo żołnierzy niemieckich walczących w obronie ojczyzny w 1914 i 1915 r. Jako cele muzeum wskazano również: pielęgnowanie pamięci o wschodniopruskim ministrze wojny, twórcy Wehrmachtu i pomysłodawcy budowy Twierdzy Boyen, feldmarszałku von Boyenie oraz ochronę twierdzy jako cennego zabytku pruskiej sztuki fortyfikacyjnej. Podstawowe znaczenie miały jednak inne powody. Położona w sercu Mazur twierdza-muzeum stałaby się „widoczną nagrodą za niewzruszoną niemiecką lojalność ludności mazurskiej” i wspierała ją moralnie w trwaniu na ciągle zagrożonym pograniczu. Z perspektywy historii dwudziestolecia międzywojennego, w tym plebiscytu z 1920 r., cel ten brzmiał co najmniej dwuznacznie. Jednoznaczną wymowę miał za to cel główny: wychowanie niemieckiej młodzieży na żołnierzy frontowych (E. Koch b.d.).

Pułkownik H. Busse ogłaszając ideę utworzenia *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* nie mógł przewidzieć do jakich celów jej realizacja posłuży w przyszłości. W nowej rzeczywistości drugiej połowy lat trzydziestych stała się ona jednym z narzędzi ideologii i propagandy, której skutki doprowadziły do największej tragedii w dziejach Europy.

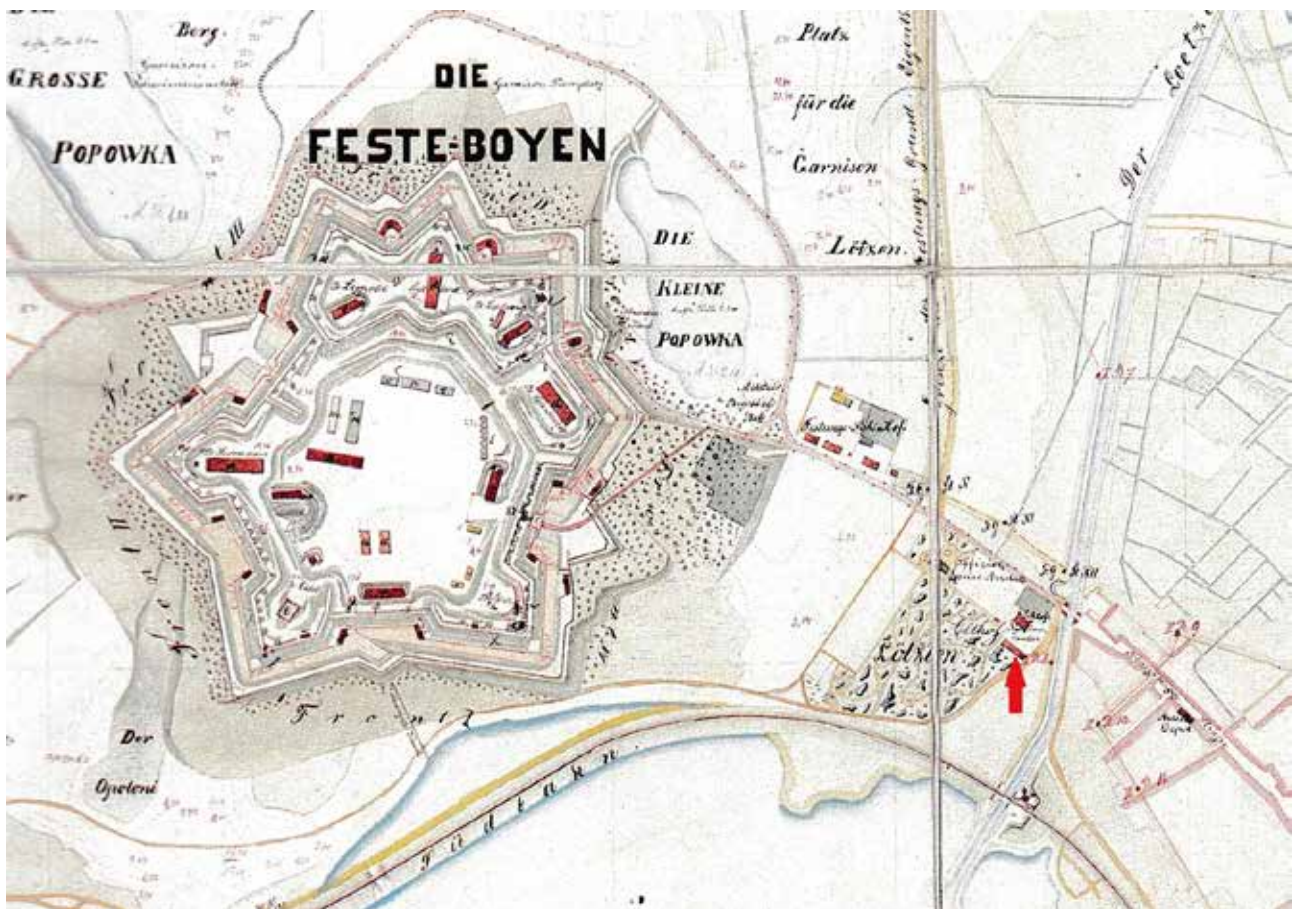
Ryc. 8: Okładka broszury z założeniami utworzenia na Twierdzy Boyen Muzeum I Wojny światowej

Ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

4. Siedziby

Pułkownik Hans Busse, pomysłodawca i opiekun *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, dysponując podległym mu mieniem wojskowym, udostępnił na potrzeby muzeum budynek starej masztarni, położony po zachodniej stronie Kanału Łuczańskiego, przy giżyckim zamku (A. Schmidt 1935, s. 38; 1961c, s. 277). Dokładna data budowy masztarni nie jest znana. Na podstawie wzmianki w artykule opisującym prace nad budową *Gedenkhalle*, można przyjąć, że wzniesiono ją w bliżej nieokreślonym momencie XVII w, gdy w zamku giżyckim mieścił się jeden z książęcych dworów myśliwskich (*Vaterländische*

Gedenkhalle im Werden 1916, s. 2). Natomiast dzięki mapie „*Lötzen. Umgebung von Althof und Schloss*” (Giżycko. Okolice Starego Dworu i zamku) wiadomo, że w 1843 r. masztarnia była jednym z budynków gospodarczych otaczających wówczas skrzydło zamku od południa, wschodu i północy (G. Białuński, D. Chwałkowski, Z. Kozieł A. Noryskiewicz 1998, ryc. 8). W latach siedemdziesiątych lub osiemdziesiątych XIX w., po rozbiórce pozostałych zabudowań gospodarczych, funkcjonowała nadal jako samodzielny budynek, położony na południe od zamku. Zaznaczono ją na ówczesnym planie sytuacyjnym Twierdzy

Ryc. 9: Wycinek „*Situations Plan Der Feste Boyen*” (Planu sytuacyjnego Twierdzy Boyen) z lat 1871-1893 z zaznaczonym budynkiem masztarni, siedzibą *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*

Boyen (ryc. 9) (G. Białuński, D. Chwałkowski, Z. Kozieł A. Noryskiewicz 1998, ryc. 13).

Poznanie wyglądu nieistniejącego dziś budynku muzeum, rozebranego w latach pięćdziesiątych XX w., jest możliwe przede wszystkim dzięki zachowanej ikonografii: fotografiom oraz grafikom, opublikowanym jako pocztówki z widokami zamku giżyckiego. Najstarsza z nich pochodzi z 1899 r. (ryc. 10). Widoczna na niej stara masztarnia jest murowanym, otynkowanym budynkiem, na planie wydłużonego prostokąta, przykrytym dachem naczółkowych z dachówki ceramicznej. We wschodniej ścianie znajdowały się dwa niewielkie, kwadratowe świetliki, zaś w szczycie, drzwi gospodarcze na poddasze.

Fotografia późniejsza o dwa lata, wykonana zimą, niemal z tej samej perspektywy, pokazuje dodatkowo pojedynczy, prostokątny świetlik we wschodniej części południowej ściany budynku (ryc. 11).

Z 1911 r. pochodzi fotografia giżyckiego zamku i Kanału Łuczańskiego wykonana w kierunku północnym, z mostu kolejowego (M. Kowalczyk, K. Pietrachowicz 2007, s. 50). Widać na niej niemal całą południową ścianę masztarni, w tym wymieniony wcześniej świetlik we wschodniej części tej ściany oraz znajdujące się na zachód od niego duże wrota zamknięte

Ryc. 10: Zamek giżycki i budynek starej masztarni w 1899 r. Widok z południowego wschodu na północny zachód

Wydawnictwo Max Fischer Lötzen. Pocztówka ze zbiorów
Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

Ryc. 11: Zamek giżycki i budynek starej masztarni w 1901 r. Widok z południowego wschodu na północny zachód

Wydawnictwo Max Fischer Lötzen. Pocztówka ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

Ryc. 12: Zamek giżycki oraz budynki *Vaterländische Gedenkhalle* i komendantury Twierdzy Boyen w 1916 r. Widok z południowego wschodu na północny zachód. Na brzegu kanału widoczna jest sieć z drutu kolczastego rozpięta na drewnianych słupkach – fragment fortyfikacji polowych przedpola Twierdzy Boyen

Pocztówka ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

łukiem pełnym i trzy niewielkie, prostokątne otwory okienne. W tym stanie, piętnaście lat później, starą masztarnię zaadaptowano na siedzibę *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* (ryc. 12). We wschodniej ścianie budynku przebito został duży, kwadratowy otwór okienny. Powiększono również dwa świetliki, a w szczycie, symetrycznie po obu stronach drzwi gospodarczych na poddasze, przebito dwa kolejne, długie i wąskie świetliki. W ten sposób wschodnia ściana budynku uzyskała układ trójosiowy. Co najmniej trzy, a najprawdopodobniej więcej osi, miała ściana południowa⁴³. W skrajnej, wschodniej osi, w miejscu wcześniejszego świetlika, przebito został duży, prostokątny otwór okienny. Dalej w kierunku zachodnim znajdował się, niewidoczny na wcześniejszych przedstawieniach, otwór drzwiowy umieszczony w ozdobnym portalu. W widocznej, skrajnej od zachodu osi znajdował się kolejny świetlik lub okno.

Charakter reprezentacyjny miała północna fasada muzeum, zwrócona w kierunku zamku. Znajdował się tam ozdobny portal, podobny do tego w ścianie południowej, mieszczący

reprezentacyjne wejście do budynku (ryc. 13). Otwór drzwiowy zamknięty obniżonym łukiem pełnym z kluczem, flankowany był boniowanymi lizenami. Nad nim umieszczona została duża płytina zwieńczona naczółkiem. W płycinie znajdowała się dedykacja: „*dem Kaiser, dem Befreier, den Führern, den Streitern Ostpreußens*” (Cesarzowi, wyzwolicielowi, przywódcy i bojownikom o Prusy Wschodnie) (*Vaterländische Gedenkhalle 1916*, s. 600). Budowę portalu nadzorował szwedzki ochotnik w armii niemieckiej, podoficer Karl Krämer z Batalionu Neusterlitz. Użyta przy tym duża ilość cementu wymagała wzmocnienia fundamentów i wątlej ściany budynku. Zdobienia i napisy były dziełem kamieniarza nazwiskiem Schoeps z tego samego batalionu (*Vaterländische Gedenkhalle im Werden 1916*, s. 2). Wejście zamykały dwuskrzydłowe wrota zaprojektowane przez porucznika R. Johna, wykonane z dębowej klepki z żelaznymi okuciami, które wykuł szeregowiec Adolf Klein z Brunszwiku, służący w oddziale reflektorów fortecznych (ryc. 14) (*Vaterländische Gedenkhalle im Werden 1916*, s. 2).

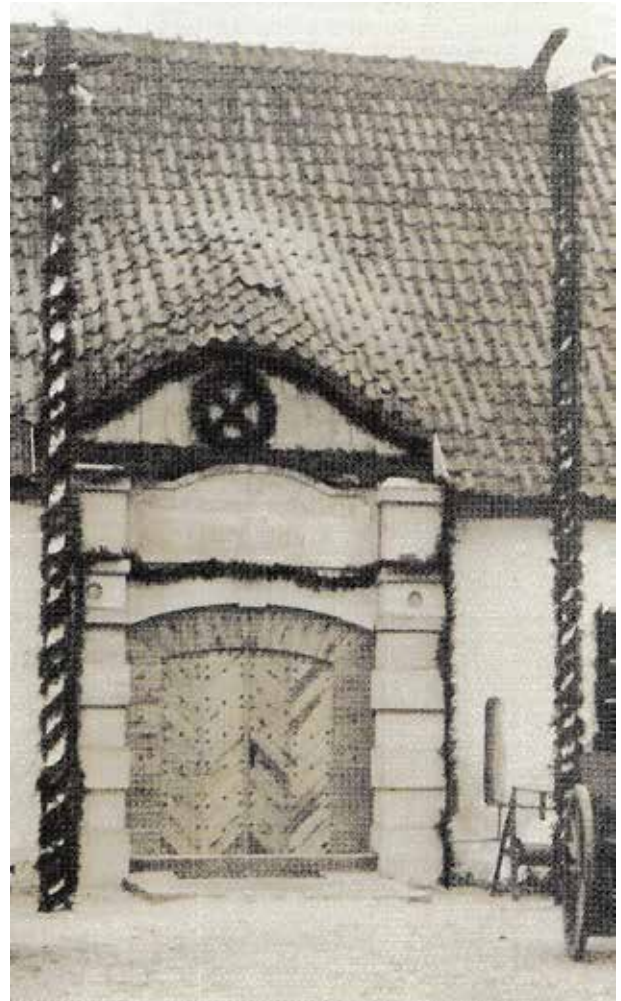
⁴³ Dostępna ikonografia umożliwia opis jedynie wschodniej części południowej ściany budynku.

Okucia zaprojektowane przez porucznika R. Johna nawiązywały do nazw trzech bastionów Twierdzy Boyen i zarazem zawołania rodu von Boyen: „*Licht, Recht und Schwert*” (Światło, Prawo i Miecz) (Zu unseren Bildern 1916c). W celu dodatkowego wyeksponowania portalu, znajdująca się nad nim część połaci dachowej została uniesiona w formie wolego oka. Szczegółowy opis północnej fasady budynku w 1916 r., ze względu na istniejącą ikonografię, możliwy jest tylko dla jej wschodniej części (ryc. 15).

Od wschodu, ozdobny portal poprzedzony był wąskim, prostokątnym świetlikiem i prostokątnym otworem okiennym. W piątej osi, już za portalem, znajdował się kolejny prostokątny otwór okienny. Oba wnętrza ekspozycyjne otrzymały oświetlenie elektryczne i ogrzewanie kominkowe. Nad całością prac adaptacyjnych, wykonanych przez żołnierzy z giżyckiego garnizonu, czuwał oficer ordynans komendantury, porucznik R. John (*Vaterländische Gedenkhalle im Werden* 1916, s. 2; M. Karczewski 2015, s. 57-58).

Powiększające się szybko zbiory *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* wymogły konieczność poszerzenia powierzchni wystawieniowej. W tym celu, latem, w czerwcu i lipcu 1917 r., przeprowadzona została przebudowa poddasza. Zaadoptowane na potrzeby muzealne pomieszczenie opisane zostało w przewodniku z 1917 r. jako jasne i przestronne. Autorem prac adaptacyjnych był sierżant Hack, pracujący w czasach pokoju jako fotograf w Giżycku (G. Brunner 1917, s. 28). Doświetlenie wnętrza było możliwe dzięki zamontowaniu dużych okien dachowych (A. Schmidt 1935, s. 39; 1961c, s. 279). Ponadto, w szczycie ściany wschodniej przebite zostały dwa duże, prostokątne otwory okienne (ryc. 16). Jednocześnie doświetlono sale na parterze poprzez przebicie, w centralnej i wschodniej części ściany południowej, co najmniej czterech kolejnych okien.

Najmniej wiadomo o wyglądzie zachodniej części budynku muzealnego. W zbiorach Instytutu

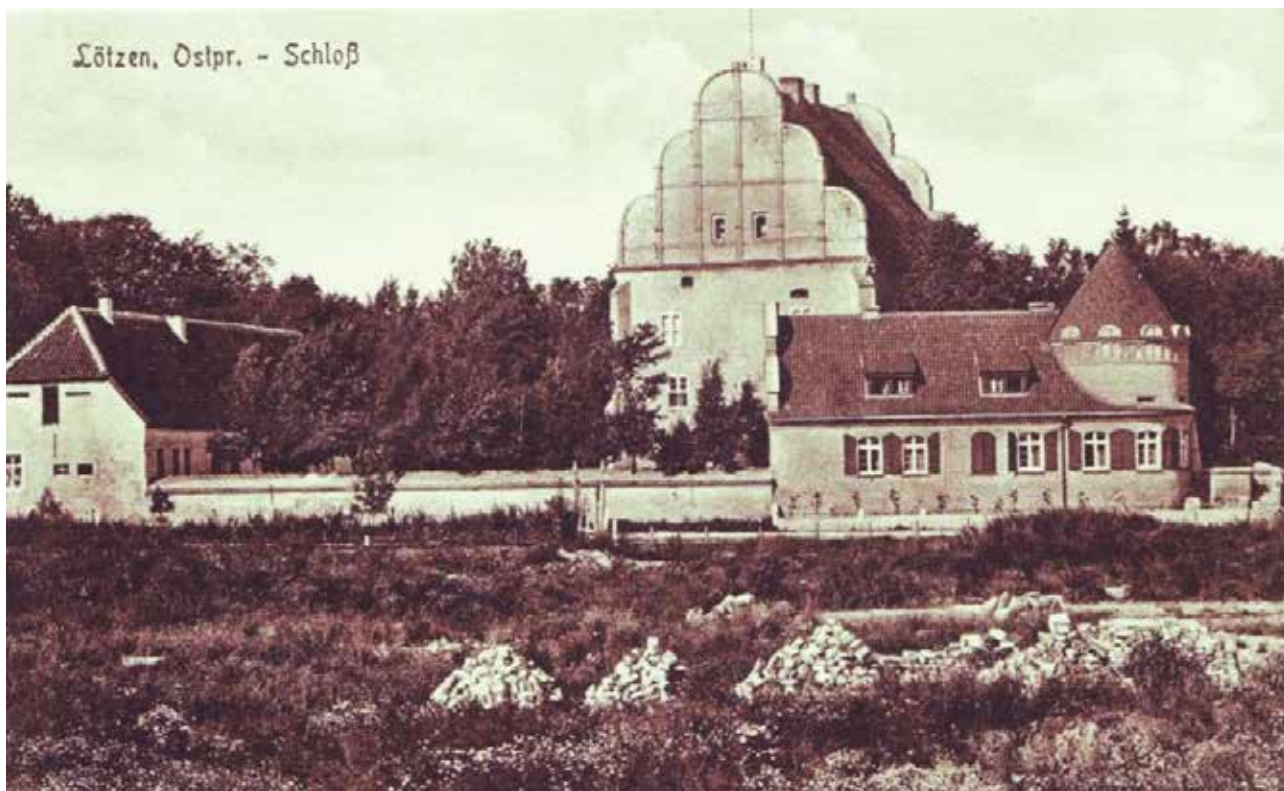
Ryc. 13: Główne wejście do *Vaterländisch Gedenkhalle* w ścianie północnej, tuż po otwarciu muzeum w 1916 r.

Fotografia ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie przechowywana jest jedyna dostępna fotografia pokazująca budynek w ujęciu z południowego zachodu na północny wschód. Okna we wschodniej części północnej połaci dachowej świadczą, że fotografia przedstawia stan muzeum już po przebudowie w 1917 r. (ryc. 17). Ściana zachodnia budynku była ślepa, oszarpowana na skrajach,

Ryc. 14: Żelazne okucia wrót do *Vaterländische Gedenkhalle* z symboliką odwołującą się do historii Twierdzy Boyen i zawołania rodu von Boyen: a) *Licht* (Światło), b) *Recht* (Prawo), c) *Schwert* (Miecz)

Ryc. 15: Zamek giżycki oraz budynki *Vaterländische Gedenkhalle* i komendatury Twierdzy Boyen w 1917 r. Widok ze wschodu na zachód

Zbiory *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, sygn. IIIb-17

z dwiema dużymi płycinami zamkniętymi łukiem pełnym. W szczycie znajdował się otwór drzwi gospodarczych prowadzących na poddasze. Widok fasady północnej pokazuje zmieniony układ osi. Ozdobny portal reprezentacyjnego wejścia został przesunięty do szóstej osi, co sprawiło, że zajął on centralne miejsce. Ponadto, w fasadzie, w osiach trzeciej i siódmej znajdowały się dwa kolejne otwory drzwiowe. Pierwszy z nich, w trzeciej osi, w miejscu wcześniejszego reprezentacyjnego wejścia, zamknięty był łukiem pełnym, zaś drugi, pozbawiony ozdób – płasko. Rozmieszczenie otworów okiennych wskazuje, że zachodnia część budynku muzealnego, mieszcząca *Busse Sammlung*, była znacznie słabiej doświetlona niż część wschodnia z *Ehrenhalle*.

U schyłku służby wojskowej, w marcu 1917 r., pułkownik H. Busse został awansowany do stopnia generała majora i niedługo potem, 23 maja, przeniesiony w stan spoczynku (G. Białuński, J. Sekta 2012, s. 505). Wciąż trwała I wojna światowa. Po odejściu generała majora H. Bussego z czynnej służby, władze wojskowe nie musiały akceptować sąsiedztwa muzeum, zwiedzanego przez cywilnych gości, położonego tuż przy budynku komendatury, w strefie zmilitaryzowanej (Fr. Behn

Ryc. 16: Zamek giżycki oraz budynki *Vaterländische Gedenkhalle* i komendatury Twierdzy Boyen około 1920 r., już po przebudowie poddasza. Widok ze wschodu na zachód

Zbiory *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, sygn. IIIb-12

1919, s. 291)⁴⁴. Problem ten, zagrażający istnieniu *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, pojawił się już w kwietniu 1917 r. Jego rozwiązanie przyniosło współdziałanie komendanta twierdzy z władzami Giżycka. Magistrat udostępnił okazały budynek zwany *Villa Fuß* (ryc. 18). Na jego remont, generał major H. Busse przeznaczył dotychczasowe wpływy z opłat za zwiedzanie *Gedenkhalle*, sprzedaży

⁴⁴ W ciągu pierwszych siedemnastu miesięcy istnienia, muzeum zwiedziło ponad 8.000 gości (Fr. Behn 1919, s. 295).

Ryc. 17: Budynek *Vaterländische Gedenkhalle* po przebudowie w 1917 r. Widok z południowego zachodu na północny wschód

Fotografia ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN w Warszawie

pocztówek i innych pamiątek oraz część przychodu z dzierżawy lodowiska na należącym do twierdzy małym stawie – zapewne jeziorze Popówka Mała. Umowa dzierżawy została zawarta w 1917 r. na okres sześciu lat (NN 1917, s. 4).

Villa Fuß nie dotrwała do naszych czasów. Wiadomo, że stała w otoczeniu zieleni, przy wschodnim wyjeździe z miasta, a z jej ganku od strony ogrodu rozciągał się „piękny widok na jezioro Niegocin” (Fr. Behn 1918; 1919, s. 291, 293). Ustalenie, gdzie dokładnie znajdował się ten budynek, nie było łatwe. Problem wynikał z informacji opublikowanej w 1962 r. przez Hansa Ludwiga Gnadta, ostatniego dyrektora giżyckiego muzeum. Opisuując siedzibę *Gedenkhalle* podał, że mieściła się ona w przyzamkowej masztarni, poza jednym okresem, gdy przeniesiono je do budynku przy *Lycker Strasse 25*, w którym mieszkali *Hindenburg* i *Ludendorff*, w czasie gdy w 1915 r. w Giżycku znajdowała się kwatera główna frontu wschodniego (H. L. Gnadt 1962, s. 16). Podany adres nie zgadzał się jednak z położeniem tzw. *Hindenburg-Ludendorff Haus* (ryc. 19), który

znajdował się przy *Hindenburg Strasse* (ryc. 20) (Giżycko-Lötzen 2007, s. 108, mapa na wklejce)⁴⁵.

Villa Fuß stała najprawdopodobniej w miejscu lub w sąsiedztwie dzisiejszej siedziby Państwowej Straży Pożarnej przy ul. Białostockiej 2. Natomiast pomyłka H. L. Gnadta była zapewne spowodowana upływem czasu i podobieństwem budynków (ryc. 18, 19). Oba reprezentowały ten sam styl architektoniczny. W stosunku do *Villi Fuß*, w bryle *Hindenburg-Ludendorff Haus* brakowało tylko prawego ryzalitu, a centralny wykusz, zwieńczony balkonem, był tu trójstronnie zamknięty w przeciwieństwie do otwartego tarasu *Villi Fuß*.

Zanim zbiory muzealne przeniesione zostały do nowej siedziby, konieczna była gruntowna adaptacja jej wnętrza. Na parterze, szczególnie w jego południowej części, wyburzono szereg ścianek działowych i rozebrano część pieców, dzięki czemu uzyskano jednolitą i obszerną salę ekspozycyjną (Fr. Behn 1919, s. 291).

W świetle dostępnych źródeł i publikacji, od lat dwudziestych XX w. *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* znowu znajdowało się w budynku

⁴⁵ Na wcześniejszym etapie poszukiwań, autor opowiedział się błędnie za przypuszczalną lokalizacją *Villi Fuß* przy *Hindenburg Strasse* (obecnie ul. Dąbrowskiego) (M. Karczewski 2015, s. 58-59).

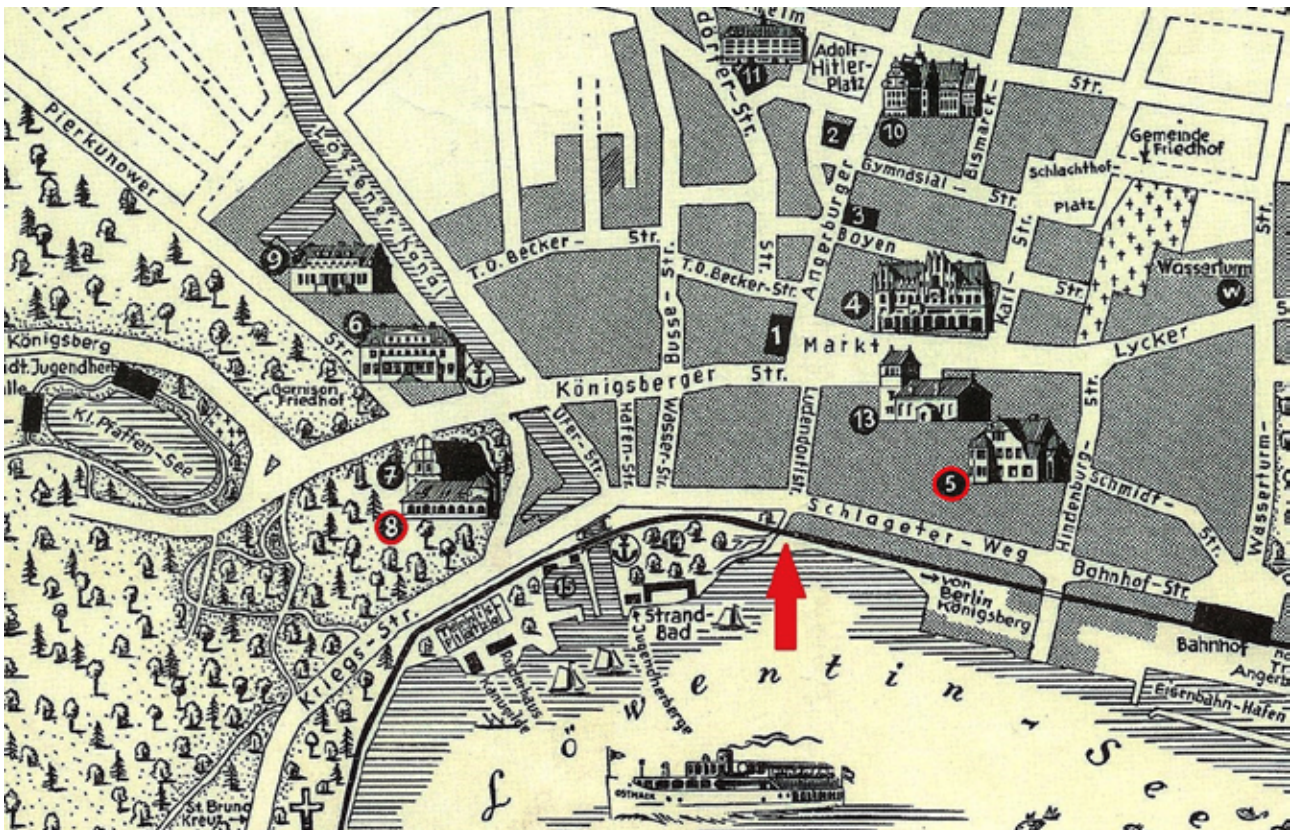
Ryc. 18: Villa Fuß przy Lycker Strasse 25. Tu, od 1918 r. przez cztery lata miało swoją siedzibę Vaterländische Gedenkhalle Lötzen

Fr. Behn, *Die Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen bei Lötzen*, „Die Woche”, J. 20, Nr 26, 29. Juni, s. 638

Ryc. 19: Hindenburg Strasse (obecnie ul. Dąbrowskiego), dom Hindenburga i Ludendorffa, wskazany błędnie przez H. L. Gnadta jako tymczasowe siedziba Vaterländische Gedenkhalle Lötzen

Pocztówka ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

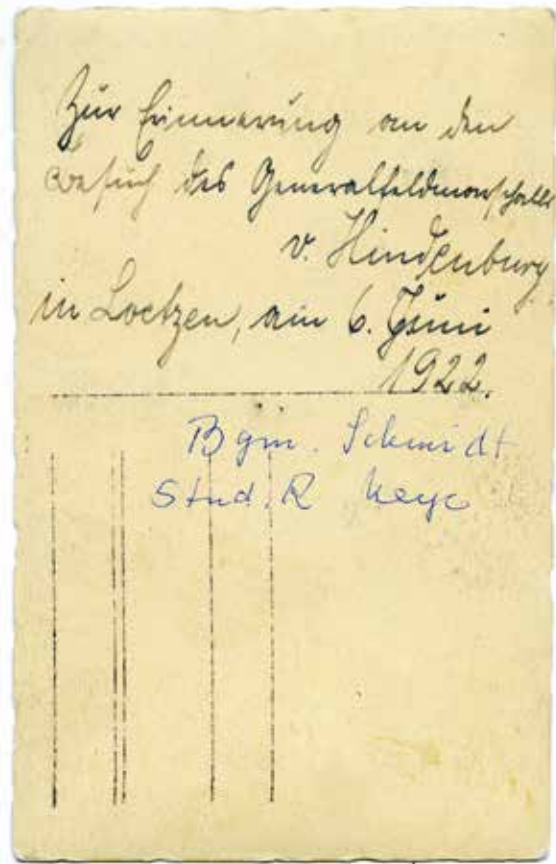

Ryc. 20: Wycinek planu Giżycka z 1930 r. z zaznaczoną lokalizacją: Hindenburg – Ludendorff Haus (nr 5), budynku Vaterländische Gedenkhalle (nr 8) i miejscem planowanej nowej siedziby muzeum – oznaczone strzałką

Plan Giżycka ze zbiorów Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv, bez sygnatury, z uzupełnieniami autora

a

b

Ryc. 21: *Vaterländische Gedenkhalle* Lötz w dniu 6 czerwca 1922 r. a) feldmarszałek Paul von Hindenburg w towarzystwie burmistrza Giżycka Paula Schmidta oraz Helmuta Meyego przed odnowionym i odświętnie udekorowanym wejściem do muzeum, b) odwrocie fotografii

Fotografia ze zbiorów Katarzyny i Janusza Pileckich

starej masztarni. Nie wynikała z nich jednak kiedy i w jakich okolicznościach zbiory powróciły do dawnej siedziby. Prawdopodobny moment przeniesienia kolekcji można ustalić na podstawie pamiątkowej fotografii przedstawiającej feldmarszałka von Hindenburga i oficjeli giżyckich na tle udekorowanego odświętnie wejścia do *Vaterländische Gedenkhalle* Lötz oraz adnotacji umieszczonej na jej odwrocie (ryc. 21).

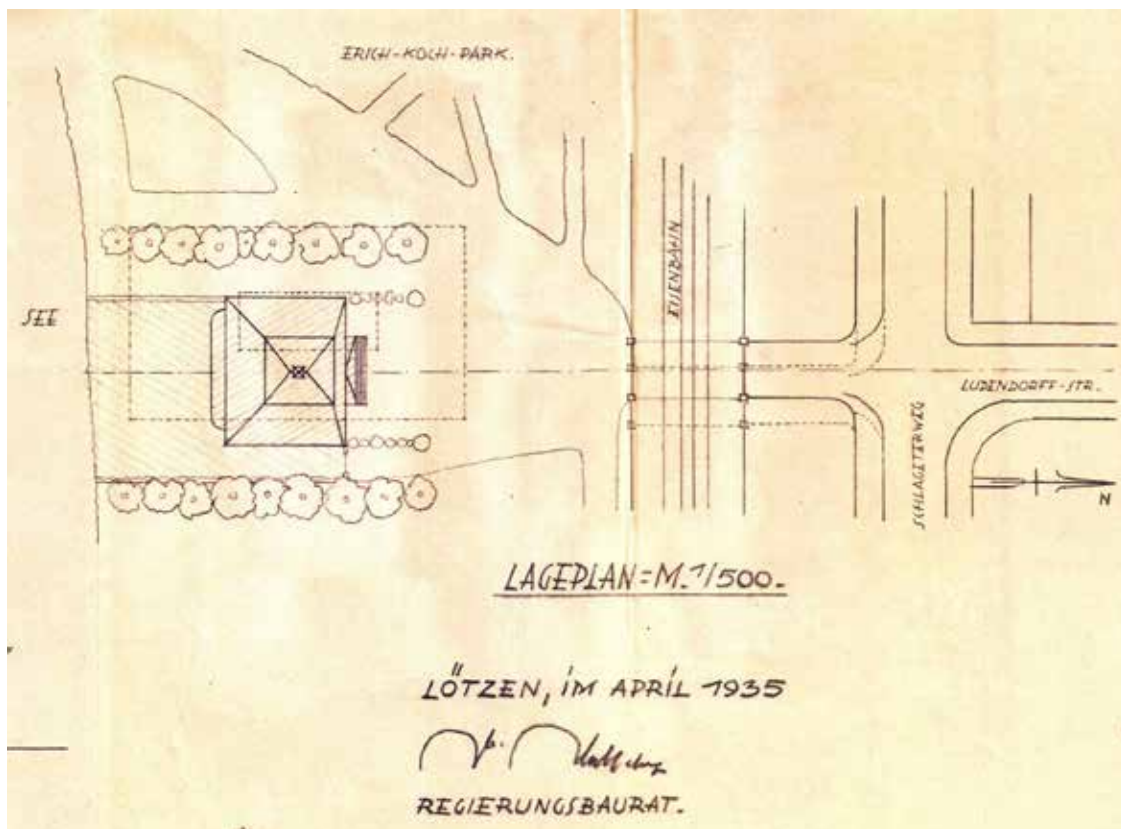
Na pierwszym planie, obok feldmarszałka stoją: burmistrz Giżycka Paul Schmidt oraz Helmut Meye, nauczyciel i członek towarzystwa naukowego *Literarischen Gesellschaft Masovia* (Towarzystwo Literackie Masovia). Adnotacja na odwrocie fotografii głosi: „Zur Erinnerung von der Besuch der Generalfeldmarschaller v. Hindenburg in Lötz, am 6. Juni 1922 / Bbm. Schmidt / Stud. R. Meye” (Na pamiątkę wizyty w Giżycku generała feldmarszałka von Hindenburga, dn. 6 czerwca 1922 / burmistrz Schmidt / nauczyciel Meye)⁴⁶. Wizyta bohatera narodowego, feldmarszałka von Hindenburga w 1922 r. na Mazurach i Powiślu była

ważnym wydarzeniem w Prusach Wschodnich. W dniach 24 maja – 11 czerwca odwiedził on Olsztyn, Ostródę, Malbork, Giżycko i pole bitwy pod Tannenbergiem, wszędzie biorąc udział w uroczystościach związanych z upamiętnianiem wydarzeń z czasów I wojny światowej. Wizytę, już kilka dni wcześniej, zapowiadała królowiecka „*Ostpreussische Woche*” (Hindenburg in Ostpreußen 1922).

Zbiory muzealne powróciły zatem do starej masztarni przed początkiem czerwca 1922 r. Jednak *Villa Fuß*, należąca do giżyckiego magistratu, najprawdopodobniej nadal służyła *Vaterländische Gedenkhalle*. W połowie lat trzydziestych na adres *Lycker Strasse 25* przesyłana była korespondencja związana z działalnością muzeum⁴⁷. Mogło mieścić się tam biuro muzeum, jego dział dokumentacji, a być może także mieszkanie dyrektora. Ten sam adres, obok nazwiska A. Schmidta, został wpisany na marginesie jednej z czterech należących do niego map archeologicznych dawnego powiatu giżyckiego (M. Karczevska, M. Karczewski 2017, s. 631).

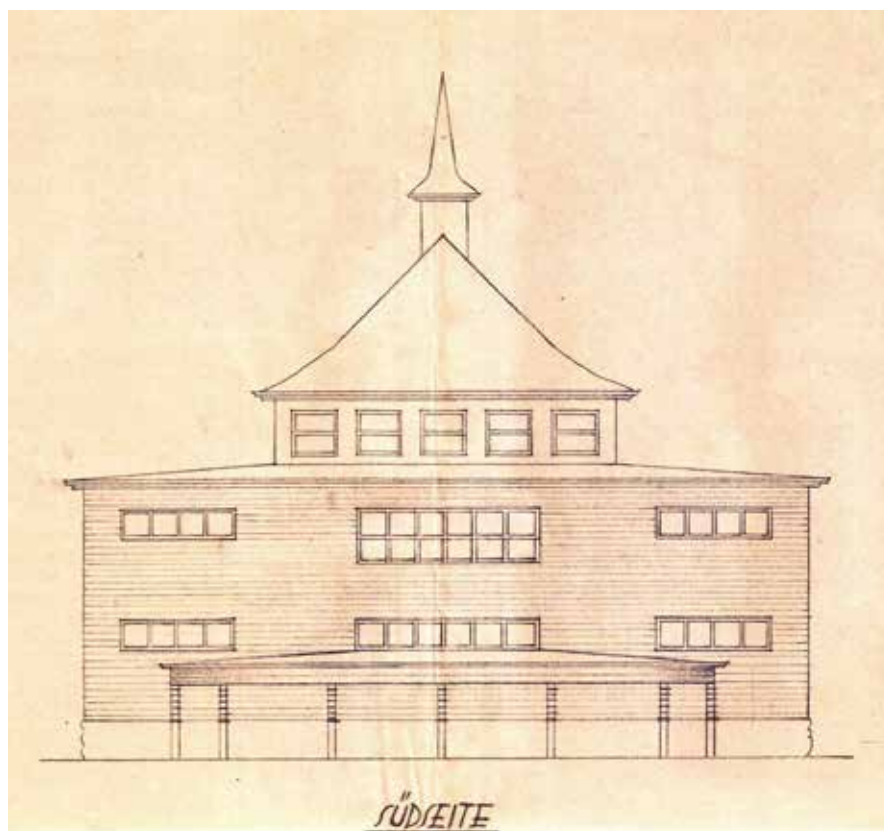
⁴⁶ Fotografia ze zbiorów Katarzyny i Janusza Pileckich.

⁴⁷ Korespondencja skierowana do A. Schmidta, *Kreisgemeinschaft Lötz Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1.

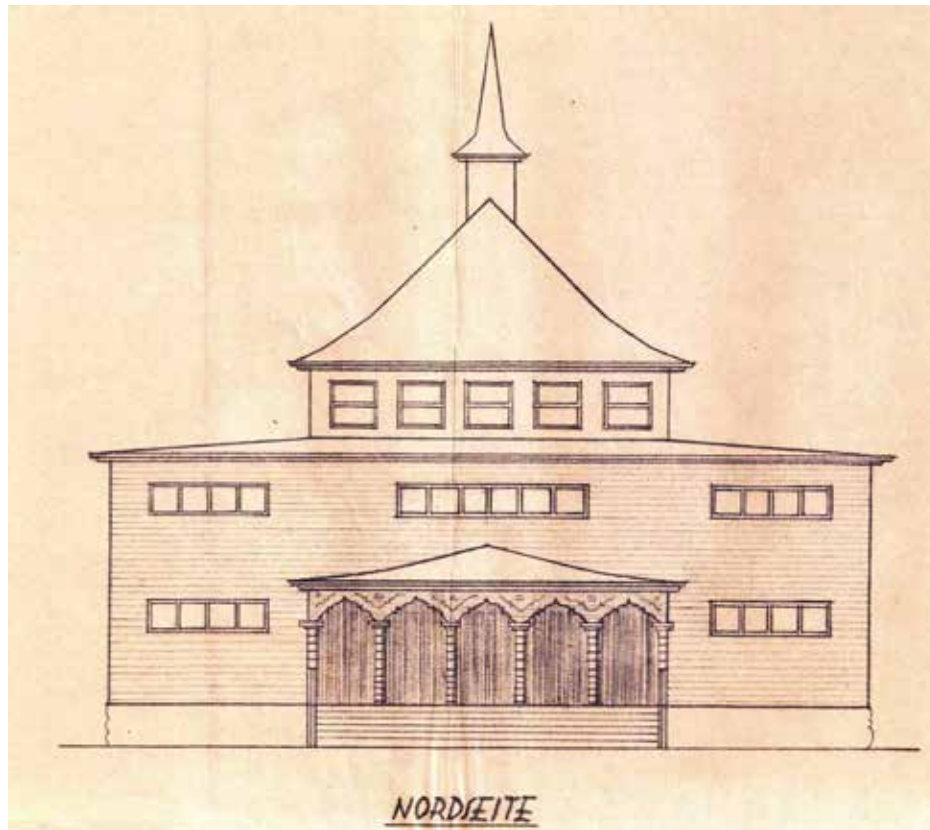
Ryc. 22: Szkic lokalizacyjny zaprojektowanej w 1935 r. nowej siedziby *Vaterländische Gedenkhalle*. Wycinek z projektu budynku

Zbiory *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, bez sygnatury

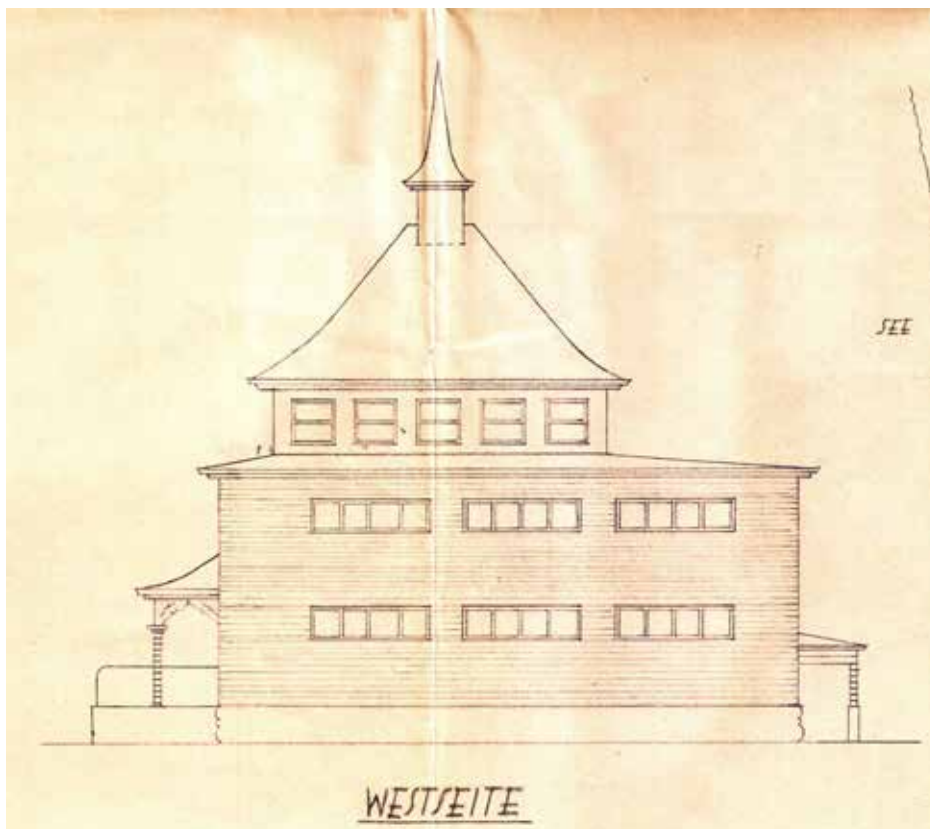
Ryc. 23: Projekt południowej elewacji projektowanej, nowej siedziby *Vaterländische Gedenkhalle*

Zbiory *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, bez sygnatury

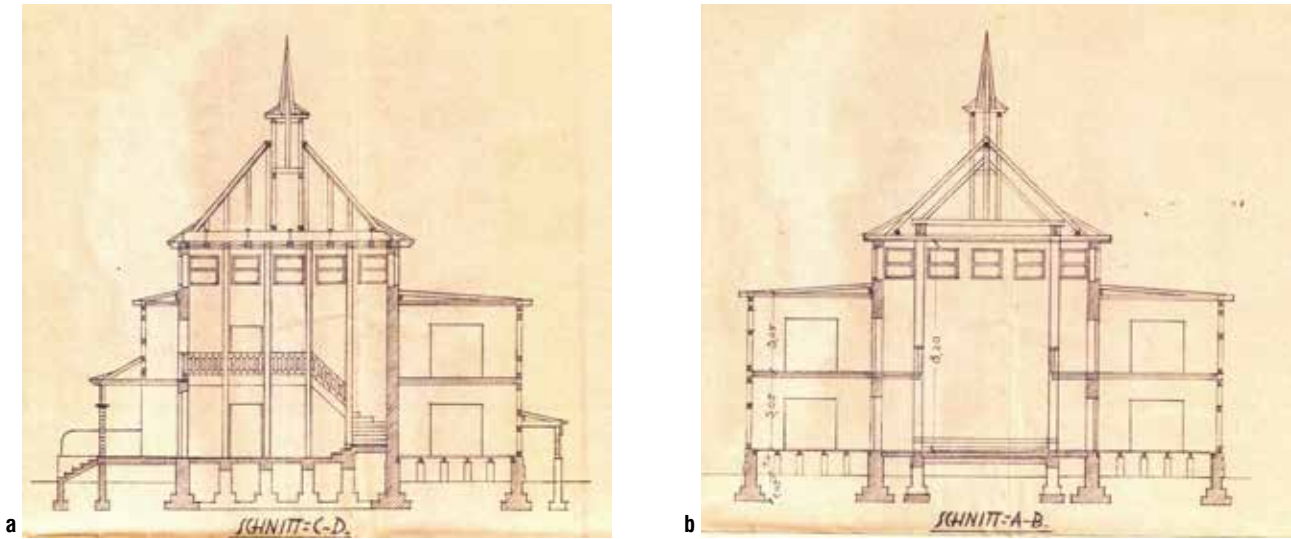
Ryc. 24: Projekt północnej elewacji projektowanej, nowej siedziby *Vaterländische Gedenkhalle*

Zbiory *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, bez sygnatury

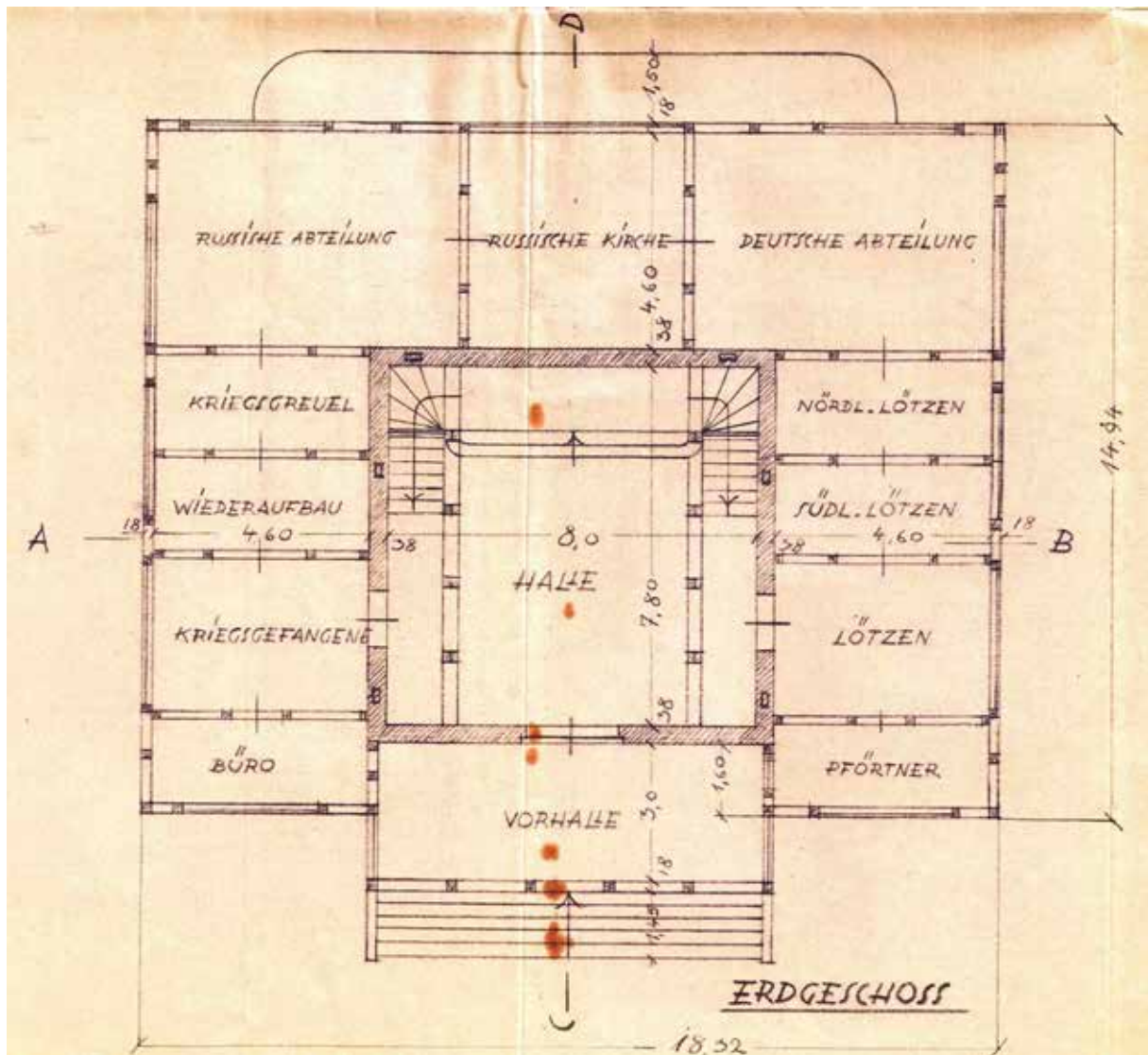
Ryc. 25: Projekt zachodniej elewacji projektowanej, nowej siedziby *Vaterländische Gedenkhalle*

Zbiory *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, bez sygnatury

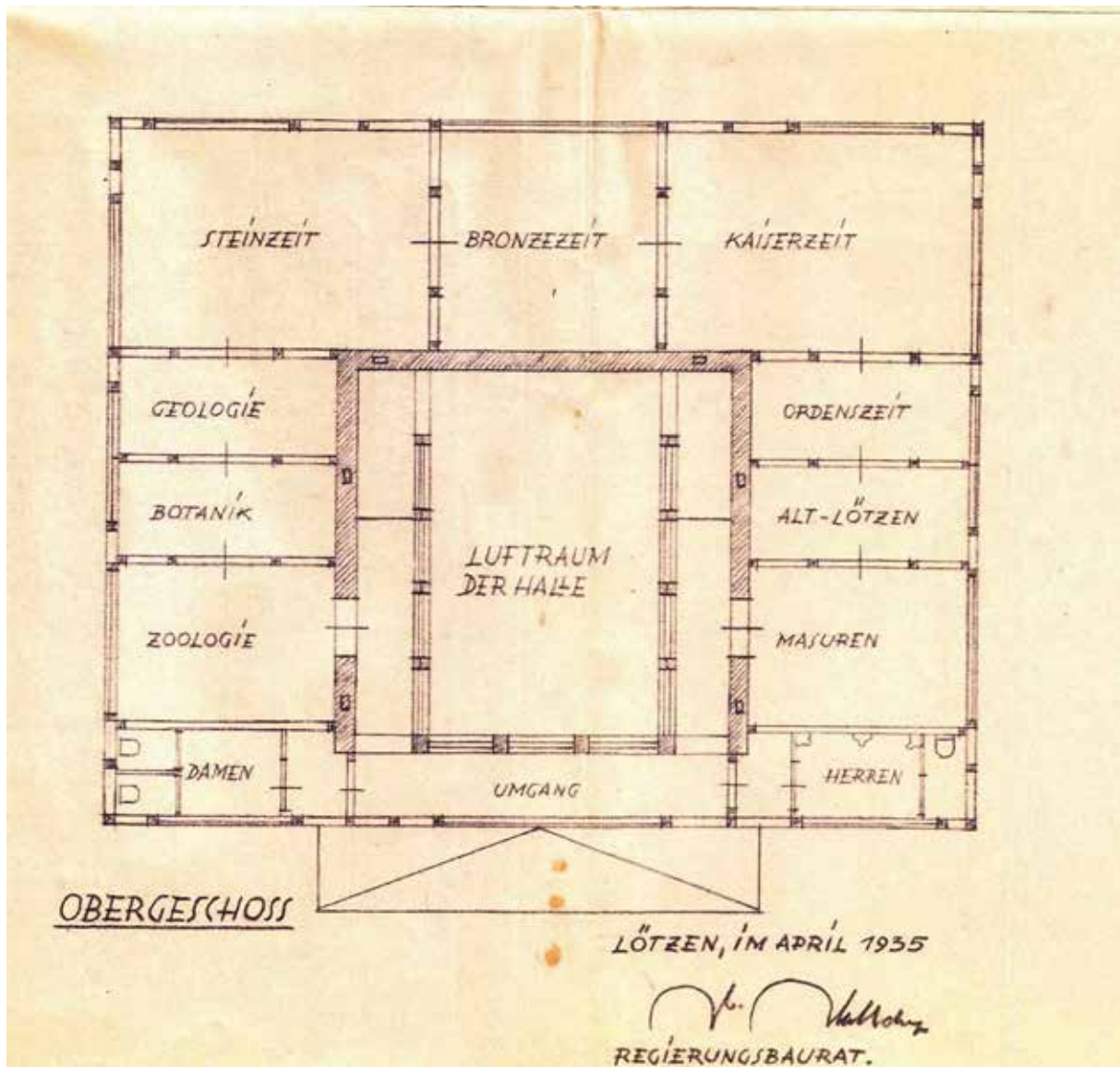
Ryc. 26: Przekrój wzdłuż linii: a) wschód-zachód, b) północ-południe, projektowanej nowej siedziby Vaterländische Gedenkhalle

Zbiory Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv, bez sygnatury

Ryc. 27: Projekt układu pomieszczeń parteru planowanej siedziby Vaterländische Gedenkhalle

Zbiory Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv, bez sygnatury

Ryc. 28: Projekt układu pomieszczeń pierwszego piętra nowej siedziby Vaterländische Gedenkhalle

Zbiory Kreisgemeinschaft Lötzén Archiv, bez sygnatury

W kwietniu 1935 r. została zaprojektowana nowa siedziba *Vaterländische Gedenkhalle Lötzén*. Budynek miał stanąć nad brzegiem Niegocina, w miejscu gimnazjalnego klubu wioślarskiego (ryc. 20, 22) (H. L. Gnadt 1961, s. 288). Idea budowy nowej siedziby muzeum, u zbiegu ulic *Ludendorff Strasse* i *Schlageter-Weg* (obecnie ulice Wyzwolenia i Kolejowa), nad brzegiem jeziora, wynikała najprawdopodobniej z opracowanego przez A. Schmidta programu rozwoju *Gedenkhalle*. Miało ono stać się wielodziałowym *Heimatmuseum*, ze specjalną ekspozycją poświęconą I wojnie światowej. Wybór miejsca podyktowany był zapewne chęcią przyciągnięcia jak największej liczby zwiedzających. Muzeum znajdowałoby się wówczas bliżej przystani dla statków i jachtów, w strefie ruchu turystycznego. Projekt ten nie

został zrealizowany. Przeważała, forsowana przez władze miasta i wysokich urzędników państwowych, koncepcja uczynienia z *Vaterländische Gedenkhalle* pierwszego w Prusach Wschodnich muzeum I wojny światowej.

Projekt mocno różnił się od dotychczasowej siedziby muzeum. Miał to być duży (18,32 x 14,84 m), wzniesiony z drewna, dwukondygnacyjny budynek, o ciekawej i jednocześnie prostej architekturze (ryc. 23, 24, 25). Doświetlenie wnętrza sal muzealnych zapewniała obszerna klatka schodowa, zwieńczona niewysoką wieżą (ryc. 26). Front muzeum miał być skierowany na południe, w stronę Niegocina. Cały parter przeznaczony został na ekspozycję poświęconą I wojnie światowej. Niewielkie pomieszczenia administracyjne: biuro i portiernia zaprojektowano bezpośrednio

Ryc. 29: Zdeastrowany budynek biurowca, zbudowanego po II wojnie światowej w miejscu zbrojowni (arsenału) na majdanie Twierdzy Boyen oraz plac, na którym w pierwszej połowie lat czterdziestych XX w. znajdowała się ekspozycja ciężkiego sprzętu wojskowego. Stan współczesny

Fot. M. Karczewski

przy westybulu, po jego stronie zachodniej (biuro) i wschodniej (portiernia) (ryc. 27).

Zwiedzanie wystawy miało rozpoczynać się od sali poświęconej Giżycku, położonej w południowo wschodniej części parteru. Kolejne sale, rozmieszczone w amfiladzie, zaplanowane zostały na ekspozycje dotyczące działań wojennych na południe i północ od Giżycka (wschodnia część parteru), armii niemieckiej, kościołowi prawosławnemu i armii rosyjskiej (północna część parteru) oraz okrucieństwu wojny, odbudowie ze zniszczeń i jeńcom wojennym (zachodnia część parteru) (ryc. 27).

Całe piętro, o analogicznym do parteru, amfiladowym układzie sal, przeznaczone zostało na ekspozycję krajoznawczo-historyczną (*Heimatkunde*) (ryc. 28). Zachodnia część miała pomieścić działy: zoologiczny, botaniczny i geologiczny. Północna – ekspozycję archeologiczną w układzie chronologicznym: od epoki kamienia, przez epokę brązu do okresu wpływów rzymskich. W części wschodniej, bezpośrednio za kolekcją z okresu

wpływów rzymskich, planowano wystawy poświęcone: czasom Zakonu Krzyżackiego w Prusach, staremu Giżycku i Mazurom. W części południowej, po obu stronach przejścia, nad pomieszczeniami biura i portierni, miały znajdować się toalety. Realizacja tego projektu przyniosłaby z pewnością nowe oblicze giżyckiego muzeum. Czas był jednak ku temu niesprzyjający. Na kolejnych osiem lat, od 1936 do 1943 r., *Vaterländische Gedenkhalle* pozostało w swojej starej siedzibie.

W ostatnich latach istnienia, giżyckie muzeum, już jako jedyne w Prusach Wschodnich muzeum I wojny światowej, podjęło zakończone sukcesem starania o przekazanie na potrzeby muzealne giżyckiej Twierdzy Boyen. Nie udało się jednak przeprowadzić tam zbiorów przed latem 1939 r., w dwudziestą piątą rocznicę wybuchu I wojny światowej. Spodziewano się wówczas, że pola bitewne i *Gedenkhalle* zwiedzą dziesiątki tysięcy niemieckich weteranów (E. Koch b.d.). Udało się to dopiero w 1943 r. Wojsko udostępniło wówczas do celów ekspozycyjnych majdan

twierdzy i znajdujący się tam budynek zbrojowni (ryc. 29). Po niezbędnych pracach adaptacyjnych, od początku 1944 r., zbiory związane z I wojną światową (*Ehrenhalle* i *Kriegsgeschichtliche Sammlung*), zajmowały przestrzeń na piętrze w budynku zbrojowni (H. L. Gnadl 1962, s. 17; R. Madeya 1980, s. 34). Przekazanie całej twierdzy w ręce cywili miało nastąpić bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej. Miały z niej wówczas zostać przeniesione do nowych siedzib: lazaret, piekarnia polowa oraz pomieszczenia administracyjne. W budynku poszpitalnym planowano urządzenie siedziby *NS-Reichkriegerbund*

(Narodowosocjalistycznego Związku Żołnierzy Rzeszy). Inne budynki, poza zbrojownią mieszczącą ekspozycje muzealną, miały stać się bazą turystyczną młodzieżowych letnich obozów treningowych (E. Koch b.d.). Plany dalszej rozbudowy muzeum wojny pokrzyżował zbliżający się front i zmiany na mapie politycznej Europy, wprowadzone w 1945 r. Gdyby plany te zostały urzeczywistnione, *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum* na Twierdzy Boyen, o powierzchni około jednego kilometra kwadratowego, stałoby się największym muzeum pierwszej połowy XX w. w Europie Środkowej.

5. Organizacja i struktura muzeum

5.1. Zaplecze organizacyjne i status prawny

Pomysłodawcą, założycielem i patronem *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* był pułkownik Hans Busse (ryc. 30). Jego ideę należy uznać za ze wszech miar nowatorską. Podczas działań wojennych I wojny światowej, po raz pierwszy zorganizowana została stała ekspozycja trofeów wojennych oraz dokumentów i obrazów, której celem było kreowanie pamięci o wciąż toczącym się konflikcie zbrojnym. Był to zarazem załóżek

pierwszego muzeum wojny w Prusach Wschodnich (A. Schmidt 1935, s. 38; 1961c, s. 277).

Ideę pułkownika H. Bussego wcielili w czyn żołnierze z garnizonu Twierdzy Boyen (*Festnummer zu Eröffnung 1916*, s. 2). Ich społeczna praca w godzinach wolnych od służby była jednym z założeń tej idei. Nad całością czuwał porucznik R. John, który zaaranżował też pierwszą ekspozycję kolekcji związanej z Wielką Wojną. Jego

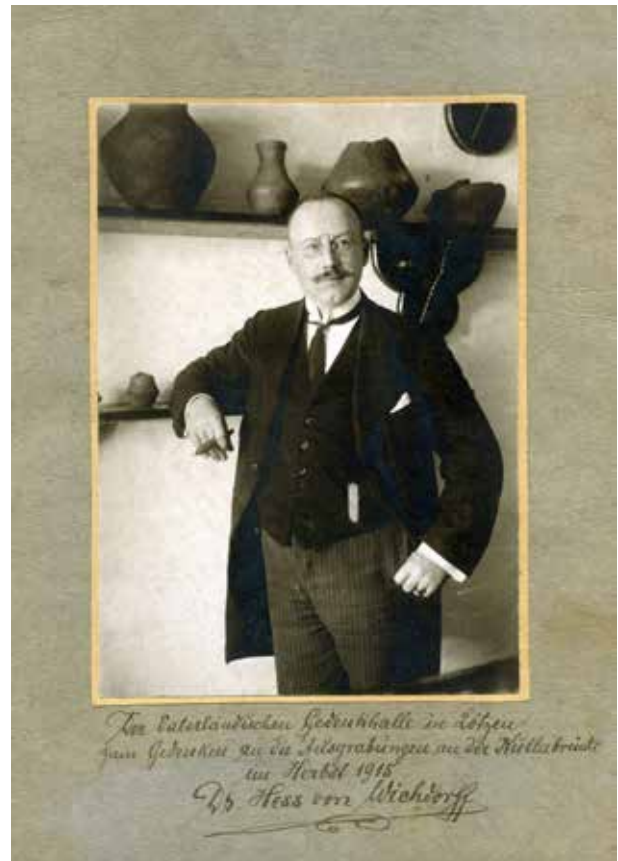

Ryc. 30: Generał major Hans Busse (w środku) na dziedzińcu giżyckiego zamku, w drodze do *Vaterländische Gedenkhalle*. Fotografia nie datowana

dziełem były projekty większości mebli, a nawet ramek do zdjęć i obrazów. Dzięki reportażowi relacjonującemu końcowy etap prac nad urządzeniem *Vaterländische Gedenkhalle*, opublikowanemu w styczniowym numerze „*Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen*”, znane są nazwiska części żołnierzy zaangażowanych w te prace. Pracownik Królewskiej Manufaktury Porcelany w Berlinie, landszturman Engelhardt wraz z przeszkolonymi przez niego dwoma muszkietierami: Lange z Fromborka i Masuch z Bochum, wykleili uszkodzone popielnice z cmentarzyska *Kullabrücke* (w Bogaczewie-Kuli). Rzeźbiarz Kaussen z Münster w Westfalii wyrzeźbił realistyczne modele głów żołnierzy rosyjskich, ukazujące różne narodowości Dalekiego Wschodu walczące w armii carskiej. Pomalować miał je osobiście porucznik R. John. Kaussen był też autorem herbu von Hindenburga, rzeźbionego w dębowym drewnie. Berliński malarz nazwiskiem Blüthgen oraz jego dwaj koledzy: Altschul i Balcke ozdobili malarsko tablice ścienne i ramki do fotografii i innych ilustracji. Blüthgen pomalował również kominki w obu pomieszczeniach, dopasowując ich kolorystykę do całości ekspozycji. Ramki wykonał stolarz Reibuch z batalionu garnizonowego. *Gedenkhalle* zawdzięczała mu również korpusy manekinów rosyjskich żołnierzy, zrobione z gałęzi wierzbowych. Prac ślusarskich i kowalskich podjął się z kolei szeregowiec Adolf Klein z Brunzswiku, służący w *Festung-Scheinwerfer-Abteilung* (oddziały reflektorów fortecznych) (*Vaterländische Gedenkhalle im Werden* 1916, s. 2).

Busse Sammlung (dział prehistoryczny) zorganizował dr Hans Kurt Hess von Wichdorff, autor wykopalisk na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli (ryc. 31), przy wydatnej pomocy *Altertums-gesellschaft „Prussia”* (Towarzystwa Starożytniczego „Prussia”) z Królewca (Zu unsere Bildern 1916a; G. Brunner 1917, s. 3-4). Powyższe stwierdzenie nie oddaje jednak wszystkich trudności

związanych z urządzaniem tej ekspozycji. Pierwotnie, z inicjatywy H.K. Hess von Wichdorffa, ściany *Busse Sammlung* ozdobione zostały freskami wykorzystującymi motywy run i zdobnicstwa staronordyckiego. Jednakże, po interwencji prof. Feliksa Ernsta Peisera z „Prussii” zamalowano je, gdyż mogły dawać mylny przekaz, co do przynależności kulturowej mieszkańców

Ryc. 31: Dr Hans Kurt Hess von Wichdorff, badacz cmentarzyska z pierwszych wieków n.e. w Bogaczewie-Kuli, na tle ekspozycji popielnic z tego cmentarzyska w *Busse Sammlung Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Odręczny autograf pod zdjęciem (tłumaczenie): „*Vaterländische Gedenkhalle in Lötzen (Giżycko) / na pamiątkę wykopalisk na Kullabrücke / jesienią 1915 / Dr Hess von Wichdorff*”

Oryginał w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Hans Kurt Hess von Wichdorff (ur. 29.08.1877 w Gotha w Turynii, zm. 12.12.1932 w Berlinie), geolog, speleolog, historyk górnictwa, archeolog, krajoznawca. Dyplom z zakresu nauk przyrodniczych i matematyki uzyskał w 1901 r. Swoją karierę zawodową związał z geologią. W 1911 r. został geologiem okręgowym, a w 1925 r. geologiem krajowym i profesorem. Badania geologiczne prowadził w Prusach Wschodnich, na Pomorzu i w Brandenburgii. Autor przeglądowych map geologicznych regionów Prus Wschodnich, odkrywca interstadiału mazurskiego (1914 r.). Jako krajoznawca zasłużył się przede wszystkim książką „*Masuren. Land und Leute*” (Mazury. Kraj i ludzie) (1915 i 1930). Wiedzę i doświadczenia z zakresu stratygrafii geologicznej wykorzystywał z powodzeniem w badaniach wykopaliskowych. Poza cmentarzyskiem w Bogaczewie-Kuli, rozkopał również cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów w Jasiońcu i Grądach Krukłaneckich. Badał także grodzisko Święta Góra w Staświnach. O jego wysokiej pozycji w archeologii wschodniopruskiej świadczył udział w zjeździe Towarzystwa Prehistorycznego w Królewcu w lipcu 1930 r. (Lüdtke G. 1931, s. 1154; H. K. Hess von Wichdorff 1931; Ch. Krollmann 1941, s. 273; A. Bitner-Wróblewska, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz, T. Nowakiewicz 2011, s. 167, 207).

Mazur w pierwszych wiekach naszej ery. W konsekwencji, ściany pomieszczenia ozdobione zostały malowanymi fryzami wykorzystującymi motywy zdobnicze z zabytków odkrytych na cmentarzystku w Bogaczewie-Kuli. Autorem ich projektu był H. K. Hess von Wichdorff. Drugi poważny problem pojawił się w związku z aranżacją ekspozycji. Autor wykopalisk chciał wyeksponować zabytki z zachowaniem ich przynależności do konkretnych grobów. Natomiast porucznik R. John, nadzorujący całość prac przy *Gedenkhalle*, był zwolennikiem pokazania ich z uwzględnieniem wyłącznie walorów estetycznych. Ta rozbieżność zdań doprowadziła do ostrego sporu. Nie wiadomo, jak doszło do jego rozstrzygnięcia. Ostatecznie zwyciężyła propozycja H. K. Hess von Wichdorffa (*Vaterländische Gedenkhalle im Werden 1916*, s. 2)⁴⁸.

W realizację idei pułkownika H. Bussego włączyli się także cywilni mieszkańcy Giżycka i innych części Niemiec. Właściciel tartaku nazwiskiem Amon i właściciel browaru Fenersaenger⁴⁹ podarowali drewno, które posłużyło jako materiał na drzwi, okładziny ścian i meble. Przedsiownik *Gedenkhalle* został wyłożony płytkami przekazanymi przez fabrykanta Gaertego. Części narzędzi, niezbędnych do przeprowadzenia prac, użyczył pan Reuter, a panowie Czygan i Salewski dostarczyli żelaza na okucia drzwi i gwoździe. Natomiast pan Jarobn podarował zestaw ozdobnych koszy (*Aus Lötzen und Umgegend 1916e*). Niezwykle cennymi eksponatami były dwa wyrzeźbione z natury, marmurowe popiersia feldmarszałka von Hindenburga i generała Ludendorffa, autorstwa profesora rzeźby Stanisława Sauera (Cauera) z Królewca (*A. Schmidt 1935*, s. 38; *1961c*, s. 278). *Gedenkhalle* otrzymała w darze także portrety i inne obrazy wykonane różnymi technikami malarskimi. Berliński profesor Hugo Vogel podarował namalowany przez siebie portret feldmarszałka von Hindenburga. Z kolei hamburski malarz Rothgießer, służący na froncie wschodnim w stopniu kaprała, przekazał akwarelę ukazującą skutki rosyjskiego najazdu dla ludności cywilnej (*Festnummer zu Eröffnung 1916*, s. 4, 6).

Dary przekazywali też oficjele i instytucje państwowe. Społeczna akcja zbierania eksponatów rozpoczęła się najpóźniej w styczniu 1916 r., ponad miesiąc przed uroczystym otwarciem *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*. Niemal

co tydzień lokalna gazeta „*Lötzener Zeitung*” w dziale: „*Aus Lötzen und Umgegend*” (z Giżycka i okolicy) publikowała informacje o nowych darach. Niestety, nie są to pełne listy, a jedynie wybór najcenniejszych eksponatów ze wskazaniem darczyńców. Byli wśród nich nawet cesarz Wilhelm II Hohenzollern, książę Leopold Bawarski, feldmarszałek Paul von Hindenburg, generał piechoty Reinhardt von Scheffer-Bonadel, generał von Below, Niemieckie Ministerstwo Wojny i Towarzystwo Starożytnicze „*Prussia*” z Królewca (*Aus Lötzen und Umgegend 1916a*; *1916b*; *1916f*; *1916h*). Spośród miejscowych darczyńców w „*Lötzener Zeitung*” wymienieni zostali m.in.: nadzorca rybacki (*Oberfischermeister*) Tomuschat, powiatowy mistrz budowlany (*Kreisbaumeister*) Weiß, mistrz stolarski (*Tischlermeister*) Barran oraz żołnierze z giżyckiego garnizonu: kapitan Mieche, podoficerowie Krafzig i Gramberger (*Aus Lötzen und Umgegend 1916e*; *1916f*; *1916g*; *1916h*; *1916i*).

Pomimo społecznego zaangażowania wielu osób, do realizacji idei pułkownika H. Bussego niezbędne były również pieniądze. Już na samym początku niebagatelne środki – 12.400 marek, wyasygnowało na ten cel dowództwo Twierdzy Boyen. Największą darowiznę, sumę ogromną jak na tamte czasy – 133.600 marek – przekazał jednak cywil, pan Kühnel, wydawca „*Lötzener Zeitung*” i „*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*” (*Festnummer zu Eröffnung 1916*, s. 6). Od początku 1916 r. *Gedenkhalle* otrzymywała także mniej okazałe, ale za to częste donacje. Sto marek przekazał w styczniu 1916 r. *Norddeutschen Creditanstalt* (Północnoniemiecki Bank Kredytowy) (*Aus Lötzen und Umgegend 1916a*). Kolejne 100 marek z tego samego źródła wpłynęło na początku marca. Największy datek – 500 marek, ofiarowany został przez anonimowego darczyńcę (*Aus Lötzen und Umgegend 1916e*). Wpłaty kolejnych 100 marek dokonało pod koniec marca *Vorschuß-Verein* (Towarzystwo Pożyczkowe) z Giżycka (*Aus Lötzen und Umgegend 1916i*).

Na tym kończą się dostępne informacje o początkach muzeum i organizacji jego pierwszej ekspozycji. Z przewodnika po *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, autorstwa dr. Gottfrieda Brunnera wiadomo również, że już latem 1917 r. konieczne było poszerzenie przestrzeni

⁴⁸ Nie będzie przesadą stwierdzenie, że była to decyzja niezwykle szczęśliwa dla archeologii Mazur. Zabytki nie były bowiem w żaden sposób oznakowane i wyeksponowanie ich zgodnie z propozycją porucznika R. Johna spowodowałoby ich przemieszanie, zapewne nieodwracalne.

⁴⁹ Fenersaenger wymieniany jest w randze porucznika, nie wiadomo jednak, czy w służbie czynnej czy w stanie spoczynku (*Vaterländische Gedenkhalle im Werden 1916*, s. 2).

ekspozycyjnej, z czym wiązały się niezbędne prace adaptacyjne wykonane na poddaszu. Kierował nimi sierżant Hack. Nowym elementem ekspozycji, umieszczonym w zachodniej części poddasza, był szkic ukazujący walki na froncie pozycyjnym, wykonany przez porucznika R. Ruhlo z 1 Pułku Artylerii Pieszej (G. Brunner 1917, s. 4, 28).

Uroczyste otwarcie *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* nastąpiło 27 lutego 1916 r., a już dwa lata później pojawiły się okoliczności zagrażające jej dalszemu istnieniu, związane z koniecznością znalezienia nowej siedziby⁵⁰. W rozwiązaniu problemu, kluczową rolę odegrał magistrat giżycki, któremu w czerwcu 1918 r. pułkownik H. Busse, awansowany już wówczas do stopnia generała majora, przekazał uroczyste prawo własności do zgromadzonej przez siebie kolekcji (Fr. Behn 1919, s. 291).

Z dostępnych źródeł wynika, że przez niemal cały czas istnienia *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* nie było sformalizowaną instytucją. Przez dwa pierwsze lata stanowiło ono własność pułkownika H. Bussego. Później, formalne, chociaż kwestionowane prawo do kolekcji miały władze miasta Giżycka⁵¹. Niezmiernie ważny był model społecznego zaangażowania i wsparcia różnych instytucji, wypracowany podczas tworzenia pierwszej ekspozycji, który obowiązywał przez następne dwa dziesięciolecia. Już na samym początku tworzenia *Gedenkhalle* zyskała istotne wsparcie instytucjonalne i finansowe. Cały czas w jej organizację i funkcjonowanie zaangażowane były władze miasta, zresztą nie bezinteresownie, gdyż jednocześnie zabiegały o przejęcie kolekcji. Szczególnie aktywną rolę odgrywał długoletni burmistrz Giżycka Paul Schmidt oraz radny miejski Hardwig. W maju 1916 r., przebywający wówczas w Giżycku prof. dr. Müller, reprezentujący miasto patronackie Frankfurt nad Menem i jednocześnie dyrektor tamtejszego muzeum, zadeklarował daleko idącą pomoc (Aus Lötzen und Umgegend 1916j)⁵².

Dobrym przykładem zaangażowania społecznego i instytucjonalnego było również oddelegowanie w 1918 r. przez *Römisch – Germanischen Zentral-Museum* w Moguncji dr. Fredricha Behna, który miał pomóc przy przeprowadzce kolekcji do nowej siedziby i do przygotowania nowej aranżacji ekspozycji. Fr. Behn opracował wówczas wytyczne do dalszego rozwoju muzeum. Poza utrzymaniem myśli przewodniej twórcy *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, zaproponował rozwijanie działów prehistorycznego, historycznego i etnograficznego, gromadzących wyłącznie eksponaty z regionu. Ekspozycje te miały stać się miejscem „nauczania i budowy patriotyzmu” (Fr. Behn 1919, s. 291, 293, 295-296). W latach dwudziestych i pierwszej połowie lat trzydziestych XX w. *Gedenkhalle* pod względem organizacyjnym była fundacją kultury, wspieraną przez miasto, któremu podlegała na podstawie zapisu w statucie (H. L. Gnadt 1961, s. 288; 1962, s. 16). Od początku do drugiej połowy lat dwudziestych XX w., zaplecze intelektualne *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* tworzyło *Literarischen Gesellschaft Masovia* (Towarzystwo Literackie Masovia) założone w 1894 r. przez Martina Gerssa (K. Gerber 1978, s. 40; T. Oracki 1983, s. 108; M. J. Hoffmann 2013, s. 51, 88-89). Przez cały ten okres, towarzystwem Masovia kierował prof. dr Karl Eduard Schmidt, a jego członkami byli m.in. H. K. Hess von Wichdorff oraz Johannes Dziubiella i Helmut Meyer. K. E. Schmidt przez wiele lat, od 1896 do 1926 r., redagował również wydawany przez to towarzystwo rocznik „*Mitteilungen der literarischen Gesellschaft Masovia*” (Komunikaty Towarzystwa Literackiego Masovia). „Masovia” istniała co najmniej do 1928 r., a dokładna data jej rozwiązania nie jest znana⁵³. Ostatni, podwójny numer rocznika (nr 32/33), zredagowany przez J. Dziubiellę, ukazał się drukiem w 1928 r. Nauczyciel J. Dziubiella był też pierwszym, społecznym dyrektorem *Vaterländische Gedenkhalle* wymienianym przez

⁵⁰ Problem istnienia *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* i jej trwałego związku z Giżyckiem pojawił się zapewne już w 1916 r. W post scriptum wydawcy do relacji z uroczystego otwarcia *Gedenkhalle* znalazła się informacja o dużym zainteresowaniu ekspozycją i zarazem apel o podjęcie starań o przejęcie zbiorów przez giżyckie *Literarischen Gesellschaft Masovia* (Towarzystwo Literackie Masovia), jak też władze miasta (Einweihung 1916, s. 152).

⁵¹ Regelung der Ausgrabungsfragen, *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane. Nieuzasadnione jest zatem twierdzenie, że od początku: „Organizacyjnie *Gedenkhalle* była fundacją, nadzorowaną przez kuratorium ustanowione przez władze miasta i powiatu.” (R. Kempa 2012b, s. 250).

⁵² Niestety, brak dostępnych źródeł archiwalnych uniemożliwia stwierdzenie, czy i w jakim zakresie prof. dr Müller wywiązał się z tej deklaracji.

⁵³ Według Andrzeja Wakara miało to miejsce w 1927 r., rok po śmierci K. Ed. Schmidta (A. Wakar 1983, s. 118). Natomiast Kurt Gerber podał, że K. Ed. Schmidt zmarł w 1928 r., w wieku 77 lat (K. Gerber 1978, s. 40). Towarzystwo istniało jeszcze w czerwcu 1928 r. W tym czasie, na spotkaniu z dr. W. Gaerte i H. K. Hess von Wichdorffem, H. Meyer mówił o planach zreformowania towarzystwa Masovia i udziale prof. dr. Hess von Wichdorffa w wyborach do zarządu tego towarzystwa (Regelung der Ausgrabungsfragen, *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane).

literaturę przedmiotu (A. Schmidt 1935, s. 38; 1961c, s. 278; G. Białyński, J. Sekta 2012a, s. 505-506). Nie wiadomo dokładnie, kiedy objął tę funkcję. Stało się to najprawdopodobniej najwcześniej w drugiej połowie 1918 r., po przeniesieniu zbiorów do *Villi Fuß* i przekazaniu muzeum miastu⁵⁴. Pełnił ją najprawdopodobniej do 1927 lub 1928 r. W czerwcu 1928 r. oficjalnym reprezentantem zarządu muzeum był już nauczyciel H. Meye⁵⁵. W tym samym roku, H. Meye, przeprowadził badania wykopaliskowe na cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów, odkrytym w Sterławkach Małych (*Klein Stürlack*) (A. Schmidt 1935, s. 38; 1961c, s. 278; M. Karczewska 1999, s. 239; G. J. Białyński, Sekta 2012a, s. 509-510)⁵⁶.

Kolejna dostępna informacja o *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, zamieszczona w „*Lotzener Zeitung*”, pochodzi dopiero z początku czerwca 1922 r. i związana jest z jednodniową wizytą feldmarszałka Paula von Hindenburga w Giżycku. Wizyta ta miała charakter wielkiej uroczystości, a jednym z jej etapów było zwiedzanie *Gedenkhalle* przez szacownego gościa (Hindenburg in Ostpreußen 1922; Zum Besuch Hindenburg 1922; Hindenburg in Lötzen 1922). W relacji z wizyty pojawiła się informacja, iż po ekspozycji muzealnej oprowadzili feldmarszałka H. K. Hess von Wichdorff, który objaśnił mu zbiory *Busse Sammlung* oraz nauczyciel H. Meye, przewodnik po działach: *Kriegsgeschichtlicher Sammlung* (Dział Historii Wojny), *Heimatkundlichen Sammlung* (Dział Krajoznawczo-Historyczny) i *Ruhmeshalle* (Sala Sławy) (Hindenburg in Lötzen 1922). Była to pierwsza i najprawdopodobniej jedyna wizyta feldmarszałka von Hindenburga w *Vaterländische Gedenkhalle*.

Niczego pewnego nie można powiedzieć o kilku następnych latach istnienia *Gedenkhalle*, ze względu na brak źródeł informacji. Wydaje się

jednak, że był to raczej okres trwania niż rozwoju. Pośrednio świadczy o tym krótka notatka prasowa z 17 lutego 1926 r., informująca o przypadającej na ten rok, dziesiątej rocznicy utworzenia *Vaterländische Gedenkhalle*. Jej autor, Richard Lehnert powtórzył w niej jedynie ogólnie znane informacje o idei pułkownika H. Bussego i jej realizacji. Z tekstu nie wynika, aby planowane były uroczystości obchodów tej rocznicy (R. Lehnert 1926)⁵⁷.

W latach dwudziestych XX w. kolekcja była najprawdopodobniej nadal rozbudowywana dzięki darom, chociaż poza eksponatami archeologicznymi brakuje pod tym względem jakichkolwiek informacji. Zabytki te, przede wszystkim kamienne topory i ciosła-motyki, krzemienne siekiery oraz ostrza kościane, przekazywali w darze mieszkańcy powiatu giżyckiego (aneks 2, karty: 9-11, 15, 21, 23, 26, 27, 29-34, 41, 64, 66, 67, tabl. 51:d,e,f, 53:a-c, 59:c-f, 61, 69:a, 91:b, 99:b,c). Byli wśród nich dyrektor Schimkat z Giżycka, nauczyciele: Mattles z Rudówki, Rosteck ze wsi Świdry, H. Meye, właściciele ziemscy: Zachau z Wyszowatych, Trolinn z Wydmin, rolnicy: Poddig ze Sterławek Wielkich, Wesolleck ze Staświn, Wald z Wilkas, Sbrzeszny z Jeziorka oraz panie: Anna Lorek ze wsi Wężówka i Amelie Pomska z domu Romanath z Giżycka (aneks 2, karty: 9-11, 15, 26, 27, 29-34, 64, 66, 67). Na tym tle wyróżniał się ozdobny naszyjnik brązowy, odnaleziony na gruntach wsi Bogaczewo, podarowany przez sołtysa Kasprzycka z Jagodnego Wielkiego (aneks. 2, karta 41).

Powyższy, pomnikowy obraz działalności *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, opartej wyłącznie na zaangażowaniu społecznym oraz przychylności władz wojskowych i cywilnych, nadwyręża treść protokołu z 1928 r., dotyczącego regulacji w sprawie badań wykopaliskowych, zachowanego w archiwum *Kreisgemeinschaft Lötzen*⁵⁸. W spotkaniu, mającym charakter mediacji, przeprowadzonej w obecności

⁵⁴ J. Dziubiela nie mógł od 1916 r. pełnić „społecznego nadzoru nad powstającym muzeum...” (R. Kempa 2012b, s. 250), gdyż jeszcze w 1918 r. organizacją ekspozycji przeniesionej do *Villi Fuß* zajmował się Fr. Behn, a J. Dziubiela nie jest w tym czasie w ogóle wymieniany, jako osoba zaangażowana w działalność *Väterländische Gedenkhalle Lötzen* (Fr. Behn 1919).

⁵⁵ Regelung der Ausgrabungsfragen, *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

⁵⁶ Rolę społecznego opiekuna zabytków prehistorycznych na obszarze powiatu giżyckiego (*Pfleger für vorgeschichtliche Bodendenkmäler des Kreis Lötzen*) pełnił H. Meye zapewne co najmniej od 1923 r., kiedy zgłosił do *Prussia-Museum* odkrycie kościanego harpuna z Lipińskich (SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1471/1, s. 2). Kontynuację tej działalności w kolejnych latach potwierdzają pisma z 25 października 1927 r. i 12 maja 1930 r., skierowane z *Prussia-Museum* do H. Meyego w sprawie informacji na temat lokalizacji stanowisk archeologicznego (SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1986/1, s. 8; PM-A 944/1, s. 252). W drugiej połowie 1933 r. zastąpił go dr A. Schmidt (SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 514/1, s. 90).

⁵⁷ Jedyną nową informacją, nieznaną z wcześniejszych źródeł jest wzmianka o „*Boyen-Gedenkhalle*” upamiętniającej budowniczego Twierdzy Boyen, feldmarszałka von Boyena. Pułkownik H. Busse ogłosił pomysł jej utworzenia na krótko przed wybuchem I wojny światowej (R. Lehnert 1926).

⁵⁸ Regelung der Ausgrabungsfragen, *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

rządowego asesora M. Linkemanna, wzięli udział: prof. dr H. K. Hess von Wichdorff, dr Wilhelm Gaerte, dyrektor królewieckiego *Prussia-Museum*, starosta von Herrmann i reprezentujący zarząd *Vaterländische Gedenkhalle* nauczyciel H. Meye. Powodem mediacji była próba rozstrzygnięcia wielopłaszczyznowego sporu między H. K. Hess von Wichdorffem a *Prussia-Museum* w Królewcu oraz Towarzystwem Masovia. Przy tej okazji swoje roszczenia wysunął również starosta powiatu giżyckiego. Przyczyny sporu wynikają pośrednio z treści protokołu. H. K. Hess von Wichdorff był w tym czasie uznanym badaczem kultury i przeszłości Mazur, zwolennikiem rozwoju regionalnego i lokalnego ruchu *Heimatkunde*⁵⁹. Stał na stanowisku, że zabytki pochodzące z wykopalisk i odkryć archeologicznych powinny pozostać w muzeach regionalnych. Był też wówczas zaangażowany w działalność *Vereinigung Burg Rhein* (Zrzeszenia Zamek Ryn) i opiekował się pod względem naukowym małym muzeum, utworzonym przy schronisku młodzieżowym w Rynie. Prowadził wykopaliska na grodzisku w Jeziorku i zamku w Rynie. Swoje poglądy na sposób krzewienia wiedzy o kulturze i przeszłości regionu realizował również poprzez broszury popularnonaukowe, skierowane do nauczycieli, których uważał za pośredników w propagowaniu dziedzictwa kulturowego.

Działania takie zostały odebrane przez W. Gaertego jako sprzeczne z przewodnią (centralistyczną) rolą *Prussia-Museum*, a przez Towarzystwo Masovia jako zagrażające jego nadrzędnej naukowej roli w regionie. Zarzuty stawiane H.K. Hess von Wichdorffowi przez W. Gaertego wynikały z niezgodności z obowiązującym przepisami prowadzonych przez niego badań archeologicznych⁶⁰. Ponadto, H. K. Hess von Wichdorff przeciwstawił się dążeniom do przejścia do zbiorów *Prussia-Museum* zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie Kuli.

Jak wynika z treści protokołu, w toku mediacji doszło do wykrystalizowania się dwóch grup interesów. W. Gaerte, wspierany przez starostę von Herrmanna dążył do narzucenia supremacji *Prussia-Museum* i podporządkowania mu

lub zmarginalizowania roli regionalnego ruchu *Heimatkunde* i jego działaczy. Najprawdopodobniej, reakcją obronną przeciwko tym dążeniom były propozycje złożone przez H. Meyego H. K. Hess von Wichdorffowi. Dotyczyły one jego udziału w wyborach do nowego zarządu Towarzystwa Masovia, ustanowienia go przez Zarząd *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* opiekunem naukowym muzeum i przyjęcia do druku w roczniku „Masovia” artykułu dotyczącego Rynu oraz zwrotu kosztów związanych z przygotowaniem tego artykułu. Jednocześnie H. Meye zakwestionował ważność prawną umowy, na mocy której generał major H. Busse przekazał *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* na własność miastu.

Starosta z kolei domagał się informowania go o znaleziskach i badaniach archeologicznych oraz prawa do zakupu i rozporządzania odkrytymi zabytkami. Oferował wkład urzędu w finansowanie badań, w zamian za przekazanie pochodzącej z nich dokumentacji i zabytków. Wszystkie te działania miały być konsultowane z *Prussia-Museum*. Stanowisko to w pełni usatysfakcjonowało W. Gaertego, który dążył do objęcia tym modelem współpracy samorządu w całych Prusach Wschodnich. Poinformował, iż udało mu się nawiązać taką współpracę już na 1/3 obszaru prowincji.

O tym, na ile deklaracje starosty w sprawie finansowania badań nad dziedzictwem archeologicznym regionu przekładały się na faktyczne działania, świadczy jego reakcja na wysuniętą przez W. Gaertego propozycję publikacji krajoznawczego kalendarza powiatowego na wzór „*Masurischen-Kalender*” (Kalendarza Mazurskiego) wydawanego w Olsztynie. Oświadczył on, że dla ubogiego samorządu byłoby to zbyt drogie, i że wydawca olsztyńskiego kalendarza na pewno jest gotowy przyjąć do publikacji materiały z Giżycka.

Stroną zwycięską w sporze zostało *Prussia-Museum* i starosta. H. K. Hess von Wichdorff złożył deklarację przestrzegania w przyszłości obowiązujących przepisów i współpracy z *Prussia-Museum*. Miał też wycofać swoje wcześniejsze zarzuty⁶¹. W zamian, W. Gaerte zaoferował

⁵⁹ Na temat braku w języku polskim precyzyjnego odpowiednika terminu *Heimatkunde* porównaj rozdział 2.

⁶⁰ W. Gaerte powoływał się na ustawę *Ausgrabungsgesetz* (Ustawę o wykopaliskach) z dn. 26 marca 1914 r. wprowadzoną decyzją Ministerstwa Nauki, Sztuki i Szkolnictwa Prus (PRS. Ges. S.S.41). Ustawa ta zaczęła obowiązywać od 1920 r. (ibidem). W tym sporze W. Gaerte miał zdecydowanie mocniejszą pozycję, gdyż przywoływana ustawa dawała urzędnikom państwowym, zwanym *Vertrauensmänner für kulturgeschichtliche Bodentaltertümer* (Mąż Zaufania do Spraw Zabytków Archeologicznych), szerokie prerogatywy działania w sprawie ochrony należących do państwa zabytków archeologicznych, włącznie z korzystaniem z pomocy władz lokalnych i policji (W. Nowakowski 2000, s. 14; M. J. Hoffmann 2013, s. 18, 55, 108). Na temat nadużywania uprawnień przez W. Gaertego w kontaktach z archeologami wschodniopruskimi – porównaj W. Nowakowski 2007a, s. 96.

⁶¹ Z powodu braku innych dokumentów w sprawie, zarzuty te nie są znane. Można się jedynie domyślać, że chodziło w nich m.in. o spór dotyczący prawa własności do zabytków archeologicznych, odkrytych przez H. K. Hess von Wichdorffa.

gotowość nadania mu statusu opiekuna zabytków archeologicznych na obszarze powiatu giżyckiego⁶². Zgodził się też na kontynuowanie przez niego wykopalisk na grodzisku w Jeziorku i publikację wyników tych badań. Zabytki z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli miały pozostać w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, ale prawo do publikacji katalogu znalezisk, czyli prawa autorskie do wyników badań, H. K. Hess von Wichdorff przekazał *Prussia-Museum*⁶³. W sprawie wyników badań i zabytków z wykopalisk w Rynie, W. Gaerte uciął dyskusję, co było równoznaczne z przejściem ich przez *Prussia-Museum*.

Protokół kończyły wytyczne podyktowane przez W. Gaertego:

„1/ wszystkie znaleziska grobowe muszą najpierw zostać dostarczone do *Prussia-Museum* w celu ich opracowania. Ma być sporządzony protokół kontrolny. O miejscu przechowywania zabytków zadecydują ustalenia między dyrektorem *Prussia-Museum* a dyrektorem zainteresowanego lokalnego muzeum. Do stałych kolekcji lokalnych muzeów trafią tylko typowe znaleziska. Większość dubletów pozostanie w *Prussia-Museum* jako materiał studyjny. Starosta musi być znacznie lepiej informowany o odkryciach i badaniach;

2/ informacje o pojedynczych znaleziskach muszą być przekazywane do *Prussia-Museum*. O ile zabytki te nie są unikatowe, mogą one pozostać w powiecie.

Wykopaliska mogą być prowadzone tylko na podstawie przepisów ustawy z 26 marca 1914 o pracach wykopaliskowych (PRS. Ges. S.S. 41).”

Kolejne negocjacje w sprawie tworzenia podstaw regionalnego muzealnictwa miały zostać podjęte w sierpniu 1928 r. Narzucone przez W. Gaertego reguły obowiązywały już w lipcu i sierpniu 1928 r. podczas wykopalisk prowadzonych przez H. Meyego (ryc. 32) na cmentarzysku w Sterławkach Małych (Karczewska M. 1999, s. 239).

Faktem jest, że przez pierwsze dwie dekady działalności, *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* obywatelom się bez sformalizowanej struktury i etatowych pracowników. W tym czasie, muzeum podlegało początkowo dowódcy garnizonu Twierdzy Boyen, później zaś zarządzane było przez giżycki magistrat. Od 1928 r. nadal podlegało

Ryc. 32: Helmut Meye, od 1919 do śmierci w 1940 r. nauczyciel geografii w żeńskim liceum w Giżycku, członek *Literarischen Gesellschaft Masovia*, a następnie *Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen*, dyrektor naukowy *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Autor kilkudziesięciu artykułów opartych na rzetelnych studiach źródłowych, poświęconych historii regionalnej, przede wszystkim początkom osadnictwa historycznego, toponomastyce i archeologii powiatu giżyckiego. Dwadzieścia dwa z nich ukazały się na łamach „Aus der Heimat. Heimatkundliche Beilage der Lötzener Zeitung“

M. Meyhöfer 1961, s. 68, 73, 76-78, 273-274, 309, 384; E. Horn, P. Trinker, E. Böhm, W. Piel 1989, s. 167, fot. 342; G. Białuński, J. Sekta 2012a, s. 509-510

władzom Giżycka, a kierowała nim Rada Powiernicza Muzeum (H. L. Gnadt 1961, s. 285). W czasie I wojny światowej, budynek starej maszarni, przekazany przez pułkownika H. Bussego na potrzeby muzeum, znajdował się na terenie zarządzanym przez dowództwo garnizonu Twierdzy Boyen. Wojsko pokrywało zapewne przynajmniej część kosztów eksploatacji. Środki na działalność muzeum pochodziły również ze sprzedaży biletów wstępu. Prawo do biletów ulgowych, które na początku kosztowały tylko 25 fenigów, miały dzieci, co

⁶² Nie wiadomo, czy W. Gaerte wywiązał się ze swojej oferty.

⁶³ Na takie rozstrzygnięcie wpłynął zapewne kontekst historycznych tych wykopalisk, w tym osobiste zainteresowanie feldmarszałka von Hindenburga i fakt eksponowania tych zabytków w sali noszącej imię innego bohatera I wojny światowej – generała majora H. Bussego. W. Gaerte nie zrezygnował jednak z prób pozyskania do *Prussia-Museum* jeżeli nie samych zabytków z tego cmentarzyska, to przynajmniej dokumentacji z badań wykopaliskowych. Na przełomie 1934 i 1935 r. prowadził w tej sprawie korespondencję z dr. A. Schmidtem (SMB-PK/MVF IXd8 PM-A 155/1, s. 126).

sprzyjało patriotycznemu wychowaniu młodzieży oraz żołnierze. Uprzywilejowanie ostatniej z grup zwiedzających wynikało z charakteru muzeum, jak też z pomocy okazywanej przez wojsko.

Od listopada 1933 do 1935 r. kierownictwo *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, sprawowane nadal na zasadzie wolontariatu, przypadło w udziale dr. Arthurowi Schmidtowi (ryc. 33) (A. Schmidt 1935, s. 38; 1961c, s. 278; H. L. Gnad 1961, s. 284). Zmiana ta zbiegła się w czasie z rozwojem zainteresowań *Heimatkunde* i ruchu turystycznego w Prusach Wschodnich. Turystów z głębi Niemiec przyciągały na Mazury nie tylko walory przyrodnicze tej krainy. W równym stopniu była to wspierana przez państwo turystyka, którą dzisiaj należałoby określić mianem patriotyczno – historycznej (R. Kempa 2012b, s. 272, 274-275).

Nowym zapleczem intelektualnym i współpracownikiem muzeum stało się, powołane do życia w dniu 16 stycznia 1933 r. przez władze powiatu giżyckiego, lokalne towarzystwo *Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen* (Towarzystwo Krajoznawczo-Historyczne Powiatu Lötzen). Skupiało on 27 członków założycieli, badaczy lokalnej historii i dziedzictwa kulturowego. Na jego czele stał A. Schmidt (A. Schmidt 1934, s. 2-3; 1961b, s. 289; 1961c, s. 278). Działania towarzystwa, a co za tym idzie również muzeum, cieszyły się oficjalnym poparciem ówczesnych władz miasta i powiatu: burmistrza dr. Alfreda Gille⁶⁴ i starosty Ernsta Speidla, reprezentujących nową rzeczywistość polityczną i społeczną Rzeszy Niemieckiej po 1933 r. (A. Gille 1934, s. 1; E. Speidel 1934, s. 1). Na władzach miasta i powiatu, a szczególnie na Hansie Ludwigu Gnadcie, dyrektorze Wydziału Informacji i Turystyki, spoczęły w tym czasie obowiązki związane ze sprawami

administracyjnymi *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Jako wolontariusze działali w nim: opiekun ekspozycji p. Kolodzey oraz sierżant Helmut Jäckel, odpowiedzialny za rozbudowę ekspozycji militariów w dziale historycznym. Kompozycją zieleni

Ryc. 33: Dr Arthur Schmidt, dyrektor naukowy *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen* w latach 1933-1935

Dr. Kr., Dr. Schmidt – Förder unserer Heimatkunde, „Aus der Heimat. Heimatkundliche Beilage der „Lötzer Zeitung“, J. 2, nr. 10, 12. Oktober 1935, s. 1

Arthur Paul Schmidt (ur. 25.06.1894 r. w St. Julien koło Metz na terenie dzisiejszej Francji, zm. 18.05.1974 r. w Regensburgu). Jako żołnierz Wehrmachtu brał udział w walkach I wojny światowej. Dwukrotnie ranny, za bohaterstwo został odznaczony w 1915 r. Krzyżem Żelaznym II klasy i medalem za zasługi wojenne. Doktorat z filozofii uzyskał 25.06.1921 r. na Uniwersytecie Halle-Wittenberg. Przez całe życie, przed i po II wojnie światowej, związany był z zawodowym szkolnictwem średnim, kształcącym żołnierzy. Do Giżycka przybył w wieku 39 lat, najpóźniej na początku 1933 r. Objął tu kierownictwo giżyckiej *Heeresberufschule*. Jednocześnie został społecznym dyrektorem *Vaterländische Gedenkhalle* i, również społecznym, przewodniczącym towarzystwa *Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen*. Trzeciego maja 1934 r. Nadprezydent Prus Wschodnich mianował go opiekunem dziedzictwa kulturowo-historycznego na obszarze powiatu giżyckiego. Po wyjeździe z Giżycka, 1 października 1935 r. zamieszkał najpierw w Hamburgu, następnie, najpóźniej na początku 1938 r. w Bielefeld, skąd 2 stycznia 1939 r. przeprowadził się do Regensburga. Jeszcze w latach pięćdziesiątych XX w., pracował tam jako nauczyciel (*Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane; A. Schmidt 1934, s. 2-3; R. Kempa 2012, s. 285, 288; M. Karczevska, M. Karczewski 2017; U. Eichler 2018).

⁶⁴ A. Gille został burmistrzem przedwojennego Giżycka w 1928 r., w wieku zaledwie 26 lat, pokonując w konkursie na to stanowisko 59 innych kandydatów. Po przejęciu władzy w Niemczech przez nazistów, pomimo dystansu jaki zachowywał do 1933 r. w stosunku do ich ideologii, nadal sprawował urząd. Od 20 września 1939 r., ze względu na wprowadzenie przez Wehrmacht administracji wojskowej, była to funkcja w dużym stopniu nominalna (M. Schwarz, M. Buddrus, M. Holler, A. Post 2013, s. 166).

ukazującej przyrodę mazurską zajmował się emeryt nazwiskiem Rievers. Stałą pomocą techniczną służył muzeum mistrz ciesielski Barran. Z kolei ekspozycję ryb z jezior mazurskich, znajdującą się w ogrodzie przed muzeum, urządzili dr Fritz Rün-ger z Głównej Szkoły Rybołówstwa oraz dzierżawcy rybacy Reiser i Walloch (Schmidt A. 1935, s. 40; 1961c, s. 278-279).

Pierwszego października 1935 r. A. Schmidt odszedł ze stanowiska dyrektora *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* i wyjechał z Giżycka do Hamburga (G. Białyński, J. Sekta 2012, s. 510; U. Eichler 2018 w druku)⁶⁵. Okoliczności tej decyzji nie są jasne ze względu na brak źródeł archiwalnych i publikacji poruszających tę kwestię. Można się jedynie domyślać, że nie bez znaczenia były różnice zdań w kwestii kierunku dalszej działalności muzeum oraz napięte stosunki, czy wręcz konflikt z dyrektorem *Prussia-Museum* w Królewcu⁶⁶. A. Schmidt był zwolennikiem wielodziałowego muzeum krajoznawczego, dla którego opracowany został, niezrealizowany niestety, projekt nowej siedziby. Natomiast W. Gaerte, dyrektor *Prussia-Museum* już od lat skutecznie realizował program podporządkowania muzeów regionalnych w Prusach Wschodnich, pod względem programowym i personalnym, centralnemu muzeum w Królewcu. Na działania indywidualne w tworzonej przez niego rzeczywistości nie było zatem miejsca. Już w 1926 r., z inicjatywy W. Gaertego, powstało *Verband Ostmärkischer Heimatmuseen* (Stowarzyszenie Muzeów Regionalnych Marchii Wschodniej), skupiające 29 placówek muzealnych. Zwieńczeniem jego zabiegów było ustanowienie go kuratorem muzeów w Prusach Wschodnich, co nastąpiło w 1937 r. decyzją Ministra Rzeszy ds. Nauki. Przypieczętowało to los tych muzeów. Ich zbiory uległy redukcji i selekcji, a same muzea stały się skutecznymi narzędziami propagandy nazistowskiej (D. Bohnsack 1937; W. Nowakowski 1995, s. 13). W rzeczywistość III Rzeszy dobrze wpisywały się także dążenia władz miasta do przekształcenia *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* w jedyne w Prusach Wschodnich muzeum I wojny

światowej. Koncepcja ta, popierana przez postawionych wysoko urzędników prowincji, zgodna z duchem ideologicznym Niemiec po 1933 r., musiała zwyciężyć. Należy przyznać, że giżycka *Gedenkhalle* posiadała wszelkie atuty, aby stać się głównym, niemieckim muzeum Wielkiej Wojny. Położona w centrum walk, z Twierdzą Boyen i jej dowódcą pułkownikiem H. Busse, wykreowanymi na bohaterów już w czasie działań wojennych, dysponowała olbrzymimi, często unikatowymi zbiorami, których gromadzenie rozpoczęło się jeszcze w czasie I wojny światowej. W ciągu dwóch ostatnich miesięcy swego pobytu w Giżycku, A. Schmidt kierował już *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum* (Ojczyznianą Salą Pamięci w Giżycku, Wschodniopruskim Muzeum I Wojny Światowej). Nie wiadomo, czy zaakceptował tę zmianę. Faktem jest, że swoją ostatnią publikację promującą *Gedenkhalle* napisał zgodnie z nową ideą przewodnią muzeum (A. Schmidt 1936).

Nie można wykluczyć, że co najmniej około połowy 1935 r., A. Schmidt stał się obiektem szykan ze strony aparatu państwowego. Pośrednio świadczy o tym żądanie *Rasse- und Sittenamt NSDAP* (Urzędu do Spraw Rasy i Obyczajowości Narodowo Socjalistycznej Niemieckiej Partii Pracy), dotyczące wydania przez niego w 1935 r. kartoteki zabytków archeologicznych (aneks 2)⁶⁷. Atmosfera z pewnością nie była dobra. A. Schmidt, rozstając się na zawsze z Giżyckiem, zabrał ze sobą nie tylko kopię swojej kartoteki, ale również szczegółowe mapy archeologiczne powiatu giżyckiego, dokumenty związane z odkryciami archeologicznymi, a nawet projekt nowej siedziby muzeum, o którym najprawdopodobniej wiedział, że nie będzie zrealizowany. W tym kontekście nieprzekonywująco brzmi deklaracja opublikowana w 1962 r. przez H. L. Gnada, że wschodniopruska NSDAP nie ingerowała w prace muzeum, a rola Hitlera, jako naczelnego dowódcy Wehrmachtu, ograniczała się wyłącznie do zatwierdzenia ostatecznych instrukcji dotyczących Twierdzy Boyen i programu muzeum (H. L. Gnadt 1962, s. 16-17).

⁶⁵ O zamiarze wyjazdu do Hamburga w dn. 1 października 1935 r. dr. A. Schmidt poinformował dr. W. Gaertego w piśmie z dn. 14.8.1935 r. (SMB-PK/MVF IXd8 PM-A 1451/1, s. 118).

⁶⁶ Napięte stosunki między dr. A. Schmidtem i dr. W. Gaerte widoczne są w ich korespondencji prowadzonej od początku 1935 r., szczególnie w korespondencji z maja. Przyczyną sporu była przede wszystkim kwestia zwrotu do *Vaterländische Gedenkhalle* zabytków archeologicznych wypożyczonych do *Prussia-Museum* (*Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane).

⁶⁷ Kartoteka zabytków archeologicznych i inne dokumenty związane z działalnością A. Schmidta jako dyrektora *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen* i przewodniczącego *Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen*, zabrane przez niego z Giżycka, były w posiadaniu Urzędu do Spraw Rasy i Obyczajowości NSDAP jeszcze w lutym 1938 r., o czym informował w liście wysłanym do prof. L. Kiliana (*Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane). Nie wiadomo, kiedy zostały mu zwrócone.

Po A. Schmidcie, funkcję dyrektora muzeum przejął H. L. Gnadt. Sprawował ją do przełomu 1944 i 1945 r.⁶⁸ Pod jego kierownictwem, w 1935 r., *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum* uzyskało status *Landesmuseum* (muzeum krajowego). *Gedenkhalle* stała się placówką propagandową. Kolekcja militarna, przebudowana pod nadzorem nadinspektora Helmuta Jackela, została pozytywnie oceniona przez Radę Prowincji Prus Wschodnich i Wschodniopruski Związek Muzeów (Lötzen 1936; H. L. Gnadt 1961, s. 285, 287; 1962, s. 16; O. Stein 1964). Proces budowy nowego oblicza muzeum trwał przez ostatnich dziewięć lat jego istnienia i nigdy nie został ukończony. H. L. Gnadt, przystępując do zmiany profilu *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, dysponował szerokim poparciem. Ideę utworzenia w Giżycku pierwszego w Prusach Wschodnich muzeum I wojny światowej poparł osobiście generał major H. Busse. Pomysłodawca i założyciel pierwszego giżyckiego muzeum ideę tę „wspierał do ostatniego tchnienia”. Tuż przed śmiercią w pełni zaakceptował koncepcję przedstawioną mu przez H. L. Gnadta. Zwolennikiem nowego oblicza *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* był również A. Gille, ówczesny burmistrz Giżycka i zarazem przewodniczący rady powierniczej muzeum w latach 1928-1945. Miało to podstawowe znaczenie zważywszy na fakt, że środki niezbędne do działania i promocji tej placówki pochodziły z kasy miejskiej. Następny burmistrz Giżycka, Erich Eicholz, sprawujący tę funkcję w latach 1943-1945, kontynuował działania swego poprzednika. Do grona osób wspierających zmianę profilu giżyckiego muzeum należał także radca miejski Oumard, zastępujący burmistrza w radzie powierniczej muzeum w czasach II wojny światowej oraz nadinspektor H. Jackel⁶⁹. Drugi z nich był długoletnim współpracownikiem-wolontariuszem *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, specjalistą od mundurów i uzbrojenia, stąd jego praca i zaangażowanie oceniane były jako bardzo cenne.

W muzeum pozostawiono dział prehistorii, którym opiekował się nauczyciel Alfred Seehofer z Giżycka (W. La Baume 1942a, s. 29; H. L. Gnadt 1961, s. 285). Kolekcja muzealna, szczególnie dział

historii wojskowości, rozbudowane były nadal dzięki wsparciu okazywanemu przez mieszkańców Mazur i innych części Prus Wschodnich. Weterani wojenni, prywatni kolekcjonerzy i wojsko przekazywali w darze lub wypożyczali muzeum eksponaty wzbogacając i uzupełniając jego zbiory (H. L. Gnadt 1961, s. 287). Inne części kolekcji, zgrupowane w czasach A. Schmidta w dużą ekspozycję *Heimatkundliche Abteilung* (Działu Krajoznawczo-Historycznego), ulegały stopniowej degradacji lub, jak w przypadku ekspozycji na wolnym powietrzu – likwidacji⁷⁰.

Poza zmianą profilu i rozbudową kolekcji eksponatów związanych z I wojną światową, ważnym działaniem podjętym po 1935 r. były starania o przekazanie na rzecz muzeum Twierdzy Boyen, jako naturalnego miejsca do rozbudowy ekspozycji i kolekcji. Twierdza miała już wówczas status *National Denkmal* (pomnika narodowego). Ze względu na militarny charakter obiektu, będący własnością Wehrmachtu, działania te nie były upubliczniane. Zaangażowano w nie wysokich, cywilnych urzędników prowincji Prusy Wschodnie, władze giżycka, zarząd muzeum i organizacje kombatanckie. Starania poparł m.in. Dyrektor Państwowego Komitetu Turystyki – Paul Kessel, który w imieniu miasta Giżycka i prowincji Prusy Wschodnie, przygotował memorandum w tej sprawie (E. Koch b.d.). Ważnym aspektem podniesionym w tym dokumencie była chęć uczczenia pruskiego ministra wojny feldmarszałka Hermana von Boyena i związanego z nim pomnika pruskiej fortyfikacji. W końcowych negocjacjach wziął udział Gerhard Feders, giżycki prawnik i radca wojenny (H. L. Gnadt 1961, s. 285, 288). Nieprzydatną pod względem militarnym twierdzę, dekretem Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu z 1943 r., uznano za *Denkmalsschutz* (pomnik historii). Ustalono jednocześnie, że po zakończeniu II wojny światowej zostanie ona przekazana na cele muzealne wraz z całym wyposażeniem i budynkami. Gest ten okazał się pusty w kontekście dalszych losów wojny. Jednocześnie giżyckie muzeum zostało przyjęte do *Verband der deutschen Heeresmuseen* (Związku Muzeów Armii Niemieckiej). Wiązało się to z koniecznością zmiany statusu prawnego *Vaterländische Gedenkhalle*

⁶⁸ H. L. Gnadt (1899-1980) ściśle współpracował od 1928 r. z burmistrzem dr. A. Gille. To dzięki jego staraniom jako pracownika przedwojennego giżyckiego magistratu, w latach trzydziestych XX w. miasto zdobyło status wschodniopruskiego kurortu turystycznego. Natomiast przypisywanie mu, jako osobistej zasługi, gruntownej przebudowy ekspozycji *Gedenkhalle* (R. Madeya 1980, s. 34) należy uznać za dyskusyjne.

⁶⁹ Po II wojnie światowej, Fritz Helmut Jackel, korzystając z doświadczeń zdobytych w Giżycku, zorganizował istniejące do dziś w Berlinie-Gatow muzeum Luftwaffe (O. Stein 1964).

⁷⁰ Do takiego wniosku prowadzi lektura popularnych tekstów o *Vaterländische Gedenkhalle*, opublikowanych przez A. Schmidta (1936) i H. L. Gnadta (1937).

Lötzen, ale problem ten został odłożony na później (H. L. Gnadt 1961, s. 288; 1962, s. 17).

Zaangażowanie na rzecz *Gedenkhalle* wysokich urzędników administracji Prus Wschodnich, bezsprzecznie świadczyło o ówczesnym uwikłaniu muzeum w obowiązującą ideologię (D. Bohnsack 1937). I chociaż, w swym wspomnieniowym

artykule, dyrektor H. L. Gnadt podkreślał, że nazistowska NSDAP nie miała wpływu na działalność kierowanej przez niego placówki, to przecież Adolf Hitler, jako Naczelny Dowódca Wehrmachtu zatwierdzał ostateczne instrukcje dotyczące pracy muzeum i Twierdzy Boyen (H. L. Gnadt 1961, s. 285-286).

5.2. Inwentaryzacja i dokumentacja zbiorów oraz ruch muzealiów

Do pierwszej połowy lat trzydziestych XX w. zbiory *Gedenkhalle* najprawdopodobniej nie były skatalogowane i zinwentaryzowane. Sytuacja ta uległa zmianie dopiero po jej podporządkowaniu centralnemu, królewickiemu *Prussia-Museum*⁷¹. Niezinwentaryzowanie przez dwie dekady zbiorów, nie stawiało giżyckiego muzeum na szczególnej pozycji wśród innych placówek wschodniopruskich. Sytuacja taka była raczej normą i dotyczyła także samego *Prussia-Museum*, gdzie zabytki archeologiczne odkryte i włączone do zbiorów na początku XX w., zinwentaryzowane zostały dopiero w latach dwudziestych tego stulecia (A. Juga-Szymańska 2014, s. 22, przyp. 12).

Z informacji podanych w przewodniku G. Brunera, dotyczących sposobu wyeksponowania zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli wynika, że w ramach aranżacji ekspozycji *Busse Sammlung* ułożono je w gablotach z zachowaniem kolejności odkrycia w poszczególnych grobach. Odstępstwem od tej zasady było wydzielenie z nich glinianych popielnic, ustawionych na półkach zawieszonych na jednej ze ścian sali muzealnej. Każdy eksponat posiadał odrębny numer, zapisany cyframi arabskimi na metryczce umieszczonej przy zabytku (G. Brunner 1917, s. 17-22). Same zabytki nie były opisane tymi numerami. Świadczy o tym brak śladów jakiegokolwiek archiwalnych sygnatur na znaleziskach z tego cmentarzyska, zachowanych w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że początkowo sygnatur nie posiadały także eksponaty z innych działów *Vaterländische Gedenkhalle*. Kilkukrotna przebudowa ekspozycji, związana z gwałtownym rozwojem kolekcji

i dwukrotną zmianą siedziby muzeum, już podczas kilku pierwszych lat jego istnienia, mogła doprowadzić do ich częściowego przemieszania. Niedostępne są także informacje o ewentualnej inwentaryzacji i katalogowaniu kolekcji w latach dwudziestych i na początku lat trzydziestych XX w.

Pierwsza, potwierdzona źródłowo, inwentaryzacja zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, przeprowadzona została w pierwszej połowie lat trzydziestych XX w., za czasów kierowania muzeum przez A. Schmidta. Sposób inwentaryzowania zabytków i eksponatów można odtworzyć jedynie w przypadku zabytków archeologicznych i eksponatów przyrodniczych, zachowanych częściowo w zbiorach dzisiejszego Muzeum Warmii i Mazur oraz Muzeum Przyrody w Olsztynie (aneks 1). Prawdopodobnie w ten sam sposób inwentaryzowano również eksponaty etnograficzne, historyczne i militaria, chociaż brak jest w tym względzie pewności, gdyż nie przetrwał żaden eksponat należący do tych kategorii, który w sposób pewny można by wiązać z muzeum giżyckim.

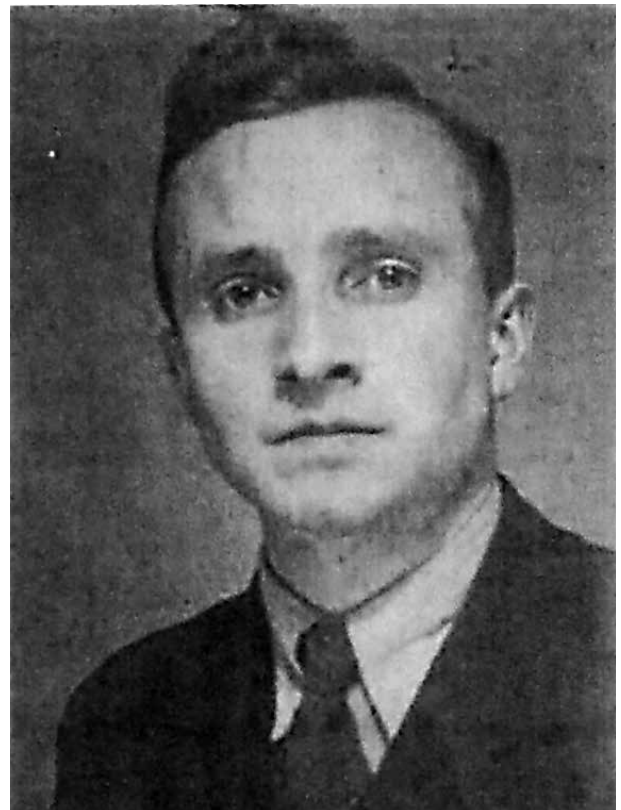
Sygnatury zachowane na samych eksponatach oraz archiwalnych metryczkach wskazują, że zabytki archeologiczne w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* były inwentaryzowane co najmniej dwukrotnie (aneks 1, tablice). Po raz pierwszy, przez A. Schmidta w latach 1933-1935. Sygnatury nadawane podczas pierwszej inwentaryzacji zaczynały się od znaku „V”, po którym następował numer inwentarza zapisany cyframi arabskimi. Pojedyncze zabytki, pochodzące z odkryć przypadkowych, inwentaryzowane były pod odrębnymi numerami inwentarza. Natomiast w przypadku eksponatów z cmentarzysk w Sterławkach Małych (*Klein*

⁷¹ Regelung der Ausgrabungsfragen, *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

Stürlack) oraz Jasięcju (*Gross Eschenort*) i Żywkach (*Siewken*) widoczny jest brak jasnej reguły nadawania numerów. Zabytki ze Sterławek Małych zinwentaryzowano pod numerami od V.43 do V.60, przy czym przypisano je zarówno pojedynczym eksponatom, jak też ich niejednorodnym zbiorom (aneks 2, karty 43-58). Nieliczne znaleziska z dwóch pozostałych cmentarzysk otrzymały jeden numer inwentarza: V.61 (aneks 1; tabela 2, karta 59). Prawdopodobnie, podstawą takiej inwentaryzacji był sposób ułożenia zabytków w ramach ekspozycji⁷². O kłopotach z uporządkowaniem kolekcji dobitnie świadczy fakt, że z najobszerniejszego i najcenniejszego zbioru zabytków z cmentarzyska w Bogacze-
wie-Kuli, zinwentaryzowane zostało tylko żelazne umbo tarczy z grobu 180, które otrzymało numer V.42 (aneks. 1, tabela 1, 2; aneks 2, karta 42). Podjęta przez A. Schmidta inwentaryzacja zabytków archeologicznych nie została zatem ukończona.

Precyzyjne ustalenie momentu ponownej inwentaryzacji kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* jest trudne z powodu niemal zupełnego braku źródeł archiwalnych. Nie wiadomo, czy po wyjeździe z Giżycka A. Schmidta, jego praca była kontynuowana. Na pewno, porządkowaniem zbiorów archeologicznych zajmował się podczas II wojny światowej Hans Joachim Ponta, młody archeolog i żołnierz Wehrmachtu (ryc. 34)⁷³.

Ówczesny stan kolekcji archeologicznej sprawił, że części eksponatów nie można było już przypisać do miejsca ich odkrycia. W zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie zachowały się oryginalne tekturowe pudełka z fragmentami ceramiki naczyniowej i napisaną na maszynie notatką: „*Ohne nähere Fundangabe in unbezeichneter Schublade vorgefunden. Neu eingepackt Ponta*” (Bez bliższych informacji dotyczących odkrycia, odnalezione w nieoznakowanej szufladzie. Ponownie spakował Ponta) (tabl. 124:d, 125:b). Etykiety te umieścił w nich w 1942 i 1943 r. H. J. Ponta, zgodnie z wcześniejszym zaleceniem dr. Wolfganga La Baume z *Landesamt für Vorgeschichte* (Państwowego Urzędu do Spraw Zabytków Archeologicznych) w Królewcu⁷⁴. H. J. Ponta

Ryc. 34: Hans Joachim Ponta. Archeolog, współpracownik *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum*. Urodził się 9.11.1911 r. w Fürstenwalde koło Berlina. Ukończył studia nauczycielskie na Uniwersytecie Aleksandra von Humboldta w Berlinie. Zmobilizowany w 1941 r., stacjonował w Kętrzynie i Giżycku, gdzie służył jako radiotelegrafista. Przed rozpoczęciem służby w Wehrmachcie podjął studia z zakresu archeologii i prehistorii. Na Mazurach rozpoczął pracę nad rozprawą doktorską „*Bernstein – das masurische Gold*” (Bursztyn – mazurskie złoto). Zginął w kwietniu 1945 r.

Archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”

nadał również nowe numery inwentarza zabytkom archeologicznym, niestety najprawdopodobniej usuwając jednocześnie z części z nich wcześniejsze sygnatury. Doprowadziło to do braku zgodności części sygnatur na oryginalnych zabytkach i ich dokumentacji w kartotece A. Schmidta (aneks 1, tabela 2; aneks 2)⁷⁵. Niektórym zabytkom przypisano błędne miejsca odkrycia. Na przykład, czworościenna siekiera z krzemienia pasiastego

⁷² Metoda ta tylko częściowo spełniała standardy obowiązujące w *Prussia-Museum* (A. Jurga-Szymańska 2014, s. 22, przyp. 13).

⁷³ Kopia archiwum H. J. Ponty w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”. Należy pamiętać, że H. J. Ponta nie miał dostępu do kartoteki A. Schmidta, zabranej przez niego z Giżycka.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Podwójną sygnaturą opatrzone były zabytki: fragment poroża jelenia ze śladami obróbki wierzchołka parostka, odkryty w rzece Czernik (V.4 oraz I.V.15), topór z poroża jelenia z rzeki Sapiny (V.16 oraz I.V.55), siekiera krzemieniowa z giżyckiej dzielnicy Wilanów (?) (V.21 oraz I.V.43), motyka/topór z poroża z Grzybin (V.23 oraz I.V.56), topory kamienne: z okolic Giżycka (V.28 oraz I.V.72), z obszaru powiatu elckiego (V.29 oraz I.V.71), z Wilkas (V.30 oraz I.V.60), Gawlików Wielkich (V.37 oraz I.V.59?), Orła (V.40 oraz I.V.75), wsi Świdry (V.66 oraz I.V.80), wsi Mazury w powiecie oleckim (V.68 oraz I.V.76), Sterławek Wielkich (V.69 oraz I.V.82), siekiera krzemieniowa z Wężówki (V.34 oraz I.V.35), siekiera kamienna z Prażmowa (V.35 oraz I.V.36).

odnaleziona w piaskowni koło giżyckiej dzielnicy *Villa Nova* (obecnie Wilanów), nosząca w karto-tece A. Schmidta numer inwentarza V.21, otrzymała następnie numer I.V.43, a jako miejsce jej odkrycia wpisano na samym zabytku „*Preußen-burg*” (Jeziorko), zgodnie z informacją na dołą-czonej metryczce (aneks 1, tabela 2; aneks 2, karta 21; tabl. 49:a,b)⁷⁶. Dwukrotnie doszło do zdublo-wania części numerów inwentarza. Sygnaturę I.V.35 otrzymały: siekiera krzemienista z Węźów-ki i topór kamienny z nieznanego miejsca w powiecie giżyckim (aneks 1, tabela 2; tabl. 53, 73:b). Natomiast sygnatura I.V.105 przypisana została do fragmentu poroża jelenia i moździenia rogu, odkrytych na obszarze powiatu giżyckiego (aneks 1, tabela 2; tabl. 92, 93:a).

Sygnatury zachowane na eksponatach archeologicznych i metryczkach archiwalnych umożliwiły ustalenie ogólnej zasady inwentaryzacji wykonanej przez H. J. Pontę. Zabytki archeolo-giczne, pochodzące z różnych odkryć i stanowisk, otrzymały sygnaturę rozpoczynającą się od „I.V.”, po której następował numer inwentarza zapisany cyframi arabskimi. Sygnaturą „II.V.” z kolejnym numerem zapisanym cyframi arabskimi, ozna-czone zostały zabytki z *Röster Wiesen* (Bagna Moczyska) oraz wsi położonych w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Zbiór ten został wyodrębni-ony najprawdopodobniej z powodu umieszczenia go, jeszcze w czasach A. Schmidta, w odrębnej szafie – gablocie⁷⁷. Numeracja rozpoczynała się przy tym ponownie od nr 1 (aneks 1, tabela 2). Współcześnie, nie zachował się żaden zabytek z taką sygnaturą. Na podstawie metryczek archi-walnych wiadomo, że sygnaturę II.V.13 posiadał nieokreślony zabytek odkryty w Bagnie Moczy-ska koło Siemionek (*Bergwalde*), zaś sygnatu-ra II.V.20 przypisana była do żelaznego topora wydobytego z torfu w sąsiedztwie tej wsi (aneks 1, tabela 2; tabl. 97:a,b, c,d).

Odrębny, bardziej złożony zapis nume-rów inwentarza przyjął H. J. Ponta dla zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli. Początek sygnatury stanowił zapis: „III.V.”. Następnie, w przypadku pojedynczego zabytku,

następował numer inwentarza zapisany cyframi arabskimi. Numeracja rozpoczynała się ponownie od nr 1. Kolejność numerowania nie odpowiadała przy tym kolejności numeracji grobów. Być może kluczem do inwentaryzacji zabytków z tego cmen-tarzyska było ich ułożenie w gablotach? W przy-padkach, gdy w skład wyposażenia grobu wchodził więcej niż jeden zabytek, zespół otrzymywał jeden numer inwentarza, w którym po „III.V.” nastę-powała umieszczona w indeksie górnym mała litera alfabetu łacińskiego: a, b, c, d, e lub f, a za nią przedział liczbowy wyznaczony cyframi arab-skimi, odpowiadający liczbie zabytków tworzą-cych zespół. Na przykład, zabytki odnalezione obok popielnicy z grobu nr 327: żelazne wędzidło z munsztukiem, nóż, okucie pasa, dwie żelazne sprzączki o półkolistych ramach i okucie końca rzemienia, otrzymały numer inwentarza: „III.V. f1-5” (tabl. 27:e,f). Nie jest jasne znaczenie małych liter alfabetu łacińskiego, umieszczanych w indek-sie górnym sygnatury. Na pewno nie odpowiadały one surowcowi z jakiego wykonane były inwenta-ryzowane zabytki, gdyż np. przy żelaznych przed-miotach z grobu nr 327 umieszczone zostało „f”, zaś przy wykonanych również z żelaza zabytkach z grobu nr 68 – „e” (tabl. 11:c,d). Sytuację dodat-kowo komplikują dosyć liczne odstępstwa od stan-dardowego zapisu sygnatur na metryczkach archiwalnych (tabl. 1:b,c; 8:a,b; 12:f,g).

Dalsze sygnatury znajdujące się na rewer-sach metryczek, umieszczone tam w bliżej nieokre-szonych momentach istnienia muzeum, mogą być świadectwem innych, najprawdopodobniej zarzuco-nych prób inwentaryzacji zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli. Na metryczce szpili odnale-zionej w odległości połowy metra od grobu jeźdź-ca, na obszarze próbnych wykopalisk, znajduje się litera „B” (tabl. 2:b,c). Metryczka zespołu zabytków z grobu nr 63 oznaczona została cyfrą „10”, zaś szpili z grobu nr 390 – cyfrą „24” (tabl. 10:g,h; 29:f,g). Wreszcie, na metryczce małego naszyjni-ka z zawieszkami, odkrytego w popielnicy z grobu nr 86 znajduje się sygnatura „10 III” (tabl. 12:c,d)⁷⁸.

Poza numerami inwentarza, którymi opi-sana została część zabytków archeologicznych,

⁷⁶ Informacja o błędnym określeniu miejsca odkrycia na metryczce znajduje się w rubryce *Bemerkung* w karcie zabytku z kartoteki A. Schmidta (aneks 2).

⁷⁷ Informację o wyeksponowaniu w odrębnej szafie zabytków z *Roster Wiesen* i mapy katastralnej z zaznaczonymi miejscami odkryć zawarł A. Schmidt w liście do prof. Lothara Kiliana wysłanym w dn. 12.2.1938 r. (*Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane).

⁷⁸ Na awersach części metryczek muzealnych znajdują się numery zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, opisanych na tych metryczkach. Porównanie tych numerów (tabl. 1:b; 2:b; 3:b; 5:b; 8:f; 9:f; 10:g; 12:c,f; 17:b,d; 19:b; 20:b; 22:d,g; 25:f; 26:e) z nume-rami zabytków wymienionymi w przewodniku G. Brunera (1917, s. 17-22) wykazało zbieżność tylko w jednym przypadku – monety Filipa Araba odnalezionej w popielnicy „i” z obszaru próbnych wykopalisk. W przewodniku i na metryczce oznaczono ją numerem 29 (tabl. 3:b,c) (G. Brunner 1917, s. 19).

za element dokumentacji należy uznać metryczki towarzyszące eksponatom archeologicznym i przyrodniczym. Ich forma i treść wskazują, że sporządzano je w kilku etapach, przez cały okres istnienia muzeum. Do najstarszych należą metryczki: grzebienia z grobu 27, szczytu tarczy z grobu 180 i noża z grobu 260 z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli oraz skarbu srebrnych monet z *Neu-Jucha* (obecnie Stare Juchy). Na podstawie adnotacji umieszczonych na rewersach należy przyjąć, że pełna nazwa ekspozycji archeologicznej, określanej w publikacjach z epoki jako *Busse Sammlung*, mogła brzmieć *Busse – Hess von Wichdorff Sammlung* (tabl. 8:f,g, 18:b,c, 22:d,e, 106:c). Prawdopodobnie z tego samego okresu pochodzi także metryczka szczytu tarczy z grobu 278 (tabl. 24:b,c). Nie jest możliwe jednoznaczne ustalenie momentu pojawienia się tych metryczek jako elementu ekspozycji *Busse Sammlung*. W górnej części metryczki grzebienia kościanego (rogowego) z popielnicy z grobu 27 wpisany został numer 32. Najprawdopodobniej był to kolejny numer zabytku w ramach ekspozycji. Z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli znany jest tylko grzebień z grobu nr 27 i fragment grzebienia z grobu nr 32 (aneks 1, tabela 1). Zatem nie ma wątpliwości, że informacja o grzebieniu zamieszczona w przewodniku G. Brunnera dotyczyła zabytku z grobu nr 27. Jednakże, na wystawie z 1916 r. oznaczono go numerem 76 (A.IV 76) (G. Brunner 1917, s. 21). Na tej podstawie należy przyjąć, że najstarsze metryczki związane są z kolejną aranżacją ekspozycji, która miała miejsce nie wcześniej niż w 1918 r., czyli po przeprowadzce muzeum do *Villi Fuß* lub później.

Drugi, pod względem liczebności typ tworzą metryczki zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli oraz dwóch znalezisk z giżyckiego Wilanowa i ze Stelawek Wielkich (tabl. 1:a,b,c, 8:a,b, 10:g,h, 11:c,d, 12:c,d,f,g, 19:b,c, 21:g,h, 25:f,g, 26:b,c,e,f, 27:e,f, 31, 42:c, 91:b,c, 61:b). Poza metryczkami związanymi z poszczególnymi eksponatami lub ich zespołami, w zbiorze tym zachowały się również egzemplarze z bardziej rozbudowaną treścią, opisujące rozmieszczenie elementów wyposażenia w tak zwanym grobie jeźdźca (tabl. 1:a) i wyjątkowość glinianego pucharka na wysokiej nóżce (tabl. 31). Największa z metryczek objaśniała znaczenie akwareli Neuendorfa, ukazującej feldmarszałka von Hindenburga zwiedzającego wykopaliska na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli. Przytoczono

na niej także treść autografu umieszczonego przez feldmarszałka pod akwarelą (tabl. 42:c, ryc. 46). Nad opisami części zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli znajdują się numery odpowiadające zapewne ich kolejności w ramach ekspozycji⁷⁹. Na rewersach wszystkich metryczek eksponatów z tego cmentarzyska, widnieją numery inwentarza z drugiej inwentaryzacji, wpisane przez H. J. Pontę (tabl. 1:b,c, 8:a,b, 10:g,h, 11:c,d, 12:c,d,f,g, 19:b,c, 21:g,h, 25:f,g, 26:b,c,e,f, 27:e,f)⁸⁰. Ustalenie autora skreśleń na metryczkach zabytków z grobów nr 184, 290 i 327 jest niemożliwe (tabl. 19:b, 25:f, 27:e). Nie wiadomo zatem, czy skreślenia te są wynikiem weryfikacji stanu zachowania kolekcji przed II wojną światową, czy też dokonano ich już po przewiezieniu zabytków z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie.

Szczegóły zanotowane przy opisach zabytków ze Stelawek Wielkich (*Gross Stürlack*) i giżyckiej dzielnicy Wilanów stwarzają możliwość określenia momentu, w którym metryczki te stały się częścią ekspozycji archeologicznej. Topór kamienny ze Stelawek Wielkich został odkryty w 1923 r. Na awersie metryczki znajduje się numer inwentarza V.69 nadany zabytkowi podczas pierwszej inwentaryzacji kolekcji archeologicznej (tabl. 61:b). Natomiast szabla dzika, pochodząca z grobu datowanego najprawdopodobniej na młodszą epokę kamienia, odkryta została na terenie dzielnicy Wilanów w dniu 5 maja 1935 r. (tabl. 91:b). Na tej podstawie, jako czas powstania całego zbioru metryczek należy wskazać lata 1933-1935, czyli okres w którym dyrektorem *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* był A. Schmidt. Hipotezę tę potwierdza dodatkowo adnotacja na rewersie metryczki zabytku z dzielnicy Wilanów: „*Meß-tischbl. Lötzen 641 G. c. VIII 1 links unten*” (mapa w skali 1:25000 Lötzen 641 G. c. VIII 1 po lewej u dołu). Jest to odsyłacz do jednej z czterech znanych obecnie map archeologicznych dawnego powiatu giżyckiego, opracowanych przez A. Schmidta⁸¹. Natomiast cyfra „12”, dopisana w prawym górnym rogu tą samą fioletową kredką, nie jest numerem stanowisk archeologicznego z tej mapy, gdyż stanowisko to zostało na niej oznaczone numerem 17 (M. Karczewska, M. Karczewski 2017, s. 639).

Najliczniejszy, trzeci typ metryczek związanych jest zarówno z zabytkami archeologicznymi,

⁷⁹ Kolejność ta jest inna niż układ zabytków w gablotach, opisany w przewodniku G. Brunnera (1917, s. 17-22).

⁸⁰ Numer inwentarza z drugiej inwentaryzacji: I.V.99 wpisany został również na metryczce szabli dzika, odkrytej na obszarze giżyckiej dzielnicy Wilanów (tabl. 91:b).

⁸¹ Oryginały map przechowywane są w *Lötzener Kreisarchiv w Neumünster* (M. Karczewska, M. Karczewski 2017, s. 628-644).

jak też pojedynczymi eksponatami przyrodniczymi. Wykonano je na kartonikach o tych samych rozmiarach, z nadrukowanymi trzema wykropkowanymi liniami (tabl. 2:b,c, 3:b,c, 5:b,c, 9:f,g, 17:b,c,d, 20:b,c, 22:f, 29:b,c,f,g, 47:a,b,c,d, 49:b, 51:a,b,c,e,f, 52:b, 53:b, 54:b, 56:b, 57:b, 59:a,b,d,e, 60:b,c, 62:b, 63:b,c, 67:b, 69:c,d, 71:b, 74:b,c, 75:b, 76:a,b, 78:b,c, 79:b,c, 82:b,c, 83:b, 84:a,b,c,, 85:b, 86:b, 87:b, 88:b,c, 89:b,c, 94:b, 95:b,c, 97:a,b,c,d, 99:a,b,c,e, 101:b, 105:a,b,c,d, 106:b, 110:d, 116:a,c, 130:d, 131:a,f). Zostały one dołączone do eksponatów w *Busse Sammlung* najpóźniej w 1934 r. Wniosek taki nasuwa się po porównaniu treści metryczki trzech zabytków krzemiennych znad północnego brzegu jeziora Jędzelewo (*Hanselew See*) z informacjami o tych zabytkach zawartymi w kartotece A. Schmidta (tabl. 47:a; aneks 2, karta 2). Jeden drapacz i dwa fragmenty wiórów krzemiennych, zinwentaryzowane pod numerem V.2, zostały odkryte w lipcu 1916 r. przez prof. dr. P. G. Krause i przekazane do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. W 1934 r. A. Schmidt wysłał je wraz z pierwszą partią zinwentaryzowanych zabytków archeologicznych do *Prussia-Museum* w Królewcu, co poświadcza adnotacja „Kbg” na karcie tych zabytków. Metryczka musiała zatem powstać przed przekazaniem eksponatów do królewieckiego muzeum.

Podobnie jak w przypadku metryczek drugiego typu, również na awersach metryczek zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, należących do typu trzeciego, znajdują się numery zapisane cyframi arabskimi (tabl. 2:b, 3:b, 5:b, 9:f, 17:b,d, 20:b, 22:f). Natomiast na części rewersów wpisane zostały numery inwentarza z drugiej inwentaryzacji (tabl. 3:c, 17:c, 20:c, 29:c) oraz cyfry arabskie, związane być może z innymi próbami usystematyzowania eksponatów z tego cmentarzyska (tabl. 2:c, 5:c, 9:g, 29:g). Należy przyjąć, że metryczki drugiego i trzeciego typu, sporządzone w czasach A. Schmidta, znajdowały się w *Busse Sammlung* jednocześnie. Widniejące na nich numery odpowiadały rozmieszczeniu zabytków w ramach tej samej ekspozycji.

Duża liczba zachowanych, zestandaryzowanych metryczek eksponatów z różnych stanowisk archeologicznych, włączanych do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* na przestrzeni niemal dwudziestu lat, sugeruje, że eksponaty te zostały przynajmniej częściowo uporządkowane dopiero w 1934 r. Poza zwięzłym opisem zabytku oraz datą i / lub miejscem jego odkrycia, na awersach metryczek trzeciego typu widnieją numery inwentarza z pierwszej i drugiej inwentaryzacji. Sygnatury rozpoczynające się od „I.V” musiały

zostać dopisane później przez H. J. Pontę (tabl. 47:c, 49:b, 51:a, 52:b, 53:b, 54:b, 56:b, 60:b, 61:c, 67:b, 69:c, 71:b, 75:b, 78:b,c, 79:b, 83:b, 84:a,b,d, 85:b, 86:b, 94:b, 95:b, 96:c). Na metryczkach z numerami inwentarza z pierwszej inwentaryzacji oraz na części metryczek bez sygnatur na awersie, numery inwentarza z drugiej inwentaryzacji zostały wpisane na ich rewersach (tabl. 51:b,c,e,f, 59:a,b,d,e, 63:b,c, 74:b,c, 76:a,b, 82:b,c, 88:b,c, 89:b,c, 97:a,b,c,d). Zestandaryzowana forma metryczki wprowadzona w czasach A. Schmidta musiała być używana w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* jeszcze w czasie II wojny światowej. Poświadcza to zachowany egzemplarz metryczki wypisanej znacznie mniej starannym, trudnym do odczytania pismem, sporządzony prawdopodobnie przez H. J. Pontę (tabl. 87:b).

W archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie zachowało się również siedem większych metryczek, nie związanych z konkretnymi grobami z cmentarzyska z *Kullabrücke*. Trzy z nich stanowiły komentarz do zbiorów szczególnie efektownych elementów wyposażenia grobów. Pierwsza, charakteryzowała przedmioty wchodzące w skład wyposażenia grobu kobiety (tabl. 42:a), druga – grobu wojownika (tabl. 42:b), zaś trzecia – grobu jeźdźcy (tabl. 42:d). W rzeczywistości, zabytki te zostały odkryte w różnych grobach i zgrupowane w oddzielne elementy ekspozycji archeologicznej. Wskazują na to różne numery inwentarza wpisane na metryczkach przy poszczególnych przedmiotach (tabl. 42:a,b). Cztery pozostałe metryczki zawierały podpisy do bliżej nieokreślonych ozdób kobiecych (tabl. 41:d), glinianych popielnic (tabl. 41:b,c) oraz nazwę cmentarzyska (tabl. 41:a).

Ostatni typ zachowanych metryczek stanowi jednocześnie dowód współpracy *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* z kierowanym przez A. Schmidta *Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen*. Metryczki te miały zestandaryzowaną formę, z nadrukowaną na awersie nazwą towarzystwa, rubryką na informację o darczyńcy i miejscem na numer (inwentarza?). Zachowane cztery egzemplarze zawierają informacje o podarowanych przez A. Schmidta fragmentach popielnic z cmentarzyska na starym placu sportowym w Giżycku (tabl. 99:d), fragmentach polepy glinianej z odciskami roślinnymi, przekazanych przez gospodarza nazwiskiem Göbel ze Staświn (tabl. 107:b), fragmentach zdobionych naczyń glinianych odnalezionych pod Wydminami i podarowanych przez H. Bära (tabl. 119:c,d) oraz bryłce bursztynu z pola należącego do wsi Marciniowa Wola (*Martinshagen*), darze nauczyciela

Blonskiego (tabl. 131:b). Na żadnej z metryczek, rubryka dotycząca numeru nie została wypełniona. Na rewersie metryczki daru H. Bära znajduje się odsyłacz do mapy *Meßtischblatt 728 Milken* z podanymi współrzędnymi lokalizacji znaleziska, pochodzącego z pola na wschód od wyniesienia zwanego *Himmelreich* (Królestwo Niebieskie) (tabl. 119:c,d). Najprawdopodobniej, adnotacja ta dotyczy jednej z czterech map archeologicznych A. Schmidta. Jednak na wskazanej mapie znalezisko to nie zostało zaznaczone (M. Karczevska, M. Karczewski 2017, s. 641-642, ryc. 3:d).

Elementami ekspozycji *Busse Sammlung*, będącymi jednocześnie dokumentacją odkryć zabytków archeologicznych, był plan cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli (ryc. 45) oraz mapa torfowiska *Roster Wiesen* (Bagno Moczyska), położonego między Wydminami, Rantami i Staświnami (ryc. 96)⁸². Na mapie zaznaczony został system kanałów, punkty wysokościowe, rzeka Pamer i numery w kółkach, oznaczające najprawdopodobniej miąższość pokładów torfu. Wzdłuż rzeki Pamer naniesiono osiemnaście dużych kropek, które mogą oznaczać miejsca odkryć zabytków, dokonanych podczas kopania torfu lub bagrowania rzeki. Niestety, stan zachowania kopii mapy, w tym brak legendy oraz numeracji lub innych oznaczeń przy punktach wskazujących miejsca odkryć, uniemożliwia porównanie tej mapy z innymi archiwalnymi źródłami informacji.

Nie ma pewności czy częścią ekspozycji *Busse Sammlung* nie był również plan cmentarzyska w Sterławkach Małych. Jeżeli tak, to najprawdopodobniej przez okres nie dłuższy 7-8 lat, od zakończenia wykopalisk do przejęcia większości zabytków z tego cmentarzyska do zbiorów *Prussia-Museum* w Królewcu (M. Karczevska 1999, s. 239)⁸³. Hipotezę tę potwierdza pośrednio

uwzględnienie w kartotece A. Schmidta tylko części zabytków z tego cmentarzyska (aneks 2, karty: 43-58)⁸⁴.

Kartoteka A. Schmidta była kopią katalogu zabytków archeologicznych ze zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, sporządzoną jako element dokumentacji na potrzeby tego muzeum. Katalog powstał równoległe z pierwszą inwentaryzacją tych zabytków, w latach 1933-1935. A. Schmidt sporządził katalog i kartotekę na ujednoliconych, przysyłanych z *Prussia-Museum* kartach katalogowych, wykorzystywanych do dokumentowania zabytków archeologicznych również w muzeum królewieckim i innych muzeach regionalnych w Prusach Wschodnich⁸⁵.

Kartoteka obejmuje 99 znormalizowanych kart o wymiarach 24,2 x 16,2 cm, podzielonych na dziewięć pól: *Museum (bezw. Besitzer)* (muzeum (kolejny właściciel)), *Fundort* (miejsce odkrycia), *Fundortskizze umseitig* (szkic miejsca znalezienia na odwrocie), *Invenar-nr.* (numer inwentarza), *Gegenstand und Stoff* (przedmiot i surowiec), *Fundumstände* (okoliczności odkrycia), *Jahr und Art der Erwerbung* (rok i sposób pozyskania do zbiorów), *Zeichnung* (rysunek), *Bemerkung* (uwaga). Kartoteka zawiera informacje o 176 zabytkach pochodzących z 83 stanowisk archeologicznych, datowanych od paleolitu schyłkowego po późny okres wędrowek ludów, w części przypadków z mapami lub szkicami miejsca odkrycia (aneksy 1 i 2). Nie jest ona wyłącznie katalogiem eksponatów archeologicznych zgromadzonych w kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Obok tych zabytków (aneks 2, karty 1-72, 74-75, 77-79), odnotowano w niej również znaleziska z obszaru powiatu giżyckiego znajdujące się w zbiorach *Prussia-Museum* (aneks 2, karty 82-99)⁸⁶, prywatnej kolekcji weterynarza z Kętrzyna (aneks 2, karta 80), *Heimatmuseum* w Ostródzie

⁸² Oryginał planu cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli znajduje się w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Jego kopia, sporządzona w 1943 r. przez H. J. Pontę – w zbiorach *Staatliche Museen zu Berlin – Preußische Kulturbesitz, Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie (SMB-PK/MVF, MM-IX g 2, Akte PM-A 0155/1). W zbiorach *Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie znajduje się również zachowana fragmentarycznie kopia mapy torfowiska *Roster Wiesen* (SMB-PK/MVF, PM-IXg 42). Autorem kopii był zapewne H. J. Ponta.

⁸³ *Regelung der Ausgrabungsfragen, Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

⁸⁴ Dwa fragmenty planu cmentarzyska w Sterławkach Małych (Klein Stürlack) znajdują się obecnie w zbiorach *Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie (SMB-PK/MVF, PM – IX g 13).

⁸⁵ Porównaj np. karty katalogowe kamiennego toporka z Muntowa ze zbiorów *Kreissammlung* w Mrągowie oraz grotu kościanego, którego miejsce odkrycia opisane zostało jako „*Stafwinnen, Kr. Lötzen*” (SMB-PKMVF IXd8 PM-A 50-1, s. 224; 761/1, s. 145). O przesyłaniu czystych kart katalogowych z *Prussia-Museum* i kopii katalogu sporządzanej na potrzeby *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* informuje pismo z dn. 21.09.1933 r., skierowane przez A. Schmidta do W. Gaertego (*Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane).

⁸⁶ Spośród wszystkich zabytków uwzględnionych w kartotece A. Schmidta z adnotacją, że znajdują się one w *Prussia-Museum* w Królewcu, obecnie w zbiorach *Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie zachowało się jedynie ciosło / motyka kamienna z Wydmin (aneks 2, karta 98), zinwentaryzowana w zbiorach *Prussia-Museum* pod nr inw. VII.139.10135.

(aneks 2, karta 81) oraz kopie zabytków ze zbiorów *Prussia-Museum* przekazanych do *Gedenkhalle* (aneks 2 karty 73, 76). Uwzględnienie w kartotece 22 zabytków z obszaru powiatu giżyckiego, przechowywanych w innych kolekcjach, wynikało zapewne z faktu, iż spełniała ona podwójną rolę – katalogu zabytków archeologicznych *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* i pomocy naukowej wykorzystywanej przez A. Schmidta w badaniach naukowych i pracach popularyzatorskich, prowadzonych przez niego w ramach *Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen*. Brakuje w niej natomiast informacji o części eksponatów, które z pewnością wchodziły w skład kolekcji archeologicznej *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, w tym większości zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli i części znalezisk z cmentarzyska w Sterławkach Małych, zinventaryzowanych w tym muzeum pod numerem V.45⁸⁷.

Na części kart, w rubryce „Uwagi” znalazły się również odsyłacze do książki W. Gaertego „*Urgeschichte Ostpreußens*” (1929). Informacje te dotyczyły opublikowanych zabytków archeologicznych z obszaru powiatu giżyckiego, znajdujących się zarówno w zbiorach *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, jak też *Prussia-Museum*. Należały do nich: naczynie kultury amfor kulistych z Pierkunowa (*Pierkunowen*) (aneks 2, karta 39), zdobiony topór kamienny z Ogródków (*Ogrodtken*) (aneks 2, karta 73), półwytwór topora kamiennego z Giżycka (aneks 2, karta 74), ostrze kościane z Krukliny (*Kruglinnen*) (aneks 2, karta 76), ostrze kościane ze zbrojnikami krzemiennymi z Kożuchów (*Koszuhen*) (aneks 2, karta 83), ostrze kościane ze wsi Świdry (*Schwiddern*) (aneks 2, karta 84), kula kamienna do bolasy z Ogródków (aneks 2, karta 90) i ciosło / motyka kamienna ze wsi Strzelce (*Stzelzen*) (aneks 2, karta 93) (W. Gaerte 1929, s. 10, 15, 24, 26, 34, 54, ryc. 4b, 5c, 9c, 12b, 14c, f, 21a, 29a).

Informacje o eksponatach ze zbiorów giżyckiego muzeum zawiera 77 kart, przy czym w ciągłej numeracji inwentarza od V.1 do V.79 brakuje kart z numerami V.45 i V.56, które zapewne znajdowały się w oryginale kartoteki. Pozostałe 22 karty dotyczą zabytków pochodzących z sąsiednich powiatów: elckiego, kętrzyńskiego, mrągowskiego, oleckiego, piskiego i węgorzewskiego, oraz odleglejszych powiatów: olsztyńskiego i ostródzkiego. Wśród nich znalazły się zabytki z kości i poroża, odnalezione podczas bagrowania rzeki

Sapiny (*Sapine Fluss*), na odcinku między jeziorami Pozezdrze i Stręgiel.

Na temat terenu powiatu giżyckiego, w kartotece odnajdujemy informacje o odkryciach dokonanych na 48 stanowiskach archeologicznych, przede wszystkim zarejestrowanych pod nazwami miejscowości, ale też znaleziskach z Łąk Staświńskich, szczególnie w ich południowo-wschodniej części zwanej Bagno Moczyska, w jeziorze Niegocin – w porcie przy stacji kolejowej oraz przy Moście Kleszczewskim biegnącym nad zwężeniem pomiędzy jeziorami Wojnowo i Niałk Mały – południowo-wschodnią zatoką Niegocina. Większość znalezisk, datowanych głównie na epokę kamienia, pochodziła z odkryć przypadkowych, dokonywanych często podczas prac polowych lub robót melioracyjnych i kopania torfu. Kartoteka zawiera też wybór zabytków z czterech cmentarzysk z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów: w Bogaczewie-Kuli, Jasięcu, Sterławkach Małych i Żywkach, przy czym najliczniejsze są w niej zabytki z cmentarzyska w Sterławkach Małych (M. Karczewska 1999). Eksponaty z epoki brązu oraz epoki brązu lub wczesnej epoki żelaza, reprezentowane są jedynie przez brązowy grot włóczni z Lipińskich (*Lindenwiese*) i naszyjnik z Bogaczewa (*Reichensee*). Zupełnie brakuje w kartotece informacji o zabytkach z wczesnego średniowiecza i późniejszych.

Na rewersach osiemnastu kart znajdują się szkice, najczęściej wyrysy z map w skali 1:25.000, z lokalizacją miejsca odkrycia zabytku. W siedmiu przypadkach, jest to ta sama mapa z odcinkiem rzeki Sapiny na obszarze dzisiejszego powiatu węgorzewskiego, z zaznaczonymi trzema *Haupt Fundstellen* (głównymi obszarami odkryć) z 1929 r., ale bez wskazania konkretnego miejsca pochodzenia danego zabytku. Zaleziono tam: łopatę łosia ze śladami cięcia (aneks 2, karta 5), topór rogowy (aneks 2, karta 13) oraz pięć motyk z poroża jelenia (aneks 2, karty: 14, 16, 17, 18, 25). Na pozostałych mapkach zaznaczone zostały miejsca odkrycia: dwóch siekier krzemiennych ze Sterławek Małych (aneks 2, karty: 20, 60), motyki (ciosła kamiennego) (aneks 2, karta 36) i topora kamiennego (aneks 2, karta 37) z Gawlików Wielkich, zdobionego noża żelaznego z Wron (aneks 2, karta 61), toporów kamiennych z Pierkunowa (aneks 2, karta 62), Jankowa w powiecie kętrzyńskim (aneks 2, karta 63), Sterławek Wielkich (aneks 2, karta 67) i Krukliny (aneks 2, karta 68),

⁸⁷ Możliwość wykonania kart katalogowych wszystkich zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli od początku budziła wątpliwości A. Schmidta, o czym poinformował W. Gaertego w piśmie z dn. 21.09.1933r. (*Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane).

siekiery krzemiennej z Marcinowej Woli (aneks 2, karta 65) oraz fragmentu wióra krzemienno-ego z Wojsaka (aneks 2, karta 75).

Adnotacje umieszczone w kartotece wskazują, że w czasach A. Schmidta zabytki archeologiczne zgromadzone w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* posiadały jeszcze inne rodzaje dokumentacji. W rubryce „Szkic miejsca znalezienia”, w znacznej części kart znajdują się numery wpisane cyframi arabskimi. Szkice z lokalizacjami miejsc odkrycia umieszczone zostały tylko na tych kartach, na których tytuł rubryki został podkreślony (aneks 2)⁸⁸. Numery te odpowiadały najprawdopodobniej numeracji stanowisk archeologicznych na mapach. Nie zgadzają się one jednak numerami umieszczonymi na mapach archeologicznych A. Schmidta (M. Karczevska, M. Karczewski 2017, s. 638-644). Stąd wniosek, że muzeum dysponowało odrębnym kompletem map archeologicznych. Informacja zamieszczona na karcie siekiery krzemiennej z Marcinowej Woli: „*Meßtischblatt 728. Bb IX.47.0*” (aneks 2, karta 65) wskazuje, że były to mapy w skali 1:25.000, a system lokalizacji stanowisk archeologicznych na tych mapach był zbliżony do przyjętego przez A. Schmidta na jego mapach archeologicznych. Powierzchnię mapy pokrywała siatka o polach 1 x 1 km, z których każde podzielone było dodatkowo na pola 250 x 250 m. Pola 1 x 1 km oznaczone zostały dużymi literami alfabetu łacińskiego, zaś pola 250 x 250 m – małymi literami od „a” do „d”. Drugą część współrzędnych siatki, dla pól 1 x 1 km stanowiły cyfry rzymskie. Niejasna jest ostatnia część zapisu „47.0” która musiała odnosić się do drugiej części współrzędnych pola 250 x 250 m. Na mapach archeologicznych A. Schmidta, pola te oznaczone były cyframi arabskimi od 1 do 4. Miejsce odkrycia siekiery krzemiennej z Marcinowej Woli, oznaczone przez A. Schmidta na mapie *Milken, Meßtischblatt* jako stanowisko 1, miało współrzędne: BIX/b4 (Bb IX.4) (M. Karczevska, M. Karczewski 2017, s. 628, 639, ryc. 2). Same mapy archeologiczne A. Schmidta mogły być również częścią dokumentacji muzealnej lub stanowić jej punkt odniesienia. Potwierdza to zarówno cytowana już adnotacja na rewersie metryczki szczątków zwierzęcych, odkrytych jako wyposażenie podwójnego pochówku szkieletowego w gifyckiej dzielnicy Wilanów: „*Meßtischbl. Lötzen 641 G. c. VIII 1 links unten*” (tabl. 91:c), jak też notatka na rewersie metryczki fragmentów ceramiki z miejsca zwanego *Himmelreich* koło Wydmin:

„*Meßtischbl. Milken 728 LcIII3 r.o*” (tabl. 119:c,d). Obie informacje odwołują się do mapy archeologicznej A. Schmidta (tabl. 91:c) (M. Karczevska, M. Karczewski 2017, s. 639, 642).

Kolejnym, niezachowanym współcześnie rodzajem dokumentacji zabytków archeologicznych było *Fotofundakten* (archiwum fotograficzne). Odsyłacze do numerów fotografii z tego archiwum znajdują się na kartach ciosła / motyki kamiennej i topora kamiennego z Gawlików Wielkich (*Gross Gablick*) oraz topora kamiennego z Krukłina (*Kraukeln*) (aneks 2, karty 36, 37, 38). Z kolei, na kartach zabytków z cmentarzyska w Sterławkach Małych, w rubryce „Okoliczności odkrycia” umieszczone zostały odsyłacze do *Fundliste* (listy znalezisk) (aneks 2, karty: 43-58). Nie wiadomo, czy istniała analogiczna lista zabytków odkrytych na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli. Natomiast odrębny zapis: „*Fundkarte Roster Wiesen*”, umieszczony w rubryce „Szkic miejsca znalezienia na odwrocie”, na karcie ostrza z poroża jelenia lub renifera odkrytego w Bagnie Moczyska koło Siemionek (aneks 2, karta 69) oraz odsyłacz do tego spisu w rubryce „Okoliczności odkrycia” na karcie odkrytych tam fragmentów naczyń (aneks 2, karta 79) wskazują, że w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* przechowywana była lista znalezisk z torfowiska Bagno Moczyska.

Z powodu wrywkowości źródeł, nie mamy pewności, czy w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* prowadzona była rzeczywiście księga inwentarzowa zabytków. W archiwaliach z *Prussia-Museum* zachowała się sporządzona przez A. Schmidta notatka o porożu renifera odkrytym we wsi Szczybały (*Schönballen*). Równie ważna, jak zapisana informacja, jest karta użyta do tego celu (ryc. 35)⁸⁹. Jest to karta księgi inwentarzowej z nazwą *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* w nagłówku oraz rubrykami: *Abtlg.* (dział), *Lfd. nr.* (numer inwentarza), *Gegenstand* (przedmiot / zabytek), *Fundort* (miejsce odkrycia), *Stifter* (darczyńca), *Eingang* (data pozyskania do zbiorów) i *Bemerkungen* (uwagi). W archiwach brak jest jakichkolwiek innych dowodów na istnienie księgi inwentarzowej. Być może zatem, w czasach A. Schmidta, księga taka miała zostać dopiero założona, wydrukowano nawet jej karty. Mało prawdopodobne wydaje się, aby planowano inwentaryzację wszystkich działów muzealnych. Treść rubryk sugeruje, że karty te mogły być wykorzystane do inwentaryzacji zabytków archeologicznych i eksponatów przyrodniczych.

⁸⁸ Wyjątek stanowią: karta fragmentu wióra krzemienno-ego z lotniska Wojsak (V.77), bez podkreślenia, ale ze szkicem i karta uszkodzonego topora kamiennego z Pierkunowa (V.79) z podkreśleniem i bez szkicu (aneks 2, karty: 75, 77).

⁸⁹ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 835/1, s. 223.

Vaterländische Gedenkhalle Lötzen					
					Abtlg: _____
Nrd. Nr.	Gegenstand	Fundort	Stifter	Eingang	Bemerkungen
	<p>Reinigungsstange von Schindallen Mopskistblatt 727 Papierkisten.</p> <p>7,2 m von südl. von Straußenkreuzung Schindallen, ein Teich als blauer Punkt gezeichnet auf der Breite 21° 45'</p> <p>Am 3. 11. 37 beim Anstechen einer Grube zur Wassergewinnung fand die Familie Galonska in etwa 1,60 m Tiefe im Loch die Reinigungsstange. Unter dieser Torfschicht etwa 1,80 m tief ist blauer Wasserstein angestrichen.</p> <p>Am 6. 12. 37 stieß sie die Fundstelle auf. Der Teich ist etwa 25 x 30 m groß und ist vom Gehölz 20 m entfernt.</p> <p>Obige Angaben wurden von Frau Galonska, die bei dem Anstechen der Grube dabei war, gemacht. Von der Wand, in der das Gewicht lag, entnahmen sie aus dem Wasser mit etwa 1,00 m und 1,20 m Bodenproben.</p> <p>Das Gewicht wurde sorgfältig gereinigt, Ende November in das Staatliche Konservatorium Lötzen eingeliefert. Von den Fundstellen ^{des Gewichtes} entnahmen sie Bodenproben.</p>				

Ryc. 35: Karta inwentarza Vaterländische Gedenkhalle Lötzen wykorzystana przez dr. A. Schmidta do zapisania informacji o porożu renifera, odkrytego we wsi Szczybały

Prace nad katalogiem zabytków archeologicznych z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* A. Schmidt wykonywał na polecenie W. Gaertego, dyrektora generalnego królewieckiego *Landeskundliches Provinzial-Museum (Prussia-Museum)*, który od 1926 r. piastował również funkcję przewodniczącego Towarzystwa „Prussia”. W dotychczasowej literaturze poświęconej historii archeologii na obszarze Prus Wschodnich, wskazywano, że jego zasługą była rozbudowa służb ochrony zabytków archeologicznych tej prowincji, oparta na sieci terenowych współpracowników (*Kreispflegern*) i wsparcie rozwoju sieci muzeów regionalnych, gromadzących nowo odkryte zabytki (M. J. Hoffmann 2000, s. 10-11; Ch. Reich 2008, s. 71; A. Rzeszotarska-Nowakiewicz 2008, s. 37, 42). Współpracownikami tymi byli najczęściej miejscowi nauczyciele oraz lokalni krajoznawcy i historycy (W. La Baume 1942a).

W świetle cytowanego wyżej protokołu dotyczącego regulacji w sprawie badań wykopaliskowych i innych archiwaliów z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* przechowywanych w archiwum *Kreisgemeinschaft Lötzen* w Neumünster⁹⁰, ocena ta musi ulec przynajmniej częściowemu przewartościowaniu. Ochrona zabytków i sieć muzeów regionalnych w czasach W. Gaertego oparta była na scentralizowanej działalności administracyjnej, wspieranej przez samorząd terytorialny. Przejmowanie do zbiorów *Prussia-Museum* najcenniejszych eksponatów ze zbiorów muzeów regionalnych, prowadziło do ogołoceń ich kolekcji archeologicznych (H. Skurpski 1947, s. 9)⁹¹. Przykład *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* pokazuje z jednej strony metody, z drugiej zaś skutki tych działań. Kwestia wydania zabytków z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów z Bogaczewa-Kuli, wzbudziła sprzeciw H.K. Hess von Wichdorffa,

autora przeprowadzonych tam wykopalisk i została ostatecznie rozstrzygnięta w obecności rządowego asesora. Podporządkowanie muzeów regionalnych centralnemu muzeum w Królewcu i dążenie do sprowadzenia ich do roli placówek eksponujących na stałych wystawach „typowe zabytki archeologiczne”, w przypadku giżyckiego muzeum zakwestionowało sens jego współpracy z Towarzystwem Masovia, skupiającym elitę intelektualną i badaczy regionu⁹².

Przejmowaniu do *Prussia-Museum* eksponatów z muzeów prowincjonalnych służyła też akcja katalogowania zbiorów archeologicznych tych muzeów. Karty katalogowe musiały być po sporządzeniu, na bieżąco wysyłane do Królewca. Na ich podstawie decydowano tam, które zabytki warte są przejęcia, oficjalnie: do wypożyczenia w celu naukowego opracowania⁹³, a które, jako „typowe”, mogą pozostać na miejscu. Na przykład, przesłanie przez A. Schmidta do *Prussia-Museum* pierwszych 27 kart katalogowych, poskutkowało żądaniem W. Gaertego przekazania do naukowego opracowania dziewiętnastu zabytków, które po opracowaniu miały zostać zwrócone *Gedenkhalle*⁹⁴. Zresztą, również zabytki „typowe” były odbierane prowincjonalnym muzeom. Dobrze ilustruje to przykład wykopalisk przeprowadzonych w 1928 r. na cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów w Sterławkach Małych (M. Karczevska 1999). Bezpośrednio po wykopaliskach, do *Prussia-Museum* została przekazana znaczna część odkrytych tam zabytków metalowych i najprawdopodobniej również dobrze zachowane popielnice⁹⁵. Następnie, do Królewca trafiły także zabytki „typowe”, już zinwentaryzowane i skatalogowane w *Vaterländische Gedenkhalle*. Świadczą o tym adnotacje „Kbg” umieszczone w prawych dolnych rogach kart tych zabytków z kartoteki A. Schmidta (aneks 2, karty 43-58)⁹⁶.

⁹⁰ *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

⁹¹ Eksponaty przejmowane do zbiorów *Prussia-Museum* miały być kopiowane, a kopie te, przekazywane do muzeów regionalnych. W piśmie z dn. 21.09.1933 r. A. Schmidt zwrócił się do W. Gaertego o przysłanie obiecanych kopii: harpuna z Kożuchów, sztyletu w Krukli, topora kamiennego i kamienia do bolasy z Ogródków oraz wszelkich innych, szczególnie istotnych znalezisk z terenu powiatu giżyckiego (*Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane).

⁹² *Regelung der Ausgrabungsfragen*, *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ Chodziło o zabytki nr inw.: V.1, V.4, V.6-11, 13-18 i 23-27 (aneks 2, karty: 1, 4, 6-11, 13-18, 23-27) (pismo W. Gaertego do A. Schmidta z dn. 4.10.1933 r. w *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane).

⁹⁵ Przynajmniej część tych zabytków znajduje się obecnie w zbiorach *Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie (J. Christoph, I. Sztet 2017 w druku).

⁹⁶ Zabytków tych nie zidentyfikowano w ocalałej części kolekcji *Prussia-Museum* przechowywanej w *Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie. Nie ma ich też w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

Jak wynika z korespondencji A. Schmidta z W. Gaerte, puste karty inwentarzowe dostarczone przez *Prussia-Museum* były wypełniane i w krótkim czasie, partiami wysyłane do Królewca⁹⁷. Na ich podstawie, od końca 1933 r., W. Gaerte przejął do zbiorów *Prussia-Museum* znaczną część zabytków, w tym przede wszystkim przedmioty wykonane z kości zwierzęcych i poroża oraz eksponaty z cmentarzysk z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów⁹⁸. Czynił to tak skutecznie, że poza eksponatami z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, które w związku z okolicznościami odkrycia i związkiem z feldmarszałkiem von Hindenburgiem, miały specjalny status, pozostawił w *Gedenkhalle* niemal wyłącznie zabytki kamienne: siekiery i topory.

O przekazaniu w 1933 lub najpóźniej w 1934 r. do *Prussia-Museum* zabytków, dla których A. Schmidt wykonał karty katalogowe i przesłał je do Królewca⁹⁹, informują adnotacje w jego kartotece. Znajdują się one na kartach: wióra krzemienno odkrytego na polu wsi Żyfeld (*Seefeld*), trzech zabytków krzemienno znad jeziora Jędzelewo, fragmentu poroża jelenia ze śladami obróbki końca parostka, pochodzącym z rzeki Czernik (*Schwarzer Fluss*), harpuna kościanego z rzeki Ełk (*Lyckfluss*), ostrza kościanego z jeziora Niegocin przy Moście Kleszczewskim, harpuna kościanego z Łąk Staświńskich, kłódka ze śladami obróbki i dwóch części szczęki ryby, trzech ostrzy kościanych z Upałt (*Upalten*), toporka kamiennego i pięciu toporów z poroża, odnalezionych w rzece Sapinie, toporów rogowych z Grzybin (*Gross Grieben*) koło Dąbrówna, Giżycka, Wiszowatych (*Wissowaten*) i Staświn

(*Staßwinnen*) oraz wszystkich zabytków z cmentarzyska w Sterławkach Małych (aneks 2, karty: 1, 2, 4, 6-11, 13, 14-18, 23-27, 43, 44, 46-55, 57-61). Do *Prussia-Museum* trafiły też: fragmenty naczyń glinianych zdobione odciskami grzebienia odkryte pod wsią Dudka (*Duttken*), dwa nieokreślone bliżej fragmenty ceramiki z Bagna Moczyńska oraz średniowieczny grot włóczni i garnek z uchem z nieznanymi miejscowościami na obszarze powiatu giżyckiego¹⁰⁰. Najpóźniej w połowie października 1933 r. przekazane zostały również wszystkie zabytki z cmentarzysk w Sterławkach Małych i Wojsaku (*Woysack*)¹⁰¹.

A. Schmidt bezskutecznie domagał się zwrotu wypożyczonych zabytków w pismach kierowanych do W. Gaertego w dniach 25 czerwca 1934 r. i 2 stycznia 1935 r.¹⁰² Na drugi z listów otrzymał odpowiedź 10 stycznia 1935 r. z informacją, że zabytki jeszcze przez jakiś czas będą w konserwacji i że „*musi Pan poczekać na nie tak długo, jak trzeba*”¹⁰³. Ostatecznie, W. Gaerte zobowiązał się do oddania wypożyczonych eksponatów najpóźniej do 25 kwietnia 1935 r., ale nie dotrzymał słowa, za wyjątkiem „*mało znaczących zabytków*” z cmentarzyska w Sterławkach Małych¹⁰⁴.

Taki sam los spotkał zapewne wikiński miecz z Łuknajna (*Lucknainen*), kolejną ozdobę zbiorów archeologicznych *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Brak jest bezpośrednich informacji o przekazaniu go do *Prussia-Museum*. W lipcu 1930 r. miecz ten oglądali w giżyckim muzeum uczestnicy objazdu naukowego po Mazurach, zorganizowanego podczas Zjazdu Towarzystwa Prahistycznego w Królewcu (H. K. Hess von Wichdorff 1931, s. 125). Wymienił go również

⁹⁷ Pierwszych 27 kart dr A. Schmidt wysłał do *Prussia-Museum* 21.09.1933 r. W piśmie skierowanym do W. Gaertego zawarł też informację o tym, że pracy nie może kontynuować, ze względu na brak czystych kart katalogowych, prosząc jednocześnie o unikanie opóźnień w ich dostarczaniu (*Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane).

⁹⁸ Na podstawie informacji zamieszczonej w rubryce „Uwagi”, w karcie zabytku o nr inw. V.1.: „*Seit 1934 z. Bearbeitung in der Prussia*”, oficjalnym powodem przekazania była potrzeba jego naukowego opracowania. Na pozostałych kartach znajdują się, niemal bez wyjątku, już znacznie krótsze adnotacje: „*Kgb*”.

⁹⁹ Pismo A. Schmidta do *Prussia-Museum* z dn. 21.09.1933, *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karta nienumerowana. Opracowane przez A. Schmidta karty katalogowe służyły w *Prussia-Museum* do sporządzania dalszej dokumentacji zabytków i stanowisk archeologicznych. Dokumentacja ta miała formę notatki z informacją o zabytku znajdującym się w zbiorach *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, odwołaniem do karty katalogowej, często z wrysem z mapy z zaznaczoną lokalizacją miejsca odkrycia (SMB-PK/MVF IXd8 PM-A 1789/1, s. 195, 196; PM-A 1981/1, s. 50; PM-A 760/1, s. 158, 159, 162, 171;).

¹⁰⁰ List A. Schmidta do W. Gaertego z dn. 31.5.1935 w *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

¹⁰¹ List A. Schmidta do W. Gaertego z dn. 19.10.1933 w *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

¹⁰² *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ List A. Schmidta do W. Gaertego z dn. 31.5.1935 r. w *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

A. Schmidt w popularnym tekście o *Vaterländische Gedenkhalle*, napisanym w 1935, a opublikowanym w 1936 r. (A. Schmidt 1936, s. 38). Znamienny jest przy tym fakt, że miecz ten był jedynym zabytkiem archeologicznym z kolekcji giżyckiego muzeum, opisanym i opublikowanym przez W. Gaertego w jego „*Urgeschichte Ostpreußens*” (Prehistora Prus Wschodnich) (W. Gaerte 1929, s. 339, ryc. 274: b). Pozostałe zabytki wykorzystane w tej publikacji, w tym znaleziska archeologiczne z różnych epok odkryte na obszarze powiatu giżyckiego, pochodziły z kolekcji *Prussia-Museum*¹⁰⁵. Miecz z Łuknajna musiał zatem wzbudzić szczególne zainteresowanie W. Gaertego.

Przejmowanie eksponatów archeologicznych do królewieckiego muzeum miało zapewnić ich naukowe opracowanie. Niekiedy działało się odwrotnie. Wśród dokumentów z ocalałej części archiwum *Prussia-Museum*, przechowywanych w zbiorach *Staatlich Museen zu Berlin Preußischer Kulturbesitz, Museum für Vor- und Frühgeschichte*, znajduje się karta katalogowa grotu strzały, wykonanego z kości, odkrytego w Staświnach, zinwentaryzowanego w *Prussia-Museum* pod numerem VIII.V.103,602. Jako miejsce odkrycia wskazano na niej najpierw „*Upalten, Kr. Angerburg*”, a następnie, po przekreśleniu pierwszej informacji: „*Stasswinnen, Kr. Lötzen*”¹⁰⁶. Rysunek tego samego ostrza, zinwentaryzowanego w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* pod numerem V.15,

odkrytego w Upałtach, zamieścił w swej kartotece A. Schmidt (aneks 2, karta 15). Różnica między obiema kartami polega na wskazaniu miejsca odkrycia zabytku. Według kartoteki A. Schmidta znalazł je w 1924 r. w torfowisku koło Upałt rolnik Wessollek, zamieszkały w Staświnach. Miejsce zamieszkania znalazcy uznano w *Prussia-Museum* za miejsce odkrycia.

Pojedyncze zabytki archeologiczne, wypożyczone do *Prussia-Museum* w celu naukowego opracowania, wracały do *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* w formie zachowanych do dziś kopii. W zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie przechowywane są kopie dwóch zabytków z Upałt, odkrytych przez rolnika nazwiskiem Wesollek ze Staświn. Są to ostrze kościane z pazą na zbrojniku i kościany grot strzały. Kopia ostrza kościanego została w *Prussia-Museum* uzupełniona o zbrojniki krzemienne (aneks 2, karty: 10, 15, tabl. 65, 69:a)¹⁰⁷. Królewieckie muzeum zwróciło też *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* przynajmniej dwa oryginalne eksponaty, które po II wojnie światowej trafiły do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie. Były to dwa topory z poroża jelenia, odkryte w 1929 r. podczas bagrowania rzeki Sapiny (aneks 2, karty: 14, 16, tabl. 48:a,b, 50). W pierwszej księdze inwentarzowej Muzeum Mazurskiego, jako pochodzenie tych zabytków wskazano „*ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku*” i „*ze zbiorów Muzeum w Giżycku*” (aneks 1, tabela 2)¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Były to: ostrze kościane z miejscowości Świdry (*Schwiddern*), ostrze kościane z wkładkami krzemiennymi z Kożuchów (*Kosuchen*), sztylet kościany z Krukłina (*Kruglinnen*), ciosło kamienne ze Strzelc (*Stelzen*), toporek kamienny i kamień do bolasy (?) z Ogródków (*Ogrodtken*), amfora kultury amfor kulistych z Pierkunowa (*Pierkunowen*), miecz brązowy i bransoleta brązowa z Giżycka (*Lötzen*), dwie popielnice z podokresu wczesnorzymskiego, brązowa szpila, okucie końca pasa i okucie rogu do picia z cmentarzyska w Gutach (*Gutten*), zapinka i zawieszka brązowa z cmentarzyska na Górze Szubienicznej w Giżycku (*Galgenberg*), naszyjnik brązowy z cmentarzyska w Ławkach (*Lawken*), munsztuk od wędzidła żelaznego, sprzączka do pasa i zdobiony nóż żelazny z cmentarzyska w Knisie (*Gneist*), dwie prowincjonalnorzymskie zapinki z cmentarzyska w Bartlikowie (*Bartlickshof*) oraz grzebień rogowy z cmentarzyska w Zalcu (*Salza*) (W. Gaerte 1929, ryc. 4:b, 5:c, 9:c, 12:b, 14:e, 21:a, 29:a, 64:b, 70:e, 121:a,b, 132:f, 138:a, 140:j, 143, 151:a, 161:f,g, 172:i, 173:f, 193:d, 200:e, 241:e). Na marginesie, należy zwrócić uwagę na problem oryginalności dwóch kamiennych przedmiotów z miejscowości Ogródki: zdobionego rytym ornamentem jodełkowym toporka kamiennego i bardzo precyzyjnie opracowanego kamienia w formie spłaszczonej kuli z dookólnym rowkiem, interpretowanego jako kamień do bolasy (W. Gaerte 1929, rys. 14:e, 21:a). Oba przedmioty są wyjątkowe – nie mają analogii wśród znalezisk z obszaru byłych Prus Wschodnich. Zaznaczona na rysunku, duża staranność zdobienia toporka, odbiega zasadniczo od znacznie mniej starannych, rytych ornamentów na kamiennych toporkach zilustrowanych na końcu książki (W. Gaerte 1929, tablica I:c,e,f). Pochodzenie aż dwóch tak oryginalnych przedmiotów kamiennych z jednej wsi w południowej części powiatu giżyckiego, w sytuacji, gdy nie są znane okoliczności i kontekst ich odkrycia, budzi wątpliwości co do ich oryginalności. Niestety, przedmioty te nie zachowały się i nie jest możliwa ich szczegółowa analiza traseologiczna, która potwierdziłaby lub zanegowała te przypuszczenia.

¹⁰⁶ *Staatliche Museen zu Berlin – Preußische Kulturbesitz, Museum für Vor- und Frühgeschichte* SMB-PKMVF IXd8 PM-A 761/1, 145.

¹⁰⁷ Kopie zabytków były zinwentaryzowane w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* pod nr inw. I.V.19 (K-43) (ostrze z pazą na zbrojniku) oraz I.V.28 (K-41) (grot strzały). Nr inwentarza w dziale Archeologii Muzeum Warmii Mazur w Olsztynie: 467 (kopia ostrza ze zbrojnikami krzemiennymi) i 400 (kopia grotu strzały).

¹⁰⁸ Zabytki te znajdują się obecnie w zbiorach działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie – nr. inwentarza: 384 i 471.

5.3. Działania na rzecz dziedzictwa archeologicznego powiatu giżyckiego (1933-1943)

Oprócz katalogowania eksponatów z kolekcji *Busse Sammlung*, A. Schmidt prowadził również ożywione poszukiwania terenowe nowych zabytków i stanowisk archeologicznych. Kolekcja *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* powiększana była także dzięki wydatnej pomocy *Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen*. Członkowie tego towarzystwa, przede wszystkim nauczyciele, przekazywali do zborów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* znaleziska pochodzące głównie z najbliższych okolic wsi, w której znajdowały się ich szkoły. Na przykład, 5 września 1933 r., podczas wycieczki do Jeziorka, zorganizowanej przez to towarzystwo, nauczyciel Kühnast ze Sterławek Małych przekazał A. Schmidtowi kamienną głowicę pałki i siekiere krzemienią (aneks 2, karty 19, 20). W tym samym dniu, zabytki archeologiczne podarowali też Walter Joßo z Gawlików Wielkich i pani kowalowa Wittke z Krukłina (aneks 2, karty: 36-38). Zapewne podczas następnej wycieczki, 5 lutego 1934 r. ten sam nauczyciel Kühnast podarował kolejną siekiere krzemienią ze Sterławek Małych oraz zdobiony nóż żelazny znaleziony przy cmentarzu w pobliskiej wsi Wrony, a nauczyciel Keurki – topór kamienny z Pierkunowa (aneks 2, karty: 62-64). Dwa kolejne topory kamienne były depozytami przekazanymi przez nauczycieli: Lamprechta ze Sterławek Małych i Gajewskiego z Krukłina (aneks 2, karty 65, 70). Eksponaty archeologiczne trafiały do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle* także dzięki współpracy nawiązanej z Urzędem Budownictwa Wodnego (*Wasserbauamt*). W 1933 r. muzeum otrzymało od tego urzędu unikatowy zbiór zabytków z kości i poroża, wybagrowanych w 1929 r. z rzeki Sapiny (aneks 2, karty: 4-6, 12-14, 16-18, 25).

Wszystkie powyższe znaleziska A. Schmidt oznaczył na mapach w skali 1:25.000, z których cztery znajdują się obecnie w archiwum *Kreisgemeinschaft Lötzen*¹⁰⁹. Egzemplarze map zawierają informacje o 87 miejscach odkryć. Z większości

z nich pochodziły zabytki archeologiczne, o różnej chronologii: od paleolitu schyłkowego po czasy historyczne. W dziesięciu przypadkach chodziło o odkrycia szczątków zwierzęcych, przede wszystkim odnalezionych w torfie poroży renifera, łosia i jelenia. Dwa punkty pokazywały położenie: głązu narzutowego z granitu rapakiwi w Rynie (*Rhein*) oraz złoża gliny morenowej z pozostałościami roślinności interstadialnej koło wsi Orłowo (*Orlowen*). Natomiast stanowisko w Mazuchówce (*Masuchowken*) dostarczyło zarówno zabytków archeologicznych z młodszej epoki kamienia, jak też szczątków zwierzęcych (M. Karczewska, M. Karczewski 2017, s. 631-632, 638-643). O odkryciach archeologicznych, A. Schmidt informował *Prussia-Museum* w Królewcu, co było jednym z jego obowiązków jako społecznego opiekuna zabytków prehistorycznych na obszarze powiatu giżyckiego (*Pfleger für vorgeschichtliche Bodenaltertümer des Kreis Lötzen*)¹¹⁰. Zgłoszenia te dotyczyły między innymi: motyki rogowej wybagrowanej z portu przy dworcu kolejowym w Giżycku, poroża renifera ze śladami cięcia znad jeziora Popówka Mała (*Klein Popowka*), domnianego cmentarzyska we wsi Świdry, poroża renifera ze Szczybał, cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Staświnach, dwóch harpunów kościanych z Łąk Staświńskich (*Stasswinnen Wiesen*)¹¹¹. Na niektórych stanowiskach, jak np. we wsiach Świdry i Staświny, archeolodzy z *Prussia-Museum* prowadzili następnie badania wykopaliskowe¹¹².

Informacje o odkryciach przekazywane przez A. Schmidta ukazywały się także w dziale „*Neue Bodenfunde*” (nowe odkrycia terenowe) kwartalnika „*Alt-Preußen. Vierteljahresschrift für Vorgeschichte und Volkskunde*” (*Alt-Preußen. Kwartalnik o Pradziejach i Folklorze*), obok krótkich notatek o innych znaleziskach archeologicznych z powiatu giżyckiego. W 1935 r. A. Schmidt zgłosił odkrycia: dwóch brązowych, szerokich bransolet mankietowych z okresu wpływów

¹⁰⁹ Arkusze: 641 Lötzen, 643 Orlowen, 726 Rhein i 728 Milken. *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, bez sygnatury.

¹¹⁰ Obowiązki te zostały jednoznacznie określone w wytycznych przesłanych społecznym opiekunom zabytków prehistorycznych przez dr. W. Gaertego – por. maszynopis: *Ordnung für die Pfleger* oraz korespondencja związana z przesyłanymi informacjami o odkryciach w *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

¹¹¹ SMB-PK/MVF IXd8; PM-A 1451/1, s. 113-115; PM-A 841/1, s. 162; PM-A 835/1, s. 223; PM-A 761/1, s. 152-152a; PM-A 760/1, s. 162, 164, 165, 171

¹¹² SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 841/1, s. 161; PM-A 761/1, s. 154a-g, 155.

rzymskich, odnalezionych na gruntach wsi Czyprki (*Freiort*), cmentarzyska z tego okresu na placu sportowym w Giżycku oraz reliktyw osad: pradziejowej i z czasów Zakonu Krzyżackiego, odkrytych na obszarze Bagna Moczyska, z których pochodziły fragmenty naczyń glinianych (Neue Bodefunde 1935, s. 171). W tym samym roku, sierżant Pienack poinformował o odkryciu fragmentów naczyń glinianych i innych przedmiotów z okresu wpływów rzymskich we wsi Guty (*Gutten*), nauczyciel Kühnast – o siekierze krzemiennej, fragmencie kamiennego topora i fragmentach naczyń glinianych ze Sterławek Małych, nauczyciel Kulz – o odnalezieniu w torfowisku pod wsią Mazuchówka belek lub grubych desek, pochodzących zapewne z jakiejś konstrukcji, być może przeprawy, zaś pan Czerwinski zameldował o odnalezieniu fragmentów pradziejowych i średniowiecznych naczyń glinianych we wsi Mrówki (*Neuforst*) (Neue Bodefunde 1935, s. 171; 1937a, s. 70).

Spektakularnym przykładem prowadzonej przez A. Schmidta szerokiej współpracy z mieszkańcami powiatu giżyckiego i popularyzacji archeologii było odkrycie nad jeziorem Popówka Mała w Giżycku poroża renifera ze śladami cięcia. Zabytek ten, datowany za pomocą analizy pyłkowej przez dr. Hugo Grobą (1939) został uznany przez J. Okulicza-Kozaryna za najstarszy ślad działalności człowieka na Mazurach (J. Okulicz 1973, s. 25, 27, ryc. 9:a). Odkrycie poroża zgłosił 9 maja 1935 r. miejski inspektor budowlany Miselhorn. A. Schmidt przeprowadził niezwłocznie wizytację terenową miejsca odkrycia i już następnego dnia opisał jej wyniki w zawiadomieniu przesłanym do *Prussia-Museum*. Tekst maszynopisu ukazuje jego profesjonalizm jako archeologa. Zawiera dokładny opis lokalizacji wraz ze szkicem

oraz charakterystyką terenu, uwzględniającą współczesną roślinność, budowę geologiczną i przekształcenia – niwelacje – wykonane XIX lub na początku XX w. Informuje też, że poszukiwania powierzchniowe nie doprowadziły do odnalezienia kolejnych zabytków ani pozostałości obiektów archeologicznych w postaci przebarwień ziemi¹¹³. Dziesięć dni później, powierzchniowe badania terenowe przeprowadził tu królewiecki archeolog dr Otto Kleemann, jednak nie przyniosły one żadnych nowych ustaleń¹¹⁴. Równie profesjonalnie, w lipcu 1935 r., A. Schmidt wraz z O. Kleemannem zadokumentowali warstwę kulturową i fragmenty naczyń glinianych, będące pozostałościami pradziejowej osady, zniszczonej przez piaskownicę położoną przy szosie dzielnicy *Villa Nova* w Giżycku¹¹⁵. Na podstawie odnalezionych zabytków, W. Gaerte stwierdził, że miejsce to kryło ślady trzykrotnego zasiedlenia¹¹⁶. Było to odkrycie na tyle ważne, że już we wrześniu 1935 r., piętnastodniowe wykopaliska przeprowadził tam królewiecki archeolog Dietrich Bohnsack¹¹⁷. Część fragmentów naczyń z tej osady została zadokumentowana w drugiej połowie lat trzydziestych XX w. w kartotece Hansa Schleifa, archeologa z *Deutsche Ahnenerbe. Studiengesellschaft für Geistesurgeschichte* (Niemieckie Dziedzictwo Przodków. Stowarzyszenie do Badań nad Pradziejami Spuścizny Duchowej) (M. J. Hoffman 1999b, s. 227; 2000, s. 13; S. Szczepański 2009)¹¹⁸.

Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że warsztat archeologiczny A. Schmidta, ukształtowały w znacznej mierze doświadczenia, wyniesione z wykopalisk na cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich w Wojsaku. Cmentarzysko zostało odkryte w 1933 r., podczas plantowania terenu pod przyszłe lotnisko wojskowe. Wykopaliska przeprowadzone przez A. Schmidta w sierpniu

¹¹³ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1451/1, s. 114, 115.

¹¹⁴ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1451/1, s. 116.

¹¹⁵ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1450/1, s. 123-126.

¹¹⁶ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1450/1, s. 134. W dotychczasowej literaturze przedmiotu zabytki te datowane były na około 550-120 lat p.n.e. (M. J. Hoffmann 1999c, s. 7, 45, tab. LXXVI). Taką chronologię potwierdzają też dwa fragmenty naczyń przechowywane w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, nr inwentarza MWiM: 319 (tabl. 100:c).

¹¹⁷ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1450/1, s. 127-132.

¹¹⁸ Bezpośrednio po II wojnie, światowej kartoteka H. Schleifa znalazła się w posiadaniu poznańskiego archeologa, prof. Józefa Kostrzewskiego. Część tej kartoteki przekazał on dr. Jerzemu Antoniewiczowi, prawdopodobnie w związku z prowadzonymi przez niego badaniami nad osiedlami wczesnożelaznymi w Prusach. Pozostała część trafiła w 1967 r. do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie. Po śmierci J. Antoniewicza i przekazaniu jego archiwum naukowego do olsztyńskiego muzeum, obie części zostały ponownie połączone (M. J. Hoffman 1999b, s. 226). O tym, że J. Antoniewicz wykorzystywał kartotekę H. Schleifa w badaniach naukowych, świadczą wykonane przez niego odręczne notatki w języku polskim na niektórych kartach. Pomimo schematyczności rysunków zamieszczonych w kartotece H. Schleifa, z pewnym prawdopodobieństwem można przyjąć, że część fragmentów ceramiki pochodziła z naczyń datowanych na okres wpływów rzymskich oraz na rozwiniętą fazę okresu wędrówek ludów lub wczesną fazę wczesnego średniowiecza (Kartoteka Hansa Schleifa w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczką „b. *Villa Nova Kr. Lötzten*” z osiemnastoma kartami z rysunkami i fotografiami fragmentów ceramiki z *Villa Nova*).

1933 r. miały zatem charakter urzędowych badań ratowniczych, poprzedzonych działaniami administracyjnymi z zaangażowaniem policji, starosty i dyrektora *Prussia-Museum*¹¹⁹. Przyniosły one odkrycie co najmniej 26 grobów popielnicowych, datowanych ogólnie na II-III w. n.e., a wydobyte z nich zabytki i popielnice przejściowo wzbogaciły zbiory *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*¹²⁰.

Po wyjeździe A. Schmidta z Giżycka, pełniąca przez niego rolę opiekuna zabytków prehistorycznych z obszaru powiatu giżyckiego przejął nauczyciel A. Seehofer. Nadal przekazywał on do *Prussia-Museum* w Królewcu informacje o nowych odkryciach, w tym toporze rogowym z Mazuchówki, sztylecie z poroża renifera, toporze kamiennym i łodzi dłubance z Łąk Staświńskich oraz cmentarzysku ciałopalnym na gruntach wsi Bogacko (*Rainfeld*)¹²¹. Na stanowisku w Bogacku, A. Seehofer przeprowadził we wrześniu 1938 r. dwudniowe wykopaliska¹²². Najprawdopodobniej cały 1938 r. upłynął mu na ożywionych badaniach archeologicznych, gdyż w tym czasie zweryfikował w terenie wszystkie zgłoszone wówczas odkrycia z obszaru powiatu (D. Bohnsack 1939b, s. 61). Kontynuował również działania zapoczątkowane przez A. Schmidta, które obecnie zostałyby określone jako społeczny wymiar archeologii. W czerwcu 1938 r. otrzymał od W. Gaertego film z wykopalisk w Kruklinie oraz trzy egzemplarze streszczenia opisu tych wykopalisk. Film miał zapewne służyć popularyzacji archeologii, natomiast, zgodnie z prośbą dyrektora *Prussia-Museum*, opisy wyników wykopalisk miały trafić do panów: Dehrer, Dronsek i Kraukeln¹²³. Można domyślać się, że byli to gospodarze z Krukliny, zaangażowani w wykopaliska.

W drugiej połowie lat trzydziestych XX w. mogło dojść do zmiany relacji pomiędzy *Prussia-Museum* i *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum* w zakresie konieczności przekazywania zabytków archeologicznych do Królewca. Wskazuje na to treść

pisma z 4 czerwca 1938 r., skierowanego przez W. La Baume do H. Großa, będącego odpowiedzią na zapytanie w sprawie topora rogowego z Mazuchówki. W. La Baume informował w nim, że *Prussia-Museum* nie posiada bliższych danych na temat znaleziska, gdyż to giżycka *Gedenkhalle* ma największy zbiór tego typu zabytków pradziejowych w Prusach Wschodnich¹²⁴. Trudno przypuszczać, aby w tym czasie rola giżyckiego muzeum wzrosła aż tak bardzo, ale prawdopodobnie jest, że zabytki z kości i poroża, odkrywane w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich mogły trafiać do giżyckiej kolekcji archeologicznej. Być może przyczyniły się do tego liczne odkrycia, w znacznej części dokonane na Łąkach Staświńskich i w Bagnie Moczyska (M. Karczewska, M. Karczewski 2017, s. 634)¹²⁵.

Alfred Seehofer pełnił funkcję opiekuna kolekcji archeologicznej *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* co najmniej do 1942 r. (W. La Baume 1942a, s. 29). Nie wiadomo, czy współdziałał z H. J. Pontą, który w 1942 i 1943 r., dzięki zezwoleniu dowódcy jednostki wojskowej, podjął współpracę z *Gedenkhalle*. H. J. Ponta przeprowadził w tym czasie ratownicze badania wykopaliskowe grobu skrzynkowego w Antonowie i części cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich nad jeziorem Tajty, zniszczonego podczas budowy drogi. Rejestrował też i weryfikował informacje o nowych znaleziskach archeologicznych, przekazywane do muzeum przez mieszkańców powiatu giżyckiego. Informacje o nich opublikował w jedenastu artykułach na łamach „*Lötzener Zeitung*”. Były to dosyć obszernie, popularne teksty, zawierające, obok szczegółowej charakterystyki zabytków, również ich interpretację chronologiczną i kulturową, zawsze wskazujące autora odkrycia i ukazujące znaczenie znaleziska dla badań nad przeszłością małej ojczyzny. Późną wiosną lub latem 1943 r. znaleziska te weszły w skład zorganizowanej przez H. J. Pontę nowej wystawy, która uzupełniła dotychczasową ekspozycję archeologiczną

¹¹⁹ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 514/1, s. 85-87.

¹²⁰ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 514/1, s. 82, 83, 84, 89, 90.

¹²¹ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 760/1, s. 176, 180, 188; PM-A 156/1, s. 134, 135.

¹²² SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 156/1, s. 136-138.

¹²³ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1981/1, s. 62.

¹²⁴ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 760/1, s. 176.

¹²⁵ W sposób pośredni, tezę tę potwierdza również treść artykułu Buchholza, opublikowanego w 1936 r., w grudniowym numerze *Aus der Heimat. Heimatkundliche Beilage der „Lötzener Zeitung“*. Podstawowym życzeniem na nadchodzący, 1937 rok, dla wszystkich członków *Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen* była rozbudowa działu historii wojny *Gedenkhalle* i rozwój kolekcji prehistorycznej (Buchholz 1936, s. 48).

Vaterländische Gedenkhalle. Jego inicjatywą było także opracowanie mapy zbiorczej stanowisk archeologicznych z obszaru powiatu giżyckiego. Miała ona stać się źródłem wiedzy na temat osadnictwa pradziejowego. O pomoc w jej tworzeniu poproszono mieszkańców powiatu. Apel w tej sprawie H. J. Ponta opublikował w artykule „*Die Besiedlung Lötzens in der Steinzeit. Wertvolle*

Funde auf dem Gelände am Taitasee” (Osadnictwo w okolicach Giżycka w epoce kamienia. Cenne znaleziska znad jeziora Tajty). Zwracał się w nim do osób prywatnych, które dokonały odkryć archeologicznych lub posiadają zabytki archeologiczne o zgłaszanie tego faktu osobiście do *Gedenkhalle* lub telefonicznie, pod numerem giżyckiego telefonu 671¹²⁶.

5.4. Udostępnianie zbiorów

W działalności każdego muzeum niezwykle istotną kwestią jest sposób udostępniania ekspozycji i frekwencja zwiedzających. W przypadku *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, informacjami na ten temat dysponujemy tylko z okresu pierwszych siedemnastu miesięcy po uroczystym otwarciu oraz z lat trzydziestych XX w. Bezpośrednio po inauguracji *Gedenkhalle*, powstał problem stałego udostępniania zwiedzającym jej ekspozycji. Budynek starej masztarni znajdował się w strefie zmilitaryzowanej, tuż przy siedzibie komendantury wojskowej, w bliskim sąsiedztwie Twierdzy Boyen. Ruch cywilny był zatem wysoce niewskazany. Początkowo, od wtorku 29 lutego 1916 r., goście mogli zwiedzać *Gedenkhalle* każdego dnia w godzinach od 10:00 do 13:00 i od 15:00 do 17:00, a w niedzielę od 10:00 do 13:00 (Werbung 1916a). Jednak już od 5 marca, ekspozycja dostępna była tylko w środy i soboty, w godzinach od 15:00 do 18:00 oraz w niedzielę od 9:00 do 12:00 i od 14:00 do 18:00. Przed rozpoczęciem zwiedzania należało wpisać się do księgi w komendanturze (Werbung 1916b). Dwa dni później, 7 marca 1916 r. zasady zwiedzania uległy kolejnej zmianie. W związku z dużym zainteresowaniem postanowiono, że aż do odwołania, *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* będzie dostępna do zwiedzania we środy i w soboty od 14:00 do 18:00, zaś w pozostałe dni w godzinach 15:00-17:00 (ryc. 36) (Aus Lötzen und Umgegend 1916e). O kolejnych zmianach informowały ogłoszenia publikowane w dziale reklam „*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*” (Gazeta Wojenna Twierdzy Boyen i Miasta Giżycka). W numerach: 32 z 15 kwietnia, 33 z 1 maja i 34 z 1 czerwca 1916 r. podano, że zwiedzanie *Gedenkhalle* jest możliwe w środy i soboty w godzinach przedpołudniowych, od 9:00 do 11:00 oraz po południu, od 15:00 do 17:00. W pozostałych dniach tygodnia,

Ryc. 36: Ogłoszenie z informacją o godzinach otwarcia *Vaterländische Gedenkhalle* z połowy marca 1916 r.

„*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*”, Nr 30, 15. März 1916

w godzinach popołudniowych, od 15:00 do 17:00, a w niedziele i dni świąteczne w godzinach przedpołudniowych, od 9:00 do 12:00 i popołudniowych, od 14:00 do 17:00. Najpóźniej w grudniu, godziny otwarcia uległy kolejnej zmianie. Ekspozycja była dostępna tylko przez trzy dni w tygodniu: w środy i soboty od 9:30 do 11:30 oraz w niedzielę od 15:30 do 17:30 (*Die Vaterländische Gedenkhalle in Lötzen 1916*, s. 6). Po przekazaniu w 1918 r. *Vaterländische Gedenkhalle* na rzecz miasta zniknął zapewne problem z jej udostępnianiem dla zwiedzających. Informacje na ten temat pochodzą dopiero z 1927 r. Muzeum było wówczas otwarte codziennie od 9:00 do 12:00 i od 14:00 do 17:00 (ryc. 37) (M. Simoneit 1927, s. 16).

Te same godziny otwarcia, zapewne tylko w okresie letnim, obowiązywały jeszcze w połowie lat trzydziestych XX w. (*Südliches Ostpreußen b.d.*). W 1937 i 1939 r., w miesiącach letnich, muzeum otwarte było jeszcze dłużej – codziennie od 8:00 do 18:00 (*Was man für den Aufenthalt in Lötzen wissen muß 1937; Lötzen in Masuren 1939*).

¹²⁶ Kopia archiwum H. J. Ponty w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

Co najmniej od 1937 r. odwiedzający *Gedenkhalle* mogli również zwiedzać z przewodnikiem Twierdzę Boyen. Wejście na twierdzę było możliwe przez wartownię w Bramie Giżyckiej. W 1937 r. indywidualni zwiedzający i grupy wpuszczano codziennie o godzinie 11:00 i 12:00 (Was man für den Aufenthalt in Lötzen wissen muß 1937). W 1939 r. czas zwiedzania został znacznie rozszerzony. Przewodnicy oczekiwali na turystów codziennie o 11:00, 12:00, 13:00, 14:00 i 18:00 (Lötzen in Masuren 1939).

Wstęp do *Gedenkhalle* był płatny. Początkowo opłata wynosiła 50 fenigów, dzieci poniżej czternastego roku życia płaciły 25 fenigów, podobnie jak mieszkańcy Giżycka i wsi Bogaczewo. Dzieci z tych miejscowości wstęp kosztował tylko 15 fenigów. Bilety sprzedawane były w czterech giżyckich księgarniach należących do Kühnela, Meyera, Schwartzkopffa i Okraffki (Werbung 1916a)¹²⁷. Nie wiadomo dokładnie, kiedy ceny te uległy zmianie. Dwunastego marca 1916 r. „*Lötzer Zeitung*” informowała, że w uznaniu wkładu młodzieży w tworzenie ekspozycji, uzyskała ona bezpłatny wstęp do *Gedenkhalle* (Aus Lötzen und Umgegend 1916f). Już w grudniu 1916 r. wszyscy znowu musieli płacić: dzieci i żołnierze – 15 fenigów, a dorośli cywile – 30 fenigów (Die Vaterländische Gedenkhalle in Lötzen 1916, s. 6). Jedyny wyjątek dotyczył osób, które przyniosły do kasy monety kruszcowe w celu ich wymiany. Przysługiwali im za to wstęp wolny (Freien Eintritt 1916, s. 6). Wreszcie, adnotacja na niedatowanym bilecie wstępu z numerem 3877, sprzedanym zapewne w latach dwudziestych XX w., informowała, że dzieci i wojskowi ponosili opłatę w wysokości 25 fenigów (ryc. 38). W tym samym czasie dorośli płacili za wstęp 50 fenigów (ryc. 37).

Ceny biletów wyraźnie spadły w drugiej połowie lat trzydziestych XX w. Wiązało się to zapewne z dbałością o dużą frekwencję zwiedzających, tym bardziej, że ówczesna *Gedenkhalle* spełniała ważną rolę wychowawczą, zgodną z ideologią III Rzeszy. W 1937 r. dorośli płacili za wstęp 30 fenigów, a młodzież 10 fenigów. Obowiązywała przy tym zniżka dla grup (Was man für den Aufenthalt in Lötzen wissen muß 1937). W 1939 r. ceny biletów dla dorosłych zmniejszyły się jeszcze bardziej – do 20 fenigów. Wycieczki grupowe płaciły połowę (Lötzen in Masuren 1939). W tych samych latach, wstęp na Twierdzę Boyen kosztował dorosłych 20 fenigów, zaś młodzież 5 fenigów w 1937 r. i 10 fenigów w 1939 r.

Vaterländische Gedenkhalle
der Stadt Lötzen und der Feste Boyen
im Schloß

1. Vorgesichtliche Sammlung
Funde aus der Stein- und Bronzezeit
Gräberfeld aus der Eisenzeit an der Kullabrücke

2. Ehrenhalle
mit Bildern und Aussprüchen der Fürsten
und großen Heerführer

3. Kriegsgeschichtliche Sammlung
mit Erinnerungen an die Kämpfe um Lötzen;
Bilder aus dem zerstörten Masuren

4. Heimatkundliche Sammlung

Täglich geöffnet von 9–12 Uhr vormittags
und 2–5 Uhr nachmittags

Eintritt 50 Pf. Militär und Kinder 25 Pf.
Schulen und Vereine erhalten Preisermäßigung

Ryc. 37: Ogłoszenie z informacją o ekspozycjach i godzinach otwarcia *Vaterländische Gedenkhalle* oraz cenach biletów wstępu z drugiej połowy lat dwudziestych XX w.

Horn E., Trinker P., Böhm E., Piel W. (red.), *Lötzen. Stadt und Kreis*, Leer 1989

Ryc. 38: Ulgowy bilet wstępu do *Vaterländische Gedenkhalle* z około 1939 r.

Ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

¹²⁷ Uprzywilejowanie mieszkańców Bogaczewa i ich dzieci wynikało zapewne z faktu, iż na gruntach tej wsi odkryte zostało cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli.

Wzrost ceny biletów młodzieżowych w 1939 r. był z pewnością pozorny, gdyż bilety grupowe kosztowały, podobnie jak dorosłych, połowę ceny (Was man für den Aufenthalt in Lötzen wissen muß 1937; Lötzen in Masuren 1939).

Powstawanie *Vaterländische Gedenkhalle* oraz udostępniona zwiedzającym kolekcja, od początku budziły duże zainteresowanie społeczności Giżycka i dawnego powiatu giżyckiego. Informowała o tym „*Lötzener Zeitung*” z 7 marca 1916 r. podając, że od momentu otwarcia, każdego dnia *Gedenkhalle* zwiedziło ponad 100 osób, a w niedzielę frekwencja przekroczyła 300 osób (Aus Lötzen und Umgegend 1916e). Już 12 marca pułkownik H. Busse uhonorował tysięcznego gościa, żonę prof. dr. Reinharda, wręczając jej cenną książkę (Ernstes und Heiteres 1916a). Dwutysięczny gość odwiedził *Gedenkhalle* w maju. Panna Dembeck z Giżycka również otrzymała od komendanta twierdzy książkę z jego dedykacją i autografem (Ernstes und Heiteres 1916b). W drugiej połowie czerwca 1916 r., liczba zwiedzających przekroczyła 3.000. Trzytysięcznym gościem była znowu kobieta – panna Güß z Giżycka¹²⁸. Ona także została obdarowana książką (Aus Lötzen und Umgegend 1916k; Kleine Mitteilungen 1916a). Giżycka gazeta wojenna odnotowała także trzydziestoosobową grupę gimnastyków z Berlina, którzy odwiedzili *Gedenkhalle* w okresie Zielonych Świątek, podczas tournée po Prusach Wschodnich (Kleine Mitteilungen 1916a). W pierwszej połowie września 1916 r. liczba zwiedzających przekroczyła 5.000. Pięciotysięcznym gościem była panna Anna Heißmann z Czarnówki koło Gawlików Wielkich, która na pamiątkę dostała portfolio z 22 rycinami „*Aus dem zerstörten Masuren*” (Kleine Mitteilungen 1916b).

Kolejne dostępne informacje pozwalają na stwierdzenie, że w ciągu pierwszych siedemnastu miesięcy, *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* zwiedziło ponad 8.000 gości, kierujących się przede wszystkim pobudkami patriotycznymi (Behn F. 1919, s. 295). Natomiast w drugiej połowie lat dwudziestych i w latach trzydziestych, kolekcja *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* była niewątpliwą atrakcją turystyczną Krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Zbiory muzeum służyły też kształceniu młodzieży w zakresie określanym dzisiaj jako regionalna ścieżka edukacyjna. Wreszcie, zgromadzone tam eksponaty, przede wszystkim archeologiczne, były studiowane przez archeologów badających różne odcinki pradziejów,

głównie epokę kamienia oraz okres wpływów rzymskich i wędrówek ludów. W konsekwencji, frekwencja zwiedzających obliczona na podstawie liczby sprzedanych biletów, była bardzo pokaźna. W 1931 r. odwiedziło je 11.348 osób. W dwóch kolejnych latach liczba ta obniżyła się dość znacznie, do 7.215 zwiedzających w 1932 i 6.531 zwiedzających w 1933 r. Wyraźny wzrost frekwencji nastąpił w dwóch kolejnych latach, po tym, jak kolekcja muzealna została przebudowana i rozszerzona o nowe działy, w tym ekspozycję na wolnym powietrzu. W 1934 r. odnotowano 13.929 gości, zaś w 1935 r. aż 20.200 (A. Schmidt 1935, s. 40; 1961c, s. 283;). Wzrost frekwencji w 1934 r. zbiegł się z dwudziestą rocznicą wybuchu I wojny światowej. Jeszcze wyższą liczbę zwiedzających podał H. L. Gnadt. W 1934 r. miało ich być 14.500, zaś w 1935 r. – 23.000. Wpływ na wzrost frekwencji miała zapewne podjęta wówczas akcja promująca muzeum (H. L. Gnadt 1937, s. 67).

Promocji *Vaterländische Gedenkhalle* i wzrostowi zainteresowania giżyckim muzeum sprzyjał ruch turystyczny na Mazurach, rozwijający się od początku lat dwudziestych XX w. (R. Kempa 2012b, s. 272, 274-275). Charakterystyczna jest przy tym różnica w narracji o *Gedenkhalle*, widoczna w artykułach promocyjnych, przewodnikach turystycznych i folderach. W drugiej połowie lat dwudziestych i pierwszej połowie lat trzydziestych, *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* przedstawiana była jako muzeum wielodziałowe, z istotną rolą w upamiętnianiu I wojny światowej. Opublikowane informacje dotyczyły zarówno eksponatów archeologicznych i związanych z krajoznawstwem, jak też pamiątek z czasów I wojny światowej (M. Simonet 1927, s. 16-17; 1936, s. 34-38; Südliches Ostpreußen b.d; Nach Lötzen b.d.). Obraz ten zmienił się w 1936 r. Od tego czasu *Gedenkhalle* ukazywana była w informatorach turystycznych konsekwentnie i wyłącznie jako jedyne w Prusach Wschodnich muzeum I wojny światowej i punkt wyjścia do zwiedzania pól bitewnych na Mazurach. Sporadyczne informacje o innych działach ograniczały się do wystawy poświęconej plebiscytowi na Mazurach w 1920 r. (Lötzen 1936; Was man für den Aufenthalt in Lötzen wissen muß 1937; Lötzen in Masuren 1838; 1939; Lötzen das Herz Masuren b.d.;). Był to zatem wizerunek spójny z kierunkiem, jaki obrało *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum* w ciągu ostatnich dziesięciu lat istnienia.

¹²⁸ Chodzi zapewne o pannę Else Güß, która wcześniej przekazała szereg pamiątek do zbiorów *Gedenkhalle* (Aus Lötzen und Umgegend 1916h).

6. Ekspozycja i kolekcja muzealna

6.1. Początki kolekcji i dwie pierwsze ekspozycje (1916-1917 r.)

Pomimo tego, że idea pułkownika Hansa Bussego nie dotyczyła utworzenia klasycznego muzeum, w odniesieniu do współczesnych kryteriów muzealnictwa, można stwierdzić, iż od początku, *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* było muzeum wielodziałowym. W ciągu dwudziestu ośmiu lat istnienia, kolekcja co najmniej trzykrotnie uległa istotnej przebudowie, związanej z ewolucją założeń programowych. Pełna rekonstrukcja zbiorów gżywieckiej *Gedenkhalle*, w ponad siedemdziesiąt lat po zakończeniu II wojny światowej, jest niemożliwa. Zachowały się tylko: niemal kompletna kolekcja archeologiczna, przechowywana w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, niewielka część eksponatów przyrodniczych, które trafiły do Muzeum Przyrody w Olsztynie, dwie książki z działu poświęconego historii i kulturze Mazur, znajdujące się obecnie w zbiorach Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie i kilka ilustracji z wystroju ekspozycji, w zbiorach Działu Archeologii olsztyńskiego muzeum. Równie fragmentaryczna jest archiwalna dokumentacja muzealna, w dodatku ograniczona tylko do zabytków archeologicznych i niewielkiego wycinka eksponatów przyrodniczych. W tej sytuacji, przy próbie odtworzenia zasobów kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* i wyglądu ekspozycji, pierwszorzędного znaczenia nabierają publikacje popularne: przewodniki, artykuły wspomnieniowe, artykuły prasowe z epoki, a nawet pocztówki i zdjęcia.

Pierwsze fotografie i opisy ekspozycji muzealnej opublikowane zostały w relacjach z otwarcia *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* oraz w specjalnym numerze „*Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen*” poświęconym temu wydarzeniu (Einweihung 1916; Festnummer zu

Eröffnung 1916; Giesbrecht 1916; Zu unseren Bildern 1916b; 1916e; Vaterländische Gedenkhalle 1916). Natomiast z 1917 r. pochodzi pierwszy i jedyny przewodnik po ekspozycji: „*Die Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen. Ein Führer durch ihre Sammlung*”, autorstwa dr. Gottfrieda Brunnera (1917). Opracowany w rok po otwarciu *Gedenkhalle*, we wrześniu 1917 r., zawiera opis wszystkich działów ekspozycji, niestety z dosyć pobieżną charakterystyką eksponatów. Uzupełnieniem informacji pochodzących z książki G. Brunnera, a zarazem odrębną relacją na temat wyglądu ekspozycji w kwietniu 1917 r. jest artykuł: „*Rundgang durch die Gedenkhalle*” (Zwiedzanie *Gedenkhalle*), sygnowany inicjałem „W.”, zamieszczony w ostatnim numerze „*Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen*“ (W. 1917, s. 2-4).

W pierwszym okresie istnienia *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* służyło realizacji idei sformułowanej przez pułkownika H. Bussego. Miała ona służyć zachowaniu żywej pamięci o działaniach wojennych z czasów I wojny światowej na mazurskim odcinku frontu wschodniego, poniesionych wówczas ofiarach i męstwie żołnierzy. Miała też wzmacniać patriotyzm społeczeństwa niemieckiego i wspierać działania na rzecz pojednania w przyszłości (G. Brunner 1917, s. 3). Odwiedzenie *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, było, według „*Königsberger Woche*”, obowiązkiem każdego niemieckiego patrioty (*Vaterländische Gedenkhalle* 1916, s. 600).

W świetle dostępnych źródeł, kolekcje i wygląd ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, można odtworzyć, chociaż niedokładnie, dla sześciu okresów: 1916-1917, 1918, 1922, 1934 – pierwszej połowy 1935, drugiej połowy 1935 – 1937 r. oraz końca lat trzydziestych i początku

Ryc. 39: Uroczyste otwarcie *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*. Na fotografii zaznaczone zostały postaci: wygłaszającego przemówienie pułkownika Hansa Bussego (*Oberst Busse*) oraz jego dwóch najbliższych współpracowników przy tworzeniu *Vaterländische Gedenkhalle*: porucznika R. Johna (*Ich*) i dr. Hansa Kurta Hess von Wichdorffa (*Hess v. Wichdorff*). Klisza fotografii przechowywana była w *Berliner Illustrations – und Korrespondenz-Zentrale*. Zdjęcie, bez odrębnych dopisków, opublikowane zostało w 30. numerze „*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*”

Fotografia ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

Ryc. 40: Uroczyste otwarcie *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*. Strzałka wskazuje porucznika R. Johna

Fotografia ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

lat czterdziestych XX w. Dzięki publikacjom z „*Lötzener Zeitung*” z trzech pierwszych miesięcy 1916 r. dysponujemy dosyć dokładnymi informacjami o początkach kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, budowanej przede wszystkim dzięki ofiarności mieszkańców Giżycka i dawnego powiatu giżyckiego oraz żołnierzy z garnizonu Twierdzy Boyen.

W styczniu 1916 r. do zbiorów *Gedenkhalle* trafiły dwa portrety feldmarszałka von Hindenburga, przesłane przez niego wraz z osobistą dedykacją, fotografia wielkiego admirała Tripitza oraz przekazane przez Ministerstwo Wojny dwie rosyjskie armaty polowe, zdobyte w walkach pod Giżyckiem. Te ostatnie zostały wyeksponowane przed wejściem do *Vaterländische Gedenkhalle* (ryc. 39-41) (Aus Lötzen und Umgegend 1916a; Zu unsere Bildern 1916a). Długo oczekiwany darem był portret cesarza Wilhelma II Hohenzollerna z jego autografem i odręczną dedykacją. *Gedenkhalle* otrzymało go dopiero na początku lutego 1916 r. W tym samym czasie zbiory wzbogaciły się także o fotografie księcia Leopolda Bawarskiego oraz generała piechoty Reinhardta von Scheffer-Bonadela, obie z odręcznymi autografami tych osobistości (Aus Lötzen und Umgegend 1916b). Dary nie przestały napływać także po udostępnieniu ekspozycji zwiedzającym. „*Lötzener Zeitung*” z 7 marca 1916 r. podkreślała ofiarną społeczność lokalnej w budowie ekspozycji *Gedenkhalle*, informując jednocześnie o przekazanych kolejnych darach. Nadzorca rybacki (*Oberfischermeister*) Tomuschat podarował unikatowy, obosieczny miecz, odkryty w 1908 r. nad jeziorem Łuknajno. Miecz ten określony został przez królewieckiego prof. Feliksa Ernsta Peisera jako miecz wikiński pochodzący sprzed prawie tysiąca lat, zaś przez dr. Arthura Schmidta jako „damascenizowany” (Aus Lötzen und Umgegend 1916e; G. Brunner 1917, s. 22; Fr. Behn 1919, s. 294; A. Schmidt 1935, s. 40; 1961c, s. 284). W pierwszym tygodniu po otwarciu *Gedenkhalle*, do jej zbiorów trafiło również ostrze wykonane z kości zwierzęcej lub z poroża jelenia, odkryte w 1915 r. koło wsi Kleszczewo, przekazane przez powiatowego mistrza budowlanego (*Kreisbaumeister*) nazwiskiem Weiß (Aus Lötzen und Umgegend 1916e, Behn Fr. 1919, s. 294; aneks 2, karta 7)¹²⁹. Do kolejnych darów przekazanych w tym okresie

Ryc. 41: *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* tuż po zakończeniu uroczystości otwarcia muzeum. Odręczny dopisek R. Johna głosi: „*Vom mir eingerichtete Gedenkhalle / der Feste Boyen / im Lötzen*” (Urządzona przeze mnie Sala Pamięci / Twierdzy Boyen / w Giżycku). Prawdopodobnie, zdjęcia pokazane na rycinach 39, 40 i 41 stanowiły własność porucznika Johna, oficera ordynansa komendatury Twierdzy Boyen i Sędziego Okręgowego, w latach trzydziestych XX w. eksperta – bronioznawcy współpracującego z giżyckim muzeum

Fotografia ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

należały: poroże jelenia, dar giżyckiego mistrza stolarskiego (*Tischlermeister*) nazwiskiem Barran, łopata łosia znaleziona w torfowisku koło wsi Sulimy, na głębokości 5 m, podarowana przez gospodarza Mrotzka oraz pistolet, bogato zdobiony przedstawieniami figuralnymi, pochodzący z końca XVIII lub początku XIX w. przekazany przez Karla Sauera z Giżycka. W tym samym numerze gazety wymienieni zostali także darczyńcy, oficerowie giżyckiego garnizonu: major Schlesinger,

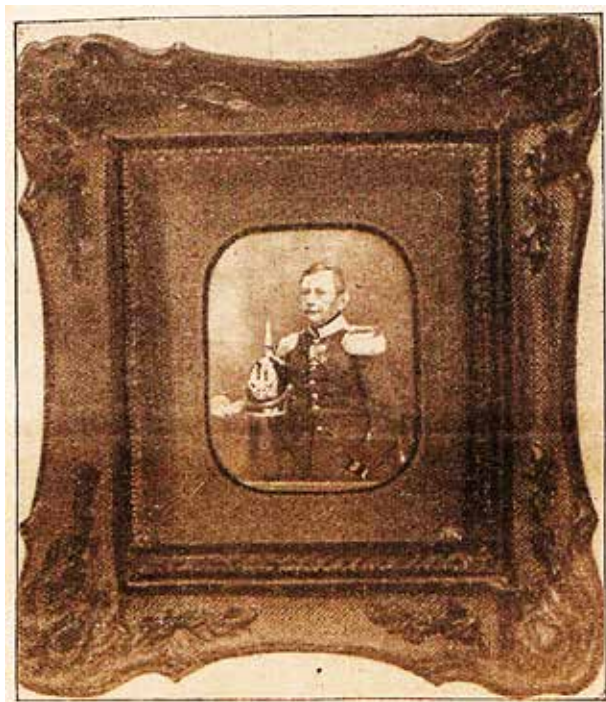
¹²⁹ Literatura przedmiotu i archiwalia zawierają sprzeczne informacje dotyczące surowca, z którego wykonane zostało mezolityczne ostrze kościane odkryte przy Moście Kleszczewskim. „*Lötzener Zeitung*” podała, że jest to ostrze włóczni z poroża jelenia („*Lanzenspitze aus Hirschhorn*”), F. Behn określił je jako narzędzie kościane w typie mezolitycznym („*Knochengerät von mesolithischen Typ*”), natomiast w kartotece A. Schmidta opisane zostało jako ostrze włóczni wykonane z kości („*Knochenlanzenspitze*”). O tym, że informacje te dotyczyły tego samego zabytku świadczą: profesja i nazwisko darczyńcy odnotowane w „*Lötzener Zeitung*” i kartotece A. Schmidta (Aus Lötzen und Umgegend 1916e, Fr. Behn 1919, s. 294; aneks 2, karta 7).

kapitan Embacher, porucznik John i skarbnik Schlegel, wszyscy ze 147 Batalionu Zapasowego oraz podoficer Krafzig z kompanii karabinów maszynowych. Niestety, przy ich nazwiskach nie zamieszczono informacji o pochodzących od nich darach (Aus Lötzen und Umgegend 1916e).

Przed 11 marca 1916 r. zbiory *Gedenkhalle* wzbogaciły się o kolejne dary. Wśród nich była fotografia pułkownika Westphal, którego „*Lötzer Zeitung*” określiła jako rzeczywistego budowniczego Twierdzy Boyen¹³⁰. Fotografję, oprawioną w ramę z połowy XIX w., podarowała jego córka, Katarzyna Westphal z Wiesbaden (ryc. 42) (NN 1916, s. 3, fig. 3).

Giżycczanka, panna Penski, przekazała księgę pamiątkową swojej rodziny za lata 1812/1813. Wśród jej przodków było wielu naukowców. Jeden z nich odbył nawet antropologiczną podróż naukową po Mazurach. Sven Hedin, szwedzki podróżnik i geograf, członek Szwedzkiej Akademii, polityczny zwolennik i orędownik działań niemieckich na frontach I wojny światowej¹³¹, przesłał do *Gedenkhalle* swój portret zaopatrzonego w dedykację¹³². Po raz drugi, jako darczyńca wymieniony został podoficer Krafzig, który tym razem przekazał niecodzienną pamiątkę z walk na froncie wschodnim. Była to łopata łosia znaleziona przez niego w puszczy, na terenie Rosji. Dział poświęcony wojnie otrzymał z Ministerstwa Wojny po egzemplarzu niemieckiego i rosyjskiego telefonu polowego, a niewymienieni z nazwiska mieszkańcy dawnego powiatu giżyckiego podarowali *Gedenkhalle* egzemplarze zabytkowej broni, w tym pistolet skałkowy i pałasz, a także pamiątki z ostatnich walk z Rosjanami: kindżał kozaka kubańskiego oraz liczne niewypały. Wreszcie Towarzystwo Starożytnicze „Prussia” z Królewca, które objęło swoim patronatem kolekcję starożytniczą, przekazało w darze tomy rocznika „*Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*” (Aus Lötzen und Umgegend 1916f).

Tydzień później, „*Lötzer Zeitung*” zamieściła informację o kolejnych darowiznach. Major w stanie spoczynku Claunius z Blankenburgu w środkowych Niemczech przekazał w depozyt

Ryc. 42: Fotografia majora Westphal, budowniczego Twierdzy Boyen, oprawiona w ozdobną ramę z połowy XIX w., przekazana do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle* przez Katarzynę Westphal, córkę majora

„*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*”, Nr 35, 23. Juni 1916, Fig. 4

Ryc. 43: Bilet wstępu na uroczystość wmurowania kamienia węgielnego pod budowę Twierdzy Boyen, wystawiony w 1844 r. dla panny Wilmhiny Kracek

„*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*”, Nr 35, 23. Juni 1916, Fig. 5

¹³⁰ Major Westphal dowodził budową Twierdzy Boyen w latach 1843-1855 (Ł. Fafiński P. 2012, s. 188).

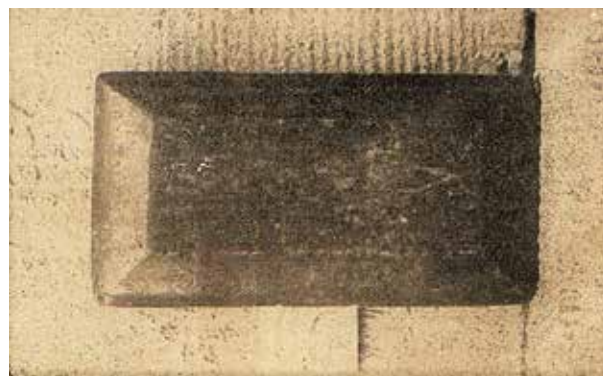
¹³¹ Sven Anders Hedin, geograf, podróżnik i archeolog, odbył w 1914 r. dwutygodniową podróż wzdłuż frontu zachodniego, odwiedzając miejsca głównych bitew i na tej podstawie opublikował w 1915 r. w Lipsku książkę „*Ein Volk in Waffen*”. Na początku kwietnia 1915 r. podróżował wzdłuż frontu wschodniego. Pokłosiem tej podróży była kolejna książka, tym razem dokumentująca niemiecką walkę z Rosją: „*Nach Osten!*”, wydana również w Lipsku, w 1916 r. Podczas obu podróży, S. Hedin poznał wielu niemieckich dowódców, w tym feldmarszałka Paula von Hindenburga i generała Ericha Ludendorffa (B. Salomon 2013, s. 14; T. J. Rozwadowski 2015, s. 556-557, 569-570, przyp. 365).

¹³² Po raz drugi informacja o uzyskaniu do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* zdjęcia z podobizną Svena Hedina i jego autografem opublikowana została w „*Lötzer Zeitung*” 26 marca 1916 r (Aus Lötzen und Umgegend 1916h). Nie wiadomo, czy dotyczyła ona tego samego portretu, czy też kolejnej fotografii.

przycisk do papieru, wykonany z fragmentu kamienia węgielnego z Twierdzy Boyen oraz imienną kartę wstępu na uroczystość wmurowania tego kamienia, wystawioną dla panny Wilhelminy Kraček z Giżycka (ryc. 43, 44). Od dnia uroczystości, tj. od 5 września 1844 r., przez 72 lata dokument był pieczołowicie przechowywany przez rodzinę.

Jako nowe pamiątki wojenne do *Gedenkhalle* trafiły: wojskowy reflektor, będący na wyposażeniu fortecznego oddziału reflektorów, uszkodzony pod Upałtami przez rosyjskiego piechura, niemiecka menażka, zniszczona przez szrapnel oraz tarcza ochronna niemieckiego karabinu maszynowego ze śladami licznych trafień przez rosyjskie pociski, pochodząca z fortyfikacji polowych pod Marcinową Wolą. Podoficer Gramberger przekazał w darze lancę kozacką i rosyjski stempel poczty polowej, a urzędnik kancelarii sądowej w Elku, Rudolf Zorn – rosyjski medal wybity z okazji trzechsetlecia panowania rodu Romanowów. Medal ten, znaleziony w lesie Żywki koło Krukłanek, został zgubiony na początku lutego 1915 r. przez uciekającego lub poległego Rosjanina. Natomiast młodzież dostarczyła odłamek pocisku, pocisk – niewypał oraz granat (Aus Lötzen und Umgegend 1916g).

Nowe zabytki archeologiczne trafiły do zbiorów *Gedenkhalle* także w drugiej połowie marca 1916 r. Nauczyciel nazwiskiem Rosteck ze wsi Świdry podarował „młot kamienny” i rozcieracz do żaren nieckowatych, oba wykonane z amfibolitu¹³³. Drugi „młot kamienny”, również z amfibolitu, odnaleziony w okolicach miasta, przekazał mieszkaniec Giżycka Hans Broczinski. Po raz pierwszy, wśród darowizn wymienione zostały monety pochodzące z różnych okresów historycznych, niestety bez wskazania miejsca odkrycia i datowania. Ważnym świadectwem historycznym z czasu wojen napoleońskich był, dostarczony przez anonimowego darczyńcę, egzemplarz wrocławskiej gazety z 1813 r. z opublikowaną odezwą cesarza Fryderyka Wilhelma III „*Aufruf auf mein Volk*” wzywającą poddanych do walki z Napoleonem Bonaparte. Starszy, bo pochodzący z 1667 r. dokument, dotyczący nadania dwóch włók ziemi zwanych „Willamówka” we wsi Grajwo, podarował właściciel majątku ziemskiego z tej wsi.

Ryc. 44: Przycisk do papieru wykonany z fragmentu kamienia węgielnego Twierdzy Boyen, dar majora w stanie spoczynku Clausiusa

„Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen”, Nr 35, 23. Juni 1916, Fig. 5

W tym czasie *Gedenkhalle* wzbogaciła się również o fotografie generałów: von Belowa, von Eichhorna i hrabiego Bothmer z ich autografami, różne rosyjskie dokumenty związane z działaniami wojennymi i dwie ostemplowane niemieckie karty pocztowe wysłane spod Osowca i Kowna. Dokumenty te przekazał sekretarz Jung. Jego darem był także „rosyjski amulet” – srebrny krzyżyk z czarną inkrustacją¹³⁴. Przed budynkiem natomiast, ustawione zostały dwa rosyjskie karabiny maszynowe zdobyte pod Kownem (Aus Lötzen und Umgegend 1916h; Kurze Mitteilungen 1916).

W pierwszym okresie działalności *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* miało też społecznych współpracowników, którzy propagowali jego ideę i wspomagali gromadzenie zbiorów. Z nazwiska znany jest kapitan Mieche, dzięki któremu *Gedenkhalle* otrzymało od pierwszej kompanii garnizonowej, trzy rosyjskie medale wojskowe oraz „amulet” w kształcie krzyża z przedstawieniem „rosyjskiego popa lub świętego”. Również dzięki niemu, kapitan Schrobe podarował rosyjski pocisk karabinowy i zamek karabinu. Panna Klara Selke z Giżycka wzbogaciła zbiory o paski celuloidowe, używane przez wojska rosyjskie do podpalania zabudowań na Mazurach. Jako szczególnie cenne dary, o które wzbogaciło się wówczas muzeum, wymienione zostały: zdobyty pod Tannenbergiem rosyjski mapnik z mapami wojskowymi z obszaru Polski, duży odłamek rosyjskiego pocisku odnaleziony w okolicy

¹³³ Brak jest podstaw, aby stwierdzić, czy podarowane do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle* przez nauczyciela ze wsi Świdry: „młot kamienny” wymieniony w „*Lötzen Zeitung*” i fragmenty topora kamiennego, odnotowany w kartotece A. Schmidta to ten sam zabytek. Zgadza się, co prawda, miejscowość i nazwisko darczyńcy, ale w kartotece A. Schmidta jako data przekazania znaleziska do zbiorów widnieje 1924 r. (Aus Lötzen und Umgegend 1916h, aneks 2, karta 67).

¹³⁴ Używany kilkakrotnie w „*Lötzen Zeitung*” termin „amulet” w odniesieniu do prawosławnych, a najprawdopodobniej również katolickich, osobistych medalików i krzyżyków, odzwierciedla brak w słownictwie autora notatek, odpowiedniego określenia dotyczącego ich funkcji religijnej i jednocześnie istotne odmienności pomiędzy różnymi konfesjami chrześcijaństwa. Odrębną kwestią pozostaje to, w jaki sposób do rąk donatorów trafiły owe „amulety”.

Giżycka, rosyjska strzałka lotnicza¹³⁵, drewniana łyżka, trzy rosyjskie epolety oraz zbiór rosyjskich listów znalezione we wsi Brożówka, po wyparciu z niej Rosjan w lutym 1915 r. Wszystkie powyższe eksponaty przekazane zostały przez pannę Else Güß (Aus Lötzen und Umgegend 1916h).

Pod koniec marca 1916 r., dzięki kapitanowi Mieche, *Gedenkhalle* wzbogaciło się o rosyjski bagnet artylerzysty. Pani Charlotte Baumann z Krukłanek podarowała kompletny rosyjski rewolwer wraz ze skórzaną kaburą i nabojami, zaś pani Palusch z Giżycka – rosyjskie nożyce do cięcia przeszkód drutowych i kolejny rosyjski „amulet”. Szczególnym darem był kozacki knut przekazany przez panią Engelhardt ze Skomacka Wielkiego koło Ełku. Rudolf Zorn tym razem dostarczył dwa dokumenty tożsamości wydane przez rosyjskie władze okupacyjne właścicielowi ziemskiemu Adamowi Wischniewskiemu ze wsi Chełchy koło Ełku (Aus Lötzen und Umgegend 1916i).

Niestety, na przełomie marca i kwietnia 1916 r. urywają się dostępne źródła informacji o darach przekazanych w 1916 r. do *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*¹³⁶. Wiadomo jedynie o pojedynczych eksponatach, przekazanych w czerwcu, lipcu i w ostatnim kwartale 1916 r. W czerwcu do *Gedenkhalle* trafiła część skarbu srebrnych monet z majątku *Neu-Jucha* (obecnie Stare Juchy) (tabl. 106:c). W połowie lipca prof. H. G. Krause podarował dwa fragmenty wiórów i drapacz na odłupku krzemienym, odnalezione nad północnym brzegiem jeziora Jędzelewo oraz fragment wióra krzemienego znad północnego skraju Łąk Staświńskich (aneks 2, karty 2,3, tabl. 76:a,b)¹³⁷. Natomiast bożonarodzeniowy numer „*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*” zamieścił krótki artykuł o unikatowym hełmie rycerza zakonnego, odkrytym na Polach Grunwaldu (pod Tannenbergiem), który wzbogacił giżyckie zbiory broni i uzbrojenia historycznego. Świetny stan zachowania i unikatowy charakter znaleziska

budził wprawdzie wątpliwości, co do jego autentyczności, ale zostały one rozwiane dzięki ekspertyzie wykonanej przez dyrektora Królewskiej Zbrojowni (*Die Sammlung historischer Waffen* 1916).

Następny artykuł w zachowanym egzemplarzu „*Lötzen Zeitung*”, wymieniający nowe eksponaty, opublikowany został na początku czerwca 1922 r., w związku z uroczystą wizytą feldmarszałka Paula von Hindenburga w Giżycku. Podczas zwiedzania *Gedenkhalle*, szczególną uwagę gościa miał zwrócić przekazany niedawno do zbiorów, oryginalny rękopis Pieśni mazurskiej (*Masurenlied*) autorstwa Friedricha Dewischeita¹³⁸. Trwałą pamiątką wizyty i kolejnym eksponatem w kolekcji stał się autograf feldmarszałka w księdze gości określonej jako „Złota Księga” (Hindenburg in Lötzen 1922).

Należy przyjąć, że znaczna część ekspozycji *Gedenkhalle* była gotowa już pod koniec 1915 r. i udostępniana do zwiedzania, przynajmniej przez żołnierzy. W okresie świąt Bożego Narodzenia, 26 grudnia 1915 r. obejrzał ją Paul Schneider, żołnierz z kompanii zapasowej. Swoje wrażenia opisał w długim na osiemnaście zwrotek wierszu, który ukazał się na łamach giżyckiej gazety wojennej. O jego publikacji przesądziła nie jakość rymów, lecz zawarty w nich patos i ogromny ładunek patriotyzmu¹³⁹. Z wiersza wynika, że pod koniec grudnia 1915 r. eksponowane były już zabytki z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*), liczne egzemplarze broni, portret feldmarszałka von Hindenburga oraz eksponat, który wywarł na zwiedzającym największe wrażenie – pismo zawierające odpowiedź pułkownika H. Bussego na rosyjskie wezwanie do podania Twierdzy Boyen (P. Schneider 1916).

Według pierwotnych planów, uroczyste otwarcie *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* miało nastąpić 27 stycznia 1916 r. Jako głównego, honorowego gościa zaproszono na nie cesarza Wilhelma II Hohenzollerna. Nie zaszczycił

¹³⁵ Metalowe strzałki lotnicze były używane na początku I wojny światowej do zwalczania zeppelinów. Zrzucono je w dużej liczbie z samolotów. Ich celem było uszkodzenie i ewentualne zapalenie poszycia sterowca. Nie wiadomo, czy strzałka przekazana do *Vaterländische Gedenkhalle* należała do typu „*flechtes*”, której zadaniem było przebicie poszycia, czy też bardziej rozwiniętego typu *Rankena* („*Ranken darts*”), zaopatrzonego w ładunek wybuchowy (T. Goworek 1981, s. 8).

¹³⁶ Dary musiały jednak nadal napływać w dużej liczbie, co wymusiło przebudowę ekspozycji w 1917 r. – por. rozdział Ekspozycja i kolekcja muzealna.

¹³⁷ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 760/1, s. 158.

¹³⁸ Pieśń Mazurska Dewischeita, określana niekiedy jako hymn mazurski, była w okresie międzywojennym bardzo popularna w Prusach Wschodnich (R. Traba 2005, s. 141-142). Jej autor miał nawet swój pomnik w przedwojennym Giżycku. Ze względu na jednoznacznie proniemiecką wymowę, po II wojnie światowej pomijano ją w opracowaniach dotyczących poezji mazurskiej – por. np. E. Sukertowa 2015, s. 119-128.

¹³⁹ Przykładem niech będzie piąta zwrotka poświęcona obrazowi z wizerunkiem feldmarszałka von Hindenburga: „Das Auge schweift den Raum hindurch, / Was hängt dort an der Wand, / Ist das nicht unser Hindenburg, / Gemalt von Meisterhand?”.

on uroczystości swoją obecnością, ale miał przekazać w darze swój portret z odręczną dedykacją i autografem. Ponadto poinformował, że jego życzeniem jest, aby uroczystość odbyła się w zaplanowanym terminie, tj. 27 stycznia 1916 r. oraz, aby wzięli w niej udział oficerowie, mieszkańcy miasta i władze cywilne (Aus Lötzen und Umgegend 1916a). Ze względu na podróż cesarza na Bałkany, nadesłanie portretu opóźniło się, w związku z czym uroczyste otwarcie przesunięto na 27 lutego 1916 r. (Aus Lötzen und Umgegend 1916b). O nowym terminie otwarcia i zaproszonych na uroczystość gościach poinformowała „*Lötzer Zeitung*” w dniu 25 lutego. Inauguracja miała nastąpić 27 lutego o godzinie 12:00. Swój udział potwierdzili zastępca dowódcy XX Korpusu Armijnego, przewodniczący okręgu regencyjnego (*Regierungspräsident*) w Olsztynie i wielu innych zaproszonych gości (Aus Lötzen und Umgegend 1916c).

W samo południe, w niedzielę, 27 lutego 1916 r. na dawnym dziedzińcu zamkowym, przed monumentalnym portalem prowadzącym do siedziby *Gedenkhalle*, zgromadzili się liczni goście. Byli wśród nich przedstawiciele giżyckiego magistratu, oficer Giżyckiego Placu Broni, naczelnik prowincji von Berg, prof. F. E. Peiser reprezentujący Towarzystwo Starożytnicze „Prussia” i królewską Albertynę oraz profesor rzeźby Stanislaus Sauer z Królewca. W zastępstwie dowódcy XX Korpusu Armijnego, przybył dowódca garnizonu generał porucznik von d. Bernadt. Obecni byli również dr Hans Kurt Hess von Wichdorff, porucznik R. John oraz ziemianin z Bogaczewa – kapitan Qassowski, na którego gruntach znajdowało się cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli, i który za pośrednictwem pułkownika H. Bussego przekazał odkryte tam zabytki do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle* (ryc. 39-41) (Einweihung 1916, s. 151; Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 3; Zu unsere Bildern 1916a). Uroczystość rozpoczęła się od przemówienia pułkownika H. Bussego, który przedstawił zebranym ideę *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* i wskazał jej znaczenie dla Giżycka i całych Prus Wschodnich. Podziękował też współpracownikom zaangażowanym w utworzenie *Gedenkhalle*, wymieniając z nazwiska: kapitana Quassowskiego z Bogaczewa, H. K. Hess

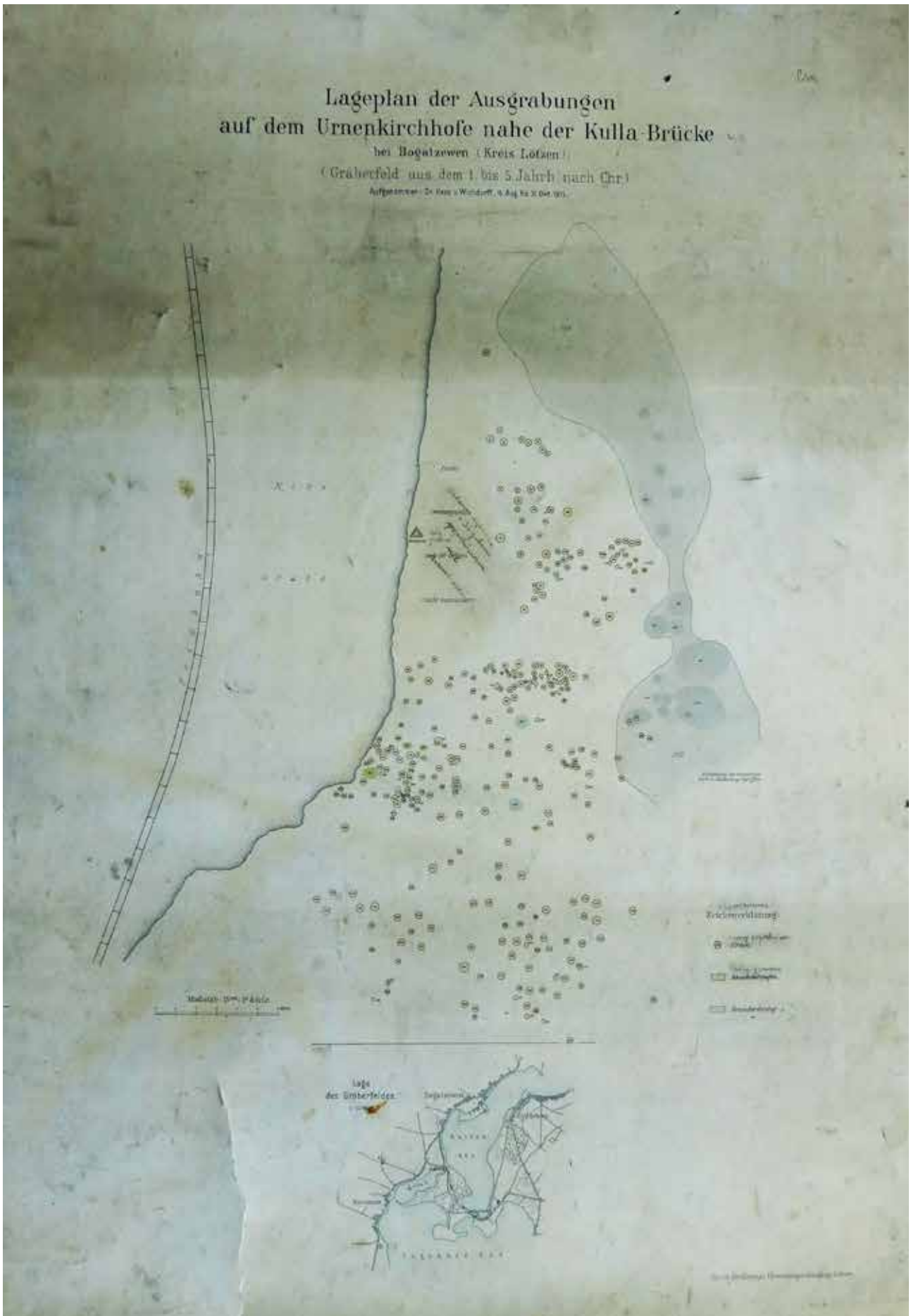
von Wichdorffa i porucznika R. Johna (ryc. 39). Na zakończenie wystąpienia, zebrani wzniesli trzykrotnie okrzyk „hura” na cześć cesarza. W związku z otwarciem *Gedenkhalle* nadesłane zostały liczne gratulacje, wśród których w relacjach z wydarzenia wymieniono telegramy gratulacyjne przesłane przez kanclerza Rzeszy von Bethmann Hollwega, głównodowodzącego XX Korpusu Armijnego von Scholza, prehistoryka prof. Gustawa Kossinę, dyplomatę Tümplinga (Aus Lötzen und Umgegend 1916d; 1916e; Zur Eröffnung 1916a; Einweihung 1916, s. 150-152)¹⁴⁰. Częścią uroczystości było też oprowadzenie gości po ekspozycji *Gedenkhalle*. Wystawę archeologiczną – *Busse Sammlung* – objaśnili F. E. Peiser i H. K. Hess von Wichdorff, natomiast pamiątki z działań wojennych 1914-1915 r. przedstawił sam pułkownik H. Busse (Aus Lötzen und Umgegend 1916d; Einweihung 1916, s. 152).

Autorem pierwszej aranżacji ekspozycji *Gedenkhalle*, urządzonej w dwóch pomieszczeniach dawnej masztarni, był R. John z Giżycka, oficer ordynans komendantury Twierdzy Boyen, porucznik i Sędzia Okręgowy. W urzędzaniu wystawy prehistorycznej współpracował z nim H. K. Hess von Wichdorff. Wsparcia udzieliło również Towarzystwo „Prussia” (Zu unsere Bildern 1916a; Brunner G. 1917, s. 4).

Do wnętrza *Vaterländische Gedenkhalle* prowadziły masywne, ozdobne wrota umieszczone w równie masywnym portalu (ryc. 41). Wchodziło się przez nie do małego przedsionka, w którym witała gości umieszczona na ścianie inskrypcja, informująca komu dedykowana jest cała ekspozycja: „*Dem Kaiser, dem Befreier, den Führern, den Streitern Ostpreußens*” (Cesarzowi, wyzwolicielowi, przywódcy i bojownikom o Prusy Wschodnie) (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 2-3; Vaterländische Gedenkhalle 1916). Na prawo od przedsionka znajdowała się pierwsza część ekspozycji: *Busse Sammlung* (dział prehistoryczny). Główną częścią tej wystawy były zabytki z wykopalisk na cmentarzysku z pierwszych wieków n.e. w Bogaczewie-Kuli, odkrytym w 1915 r. podczas budowy kolejki wąskotorowej do fortu artyleryjskiego *Kullabrücke* (ryc. 45)¹⁴¹. W tym samym roku, przy udziale żołnierzy z garnizonu Twierdzy Boyen w Giżycku, H. K. Hess von Wichdorff przeprowadził tam badania wykopaliskowe (H. K. Hess

¹⁴⁰ Do relacji prasowych z otwarcia *Gedenkhalle*, opublikowanych w „*Lötzer Zeitung*”, „*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*”, przedrukowanej następnie, za pierwszą z tych gazet w „*Masovii*”, wkraśl się istotny błąd. Pominięto w nich treść telegramu z gratulacjami nadesłanymi przez cesarza ze pośrednictwem szefa cesarskiego Gabinetu Wojskowego (*Militär-Kabinett*) (Aus Lötzen und Umgegend 1916d; Zur Eröffnung 1916a, s. 5-6; Einweihung 1916, s. 152). Błąd ten, gazeta wojenna sprostowała już w następnym numerze (Zur Eröffnung 1916b, s. 5).

¹⁴¹ Fragment nasypu tej kolejki zachował się nad brzegiem jeziora Bocznego, na prawo od szosy Paprotki-Bogaczewo, za mostem na kanale Kula. Dokumenty związane z historią badań na cmentarzysku przechowywane są w *Archäologisches Zentrum Staatliche Museen zu Berlin* (SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 155/1, s. 118-124, 126-128).

Ryc. 45: Plan cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli narysowany przez H. K. Hess von Wichdorffa

von Wichdorff 1916a; Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 3; G. Brunner 1917, s. 15-31; J. Okulicz 1958; M. Karczewski 1999, s. 280-282).

Niezwykle interesujące są okoliczności włączenia zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*. Wiemy o nich dzięki przemówieniu wygłoszonemu podczas uroczystego otwarcia *Gedenkhalle* przez F. E. Peisera z Towarzystwa Starożytniczego „Prussia” w Królewcu, w latach następnych (1919-1921) prezesa tego towarzystwa (M. J. Hoffmann 1992; A. Rzeszotarska-Nowakiewicz 2008, s. 34). Oświadczył on, że ze względu na dużą wartość ideową tych odkryć dla przeszłości Mazur, *Prussia-Museum*, do którego zgodnie z prawem powinny trafić zabytki odkryte przez H. K. Hess von Wichdorffa, rzeka się prawa do nich na rzecz giżyckiej *Gedenkhalle* (Einweihung 1916, s. 152). Na ową wartość ideową złożyło się wiele przyczyn. Przede wszystkim, cmentarzysko uznane zostało za nekropolię starogermańską. Miało być zatem świadectwem odwiecznej obecności Germanów na Mazurach (H. K. Hess von Wichdorff 1916b, s. 153; G. Brunner 1917, s. 15)¹⁴². Równie ważne były okoliczności odkrycia i badań wykopaliskowych. Powiadomiony o znalezisku pułkownik H. Busse, dowódca Twierdzy Boyen i jej bohaterski obrońca, osobiście nakazał wyłączenie terenu odkrycia z prac fortyfikacyjnych i zlecił H. K. Hess von Wichdorffowi przeprowadzenie badań (H. K. Hess von Wichdorff 1916b, s. 153)¹⁴³. Termin wykopalisk (sierpień – listopad 1915 r.) zbiegł się z pobytem w Giżycku feldmarszałka Paula von Hindenburga i sztabu frontu wschodniego. Feldmarszałek osobiście interesował się wynikami badań. Jesienią, raz w tygodniu odwiedzał teren wykopalisk zwiedzając je w towarzystwie żołnierzy przez 1-1,5 godziny. Informowały o tym wszystkie ukazujące się wówczas publikacje dotyczące cmentarzyska i *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* (Einweihung 1916, s. 151;

H. K. Hess von Wichdorff 1916b, s. 116; Zu unseren Bildern 1916d). Wydarzenie to zostało uwiecznione na pasteli autorstwa Neuendorffa, powielonej jako pamiątkowa pocztówka z muzeum. Pod pastelą znajdował się autograf ze słowami wypowiedzianymi przez feldmarszałka von Hindenburga nad grobami odkrytymi na cmentarzysku *Kullabrücke* i jego własnoręcznym podpisem (ryc. 46, tabl. 42:c)¹⁴⁴.

Pamiątką z tych wizyt była żelazna ostroga ze śladami naprawy kabłąka, подарowana feldmarszałkowi przez pułkownika H. Bussego jako prezent na Boże Narodzenie w 1916 r. (ryc. 47). Wcześniej, kopię zabytku oraz specjalną plaketkę do eksponowania oryginału wykonał mistrz ślusarski W. Klein z Brunszwiku (Ein Weihnachtsgeschenk für Hindenburg 1917, s. 3-4). Na wystawie w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, gdzie eksponowano tę kopię, o darze przekazanym feldmarszałkowi informowała specjalna metryczka (tabl. 26:a-c)¹⁴⁵. Inny z gości otrzymał na pamiątkę zapinkę trójgrzebykową. Zabytek ten również został wcześniej skopiowany¹⁴⁶.

Nie dziwi zatem, że pozostawienie w kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli było w czasie I wojny światowej i w okresie międzywojennym sprawą niezwykle istotną dla ówczesnych mieszkańców Giżycka i całego powiatu. Poza pułkownikiem H. Busse i H. K. Hess von Wichdorffem, o pozostawienie w zbiorach giżyckiego muzeum eksponatów z cmentarzyska, od początku zabiegały też władze Giżycka i Towarzystwa „Masovia” (H. K. Hess von Wichdorff 1916b, s. 155).

Busse Sammlung z ekspozycją zabytków z Bogaczewa-Kuli zajmowała dużą salę na parterze. Podstawą do opisu jej wyglądu są trzy fotografie wykonane krótko po otwarciu muzeum (ryc. 48-51) oraz opisy opublikowane w związku z uroczystością otwarcia (Einweihung 1916, Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 3-4)¹⁴⁷.

¹⁴² W rzeczywistości cmentarzysko to było najprawdopodobniej nekropolią przodków wczesnośredniowiecznych pruskich Galindów. Materialne pozostałości tego ludu, przez polską archeologię określane są jako kultura bogaczewska (W. Nowakowski 2007b).

¹⁴³ Pułkownik H. Busse wkrótce potem został awansowany do stopnia generała majora. W tej randze wymieniany jest już w 1919 r. jako były dowódca Twierdzy Boyen (Fr. Behn 1919, s. 289).

¹⁴⁴ Oryginał pasteli Neuendorffa znajduje się w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Autograf von Hindenburga datowany jest na 14 stycznia 1916 r. Nie wiadomo zatem, czy pastela powstała podczas wykopalisk na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli, czy też już po ich zakończeniu. Pewne jest natomiast, że w styczniu 1916 r. feldmarszałka nie było w Giżycku i że w związku z tym, obraz musiał zostać wysłany mu do podpisu.

¹⁴⁵ Kopia ostrogi oraz oryginalna metryczka znajdują się w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

¹⁴⁶ Mosiężna replika zapinki znajduje się w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

¹⁴⁷ Na wszystkich fotografiach widoczne są girlandy jodłowe, którymi przyozdobiono wstawę podczas otwarcia muzeum (Zu unseren Bildern 1916b, s. 5, fot. 1). Fotografia przedstawiona na tej rycinie została opublikowana dwukrotnie. Pierwszego kwietnia 1916 r. zamieszczono ją w „*Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen*” (Zu unseren Bildern 1916a), zaś 18 maja 1916 r. w „*Königsberger Woche*” (Vaterländische Gedenkhalle 1916).

Wainen bestes fuffpfunde, welches ich für die
 reines Wasser und nicht Wainen das ich hier
 stiel und ich habe die Wainen die ich
 was ich gefast für ganz und
 fast nicht für in die Wainen
 8. 2. 1871

Ryc. 46: Pastela przedstawiająca feldmarszałka von Hindenburga, H. K. Hess von Wichdorffa i żołnierzy z garnizonu Twierdzy Boyen w Giżycku podczas wykopalisk na cmentarzysku Kullabrücke. Autor: Neuendorff. Treść autografu pod akwarelą: „Bei Anblick hochstehender germanischer Kultur müssen wir uns aufs Neue darüber klar werden, dass wir nur dann Deutsche bleiben können, wenn wir unser Schwert stets scharf und unsere Jugend wehrhaft zu erhalten wissen.“ (W obliczu wysokiej germańskiej kultury, musi być dla nas rzeczą jasną, że tylko wtedy pozostaniemy Niemcami, gdy nasz miecz pozostanie ostry i nasza młodzież będzie dzielna. von Hindenburg.)

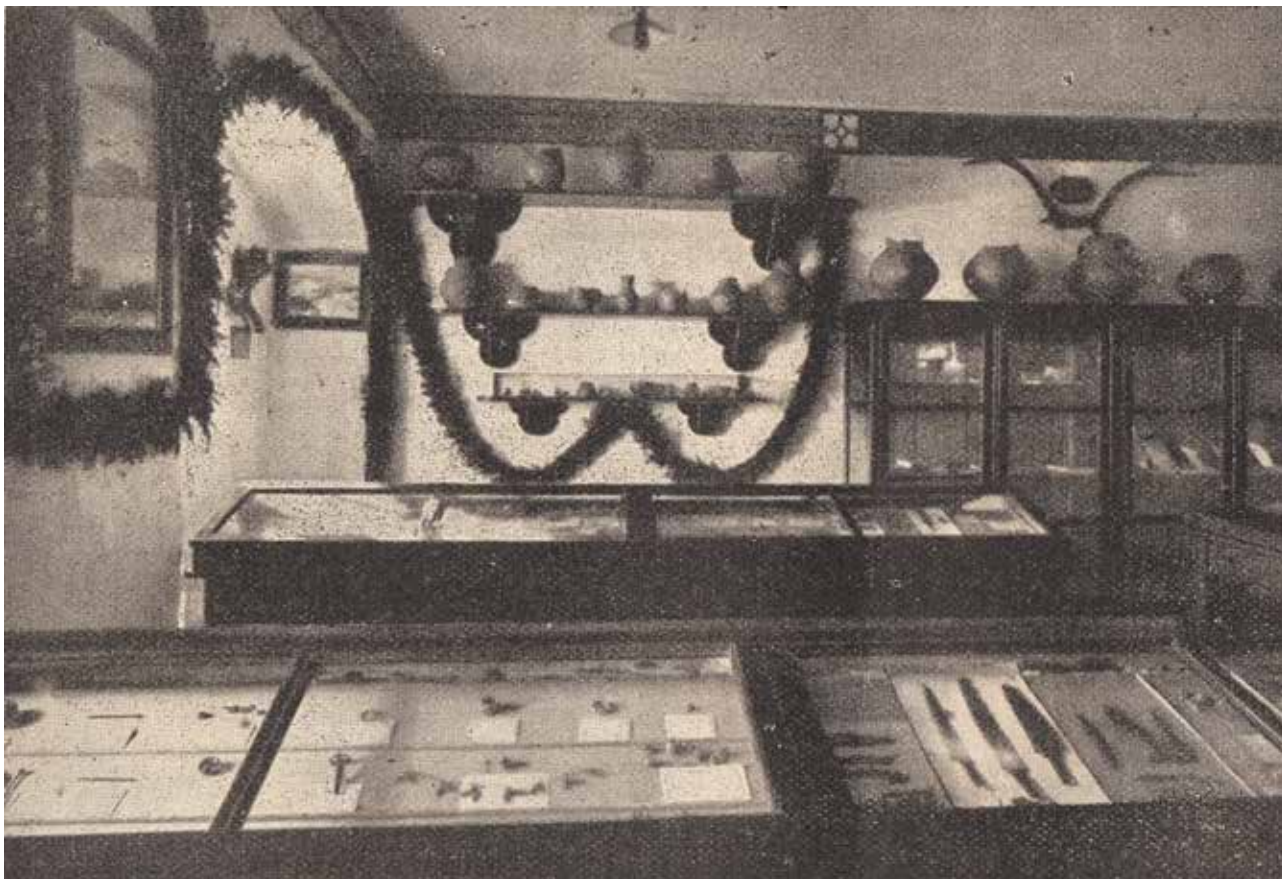
a

b

Ryc. 47: Żelazna plakietka z oryginałem ostrogi z cmentarzyska *Kullabrücke*, wykonana przez W. Kleina, przekazana przez pułkownika H. Bussego feldmarszałkowi von Hindenburgowi jako prezent na Boże Narodzenie 1916 r. a) strona z ostrogą, b) strona z herbem rodu von Hindenburg

„Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen“, Nr 43, 27. Januar 1917

Ryc. 48: *Busse Sammlung*. Widok ściany zachodniej

„Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen“, Nr 31, 1. April 1916

Górną część ściany zachodniej i południowej tego pomieszczenia zdobił wielobarwny fryz, na którym skopiowano w powiększeniu ornamenty z zabytków odkrytych na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli. Na wprost wejścia, na zachodniej ścianie, na trzech półkach oraz w przeszklonej witrynie, wyeksponowane były popielnice i mniejsze naczynia (przystawki) (ryc. 48)¹⁴⁸. Najmniejsze z nich, ustawione na najniższej półce, zabezpieczone były szklaną osłoną. W witrynie znajdowały się również inne zabytki, odkryte w grobach na tym cmentarzysku. Największa ich część, wraz z opisami na metryczkach, umieszczona została w czterech dwustronnych, przeszklonych gablotach (ryc. 48-50). Na jednej z tych gablot znajdowała się żeliwna tablica z informacją o pochodzeniu eksponatów (ryc. 52).

Na ścianach i we wnękach okiennych, w drewnianych ramach za szkłem, rozwieszono ryciny stanowiące objaśnienia do ekspozycji. Znajdowały się wśród nich rysunki ornamentów skopiowanych z naczyń i innych zabytków, wykonane przez H. K. Hess von Wichdorffa (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 3; Zur Eröffnung 1916a, s. 5). Ponadto, na ścianie północnej, w pobliżu drzwi, umieszczony został szczegółowy plan cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli. Oprawiono go, podobnie jak inne ilustracje, w drewnianą ramę za szkłem (ryc. 45, 53). Dr H. K. Hess von Wichdorff rysując plan cmentarzyska, wiernie odwzorował nie tylko rozmieszczenie poszczególnych grobów, ale także, przy zachowaniu skali, wielkość popielnic (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 3; Zur Eröffnung 1916a, s. 5). Naprzeciwko, między wnękami okiennymi, wisiała pastela autorstwa Neuendorffa (ryc. 46)¹⁴⁹. Ściany zachodnią i południową zdobiły poroża jelenia i łosia.

Na pierwszy rzut oka, niezwykłym elementem wystroju ekspozycji *Busse Sammlung* były trzy czaszki koni umieszczone na zastrzałach i stemplu wspierającym legar podłogi poddasza (ryc. 49). Konie leśne – tarpany – w pierwszych wiekach n.e. odgrywały ważną, chociaż nie poznaną jeszcze do końca rolę w wierzeniach ówczesnych mieszkańców Pojezierza Mazurskiego. Jamy ofiarne z całymi szkieletami tych zwierząt, bądź tylko z czaszkami lub kośćmi kończyn, znane są na Mazurach z wielu cmentarzysk z tego

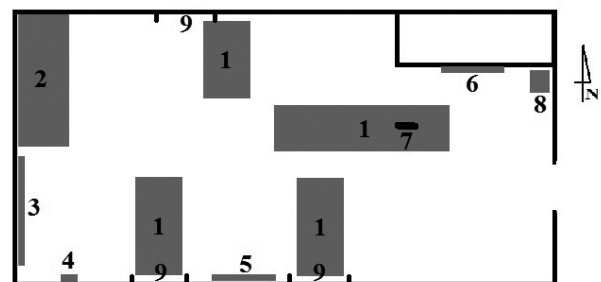
Ryc. 49: *Busse Sammlung* w 1916 r. Widok ściany północnej

Pocztówka ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

Ryc. 50: *Busse Sammlung* w 1916 r. Widok południowo-zachodniej części sali

Fotografia ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

Ryc. 51: Rekonstrukcja układu ekspozycji *Busse Sammlung* w 1916 i 1917 r. (szkic bez skali i zachowanych proporcji): 1 – przeszklona, dwustronna gablota ekspozycyjna, 2 – witryna, 3 – półki z naczyniami z cmentarzyska *Kullabrücke*, Bogaczewo-Kula, 4 – poroże łosia odnalezione w Sulimach i drewniana tabliczka informująca o tym odkryciu, 5 – akwarela Neuendorffa, 6 – plan cmentarzyska *Kullabrücke*, 7 – żeliwna tablica z informacją o wykopaliskach na cmentarzysku *Kullabrücke*, 8 – żarna, 9 – wnęka z otworem okiennym

Opracowanie własne

¹⁴⁸ Przed wyeksponowaniem, część popielnic i innych naczyń z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli poddana została konserwacji. Wykonał ją, sklejkając rozbite naczynia i uzupełniając ubytki, landsturmann Egelhardt, w czasach pokoju pracownik manufaktury porcelany w Berlinie (A. Schmidt 1935, s. 38; 1961c, s. 278).

¹⁴⁹ W publikacjach z epoki, technika malarska zastosowana przez Neuendorffa określana jest błędnie jako „akwarela” (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 4, ryc. 4). Jej oryginał, zachowany w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie jest bez wątpienia pastelą.

okresu (M. Karczewski 2011, s. 161-189, 386-421). Jednakże, brak jest informacji o ich odkryciu na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli (H. K. Hess von Wichdorff 1916b; J. Okulicz 1958). Nie wiadomo zatem, czy czaszki te pochodziły z wykopalisk przeprowadzonych przez H. K. Hess von Wichdorffa, czy też archeolodzy z *Prussia-Museum*, pomagający przy urządzeniu wystawy pradziejowej, zasugerowali ten element wystroju ekspozycji.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że przy urządzeniu *Busse Sammlung*, od początku dokładano wszelkich starań, by zabytki ekspozycjonować w zespołach, w jakich odkryto je na cmentarzysku¹⁵⁰. Była to inicjatywa H. K. Hess von Wichdorffa, wynikająca z jego doświadczeń naukowych. Jednakże, ze względu na brak miejsca w gablotach, nie było możliwe pokazanie w nich popielnic wraz z towarzyszącymi im darami grobowymi. Niedogodność tę miały rekompensować fotografie grobów umieszczone w gablotach przy zabytkach (ryc. 54-57) (Fr. Behn 1919, s. 294). Poza naczyniami oraz darami grobowymi ułożonymi w gablotach, częścią ekspozycji była również rekonstrukcja kamiennej obudowy grobu jeźdźca (ryc. 54).

Nie jest znana pełna lista zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, ekspozycyjnych w 1916 r. w *Busse Sammlung*. Informacje na ich temat, zawarte w pierwszych opisach kolekcji prehistorycznej, ograniczone są do wskazania kategorii przedmiotów, rzadziej konkretnego zabytku. Znacznie więcej miejsca opisy te poświęcają zachwytom nad wysokim rozwojem kultury barbarzyńskiej w pierwszych pięciu wiekach n.e. Wiadomo, że na pierwszej wystawie prehistorycznej w *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* pokazane zostały: liczne popielnice¹⁵¹, odkrywane we wnętrzach popielnic małe gliniane naczynia interpretowane jako łzawice (dżbanuszki na łzy), wykonane z brązu zapinki różnych typów, różnorodne sprzączki do pasów, duża liczba noży, w tym jeden z zachowanymi okładzinami rękojeści wykonanymi z poroża jelenia, broń: umba tarcz, groty oszczepów i włóczni, ozdoby: brązowe bransolety, srebrne naszyjniki, pierścienie, sprzączki, kolie szklanych paciorków ze złotą wkładką oraz paciorków wykonanych ze szkła w kolorach żółtym, czerwonym i wielobarwnych, a także z brązu i bursztynu. Osobno wymieniona została kolia

Ryc. 52: Żeliwna tablica z informacją o wykopaliskach na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli: „Cmentarzysko na / Kullabrücke koło Bogaczewa. / (1 do 5 stulecia po Chrystusie) / Zbadane wykopaliskowo w roku 1915 przez / dra Hess von Wichdorffa z Berlina / na gruncie należącym do / właściciela ziemskiego i kapitana / Quassowskiego z Bogaczewa”

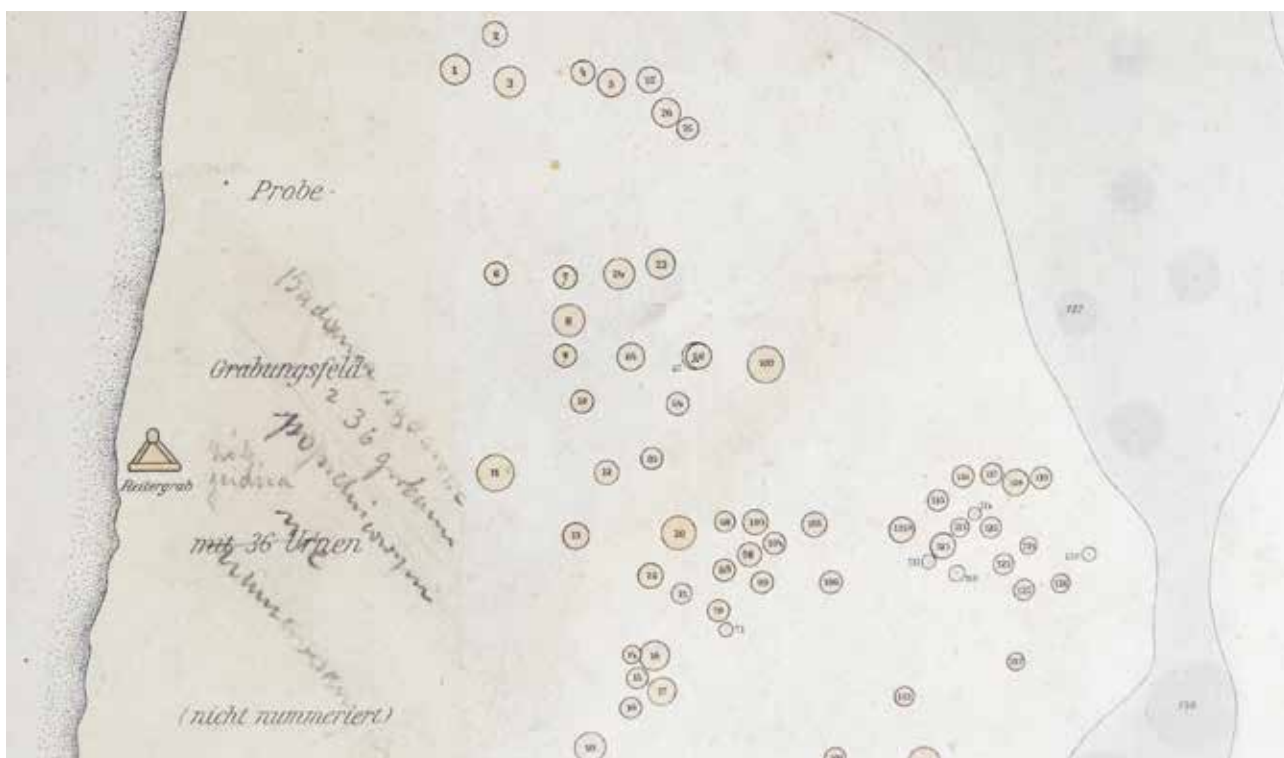
Zbiory Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

z delikatnych, półkolistych zawieszek brązowych i naszyjniki dziecięce ze szklanych paciorków (tabl. 12:b) (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 3; Zur Eröffnung 1916a, s. 5).

Poza znaleziskami z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, w *Busse Sammlung* ekspozycyjne były również inne znaleziska archeologiczne, w większości o znacznie starszej metryce. Było to mezolityczne ostrze wykonane z kości lub poroża jelenia, tkwiące przy pozostałościach szkieletu jelenia, na które natrafiono przy Moście Kleszczewskim, na głębokości 3 m poniżej poziomu lustra wody w Niegocinie oraz liczne egzemplarze toporów i siekier kamiennych. Na ścianach zawieszono poroża jelenia i łosia pochodzące z dna jeziora Kisajno i torfowiska koło wsi Sulimy. Ozdobę ekspozycji stanowił

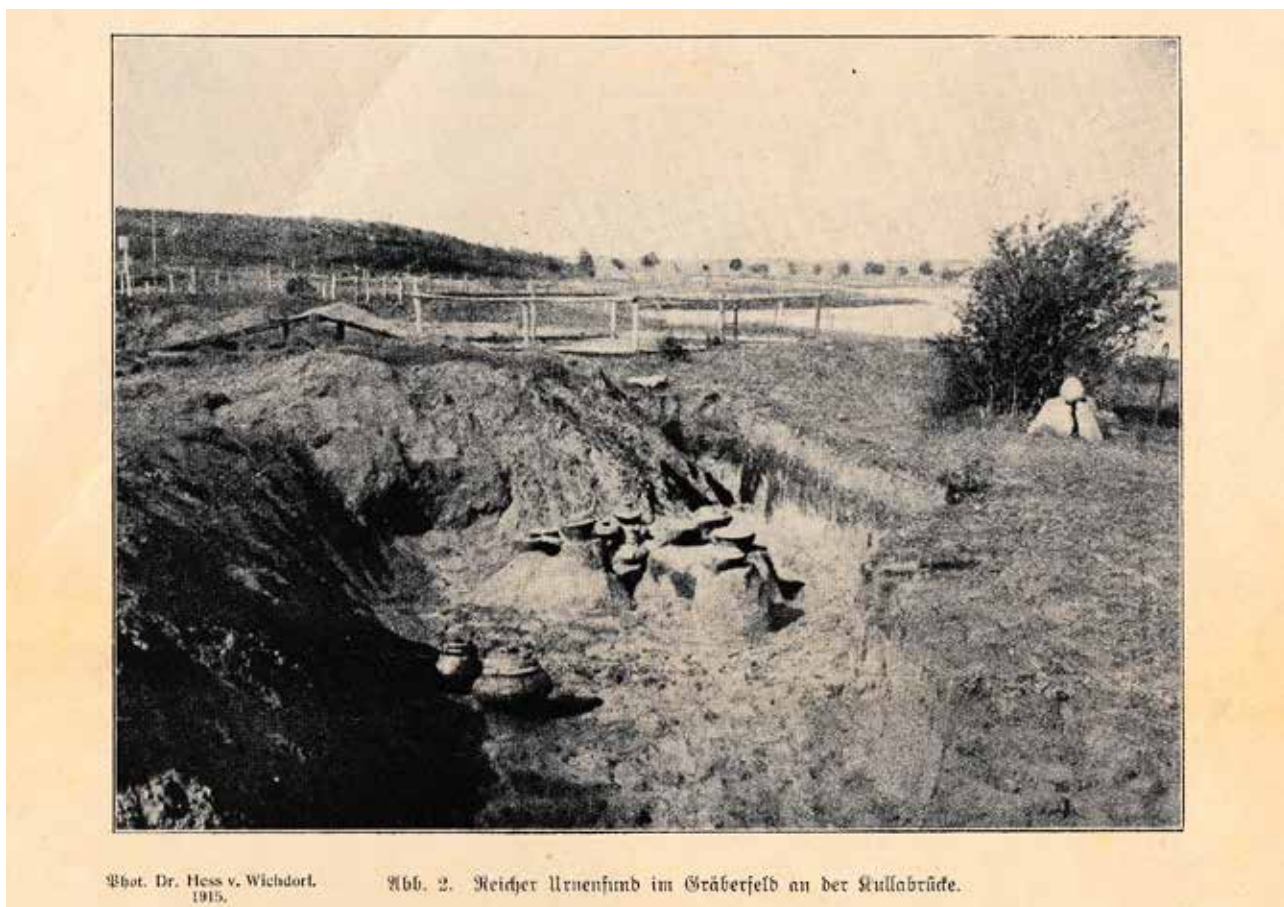
¹⁵⁰ W *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* nie praktykowano przytwierdzania do kartonowych tablic zabytków pochodzących z poszczególnych zespołów grobowych. Postępowanie takie było charakterystyczne dla *Prussia-Museum* w Królewcu (M. J. Hofmann 2013, s. 69).

¹⁵¹ H. K. Hess von Wichdorff podał, że dzięki dużej staranności zachowanej przy prowadzeniu badań, udało mu się odkryć ponad 70 dobrze zachowanych popielnic (H. K. Hess von Wichdorff 1916b, s. 153).

Ryc. 53: Fragment szczegółowego planu cmentarzyska w Boczaczewie-Kuli z odręczną notatką wykonaną po II wojnie światowej przez Jerzego Okulicza-Kozaryna

Zbiory Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Phot. Dr. Hess v. Wichdorf.
1915.

Abb. 2. Reicher Urnenfund im Gräberfeld an der Skullabrücke.

Ryc. 54: Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli. Popielnice odkrywane podczas wykopalisk tworzyły duże skupiska, odpowiadające, być może, pochówkom poszczególnych rodów. Na prawo od wykopu archeologicznego znajduje się krzak berberysu, przesadzony na polecenie feldmarszałka von Hindenburga i kamienie z obudowy grobu jeźdźca. Za nimi jezioro Boczne. Fotografia wykonana przez H. K. Hess von Wichdorffa w 1915 r.

Zu unseren Bildern, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu nr. 40“, Nr 40, 1. November, Abb. 2

Ryc. 55: Cmentarzysko Bogaczewie-Kuli. Część popielnic przykryta była glinianymi misami, odwróconymi do górnym dnem. Fot. H. K. Hess von Wichdorff

Festnummer zu Eröffnung der Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen, „Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen“, Nr 29, 27. Februar 1916, Abb. 2

Ryc. 56: Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli. Popielnice w skupiskach grobów umieszczone były na różnych głębokościach. Fot. H. K. Hess von Wichdorff

Festnummer zu Eröffnung der Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen, „Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen“, Nr 29, 27. Februar 1916, Abb. 3

Abb. 3. Schöne Bierneue mit den beiden darin enthaltenen kleinen Beigegefäßen, die am 30. September 1915 in Gegenwart der Frau Generalfeldmarschall von Hindenburg geöffnet wurde.

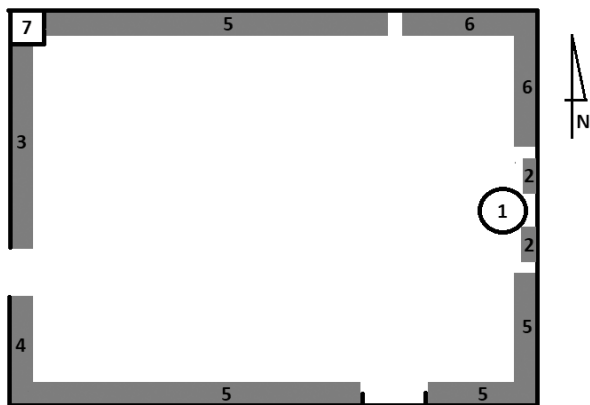
Ryc. 57: Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli. Bogato zdobiona popielnica i dwa małe naczynia – przystawki opublikowane na łamach „Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen”. Podpis pod zdjęciem: „Ilustracja 3. Pięknie zdobiona urna z dwoma znalezionymi razem z nią małymi naczyniami – przystawkami, która dnia 30 września, została otwarta w obecności żony generała feldmarszałka von Hindenburga.”

Zu unseren Bildern, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 40“, Nr 40, 1. November, s. 6, Abb. 3

Ryc. 58: Drewniana tabliczka umieszczona pod porożem losia na południowej ścianie *Busse Sammlung*: „Łopata (poroże) losia. / odkryte w torfowisku koto Su- / lim, na głębokości 5 m na / gruntach pana Mrotzka. / Łoś częściowo w ciągu ostatnich 200 lat / wymarł na Mazurach. / Dar pana majstra stolarskiego / Barrana z Giżycka.”

Zbiory Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

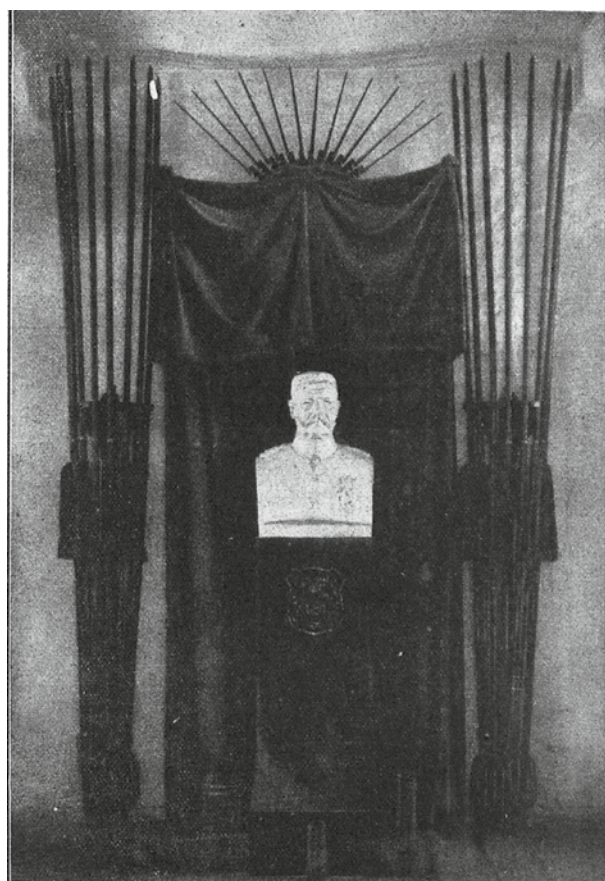

Ryc. 59: Rekonstrukcja układu ekspozycji poświęconej wydarzeniom z lat 1914-1915, związanym z obroną Twierdzy Boyen w 1916 r. *Kriegszimmer* (bez skali i zachowanych proporcji): 1 – marmurowe popiersie feldmarszałka Paula von Hindenburga, dłuta Stanislausa Cauera (Sauera), wyeksponowane na tle aksamitnej draperii w kolorze *feldgrau*, 2 – lance kozackie zdobyte pod wsią Parcz, 3 – część ekspozycji poświęcona feldmarszałkowi von Hindenburgowi z umieszczonym centralnie portretem namalowanym przez Hugo Vogela, 4 – pamiątki z dwukrotnego oblężenia Giżycka, 5 – trofea wojenne, 6 – część ekspozycji poświęcona feldmarszałkowi von Boyenowi, 7 – piec kaflowy z niebieskich kafli

Opracowanie własne

wczesnośredniowieczny miecz wikiński z Łuknajna (Aus Lötzen und Umgegend 1916; aneks 2, karta 7; Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 3-4). Odnaleziono go w 1908 r. pod kamieniem, w korycie strugi łączącej jezioro Łuknajno ze Śniardwami¹⁵². Przy niektórych eksponatach umieszczone zostały drewniane tabliczki z informacją o miejscu odkrycia i znalezcy (ryc. 50, 51, 58).

Ostatnim elementem ekspozycji *Busse Sammlung*, trudnym do jednoznacznej identyfikacji na podstawie zachowanej fotografii, był eksponat ustawiony w północno-wschodnim narożniku sali, w sąsiedztwie planu cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli (ryc. 49). Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że były to kompletne żarna rotacyjne, zachowane wraz z drewnianym kadłubem (obudową) i żerdką służącą do wprawiania w ruch górnego kamienia. Jeżeli identyfikacja

Ryc. 60: Popiersie feldmarszałka von Hindenburga, dłuta profesora Sauera (Stanislaus Cauer), centralny element ekspozycji *Kriegszimmer* w 1916 r.

Weibgen, bez tytułu, *Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen*, Nr 29, 27. Februar 1916

¹⁵² Miecz o całkowitej długości 83,6 cm i długości głowni 71,1 cm, miał jelec bogato inkrustowany złotem, srebrem i miedzią (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 4; G. Brunner 1917, s. 22; Fr. Behn 1919, s. 294; W. Gaerte 1929, s. 339, ryc. 274:b; A. Schmidt 1935, s. 40; 1961c, s. 284; A. Bitner-Wróblewska, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz, T. Nowakiewicz 2011, s. 308). Okoliczności odkrycia sugerują, że miecz został tam umieszczony intencjonalnie, zapewne jako depozyt o charakterze sakralnym (wotywnym).

eksponatu jest prawidłowa, to w 1917 r. stanowił on już część wyposażenia *Masurische Zimmer* (Pokoju Mazurskiego).

Po przeciwległej stronie, na lewo od przedścionka, znajdowała się druga część ekspozycji, poświęcona wydarzeniom z lat 1914-1915, związanym z obroną Twierdzy Boyen, nazywana *Kriegszimmer* (dosł. Pokój Wojny) oraz „*Lötzener-Zimmer*” (ryc. 59).

Jej punktem centralnym, usytuowanym w części przeciwległej do drzwi, było marmurowe popiersie feldmarszałka von Hindenburga, wyrzeźbione przez królewieckiego profesora S. Sauera (Cauera). Ustawiono je na drewnianym postumencie z herbem rodu von Hindenburg, na tle draperii z aksamitu w kolorze *feldgrau*. Panoplia tego centralnego motywu tworzyły pęki lanc kozackich, zdobytych 4 września 1914 r. podczas ataku na wieś Parcz. Nad udrapowaną materią, za postumentem i popiersiem, wyeksponowane były rosyjskie bagnety (ryc. 60) (*Weibgen*, 1916, ryc. 1).

Przestrzeń ściany na lewo od wejścia, aż do pomalowanego na niebiesko kominka stojącego w narożniku, zajmowały przedmioty związane z postacią feldmarszałka von Hindenburga. Punktem centralnym tej części ekspozycji był jego portret namalowany przez berlińskiego malarza Hugo Vogela, przedstawiający feldmarszałka w chwili otrzymania ważnego pisma. Z autografu umieszczonego pod obrazem wynikało, że artysta, malując po raz pierwszy portret von Hindenburga, chciał przedstawić go jako zwycięzcę spod Tannenbergu. Wokół wisiały fotografie z autografami dowódców niemieckich, wśród nich zdjęcie współpracownika feldmarszałka, generała Ericha Ludendorffa, wykonane w kwaterze głównej w Giżycku, w lutym 1916 r. przez fotografa Otto Zalza. Podarowała ją *Gedenkhalle* żona pułkownika H. Bussego. Swoistą pamiątką, umieszczoną na ławce ustawionej pod portretem von Hindenburga, była tarcza osłonowa niemieckiego karabinu maszynowego ze śladami wielokrotnych trafień rosyjskimi kulami (*Festnummer zu Eröffnung 1916*, s. 4).

Część tej samej ściany, na prawo od wejścia, wypełniona była pamiątkami z dwukrotnego oblężenia Giżycka przez wojska rosyjskie. Miejsce honorowe wśród nich zajmowała fotografia pułkownika H. Bussego. Obok znajdowały się

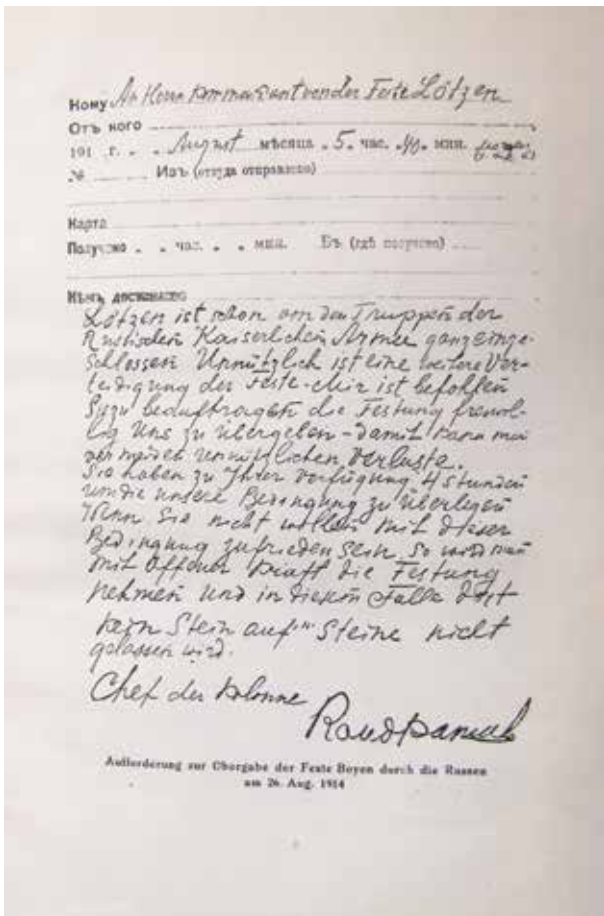
oryginały dwóch kluczowych dokumentów: wystosowane przez rosyjskiego pułkownika Kondratiewa w dn. 27 sierpnia 1914 r. odręczne pismo w języku niemieckim, wzywające do poddania Twierdzy Boyen oraz napisana na maszynie, w dwóch językach – niemieckim i rosyjskim – odpowiedź dowódcy twierdzy, pułkownika H. Bussego: „*Die Feste Boyen wird nur als Trümmerhaufen übergeben.*” (Twierdza Boyen zostanie poddana jedynie jako sterta gruzu) (ryc. 61, 62).

Obok, znajdowała się wykonana naprędce flaga niemieckich parlamentarzystów, którzy zanieśli pułkownikowi Kondratiewowi odpowiedź komendanta twierdzy. Zawierała ona, poza główną częścią stanowiącą odmowę w sprawie żądania poddania twierdzy, również przeprosiny za nieumyślne ostrzelanie rosyjskich parlamentarzystów: majora, adiutanta i trębacza, przez posterunek wojsk niemieckich¹⁵³. Wokół, wyeksponowane zostały liczne dokumenty ukazujące trudne warunki panujące podczas oblężeń, w tym trójkolorowa, czarno-biało-czerwona ulotka z informacją o zbudowanym przez Rosjan moście przez jezioro Buwełno pod Marcinową Wolą. Zawarte w niej informacje pokierowały celnym ogniem artylerii niemieckiej (*Festnummer zu Eröffnung 1916*, s. 4-5).

Wszystkie ściany oraz wsporniki belek stropowych obwieszane były zdobycznymi karabinami, szablami, lancami i rosyjskim wyposażeniem wojskowym. Poza trofeami spod wsi Parcz, znalazły się tu: zestaw do osobistego opatrunku, manierki, klamry pasów wojskowych i elementy umundurowania. Na szczególną uwagę zasługiwał kompletny plecak szturmowy, wyeksponowany na drewnianym manekinie rosyjskiego piechura. Zdobyto go po zajęciu rosyjskich rowów strzeleckich, na zachód od wsi Kożuchy Wielkie (*Festnummer zu Eröffnung 1916*, s. 5; *Zu unseren Bildern 1916b*, ryc. 2)¹⁵⁴. Na ścianach rozwieszono były także fotografie niemieckich dowódców wojskowych z ich autografiami. Wszystkie zostały wykonane w Giżycku, w kwaterze głównej, na prośbę pułkownika H. Bussego, specjalnie na potrzeby ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle*. Na północnej części ściany z popiersiem feldmarszałka von Hindenburga, wśród szabel i karabinów, wyeksponowany został kolejny cenny eksponat – obraz podarowany *Gedenkhalle*

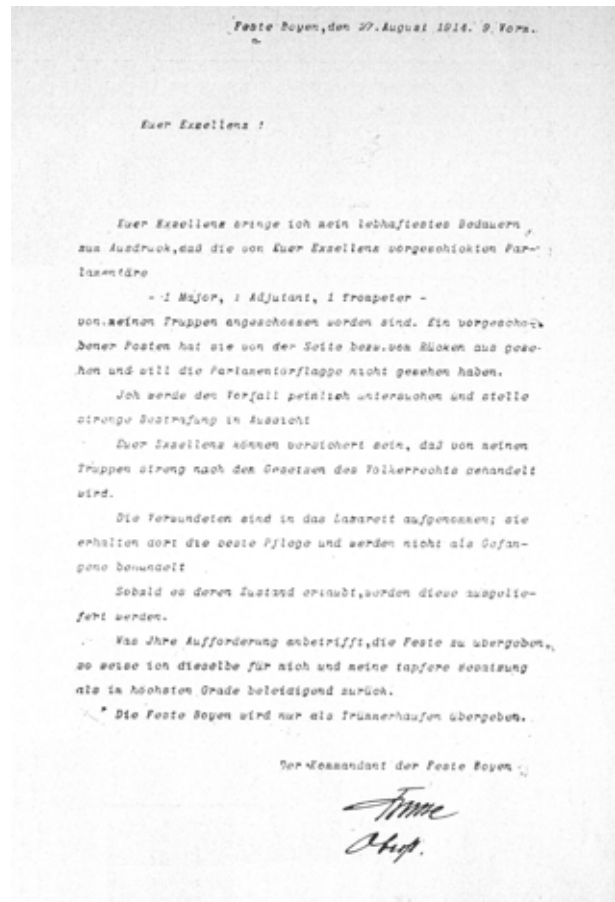
¹⁵³ Rani w wyniku tego incydentu zostali otoczeni najlepszą opieką w niemieckim lazarecie, gdzie byli traktowani jako jeńcy wojenni (*W. B. Łach 2010*, s. 240, przyp. 44).

¹⁵⁴ Nie wiadomo, czy na wystawę trafiły wszystkie eksponaty przekazane przez ludność cywilną i wojsko z giżyckiego garnizonu do zbiorów *Gedenkhalle* w pierwszych miesiącach jej tworzenia (por. rozdział: Organizacja i struktura muzeum). Na jednoznaczne ustalenie tego faktu, nie pozwala stan dostępnych źródeł.

Ryc. 61: Pismo pułkownika Kondratiewa z dn. 27 sierpnia 1914 r. wzywające do poddania Twierdzy Boyen, opublikowane na pamiątkowych pocztówkach z Vaterländische Gedenkhalle

Pocztówka ze zbiorów autora

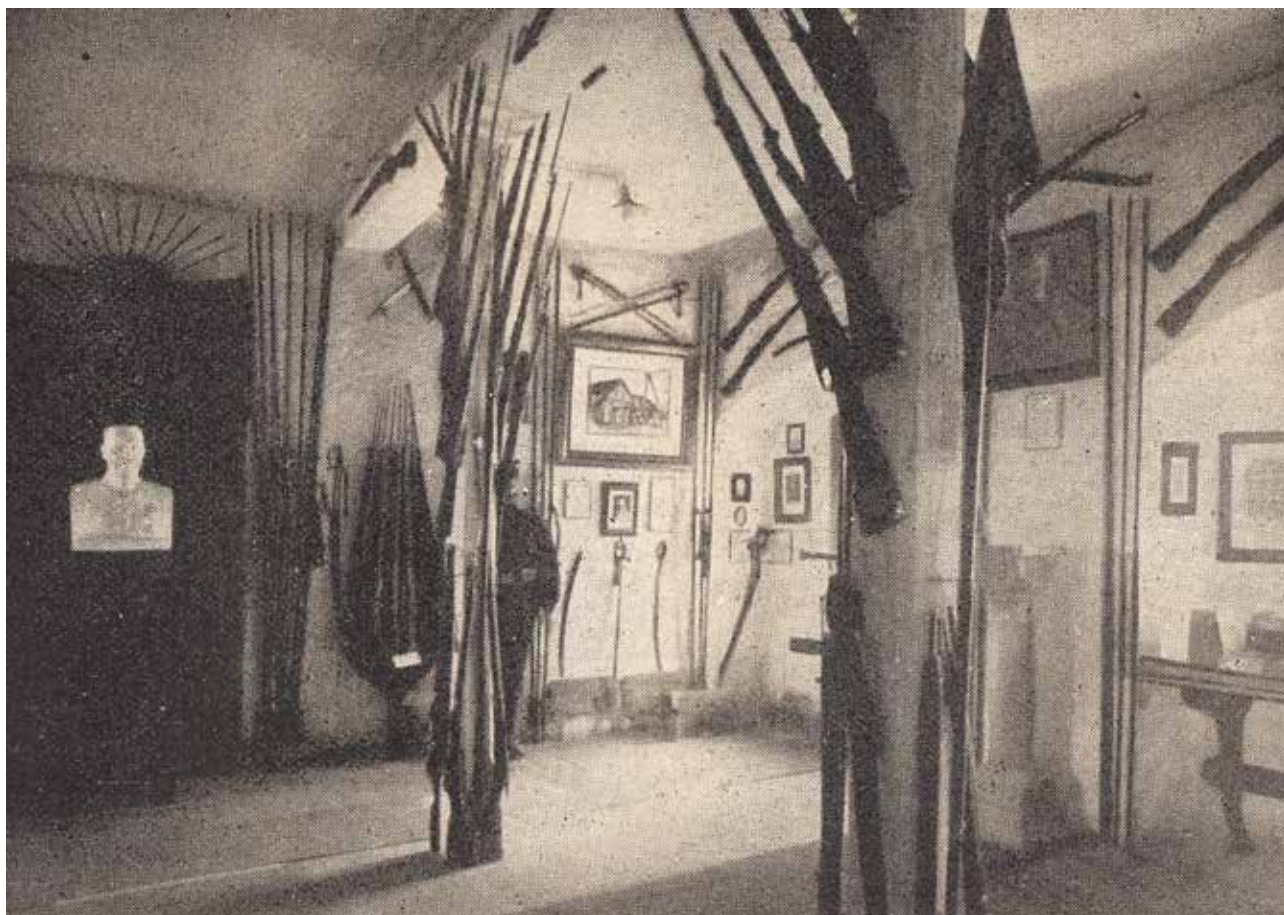
Ryc. 62: Napisana na maszynie, w dwóch językach – niemieckim i rosyjskim – odpowiedź dowódcy twierdzy pułkownika H. Bussego na pismo pułkownika Kondratiewa

Weibgen, bez tytułu, Kriegszeitung der Feste Boyen und
Stadt Lötzen", Nr 29, 27. Februar 1916, Abb. 6

przez cesarza Wilhelma II Hohenzollerna, przedstawiający cesarza i jego sztab pod wsią Grabnik, w przełomowym momencie bitwy zimowej nad Jeziorami Mazurskimi. Odręczna dedykacja pod obrazem głosiła: „Zur Erinnerung an die Schlacht bei Lyck. Grabnick, den 14. Februar 1915“ (Na pamiątkę bitwy pod Ełkiem. Grabnik, 14 luty 1915) (ryc. 63) (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 6). Innym obrazem, który w 1916 r. wchodził w skład kolekcji była akwarela namalowana przez malarza Rothgießera, wówczas kaprala, przedstawiająca w realistycznej formie skutki okupacji rosyjskiej dla mieszkańców Mazur (Vaterländische Gedenkhalle 1916).

Najprawdopodobniej w północno-wschodnim narożniku sali zgromadzone zostały pamiątki po założycielu Twierdzy Boyen, feldmarszałku i pruskim ministrze wojny Leopoldzie Hermanie Ludwigu von Boyen. Do zasług von Boyena należało, oprócz patronowania budowie twierdzy, wprowadzenie w Prusach 9 września 1814 powszechnej służby wojskowej i utworzenie Landsturmu.

Centralną częścią ekspozycji był portret feldmarszałka, namalowany w Królewcu w 1916 r. przez jego pra-siostrzenicę, Olgę von Boyen. Obok, znajdował się namalowany przez nią herb rodowy. Wyeksponowano tu również inne pamiątki подарowane pułkownikowi H. Bussemu przez cesarskiego posła von Tümplinga, ostatniego męża wnuczki feldmarszałka. Wśród nich znajdowała się szpada i pistolet skałkowy von Boyena, dokumenty oraz spisane w trzech tomach osobiste wspomnienia feldmarszałka (ryc. 59, 64-66) (Festnummer zu Eröffnung 1916, s. 6; Vaterländische Gedenkhalle 1916; NN 1916, s. 2, fig. 2, 3). Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że w tej części ekspozycji znajdowało się kilka dalszych eksponatów związanych z historią Twierdzy Boyen: fotografia budowniczego twierdzy majora Westphal (ryc. 42), imienne zaproszenie na uroczystość wmurowania kamienia węgielnego, wystawione dla Wilhelminy Kracek (ryc. 43) oraz przycisk do papieru wykonany z oryginalnego fragmentu kamienia węgielnego Twierdzy Boyen (ryc. 44).

Ryc. 63: Widok ekspozycji *Kriegszimmer* w 1916 r. Duży obraz w prawym górnym rogu, pod dwiema skrzyżowanymi szablami, przedstawia cesarza Wilhelma II Hohenzollerna i jego sztab pod wsią Grabnik

Zu unseren Bildern, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 30”, Nr 30, 15. März 1916, Abb. 2

Częścią ekspozycji uzbrojenia i sprzętu wojennego zdobytego na Rosjanach były też dwie armaty polowe i wyciągarka do drutu ustawione przed wejściem do muzeum. Wyciągarka była używana w styczniu 1915 r. przez wojska rosyjskie w okopach pod Staświnami, do niszczenia niemieckich przeszkód drutowych. Ich fotografie opublikowano w „*Königsberger Woche*” z 18 maja 1916 r. (ryc. 67) (*Zu unsere Bildern* 1916a; *Vaterländische Gedenkhalle* 1916; G. Brunner 1917, s. 13).

W drugiej połowie 1916 r., przed piętnastym sierpniem, ekspozycja, która wciąż zajmowała jedynie dwa pokoje, została poszerzona o kilka nowych działów. Zawierały one ekspozycje z czasów Zakonu Krzyżackiego, znaleziska z czasów tzw. najazdu tatarskiego odkryte przez H. K. Hess von Wichdorffa w ogrodzie przy zamku giżyckim oraz fotografie gotyckiej i współczesnej, tj. z początków XX w., zapewne ludowej, architektury Mazur. Zdaniem anonimowego autora krótkiej notatki opublikowanej w dodatku do 39 numeru „*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*”, *Gedenkhalle* zaczęła stopniowo

ewoluować w kierunku mazurskiego muzeum regionalnego, w najlepszym znaczeniu tego słowa (*Kleine Mitteilungen* 1916b).

Ze względu na znaczny wzrost liczby ekspozycji w pierwszym roku istnienia *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, jej powierzchnia ekspozycyjna okazała się niewystarczająca i wymagała znacznego rozszerzenia. Decyzja o przebudowie wnętrza masztarni została podjęta zapewne już pod koniec 1916 r. (*Freien Eintritt* 1916). Jej realizacja nastąpiła w czerwcu i lipcu 1917 r. (*Fr. Behn* 1919, s. 290). Z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że poza większą liczbą ekspozycji, układ zabytków w *Busse Sammlung* nie uległ zasadniczej zmianie. Natomiast całkowitej przebudowie poddano drugą część ekspozycji, urządzonej w 1916 r. przez porucznika R. Johna. Jej ekspozycje, zgromadzone pierwotnie w jednym pomieszczeniu, podzielone zostały między dwa działy: *Ehrenhalle* (Sala Honoru) i *Kriegsgeschichtliche Sammlung* (Kolekcję Historii Wojny). Dr H. K. Hess von Wichdorff urządził trzeci nowy dział – *Masurische Zimmer* (Pokój Mazurski).

Ryc. 64: Portret ojca chrzestnego Twierdzy Boyen, feldmarszałka i pruskiego ministra wojny Leopolda Hermana Ludwiga von Boyen, namalowany przez pra-siostrzenicę feldmarszałka, Olgę von Boyen. Przed portretem, herb von Boyenów tego samego autorstwa

Pocztówka ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

W 1917 r. elementami ekspozycji *Busse Sammlung* były nadal: szczegółowy plan cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli oraz pastela Neuendorffa, ukazująca feldmarszałka von Hindenburga zwiedzającego wykopisko¹⁵⁵. Na południowej ścianie pojawił się duży portret feldmarszałka, honorowego patrona *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*. Kamienna obudowa grobu jeźdźca znajdowała się we wnęce okiennej północnej ściany. Gliniane popielnice i inne naczynia z grobów ustawione były na wiszących na ścianach, drewnianych półkach. Zdobienia z tych naczyń oraz innych zabytków z cmentarzyska, stanowiły motywy fryzu wieńczącego ściany sali. Zmieniła się interpretacja funkcji najmniejszych z naczyń odkrytych we wnętrzu urn. Wcześniej uważano je za tzw. łzawice. Natomiast w 1917 r. opisano je jako przedmioty użytku domowego

¹⁵⁵ Opis ekspozycji *Busse Sammlung* z 1917 r. opracowany został na podstawie przewodnika G. Brunnera (1917).

¹⁵⁶ Informacja ta wskazuje, że zabytki trafiły na ekspozycje bez uprzedniej konserwacji.

Ryc. 65: Szpada i pistolet feldmarszałka von Boyena na pierwszej ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle*

„Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lözen”, Nr 35, 23. Juni 1916, Fig. 2

lub o znaczeniu symbolicznym. Obrzęd kremacji przedstawiała zawieszona na ścianie rycina. Ukazywała ona moment zbierania szczątków zmarłego ze stosu i umieszczania ich w popielnicy. Dary grobowe wyeksponowano w dwudziestu witrynach. Były to zapewne te same, dwustronne gabloty które widoczne są na fotografiach z 1916 r. (ryc. 48-50). Każda z nich miała osiem wyodrębnionych przestrzeni ekspozycyjnych, które G. Brunner określił jako gabloty (*Schaukästen*). Zabytki ułożono w nich w kolejności odkrywania na cmentarzysku, począwszy od znalezisk dokonanych w wykopie próbnym. Ekspozyty różniły się pod względem stanu zachowania. Znajdowały się wśród nich zarówno zabytki mniej lub bardziej skorodowane, ale zachowane w całości, jak też liczne, skorodowane fragmenty przedmiotów o nieokreślonej funkcji¹⁵⁶.

Ryc. 66: *Ehrenhalle*. Część ekspozycji poświęconej feldmarszałkowi i pruskiemu ministrowi wojny Leopoldowi Hermanowi Ludwigowi von Boyenowi

Fotografia ze zbiorów *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, sygn. IIIb-52

Ryc. 67: Ustawione przed wejściem do *Vaterländische Gedenkhalle* dwie rosyjskie armaty polowe i wyciągarka do drutu – widoczna za armatą po prawej stronie

Fotografia ze zbiorów Marka Kowalczyka i Kazimierza Pietrachowicza

Przestrzeń ekspozycyjna była uporządkowana i zrozumiała dla zwiedzających. Każda z gablot oznaczona została dużą literą alfabetu łacińskiego – literami: A, B, C, D, E, F. Wynika stąd, że w *Busse Sammlung*, w 1917 r., stało sześć gablot, w tym najprawdopodobniej znajdujące się tu wcześniej cztery dwustronne gabloty. Witryny z zabytkami archeologicznymi ponumerowane były cyframi rzymskimi od I do XX. Każdy z zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli opatrzony został odrębnym numerem zapisanym cyframi arabskimi od 1 do 351. Niestety, opis zawarty w przewodniku G. Brunnera nie stwarza podstaw do rekonstrukcji układu wszystkich eksponatów z tego cmentarzyska. Jak ujął to sam autor: „Przedstawienie pełnej listy znalezisk byłoby interesujące tylko dla naukowców i zmyliłoby widza. W związku z tym, w tym krótkim przewodniku, zostaną wymienione tylko szczególnie wybitne eksponaty.” (G. Brunner 1917, s. 17).

Skutki tego zaniechania, uzasadnionego popularnym charakterem publikacji, stały się widoczne dopiero w niemal sto lat po ukazaniu się przewodnika. Powojenne losy kolekcji *Busse Sammlung* sprawiły, że brak jest współcześnie podstaw

do ustalenia pełnej listy zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli. Wiadomo jedynie, iż znalazły się wśród nich: dwa wędzidła do uprzęży końskiej, sześć żelaznych noży, w tym cztery egzemplarze zdobione i dwa z zachowanymi pozostałościami drewnianej i kościanej rękojeści, siedem sprzączek i okuc pasów, jedenaście żelaznych grotów włóczni, żelazny tok włóczni, cztery żelazne umba z przedłużonym kolcem (okucia środkowej części tarczy), cztery ostrogi, mały żelazny toporek, srebrna replika zapinki prowincjonalnorzymskiej, brązowej zapinki kuszowatej, zapinka jaszczurkowata, srebrne i brązowe zapinki trójgrzebykowe i brązowe zapinki oczkowate, moneta Filipa Araba odnaleziona wraz z jedną z zapinek kuszowatych, dwa całe naszyjniki brązowe i jeden fragment takiego naszyjnika, cztery bransolety, w tym dwie wykonane z żelaza i dwie z brązu, pięć spiralnych pierścieni brązowych, sześć obrączek z drutu brązowego, trzy szersze, ornamentowane pierścienie brązowe (w formie obrączki), pierścień z brzegami wykonanymi z drutu brązowego, dwa brązowe pierścienie z płytkami, w tym jeden z oczkiem zdobionym czerwoną i niebieską emalią, sześć wykonanych z brązu paciorków i zawieszek, w tym cztery

w formie zwanej „*Bulla*” (zawieszki monetkowane), paciorki z pasty szklanej i z przezrystego szkła (melonowate i beczułkowate), paciorki ze złotą folią, unikatowy brązowy naszyjnik z półkolistymi zawieszkami i naszyjnik z drutu brązowego, dwie metalowe i jedna kościana igły do szycia, dziesięć szpil, grzebień kościany, liczne przęśliki gliniane, dwa narzędzia do obróbki drewna i garbowania skór określone jako „*Kelte*”¹⁵⁷, szczypczyki (pince-ty), nożyce oraz fragmenty innych, niewymienio-nych z nazwy narzędzi¹⁵⁸.

Ostatnia gabłota, oznaczona literą F, mie-ściła zabytki z okresów starszych i młodszych od cmentarzyska. Środkową i młodszą epokę kamienia reprezentowały, eksponowane w witrynie F.XIX, krzemienne ostrza, noże i inne narzędzia, topory kamienne, kamienna lub krzemienne siekiera, a także mezolityczne ostrze oszczepu wykonane z poroża jelenia. W witrynie F.XX wyeksponowany został znaleziony nad Łuknajnem wczesnośredniowieczny miecz wikiński z jelcem inkrustowanym metalami szlachetnymi.

Przeprowadzona w czerwcu i lipcu 1917 r. przebudowa ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, dotyczyła przede wszystkim *Kriegszimmer*. Nowe sale wystawiennicze utworzone zostały na specjalnie do tego celu zaadaptowanym poddaszu dawnej masztarni. W pokoju na parterze, zajęтым wcześniej przez

Kriegszimmer, urządzono *Ehrenhalle* (Salę Honoru). Na poddaszu i wzdłuż prowadzących tam schodów, swoje miejsce znalazły *Kriegsgeschichtliche Sammlung* (Kolekcja Historii Wojny) i *Masurische Zimmer* (Mazurski Pokój).

Ehrenhalle poświęcona była pamięci zwycięstw odniesionych w czasie I wojny światowej przez wojska niemieckich na Wschodzie¹⁵⁹. Zasadniczą część wystroju ekspozycji nadal stanowiła broń rosyjska zebrana z pól bitewnych pod Giżyckiem oraz niewybuchy i odłamki niemieckich i rosyjskich pocisków. Bezpośrednio na prawo od wejścia, znajdowała się część ekspozycji poświęcona feldmarszałkowi von Boyenowi. Jej centralne miejsce, podobnie jak w 1916 r., zajmował duży portret feldmarszałka. Pod portretem i po jego bokach rozmieszczona została broń i fotografie. Prawdopodobnie układ tej części ekspozycji był zbliżony do przedstawionego na niedatowanej fotografii zachowanej w archiwum *Kreisgemeinschaft Lötzen* w Neumünster (ryc. 66)¹⁶⁰. Pod portretem zawieszono cztery szpady i dwa pistolety skałkowe, zaś wokół, bliżej nieokreślone fotografie, ryciny i dokumenty. Centralnie nad portretem umieszczony został herb rodu von Boyen i niezwiązany z feldmarszałkiem – karabin z czasów I wojny światowej.

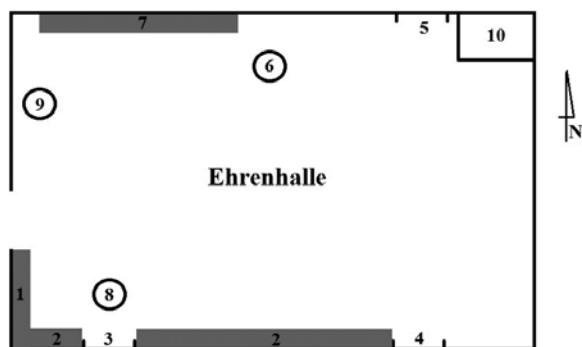
Wzdłuż południowej ściany *Ehrenhalle* wyeksponowano najważniejsze, oryginalne

¹⁵⁷ Najprawdopodobniej siekierka tulejkowa.

¹⁵⁸ Układ zabytków w gablotach (A-G – oznaczenie gabloty, I-XX numer witryny, 1-351 numer zabytku): wędzidła (C.IX.161, E.XVII.329), noże zdobione (A.II.28, A.II.34, B.VII.138, E.XV.279), noże z zachowanymi pozostałościami rękojeści (B.V.100, D.XII.230), sprzączki i okucia pasów (A.II.27, A.II.29, A.III.39, C.X.178, C.X.183, D.XII.214, E.XVII.332), grot włóczni (A.II.28, A.II.29, A.II.36, A.II.37, A.IV.74, C.IX.164, D.XIV.264, E.XV.293, E.XVI.97, E.XVIII.247, E.XVIII.351), żelazny tok włóczni (C.X.180), ostrogi (A.II.37, C.IX.169, D.XIV.267, E.XVII.332), żelazny toporek (A.II.30), moneta Filipa Araba (A.II.29), zapinki trójgrzebykowe (A.IV.47, A.IV.72, A.IV.75, A.IV.81, D.XIII.256, D.XIV.273), naszyjniki z brązu (B.VI.110, D.XII.219), fragment naszyjnika (D.XII.242), bransolety żelazne (A.II.36, D.XII.257), bransolety brązowe (B.V.107, D.XIII.251), spiralne pierścienie brązowe (A.I.15, A.I.18, D.XIV.276, E.XVI.315, E.XVIII.350), obrączki z drutu brązowego (A.I.1, A.IV.64, D.VI.128, D.XIII.250, D.XIV.271, E.XIV.274), szersze, ornamentowane pierścienie brązowe (w formie obrączki) (A.I.24, B.VI.119, D.VI.121), pierścień z brzegami wykonanymi z drutu brązowego (B.V.109), pierścień z płytką (E.XVI.299), pierścień z oczkiem zdobionym czerwoną i niebieską emalią (E.XVI.300), paciorki brązowe (B.V.97, B.VII.145), zawieszki brązowe zwane „*Bulla*” (A.I.20, A.IV.65, B.V.93, E.XV.290), paciorki szklane (A.III.53, A.IV.63, B.V.102, D.XII.219, E.XII.312, E.XVIII.349), naszyjnik z półkolistymi zawieszkami (A.I.19), naszyjnik z drutu brązowego (E.XVI.318), igły metalowe (A.I.14, B.VI.114), igła kościana (A.I.10), szpile (A.I.8, A.I.26, A.IV.73, A.IV.77, B.V.87, C.IX.166, C.IX.172, C.X.185, D.XI.204, D.XIII.239), grzebień (A.IV.76), narzędzia określone jako „*Kelte*” (D.XIII.254, D.XIII.258). Wiarygodność tej listy osłabiają pojedyncze, błędne odwołania do układu zabytków w gablotach. Zabytek A.II.28 wymieniany jest raz jako nóż, ponownie jako grot włóczni, zaś zabytek A.II.29 – jako sprzączka lub okucie pasa, jako moneta Filipa Araba i jako żelazny grot włóczni; zabytek A.II.36 – jako ostroga i grot włóczni, podobnie jak w przypadku zabytku A.II.37. Wreszcie zabytek D.XII.219 został wskazany jako paciorek szklany i naszyjnik brązowy, zaś zabytek E.XVII.332 – jako sprzączka lub okucie pasa i ostroga. Ponadto, w części przypadków, najprawdopodobniej pomyłone zostały numery witryn. Witryna VI znajdowała się w gablocie B, a nie w gablocie D, zaś witryny XII i XIV – w gablocie D, a nie w gablocie E. Przy dwóch żelaznych grotach włóczni umieszczonych w gablocie E podany został błędny – niekompletny lub pomyłony numer: E.XVI.97 i E.XVIII.247. Jeżeli zabytki ułożone był w gablotach i witrynach w narastającej kolejności numerów, to przy zapince trójgrzebykowej (A.IV.47) podany został błędny numer zabytku lub witryny, podobnie jak w przypadku żelaznej bransolety (D.XII.257) (G. Brunner 1917, s. 17-20).

¹⁵⁹ Opis ekspozycji *Ehrenhalle*, *Kriegsgeschichtliche Sammlung* i *Masurische Zimmer* z 1917 r. opracowany został na podstawie przewodnika G. Brunnera (1917) z uzupełnieniami z artykułu opublikowanego w 45 numerze „*Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen*” (W. 1917, s. 2-4).

¹⁶⁰ Fotografia w *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, sygn. IIIb-52.

Ryc. 68: Rekonstrukcja układu ekspozycji *Ehrenhalle* w 1917 r. (bez skali i zachowanych proporcji): 1 – ekspozycja poświęcona pruskiemu ministrowi wojny, feldmarszałkowi von Boyenowi, 2 – dokumenty z czasów pierwszego oblężenia Giżycka w sierpniu 1914 r. oraz biała flaga i trąbka rosyjskich parlamentarzystów, 3 – wnęka okienna z portretami admirała von Tripitza i kanclerza Rzeszy von Bethmann-Hollweg, fotografiami artystów: prof. Sauera, Petersena i Vogla oraz fotografią R. Johna, 4 – wnęka okienna z modelem wojennego parowca „Barbara” i fotografiami niemieckich dowódców na froncie wschodnim, 5 – wnęka okienna z fotografiami niemieckich dowódców na froncie wschodnim, 6 – popiersie cesarza Wilhelma II Hohenzollerna, 7 – fotografie książąt niemieckich goszczących w Giżycku u feldmarszałka von Hindenburga w siedzibie Dowództwa Frontu Wschodniego, 8 – popiersie feldmarszałka Paula von Hindenburga, 9 – popiersie generała Ericha Ludendorffa, 10 – klatka schodowa prowadząca na poddasze. Brak elementów ekspozycji na ścianie wschodniej Sali Honoru wynika najprawdopodobniej z pomyłek w określeniach stron świata w opisie Gottfrieda Brunnera (1917)

Opracowanie własne

dokumenty z czasów pierwszego oblężenia Giżycka w sierpniu 1914 r. (ryc. 68). Znalazły tam swoje miejsce pisma pułkownika Kondratiewa i pułkownika H. Bussego w sprawie poddania Twierdzy Boyen (ryc. 61, 62), meldunki patroli i zwiadu lotniczego oraz rosyjskie proklamacje dotyczące działań wojennych. Dwujęzyczna odpowiedź pułkownika H. Bussego oprawiona była w dębową ramę. Wśród dokumentów, na czarno-biało-czerwonym tle, wisiał portret dowódcy Twierdzy Boyen. Obok, na lewo od portretu, umieszczono odznakę obrońcy, wykonaną przez rzeźbiarza i podoficera Richtera. Ekspонатem, który z pewnością przyciągał uwagę zwiedzających, była biała flaga i trąbka rosyjskich parlamentarzystów. W niszy okiennej południowej ściany stał drewniany model parowca „Barbara”, wykorzystywanego jako okręt wojenny podczas walki o twierdzę (ryc. 69).

Na ścianach niszy rozwieszono fotografie dowódców wojsk niemieckich zasłużonych w walkach na froncie wschodnim I wojny światowej. Najprawdopodobniej, przynajmniej w części, były to fotografie wykonane przez oficjalnego fotografa wojennego A. Kühlewindta, często po raz pierwszy publikowane w wojennych numerach

Ryc. 69: Hans Ludwig Gnadt, ostatni dyrektor *Vaterländische Gedenkhalle* przy drewnianym modelu wojennego parowca „Barbara”

R. Madeya, 1980, *Hans Ludwig Gnadt (Nachruf)*, „Lötzener Heimatbrief”, Nr 47:1980, H. I, S. 34

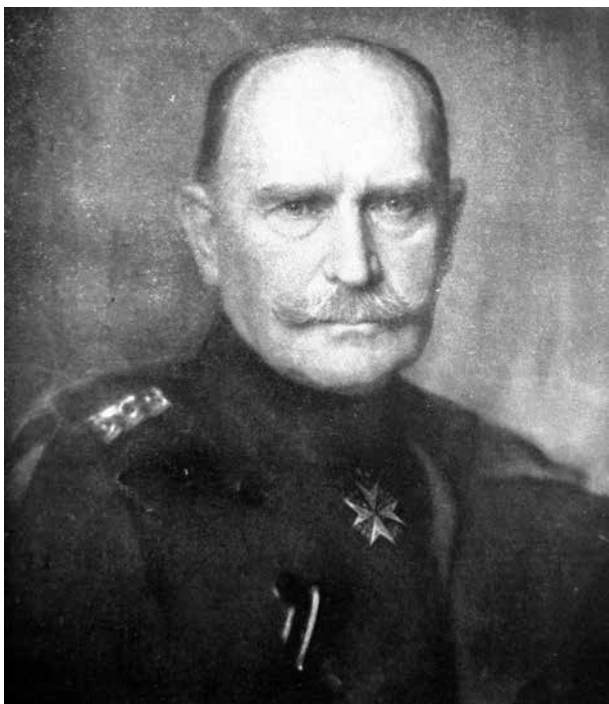
„*Königsberger Woche*” (ryc. 70). Każda z nich zaopatrzona była w podpis informujący o zasługach dowódcy. Znajdowały się tam fotografie:

- generała von Beselera, zdobywcy Modlina i Generała Gubernatora Warszawy (ryc. 71),
- generała von Scheffer-Bonadela, komendanta 25 Korpusu Rezerwowego podczas przełamania frontu pod Brzezunami (Bitwa Łódzka) 25 listopada 1914 r.,
- generała porucznika von Pappritza, gubernatora Królewca, który wcześniej, we wrześniu 1914 r. rozbudował Giżycką Pozycję Polową,
- generała von Linsingena, od lutego do marca 1915 r. dowódcy niemieckiej Armii Wschód w Karpatach, następnie dowódcy armii, a później Grupy Armijnej Lisingen walczącej na Wołyniu, szczególnie zasłużonej w walkach obronnych podczas ofensywy Brusilowa w czerwcu 1915 r.,
- generała pułkownika von Woyrscha, dowódcy Korpusu Landwehry Schlesischen, następnie Grupy Armijnej Woyrsch (ryc. 72),
- generała von Galwitza, dowódcy zwycięskich walk przy przełamaniu frontu na Narwi w lipcu 1915 r.,
- generała von Bothmera, dowódcy dywizji w Karpatach, a następnie wydzielonej grupy armijnej w Galicji (ryc. 73),
- generała Litzmanna, komendanta 3. Dywizjonu Osłonowego w letniej bitwie nad jeziorami mazurskimi oraz podczas przełamania frontu pod Brzezunami. W czasie bitwy zimowej na Mazurach, dowódcy prawego (południowego) skrzydła 8 Armii; w sierpniu 1915 r. zdobywcy Kowna (ryc. 70).

Ryc. 70: Strona tytułowa „Königsberger Woche” z 13 stycznia 1916 r. z fotografią generała von Litzmana, głównego dowódcy Armijnego Korpusu Rezerwowego podczas bitw zimowej na Mazurach

„Königsberger Woche”, J. 8, Nr 16, 13. Januar 1916

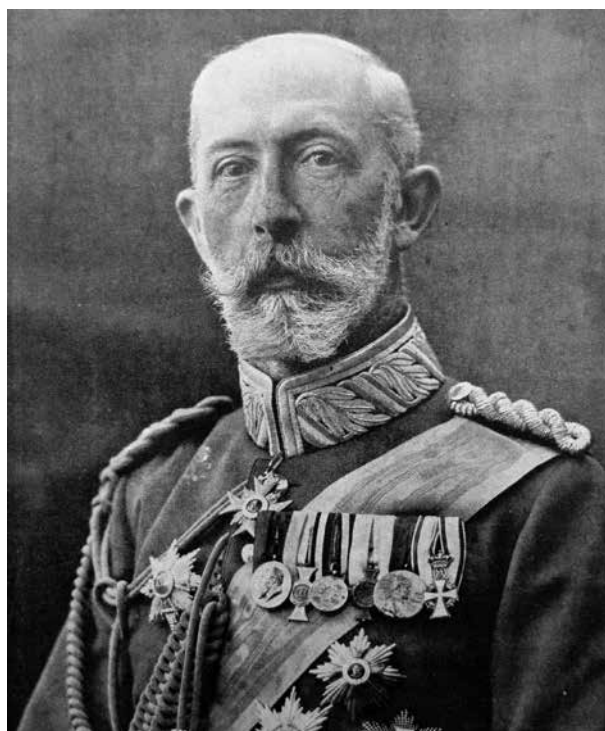
Ryc. 71: General von Beseler

„Königsberger Woche”, J. 7, Nr 48, 26. August 1915

Ryc. 72: General von Woysch

„Königsberger Woche”, J. 7, Nr 44, 29. Juli 1915

Ryc. 73: General von Bothmera

„Königsberger Woche”, J. 7, Nr 52, 23. September 1915

Prawdopodobnie w tej części *Ehrenhalle* znajdowała się również księga gości prowadzona przez pułkownika H. Bussego (E. Horn, P. Trinker, E. Böhm, W. Piel 1989, s. 163). Co prawda, nie wymieniają jej opisy z epoki, a pierwsza dostępna informacja na jej temat pojawiła się dopiero w 1936 r., ale trudno podejrzewać, że odręczne wpisy znamienitych gości nie stały się już wcześniej częścią ekspozycji (ryc. 74).

W prawej wnęce okiennej południowej ściany, po jednej stronie zawieszono zostały portrety Wielkiego Admirała von Tripitza i Kanclerza Rzeszy von Bethmann-Hollweg, którzy gościli w kwaterze głównej dowódcy frontu wschodniego von Hindenburga w Giżycku. Po przeciwległej stronie znajdowały się fotografie ukazujące: profesora rzeźby S. Sauera (Cauera), autora rzeźbiorych popiersi feldmarszałka von Hindenburga i generała Ludendorffa, malarza H. Vogla, autora wielu obrazów ukazujących Giżycko, Peterse- na, który sportretował Ludendorffa i porucznika R. Johna, autora pierwszej ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*.

Popiersia dłuta prof. S. Sauera, podarowane przez autora, wyeksponowane zostały w dwóch punktach *Ehrenhalle*. Popiersie feldmarszałka von Hindenburga stało na drewnianym, pomalowanym na brązowo postumencie, na tle okna południowej ściany (ryc. 68, 75). Obramowany zdobyczną rosyjską bronią postument, ozdobiły rzeźbione herby rodu von Hindenburg. W podobny sposób, na tle zachodniej ściany, wyeksponowano popiersie szefa sztabu, generała Ludendorffa (ryc. 68).

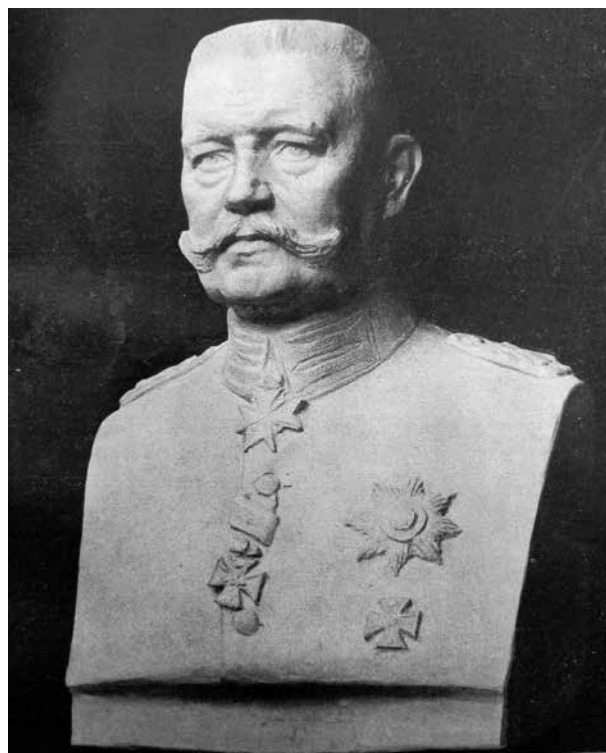
Centralną część przeciwległej, północnej ściany zajmowało ustawione na postumencie popiersie cesarza Wilhelma II Hohenzollerna (ryc. 68, 76)¹⁶¹. Wyeksponowano je, podobnie jak wcześniej w *Kriegszimmer* popiersie feldmarszałka von Hindenburga – na szarym tle, obramowane pękami kozackich lanc i rosyjskich karabinów z bagnietami. Nad popiersiem wisiał, znany już z wcześniejszej ekspozycji, obraz ukazujący cesarza w otoczeniu generałów, obserwujących bitwę o Ełk.

Cześć ściany na prawo od cesarskiego popiersia zajmowały fotografie niemieckich książąt, którzy byli gośćmi feldmarszałka von Hindenburga w giżyckiej kwaterze dowództwa frontu wschodniego: księcia Heinricha von Preußen, wielkiego księcia von Mecklemburg-Schwerin und von Baden, króla Saksonii i księcia Leopolda von Bayern. W tamtym czasie stałym gościem Giżycka,

Ryc. 74: Fotografia i odręczny wpis feldmarszałka von Hindenburga w księdze gości pułkownika H. Bussego

Lötzen, Landesverkehrsverbahn Ost- und Westpreußen e.V., 1936

Ryc. 75: Popiersie feldmarszałka Paula von Hindenburga, dłuta Stanisłausa Sauera (Cauera)

„Königsberger Woche”, J. 7, nr 37, 10. Juni 1915

kwaterującym u komendanta Twierdzy Boyen, był książę Joachim von Preußen, najmłodszy syn cesarski, pełniąc wówczas obowiązki oficera ordynansa przy dowództwie frontu wschodniego (ryc. 77).

Na lewo do cesarskiego popiersia, w niszy okiennej, wisiały kolejne fotografie dowódców wojsk niemieckich zasłużonych w walkach

¹⁶¹ Na podstawie fotografii opublikowanej w kwietniu 1917 r. (W. 1917, s. 3). Nietatowana odbitka fotografii w zbiorach *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv.*, syg. IIIb-53.

Ryc. 76: *Ehrenhalle*, północna ściana sali z popiersiem Wilhelma II Hohenzollerna. Fotografia z kwietnia 1917 r. Nad popiersiem widoczny jest obraz przedstawiający cesarza obserwującego bitwę o Etik spod wsi Grabnik. U dołu fotografii odręczny dopisek: „Obraz podarowany przez Jego Wysokość z odręcznym [cesarskim] autografem: Jego Wysokość ogląda bitwę pod Etikiem”

Zbiory Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv, syg. IIIb-53

na froncie wschodnim:

- generała Otto von Belowa, dowodzącego oddziałami w centrum 8 Armii w czasie bitwy zimowej na Mazurach i zdobywcy Etiku,
- generała pułkownika von Eichhorna, dowódcy północnego skrzydła w bitwie zimowej na Mazurach (ryc. 78),
- generała porucznika von Morgena, dowódcy 3 Dywizji Rezerwowej podczas bitwy pod Tannenbergiem i w kolejnych bitwach,
- generała porucznika von Einem sprawującego w listopadzie 1914 r. funkcję Gubernatora Placu Broni w Giżycku,
- generała Koscha, dowodzącego od listopada 1914 r. obroną Giżyckiej Pozycji Polowej,
- generała von François, głównego dowódcy I Korpusu Armijnego, a następnie dowódcy 8 Armii w Prusach Wschodnich (ryc. 79),
- generała von Scholtza, zwycięzcy walk z Rosjanami nad Biebrzą w lipcu i sierpniu 1915 r.,
- generała feldmarszałka von Mackensena.

Po lewej stronie od wejścia prowadzącego

Ryc. 77: Książę Joachim von Preußen. Fotografia wykonana przez dworskiego fotografa Ernsta Sandaua, opublikowana w „*Königsberger Woche*” z 22 października 1914 r. Podpis pod fotografią głosi: „Książę Jachim von Preußen. Najnowsza fotografia”. Moment publikacji zdjęcia oraz podpis nie były przypadkowe. Książę, najmłodszy potomek cesarza, służył w wojsku niemieckim w randze kapitana i został ranny w walkach nad Jeziorami Mazurskimi we wrześniu 1914 r. W miesiąc później, fotografia pokazywała go już w pełni zdrowego

do *Busse Sammlung* wisiał duży, barwny obraz pędzla prof. Hugo Vogla, ukazujący zwycięstwo pod Tannenbergiem. Obok, znajdowała się fotografia feldmarszałka von Hindenburga i związane z nim osobiste pamiątki. Zawieszono tam też porcelanową tablicę podarowaną przez porucznika R. Johna oraz plaketkę z podobizną generała Ludendorffa, wykonaną i podarowaną przez rzeźbiarza i podoficera Richtera. Przestrzeń nad wejściem do działu prehistorycznego zajmowała duża, monochromatyczna reprodukcja obrazu berlińskiego profesora H. Vogela, przedstawiająca von Hindenburga i Ludendorffa przy pracy, podczas ich ośmiomiesięcznego pobytu w Giżycku. Dalšie, podobne ilustracje znajdowały się nad wnękami okiennymi południowej ściany. Nad prawą wnęką, kolejny obraz autorstwa prof. H. Vogela – portret zbiorowy feldmarszałka i jego współpracowników: Ludendorffa, Hoffmanna i von Bockelberga. Nad lewą wnęką – rysunek węglem wykonany przez Dettmanna: „*Generał feldmarszałek von Hindenburg z generałem porucznikiem*

Ryc. 78: Generał pułkownik von Eichhorn

„Königsberger Woche”, J. 7, Nr 22, 22. Februar 1915

Ludendorffem i podpułkownikiem Hoffmannem”. W środku *Ehrenhalle* zwisały z sufitu rosyjskie sztandary zdobyte pod Tannenbergiem¹⁶².

W północno wschodnim narożniku *Ehrenhalle* znajdowały się drewniane, dwubiegowe schody prowadzące na poddasze. Tutaj zaczynała się ekspozycja *Kriegsgeschichtliche Sammlung* (Kolekcja Historii Wojny), wyeksponowana również w dwóch przestrzeniach na poddaszu. W niszy przy schodach stała drewniana, naturalnej wielkości rzeźba przedstawiająca rosyjskiego piechura, w oryginalnym mundurze i wyposażeniu, zdobytym w rosyjskich okopach pod Kożuchami Wielkimi, podczas walk 27 sierpnia 1914 r. W niszy wisiała też szabla rosyjskiego kawalerzysty, z dołączonym do pochwy bagnetem. Nad poręczą schodów, na lewej ścianie, rozwieszono były gęsto, jeden przy drugim, rosyjskie karabiny. Na przeciwległej ścianie wyeksponowano, oprawione w drewniane ramy pod szkłem, obwieszczenia wydawane przez komendanta Twierdzy Boyen w 1914 i 1915 r. Pierwsze z nich, najstarsze, było obwieszczeniem o wprowadzeniu stanu wojny i objęciu przez pułkownika H. Bussego najwyższej władzy cywilnej na obszarze przedpoła twierdzy. Znajdowały się tam również: dekret z 4 sierpnia 1914 r. dotyczący niepokojów wśród ludności

Ryc. 79: Generał von François

„Königsberger Woche”, J. 7, Nr 36, 3. Juni 1915

cywilnej związanych z najazdem rosyjskim, dekret z 19 sierpnia 1914 r. regulujący migrację (ucieczkę) ludności cywilnej przed nacierającym wrogiem oraz dekret z 27 lutego 1915 r. wprowadzający maksymalne ceny żywności. Świadectwem tamtych czasów była też podziurawiona kulami tablica urzędu pocztowego w Siedliskach, która służyła żołnierzom armii rosyjskiej za tarczę strzelniczą.

Schody prowadziły na jasno oświetlone poddasze, podzielone przegrodami na trzy przestrzenie ekspozycyjne. Przy wejściu, na prawej ścianie, zawieszono pięć karykatur autorstwa berlińskiego malarza Altschula, poświęconych tematowi pierwszego oblężenia Giżycka w sierpniu 1914 r. Ich reprodukcje są znane dzięki zdjęciu opublikowanemu w ostatnim numerze „*Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen*“, powielonemu następnie w formie pocztówki (ryc. 80). Tuż przy schodach znajdowała się również tablica pamiątkowa wykonana przez

¹⁶² Rekonstrukcja rozplanowania ekspozycji *Ehrenhalle* (ryc. 67), wykonana na podstawie opisu w przewodniku Gottfrieda Brunnera (1917, s. 23-27) pozostawia pustą wschodnią ścianę pomieszczenia. Fakt ten najprawdopodobniej wynika z pomyłki lub pomyłek w określeniach kierunków świata przez autora przewodnika.

Ryc. 80: Cztery z pięciu karykatur narysowanych przez berlińskiego malarza Altschula, przedstawiających sceny z pierwszego oblężenia Giżycka przez Rosjan. Pocztówka z epoki, z widokiem fragmentu ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle*

Kolekcja Grzegorza Putkowskiego

oficera batalionu landszturmu Mecklenburg-Sterlitz. Batalion ten, na przełomie 1914 i 1915 r. walczył pod Giżyckiem. Obok, ustawiono drewnianą figurę landszturmana z tego batalionu, w oryginalnym umundurowaniu i ryszunku. W pobliżu wejścia, zwiedzając mogli również obejrzyć peryskop i aparat do destylacji, zdobyte w rosyjskich okopach oraz uszkodzony, rosyjski celownik artyleryjski.

Dominującymi liczebnie eksponatami była zdobycza rosyjska broń, przede wszystkim lance, karabiny i bagnety. Część z nich zawieszono na ścianach sali. Brak jednak bliższych informacji o ich rozmieszczeniu w ramach ekspozycji w 1917 r. Na ścianach wisiały również fotografie ukazujące doniosłe momenty z czasów pobytu w Giżycku feldmarszałka von Hindenburga, a także fotografie innych wybitnych osobistości goszczących wówczas w mieście.

Poza podobiznami wybitnych postaci, ważną część *Kriegsgeschichtliche Sammlung* stanowiły szkice i ryciny pokazujące zniszczenia wojenne na Mazurach. Wypełniały one przestrzeń ekspozycyjną najbliższą schodów. Autorem szesnastu szkiców olejnych był L. von Ubisch. Ich dokładna treść

jest niestety nieznaną. Wiadomo, że ukazywały cierpienia i nieszczęścia spowodowane przez wojnę w Prusach Wschodnich. Natomiast ryciny pochodziły z portfolio „*Aus dem zerstörten Masuren*”, zawierającego 32 reprodukcje obrazów namalowanych przez Richarda Rothgiessera. Album ten wydał drukiem i opatrzył przedmową pułkownik H. Busse (aneks 4) (*Aus dem zerstörten Masuren 1916*)¹⁶³. Pierwsze trzy ryciny pokazywały miejsca w Giżycku, związane z Twierdzą Boyen i ośmioletnim pobytom w tym mieście feldmarszałka von Hindenburga: budynek komendantury twierdzy i zamek giżycki, willę „*Hindenburg-Ludendorff Haus*” oraz kamienicę kupca Jacoby. Na pozostałych uwiecznione zostały zniszczenia wsi i miast mazurskich: zniszczony przez Rosjan dwór w Okoźwie, uszkodzony przez niemiecki pocisk kościół w Pozezdrzu i zniszczone wnętrza świątyni, zniszczony majątek ziemski Gramberg pod Pozezdrem, kościół w Krukłankach z wieżą uszkodzoną przez niemiecki pocisk artyleryjski, częściowo zniszczony kościół w Budrach, grób dwunastu cywilnych ofiar z Krukłanek i okolic, rozstrzelanych przez Rosjan w sierpniu 1914 r., zniszczenia zabudowy

¹⁶³ Poza kolorowymi rycinami, wydawnictwo to zawierało drukowany komentarz do ilustracji, poprzedzony wierszowanym wstępem napisanym przez Rudolfa Presbera oraz przeglądową mapę z zaznaczoną większością miejsc pokazanych w albumie.

w Kruklanach, Siedliskach, Wydminach, Marcinowej Woli, Orzyszu, Berkowie, Rantach, Ełku i Szczytnie (aneks 4). Ryciny te rozwieszono były na dwóch dużych tablicach ustawionych w zachodniej części *Kriegsgeschichtliche Sammlung* (ryc. 81)¹⁶⁴.

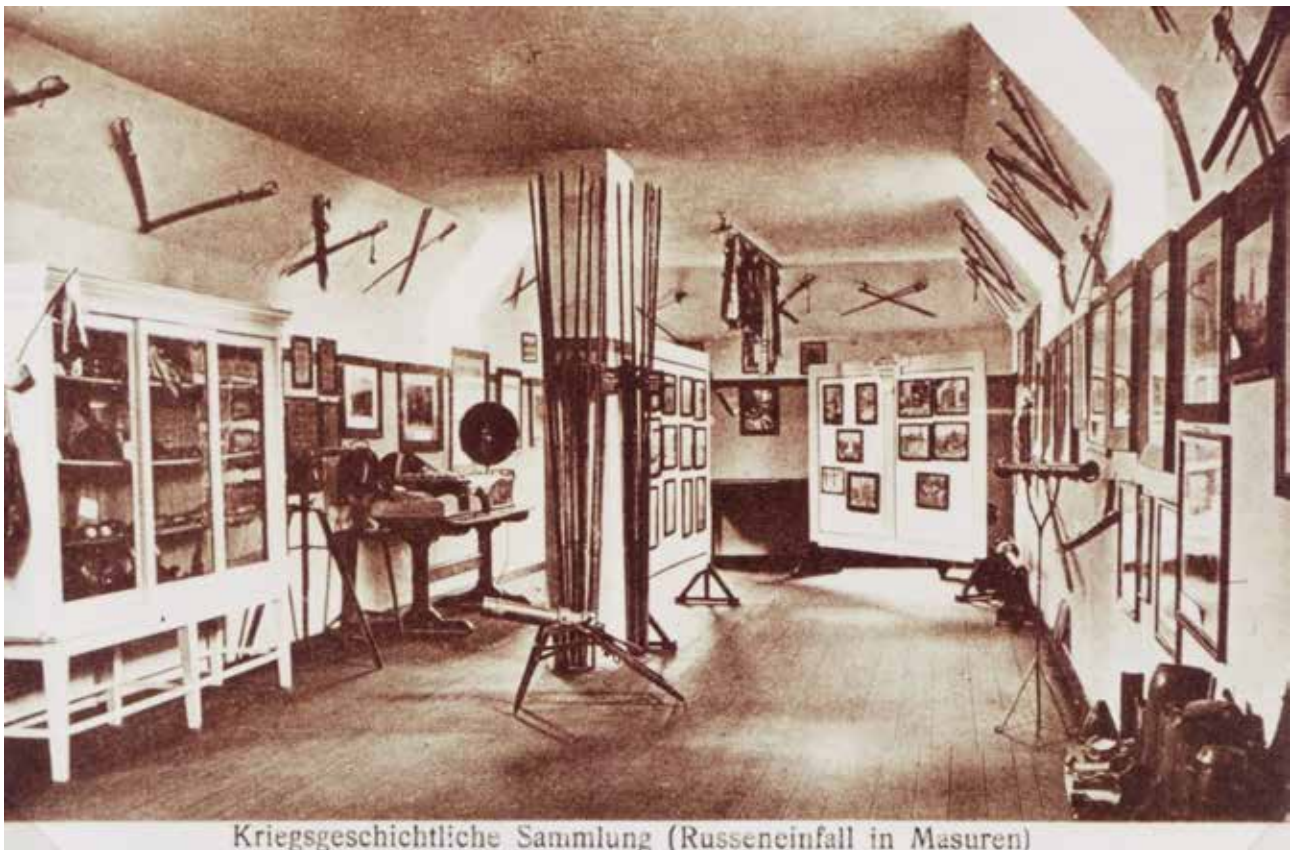
W drugiej przestrzeni ekspozycyjnej, wśród broni i wyposażenia armii rosyjskiej, zebranych z pól bitewnych pod Giżyckiem oraz elementów uzbrojenia żołnierzy armii niemieckiej znajdowały się: niemiecki reflektor przestrzelony przez rosyjskiego piechura, rosyjski lekki miotacz min, zniszczona tarcza osłonowa niemieckiego karabinu maszynowego, rosyjski karabin maszynowy, pocisk szrapnelowy, pistolet sygnalizacyjny (rakietnica), bęben, knut kozacki oraz używane przez żołnierzy rosyjskich podczas walk w okopach: łopata, kilof i świder górniczy. W centrum, na stole, pokazane zostały: rosyjski zestaw telefoniczny i prawosławne utensylia kościelne (ryc. 82, 83). Natomiast w zachodniej części tej przestrzeni ekspozycyjnej, wśród obrazów kontynuujących

Ryc. 81: Ekspozycja na poddaszu *Vaterländische Gedenkhalle: Kriegsgeschichtliche Sammlung*. Widok ze wschodu na zachód.

Na pierwszym planie, po prawej, tablice z reprodukcjami obrazów Richarda Rothgiessera ukazujących zniszczenia wojenne na Mazurach. Fotografia prawdopodobnie z lat 1934-1935, autorstwa Hermanna Schulza

Zbiory Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv, bez sygnatury

Ryc. 82: Ekspozycja na poddaszu *Vaterländische Gedenkhalle: Kriegsgeschichtliche Sammlung*. Widok z zachodu na wschód. Na pierwszym planie niemiecki karabin maszynowy i pęki lanc kozackich, pod ścianą po prawej peryskop używany przez żołnierzy rosyjskich podczas walk w okopach, w głębi tablice z reprodukcjami obrazów Richarda Rothgiessera (fotografia niedatowana)

Zbiory Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv, bez sygnatury

¹⁶⁴ Autor artykułu „*Rundgang durch die Gedenkhalle*” z kwietnia 1917 r. podał, że w *Gedenkhalle* wyeksponowanych było tylko szesnaście rycin (W. 1917, s. 3).

Ryc. 83: Ekspozycja na poddaszu *Vaterländische Gedenkhalle: Kriegsgeschichtliche Sammlung*. Widok wnętrza. Na ścianie po prawej widoczny rosyjski bęben i prawostawne utensylia. Na pierwszym planie rosyjski karabin maszynowy i peryskop. W głębi, w przeszklonej gablocie, wyeksponowana została kurtka munduru wojskowego, dalej – kozackie lance. Fotografia z lat 1934-1935?

Zbiory *Kreisgemeinschaft Lötzten Archiv*, sygn. IIIb-56, autor: Rosteck

Ryc. 84: Ekspozycja na poddaszu *Vaterländische Gedenkhalle: Kriegsgeschichtliche Sammlung*. Widok wnętrza. Drewniana figura kozaka na koniu. Podpis pod zdjęciem: „Sala broni z Kozakiem na koniu”. Fotografia z lat 1934-1935?

Zbiory *Kreisgemeinschaft Lötzten Archiv*, sygn. IIIb-54

tematykę zniszczeń wojennych na Mazurach, ustawione były dwie drewniane figury rosyjskiego sapersa (pioniera) i Kozaka w oryginalnych mundurach i z oryginalnym wyposażeniem. Precyzyjnie wyrzeźbione twarze pokazywały fizjonomię najeźdźców (ryc. 84). Na ścianach, w szklanych gablotach, rozmieszczono dalsze egzemplarze zdobytej na Rosjanach broni: rewolwer, granat ręczny, pociski, elementy broni strzeleckiej, części umundurowania. Wśród tych eksponatów znajdowały się też bogato zdobione, rzeźbione figurki wykonane przez jeńców rosyjskich. Nad drzwiami wisiał szkic ukazujący wojnę w okopach.

Niezwiązane bezpośrednio z działaniami wojennymi były gabloty, w których umieszczono monety dziękczynne (*Denkmünzen*) i banknoty

okolicznościowe (*Notgeld*) oraz bliżej nieokreślona, cenną darowiznę przekazaną przez Cäsara v. d. Ahé z Poznania. Tę część ekspozycji, o antypolskim charakterze, opisał w połowie lat trzydziestych XX w. Melchior Wańkiewicz w „*Na tropach Smętka*”: „*A miasto Biała pow. piskiego, sam to widziałem w gablocie w muzeum w Luczanach, wydała znaki pieniężne, tzw. „notgeldy”, na których wypisała z dumą: Bialla, eine deutsche Stadt, die Keinem einzigen Polen hat.*” (M. Wańkiewicz 1936, s. 185).

Ukazaniu okrucieństwa wojny i „rosyjskiego barbarzyństwa” służyły dwie fotografie wyeksponowane w drewnianych ramach pod szkłem. Pokazywały one napisy na drzwiach szkolnej stoły w Wydminach, wykonane przez niemieckich jeńców cywilnych (ryc. 85).

Fotografia 1: „*Aresztowani jako rosyjscy jeńcy dn. 22 sierpnia 1914 i następnie dn. 7 września 1914 oczekujący w Elku na rozstrzelanie. | Georg Lorek z Krukłanek | oprócz mnie 19 mężczyzn | Karl Drewello | Ferd. Brandt | ślusarz Deiling | Friedrich z Gr. Aschnaderin.*”

„*Georg Lorek. Gottlieb Mingo z Upat (Gr. Upalten) | Kropp z Wydmin | F. Brandt.*”

„*Proszę pozdrowić moje dzieci i żonę. Księżkę oszczędnościową Hansa ma moja żona. | Kropp z Wydmin wzięty do niewoli 2 września, został prawdopodobnie zastrzelony w Elku.*”

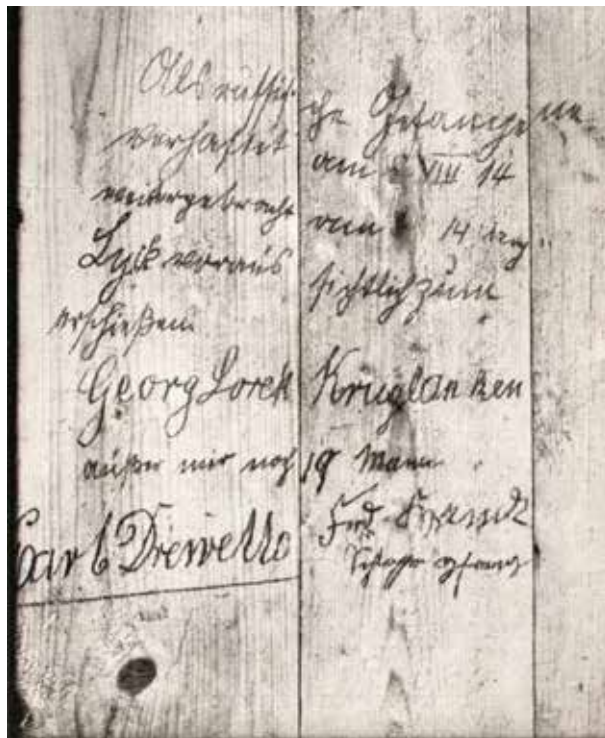
Fotografia 2: „*Siedzimy tu 45 mężczyzn o chlebie i wodzie. | Boże obdarz nas błogosławioną śmiercią.*”

Ostatnią, trzecią częścią ekspozycji muzealnej *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* w 1917 r. była mała wystawa zatytułowana *Masurische Zimmer* (Pokój Mazurski). Mieściła się we wschodniej części poddasza. Można ją uznać za początek kolekcji krajoznawczej, realizującej ideę *Heimatkunde*, rozbudowanej szczególnie w latach trzydziestych XX w. Duży wkład w jej powstanie i rozbudowę wniósł H. K. Hess von Wichdorff (A. Schmidt 1935, s. 38; 1961c, s. 278), stąd zapewne, w następnych latach zwano ją *Dr. Hess von Wichdorff Zimmer* (Pokojem dra Hess von Wichdorffa). Jej celem było ukazanie mazurskiego krajobrazu, dziedzictwa kulturowego i folkloru, mało znanego w ówczesnych Niemczech. Krajobraz traktowany był przy tym na równi jako kulturowy i naturalny. Stąd tematami ukazujących go rysunków autorstwa Altschula i akwafort wykonanych przez Fothego były budowle z czasów Zakonu Krzyżackiego oraz rodzime pejzaże. Średniowieczna architektura odwzorowana została z dużą starannością. Rysunki przedstawiały

zarówno fronty budynków, jak również ich wnętrza, sklepienia i umieszczone na nich freski. Szczególnie wyeksponowany musiał być siedemnastowieczny kafel piecowy z przedstawieniem jeźdźca, odnaleziony pod wsią Olszewo. Dodatkowo, dziedzictwo naturalne Mazur prezentowały poroża łosi i jeleni oraz kolekcja lokalnych skał i minerałów, przeniesiona najpewniej z *Busse Sammlung*, gdzie pokazywano ją rok wcześniej.

Ukazaniu kultury ludowej Mazurów służyła figura chłopki w stroju ludowym oraz model mazurskiego domu i znajdujące się w nim sprzęty, w tym oryginalne, rotacyjne żarna ręczne. Stronę ilustracyjną tej części ekspozycji tworzyły rysunki autorstwa H. K. Hess von Wichdorffa, przedstawiające mazurskie domy oraz zdobienia ich szczytów i bram. Dziedzictwo kulturowe prezentowane było w zakresie ograniczonym do historii oręża i obcych najazdów. Dlatego też znalazła się tu, wypożyczona z kościoła w Węgorzewie, średniowieczna zbroja płytowa oraz szczątki czterech siedemnastowiecznych mieszczan giżyckich i dwa skarby monet. Szkielety należały do ofiar tak zwanego „najazdu tatarskiego” z 1657 r. Ich masowy grób w ogrodzie przy zamku zbadał w maju i czerwcu 1916 r. H. K. Hess von Wichdorff (H. K. Hess von Wichdorff 1916c; 1919b). Czaszki, a być może również inne części ludzkich szkieletów, w tym z pewnością kość udowa, wyeksponowane były na niewielkich półkach zawieszonych na północnej ścianie poddasza. Pod nimi, w drewnianej, przeszklonej gablocie, znajdowały się dwa skarby monet (ryc. 86).

Pierwszy skarb, sakiewka ze srebrnymi i miedzianymi monetami z XVI i XVII w., znaleziona została przy szkielecie ludzkim odkopanym 9 czerwca 1916 r. przy zamku giżyckim. Sakiewka zawierała 76 monet, w tym: 22 szelągi ryskie królowej Szwecji Krystyny, emisje z lat 1638-1653, dziewiętnaście szelągów liwońskich tej samej władczyni, emisje z lat 1643-1654, dwa szelągi ryskie Karola Gustawa z 1654 r., jeden szeląg elbląski z 1630 r., jeden szeląg litewski Jana Kazimierza z 1652 r., dwadzieścia szelągów pruskich Fryderyka Wilhelma, emisje z lat 1653-1655, jeden szeląg pruski Jerzego Wilhelma z zatartą datą emisji, pięć dużych srebrnych monet Zygmunta III Wazy z lat 1598, 1623 i 1627 oraz pięć niezidentyfikowanych monet miedzianych z rysunkiem zatartym przez korozję, z których część mogła być platerowana srebrem (H. K. Hess von Wichdorff 1916c; 1919b). Drugi skarb, złożony z około dwustu srebrnych monet z lat 1658-1675, odnaleziony został w piwnicy majątku *Neu-Jucha*. Wykopali go żołnierze rosyjscy na przełomie 1914 i 1915 r. Po wyzwoleniu Prus Wschodnich, kupiec Karl

Ryc. 85: Ekspozycja na poddaszu *Vaterländische Gedenkhalle: Kriegsgeschichtliche Sammlung*. Fotografia napisów na drzwiach szkolnej stodoły w Wydminach, wykonanych przez niemieckich jeńców cywilnych

Lötzen, Landesverkehrsverband Ost- und Westpreußen e.V., 1936

Ryc. 86: Ekspozycja na poddaszu *Vaterländische Gedenkhalle: Masurische Zimmer*, nazwany w następnych latach: Pokojem dra Hess von Wichdorffa (*Dr. Hess von Wichdorff Zimmer*). Po lewej, zbroja płytowa wypożyczona z kościoła w Węgorzewie. Centralnie, na dwóch ścianach, północnej i zachodniej, wyeksponowane zostały rysunki ukazujące detale mazurskiej architektury. Pod nimi ustawiono krzesło wykonane z nieokorowanych bierwion brzoźowych. Na ścianie północnej, na dwóch małych półkach, ustawiono dwie ludzkie czaszki należące do ofiar tzw. „najazdu tatarskiego” z czasów potopu szwedzkiego. Przy jednej z nich, na skraju fotografii, widoczny jest fragment ludzkiej kości udowej. W gablocie poniżej umieszczono sakiewkę z miedzianymi i srebrnymi monetami wybitymi w XVI i XVII w., znalezioną przy jednej z ofiar. Drugą część gabloty zajmował skarb srebrnych monet z lat 1658-1675, odkryty w piwnicy majątku *Neu-Jucha* (obecnie Stare Juchy). Fotografia z lat 1934-1935?

Zbiory *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, sygn. IIIb-55

Gendau znalazł te monety rozrzucone na podłodze piwnicy i część skarbu – 65 monet – przekazał w czerwcu 1916 r. do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*. Pierwotnie, w skład skarbu wchodziły srebrne monety pięciogroszowe wbite w holenderskich miastach Zwolle i Deventer, liczne talary Jana Kazimierza, wyemitowane

w Toruniu i Gdańsku, szwedzkie monety Karola XI, monety Fryderyka Wilhelma I oraz prawdopodobnie również inne monety wybite w mennicy w Królewcu. Nie wiadomo, które z nich trafiły jako dar do *Gedenkhalle* (Kleine Mitteilungen 1916a; H. K. Hess von Wichdorff 1916a; 1916c; 1919a).

6.2. Przeprowadzka do *Villi Fuß* i nowa ekspozycja

Niespełna rok po ukazaniu się przewodnika G. Brunnera po *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, jej zbiory zostały przeniesione do nowej siedziby w *Villi Fuß* przy *Lycker Strasse 25* (obecnie ul. Warszawska). Jako powód przeprowadzki, Fr. Behn wskazał zaistniałe jesienią 1917 r. zmiany personalne w komendanturze Twierdzy Boyen i konieczność zwrotu budynku masztarni wojsku (Fr. Behn 1919, s. 291). Przy okazji przeprowadzki ponownie pojawiła się kwestia własności części eksponatów. Dotyczyła ona najpewniej zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, chociaż dostępne źródła nie mówią tego wprost. Problem istniał już wcześniej, o czym można wnosić na podstawie ogólnej wzmianki opublikowanej przez Fr. Behna o nieporozumieniach i oporach, jakie napotkał pułkownik H. Busse podczas tworzenia *Gedenkhalle* (Fr. Behn 1919, s. 290). Problem mógł dotyczyć wyłącznie zabytków archeologicznych, gdyż pozostałe eksponaty nie posiadały wówczas wartości zabytkowej, a ich własności nie regulowały żadne akty prawne. Natomiast w myśl Ustawy o Wykopaliskach (*Ausgrabungsgesetz*), uchwalonej 26 marca 1914 r., państwo stawało się właścicielem wszystkich zabytków archeologicznych i dysponowało nimi za pośrednictwem mężów zaufania do spraw zabytków (*Vertrauensmänner für kulturgeschichtliche Bodentaltertümer*), współpracujących z konserwatorami zabytków poszczególnych prowincji. W Prusach Wschodnich już pierwszy konserwator – Adolf Bötticher – przekazał swoje uprawnienia w zakresie zabytków archeologicznych Towarzystwu Starożytniczemu „*Prussia*”. Tradycję tę podtrzymał jego następcą na tym stanowisku, dr Richard Dethlefsen (M. J. Hoffmann 2013, s. 55-56, 97). Do królewieckiego *Prussia-Museum* przekazywana była zatem większość znalezisk odkrywanych na obszarze prowincji.

Niecałe dwa lata po zadeklarowaniu przez prof. F. E. Peisera, że *Prussia-Museum* zrzeka się praw do zabytków archeologicznych odkrytych na cmentarzysku *Kullabrücke*, zarząd Towarzystwa Starożytniczego „*Prussia*” nie był skłonny nadal respektować tej deklaracji. Przejście generała majora H. Bussego w stan spoczynku i faktyczne pozbycie się przez nowe dowództwo Twierdzy Boyen zgromadzonej przez niego kolekcji, stanowiło dogodny moment do upomnienia się przez „*Prussię*” o te zabytki. Atmosfera między królewieckim towarzystwem a twórcą *Gedenkhalle* i giżyckim magistratem musiała być napięta, skoro o urządzenie nowej ekspozycji poproszony został Fr. Behn, archeolog, asystent dyrektora *Römisch – Germanischen Zentralmuseum Mainz* w zachodnich Niemczech (Fr. Behn 1919, s. 291). *Prussia-Museum* nie wzięło tym razem udziału w pracach, pomimo wcześniejszego zaangażowania w aranżację pierwszej ekspozycji.

Głównym uczestnikiem zabiegów podjętych najprawdopodobniej z inicjatywy Towarzystwa Starożytniczego „*Prussia*” był R. Dethlefsen, ówczesny konserwator zabytków Prowincji Wschodniopruskiej i jednocześnie zastępca przewodniczącego „*Prussii*”. Jego korespondencja w tej sprawie przechowywana jest obecnie w Archiwum Państwowym w Gdańsku¹⁶⁵. Zarząd towarzystwa nie był oficjalnie zaangażowany w działania. Podstawą do wysunięcia ewentualnych roszczeń miały stać się zapewne informacje o braku odpowiedniej, nowej siedziby muzeum oraz niefachowa opieka nad zabytkami archeologicznymi. Jednocześnie, ani R. Dethlefsen ani „*Prussia*” nie zwrócili się z oficjalnym zapytaniem o wyjaśnienie tych kwestii do generała majora H. Bussego lub giżyckiego magistratu. Natomiast 25 kwietnia 1918 r. konserwator zabytków wysłał list do prof. Friedricha Lahrsa z królewieckiej Albertyny, członka Towarzystwa Starożytniczego „*Prussia*”,

¹⁶⁵ APG, sygn. 367/53.

który jako porucznik artylerii batalionu zapasowego 22 Dywizji Piechoty stacjonował wówczas w Giżycku. W liście tym prosił go w imieniu zarządu, jako członka tego stowarzyszenia, o zdobycie i przekazanie informacji na temat stanu zaawansowania uzgodnień między generałem majorem H. Busse i giżyckim magistratem w sprawie nowej siedziby *Gedenkhalle*, jej umiejscowienia i warunków lokalowych oraz zaangażowania w przenosiny zbiorów Fr. Behna i / lub innych osób. Ostatnie pytanie odsłaniało intencję listu. Chodziło w nim o informację, czy w związku z przenosinami zbiorów, planowany jest ich podział i czy *Prussia-Museum* brane jest, lub nie, pod uwagę przez decydentów jako miejsce przekazania części zabytków. Jeżeli tak, to jakich zabytków; jeżeli nie, to z jakich powodów¹⁶⁶. Prof. F. Lahrs, mając świadomość niezręcznej sytuacji w jakiej stawał go list R. Dethlefsena, odpowiadając na niego w dniu 5 maja 1918 r. zapytał, czy o wyjaśnienie powyższych kwestii może zwrócić się do burmistrza Giżycka i Fr. Behna. Zadeklarował gotowość udziału w oficjalnym rozmowach z magistratem i Fr. Behnem, odmówił natomiast podejmowania nieformalnych kroków. Swoją decyzję uzasadnił lojalnością i przyjaźnią z żołnierzami garnizonu, pochodzącymi z Mazur, Polski i Górnego Śląska. Jednocześnie poinformował, że magistrat zakupił willę przy *Lycker Strasse*, do której, w uzgodnieniu z generałem majorem H. Busse, mają zostać przeniesione zbiory z masztarni. Nie znał nowych warunków lokalowych i nie miał dostępu do starej siedziby *Gedenkhalle*, do której klucz znajdował się już w magistracie, a zwiedzanie ekspozycji wymagało oficjalnej zgody komendantury¹⁶⁷. Jak wynika z kolejnego listu R. Dethlefsena, odpowiedź ta nie była po jego myśli. Zapewnił on F. Lahrsa, że oczywiście, jako mąż zaufania „*Prussii*” może swobodnie zadać te pytania wymienionym osobom, ale nie

ma śmiałości, żeby go o to prosić, gdyż zważywszy na obowiązki służbowe, zapewne nie będzie miał czasu na „pogawędki”¹⁶⁸.

Kolejnym dokumentem w zespole Urzędu Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Województwa Prus Wschodnich jest oficjalne zaproszenie na uroczyste otwarcie nowej ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* przesłane R. Dethlefsenowi przez generała majora H. Bussego, burmistrza Giżycka Paula Schmidta i przewodniczącego Rady Miejskiej nazwiskiem Hardwig¹⁶⁹. W liście z 6 czerwca 1918 r. konserwator zabytków podziękował burmistrzowi P. Schmidtowi za zaproszenie, jednocześnie wymawiając się od uczestnictwa w uroczystości wcześniej podjętymi zobowiązaniami¹⁷⁰. Tego samego dnia R. Dethlefsen napisał list do zarządu „*Prussii*” informujący o otrzymanym zaproszeniu. Wskazał w nim prof. F. Lahrsa jako reprezentanta stowarzyszenia na tej uroczystości, oczywiście jeżeli nie przeszkodzą mu w tym obowiązki służbowe oficera¹⁷¹. W ostatnim zachowanym liście, datowanym na 10 czerwca 1918 r., dzień przed otwarciem ekspozycji, R. Dethlefsen zwrócił się z prośbą do F. Lahrsa o reprezentowanie Towarzystwa Starożytniczego „*Prussia*” na otwarciu *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* w nowej siedzibie. Zasugerował w nim, że udział w uroczystości będzie dobrym pretekstem do zadawania pytań¹⁷². Nie wiadomo, czy wysłany tak późno list dotarł na czas do adresata i czy F. Lahrsen uczestniczył w otwarciu nowej ekspozycji, na której znalazły się wszystkie eksponaty archeologiczne z *Busse Sammlung*, w tym zabytki z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli. Kolejne, nieudane próby ich przejęcia, *Prussia-Museum* podjęło już w czasach, gdy zarządzał nim dr Wilhelm Gaerte, najpierw w 1928 r., później zaś w połowie lat trzydziestych XX w.¹⁷³

¹⁶⁶ APG, sygn. 367/53, s. 3.

¹⁶⁷ APG, sygn. 367/53, s. 4-5.

¹⁶⁸ List z dn. 10 maja 1918 r., APG, sygn. 367/53, s. 6. Uwagę zwraca zmiana określenia adresata między listami z dn. 25 kwietnia i 10 maja 1918 r. Pierwszy list adresowany był do: „*Herrn Professor Lahrs Leutnant der Artillerie in Lötzen*”, zaś kolejny do: „*Herrn Oberleutnant Lahrs Ers. Batl. Inf. Reg. 22 in Lötzen*” z pominięciem tytułu profesora.

¹⁶⁹ APG, sygn. 367/53, s. 7.

¹⁷⁰ APG, sygn. 367/53, s. 8.

¹⁷¹ APG, sygn. 367/53, s. 9.

¹⁷² APG, sygn. 367/53, s. 10.

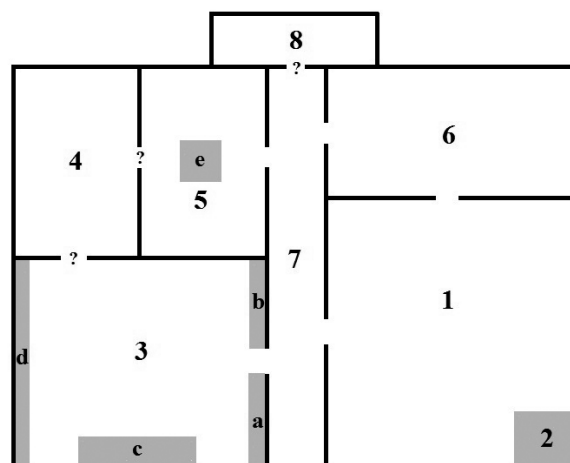
¹⁷³ Z perspektywy niemal stu lat, skuteczne starania przedwojennego magistratu i społeczności Giżycka o pozostawienie w kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* zabytków z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli należy ocenić jako nadzwyczaj cenne, nie tylko z perspektywy ówczesnych potrzeb mieszkańców powiatu giżyckiego. Dzisiaj wiadomo, że zabytki te są jedynym tak obszernym i tak dobrze zachowanym zbiorem eksponatów spośród ponad stu cmentarzysk mazurskich z pierwszych wieków naszej ery, zbadanych przez archeologów wschodniopruskich. Zatrzymane w Giżycku, nie trafiły do zbiorów *Prussia-Museum* w Królewcu i dzięki temu nie podzieliły wojennych i powojennych losów tego kolekcji.

Uroczyste przekazanie miastu *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen* i otwarcie nowej ekspozycji w siedzibie przy *Lycker Strasse 25* nastąpiło w samo południe, 11 czerwca 1918 r. Wszystkich gości obowiązywał strój galowy¹⁷⁴. Przebieg uroczystości znany jest ze sprawozdania opublikowanego przez Fr. Behna (1919, s. 291-293). *Villa Fuß* została na tę okoliczność odświętnie udekorowana. Ceremonię poprzedzał i kończył koncert orkiestry wojskowej giżyckiego zapasowego batalionu piechoty. Spośród zaproszonych gości stawili się niemal w komplecie miejscy i gminni radni oraz dowódca wojskowi. Sama uroczystość miała miejsce w nowej *Ehrenhalle*. Rozpoczął ją generał major H. Busse przekazując miastu zbiory muzealne. W przemowie wspominał swoje krótkie, bo tylko trzy i półroczne, ale bardzo owocne związki z miastem, bardzo ogólnie nawiązał do problemów związanych z losami *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, podkreślając jednocześnie zainteresowanie jej losami samego cesarza, jak i feldmarszałka von Hindenburga. Feldmarszałek przysłał z tej okazji telegram z gratulacjami i wyrazami poparcia dla idei przekazania *Gedenkhalle* na rzecz Giżycka. Generał major H. Busse określił darowaną miastu kolekcję jako dzieło swego życia. Podziękował też wszystkim osobom zaangażowanym w tworzenie i rozwijanie *Gedenkhalle*, wymieniając z imienia H. K. Hess von Wichdorffa, sędziego wojennego R. Johna, podoficera Hacka, kapitana Mieche, kaprała Rothgießera, pana Rieversa i Fr. Behna. Następnie, w zastępstwie chorego burmistrza, zabrał głos jego asystent Lehmann, dziękując generałowi majorowi H. Bussemu za tak wspaśniały dar. Z kolei Przewodniczący Rady Miasta, obrońca sądowy Hardwig, w kwiecistej przemowie przedstawił bliskie związki komendanta Twierdzy Boyen z Giżyckiem. Jako ostatni zabrał głos Fr. Behn wskazując na doniosłą rolę muzeum w rozwijaniu patriotyzmu. Ostatnią częścią uroczystości było zwiedzanie nowej ekspozycji (Fr. Behn 1919, s. 291-293).

Sprawozdanie Fr. Behna umożliwia także rekonstrukcję obrazu ekspozycji w nowej siedzibie *Vaterländische Gedenkhalle* (ryc. 87) (Fr. Behn 1919, s. 293-295)¹⁷⁵. Jej zwiedzanie rozpoczynało się w sieni. Znajdowała się tu ekspozycja broni z czasów I wojny światowej, uzupełniona dokumentami z czasów oblężenia, mapami sztabowymi wystawianymi przez komendanta twierdzy

oraz planami fortyfikacji polowych i działań wojennych. Większe egzemplarze zdobycznych militariów, między innymi karabiny maszynowe, miotacze min, osłony strzeleckie, były wyeksponowane na ganku willi.

Na prawo od sieni znajdowała się duża sala wystawowa, uzyskana dzięki wcześniejszemu wyburzeniu ścian działowych, która mieściła kolekcję *Busse Sammlung* (ryc. 87). Jej podstawą były nadal zabytki z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, wyeksponowane w gablotach przeniesionych z budynku starej maszarni. Motywy zdobnicze tych znalezisk posłużyły jako inspiracja ozdobnego fryzu, namalowanego na ścianach tej sali. Zabytki z grobów rozmieszczone były w gablotach w zespołach, w jakich odkryto je na cmentarzysku. Towarzyszyły im fotografie grobów, wykonane podczas wykopalsk. Jedyne gliniane popielnice, ze względu na ich duże rozmiary, ustawiono na ozdobnych półkach zawieszonych na ścianie, na wprost gablot. Bezpośredni dostęp do nich zagradzały zwiedzającym

Ryc. 87: Próba rekonstrukcji rozplanowania parteru *Villi Fuß* z ekspozycją *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*: 1 – *Busse Sammlung*, 2 – ekspozycja geologiczna w narożniku *Busse Sammlung*, 3 – *Ehrenhalle*, 4 – pokój narożny i 5 – pokój środkowy z *Kriegsgeschichtliche Abteilung*, 6 – działy poświęcone czasom Zakonu Krzyżackiego i mazurskiej kulturze ludowej, 7 – ekspozycja broni i dokumentów z czasów I wojny światowej, 8 – ganek z ekspozycją dużych egzemplarzy broni, a – ekspozycja poświęcona feldmarszałkowi von Boyenowi, b – *Busse-Abteilung*, c – popiersia: cesarza Wilhelma II Hohenzollerna, feldmarszałka von Hindenburga i generała Ludendorffa, d – ściana z portretami, e – stół z gipsowymi modelami niemieckiego i rosyjskiego okopu, ? – prawdopodobne przejścia pomiędzy salami

Opracowanie własne na podstawie Fr. Behn, *Die Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, „Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia”, H. 22/23:1919, s. 289-296

¹⁷⁴ APG, sygn. 367/53, s. 7.

¹⁷⁵ W przenoszeniu eksponatów do nowej siedziby muzeum brali udział: mieszkaniec Giżycka pan Rievers oraz dwaj żołnierze z batalionu zapasowego 18 pułku piechoty Landwehry stacjonującego w Giżycku: geolog Renck i nauczyciel Otto (Fr. Behn 1919, s. 291).

barierki. Mniejsze egzemplarze naczyń przykryte były szklanym kloszem. Na ścianie wisiał również plan cmentarza, zaś w bliżej nieokreślonej części sali znajdowała się rekonstrukcja kamiennej skrzyni z grobu jeźdźcy. Było to zatem niemal wierne powtórzenie aranżacji pierwszej wystawy *Busse Sammlung* z 1916 r. (ryc. 48-51). Jej nowe elementy stanowiły: fotografia modelu germańskiego wojownika z I-IV w. n.e. oraz przedstawienie germańskiego wodza, skopiowane z kolumny Trajana. Obie ilustracje były darem przekazanym przez *Römisch-Germanischen Zentral Museum Mainz*. Na wystawie znalazły się również, znane już z wcześniejszej ekspozycji, zabytki archeologiczne ze starszych okresów pradziejów oraz wikingi miecz z Łuknajna. Ich rozmieszczenie nie jest jednak znane. W zachodnim narożniku sali wyeksponowany został niewielki zbiór eksponatów geologicznych, ukazujący bogactwo i różnorodność typów skał występujących w okolicy Giżycka. Zbiór ten musiał powstać tuż po opublikowaniu przewodnika Gottfrieda Brunnera.

W mniejszej sali, przylegającej od wschodu do *Busse Sammlung*, znajdował się najmniejszy z działów muzeum, poświęcony czasom Zakonu Krzyżackiego i kulturze ludowej Mazurów (ryc. 87). Znalazła tu swoje miejsce zbroja płytowa wypożyczona z kościoła w Węgorzewie, znaleziska siedemnastowiecznych monet oraz zbiór obrazów różnych autorów, ukazujących widoki budowli z czasów Zakonu. Kultura ludowa Mazurów reprezentowana była nader skromnie, jedynie przez model chałupy i części tradycyjnego stroju kobiecego.

Najprawdopodobniej *vis a vis Busse Sammlung*, po przeciwległej stronie sieni, znajdowała się *Ehrenhalle*, poświęcona dowódcom walk z czasów I wojny światowej, toczonych na Mazurach. Podstawową częścią tej wystawy były znane już wcześniej eksponaty. Bezpośrednio na lewo od wejścia zgromadzono pamiątki po feldmarszałku von Boyen (ryc. 87). Nowym elementem, powstałym w wyniku przearanżowania wcześniejszej ekspozycji, był *Busse-Abteilung* (dział Bussego), honorujący pomysłodawcę i twórcę *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, obrońcę giżyckiej Twierdzy Boyen, generała majora H. Bussego. Dział ten znajdował się bezpośrednio na prawo od wejścia. W bogatym zbiorze pamiątek z czasów oblężenia twierdzy, obok dokumentów wystawionych przez komendanta: apeli, obwieszczeń i zamówień, fotografii z okresu działań wojennych, eksponowane były również: zdobyczna broń, model parowca Barbara – giżyckiego okrętu wojennego oraz dwa szczególne przedmioty:

biała flaga i trąbka rosyjskich parlamentarzystów. Wśród nich znajdowały się oryginały pism: wezwania do poddania twierdzy wysłane przez pułkownika Kondratiewa i odpowiedzi pułkownika H. Bussego. Najprawdopodobniej w tej samej formie, *Busse-Abteilung* przeniesione zostało następnie do starej siedziby muzeum, gdzie eksponowane było jeszcze w połowie lat trzydziestych XX w. (ryc. 88).

Wzdłuż krótszej, zachodniej ściany *Ehrenhalle* wyeksponowano popiersia: cesarza Wilhelma II Hohenzollerna oraz feldmarszałka von Hindenburga i generała Ludendorffa, ustawione na tle obrazów namalowanych przez H. Vogela, przedstawiających feldmarszałka (ryc. 87). Na północnej ścianie, naprzeciwko ekspozycji poświęconych feldmarszałkowi von Boyenowi i generałowi majorowi H. Bussemu, rozwieszono zostały fotografie: cesarza, von Hindenburga, Ludendorffa, książąt niemieckich, oficerów dworu cesarskiego i dowódców, wszystkie z autografami sportretowanych osób. Punktem centralnym był obraz przedstawiający cesarza i jego sztab pod wsią Grabnik, podczas bitwy na Mazurach, z odręcznym autografem monarchy.

Z *Ehrenhalle* musiało prowadzić przejście do tak zwanego pokoju narożnego. W nim oraz w tak zwanym pokoju środkowym, umieszczone zostały eksponaty, które w następnych latach wchodziły w skład *Kriegsgeschichtliche Abteilung* (Dział Historii Wojny) (ryc. 87). W pokoju narożnym zwracały uwagę trzy figury w oryginalnych

Ryc. 88: *Ehrenhalle*. Zachodnia ściana sali z widocznym przejściem do *Busse Sammlung*. Po lewej, część ekspozycji poświęconej Leopoldowi Hermanowi Ludwigiowi von Boyenowi, po prawej, *Busse-Abteilung* ze zdjęciem pułkownika Bussego oraz białą flagą i trąbką rosyjskich parlamentarzystów. Fotografia z około 1934-1935 r.

rosyjskich mundurach: kozaka, sapera i piechura oraz prowizoryczny rosyjski drogowca z terenu Prus Wschodnich. Obok niego wisiały fotografie inskrypcji wykonanych na drzwiach stodoły w Wydminach przez więzioną tam mazurską ludność cywilną. W trzech szafach-gablotach wyeksponowane zostały małe egzemplarze broni i inny sprzęt wojskowy, fragmenty mundurów, odznaczenia, a także przedmioty wykonane przez jeńców rosyjskich podczas pobytu w obozach jenieckich. Na płaskim pulpicie ułożono wojenne pieniądze

zastępcze (*Kriegsgeld*). W pokoju środkowym znajdowała się figura w mundurze meklemburskiego landsturmana, upamiętniająca szczególne zasługi tej formacji wojskowej w obronie Giżyckiej Pozycji Polowej. Wyeksponowano tu również dalsze egzemplarze broni. Na ścianach wisiały olejne obrazy autorstwa L. von Ubischa i fotografie ukazujące sceny z czasów oblężenia Twierdzy Boyen i walk o Giżycką Pozycję Polową. Centralną część pokoju zajmował stół z gipsowymi modelami niemieckiego i rosyjskiego okopu (Fr. Behn 1919, s. 294-295).

6.3. Powrót do budynku starej masztarni. Lata dwudzieste i początek lat trzydziestych XX w.

Nieznana jest dokładna data powrotu zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle* do pierwotnej siedziby w budynku starej masztarni przy giżyckim zamku¹⁷⁶. Nastąpiło to najprawdopodobniej po 1919 r., nie później jednak niż w pierwszej połowie 1922 r. Szóstego czerwca 1922 r., zbiory *Gedenkhalle*, umieszczone już na powrót w budynku masztarni, obejrzał feldmarszałek Paul von Hindenburg. Był to pierwszy i najprawdopodobniej ostatni raz, kiedy odwiedził on muzeum. Wcześniej, ze względu na inne obowiązki, nie uczestniczył bowiem ani w pierwszym ani w drugim uroczystym otwarciu ekspozycji *Gedenkhalle*. Jednak za każdym razem wysyłał telegram z gratulacjami.

Zwiedzanie *Vaterländische Gedenkhalle* było jednym z ostatnich punktów uroczystości związanych z jednodniowym pobytem feldmarszałka w Giżycku. W triumfalnym przejeździe samochodem przez miasto, którego trasa prowadziła z rynku, obok willi *Hindenburg-Ludendorff* do dworca kolejowego, a następnie pod zamek giżycki, towarzyszyły mu tłumy mieszkańców i korpus oficerski (ryc. 89). Przed *Gedenkhalle* powitał go H. K. Hess von Wichdorff. Następnie, w jego asyście, feldmarszałek rozpoczął zwiedzanie muzeum. Relacja opublikowana następnego dnia w „*Lötzener Zeitung*” zawierała informacje o nazwach poszczególnych części ekspozycji oraz eksponatach, które szczególnie zainteresowały szacownego gościa. Dr H. K. Hess von Wichdorff oprowadził feldmarszałka po ekspozycji archeologicznej, pokazując mu zabytki odkryte

na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli. Von Hindenburg zwrócił też uwagę na miecz wikiński, znajdujący się na wystawie. Następnie, rolę przewodnika przejął nauczyciel Helmut Meye. W jego asyście, feldmarszałek obejrzał zbiory *Kriegsgeschichtliche Sammlung* (Kolekcję Historii Wojny), *Heimatkundliche Sammlung* (Kolekcję Krajoznawczo-Historyczną) oraz *Ruhmeshalle* (Salę Sławy). Spośród zbiorów *Heimatkundliche Sammlung* szczególną uwagę gościa zwróciły eksponaty z czasów „najazdu tatarskiego” w 1657 r. oraz oryginalny tekst Pieśni mazurskiej (*Masurenlied*), a także ekspozycja ukazująca czasy Zakonu Krzyżackiego. Natomiast w *Ruhmeshalle* wrzuciły go zdjęcia niemieckich książąt i dowódców wojskowych (Hindenburg in Lötzen 1922, s. 2). Na uwagę zasługuje zmiana niektórych nazw w stosunku do znanych wcześniej części ekspozycji. *Heimatkundliche Sammlung* powstała najprawdopodobniej w wyniku rozbudowy *Masurische Zimmer*. Natomiast informacja o portretach niemieckich książąt i dowódców wojskowych wskazuje, że *Ruhmeshalle* to inna nazwa *Ehrenhalle*.

Odwiedziny feldmarszałka von Hindenburga w *Gedenkhalle* były ważnym wydarzeniem w jej historii. Uwieczniono je przynajmniej na dwóch fotografiach, wydanych następnie w formie pocztówek. Pierwsza (ryc. 21:a), ukazuje burmistrza P. Schmidta i H. Meyego oraz znakomitego gościa - feldmarszałka von Hindenburga, pozujących na tle wejścia do muzeum. Druga (ryc. 89) przedstawia licznie zgromadzonych oficerów oraz

¹⁷⁶ Brak jest na ten temat jakichkolwiek informacji, gdyż okres od drugiej połowy 1918 do czerwca 1928 jest praktycznie nieudokumentowany w historii *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*.

Ryc. 89: Feldmarszałek von Hindenburg i korpus oficerski przed *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, już po powrocie zbiorów do budynku przyzamkowej masztarni. 6 czerwca 1922 r.

Pocztówka ze zbiorów autora

samego feldmarszałka, stojących na odświętnie udekorowanym placu przed siedzibą *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*¹⁷⁷.

Nie wiadomo, czy odwiedziny feldmarszałka wpłynęły na zwiększenie zainteresowania mieszkańców powiatu giżyckiego ekspozycją muzealną i czy przyczyniły się do jej rozbudowy. Wcześniej, wiosną 1922 r. do zbiorów *Busse Sammlung* przekazany został topór kamienny znaleziony w Giżycku, przy szosie do wsi Świdry (tabl. 99:b,c).

Rok po wizycie, kolekcja archeologiczna wzbogacona została o kolejne dary. Kartoteka archeologiczna A. Schmidta i informacje z archiwalnych metryczek wymieniają: mały topór kamienny z obszaru powiatu ełckiego, przekazany przez dyrektora Schimkata z Giżycka¹⁷⁸, topór kamienny z Nowej Rudówki, znaleziony przez ucznia liceum, a подарowany przez nauczyciela nazwiskiem Mattles, topór kamienny ze Sterławek Wielkich – dar mieszkańca tej wsi nazwiskiem

Poddig, naszyjnik brązowy z Bogaczewa, uzyskany od gospodarza Kasprzycka, sołtysa wsi Jagodne Wielkie i topór kamienny z Jeziorka (aneks 2, karty: 29, 32, 41, 67, tabl. 51:d,e,f, 61). Szczególnie interesujące okoliczności odkrycia związane były z czworościenną siekierą z krzemienia pasiastego, pochodzącą z giżyckiej dzielnicy *Villa Nova* (obecnie Wilanów). Trafiła ona do zbiorów *Gedenkhalle* również w 1923 r. Odkryto ją na skraju piaskowni, bezpośrednio przy drodze do dzielnicy *Villa Nova*. Towarzyszyła jej druga, mniejsza, niezachowana siekiera krzemienista. Oba przedmioty znalezione zostały przy dwóch szkieletach dziecięcych (aneks 2, karta 21). Niewątpliwie, piaskownia zniszczyła podwójny grób lub dwa groby z epoki kamienia, związane najprawdopodobniej z kulturą amfor kulistych. Same szkielety i towarzyszące im szczątki świni (czaszka i kły) zostały zbadane 5 maja 1935 r. (tabl. 91:b) (M. Karczewska, M. Karczewski 2017, s. 639).

¹⁷⁷ W pierwszym i drugim uroczystym otwarciu *Gedenkhalle*, obok generała majora H. Bussego i dr. H. K. Hess von Wichdorffa, pierwszoplanową rolę odgrywali wojskowi zaangażowani w jej utworzenie. Podczas wizyty von Hindenburga w Giżycku w 1922 r. na scenie pojawił się po raz trzeci H. K. Hess von Wichdorff, a po raz pierwszy – H. Meye. Natomiast fetowani wcześniej: twórca *Vaterländische Gedenkhalle* oraz żołnierze są nieobecni w relacji z wydarzenia (Hindenburg in Lötzen 1922, s. 2).

¹⁷⁸ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1892/1, s. 131, 132.

W następnym roku, szczególnym darczyńcą okazał się rolnik Wesolleck ze Staświn. W kwietniu przekazał do muzeum zespół zabytków odkrytych podczas kopania torfu w torfowisku Łąki Staświńskie koło wsi Upały. Znalazły się wśród nich dwa ostrza kościane, z których jedno miało wyżłobioną pazę na zbrojniki krzemienne, kościany grot strzały oraz kiel dzika ze śladami obróbki i dwie części szczęki ryby (aneks 2, karty: 9, 10, 11, 15, tabl. 69:a). W tym samym 1924 roku, nauczyciel Rosteck ze wsi Świdry podarował *Vaterländische Gedenkhalle* fragment topora kamiennego (aneks 2, karta 64, tabl. 59:c-f). Brak źródeł uniemożliwia niestety stwierdzenie, czy również kolekcje innych działów muzeum wzbogaciły się w tym czasie o nowe eksponaty. Jest to bardzo prawdopodobne, gdyż dziesiąta rocznica wybuchu I wojny światowej była obchodzona uroczystie przez większość państw zaangażowanych w ten konflikt zbrojny, co musiało skutkować również wzrostem zainteresowań gżyżką *Vaterländische Gedenkhalle*.

Na temat rozbudowy kolekcji muzealnej w drugiej połowie lat dwudziestych XX w. wiadomo bardzo niewiele. Siedemnastego czerwca 1926 r. właściciel ziemski nazwiskiem Zachal z Wyszowatych odnalazł w torfowisku koło tej wsi motykę z poroża jelenia, którą przekazał do muzeum (aneks 2, karta 26). Natomiast w 1928 r. Anna Lorek z Wężówki podarowała siekiere krzemioną (aneks 2, karta 34, tabl. 53:a-c). W drugiej połowie tego roku, do zbiorów *Busse Sammlung* trafił też bogaty zbiór zabytków z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów w *Klein Stürlack* (Sterławkach Wielkich). Jego liczebność była zapewne zbliżona do liczby eksponatów z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, gdyż w czasie czterotygodniowych wykopalisk, H. Meye odkrył przynajmniej

443 groby (M. Karczevska 1999, s. 239, 245, aneks 2, karty: 43-58). W 1929 r. nieznanemu darczyńcy przekazał *Vaterländische Gedenkhalle* gliniane grzędło do sieci odnalezione w rzece Sapinie (tabl. 106:a,b).

Najprawdopodobniej w latach dwudziestych XX w. własnością *Busse Sammlung* stało się też kilka innych eksponatów archeologicznych. W kartotece A. Schmidta brak jest wprawdzie dat ich pozyskania do zbiorów muzealnych, ale właśnie na tej podstawie można założyć, że nastąpiło to przed objęciem przez niego stanowiska dyrektora *Vaterländische Gedenkhalle Lözen*. Właściciel ziemski nazwiskiem Trolinn z Wydmin podarował motykę z poroża jelenia, odnanioną w torfowisku Łąki Staświńskie (aneks 2, karta 27). Trzy topory kamienne podarowali panowie: Wald z Wydmin i Sbrzeszny z Jeziorka oraz nauczyciel H. Meye. W odróżnieniu od dwóch pierwszych eksponatów, odnalezionych na terenie powiatu gżyżkiego, topór przekazany przez H. Meyego pochodził z Olsztyna (aneks 2, karty: 30, 31, 33)¹⁷⁹. Depozytem uzyskanym od H. Meyego była również motyka z poroża jelenia, pochodząca ze wsi Grzybiny koło Dąbrówna, w dzisiejszej gminie Ostróda (aneks 2, karta 23). Spoza powiatu gżyżkiego do zbiorów *Busse Sammlung* trafiło też ciosło – motyka kamienna odnaleziona na gruntach wsi Mazury w dzisiejszym powiecie oleckim, podarowana przez panią Amelie Pomaska z domu Romanath z Gżyżka (aneks 2, karta 66). Nie wiadomo dokładnie, jakie były losy zdobionego topora kamiennego, odkrytego przez pana Fenglera, właściciela majątku ziemskiego *Relken* w Ogródkach¹⁸⁰. Mógł on zarówno trafić do zbiorów *Gedenkhalle*, jak też do *Prussia-Museum* w Królewcu, skąd do Gżyżka przekazano jego kopię (aneks 2, karta 73; W. Gaerte 1929, s. 26, ryc. 14c).

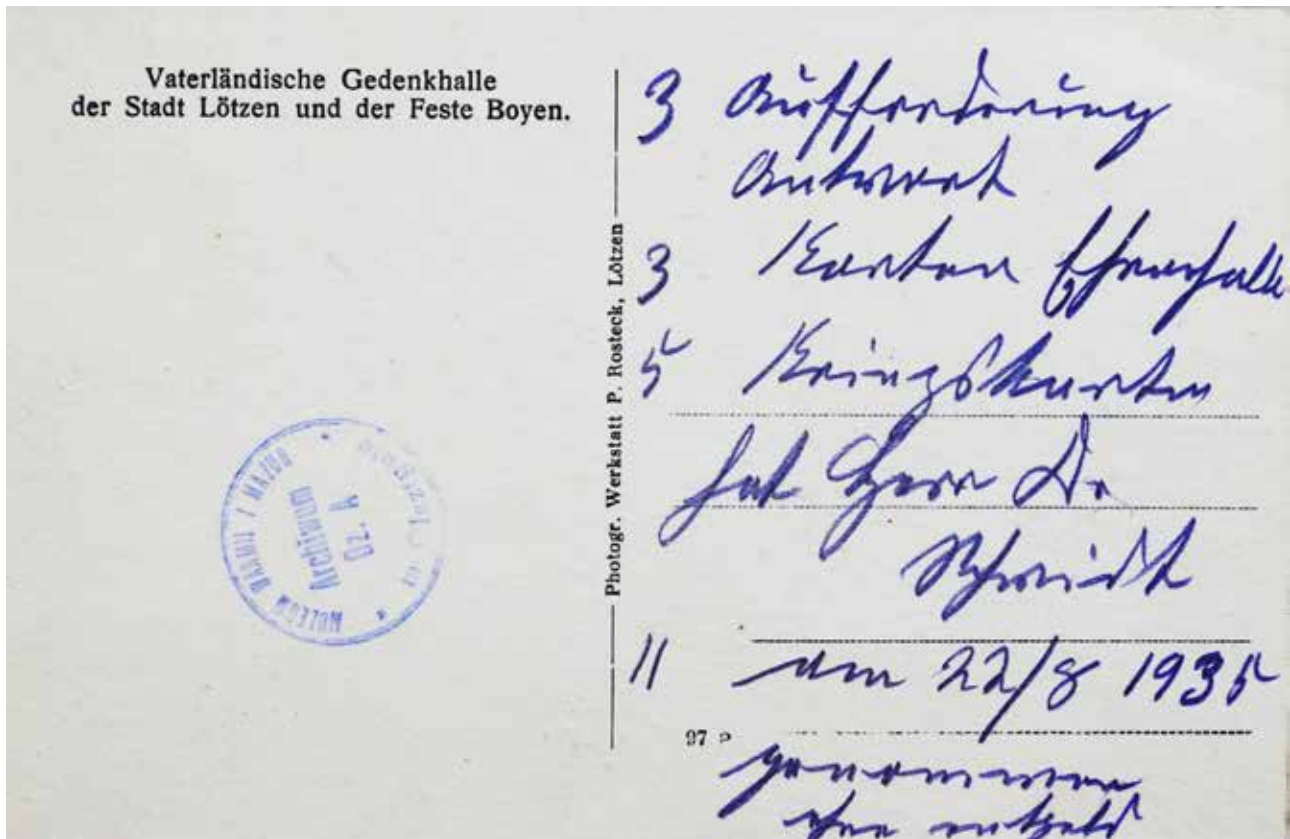
6.4. Lata 1934-1935. Wielodziałowe *Heimatmuseum*

W 1934 r., wraz z rozszerzeniem misji muzeum, nastąpiła istotna reorganizacja zbiorów oraz rozbudowa ekspozycji krajoznawczej (ryc. 90). Gżyżka *Gedenkhalle* nie posiadała magazynów i cała

kolekcja była eksponowana na stałych wystawach. Wiele pozyskanych wcześniej eksponatów uległo z czasem uszkodzeniu przez wilgoć i na skutek przemieszczania w obrębie wystawy. Eksponaty

¹⁷⁹ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 24/5, s. 281-283.

¹⁸⁰ Oryginalność tego zabytku, podobnie jak kamiennej kuli do bolasy z Ogródków, budzi wątpliwości ze względu na niezwykłą formę zdobienia i staranność wykonania. Ornament na toporku miał zdaniem O. Wirtha przedstawiać drzewo życia (aneks 2, karty 73, 90; W. Gaerte 1929, s. 26, 34, ryc. 14c, 21a).

Ryc. 90: Rewers pamiątkowej pocztówki z fotografią ekspozycji *Vorgesichtliche Sammlung* z połowy lat trzydziestych XX w., z pełną używaną wówczas nazwą muzeum: *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen*

Zbiory Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

te zostały usunięte¹⁸¹. Natomiast przedmioty nie spełniające wymogów nowej ekspozycji, przeznaczono na wymianę. Jednocześnie dążono do nadania wystawom nowoczesnego charakteru. Istniejące wcześniej działy zostały rozbudowane lub zreorganizowane. Otrzymały przy tym nowe nazwy. *Busse Sammlung* stała się częścią *Heimatkundliche Abteilung* (Działu Krajoznawczo-Historycznego). Utrzymano jako największą ekspozycję *Kriegsgeschichtliche Abteilung* włączając do niego zbiory *Ehrenhalle* (A. Schmidt 1935, s. 38-39; 1961c, s. 279-284). Uporządkowana i rozbudowana kolekcja mundurów i uzbrojenia, którą opiekował się Helmut Jackel, przyniosła górnemu muzeum reputację placówki posiadającej najbogatsze i najbardziej interesujące zbiory ukazujące wydarzenia wojenne z lat 1914-1915 w Prusach Wschodnich (H. L. Gnadt 1962, s. 16).

Zwiedzanie nowej ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen*, która w całości miała służyć ukazaniu historii

małej ojczyzny, rozpoczynało się od *Ehrenhalle* (ryc. 91)¹⁸². W dalszym ciągu, podstawowym rodzajem pokazanych w niej przedmiotów była broń zdobyta na Rosjanach. Szczególnie cenne eksponaty – popiersia feldmarszałka von Hindenburga oraz generała Ludendorffa dłuta prof. S. Sauera, wyeksponowane zostały na tle wschodniej ściany sali. Między nimi ustawiono popiersie cesarza Wilhelma II Hohenzollerna.

Ściany, jak dawniej, gęsto zawieszono były fotografiami i obrazami, w tym fotografiami wszystkich dowódców wojskowych, którzy walczyli na froncie wschodnim. Wśród nich znajdowała się fotografia pułkownika H. Bussego. Nowymi elementami ekspozycji był odręczny szkic wykonany przez generała Litzmana, przedstawiający bitwę pod Brzezunami oraz honorowy miecz generała von der Marwitz. W jednym z narożników *Ehrenhalle* znajdowała się wydzielona część wystawy, poświęcona dowódcy i obrońcy Twierdzy Boyen, pułkownikowi H. Bussemu. Na ścianach wisiały

¹⁸¹ Nie wiadomo, jakie przedmioty zostały wówczas wyrzucone. Na pewno muzeum nie pozbyło się żadnego zabytku archeologicznego.

¹⁸² Podstawą opisu ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen* w 1934 i 1935 r. są dwie publikacje A. Schmidta (1935; 1961c). Niemal identyczna treść obu tekstów, nie stwarza możliwości szczegółowej rekonstrukcji rozmieszczenia eksponatów.

Ryc. 91: Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzten und der Feste Boyen. Ehrenhalle. Widok części ekspozycji wzdłuż wschodniej ściany sali. Fotografia z lat 1934-1935?

Zbiory Kreisgemeinschaft Lötzten Archiv, sygn. IIIb-51

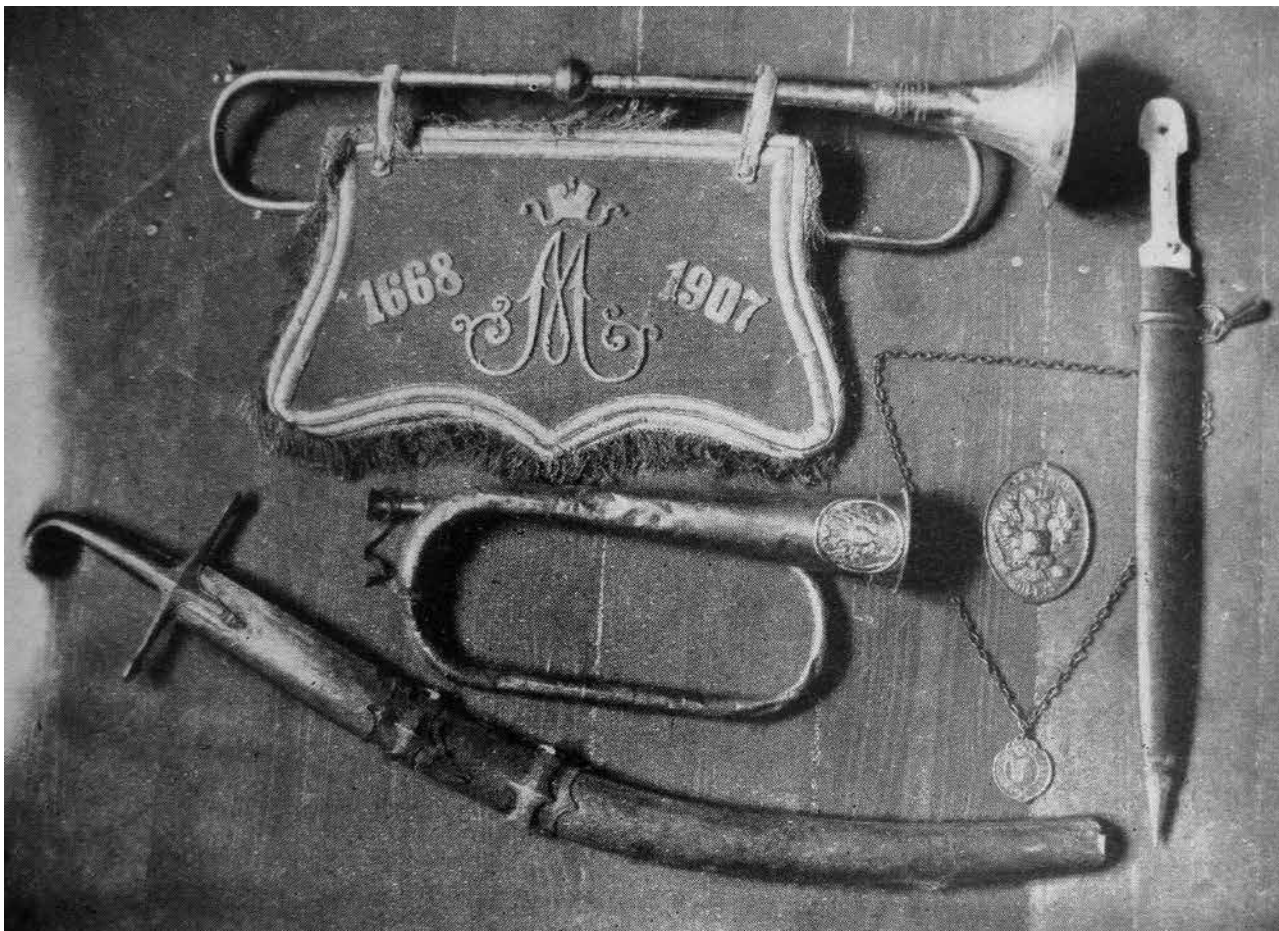
tam fotografie jego i najbliższych podkomendnych, pismo pułkownika Kondratiewa wzywające do poddania twierdzy, dokument o zawieszeniu broni, trąbka rosyjskich parlamentarzystów, wydrukowane w czarnym i czerwonym kolorze ulotki z informacją o zwycięstwie pod Tannenbergiem oraz obwieszczenie o wyzwoleniu Giżycka z rosyjskiego okrążenia (ryc. 92).

Inną, znaną już wcześniej częścią ekspozycji *Ehrenhalle* była umieszczona w narożniku sali wystawa poświęcona pruskiemu ministrowi wojny, feldmarszałkowi von Boyenowi. Obok znanych wcześniej eksponatów, znajdowały się tam pamiątki po współpracowniku von Boyena, reformatorze pruskiej armii, generale Gerhardzie Scharnhorst.

Na poddasze, mieszczące zasadniczą część ekspozycji *Kriegsgeschichtliche Abteilung*, prowadziły wąskie schody, jak dawniej ozdobione zawieszonymi na ścianie zdobycznymi rosyjskimi karabinami. Ściany poddasza zawieszono mapami pokazującymi, w układzie chronologicznym, wydarzenia wojenne na Wschodzie. Mapy te sporządzone zostały według oficjalnych dokumentów niemieckiego Sztabu Generalnego. Ponadto, w skład części ilustracyjnej ekspozycji wchodziły fotografie przedstawiające żołnierzy ze wszystkich

niemieckich oddziałów pierwszej linii, biorących udział w walkach na poszczególnych etapach działań wojennych. Znajdowało się tam również zdjęcie panoramy rosyjskich umocnień połowych wykonane z balonu na uwięzi i szkic sporządzony przez niemieckiego obserwatora artyleryjskiego, ukazujący długą linię rosyjskich okopów. W centrum umieszczono oryginalną mapę z czasów I wojny światowej „*Lötzten und die Waldsperre*” (Giżycko i bariera leśna), z odręcznymi wpisami dokonanymi przez adiutanta Schlesingera, a także mapy z zaznaczonymi pozycjami wojsk obu walczących stron, lokalizacją obozu dla uchodźców i trasami rejsów mazurskiego okrętu wojennego „Barbara”. Model parowca został wyeksponowany pod mapą.

Ekspozyty przytłaczały swoją liczbą. Składały się na nie umundurowanie, uzbrojenie i wszystkie rodzaje sprzętu wojskowego armii rosyjskiej i niemieckiej. Na wystawie można było zobaczyć m.in. mundury, medale i odznaczenia, bębny wojskowe, sztandary, pisma z rozkazami dziennymi, lance kozackie, urządzenia telekomunikacyjne, maski przeciwgazowe, całą kolekcję rosyjskich granatów ręcznych, broń białą i palną, w tym rosyjską szablę oficerską ze stemplem niemieckiego

Ryc. 92: Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum. Ehrenhalle.

Ekspozyty: trąbka rosyjskiego sztabu (z proporcem) i trąbka rosyjskich parlamentarzystów. Jedna z trąbek, w latach 1934-1935, eksponowana była na wystawie poświęconej pułkownikowi H. Bussemu. Pozostałe ekspozyty opisane zostały jako: „rosyjski łańcuch z medalem; cenna broń oficera Kozaków”. Foto. Theo Müller

H. L. Gnadt, Vaterländische Gedenkhalle Lötzen – Ostpreußens Weltkriegsmuseum, „Masurischer Volkskalender” Bund Deutscher Osten, Allenstein 1937, s. 68

zakładu płatnerskiego oraz rosyjskie karabiny maszynowe (ryc. 93). Równie licznie reprezentowane były niemiecki sprzęt wojenny. Do unikatów należała chorągiewka kwatery głównej dowództwa niemieckiego na froncie wschodnim, pochodząca z samochodów feldmarszałka von Hindenburga.

Nowym elementem wystawy poświęconej historii wojny były fotografie cmentarzy wojennych pochodzące z dwóch okresów. W pierwszym, tuż po zakończeniu działań wojennych, mogiły żołnierzy obu walczących stron znajdowały się najczęściej w bezpośrednim sąsiedztwie pól bitewnych. W drugim, przypadającym na lata dwudzieste XX w., na obszarze Prus Wschodnich ukończono reorganizację i budowę cmentarzy wojennych w formie, w jakiej przetrwały one do współczesności.

Z ekspozycji wyłączono zdjęcia i obrazy pokazujące zniszczenia wojenne i pola bitewne. Zastąpiono je osobnym działem poświęconym losom uchodźców i zbrodniom wojennym dokonany na Mazurach przez armię rosyjską.

Znalazły się tam fotografie drzwi szkolnej stodoły w Wydminach z napisami wykonanymi przez cywilnych więźniów oraz fotografia ich zbiorowego grobu w Kruklankach. Wstrząsającymi pamiątkami okupacji rosyjskiej na Mazurach były też zdjęcia okaleczeń ludności cywilnej i knuty kozackie (ryc. 94).

Przeciwwagę dla obrazu okrucieństw dokonanych przez wojska rosyjskie na Mazurach stanowiła część wystawy ukazująca codzienność jeńców armii carskiej w niemieckiej niewoli. Fotografie z obozu jenieckiego w Pasłęku (*Preussisch-Holland*) pokazywały udogodnienia w życiu obozowym: pracę w ogrodzie, zajęcia sportowe, gazetę wydawaną w języku rosyjskim, przedstawienia teatralne i polowe nabożeństwa. Jeńcy rosyjscy, po skierowaniu do pracy u rolników, mogli nie tylko nauczyć się nowoczesnej pracy na roli, lecz także wykonywać ze słomy, wikliny i metalu pomysłowe przedmioty oraz rzeźby w drewnie, które wymieniali następnie na żywność. Wyroby te zgromadzone zostały na wystawie.

Osobnym działem *Kriegsgeschichtliche Abteilung* była ekspozycja ukazująca odbudowę ze zniszczeń wojennych. Składały się na nią głównie obrazy i dokumenty zawierające zestawienia statystyczne. Tę część ekspozycji zamykały pamiątki z plebiscytu w 1920 r. o wybitnie propagandowym charakterze. Liczne zdjęcia, znaczki i karty pocztowe, odznaki i dokumenty z danymi statystycznymi ukazywały „*stanowczość z jaką Mazurzy opowiedzieli się za niemiecką ojczyzną*”.

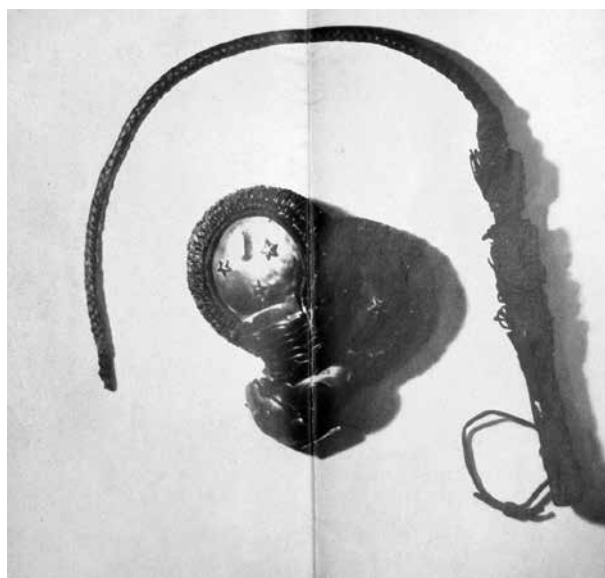
Przejawem dbałości A. Schmidta o rozwój tego działu były starania o pozyskanie dubletów eksponatów ze zbiorów *Prussia-Museum*. Planował nawet opisanie historii działań wojennych i opracowanie eksponatów z czasów I wojny światowej¹⁸³. Zabiegi o pozyskanie dubletów z *Prussia-Museum* były skuteczne. Niestety, otrzymane eksponaty wносиły niewiele nowego do kolekcji *Kriegsgeschichtliche Abteilung*, gdyż giżyckie muzeum posiadało już takie przedmioty. Brakowało natomiast części mundurów i wyposażenia *Landwehry* oraz wybranych egzemplarzy uzbrojenia, w tym pistoletów i karabinów¹⁸⁴. Z kolei *Prussia-Museum* otrzymało od *Vaterländische Gedenkhalle* duże odbitki fotograficzne najważniejszych cmentarzy wojennych z obszaru Prus Wschodnich¹⁸⁵. Dzięki staraniom A. Schmidta, na wystawę w *Gedenkhalle* trafiła również kopia sztandaru 3. batalionu 147 Pułku Piechoty, wykonana przez Związek Niemieckich Dziewcząt (*Bund Deutscher Mädels*)¹⁸⁶.

Drugim dużym działem *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen* był *Heimatkundliche Abteilung*. Pomimo ograniczonej przestrzeni wystawienniczej, ekspozycja obejmowała wszystkie dziedziny krajoznawstwa i historię regionalną (*Heimatkunde*). Niestety, eksponaty najcenniejsze i najwartościowsze pod względem naukowym, wcześniej już zostały przekazane do *Prussia-Museum* w Królewcu, a na wystawie w giżyckim muzeum znajdowały się repliki tylko części z nich. Do Królewca trafiły również dublety innych zabytków, co było podyktowane brakiem magazynu muzealnego

Ryc. 93: *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum. Kriegsgeschichtlichen Hauptabteilung.* Elementy ekspozycji: czapka kozacka, knut i dwa kindżały

Lötzen in Masuren, Lötzen 1939

Ryc. 94: *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum. Kriegsgeschichtlichen Hauptabteilung.* Dział „Losy uchodźców i zbrodnie wojenne” („*Flüchtlingseelen und Kriegsgreuel*”). Naramiennik rosyjskiego oficera i knut kozacki (nahajka)

Lötzen in Masuren, Lötzen 1938

¹⁸³ Pisma W. Gaertego do A. Schmidta z dn. 21.9.1833 i 23.2.1934 r. w *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane,

¹⁸⁴ List A. Schmidta do W. Gaertego z dn. 28.2.1934 r. w *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

¹⁸⁵ List W. Gaertego do A. Schmidta z dn. 7.4.1934 r. w *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

¹⁸⁶ List A. Schmidta do W. Gaertego z dn. 9.5.1935 r. w *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

i ograniczoną przestrzenią ekspozycyjną¹⁸⁷. Ekspozyty *Heimatkundliche Abteilung* zostały dobrane tak, by pozostawały w zgodzie z nazwą muzeum, czyli pochodziły wyłącznie z obszaru Mazur, w większości z terenu powiatu giżyckiego. Ekspozycja obejmowała kilka części tematycznych: geologię, pradziej i wczesne średniowiecze, historię Mazur oraz kulturę ludową Mazurów. Ekspozyty o dużych gabarytach, niestety niewymienione z nazwy, zgromadzono na zewnątrz budynku muzeum, w ogrodzie.

W części poświęconej geologii Mazur pokazane zostały różne rodzaje skał przyniesionych tu przez lodowiec skandynawski. Wśród skał krystalicznych, o różnych kształtach i barwach, znajdowały się granity, gnejsy, mika i porfiry. Osady wodnolodowcowe i organiczne reprezentowane były przez piaski i wapienie z charakterystycznymi dla nich skamielinami: trylobitami, głowonogami (*Cephalopoda*) i koralami oraz muszlami i pancerzami wewnętrznymi belemnitów, zwanymi „strzałkami piorunowymi”. Duże wrażenie wywierała kolekcja bursztynu bałtyckiego,

którego bryłki licznie występują w mazurskich, polodowcowych piaskach i łąkach.

Poza eksponatami geologicznymi znajdował się tu zbiór szczątków zwierzęcych odnalezionych na terenie powiatu giżyckiego. Z tutejszych torfowisk pochodziły poroża łosi, jeleni, w tym szczególnie imponujące poroże jelenia z dwunastoma parostkami, czaszki i inne fragmenty szkieletów tura, konia leśnego (tarpana), a także innych gatunków dzikich zwierząt oraz żółwi i ryb. Przybliżony wiek części z tych eksponatów został ustalony na podstawie analizy pyłkowej przez olsztyńskiego palinologa dr. Hugo Großa (D. Bohnsack 1938b, s. 59, ryc. 3).

Część ekspozycji *Heimatkundliche Abteilung* poświęcona pradziejom i wczesnemu średniowieczu nie została zbytnio przebudowana w stosunku do stanu z 1917 r. (ryc. 95). Jej podstawę, jak dawniej, stanowiły zabytki z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, ułożone w gablotach pamiętających początki *Gedenkhalle*. Popielnice i inne naczynia ustawione były na drewnianych półkach zawieszonych na zachodniej ścianie sali. Nadal znajdowała

Ryc. 95: *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen. Vorgeschichtliche Sammlung.* Zaznaczone strzałką naczynie na najwyższej półce i naczynie obwiedzone kółkiem na niższej półce, najprawdopodobniej zostały w ten sposób oznaczone przez J. Okulicza-Kozaryna, podczas prac nad monografią cmentarzyska „w Bogaczewie na przysiółku Kula”

¹⁸⁷ Stało się tak zapewne z częścią zabytków archeologicznych i eksponatów etnograficznych.

się tam również tablica z informacją o cmentarzy-sku, pastela przedstawiająca feldmarszałka von Hindenburga zwiedzającego teren wykopalisk i fotografia z osobistą dedykacją H. K. Hess von Wichdorffa. Nowym elementem był duży portret von Hindenburga, dominujący wielkością na innymi ilustracjami, zawieszony centralnie na zachodniej ścianie.

Pozostałe eksponaty usystematyzowane były chronologicznie, zgodnie z następstwem epok w pradziejach. Do najstarszych z nich, datowanych na paleolit schyłkowy, należały: kopia motyki wykonanej z poroża renifera, odkrytej w rzece Krutyni, której oryginał trafił do *Prussia-Museum* oraz poroże renifera ze śladami cięcia, odnalezione w 1935 r. nad północnym brzegiem jeziora Popówka Mała w Giżycku (tabl. 64). Szczególnie licznych eksponatów ze środkowej epoki kamienia (mezolitu) dostarczyły odkrycia dokonane w torfowisku *Roster Wiesen* – południowej części torfowiska Łąki Staświńskie, nazywanej obecnie Bagno Moczyska, położonej koło wsi Siemionki (*Bergwalde*). Liczne były znaleziska z zanikającego jeziora *Feldsee*, zwanego również Czarny Wiese, obecnie torfowiska na północny-zachód od Mazuchówki (*Rödental*). W obu torfowiskach odkryto narzędzia wykonane z kości, motyki z poroża jelenia, kościane harpuny i ostrza strzał do polowań na ptaki, kościane groty włóczni i ostrza krzemienne (J. Antoniewicz 1946b, s. 3). Z terenów tych pochodziły także najstarsze fragmenty naczyń glinianych neolitycznej kultury Zedmar (aneks 2, karta 79). Znaleziska z młodszej epoki kamienia były licznie reprezentowane przez siekiery i topory kamienne oraz kamienne przedmioty określone jako „maczugi”¹⁸⁸. W celu lepszego zilustrowania funkcji tych narzędzi, obok kamiennych siekier i toporów, w gablotach pokazane zostały również współczesne, żelazne siekiery i topory. O początkach uprawy zbóż świadczyły kamienne żarna nieckowate.

Znaczna część eksponatów z epoki kamienia była darami urzędów oraz mieszkańców powiatu giżyckiego. Urząd Budownictwa Wodnego

(*Wasserbauamt*) przekazał w 1933 r. do *Gedenkhalle* dwa parostki poroży jelenia ze śladami obróbki, odnalezione w rzece Czernik, harpun kościany z rzeki Ełk, motykę rogową odkrytą w nowym porcie przy dworcu kolejowym w Giżycku oraz łopatę łosia ze śladami cięcia, topór rogowy i pięć motyk z poroża jelenia, które zostały odnalezione w 1929 r. podczas bagrowania rzeki Sapiny (aneks 2, karty: 4-6, 12-14, 16-18, 24). Dwa lata później, Urząd do Spraw Rasy i Osadnictwa (*Rasse- und Siedlungshauptamt*) oddał do zbiorów *Gedenkhalle* duże fragmenty ceramiki ze zniszczonego stanowiska archeologicznego odkrytego koło Siemionek na obszarze Bagna Moczyska (aneks 2, karta 79). Prace melioracyjne prowadzone w 1934 i 1935 r. na Bagnie Moczyska zaowocowały również odkryciem dwóch ostrzy, z których jedno wykonane zostało z poroża renifera, a drugie z poroża renifera lub jelenia oraz motyki rogowej (aneks 2, karty: 69-71). W 1934 i na początku 1935 r. zbiory *Vaterländische Gedenkhalle* wzbogaciły się o wykonany z kości harpun, odkryty w torfowisku Łąki Staświńskie, między wsiami Siedliska i Lipińskie oraz motykę kościaną z Bagna Moczyska (ryc. 96) (H. Groß 1935)¹⁸⁹. W lutym 1935, brygadzysta Kolaska z Mazuchówki odnalazł w tym samym torfowisku i przekazał do *Gedenkhalle* sztylet z poroża renifera, grot strzały wykonany z kości, fragmenty naczyń glinianych, węgle drzewne oraz poroże ze śladami obróbki (M. Karczevska, M. Karczewski 2017, s. 642)¹⁹⁰.

Trzy siekiery krzemienne były darami nauczycieli: Kühnasta ze Sterławek Małych i Pilzuhna z Marcinowej Woli (aneks 2, karty: 20, 60, 65)¹⁹¹. Nauczycielowi Pilzuhnowi muzeum zawdzięczało również uszkodzone ciosło – motykę kamienną, odkrytą w jeziorze Buwełno, zaś Kühnastowi – kamienną głowicę pałki (aneks 2, karta 19, tabl. 69:b-e)¹⁹². Z kolei nauczyciele: Keurki z Pierkunowa i Gajewski z Kruklina przekazali do muzeum dwa topory kamienne. Topór z Kruklina był jedynie depozytem (aneks 2, karty: 62, 68, tabl. 82). Dalsze topory kamienne podarowali Walter JoBo z Gawlików Wielkich i pani

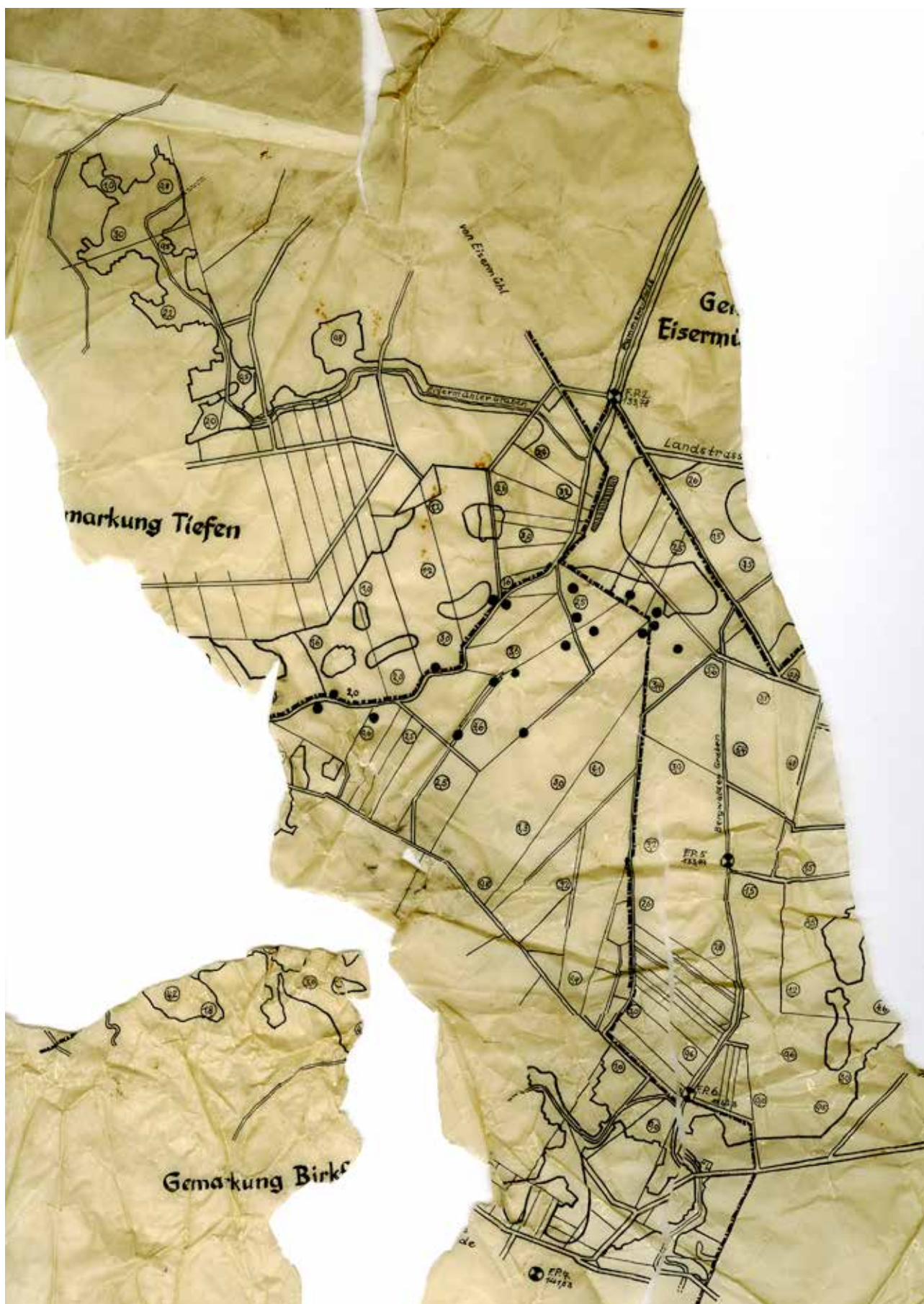
¹⁸⁸ Na wystawie prezentowane były m.in. siekiery krzemienne ze Sterławek Małych, giżyckiej dzielnicy *Villa-Nova*, Wężówki, Marcinowej Woli, siekiery kamienne z Prażmowa, topory kamienne z okolic Giżycka i z samego miasta, z nieznannej miejscowości z terenu powiatu ełckiego, Wilkas, Jeziorka, Nowej Rudówki, Olsztyna, Gawlików Wielkich, Kruklina, Pierkunowa, Jankowa, Świdrów, wsi Mazury pod Olekiem, Sterławek Wielkich, Pieczonek, Paprotek, jeden egzemplarz z nieznannej miejscowości oraz kopia zdobionego topora kamiennego z Ogródków (aneks 2, karty: 20, 21, 28-38, 40, 60, 62-68, 72-74, 77, 78).

¹⁸⁹ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 760/1, s. 169; PM-A 581/1, s. 255.

¹⁹⁰ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 581/1, s. 257.

¹⁹¹ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1789/1, s. 195.

¹⁹² SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1789/1, s. 196

Ryc. 96: Zachowana fragmentarycznie kopia mapy torfowiska *Roster Wiesen* (Bagno Moczyska) przechowywana w zbiorach *Museum für Vor- und Frühgeschichte* w Berlinie. Jej oryginał, wraz z zabytkami odkrytymi w tym torfowisku, stanowił element ekspozycji archeologicznej *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen*

kowalowa Wittke z Kruklina (aneks 2, karty: 37, 38)¹⁹³. Darem Waltera Joßo było ciosło – motyka kamienna (aneks 2, karta 36). Pan Lamprecht ze Sterławek Małych przekazał w depozyt topór odnaleziony na gruntach wsi Jankowo, w dzisiejszej gminie Kętrzyn (aneks 2, karta 63, tabl. 59:a,b). Natomiast A. Schmidt wzbogacił zbiory archeologiczne o fragment wióra krzemienno, odkrytego na placu budowy lotniska Wojsak, podczas prowadzonych przez niego wykopalisk na cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich (aneks 2, karta 75).

Mniej liczne eksponaty pochodziły z epoki brązu. Należały do nich: masywny (1400 g.) naszyjnik brązowy (aneks 2, karta 41), odnaleziony w torfowisku koło wsi Bogaczewo (*Reichensee*) oraz kilka grotów i siekier tulejowatych, w stosunku do których, nie została określona ich liczba i miejsca odkrycia. Znajdował się wśród nich odlany z brązu, grot włóczni, odnaleziony we wsi Lipińskie (*Lindenwiese*), przekazany w depozyt przez gospodarza Josephskiego (Josefskiego) (aneks 2, karta 22). Unikatowym znaleziskiem była dwunastometrowa łódź dłubanka, datowana na epokę brązu na podstawie analizy palinologicznej wykonanej przez H. Grossa (ryc. 97)¹⁹⁴. Jako eksponat wielkogabarytowy musiano ją ustawić w ogrodzie przy budynku muzeum.

Poza zabytkami z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, okres wpływów rzymskich i okres wędrówek ludów reprezentowały na wystawie, chociaż najpewniej tylko przejściowo, przed przekazaniem do *Prussia-Museum* w Królewcu, znaleziska z innych cmentarzysk ciepłalnych z pierwszych wieków naszej ery. Znalazła się wśród nich część zabytków z cmentarzyska w Sterławkach Małych, rozkopanego w 1928 r. przez H. Meyego (aneks 2, karty: 43-58) oraz innego cmentarzyska, zbadanego wykopaliskowo w 1933 r. przez A. Schmidta, odkrytego na lotnisku Woysack pod Giżyckiem (ryc. 98) (M. Karczevska 1999). Zawartość kartoteki A. Schmidta wskazuje, że na wystawie w *Vaterländische Gedenkhalle* musiały znajdować się

również pojedyncze zabytki metalowe z cmentarzyska w Jasieńcu (*Gross Eschenort*) i Żywkach (*Siewken*) koło Węgorzewa (aneks 2, karta 59)¹⁹⁵.

Z pierwszych wieków naszej ery pochodził też zdobiony nóż żelazny z Wron (*Gross Wronnen*), podarowany przez nauczyciela Kuhersa (aneks 2, karta 61). Z kolei z cmentarzyska odkrytego na polu należącym do gospodarza nazwiskiem Göbel ze Staświn, do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* trafiły w 1934 r. osełka kamienna i cztery noże żelazne¹⁹⁶. W ogrodzie przy budynku muzeum znalazła swoje miejsce również kolejna łódź dłubanka o długości około 3 m, określona w notatce prasowej zamieszczonej w „*Königsberger Tageblatt*” jako „prawdopodobnie pradziejowa” (Neue Funde 1936). Odkrył ją w Bagnie Moczyska, w lutym 1935 r., brygadziści Kolaska. W następnym miesiącu, A. Schmidt zabezpieczył znalezisko i przy pomocy żołnierzy

Eihbaum
gefunden in den Staßwinner Wiesen
1937

Ryc. 97: Łódź dłubanka odkryta w 1937 r. w torfowisku Łąki Staświńskie (*Staßwinner Wiesen*). Podpis pod zdjęciem: „Łódź dłubanka / odkryta w torfowisku Łąki Staświńskie / 1937”

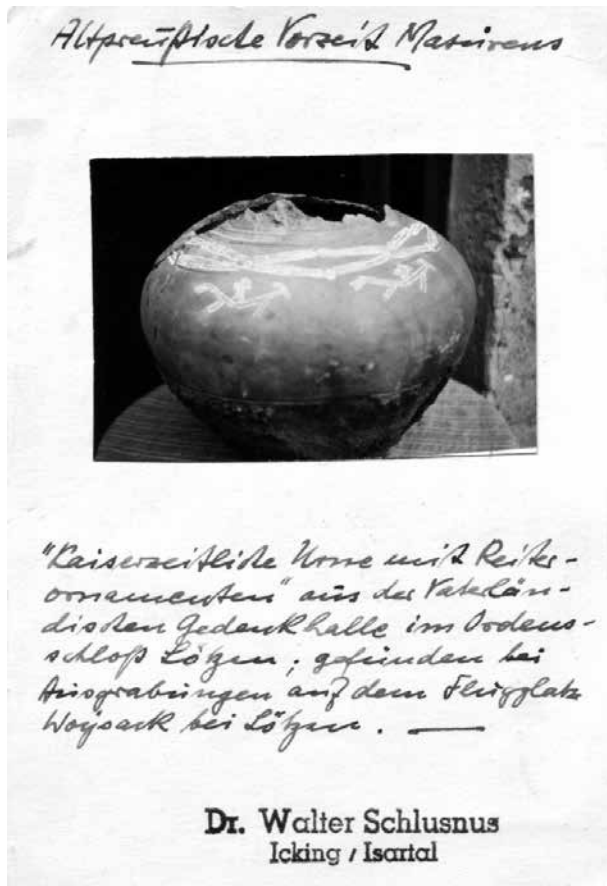
Fotografia ze zbiorów *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, sygn. XIV-288

¹⁹³ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 1981/1, s. 50.

¹⁹⁴ A. Schmidt nie podał daty i miejsca odkrycia łodzi dłubanki (1916c, s. 283), ale z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że miał na myśli znalezisko z 1937 r. z torfowiska Łąki Staświńskie.

¹⁹⁵ Zabytki z tego cmentarzyska nie zostały wymienione w żadnej publikacji dotyczącej zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle*. A. Schmidt w swoim artykule poświęconym muzeum wymienił natomiast cmentarzyska w Pierkunowie (*Perkunien*), Staświnach (*Eisermühl*) i Bogaczewie (*Reichensee*) (A. Schmidt 1935, s. 40; 1961c, s. 283). Wzmiankował je jednak w kontekście bogatych cmentarzysk z okresu wpływów rzymskich, zbadanych wykopaliskowo w okolicach Giżycka. Nie ma więc wystarczających podstaw do twierdzenia, że również zabytki z tych cmentarzysk znajdowały się w giżyckim muzeum. Wskazanie Bogaczewa (*Reichensee*) jako miejsca odkrycia jednego z tych cmentarzysk nie jest najprawdopodobniej powtórzeniem informacji o cmentarzysku *Kullabrücke* – w Bogaczewie-Kuli, które A. Schmidt omówił wyżej, w tym samym akapicie swego artykułu. Najprawdopodobniej chodziło o inne cmentarzysko z pierwszych wieków naszej ery odkryte na gruntach tej wsi.

¹⁹⁶ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 761/1, s. 151.

Ryc. 98: Fotografia popielnicy z wyobrażeniem jeźdźca, odkrytej przez A. Schmidta podczas wykopalisk na lotnisku Woysack koło Giżycka. Nad zdjęciem napis: „Staropruskie czasy prehistoryczne Mazury”. Podpis pod zdjęciem: „Urna z okresu wpływów rzymskich z ornamentem jeźdźca ze zbiorów Vaterländische Gedenkhalle w zamku krzyżackim w Giżycku; odkryta podczas wykopalisk na lotnisku Woysack koło Giżycka.”. Pieczęć: „Dr. Walter Schlusnus, Icking / Isartal”

Fotografia ze zbiorów *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, niesygnowana

Reichswehry i magistratu giżyckiego przetransportował do Giżycka¹⁹⁷.

Skromnie prezentowała się ekspozycja archeologiczna poświęcona wczesnemu średniowieczu. Z jego starszej części, tzw. „okresu wikińskiego” pochodził miecz wikiński z Łuknajna, eksponowany od momentu otwarcia *Gedenkhalle*¹⁹⁸. Natomiast następne stulecia, tak zwaną późną fazę wczesnego średniowiecza, określaną jako „okres późnopogański”, reprezentowały zabytki

odkryte przez H. K. Hess von Wichdorffa na grodzisku w Jeziorku i na Świętej Górze w Staświnach¹⁹⁹. Zaliczały się do nich również fragmenty polepy glinianej z odciskami roślinnymi, będące prawdopodobnie pozostałością wczesnośredniowiecznej chaty. Odkrył je w swoim ogrodzie najbogatszy gospodarz w Staświnach nazwiskiem Göbel, a następnie przekazał do *Vaterländische Gedenkhalle* za pośrednictwem *Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen* (tabl. 107). W tej części ekspozycji znajdowały się również fotografie i rysunki wczesnośredniowiecznych grodzisk. Jednym z nich był na pewno rysunek grodziska w Tyrkle (ryc. 99)²⁰⁰.

Wartość ekspozycji archeologicznej obniżał zapewne fakt, że na początku sezonu turystycznego w 1934 r. w części gablot muzealnych, zamiast oryginalnych zabytków leżały ich karty katalogowe. Oryginalne przedmioty, w tym część zabytków wykonanych z kości i poroża oraz wszystkie eksponaty z cmentarzyska w Sterławkach Małych znajdowały się bowiem w *Prussia-Museum* w Królewcu. Ich zwrotu domagał się bezskutecznie A. Schmidt w liście do W. Gaertego, napisanym 25 czerwca 1934 r. Z korespondencji tej wiadomo również, że wystawa poświęcona pradziom powiatu giżyckiego uzupełniona została o plansze z informacjami o ochronie dziedzictwa starożytności²⁰¹.

Skąpo reprezentowane były eksponaty pochodzące z czasów historycznych, związane z dziejami Mazur. Do najliczniejszych spośród nich należały zabytki z późnego średniowiecza, z czasów Państwa Zakonnego w Prusach: broń i naczynia z warsztatów garncarskich. Znajdowały się wśród nich: żelazny topór odkryty w 1934 r. w Bagnie Moczyska koło Siemionek i odnaleziony rok później, w bliżej nieokreślonym miejscu, żelazny grot włóczni (tabl. 97:c,d, 99:e), Ponadto, na wystawie nadal pokazywano skarb srebrnych monet z *Neu-Jucha*, pojedyncze zabytki z czasów tzw. „najazdu tatarskiego” (potopu szwedzkiego) z drugiej połowy XVII w. oraz broń z „wojny wyzwoleniczej” (1812-1813 r.). Do tej części ekspozycji włączono też trzy tomy wspomnień

¹⁹⁷ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 581/1, s. 257; pismo A. Schmidta do W. Gaertego z dn. 8.4.1935 r. w *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

¹⁹⁸ Nie ma pewności, czy zabytek ten znajdował się w połowie lat trzydziestych XX w. w zbiorach *Vaterländische Gedenkhalle*. Nie wynika to jednoznacznie z treści artykułu A. Schmidta, który prezentuje równolegle eksponaty z tego muzeum i inne zabytki pochodzące z danej epoki (A. Schmidt 1935, s. 40; 1961c, s. 283).

¹⁹⁹ H. Meye, *Wehranlagen der Pruzen im Kreis Lötzen*, wycinek prasowy artykułu opublikowanego w „*Lötzener Zeitung*“, 5.8.1933, *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1.

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ *Kreisgemeinschaft Lötzen Archiv*, dział *Vor- und Frühgeschichte*, sygn. VI C/1, karty nienumerowane.

Ryc. 99: Rysunek grodziska w Tyrkle, część ekspozycji *Heimatkundliche Abteilung* w 1934 i 1935 r.

Zbiory Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

pruskiego ministra wojny feldmarszałka von Boyena, a także liczne obrazy i rysunki pokazujące architekturę i widoki starego Giżycka. Ekspонатem ukazującym rodzimy folklor były oryginalne nuty i tekst Pieśni Mazurskiej (*Masurenlied*).

Zasadniczą część ekspонатów, zaliczanych dzisiaj do kolekcji etnograficznej zgromadzono w dziale *Volks- und Brauchtum* (Ludowość i zwyczaje). Ze względu na brak miejsca, nie pokazano tu oryginalnego meblarstwa i rzemiosła Mazurów. Wyjątek stanowił zbiór ludowej ceramiki, z garnkiem dwojakiem, określonym jako lokalna osobliwość. Dobrze udokumentowane było rybołówstwo, życie mieszczan i miejskie rzemiosło. Znalazło się też miejsce dla wyrobów huty w Wądołku w Puszczy Piskiej, wykorzystującej lokalne zasoby środowiska: rudę darniową oraz piasek i potaż²⁰².

Wytwarzano w niej zarówno narzędzia i inne przedmioty żelazne, jak też szklane butelki i słoiki.

W dziale *Volks- und Brauchtum* eksponowane były najpewniej także drewniane skrzynie posagowe. Opis takiej skrzyni i jej zawartości stał się przedmiotem osobnego artykułu pt.: „*Kobięca sztuka ludowa*” napisanego przez A. Schmidta (1961a). Skrzynie te, zazwyczaj bogato zdobione, w tym inicjałem imienia dziewczyny i datą jej ślubu, zawierały całą wyprawę panny młodej, przede wszystkim barwne, lniane i wełniane tkaniny, zdobione tradycyjną ornamentyką. Tkały je panny na wydaniu oraz ich matki i babki. Skrzynia taka, z datą 1767, przetrwała okres dewastacji muzeum i w 1946 r. została zabrana przez Jerzego Antoniewicza do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie²⁰³.

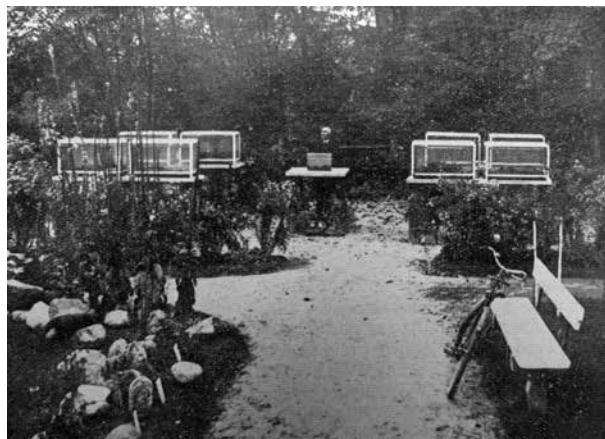
²⁰² H. K. Hess von Wichdorff poświęcił hucie w Wądołku osobny artykuł opublikowany w podwójnym numerze rocznika „*Masovia*” (H. K. Hess von Wichdorff 1922, s. 3-11.)

²⁰³ Protokół zdawczo – odbiorczy dla Działu Prehistorii Muzeum Mazurskiego z dn. 15.05.1946 r., archiwum Jerzego Antoniewicza w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczką 187.

W ramach rozbudowy ekspozycji, na placu przed *Vaterländische Gedenkhalle*, pod wiatą, ustawione zostały duże akwaria. W nich, w warunkach zbliżonych do naturalnych, hodowano ryb charakterystyczne dla mazurskiej ichtiofauny²⁰⁴. Zadbano przy tym, aby poszczególne gatunki ukazać w warunkach, w jakich występują one w jeziorach mazurskich. Służyły temu celowi: umieszczane na dnach akwariów muł i kamienie, naśladujące zróżnicowane osady denne jezior oraz odpowiednio dobrane rośliny wodne. Nie wiadomo, czy informacje o życiu i zwyczajach ryb oraz ich wartościach odżywczych i gospodarczych, zawarte w publikacjach dr. Fritza Rüngera (1934; 1961) stanowiły część ekspozycji. Byłyby one jej istotnym dopełnieniem, zgodnym z nowymi założeniami muzeum.

Ekspozycję urządziło miejscowe *Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen*, przy dużym udziale Fr. Rüngera, dyrektora Szkoły Rybackiej (*Fischereischule*), a budową akwariów i dostarczaniem do nich ryb zajęli się dwaj inni członkowie tego towarzystwa – dzierżawcy rybaccy Reiser i Walloch (A. Schmidt 1961, s. 278). Spośród 74 gatunków ryb słodkowodnych występujących na obszarze ówczesnej Rzeszy Niemieckiej, obejmujących około 30 gatunków z jezior mazurskich, w akwariach na placu przed muzeum można było obejrzyć w miesiącach letnich 1934 i 1935 r. dziewiętnaście rodzimych gatunków. Były wśród nich ryby szlachetne: węgorz (*Anguilla anguilla*), szczupak (*Esox lucius*), mniej wartościowe, tzw. „białe ryby”: leszcz (*Abramis brama*), sieja (*Coregonus lavaretus*), płoć (*Rutilus rutilus*), wzdrega karmazynowa (*Scardinius erythrophthalmus*), krąp (*Blicca bjoerkna*) i jaź (*Leuciscus idus*), a także ukleja (*Alburnus alburnus*), karp (*Cyprinus carpio*), lin (*Tinca tinca*), karaś (*Carassius carassius*), ciernik (*Gasterosteus aculeatus*), koza pospolita z rodziny piskorzowatych (*Cobitis teaneae*), różanka (*Rhodeus amarus*), kielb (*Gobio gobio*), okoń (*Perca fluviatilis*), miętus (*Lota lota*) i sum pospolity (*Silurus glanis*)²⁰⁵.

Dokładna liczba akwariów wchodzących w skład ekspozycji nie jest znana. Jedynym dostępnym źródłem informacji o ich wyglądzie jest fotografia ekspozycji przyrodniczej na wolnym powietrzu, opublikowana jako jedna z ilustracji do tekstu A. Schmidta zamieszczonego

Ryc. 100: *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen*. Ekspozycja na wolnym powietrzu. Akwaria i ogród botaniczny z rzadkimi mazurskimi roślinami

A. Schmidt, *Vaterländische Gedenkhalle in Lötzen*, [w:] *Der Ostpreußen. Heimatjahrbuch für den Kreis Lötzen*, Morgenroth Nachf. G. H. Boettcher GmbH, Pillkallen/Königsberg Pr., 1936, s. 27

w 1936 r. w „*Heimatjahrbuch für den Kreis Lötzen*” (ryc. 100) (A. Schmidt 1936, s. 37).

Osiem identycznych akwariów, ustawionych na podestach, na otwartej przestrzeni bez zadarszenia, rozmieszczonych zostało symetrycznie po obu stronach głównej alejki, w dwóch grupach. Każda z grup składała się z dwóch rzędów po dwa akwaria w rzędzie. Prawdopodobnie fotografia ta ukazuje wszystkie akwaria wchodzące w skład ekspozycji. Wówczas, przynajmniej w części z nich, musiało zostać umieszczonych po kilka gatunków ryb.

Oprócz akwariów z mazurskimi rybami, atrakcją ekspozycji przyrodniczej na wolnym powietrzu były też dwa żółwie błotne (*Emys orbicularis*), należące już wówczas do bardzo rzadkich przedstawicieli fauny mazurskiej. W miesiącach letnich 1934 i 1935 r. wypuszczano je do małego zabagnionego oczka wodnego w ogrodzie przed muzeum. Podarowali je *Vaterländische Gedenkhalle*, administrator rybacki Fr. Groggert ze wsi Ogonki i rolnik G. Witteck ze wsi Kamionki, za pośrednictwem brygadzysty rybackiego Tomuschata (Fr. Rünger 1934; 1961, s. 38).

Druga część ekspozycji na wolnym powietrzu ukazywała mazurską przyrodę. Kompozycję zieleni zaprojektował pan Rievers. W ogrodzie przy muzeum, tym samym w którym ustawiono akwaria

²⁰⁴ Wszystkie informacje o ekspozycji ichtiofauny pochodzą z artykułu F. Rüngera „*Das Aquarium vor der Gedenkhalle*”, opublikowanego w dodatku krajoznawczym do „*Lötzener Zeitung*” (1934), przedrukowanego w pracy zbiorowej „*Der Kreis Lötzen*” (1961). Zastosowany przez autora sposób narracji i szczegółowość opisu nasuwają nieodparte wrażenie, że tekst mógł być przygotowany jako część przewodnika muzealnego.

²⁰⁵ W publikacji Fr. Rüngera podane zostały, niestosowane dzisiaj, łacińskie określenia taksonomiczne jazia: „*Idus melanotus*”, uklei „*Alburnus lucius*”, kielbia „*Gobio fluviatilis*” i miętusa „*Lota vulgaris*” (Fr. Rünger 1934; 1961, s. 37-38).

z mazurskimi rybami, na rabatach wydzielonych przez dwie alejki przecinające pod kątem prostym główną aleję ogrodową (ryc. 100), rosły rzadkie – chronione prawem, dziko rosnące rośliny mazurskie²⁰⁶. Przy ich doborze kierowano się zasadą, by były to gatunki wieloletnie, które mogły przetrwać w ogrodzie. Znalazły się wśród nich: wawrynek (*Daphne*) drabina jakubowa (wielosił – roślina z rodziny *Polemonium*), tojad (*Aconitum*), kosaciec syberyjski (*Iris sibirica*) oraz zawilec wielkokwiatowy (*Anemone sylvestris*). Ponadto, rosły tu zioła charakterystyczne dla mazurskich tradycyjnych ogródków przydomowych: lubczyk (*Levisticum officinale*), tymianek (*Thymus vulgaris*) i inne, nieznanne z nazwy, rośliny kwiatowe. W najniższej położonej części ogrodu, najprawdopodobniej na brzegu oczka wodnego z żółwiami błotnymi, posadzono rośliny porastające brzegi mazurskich jezior. Każda roślina była oznakowana (A. Schmidt 1935, s. 40; 1961c, s. 284). Ich dobór sprawił, że przed muzeum kwitły kwiaty od wczesnej wiosny do jesieni, głównie na czerwono, różowo i niebiesko.

Urządzenie w ogrodzie przy muzeum ekspozycji mazurskich ryb i roślin zielnych z różnych siedlisk, było w połowie lat trzydziestych XX w. pomysłem ze wszech miar nowatorskim. Dopiero pół wieku później, obsadzanie ogrodów przydomowych w skansenach stało się stałym elementem krajobrazu muzeów na wolnym powietrzu. Akwaria z rybami w sposób istotny uzupełniały kolekcję tradycyjnych narzędzi rybackich, zgromadzonych w dziale *Volks- und Brauchtum*.

Przebudowana na potrzeby krajoznawczo-historyczne (*Heimatkunde*) ekspozycja *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen* zachowała swą jednoznaczną, nacjonalistyczną wymowę. Było to zresztą zgodne z przewodnią ideą *Gedenkhalle*, sformułowaną przez pułkownika H. Bussego: „Do przekazywania wiedzy

na temat wielkich wydarzeń historycznych na mazurskim pograniczu i do wzmocnienia niemieckiej idei na Wschodzie.” (A. Schmidt 1935, s. 38; 1961c, s. 279). Trafnie, chociaż nieco stronniczo, opisał ją Melchior Wańkowicz w „*Na tropach Smętka*”²⁰⁷:

„Chodziłem po salach muzeum w Łuczanych (Loetzen). Łuczany są punktem wypadowym wycieczek wodnych [...] Ale dzięki swemu położeniu na przesmyku międzyjeziorowym były też oblegane przez Rosjan w 1914 r. Stąd muzeum, do którego wiedzie podwórze ugarniowane szynami kolejowymi, podziurawionymi przez moskiewskie kule. W muzeum – mundury rosyjskie wszelkiego autoramentu, kudłate czapy kozackie, czerkieskie, bramowane patronami „pagony” czyli szlify przeróżnych pułków, na których starostwianiską cyrylicą wykaligrafowano monogramy pułków i szefów.

Stoję przed tym wszystkim z młodym feldfeblem z Reichswehry, wypieczonym jak pulchna bułeczka, który skrętnie i z nabożeństwem wypytuje mnie, jak się rozróżnia „zauriad” – chorążego od zwykłego chorążego i myślę, jak też i kędy się obracał tutaj mój pierwszy batalion 119 piechotnego Kołomińskiego Pułku, trzydziestej dywizji, czwartego korpusu armii gen. *Risenkampa* [tak w oryginale], który ze śpiewem *sołowiej, sołowiej-ptasz-i-i* ruszył na Berlin, na pruskiego cara, który się zbuntował białemu carowi. Ruszył i legł lub poszedł w niewolę co do jednego człowieka. [...]

Kiedy tak szukam po gablotach szlif ze znakiem „119”, nagle, ni z tego, ni z owego, widzę gablotę ze starymi drukami, tu wydawanymi w Łuczanych, a wśród nich „*Tygodnik Leczky*” nr 6 z 10 marca 1849, na pierwszej stronie obwieszczający: „Podaje do znajomości, że od 1 kwietnia t. r. nauczyciel Pan Sgonina Redakcją tego tygodnika tutejszemu nauczycielowi Panu Sauffowi poda; od tego czasu tygodnik tylko po niemiecku drukowani będzie” (M. Wańkowicz 1936, s. 180).

6.5. Jedyne wschodniopruskie muzeum wojny

Po wyjeździe A. Schmidta z Giżycka w 1935 r. i objęciu funkcji dyrektora *Gedenkhalle* przez Hansa Ludwiga Gnadta, nastąpiła intensyfikacja

procesu przekształcania giżyckiego muzeum wielodziałowego w muzeum I wojny światowej: *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen. Ostpreußisches*

²⁰⁶ Wszystkie informacje o roślinach, tworzących ekspozycję przyrodniczą przed muzeum, pochodzą z dwóch artykułów A. Schmidta: *Heimatspflege. Die „Vaterländische Gedenkhalle Lötzen“* (1935, s. 40; 1961c, s. 284).

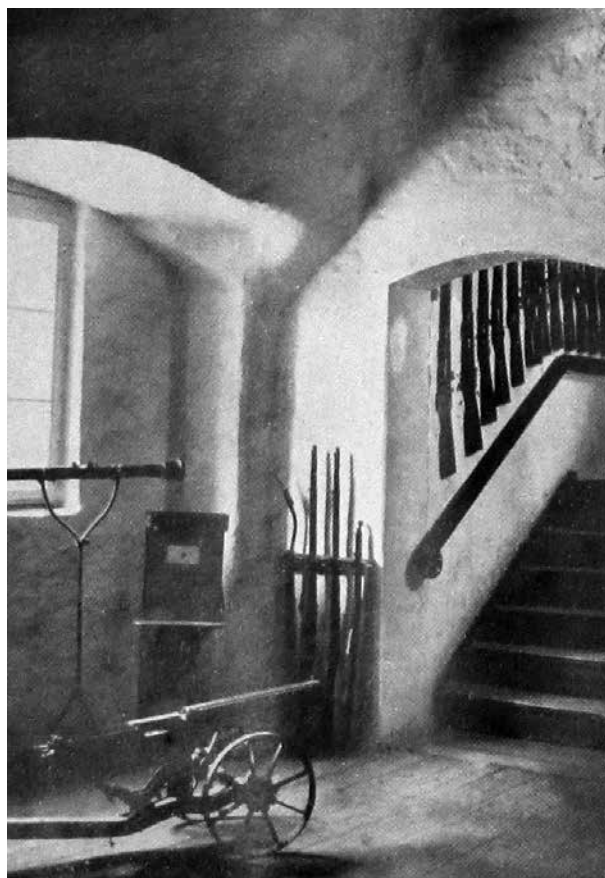
²⁰⁷ Stronniczość ta polegała na wypunktowaniu cech ekspozycji propagującej niemiecki militarizm i jej antypolskich akcentów, przy jednoczesnym całkowitym pominięciu innych elementów, np. ukazujących bogactwo folkloru mazurskiego i piękno przyrody mazurskiej.

Weltkriegsmuseum (Ojczyźniana Sala Pamięci w Giżycku, Wschodniopruskie Muzeum I Wojny Światowej). Ze względu na kontekst powstania kolekcji archeologicznej, której trzon stanowiły nadal zabytki z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, nie dokonano w niej żadnych zmian, utrzymując w ramach ekspozycji muzealnej dział prehistorii, włączony w czasach A. Schmidta do ekspozycji *Heimatkundliche Abteilung*²⁰⁸. Stopniowej likwidacji podlegała zapewne wystawa etnograficzna i przyrodnicza. Usunięte z nich zabytki zmagazynowano, a wolną przestrzeń wykorzystano do rozbudowy *Kriegsgeschichtliche Abteilung*²⁰⁹.

Do przynajmniej częściowego przeorganizowania ekspozycji *Gedenkhalle* doszło już około połowy 1935 r. W sposób pośredni świadczą o tym dwa popularne teksty. Pierwszy opublikowany został przez A. Schmidta w „*Der Ostpreußen. Heimatjahrbuch für den Kreis Lötzen*“ (1936), drugi, przez H. L. Gnadta na łamach „*Masurischer Volkskalender*” (1937). Artykuł A. Schmidta jest niemal identyczny z jego wcześniejszą o rok publikacją, w której scharakteryzował wystawy gruntownie przebudowane w 1934 r. (A. Schmidt 1935). Natomiast tekst H. L. Gnadta to prawie wierna, skrócona wersja tekstu A. Schmidta z 1936 r. Nowymi elementami w publikacjach obu autorów jest narracja utrzymana w duchu ideologii III Rzeszy, skupienie uwagi na działach związanych z I wojną światową: ekspozycji głównej – *Kriegsgeschichtlichen Hauptabteilung* i *Ehrenhalle* oraz pomijanie lub marginalizowanie niektórych wystaw i eksponatów. Na tej podstawie można przyjąć, że w drugiej połowie 1935 oraz w 1936 i 1937 r. nie nastąpiły znaczące przekształcenia wystaw w *Gedenkhalle*. Ze skrótowych opisów wiadomo, że w dotychczasowej formie funkcjonowały działy: prehistoryczny i krajoznawczy. Jak zaznaczył H. L. Gnadt, ten ostatni był wciąż w fazie tworzenia (A. Schmidt 1936, s. 37-38; H. L. Gnadt 1937, s. 67). Natomiast zdaniem A. Schmidta, dział prehistoryczny mógł liczyć w niedalekiej przyszłości na dalszy rozwój, dzięki eksponatom z kości i poroża odkrywanych w torfowiskach powiatu giżyckiego (A. Schmidt 1936, s. 37). W 1936, a zapewne także w 1937 r. nadal istniała, chociaż w bliżej nieokreślonej formie, ekspozycja na wolnym powietrzu, ukazująca dziedzictwo przyrodnicze Mazur (H. L. Gnadt 1937, s. 67). W 1936 r. stały tu jeszcze akwaria z rybami mazurskimi:

szczupakiem, okoniem, płocią, węgorzem, karpem i sielawą (M. Simoneit 1936, s. 36).

Rozmieszczenie *Kriegsgeschichtlichen Hauptabteilung* i *Ehrenhalle* w budynku dawnej masztarni było analogiczne, jak w okresach poprzednich. *Ehrenhalle* zajmowała przestrzeń na parterze, zaś dział historii wojny znajdował się na poddaszu. Zmiany w ekspozycji *Ehrenhalle* dotyczyły przede wszystkim fotografii feldmarszałka von Hindenburga oraz licznych znamienitych gości, którzy odwiedzili Giżycko

Ryc. 101: *Vaterländische Gedenkhalle der Stadt Lötzen und der Feste Boyen* w trakcie przebudowy ekspozycji i przed oficjalną zmianą nazwy na *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen Ostpreußisches Weltkriegsmuseum*. Północno-wschodni fragment *Ehrenhalle* i schody prowadzące na poddasze. We wnętrzu widoczny jest rosyjski peryskop używany podczas walk w okopach, rosyjski karabin maszynowy oraz stojak ze zdobytymi karabinami. Na ścianie wzdłuż schodów nadal wisiały rosyjskie karabiny. W następnych latach, przestrzeń ta została wykorzystana do wyeksponowania dowodów cierpienia ludności cywilnej w Prusach Wschodnich w latach 1914-1915. Fot. Theo Müller

H. L. Gnadt, *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen – Ostpreußens Weltkriegsmuseum*, „*Masurischer Volkskalender*” Bund Deutscher Osten, Allenstein, 1937, s. 69

²⁰⁸ Podstawą opisu ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle* po 1935 r. jest publikacja H. L. Gnadta (1961).

²⁰⁹ Np. około trzymetrowa łódź dębiana, przetransportowana w marcu 1935 r. przez A. Schmidta i żołnierzy Reichswehry z Bagna Moczyska do Giżycka, w drugiej połowie 1936 r. znajdowała się już w szopie należącej do giżyckiego magistratu. Miała ona jednak zostać przywrócona do *Gedenkhalle* i stać się częścią nowej ekspozycji (SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 581/1, s. 257).

w czasie, gdy w ciągu ośmiu miesięcy 1915 r. znajdowała się tu kwatery niemieckiego sztabu głównego frontu wschodniego. Wcześniej zdobiły one ściany pomieszczenia. Natomiast od drugiej połowy 1935 r., jak zaznaczył A. Schmidt – w celu uzyskania dodatkowej przestrzeni ekspozycyjnej – zgromadzono je w jednej księdze (A. Schmidt 1936, s. 34; H. L. Gnadt 1937, s. 68). Żaden z autorów nie wspomina o popiersiu cesarza, które wcześniej znajdowało się w *Ehrenhalle*, obok popiersi feldmarszałka von Hindenburga i generała Ludendorffa. Obaj milczą również na temat obrazu przedstawiającego Wilhelma II Hohenzollerna, obserwującego bitwę pod Ełkiem spod wsi Grabnik. Najprawdopodobniej zostały one usunięte z ekspozycji. Zmieniony został wystrój klatki schodowej prowadzącej na poddasze. Przeniesiono z niej karabiny i lance, uzyskując w ten sposób przestrzeń na wystawę zdjęć i dokumentów ukazujących cierpienia ludności cywilnej Prus Wschodnich w latach 1914-1915 (ryc. 101) (H. L. Gnadt 1961, s. 286). Jej kontynuacją była

ekspozycja pokazująca trwałość i obronnych charakter wschodniej granicy Prus Wschodnich od czasów Zakonu Krzyżackiego (ryc. 102).

Dalej, na poddaszu, w *Kriegsgeschichtliche Sammlung*, zgromadzony był bardzo liczny zbiór mundurów i broni. Mundury armii niemieckiej i rosyjskiej pokazane zostały w ich rozwoju związanym z wymogami pola walki I wojny światowej. W 1914 r. żołnierze niemieccy wyruszyli na front w mundurach w kolorze czarnym, zielonym i brązowym²¹⁰. Szybko zastąpiły je mundury w kolorach szarym i ziemistym (*Feldgrau*). Podobny rozwój pokazany był w przypadku hełmów. Czarne pikielhauby z mosiężnymi okuciami maskowano pokrowcami z materiału w kolorze *Feldgrau*, zaś wieńczący je szpikulec osłaniano nasadkami wykonanymi ze skóry, tektury, filcu, lnu lub blachy (H. L. Gnadt 1961, s. 287). Wystawę uzupełniały zdjęcia ukazujące wszystkie niemieckie oddziały pierwszej linii na froncie wschodnim: piechotę, artylerię, kawalerię i saperów. Obok nich znajdowały się również fotografie poczty polowej,

Ryc. 102: Niedatowana fotografia fragmentu ekspozycji muzealnej z eksponatami związanymi z napaścią rosyjską na Prusy Wschodnie, przypisywana *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*

Fotografia ze zbiorów *Ostpreußisches Landesmuseum Lüneburg*

²¹⁰ Stan źródeł i publikacji uniemożliwia wskazanie jakie mundury i jakich niemieckich formacji wojskowych z początku I wojny światowej eksponowane były wówczas w *Kriegsgeschichtliche Sammlung*.

polowej piekarni, odwszalni, fotografie wywiadowcze, a także reportaże wojenne. Na wystawie nie uwzględniono natomiast formacji lotniczych i marynarki wojennej (A. Schmidt 1936, s. 35). Obok wyeksponowano hełmy wojsk sojusznicych. Kolekcję broni rozpoczynały pistolety skałkowe. Następnie pokazane zostały karabiny iglicowe, lekkie i ciężkie karabiny maszynowe, moździerze, różne modele granatów ręcznych, używanych przez armię niemiecką. W skład tej części ekspozycji wchodziła również broń armii sojusznicych i przeciwnika (H. L. Gnadt 1961, s. 287).

Zapewne właśnie *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen. Ostpreußisches Weltkriegsmuseum* dotyczy opis opublikowany przez Otto Steina na łamach „*Das Ostpreußenblatt*” w pięćdziesiątą rocznicę wybuchu I wojny światowej (O. Stein 1964). Szczegóły opisu zdradzają, że autor zwiedzał *Vaterländische Gedenkhalle* i swój artykuł napisał posługując się głównie zapamiętanymi obrazami. Centralnymi elementami dużej sali na parterze były marmurowe popiersia feldmarszałka von Hindenburga i generała Ludendorffa. Na ścianach wisiały liczne obrazy, a wśród nich portrety feldmarszałka von Boyena i generała majora H. Bussego. Rozwieszane były również liczne egzemplarze broni, przede wszystkim lance i karabiny oraz chorągwie niemieckich i rosyjskich parlamentarzystów. Towarzyszyły im: pismo pułkownika Kontratjewa, awansowanego w artykule do stopnia generała, wzywające do poddania Twierdzy Boyen i pisemna, odmowna odpowiedź pułkownika H. Bussego. Autor publikacji zapamiętał również model niewielkiego parowca „Barbara”, uzbrojonego w jedno działło i wykorzystywanego latem 1914 r. jako okręt wojenny na jeziorze Niegocin. Można zatem przyjąć, że wygląd tej części ekspozycji nie odbiegał zbyt od wcześniejszego urządzenia *Ehrenhalle*.

Większą część otwartej przestrzeni poddasza zajmowała ekspozycja poświęcona zniszczeniom wojennym, broni i umundurowaniu. Na ścianach wisiały fotografie ukazujące zrujnowane przez Rosjan budynki, a obok nich zdjęcia tych samych miejsc po odbudowie. Niemieckie i rosyjskie mundury umieszczone były w szklanych gablotach, podobnie jak elementy wyposażenia wojskowego, w tym naramienniki i epelety niemieckich i rosyjskich pułków oraz nieśmiertelniki. Część wystawy stanowił też sprzęt wojskowy: miotacze min i karabiny maszynowe. W ramkach, za szkłem pokazane zostały liczne dokumenty, w tym obwieszczenie mobilizacyjne, a także niemieckie

i rosyjskie odznaczenia. Opis tej części zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle* przyniósł informacje o kilku szczególnie cennych eksponatach, niewymienianych we wcześniejszych okresach. Znajdował się wśród nich, umieszczony w oddzielnej szklanej gablocie, szary płaszcz wojskowy generała Ludendorffa, noszony przez niego podczas walk w Prusach Wschodnich. Inna gablota mieściła mundur, czapkę wojskową i szablę generała majora H. Bussego. Unikatowymi eksponatami był także rzeźbiony rosyjski ołtarz polowy i biała szata liturgiczna prawosławnego księdza polowego. Wreszcie, znajdował się tam mundur wojskowy ostatniego cara Rosji, przekazany w darze przez rosyjskiego emigranta.

Pozostałą część poddasza zajmowała ekspozycja prehistoryczna. Jak dawniej, jej podstawą były zabytki z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli. Poza popielnicami i małymi naczyniami – przystawkami grobowymi, autor zapamiętał trzy zbiory eksponatów, pochodzących z wyposażenia różnych typów grobów. Z grobu kobiecego wymienił naszyjniki ze szklanych i „emaliowanych” paciorków, brązowe zapinki i igły do szycia, z grobu jeźdźca – żelazne wędzidło z munsztukiem i żelazną ostrogę, zaś z grobu wojownika grot włóczni, nóż, żelazną siekiere, brązową ostrogę i półksiężycowatą brzytwę żelazną. Powyższe zestawy zabytków są zaskakująco zbieżne z treścią dużych metryczek z ekspozycji prehistorycznej z czasów A. Schmidta (tabl. 42:a,b,d). Prawdopodobnie sposób wyeksponowania tej części zbiorów, nie uległ reorganizacji w drugiej połowie lat trzydziestych XX w. Wśród zabytków archeologicznych wspomniane zostały również liczne topory i siekiery kamienne oraz siekiery wykonane z krzemienia. Brakuje natomiast informacji o eksponatach z poroża i kości zwierzęcych, a także o mieczu wikińskim z Łuknajna, który zawsze zwracał uwagę zwiedzających. Ostatnim efektywnym zabytkiem zapamiętanym przez O. Steina była ogromna, dwunastometrowa, świetnie zachowana łudź dłubanka, odkryta podczas kopania torfu w Bagnie Moczyska koło Siemionek. Jej wiek miał zostać oszacowany na 2500 lat, a ze względu na gabaryty, umieszczono ją pod zadaszeniem na podwórzu muzealnym (O. Stein 1964).

Na podstawie fragmentarycznie zachowanych danych archiwalnych wiadomo, że w drugiej połowie lat trzydziestych XX w. kolekcja archeologiczna *Vaterländische Gedenkhalle* była rzeczywiście nadal powiększana. Do jej zbiorów trafiły wówczas: motyka rogowa z Krukłina

(tabl. 67:b), topór rogowy z Mazuchówki i topór kamienny, odkryty w torfowisku Łąki Staświńskie²¹¹. Od 1935 r. informacje o odkryciach archeologicznych z obszaru powiatu giżyckiego ukazywał się też w popularnonaukowym kwartalniku „*Alt-Preußen*”. Dzięki temu wiadomo, że w 1936 r., *Prussia-Museum* zostało powiadomione o datowanej na epokę brązu bursztynowej zawieszce z Bogacka (*Bogatzko*), nowych odkryciach na cmentarzysku w Gutach, dobrze zachowanym kurhanie i reliktach średniowiecznej osady w Dziewiszewie (*Kühnort*), ciosie / motyce kamiennej z Zalca (*Salza*), fragmencie nieokreślonego zabytku kamiennego i pręciku brązowym z Siedlisk (*Schedlissen*) (*Neue Bodenfunde* 1936, s. 236; 1937b, s. 130). W następnym, 1937 r. zgłoszenia dotyczyły po raz kolejny znalezisk z cmentarzyska w Gutach, kamienia młyńskiego (żaren) z Bogacka, łodzi dębki z jeziora Bielskiego, reliktyw osady z okolic Krukliny (*Kruglinnen*), siekiery krzemiennej i nowożytnej kuli kamiennej z Orła (*Orlen*), wczesnośredniowiecznych fragmentów ceramiki i kości zwierzęcych z Rynu, topora kamiennego, zdobionego podłużnymi rytami z majątku Ruda (*Ruhden*), ostrza-sztyletu kościanego z połowy IX tysiąclecia p.n.e. i pochodzącej z tego samego czasu, wykonanej z poroża, motyki typu lynghby, odkrytych w Bagnie Moczyńska koło Siemionek, motyki z poroża jelenia odnalezionej na brzegu jeziora Kruklin, ceramiki pradziejowej i małego naczynia wczesnośredniowiecznego z Rynu oraz poroża renifera ze śladami cięcia odkrytego w Szczybałach Giżyckich (*Schönballen*) (*Neue Bodenfunde* 1937a, s. 70; D. Bohnsack 1938a, s. 27, 1938b, s. 59). Spośród wszystkich zabytków odkrytych w 1937 r., do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* na pewno trafiła wymieniona już motyka rogowa z Krukliny. Wiadomo też, że łódź dębki została ponownie zatopiona w jeziorze Bielskim (*Neue Bodenfunde* 1937a, s. 70). Pozostałe znaleziska mogły stać się zarówno własnością *Prussia-Museum*, jak też wzbogacić kolekcję archeologiczną *Gedenkhalle*.

Krótkie notatki o odkryciach archeologicznych z 1938 r. zamieszczone w „*Alt-Preußen*”, zawierały informację o tym, do którego muzeum został przekazany zabytek. Na tej podstawie wiadomo, że do kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle* trafiły: uszkodzone ciosło / motyka kamienna ze Starego Dworu na przedmieściu Giżycka (*Althof*), ostrze – sztylet z poroża renifera z Siemionek, topór kamienny ze Sterławek Wielkich, kamień żarnowy ze Sterławek Małych, poroże jelenia ze Szczybał

Giżyckich, dwa topory kamienne z Grajwa (*Graywen*) oraz topór kamienny z Wilkas (*Wolfsee*). Informacje o wszystkich wymienionych znaleziskach zostały przekazane do *Prussia-Museum* za pośrednictwem nauczyciela A. Seehofera (D. Bohnsack 1939a, s. 28; 1939b, s. 61).

Jeszcze przed 1939 r., w ramach planów przekształcenia całej Twierdzy Boyen w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen. Ostpreußisches Weltkriegsmuseum*, pojawił się pomysł odtworzenia na wałach twierdzy stanowisk artyleryjskich, udostępnienia do zwiedzania schronów i odbudowy przeszkód z drutu kolczastego. Miało to dać niemieckiej młodzieży możliwość zapoznania się z w pełni uzbrojoną pruską twierdzą (E. Koch b.d.) Nie wiadomo, czy i w jakim zakresie pomysł ten został zrealizowany.

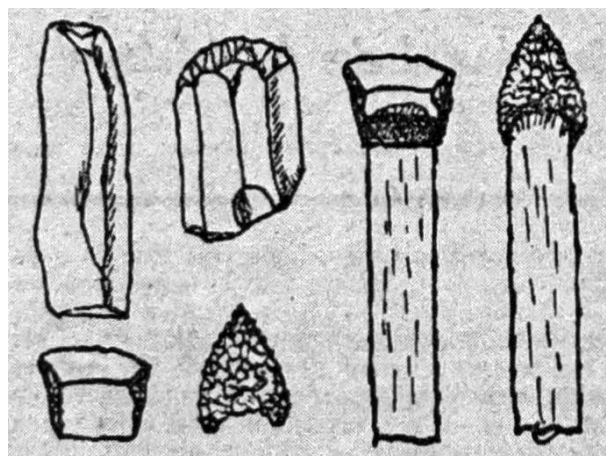
Wybuch II wojny światowej i początkowe sukcesy armii niemieckiej sprawiły, że misja muzeum została rozszerzona o ekspozycję historii tej wojny. Korzystając z pomocy agencji wojskowych i cywilnych oraz osobistego zaangażowania generała i historyka wojskowości Walthera Grosse, twórcy muzeum Twierdzy Królewiec, sprowadzano do Giżycka broń i sprzęt wojskowy pochodzący ze wszystkich teatrów wojny, w tym z Polski, Rosji i Francji. Trafiła tu nawet broń z Linii Maginota. Od 1943 r. ekspozyty te były gromadzone na udostępnionym przez wojsko majątku Twierdzy Boyen, gdzie od razu urządzono nową wystawę (H. L. Gnadt 1962, s. 17). Jednocześnie, zaadaptowano na cele muzealne piętro stojącego tu budynku zbrojowni. Na początku 1944 r., na teren twierdzy przeniesiono z dotychczasowej siedziby całe zbiory związane z historią wojny. Dzięki wsparciu generała Brandta, szefa Związku Muzeów Armii Niemieckiej, muzeum giżyckie zostało wzbogacone znaczną liczbą eksponatów pochodzących z wystawy poświęconej Wehrmachtowi. Nowa, duża ekspozycja, urządzona w budynku zbrojowni, ukazywała walki obronne z lat 1914/15. Zgromadzona w niej kolekcja mundurów została rozbudowana o umundurowanie z czasów II wojny światowej. Jednocześnie, na części dziedzińca twierdzy, przy budynku zbrojowni, ustawiono czołgi i artylerię – trofea Wehrmachtu ze wszystkich frontów wojny, przede wszystkim frontu wschodniego (H. L. Gnadt 1961, s. 289; 1962, s. 17).

Kolekcja archeologiczna *Gedenkhalle* pozostała w budynku starej masztarni. W 1942 i 1943 r. Hans Joachim Ponta włączył do niej nowe zabytki, odkrywane wówczas na obszarze powiatu

²¹¹ SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 760/1, s. 176, 180, 182, 183, 188; PM-A 581/1, s. 256.

giżyckiego podczas różnego typu prac ziemnych, które często kończyły się podejmowanymi przez niego interwencjami archeologicznymi. W 1942 r. należały do nich, odkryte w czerwcu, trzy popielnice z cmentarzyska z pierwszych wieków naszej ery w Antonowie (*Antonisdorf*), kolejne trzy popielnice z analogicznego cmentarzyska pod Pierkunowem (*Perkunen*), poroże jelenia długości 70 cm z sześcioma parostkami z torfowiska Łajty (*Heyte Bruch*) oraz zabytki krzemienne i fragmenty ceramiki, odkryte na kilku stanowiskach archeologicznych z epoki kamienia i początku epoki brązu nad jeziorem Tajty. Znalazły się wśród nich m.in.: wiór krzemienisty, grocik sercowaty, dwa trapezy – zbrojniki i drapacz na fragmencie wióra, zebrane przez H. J. Pontę z powierzchni obozowiska ze środkowej i młodziej epoki kamienia (ryc. 103), a także fragmenty naczyń zdobionych odciskami sznura, odnalezione przez niego na powierzchni innego stanowiska, związanego z kulturą ceramiki sznurowej²¹². W 1943 r. kolekcja archeologiczna *Vaterländische Gedenkhalle* została powiększona o siekiere krzemienne, odnalezioną podczas prac ziemnych prowadzonych w kwietniu pod Pierkunowem, podarowaną przez brygadzystę nazwiskiem Helm, topór kamienny, przekazany w marcu przez Gustawa Kozłowskiego z Paprotek (*Goldensee*) i neolityczne dłuto krzemienne, dar ucznia szkoły średniej Horsta Kowalewskiego z Paprotek²¹³. W październiku 1943 r., ten sam brygadzysta Helm, kierujący pracami melioracyjnych pod Pierkunowem, przekazał do *Gedenkhalle* wybagrowany z torfowiska cios mamuta²¹⁴.

Wyjątkowym eksponatem o dużych gabarytach była skrzynia kamienna – grobowiec submegalityczny, odnaleziony w kwietniu 1943 r.

Ryc. 103: Rysunek zabytków krzemienianych zebranych w 1942 r. przez H. J. Pontę z powierzchni stanowiska archeologicznego ze środkowej i młodziej epoki kamienia nad jeziorem Tajty. Postąpił on do zilustrowania artykułu: *Die Besiedlung Lötzens in der Steinzeit. Wertvolle Funde auf dem Gelände am Taitasee* (Osadnictwo w okolicach Giżycka w epoce kamienia. Cenne znaleziska znad jeziora Tajty), opublikowanego w jednym z grudniowych numerów „*Lötzenser Zeitung*”

Prywatne archiwum H. J. Ponty, kopia w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”

podczas robót ziemnych w Antonowie. H. J. Ponta przeprowadził tam ratownicze badania wykopaliskowe, odkrywając dobrze zachowaną skrzynię z głazów narzutowych, kryjącą pochówek kultury amfor kulistych, rozkopany częściowo w czasach historycznych. Po zakończeniu badań, kamienie z konstrukcji zostały starannie ponumerowane i po przetransportowaniu do *Gedenkhalle* posłużyły do odtworzenia skrzyni w ramach ekspozycji (ryc. 104)²¹⁵. Natomiast na początku czerwca 1943 r. trafiły tu dwie popielnice, nóż żelazny długości 35 cm i paciorek bursztynowy z cmentarzyska nad jeziorem Tajty, uszkodzonego podczas budowy drogi. Tu również konieczna była interwencja

²¹² H. J. Ponta, *Das Steinkistengrab in Antonisdorf. Wie unsere Vorfahren ihre Toten bestatteten*, „*Lötzenser Zeitung*“, 5/6. Juni 1943, s. 2; tenże, *Gräberfeld der Sudauer bei Perkunen freigelegt. Bei Baggerarbeiten drei 2000 Jahre alte Urnen dem Erdboden entrissen*, „*Lötzenser Zeitung*“, Nr 148, 27/28. Juni 1942; tenże, *Hirschgeweih-Fund im Heyte-Bruch*, „*Lötzenser Zeitung*“, August 1942; tenże, *Hirschgeweih-Fund im Heyte-Bruch*, „*Lötzenser Zeitung*“, August 1942, wycinki prasowe w prywatnym archiwum H. J. Ponty, kopia w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”.

²¹³ H. J. Ponta, *Vorgeschichtliche Funde bei Perkunen. Ein Steinbeil durch Aufmerksamkeit des Baggerführers gerettet*, „*Lötzenser Zeitung*“, April 1943; tenże, *Eine Steinaxt in Goldensee gefunden. Eine Sonderschau in der Vaterländische Gedenkhalle in Vorbereitung*, „*Lötzenser Zeitung*“, März 1943; tenże, *Ein Steinmeisel in Goldensee gefunden*, „*Lötzenser Zeitung*“, Nr 153, 3/4. Juli 1943, wycinki prasowe w prywatnym archiwum H. J. Ponty, kopia w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”.

²¹⁴ H. J. Ponta, *Vorgeschichtliche Funde bei Perkunen. Ein Steinbeil durch Aufmerksamkeit des Baggerführers gerettet*, „*Lötzenser Zeitung*“, April 1943, wycinek prasowy w prywatnym archiwum H. J. Ponty, kopia w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”.

²¹⁵ Maszynopis sprawozdania H. J. Ponty z wykopalisk oraz rysunek skrzyni kamiennej: SMB-PK/MVF IXd8, PM-A 71/1, s. 34, 35; H. J. Ponta, *Das Steinkistengrab in Antonisdorf. Wie unsere Vorfahren ihre Toten bestatteten*, „*Lötzenser Zeitung*“, 5/6. Juni 1943, s. 2, wycinek prasowy w prywatnym archiwum H. J. Ponty, kopia w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”.

archeologiczna H. J. Ponty, który zbadał wykopaliskowo oba groby (ryc. 105)²¹⁶.

W latach 1942-1943 do zbiorów archeologicznych *Vaterländische Gedenkhalle* przekazane zostały także: siekiera kamienna i topór kamienny ze śladami naprawy, подарowane przez znalazcę nazwiskiem Prieß z Giżycka. Topór wyorano na polu, przy szosie do Orzysza, na wschodnim skraju miasta. Dalsze poszukiwania przeprowadził tam H. J. Ponta i odnalazł skamielinę trylobita, która również trafiła do *Gedenkhalle*²¹⁷. Innym eksponatem przyrodniczym przekazanym w tym czasie do muzeum było poroże jelenia, odnalezione przez gospodarza z Paprotek nazwiskiem Skupsch, podczas orki na granicy z gruntami wsi Jagodne (*Gross lub Klein Krösten*). Również to miejsce odkrycia zostało zbadane przez H. J. Pontę, który z powierzchni pola zebrał dalsze szczątki jelenia, w tym fragment poroża i ząb²¹⁸. Wszystkie eksponaty подарowane przez mieszkańców powiatu giżyckiego zostały wkrótce pokazane na specjalnie zorganizowanej wystawie, włączony do ekspozycji archeologicznej *Vaterländische Gedenkhalle*. Zgodnie z dobrą tradycją, kultywowaną od początku istnienia muzeum, eksponatom towarzyszyły nie tylko informacje o miejscu i okoliczności odkrycia. Wymieniono tam także z imienia i nazwiska wszystkich darczyńców²¹⁹.

W obliczu frontu zbliżającego się do granic Prus Wschodnich, dalsze prace przy urządzaniu muzeum musiały zostać przerwane. W porozumieniu z generałem Brandtem, podjęto decyzję

Ryc. 105: H. J. Ponta podczas badań jednej z dwóch popielnic na cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich nad jeziorem Tajty, odkrytych na początku czerwca 1943 r.

Prywatne archiwum H. J. Ponty, kopia w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”

o ewakuacji zbiorów. Dotyczyła ona najcenniejszej części kolekcji *Kriegsgeschichtliche Abteilung*. Sprzęt ciężki pozostał na majdanie Twierdzy Boyen. Brak informacji, gdzie w tym czasie znajdowały się zabytki archeologiczne i eksponaty przyrodnicze. Nie wiadomo, dlaczego na miejsce ewakuacji najcenniejszych zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle* wybrano miasteczko *Soldin* w Nowej Marchii (obecnie Myślibórz w woj. zachodniopomorskim) (R. Madeya 1980). Być może, nie bez znaczenia był fakt, że pochodził stamtąd Erich Eicholz, ostatni wschodniopruski burmistrz Giżycka (H. L. Gnadt 1961, s. 285).

²¹⁶ H. J. Ponta, *Lötzen schon vor 2000 Jahren Siedlungsgebiet. Neuen Urnenfund am Taitasee / Durch Unachtsamkeit ein Teil der Funde zerstört*, „Lötzenscher Zeitung“, 6. Juni 1943; tenże, *Eine Brandbestattung am Taitasee vor 2000 Jahren. Der neue Urnenfeld und seine Folgerungen*, „Lötzenscher Zeitung“, 1943, wycinki prasowe w prywatnym archiwum H. J. Ponty, kopia w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”.

²¹⁷ H. J. Ponta b.d., *Neue vorgeschichtliche Funde in Lötzen. Ein Steinbeil ausgegraben / Auch ein versteinertes Trilobit aus Tageslicht befördert*, „Lötzenscher Zeitung“; tenże, *Neue vorgeschichtliche Funde in Lötzen. Ein Steinbeil ausgegraben / Auch ein versteinertes Trilobit aus Tageslicht befördert*, „Lötzenscher Zeitung“, wycinki prasowe w prywatnym archiwum H. J. Ponty, kopia w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”.

²¹⁸ H. J. Ponta b.d., *Hirschgeweih – Fund in Krösten*, „Lötzenscher Zeitung“, wycinki prasowe w prywatnym archiwum H. J. Ponty, kopia w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”.

²¹⁹ H. J. Ponta, *Eine Steinaxt in Goldensee gefunden. Eine Sonderschau in der Vaterländische Gedenkhalle in Vorbereitung*, „Lötzenscher Zeitung“, März 1943, wycinki prasowe w prywatnym archiwum H. J. Ponty, kopia w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka „Ponta”.

7. Koniec II wojny światowej i dalsze losy kolekcji muzealnej

Rok 1945 i pierwsze lata po zakończeniu II wojny światowej nie sprzyjały muzealnictwu na tak zwanych „północnych ziemiach odzyskanych”, szerzej dziedzictwu kulturowemu tych ziem. Do maja, a nawet pierwszej połowy sierpnia 1945 r. rządziły tu okupacyjne radzieckie komendantury wojskowe (E. Wojnowski 1970, s. 29-37; T. Baryła 1996, s. XV-XVI; I. Lewandowska 2014, s. 25-35; H. Mordawski 2015, s. 37). Rabunki, gwałty i zabójstwa dotyczyły zarówno Mazurów, jak też przesiedleńców określanych wówczas mianem repatriantów (T. Baryła 1996, s. 21, 58-59; A. Sakson 2017, s. 51-52, 171-172, 174-179). Sytuacja poprawiła się jedynie nieznacznie po przejściu władzy przez polską administrację cywilną. Nadal, poza masową wywózką *trofeijnego* mienia ponemieckiego przez Armię Czerwoną, kwitł szaber, brakowało żywności, rdzenni mieszkańcy byli dobrowolnie lub przymusowo wysiedlani do Niemiec, a nowym osadnikom doskwierała niepewność jutra (E. Wojnowski 1970, s. 59-65; C. Vetulani 1972, s. 45-69, 75-80; T. Baryła 1996, s. XVI-XIX, 60, 76-77, 80-81, 87-88, 91, 125-126, 127, 132-133, 147, 162, 175-176, 188-189, 210-211; I. Lewandowska 2014, s. 35-44; A. Sakson 2017, s. 220-229). Wszystkie aspekty życia, w tym kultura, podlegały odgórnym, centralistycznym rządóm (J. Chłosta-Zielonka 2004, s. 361, 362, 365, 371).

Z powodu braku źródeł informacji niemożliwe jest jednoznaczne i precyzyjne określenie, w jakim stanie i gdzie znajdowały się eksponaty z kolekcji *Vaterländische Gedenkhale Lötzen* tuż przed przejściem frontu i w pierwszym roku po zakończeniu II wojny światowej. Wiadomo, że ekspozycja dotycząca I wojny światowej i historii wojskowości w 1944 r. przechowywana była w zbrojowni Twierdzy Boyen, skąd nieokreśloną bliżej część eksponatów ewakuowano do ówczesnego *Soldin*, dzisiaj Myśliborza na Pomorzu Zachodnim. Zabytki archeologiczne oraz część

zabytków i eksponatów historycznych, przede wszystkim ilustracje z wystawy, do 1946 r. znajdowały się najprawdopodobniej w budynku dawnej masztarni. Stamtąd właśnie, Jerzy Antoniewicz zabrał je do Olsztyna. Natomiast eksponaty etnograficzne, po likwidacji w 1936 r. tej części ekspozycji, mogły zostać zmagazynowane w budynku magistratu, gdzie znajdowały się przez następnych dziesięć lat. Hipotezę tę potwierdza pośrednio zaświadczenie, wystawione przez Milicję Obywatelską z Mrągowa, dotyczące okoliczności zniszczenia skrzyni mazurskiej, przejętej przez J. Antoniewicza z magistratu w Łucznanach²²⁰. Nie można jednak wykluczyć, że skrzynia ta była jednym z dwóch ocalałych zabytków z ekspozycji etnograficznej. Inne mogły zostać wyrzucone już w 1936 r. lub w bliżej nieokreślonym czasie przed 1945 r. Równie prawdopodobna jest hipoteza, iż eksponaty zgromadzone w budynku magistratu zostały rozszabrowane lub zniszczone przez żołnierzy Armii Czerwonej, nową, napływową ludność lub wyrzucone podczas porządkowania pomieszczeń na potrzeby nowej władzy.

Przez ponad pięćdziesiąt lat od zakończenie II wojny światowej, losy *Vaterländische Gedenkhale Lötzen* i jego kolekcji ujmowane były lapidarnym stwierdzeniem, że uległy one zniszczeniu lub zaginęły w wyniku działań wojennych w 1945 r. Pogląd ten powtarzany był od pierwszych lat po zakończeniu II wojny światowej aż po współczesność (J. Antoniewicz 1946a, s. 93-94; H. Skurpski 1947, s. 4; A. Juga-Szymańska 2014, s. 23). Wskazywano przy tym, że stało się tak za sprawą działań podjętych przez stronę niemiecką oraz szabrowników. Przykładowo, Andrzej Wakar podał, że w 1944 r. zbiory muzealne zostały przeniesione do Twierdzy Boyen, a następnie zaginęły podczas ewakuacji (A. Wakar 1983, s. 118). Nie wiadomo przy tym, czy cytowany autor miał na myśli całe zbiory, czy też tylko część związaną z historią wojny,

²²⁰ Archiwum J. Antoniewicza w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczką 187: „Dane z różnych powiatów do rozsegregowania”.

rzeczywiście przeniesioną do budynku zbrojowni, a następnie ewakuowaną w 1944 r. Losy tych zbiorów zostały lapidarnie podsumowane przez Hansa Ludwiga Gnadta: „*Tam cenne zbiory zostały zniszczone lub przechwycone przez wojska rosyjskie*” (H. L. Gnad 1961, s. 289; 1962, s. 17).

Powojenne losy kolekcji archeologicznej i przyrodniczej giżyckiego muzeum, zostały w następujący sposób opisane przez Jerzego Okulicza: „*W czasie działań wojennych zbiory te, znajdujące się w pawilonie obok dawnego zamku krzyżackiego w Giżycku, zostały częściowo zniszczone, większość jednak uratował Jerzy Antoniewicz, przewiózł do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie ...*” (J. Okulicz 1958, s. 49)²²¹.

Przejmowaniu części eksponatów z kolekcji muzealnych zastanych w 1945 r. na tzw. ziemiach odzyskanych do powojennych polskich muzeów, nie sprzyjały również uregulowania prawne. Do 1962 r. w polskim prawodawstwie zasady ochrony zabytków były regulowane przez wydane 6 marca 1928 r. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o opiece nad zabytkami* (Dziennik Ustaw. Poz. 265; P. Dettloff 2008, s. 14-15). Rozporządzenie to nie zawierało postanowień dotyczących gromadzenia i przemieszczania muzealiów. Czyniła to dopiero ogłoszona w 1962 r. *Ustawa o ochronie dóbr kultury i muzeach* (Dziennik Ustaw. Poz. 48, rozdział VIII, IX, X, XI). Zawarte w niej zapisy, szczególnie brzmienie artykułu 3 ustęp 1, określającego, że ochrona dóbr kultury musi stanowić „... trwały element rozwoju kultury narodowej ...” a same dobra kultury mają być „... czynnym składnikiem życia współczesnego społeczeństwa socjalistycznego”, w najlepszym przypadku skazywały znaczną część eksponatów „ze zbiorów poniemieckich”, szczególnie tych niebędących świadectwem polskości tzw. ziem odzyskanych, na kolejne kilkadziesiąt lat zapomnienia w magazynach muzealnych²²².

Zanim do kolekcji muzealnych i innych zbiorów sztuki na obszarze byłych Prus Wschodnich dotarli pracownicy polskiej administracji, dysponowali nimi jako trofeum wojennym żołnierze Armii Czerwonej. Pełnomocnik Rządu RP na okręg Mazurski, płk dr Jakub Prawin w sprawozdaniu sytuacyjnym na dzień 13 maja 1945 r. przekazanym do Ministerstwa Administracji Publicznej podał, że zbiory te: „*zostały [...] splądrowane*” (T. Baryła 1996, s. 58). Były to ogromne straty dziedzictwa kulturowego, zważywszy, że spośród 38 przedwojennych placówek muzealnych, określanych jako *Heimattmuseen*, w granicach powojennego województwa olsztyńskiego znalazło się ich aż dwadzieścia jeden (W. La Baume 1942b, s. 30; J. Antoniewicz 1946a, s. 93; H. Skurpski 1948b, s. 38).²²³

Realia te zaważyły znacząco na powojennych losach zabytków i eksponatów z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. W archiwum Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie zachowało się sprawozdanie z 20 maja 1946 r., autorstwa J. Antoniewicza, ówczesnego delegata Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, z wyjazdu do Olsztyna i Rastemborka (Kętrzyna) w celu ratowania zbiorów prehistorycznych (ryc. 106)²²⁴. Na końcu tego sprawozdania znajduje się akapit poświęcony ratowaniu zbiorów giżyckiego muzeum:

„*W czasie wykonywania tych czynności [tj. zabezpieczania zabytków, książek i archiwaliów z repozytorium w kościele w Carlshof koło Kętrzyna] dowiedziałem się, że na terenie m. Łuczany mieścił się oddział królewieckiego muzeum wojskowego, który został uznany przez Dowództwo Radzieckie za Trofeum Wojenne. W nim znajdował się skromny dział prehistoryczny, pochodzący z poszukiwań terenowych miejscowego nauczyciela gimnazjalnego. Z powyższego muzeum udało mi się wydostać zbiory prehistoryczne w ilości 7 skrzyń,*

²²¹ Hieronim Skurpski, pierwszy dyrektor Muzeum Mazurskiego w Olsztynie podał, że muzeum to zostało utworzone w końcu marca 1945 r., z chwilą przejścia Olsztyna przez polską administrację cywilną (H. Skurpski 1948b, s. 49). W innym miejscu wskazał, że przekazanie zamku olsztyńskiego na cele muzealne nastąpiło nieco później – w początkach kwietnia 1945 r. (H. Skurpski 1948a, s. 115). Nazwa „Muzeum Mazurskie” została przyjęta w końcu listopada 1945 r. (E. Jelińska 2015, s. 7).

²²² H. Skurpski w 1948 r. kolekcję muzealną *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* scharakteryzował jako obejmującą: „*przede wszystkim militaria z nikłym dodatkiem prehistorii i etnografii.*” Taki zestaw eksponatów określił ponadto jako „*tendencyjny*” i „*kontynuujący ducha militarystyki pruskiej*” (H. Skurpski 1948b, s. 40). W innym miejscu stwierdził, że zbiory te miały służyć „... *chętnemu się z odniesionego sukcesu Hindenburga nad rosyjską armią Samsonowa oraz sianiu nienawiści do Słowian.*” Jako siedzibę muzeum wskazał przy tym błędnie zamek giżycki (H. Skurpski 1947, s. 4, 5).

²²³ W. La Baume (1942b) wymienił tylko 31 muzeów. W swoim wykazie nie uwzględnił małego, prywatnego muzeum należącego do właściciela ziemskiego Rogali. Muzeum to znajdowało się we wsi Dorotowo, na wyspie Herta na jeziorze Tomaszewskim (niem. *Wulping*). Wśród przedwojennych muzeów znajdujących się na terenie woj. olsztyńskiego, na podstawie literatury archiwalnej, wymienił je H. Skurpski (1947, s. 5; 1948b, s. 39).

²²⁴ J. Antoniewicz, *Sprawozdanie z delegacji służbowej do Olsztyna i Rastemborku, celem ratowania zbiorów prehistorycznych na terenie Mazurów i Warmii* w Archiwum PMA 10479 (A. Bitner-Wróblewska 2008, s. 51, aneks 2).

*pochodzących z wykopalisk na terenie pow. łuczńskiego i gołdapskiego. Przywiozłem te zbiory razem z wydanymi mi 3 szafami muzealnymi do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie. Odpowiedni protokół zdawczo-odbiorczy przekazałem Władzom Wojewódzkim olsztyńskim.*²²⁵

Przytoczony wyżej fragment oficjalnego dokumentu sygnowanego przez J. Antoniewicza nie jest do końca wiarygodny, gdyż podaje nieprawdziwe okoliczności powzięcia przez niego informacji o giżyckim muzeum. W Archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie zachowały się odpowiedzi na ankietę rozesłaną 15 listopada 1945 r. przez J. Antoniewicza do starostów w województwie olsztyńskim, zawierającą pytania dotyczące stanu zachowania zbiorów muzealnych i księgozbiorów naukowych²²⁶. Wśród odpowiedzi znajduje się również pismo Stanisława Ławrowskiego, ówczesnego starosty łuczńskiego (giżyckiego), informujące o stanie zachowania siedziby i kolekcji muzealnej (ryc. 107). Wynikało z niego, że budynek dawnej masztarni, znajdujący się w kompleksie zabudowań dawnego zamku krzyżackiego był zdewastowany, podobnie jak inne budynki. Prawdopodobnie nie dotyczyła go jednak informacja o częściowym spaleniu (ryc. 108)²²⁷.

Zbiory muzealne które miały pochodzić z regionu Łuczany, czyli powiatu giżyckiego, były rozkradzione, zdewastowane i pozbawione metryk. Muzeum nie posiadało też biblioteki i archiwum²²⁸. Jadąc do Giżycka, J. Antoniewicz zaopatrzone był już w pismo z dn. 13 maja 1946 r. podpisane przez inż. Jana Grabowskiego, Naczelnika Wydziału Kultury i Sztuki, działającego w zastępstwie wojewody olsztyńskiego. Pismo to, skierowane do starosty powiatowego w Łuczanych, upoważniało J. Antoniewicza do przejęcia zabytków i mebli z giżyckiego muzeum na rzecz Muzeum Mazurskiego w Olsztynie (ryc. 109).

Ryc. 106: Dr Jerzy Antoniewicz, delegat Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, pierwszy polski archeolog działający na Mazurach po II wojnie światowej

Fotografia ze zbiorów Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

O tym, co zostało zabrane do Olsztyna, informuje protokół zdawczo-odbiorczy z 15 maja 1946 r., podpisany przez Kazimierza Jasińskiego, Kierownika Referatu Kultury i Sztuki Starostwa Powiatowego w Łuczanych oraz Jerzego Antoniewicza (ryc. 110). Trafiły tam zabytki i eksponaty pochodzące z kolekcji prehistorycznej, przyrodniczej i krajoznawczej (etnograficznej i historycznej), w tym zbiór rycin i obrazów, a także przedmiot opisany jako „*I rzeźbiona mosiężna popielniczka*” oraz wykonane z gipsu modele okopów rosyjskiego i niemieckiego. Bardziej szczegółowy opis

²²⁵ Dział Dokumentacji Naukowej Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, teczka: „Jerzy Antoniewicz jako delegat PMA”.

²²⁶ Na tę ankietę najszybciej odpowiedział starosta ostródzki (20 listopada 1945 r.), następnie łuczński (giżycki) i szczycieński (6 grudnia 1945 r.), ełcki (15 grudnia 1945 r.), lidzbarski (17 grudnia 1945 r.) i bartoszycki (23 grudnia 1945 r.). W świetle tych odpowiedzi, w dobrym stanie zachowały się jedynie zbiory muzeum w Szczytnie. Pozostałe kolekcje były mniej lub bardziej zdewastowane i rozproszone. W najgorszym stanie było muzeum w Elku. Starosta Powiatowy A. Majewski informował: „*Zabytki muzealne, książki wartościowe zostały przez Niemców w dużej mierze wywiezione, budynki spalili hitlerowcy. To co pozostało wywieźli Sowietci, znikome resztki dostały się w posiadanie prywatne.*” Archiwum J. Antoniewicza w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka 187: „Dane z różnych powiatów do rozsegregowania”.

²²⁷ Za mało prawdopodobne należy uznać, aby informacja dotycząca stanu zachowania budynków i kolekcji *Vaterländische Gedenkhalte* dotyczyła również terenu Twierdzy Boyen, zajętej wówczas przez wojsko.

²²⁸ Archiwum J. Antoniewicza w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka 187: „Dane z różnych powiatów do rozsegregowania”. Informacje zawarte w piśmie Starosty Łuczńskiego należy uznać za nie w pełni wiarygodne. W rzeczywistości, razem z częścią zabytków archeologicznych i eksponatów przyrodniczych zachowały się również metryczki.

STAROSTWO POWIATOWE
w Łuczanych

Łuczany, dnia 6.XI.1945 r.

Ref. Kultury i Sztuki

Nr. 34/45.- 3519

Do

Obyw. Jerzego Antoniewicza, Asystenta
Fanstw. Muzeum Archeol. w Warszawie,
zam. Milanówek koło W-wy, ul. Długa 16.

W odpowiedzi na pismo Obywatela z dnia 15.XI.1945 r. Referat
Kultury i Sztuki donosi:

1. Po osobistym sprawdzeniu b. Ostpreutisches Kriegsmuseum w
Vaterlandische Gedenkhalle Lötzen /Łuczany/ ^{albo Łuc.} zastałem: budynki
muzeum w oplakanyim stanie, jeden czesciowo spalony,
2. Wobec powyższego sila fachowa zbyteczna,
3. Zbiory dotyczace regionu Łuczany;
 - a. ceramika potluczona,
 - b. z pudelek zostaly wysypane zabytki i rozkradzione - metryk
zalnych / Ref. Kultury i Sztuki poszukuje zabytkow w rozkra-
dzionych/ Czesc zabezpieczona przez P.P.R Łuczany,
 - c. Byle muzeum nie posiada zadnej biblioteki fachowej i archiwum
odkryc.

U w a g a: O wszystkich zabytkach znalezionych Referat Kultury
i Sztuki / w mysl instr./ powiadamia Wydzial Kultury i Sztuki
w Olsztynie.-

~~STAROSTA~~

/St. Lawrowski/

Ryc. 107: Pismo Starosty Powiatowego w Łuczanych zawierające odpowiedź na ankietę rozesłaną przez J. Antoniewicza 15 listopada 1945 r.

Ryc. 108: Wejście główne do budynku starej masztarni – siedziby *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Stan z 1950 r.

Urząd Pełnomocnika Rządu R.P.
na Okręg Mazurski
Wydział Kultury i Sztuki
Nr. 363/K.Szt./46

Odpis

Olsztyn, dnia 13.V.1946

Do

Ob. Starosty Powiatowego
w Luczanach

Upoważniam nieniejszym ob. mgr. Jerzego Antoniewicza do odebrania z Luczan i przewiezienia na zamek olsztyński do Muzeum Mazurskiego reszta zbiorów b. muzeum regionalnego w Luczanach, obejmującego zabytki przedhistoryczne oraz zabytki sztuki plastycznej i ludowej, oraz znajdujące się w tymże muzeum meble.

W O J E W O D A

w. z.

Naczelnik Wydziału Kultury i Sztuki
inz. Jan Grabowski. -

Za zgodność

[Podpis]
Wice Starosta

Ryc. 109: Pismo inż. Jana Grabowskiego, Naczelnika Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie, upoważniająca J. Antoniewicza do przejścia zabytków i mebli z dawnego *Vaterländische Gedenkhalle*

Archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka 187: „Dane z różnych powiatów do rozsegregowania”

dotyczył jedynie dwóch „starych księzek kościelnych” i „skrzyni rzeźbionej z 1767 r.”.

Protokół wymienia ponadto: „pudełko rozmaitych zdjęć i naklejek metrykalnych w jęz. niemieckim dotyczących właśnie ww. nych eksponatów oraz innych zabytków nieodnalezionych ...”²²⁹. Zdanie to sugeruje, że eksponaty, w momencie przejmowania ich przez J. Antoniewicza, mogły przynajmniej częściowo, znajdować się jeszcze w salach muzealnych w budynku dawnej maszarni. Natomiast wzmianka o metryczkach od nieodnalezionych eksponatów dowodzi, że eksponaty, przed przekazaniem do Muzeum Mazurskiego, były uporządkowane i połączone z metrykami. W treści protokołu zastanawia niefachowy i pobieżny opis zabytków oraz brak uporządkowania ich w obrębie poszczególnych kategorii. Eksponaty archeologiczne przeplatają się tam z przyrodniczymi, etnograficznymi i historycznymi.

Lektura dokumentów dotyczących stanu zachowania zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* i ich przejścia do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie (ryc. 107, 110) nieodparcie sugeruje, że gdyby w ówczesnych Łuczanach (Giżycku), podobnie jak w Kętrzynie i Szczytnie, znalazła się osoba lub osoby zaangażowane w zachowanie zbiorów na miejscu, Giżycko miałyby dziś swoje muzeum z tradycjami sięgającymi 1916 r.²³⁰

Piętnastego maja 1946 r. droga eksponatów z kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* wiodła z Giżycka do Olsztyna, przez Ryn i Żądźbork (dzisiejsze Mrągowo). Nie wiadomo, czy przy okazji, J. Antoniewicz nie odwiedził znajdujących się tam muzeów. Natomiast w Mrągowie, na posterunku Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej, uzyskał zaświadczenie, iż po drodze z Rynu do Mrągowo, z samochodu spadła zabytkowa skrzynia (ryc. 111). Z zaświadczenia nie wynika, dlaczego nie załadowano jej z powrotem. Szczątki

²²⁹ Opis zabytków i eksponatów zawarty w protokole, pozbawiony jakiegokolwiek cech wskazujących, iż dokument sporządziła osoba posiadająca wiedzę fachową, sugeruje, że został on najprawdopodobniej przygotowany przez pracownika starostwa przed przyjazdem J. Antoniewicza do Giżycka.

²³⁰ Na temat początków Muzeum Mazurskiego w Olsztynie i jego pierwszych pracowników – porównaj: I. Lewandowska 2014, s. 52-55.

Dla
Działu Prehistorycznego Muzeum Mazurskiego
w Olsztynie

P r o t o k o l
zdawczo - odbiorczy

spisany dnia 15.V.1946 r. między Kazimierzem Jasinskim Kier. Ref. Kultury i Sztuki Starostwa Powiatowego w Luczanach a mgr. Jerzym Antoniewiczem, delegatem Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie.

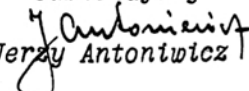
Na podstawie niniejszego protokołu zdano dla Działu Prehistorycznego Muzeum Mazurskiego w Olsztynie następujące przedmioty:

185 sztuk najprzeróżniejszych kamieni, kruszców, muszelek, bursztynow i. t. p. 8 kawalków drzewa historycznego (nieznane) 2 tabliczki drewniane z opisami cmentarzysk w jez. niemieckim, 1 pamiątkowa tablica żelazna, oznaczająca ślad cmentarzyska w Bogaczewie pow. Luczańskiego. 29 mosiężnych sprzacek, spinek lancuszków, haczyk na ryby itp. 41 kamiennych siekier, toporów, młotów itp. Zab. mamuta, kiel mamuta, moździerz żelazny, 3 żelazne czuby od kolpaków, 23 szt. żelaznych dzid, noży, trzonków, sprzacek i obraczek, 10 sztuk młotów itp. przyrządów z kości zwierzęcych, 1 rzeźbiona mosiężna popielniczka kilka sztuk koralu i kolczyków, 19 urn, 2 garnki, 2 dziezki, 1 kafel ozdobny, 2 pary rogów jelenich, 28 szt. pojedynczych rogów lososi, jeleni, rogaczy, bawolów 47 szt. najprzeróżniejszych części szkieletów zwierzęcych, 2 piszczele ludzkie, 13 czaszek zwierzęcych, 2 dolne szczęki ludzkie, model okopu rosyjskiego z gipsu, oraz model okopu niemieckiego również z gipsu, kociołek mosiężny ręcznie kuty, czaszka bawołu z rogami, pudełko kości najprzeróżniejszych, wydobytych prawdopodobnie z urn, cała masa skorup z połączonych urn, kilka wieślat starych monet, marki niemieckie, 6 maszyn tablic rysunkowych z modelami architektonicznymi, kilka portrecików (wśród nich portrety dr. Hessa), 31 sztuk obrazów ołwowych w zwykłych ramach przedstawiających budowle architektoniczne z terenu woj. Olsztynskiego, oraz rysunki ornamentacyjne, 2 duże obrazy kolorowe zwykle przedstawiające typy Mazurskie 1 tablica orientacyjna określająca miejsca wykopalisk cmentarnych, urn itp. 2 stare książki kościelne "Nowy Testament" tłumaczony z greckiego na niemiecki przez Marcina Lutera i "Klejnot Złoty" książka pisana gotykiem stara polszczyzna przez Benjamina Szmolke, skrzynia rzeźbiona z 1767 r. oraz pudełko różnych zdjęć i naklejek metrykalnych w jez. niemieckim dotyczących właśnie w/w nych eksponatów oraz innych zabytków nieodnalezionych z b. Ostpreussische Kriegsmuseum w Vaterländische Gedankhalle in Lö-tzen, ponadto 3 gabloty muzealne. ~~1 stol.~~

Zdający

Kazimierz Jasinski
W ostatnim wierszu wykreślono stół.

Odbierający

Jerzy Antoniewicz

Ryc. 110: Protokół zdawczo-odbiorczy z dn. 15 maja 1946 r., podpisany przez Kazimierza Jasińskiego (zdającego) i J. Antoniewicza (odbierającego). Na mocy tego dokumentu, zachowana po 1945 r. w Giżycku, część kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle* została przejęta do zbiorów Muzeum Mazurskiego w Olsztynie. Dopisek odręczny pod podpisem K. Jasińskiego: „W ostatnim wierszu wykreślono stół.”

Zadzborck, dnia 15.V.46 r.

Z A S W I A D C Z E N I E

Zaswiadcza się ze Ob. Magister Antoniewicz Jerzy zameldował w dniu 15.V.46 r. o godz. 16,40 iz w drodze z Rynau do Zadzborka spadła z samochodu zabytkowa skrzynia która wiozł ze Starostwa Powiatowego w Luczanach do Zamku w Olsztynie.

Komendant Powiatowy M.O.

PRZECIOBNI

Ryc. 111: Zaświadczenie w sprawie zabytkowej skrzyni, wydane J. Antoniewiczowi przez Komendanta Powiatowego Milicji Obywatelskiej w Mrągowie

Archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka 187: „Dane z różnych powiatów do rozsegregowania”

skrzyni posagowej z 1767 r. zostały na bruku szosy między Rynem a Mrągowem.

Zawartość prywatnego archiwum i księgozbioru naukowego zgromadzonego przez J. Antoniewicza, przechowywanych dzisiaj w archiwum Działu Archeologii i Bibliotece Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, dowodzi, że nie wszystkie materiały ratowane przez niego (J. Antoniewicz 1946a, s. 94; 1948, s. 327) z muzeów i bibliotek mazurskich, trafiły bezpośrednio do Muzeum Mazurskiego. Część z nich zasilila jego prywatny warsztat naukowy. Z giżyckiego muzeum trafiły tam m.in. egzemplarze „*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*” z fotografiami i opisami dotyczącymi wykopalisk na cmentarzysku *Kullabrücke* (w Bogaczewie-Kuli)²³¹. Znajduje się tam również odręczna notatka dr. Hansa Kurta Hess von Wichdorffa o odkryciu 2 października 1923 r. wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w miejscowości Buwelno (ryc. 112). W 1956 r. informację o tym cmentarzysku opublikował Aleksander Kamiński w *Materiałach do bibliografii archeologicznej Jaćwieży*, powołując się na archiwum naukowe J. Antoniewicza (A. Kamiński 1956, s. 201, 209).

Poza dokumentami i publikacjami dotyczącymi zabezpieczenia „zbiorów poniemieckich” przez J. Antoniewicza, drugim źródłem informacji o powojennych losach kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle* jest relacja dr. Jana Juchniewicza, pierwszego powojennego lekarza, który przybył do Giżycka z Białegostoku w lutym 1945 r. (ryc. 113) (A. Wakar, T. Willan 1966, s. 208-209).

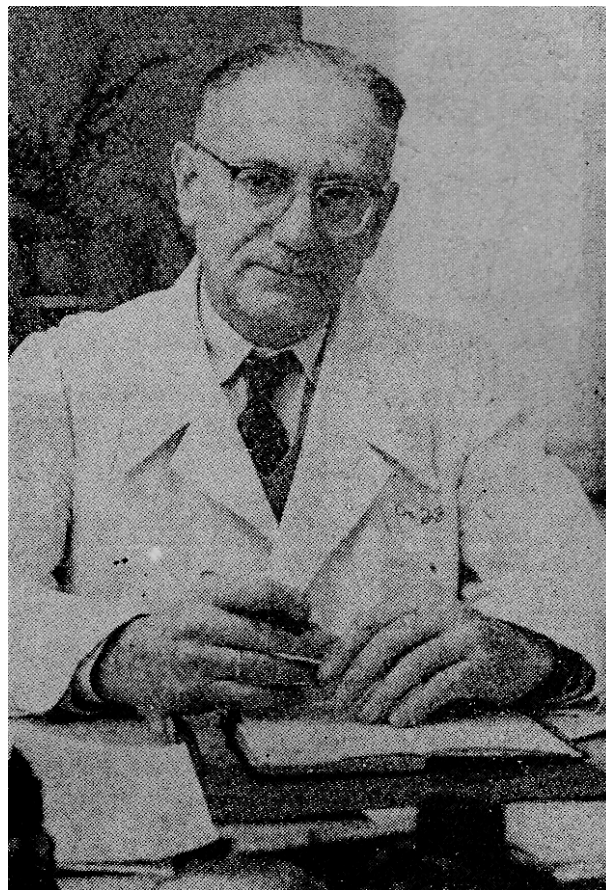
Relacja ta została przekazana autorowi 18 kwietnia 1995 r., podczas spotkania z J. Juchniewiczem w jego willi przy ul. Armii Krajowej (wcześniej Armii Czerwonej) w Giżycku. W 1945 r. w budynku *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* nadal znajdowała się przynajmniej część zdewastowanej kolekcji muzealnej. J. Juchniewicz oglądał ją wraz z pierwszym powojennym, katolickim proboszczem, z którym wyniósł z budynku, ukryte pod sutanną, „*dwa krzyżackie miecze*”. Księdzem tym mógł być ks. Stanisław Tyszko, proboszcz parafii rzymskokatolickiej p.w. św. Brunona w 1945 r. lub jego następca ks. Franciszek Bryx, proboszcz w latach 1945-1949 (G. Białuński, J. Sekta 2012b, s. 516). Według relacji, J. Juchniewicz sporządził również spis eksponatów

²³¹ Archiwalia w teczkach z archiwum J. Antoniewicza, w momencie przejmowania ich do zbiorów Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie były już znacznie przemieszane. Na przykład egzemplarze „*Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen*” znajdują się w teczce bez numeru: „Pojawienie się żelaza”.

Ryc. 112: Odręczna notatka sporządzona przez H. K. Hess von Wichdorffa, dotycząca odkrycia skorup popielnic w Buwelnie, włączona do prywatnego archiwum naukowego przez J. Antoniewicza: „Fragmenty skorup z popielnic / cmentarzysko na południe od folwarku Buwelno / na płaskim wyniesieniu pomiędzy drogą / i jeziorem Buwelno / Odkryte 2 października 1923 r. HvW (Hess von Wichdorff).”

Archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, teczka 54 „Różne stanowiska archeologiczne”

Ryc. 113: Dr Jan Juchniewicz w latach 60. XX w.

Wakar A., Willan T. Giżycko. *Z dziejów miasta i powiatu*, Pojezierze, Olsztyn 1966, s. 209

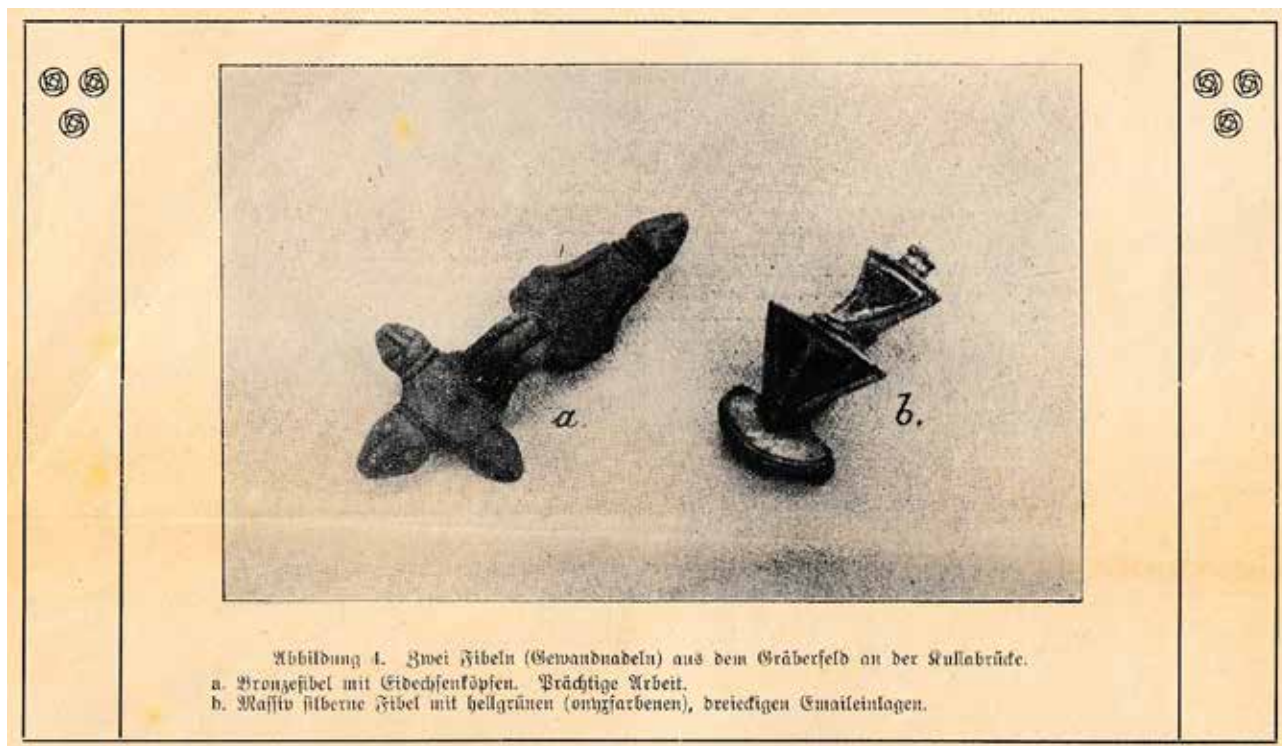
znajdujących się wówczas w muzeum i wysłał go do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie. Niestety, list ten nie zachował się w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur.

Zabytki archeologiczne oraz część kolekcji przyrodniczej *Vaterländische Gedenkhalle* znajdują się obecnie w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Spośród zabytków odkrytych na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli, do pierwszej księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie wpisanych zostało: „5 szpil brązowych, wędzidło żelazne 1, 3 ostrogi, 2 sprzączki do pasa, krzesiwo żelazne 1, szczypczyki brązowe 3, noże żelazne 19, haczyk na ryby 1, przęśliki gliniane 7, paciorki szklane, gliniane i bursztynowe oraz brązowe – ok. 120, fibule brązowe 14 (19? – zapis nieczytelny), 1 fibula srebrna, szydła 2, zawieszki 2, pierścionki brązowe 2, bransolety 2 (? – zapis nieczytelny), groty oszczepów 10, umbo żelazne 1, igły 2”²³². Brakowało wśród nich m.in. misternie wykonanej brązowej zapinki trójpalczastej zdobionej wyobrażeniami „jaszczurczych głów” (ryc. 114) (Zu unseren

Bildern 1916c, ryc 4a). Zabytki te, wraz z towarzyszącymi im metrykami oraz kopią kartoteki Marty Schmiedehelm, posłużyły J. Okuliczowi do opracowania i publikacji obszernego artykułu o tym cmentarzysku (J. Okulicz 1958). Przywrócone do obiegu naukowego wyniki wykopalisk z 1915 r. stały się odtąd ważnym elementem badań archeologicznych nad dziejami Pojezierza Mazurskiego w pierwszych wiekach naszej ery (W. Nowakowski 2007b). Kolejne dziesięciolecia przyniosły jedynie nieznaczne uzupełnienia informacji o tych wykopaliskach (M. Karczewski 1999)²³³.

²³² „Księga inwentarzowa dla zbiorów archeologicznych. Muzeum Mazurskie w Olsztynie”, w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Na podstawie zapisów w tej księdze wiadomo, że do zbiorów Muzeum Mazurskiego w Olsztynie, poza zabytkami z przedwojennego *Heimattmuseum* w Olsztynie, trafiły również zabytki i eksponaty ze zbiorów przedwojennych muzeów w Bartoszycach, Giżycku, Kętrzynie, Lidzbarku Warmińskim, Młynarach, Nidzicy, Pasłęku, Piszcu, Reszlu i Szczytnie. Nie odnotowano w niej jedynie zabytków z muzeum w Elku.

²³³ Anna Juga-Szymańska w swej monografii poświęconej szpilonom z okresu wpływów rzymskich na Pojezierzu Mazurskim i we wschodniej strefie Bałtyku wskazała na wcześniejszą, błędną interpretację zabytku z grobu 7 na cmentarzysku w Bogaczewie-Kuli, określonego jako „szpila grzebieniasta”, gdy w rzeczywistości była to zapinka grzebykowa (J. Okulicz 1958, s. 54; A. Juga-Szymańska 2014, s. 212). Rzeczywiście, w opublikowanej wersji artykułu z 1958 wymieniony został taki zabytek. Musiał to być jednak błąd drukarski, gdyż w przechowywanej w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie kartotece sporządzonej przez J. Okulicza, opracowanej jako materiał wyjściowy do późniejszej publikacji i zawierającej zarówno oryginalny tekst z metryczek muzealnych, jak też jego tłumaczenie na język polski, znajduje się karta z zapisem: „Urne 7. Bronze Sprossenfibel” = „Grób popielnicowy nr 7. Brązowa zapinka grzebieniasta z wyrostkami bocznymi”.

Ryc. 114: Dwie unikatowe zapinki z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli, opublikowane na łamach „*Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen*”. Podpis pod zdjęciem: „Ilustracja 4. Dwie zapinki (szpile do szat) z cmentarzyska na Kullabrücke. a. Zapinka z brązu z jaszczurczymi główkami. Wspaniałe wykonanie. b. Masywna srebrna zapinka z jasnozielonymi (w kolorze onyksu), trójkątnymi wkładkami emalii.” Jedyne druga z nich trafiła po II wojnie światowej do zbiorów Muzeum Mazurskiego w Olsztynie

Zu unseren Bildern, „*Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen*. Beilage zu Nr 40“, Nr 40, 1. November 1916, s. 6

Ze zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* do biblioteki olsztyńskiego muzeum trafiły dwie książki: Benjamina Schmolke, „*Bogu poświęcony Klejnot złoty dla ludzi Boga Oyca, Syna i Ducha Świętego*”, wydana w Jansborku (Piszu) przez A. Gąsiorowskiego i „*Nowy Testament*” przełożony z greki na język niemiecki przez Marcina Lutera, wydany w Wittenberdze w 1553 r. (tabl. 133, 134). „*Klejnot złoty*” jest obecnie częścią ekspozycji Muzeum Mazurskiego w Szczytnie, dokąd został wypożyczony z Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. W zbiorach olsztyńskiej biblioteki znajduje się również kilkanaście egzemplarzy „*Nowego Testamentu*” w przekładzie Marcina Lutera. Niestety, żaden z nich nie nosi znaków szczególnych: adnotacji lub pieczęci, które wskazywałyby na jego pochodzenie ze zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*.

W najstarszej księdze inwentarzowej Muzeum Mazurskiego, pod numerem inwentarza 963 wpisany został kociołek mosiężny ręcznie kuty, pochodzący ze zbiorów „*Heimatmuseum w Giżycku*”. Niestety, nie figuruje on już w nowej księdze inwentarzowej Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Najprawdopodobniej,

w wyniku reorganizacji został przekazany do innego muzeum. Do jakiego – nie wiadomo. Zapis w księdze inwentarzowej Muzeum Mazurskiego mówi jedynie, że miał 29 cm wysokości.

O poszukiwaniach zabytków z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* w zbiorach Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Kętrzynie, zdecydowały trzy fakty. Pierwszym z nich był udział tego muzeum w zabezpieczeniu i przejęciu do zbiorów Muzeum Mazurskiego w Olsztynie zabytków archeologicznych z *Prussia-Museum* w Królewcu, ukrytych w kościele ewangelickim w miejscowości *Carlshof* (obecnie Karolewo) pod Kętrzynem. Ponadto, kętrzyńskie muzeum, reaktywowane tuż po II wojnie światowej, znajdowało się zaledwie trzydzieści km od Giżycka i jeżeli pozostawiona na miejscu przez J. Antoniewicza część ekspozycji *Gedenkhalle* miałyby trafić do któregoś z mazurskich muzeów, to właśnie do ówczesnego Muzeum Krajoznawczego w Kętrzynie. W dokumentacji archiwalnej dotyczącej ruchu muzealiów nie zachowała się jednak jakakolwiek wzmianka na ten temat. W tej sytuacji, jedynym źródłem stała się najstarsza księga inwentarzowa Muzeum Krajoznawczego w Kętrzynie. Założyła

ją w 1965 r. kustosz Zofia Licharewa²³⁴. Jedynym zabytkiem, który można by z pewnym prawdopodobieństwem łączyć ze zbiorami przedwojennego muzeum w Giżycku była wpisana pod nr 164 moneta: „*Fridericus Prus. 18 gr. (srebro) 1758*”. Jako miejsce jej pochodzenia wskazane zostało Giżycko. Monety tej nie ma obecnie w zbiorach Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Kętrzynie. Nie wpisano jej już do nowej księgi inwentarzowej założonej w 1968 r.

Brak informacji o dalszych losach części eksponatów przywiezionych przez J. Antoniewicza z Giżycka do Olsztyna wynika, przynajmniej częściowo, ze sposobu funkcjonowania muzeów na Mazurach i Warmii w pierwszych powojennych latach. Tuż po II wojnie światowej, w Muzeum Mazurskim w Olsztynie i w muzeum w Kętrzynie funkcjonowały składnice muzealne, z których przedstawiciele polskich muzeów mogli wybierać eksponaty przydatne do kolekcji swoich placówek. Nie powstawała przy tym szczegółowa dokumentacja przekazania zbiorów²³⁵. Kwestią przypadku nie jest zapewne fakt, iż okresu tego nie przetrwały przede wszystkim eksponaty o wysokiej, łatwej do określenia wartości materialnej. W zbiorach muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie nie zachowały się srebrne monety pochodzące z siedemnastowiecznego skarbu odkrytego w *Neu-Jucha* (obecnie Stare Juchy) oraz monety z sakiewki znalezionej przy pochówku ofiary tzw. „najazdu tatarskiego” w Giżycku.

Powojenne losy poszczególnych eksponatów z kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* zależały również od ich wymowy ideologicznej i historycznej. Muzeum Mazurskie miało gromadzić wszystkie dowody na odwieczną polskość Mazur. Dlatego trafiały tu przede wszystkim polskie pamiątki z Warmii i Mazur oraz bezpieczne pod względem atrybucji etnicznej zabytki archeologiczne. Stanowczo eliminowane były zabytki i eksponaty związane z kulturą niemiecką i niemiecką historią tych ziem, począwszy od czasów Państwa Zakonnego po II wojnę światową. Było to zgodne z ogólną tendencją panującą wówczas na tzw. Północnych Ziemiach Odzyskanych (A. Sakson 2017, s. 52). W sposób jednoznaczny ukazują ją treści referatów i dyskusji podczas kurso-konferencji

poświęconej sprawom reorganizacji Muzeum Mazurskiego w Olsztynie, zorganizowanej w dniach 7-8 września 1953 r. Nowa koncepcja ekspozycji Muzeum Mazurskiego, nacechowana mocno ideologią marksistowską i materializmem historycznym, nie pozostawiła miejsca eksponatom nie odpowiadającym ówczesnej sytuacji społecznej, politycznej i ideologicznej. Znamienny jest fakt, że nowa ekspozycja poświęcona archeologii miała nie tylko odzwierciedlać tę ideologię. Zgodnie z propozycją J. Antoniewicza, jej koniecznym elementem były cytaty z Marksa, Lenina i Stalina²³⁶.

Wydzielenie eksponatów pochodzących z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* spośród zabytków zgromadzonych po II wojnie światowej w zbiorach Muzeum Mazurskiego w Olsztynie było możliwe jedynie wówczas, gdy zachowały się na nich archiwalne, przedwojenne sygnatury lub, gdy w pierwszych księgach inwentarzowych poszczególnych działów muzeum umieszczona została informacja, że zabytek pochodzi ze zbiorów muzeum w Giżycku.

W szczególny sposób potoczyły się losy części zabytków z kolekcji archeologicznej i eksponatów z ekspozycji przyrodniczej. Poroża reniferów, łosi i jeleni, czaszka tura, kości wielu gatunków ssaków oraz kości ludzkie zostały w Muzeum Mazurskim przemieszane i spakowane łącznie, a w latach siedemdziesiątych XX w. przekazano je do zbiorów olsztyńskiego Muzeum Przyrody, oddziału Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Tam, w magazynie muzealnym, nie budząc większego zainteresowania, przeleżały do czerwca 2015 r. zinwentaryzowane pod numerem inwentarza NP-8. Ten sam los spotkał analogiczne zabytki i eksponaty ze zbiorów *Prussia-Museum* i prawdopodobnie muzeów regionalnych w Olsztynie i Kętrzynie, zinwentaryzowane pod numerem NP-90. Na części z nich zachowały się oryginalne sygnatury *Vaterländische Gedenkhalle* i *Prussia-Museum*. Na pojedynczych fragmentach kostnych, a znacznie częściej luźno w pudełkach, znajdują się też małe zielone karteczki ze starannie wypisanymi cyframi arabskimi. Taki sposób oznakowania zabytków był charakterystyczny dla kolekcji królewskiego *Physikalisch-Ökonomische Gesellschaft*

²³⁴ Inwentarz Muzeum Krajoznawczego w Kętrzynie, rękopis w zbiorach Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Kętrzynie. Na temat powojennych początków muzeum w Kętrzynie i Z. Licherowej – porównaj: I. Lewandowska 2014, s. 55-58.

²³⁵ Informacja ustna Małgorzaty Gałęziowskiej, kierownika Działu Historii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Na temat składnic muzealnych – porównaj: Lewandowska I. 2014, s. 88-89. Analogicznie traktowane były księgozbiory instytucjonalne i prywatne z obszaru Prus Wschodnich (M. Szostakowska 1978, s. 102-103).

²³⁶ Archiwum Akt Nowych, sygn. 5/22,teczka: „Centralny Zarząd Muzeów. Muzeum Mazurskie w Olsztynie – organizacja wystaw-scenariusze, protokoły, sprawozdania, notatki”.

(Towarzystwa Fizykalno-Ekonomicznego), przekazanej w drugiej połowie XIX w. do zbiorów *Prussia-Museum* (Ch. Reich 2008, s. 82).

Zabytki z *Prussia-Museum* pochodzą najprawdopodobniej z repozytorium urządzonego w 1943 r. przez dr Wolfganga La Bauma, dyrektora królewieckiego *Landesamt für Vorgeschichte*, w kościele ewangelickim w Karolewie (*Carlshof*) koło Kętrzyna. W grudniu 1944 r., większość z ukrytych tam zabytków archeologicznych z kolekcji *Prussia-Museum*, wywieziono w głąb Rzeszy Niemieckiej, pozostawiając na miejscu, obok części archiwaliów i zbiorów bibliotecznych, jedynie niewielką liczbę zabytków metalowych oraz ceramikę naczyniową i fragmenty kości zwierzęcych (Ch. Reich 2008, s. 72-73). Po zdobyciu Prus Wschodnich przez Armię Czerwoną, w czasach rządów na Mazurach radzieckich komendantur wojskowych, zabezpieczeniem zabytków, archiwaliów i książek z kościoła w Karolewie oraz ich przewiezieniem do muzeum w Kętrzynie, latem 1945 r. zajęło się dwoje pracowników Starostwa Powiatowego w Rastemborku (Kętrzynie): Zofia Licharewa i Eugeniusz Gałdziewicz. Wiosną 1946 r. inicjatywę w zabezpieczeniu tych zabytków, książek i archiwaliów przejął J. Antoniewicz, przewożąc je w 33 skrzyniach do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie. Część fragmentów naczyń glinianych i kości zwierzęcych, uznanych przez J. Antoniewicza za bezwartościowe pod względem naukowym, pozostało na miejscu. Dalsze losy tych zabytków są nieznane. Ich objętość została oszacowana przez J. Antoniewicza na około pięć skrzyń (A. Bitner-Wróblewska 2008, s. 47-51, aneksy I i II).

Powojenne losy szczątków ludzkich i zwierzęcych ze zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle* w Giżycku nie dają pewności, czy eksponaty te nie zostały przynajmniej częściowo przemieszane z eksponatami pochodzącymi z kolekcji *Prussia-Museum* i przedwojennych muzeów regionalnych z obszaru Warmii i Mazur. Na jednoznaczną identyfikację pozwalają zachowane na zabytkach oryginalne numery inwentarza *Vaterländische Gedenkhalle* oraz publikacje pojedynczych eksponatów ze zbiorów tego muzeum (aneks 1).

W ten sposób, dzięki publikacjom przedwojennego palinologa dr. Hugo Grobą, po siedemdziesięciu latach od zakończenia II wojny światowej, doszło do ponownego odkrycia, tym

razem w magazynie muzealnym, poroża renifera ze śladami cięcia, wykopanego w 1935 r. przez robotników budowlanych nad jeziorem Popówka Mała w Giżycku oraz sztyletu z poroża renifera odkrytego podczas melioracji torfowiska Łąki Staświńskie (H. Groß 1939; 1940). Poroże znad jeziora Popówka Mała, w powojennej literaturze archeologicznej uchodziło za najstarszy ślad bytności ludzkiej na Pojezierzu Mazurskim, datowany na 15-14 tys. lat p.n.e. (J. Okulicz 1973, s. 25, 27, ryc. 9:a). Jego ponowne odkrycie, podobnie jak innych zabytków z kości i poroża, umożliwi ich zbadanie z zastosowaniem nowoczesnych technik i narzędzi, w tym datowanie radiowęglowe. Wyniki tych analiz przyniosą z pewnością nowe, istotne ustalenia dotyczące najstarszych dziejów Pojezierza Mazurskiego.

Zupełnie nieznane są losy części ekspozycji umieszczonej na majdanie Twierdzy Boyen, gdzie zgromadzony był ciężki sprzęt wojskowy. Być może, część sprawnego uzbrojenia, pozyskanego wcześniej do zbiorów muzeum z pól bitewnych II wojny światowej, został użyta ponownie do walk frontowych. Ekspozycja mogła zostać zlikwidowana podczas przygotowań twierdzy do obrony, jak też bezpośrednio po zajęciu Giżycka przez Armię Czerwoną, 26 stycznia 1945 r. Rosjanie stacjonowali na twierdzy do czerwca, a następnie zajął ją polski garnizon wojskowy (R. Kempa 2012, s. 36). Z tego okresu nie zachowały się żadne informacje na temat znajdującej się tam wcześniej części kolekcji *Vaterländische Gedenkhalle*.

Nie wiadomo też, co stało się z „najcenniejszymi zabytkami” z kolekcji *Gedenkhalle*, ewakuowanymi w 1944 r. do Myśliborza. Najprawdopodobniej próbowano w ten sposób ocalić zbiory *Ehrenhalle* i *Kriegsgeschichtliche Abteilung*. Po przejściu frontu w 1945 r. mogły one zostać zniszczone lub przejęte przez Armię Czerwoną (H. L. Gnadt 1961, s. 289; 1962, s. 17).

Zabezpieczone zimą 1945 r. przez Starostę Łuczaniańskiego Stanisława Ławrowskiego eksponaty i inne elementy ekspozycji *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, których w maju 1946 r. J. Antoniewicz nie zabrał do Muzeum Mazurskiego w Olsztynie, podzieliły najpewniej losy niechcianego po II wojnie światowej dziedzictwa Prus Wschodnich. Ich część mogła trafić do rąk osób prywatnych.

Bibliografia

Åberg N.

- 1919 *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala.

Antoniewicz J.

- 1946a *Stan zachowania zbiorów archeologicznych na Warmii, Mazurach i dolnym Powiślu*, „Z Otchłani Wieków”, t. XV, z. 11-12, s. 92-96.
- 1946b *Zagadnienie ochrony zabytków archeologicznych w okręgu mazurskim*, Instytut Mazurski w Olsztynie, „Komunikaty Działu Informacji Naukowej”, nr 1-3, s. 1-15.
- 1948 *Problemy muzealne na obszarze województwa olsztyńskiego*, „Przegląd Zachodni”, nr 4, z. 9, s. 326-331.

Augusiewicz S.

- 1999 *Działania militarne w Prusach Książęcych w latach 1656-1657*, Olsztyn.

Aus dem zerstörten Masuren

- 1916 *Aus dem zerstörten Masuren*, Herausgegeben von Oberst Busse Kommandant der Feste Boyen, Lötzen.

Aus den Ostprovinzen

- 1916 *Aus den Ostprovinzen*, „Königsberger Hartungsche Zeitung“, Nr 98, 28. Februar, S. 6.

Aus Lötzen und Umgegend

- 1916a *Aus Lötzen und Umgegend*, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 19, 23. Januar, S. 2.
- 1916b *Aus Lötzen und Umgegend*, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 31, 6. Februar, S. 2.
- 1916c *Aus Lötzen und Umgegend*, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 47, 25. Februar, S. 3.
- 1916d *Aus Lötzen und Umgegend*, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 50, 29. Februar, S. 3.
- 1916e *Aus Lötzen und Umgegend*, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 56, 7. März, S. 2.
- 1916f *Aus Lötzen und Umgegend*, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 61, 12. März, S. 2.

- 1916g *Aus Lötzen und Umgegend*, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 67, 19. März, S. 2.

- 1916h *Aus Lötzen und Umgegend*, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 73, 26. März, S. 2.

- 1916i *Aus Lötzen und Umgegend*, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 79, 2. April, S. 2.

- 1916j *Aus Lötzen und Umgegend*, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 126, 30. Mai, S. 3.

- 1916k *Aus Lötzen und Umgegend*, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 148, 27. Juni, S. 3.

Baryła T.

- 1996 *Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina. Wybór dokumentów. 1945 r.*, przygotował do druku T. Baryła, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 155, Olsztyn.

Beckmann B.

- 1969 *Die baltischen Metallnadeln der römischen Kaiserzeit*, „Saalburg – Jahrbuch”, T. XXVI, S. 107-119, Abb. 19-22.

Beckmann Ch.

- 1969 *Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im Freien Germanien*, „Saalburg Jahrbuch“, T. XXVI, S. 5-106.

Behn Fr.

- 1918 *Die Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen bei Lötzen*, „Die Woche“, J. 20, Nr 26, 29. Juni, S. 638.

- 1919 *Die Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, „Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia”, H. 22/23, S. 289-296.

Białyński G., Chwałkowski D., Kozieł Z., Noryskiewicz A.

- 1998 *Atlas historyczny miast polskich. T. III Mazury, Giżycko*, z. 1, A. Czacharowski red., Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Stowarzyszenie „Wspólnota Mazurska” w Giżycku, Toruń-Giżycko.

Białyński G., Sekta J.

- 2012a *Giżyckie biografie*, [w:] Giżycko. Miasto i ludzie, G. Białyński red., Urząd Miejski w Giżycku, Giżycko, s. 503-512.
- 2012b *Wykaz ważniejszych urzędników i honorowych obywateli miasta*, [w:] Giżycko. Miasto i ludzie, G. Białyński red., Urząd Miejski w Giżycku, Giżycko, s. 513-520.

Bitner-Wróblewska A.

- 2008 *Śladami kolekcji Prussia-Museum 1943-2008*, [w:] Archeologiczne księgi inwentarzowe dawnego Prussia-Museum/Die archäologischen Inventarbücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum/Археологические инвентарные книги бывшего музея „Пруссия”, Aestorim Hereditas I, A. Bitner-Wróblewska red., Olsztyn, s. 46-67.
- 2011 *Archiwum Feliksa Jakobsona – charakterystyka materiałów i ich wartość źródłowa*, [w:] Archeologiczne dziedzictwo Prus Wschodnich w archiwum Feliksa Jakobsona/Das archäologische Vermächtnis Ostpreußens im Archiv des Felix Jakobson/Austrumprusijas arheologiskais mantojums Feliksa Jakobsona arhiva, Aestorim Hereditas II, T. Nowakiewicz red., Warszawa, s. 26-57.

Bitner-Wróblewska A., Rzeszotarska-Nowakiewicz A., Nowakiewicz T.

- 2011 *Katalog*, [w:] Archeologiczne dziedzictwo Prus Wschodnich w archiwum Feliksa Jakobsona/Das archäologische Vermächtnis Ostpreußens im Archiv des Felix Jakobson/Austrumprusijas arheologiskais mantojums Feliksa Jakobsona arhiva, Aestorim Hereditas II, T. Nowakiewicz red., Warszawa, s. 60-511.

Bohnsack D.

- 1937 *Die Pflege der Heimatmuseen in Ostpreußen*, „Alt-Preußen”, J. 2, H. 2, S. 81-83.
- 1938a *Neue Bodenfunde: 1 Oktober 1936 bis 30 Juni 1937*, „Alt-Preußen”, J. 3, H. 1, S. 24-28.
- 1938b *Neue Bodenfunde: 1 Juli bis 31 Dezember 1937*, „Alt-Preußen”, J. 3, H. 2, S. 56-62.
- 1939a *Neue Bodenfunde: 1 Januar bis 31 Juni 1938*, „Alt-Preußen”, J. 3, H. 4, S. 26-29.
- 1939b *Neue Bodenfunde: 1 Juli bis 31 Dezember 1938*, „Alt-Preußen”, J. 4, H. 2, S. 58-62.

Brunner G.

- 1917 *Die Vaterländische Gedenkalle der Feste Boyen. Ein Führer durch ihre Sammlung bearbeitet im September 1917 von Dr. Gottfried Brunner*, Druck von Paul Kühnel in Lötzen.

Buchholz

- 1936 *Die Heimatkundliche Gesellschaft Lötzen. Jahresrückblick und Ausblick*, „Aus der Heimat. Heimatkundliche Beilage der „Lötzener Zeitung“, Nr 12, J. 3, 24. Dezember, S. 47-48.

Busse H.

- 1919 *Aus der belagerten Feste Boyen. Feldzugsbriefe des Kommandanten Oberst Busse*, Hrsg. von Marie Busse, Siegmund, Berlin.

Chłosta-Zielonka J.

- 2004 *Działalność Jana Grabowskiego w Olsztynie w latach 1945-1947 w świetle sprawozdań dla Ministerstwa Kultury i Sztuki*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 3 (245), s. 361-372.

Christoph J., Sztetl I.

- 2017 *The Roman and Migration Period finds from the Prussia collection in Berlin and Kalininograd: A case study former Kreis Lötzen (pow. Giżycko), Masuria*, [w:] Materiały do archeologii Warmii i Mazur, t. 2, S. Wadył, M. Karczewski, M. Hoffmann red., Warszawa-Białystok-Olsztyn, w druku.

Cyglis J.

- 2011 *Feliks Jakobson (1896-1930)*, [w:] Archeologiczne dziedzictwo Prus Wschodnich w archiwum Feliksa Jakobsona/Das archäologische Vermächtnis Ostpreußens im Archiv des Felix Jakobson/Austrumprusijas arheologiskais mantojums Feliksa Jakobsona arhiva, Aestorim Hereditas II, T. Nowakiewicz red., Warszawa, s. 14-25.

Dąbrowski J.

- 1997 *Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce*, Białystok 1997.

Dettloff P.

- 2008 *Służby konserwatorskie a ochrona i restauracja zabytków w II Rzeczypospolitej. Konserwatorstwo polskie w 20-leciu międzywojennym*, [w:] 90 lat Służby Ochrony Zabytków w Polsce, Wojanów 26-28 listopada 2008, J. Jasieńko, K. Kuśnierz red., Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne, Wrocław, s. 11-37.

Die Nummer 29

- 1916 *Die Nummer 29 unserer Kriegszeitung*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen”, Nr 30, 15. März.

Die Sammlung historischer Waffen

- 1916 *Die Sammlung historischer Waffen und Kampfgeräte in der Vaterländischen Gedenkhalle Schloß Lötzen*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen“, Nr 41, Weihnachten, S. 4.

Die Vaterländische Gedenkhalle in Lötzen

- 1916 *Die Vaterländische Gedenkhalle in Lötzen*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen“, Nr 41, Weihnachten, S. 6.

Dr. Kr.

- 1935 *Dr. Schmidt – Förder unserer Heimatkunde*, „Aus der Heimat. Heimatkundliche Beilage der „Lötzener Zeitung“, J. 2, Nr 10, 12. Oktober 1935, S. 1.

Dziennik Ustaw. Poz. 265

- 1928 *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami*, Dziennik Ustaw nr 89 z 1928 r., poz. 265.

Eichler U.

- 2018 *Wenig Bekannt*, „Lötzener Heimatbrief“, w druku.

Ein Weihnachtsgeschenk für Hindenburg

- 1917 *Ein Weihnachtsgeschenk für Hindenburg von der Vaterl. Gedenkhalle in Lötzen*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen“, Nr 43, 27. Januar, S. 3-4.

Einweihung

- 1916 *Einweihung der Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, „Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia“, H. 20/21, S. 150-152.

Ernstes und Heiteres

- 1916a *Ernstes und Heiteres*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 31“, Nr 31, 1. April, S. 6.
- 1916b *Ernstes und Heiteres*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 34“, Nr 34, 1. Juni, S. 5.

Fafiński Ł. P.

- 2012 *Skok cywilizacyjny. 1806-1914*, [w:] Giżycko. Miasto i ludzie, G. Białuński red., Urząd Miejski w Giżycku, Giżycko, s. 175-234.

Festnummer zu Eröffnung

- 1916 *Festnummer zu Eröffnung der Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, „Kriegszeitung

der Feste Boyen und Stadt Lötzen“, Nr 29, 27. Februar, S. 1-6.

Freien Eintritt

- 1916 *Freien Eintritt in die Altertumssammlung*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen“, Nr 41, Weihnachten, S. 6.

Gaerte W.

- 1929 *Urgeschichte Ostpreußens*, Gräfe und Unzer Verlag, Königsberg i. Pr.

Gerbert K.

- 1978 *Das Wirken der Literarischen Gesellschaft Masovia in Lötzen*, [w:] Heimat Lötzen. Stadt und Land, S. 40.

Giesbrecht

- 1916 *Selbsterlebtes aus der Schlacht bei Tannenberg*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen“, Nr 40, 1. November.

Gille A.

- 1934 *Słowo wstępne* (bez tytułu), „Aus der Heimat. Heimatkundliche Beilage der „Lötzener Zeitung“, J. 1, Nr 1, 13. Januar 1934, S. 1.

Ginalski J.

- 1991 *Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Kłasyfikacja typologiczna*, „Przegląd Archeologiczny“, t. 38, s. 53-84.

Giżycko-Lötzen

- 2007 *Giżycko-Lötzen na starych pocztówkach / Auf alten Ansichtskarten*, Kancelaria Rady Prawnego Marek Kowalczyk, Żuromin.

Gnadt H. L.

- 1937 *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen – Ostpreußens Weltkriegsmuseum*, „Masurischer Volkskalender“ Bund Deutscher Osten, Allenstein, S. 66-70.
- 1961 *Ostpreußisches Weltkriegsmuseum und Kulturdenkmal Feste Boyen. Die Vaterländische Gedenkhalle im letzten Jahrzehnt*, [w:] M. Meyhöfer, Der Kreis Lötzen. Ein Ostpreußische Heimatbuch, Holzner Verlag, Würzburg, S. 284-289.
- 1962 *Von der Gedenkhalle zum Kulturdenkmal Feste Boyen*, „Lötzener Heimatbriefe“, Nr 10. Mai 1962, S. 16-17.

Goworek T.

- 1981 *Samoloty myśliwskie pierwszej wojny światowej*, Warszawa.

Gräfin Dönhoff M.

- 1964 *Namen die keiner mehr nennt. Ostpreußen – Menschen und Geschichte*, Frankfurt/Main – Wien – Zürich.

Groß H.

- 1935 *Ein großes Siedlungsgebiet im Kreise Lötzen*, „Aus der Heimat. Heimatkundliche Beilage der Lötzener Zeitung“, 27. April, S. 1.
 1939 *Ein Ostpreußischer Vorgeschichtsfund aus der Abschmelzzeit des Inlandeises*, „Alt-Preußen“, J. 4, H. 2, S. 33-35.
 1940 *Der Renngeweih-Dolch von Eisermühl*, „Alt-Preußen“, J. 4, H. 4, S. 81-84.

Hess von Wichdorff H. K.

- 1916a *Der Silbermünzen-Fund von Jucha (Masuren)*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 38“, nr 38, 1. September, S. 5.
 1916b *Die Ausgrabungen an der Kullabrücke*, „Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia“, H. 20/21, S. 153-155.
 1916c *Die Opfer des Tataren-Einfalls in Lötzen im Jahre 1657*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 38“, Nr 38, 1. September, S. 6.
 1919a *Der Silbermünzen-Fund von Jucha*, „Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia“, H. 22/23, S. 298-299.
 1919b *Die Opfer des Tataren-Einfalls in Lötzen im Jahre 1657*, „Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia“, H. 22/23, S. 296-297.
 1922 *Beiträge zur Geschichte des ehemaligen Staatlichen Eisenhüttenwerks zur Wondollek in Masuren*, „Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia“, H. 26/27, S. 3-11.
 1931 *Die Masurenfahrt (29. bis 31. Juli 1930)*, „Mannus“, T. VIII, S. 122-134.

Hindenburg in Lötzen

- 1922 *Hindenburg in Lötzen*, „Lötzener Zeitung“, J. 36, Nr 132, 8. Juni, S. 2-3.

Hindenburg in Ostpreußen

- 1922 *Hindenburg in Ostpreußen*, „Ostpreussische Woche. Königsberger Illustrierte Zeitung“, J. 14, Nr 34, 25. Mai, S. 487-488.

Hoffmann M. J.

- 1992 *Felix Ernst Peiser – archeolog i orientalista*, „Borussia“, t. 5, s. 125-131.
 1999a *Herbert Alfred Wilhelm Jankuhn (1905-1990)*, „Studia Angeburgica“, t. 4, s. 120-123.
 1999b *Wschodniopruskie materiały archeologiczne*

w archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, [w:] *Archeologia ziem pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne*. Ostróda 15-17 X 1998, M. J. Hoffmann, J. Sobieraj red., Olsztyn, s. 225-228.

- 1999c *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Rozprawy i materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 177, Olsztyn.
 2000 *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.
 2013 *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 r.*, Monumenta Literaria Prussiae, Seria C: Monografia, nr 4, Olsztyn.

Horn E., Trinker P., Böhm E., Piel W. (red.)

- 1989 *Lötzen. Stadt und Kreis*, Leer.

Jelińska E.

- 2015 *Muzeum Warmii i Mazur wczoraj i dziś*, [w:] *Olsztyńskie muzealia w Polsce i na świecie. Wystawa jubileuszowa z okazji 70-lecia Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie*, Olsztyn, s. 7-11.

Juga A., Nowakowski W., Szymański P.

- 2000 *„Galindzkie” archiwalia archeologiczne w Talinie. Spuścizna Marty Schmiedehelm*, „Mra-gowskie Studia Humanistyczne”, t. 2/2000, s. 15-30.

Juga A., Szymański P.

- 2004 *Ceramika kultury bogaczewskiej i grupy olsztyńskiej z kartoteki Marty Schmiedehelm. Możliwości weryfikacyjne i poznawcze źródła archiwalnego*, [w:] *Ceramika zachodniobałtyjska. Nowe źródła i interpretacje. Materiały z konferencji, Białystok 23-24 września 2002 roku*, M. Karczewska, M. Karczewski red., Białystok, s. 85-103.

Juga-Szymańska A.

- 2014 *Kontakty Pojezierza Mazurskiego ze wschodnią strefą Bałtyku w okresie wpływów rzymskich na przykładzie szpil*, Warszawa.

Kamiński A.

- 1956 *Materiały do bibliografii archeologicznej Jaćwieży od I do XIII wieku*, „Materiały Starożytne”, t. I, s. 193-273.

Karczewska M.

- 1999 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów w Sterławkach Małych, w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Rekonstrukcja wyników badań na podstawie materiałów archiwalnych i zbiorów Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie*, [w:] Archeologia ziem pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne. Ostróda 15-17 X 1998, M. J. Hoffmann, J. Sobieraj red., Olsztyn, s. 239-275.
- 2004 *Ceramika naczyniowa kultury bogaczewskiej z mikroregionu jeziora Nietlice w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich*, maszynopis rozprawy doktorskiej w archiwum Instytutu Archeologii UW.

Karczewska M., Karczewski M.

- 2017 *Dr Arthur Schmidt i archeologia dawnego Kreis Lötzen*, [w:] Orbis Barbarorum. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski Dedicata, J. Andrzejowski, C. von Carnap-Bornheim, A. Cieśliński, B. Kontny red., Warszawa-Schleswig, s. 625-644.

Karczewska M., Karczewski M., Sobieraj J.

- 2006 *Topory, siekiery oraz motyki wykonane z kamienia i poroża z obszaru dawnego Kreis Lözen (pow. giżyckiego)*, [w:] Na przełomie epok – na rubieży światów (Um die Wende von Epochen – an der Grenze von Welten), Pruthenia Antiqua. Studia do pradziejów i wczesnej historii ziem pruskich, t. II, Z. Bokiniec, J. Sobieraj red., Olsztyn, s. 215-242.

Karczewski M.

- 1999 *Cmentarzysko w Bogaczewie – Kuli. Archeologiczna przygoda marszałka von Hindenburga*, [w:] Archeologia ziem pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne. Ostróda 15-17 X 1998, M. J. Hoffmann, J. Sobieraj red., Olsztyn, s. 277-299.
- 2001 *Źródła archeologiczne do badań nad zasiedlaniem Krainy Wielkich Jezior Mazurskich w okresie wpływów rzymskich*, Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.
- 2007 *Czasy Potopu Szwedzkiego na Mazurach. Kilka uwag archeologa*, „Studia i materiały do Historii Wojskowości”, t. XLIII, s. 143-157.
- 2011 *Archeologia środowiska zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego na pojezierzach*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań-Białystok.

- 2015 *Wojenna geneza giżyckiego muzeum*, [w:] Dziedzictwo Wielkiej Wojny w krajobrazie powiatu giżyckiego, R. Kempa red., Giżycko, s. 51-67.

Kempa R.

- 1997 *Twierdza „Boyen” i jej rola w czasie bitwy pod Tannenbergiem i nad Jeziorami Mazurskimi (17 VIII – 15 IX 1914 r.)*, „Masovia”, t. 1, s. 45-54.
- 2012a *Twierdza Boyen w Giżycku. Praktyczny przewodnik*, Wydawnictwo Mazurskie, Giżycko.
- 2012b *W cieniu dwóch światowych wojen 1914-1945*, [w:] Giżycko. Miasto i ludzie, G. Białuński red., Urząd Miejski w Giżycku, Giżycko 2012, s. 235-324.

Kleine Mitteilungen

- 1916a *Kleine Mitteilungen*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 36”, Nr 36, 15. Juli, S. 6.
- 1916b *Kleine Mitteilungen*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 39”, nr 39, 15. September, S. 6.

Koch E.

- b.d. *Feste Boyen als Weltkriegs-Museum*, Königsberg.

Kowalczyk M., Pietrachowicz K.

- 2007 *Giżycko – Lötzen na starych pocztówkach, auf alten Ansichtskarten 1898-1945*, Kancelaria Rady Prawnego Marek Kowalczyk, Żuromin.

Krollmann CH.

- 1941 *Hess von Wichdorff, Hans, Kurt*, [w:] Altpreußische Biographie, Bd. I, Königsberg, S. 273.

Kurze Mitteilungen

- 1916 *Kurze Mitteilungen*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen”, Nr 32, 15. April, S. 6.

La Baume W.

- 1942a *Die Bodendenkmalpflege in Ostpreußen*, „Alt-Preußen”, J. 7, H. 2, S. 29.
- 1942b *Die Ostpreußischen Heimatmuseen*, „Alt-Preußen”, J. 7, H. 2, S. 30-31.

Lehnert R.

- 1926 *Zehn Jahre Vaterländische Gedenkhalle in Lötzen*, „Lötzenener Zeitung”, J. 40, 17. Februar.

Lewandowska I.

- 2014 *Trudne dziedzictwo ziemi. Warmia i Mazury 1945-1989*, Olsztyn.

Liana T.

- 1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXXV, z. 4, s. 429-491.

Lötzen

- 1936 *Lötzen*, Landesverkehrsverband Ost- und Westpreußen e.V.

Lötzen das Herz Masuren

- b.d. *Lötzen das Herz Masuren. Schiffsfahren über die Masurischen Seen*, Königsberg.

Lötzen in Masuren

- 1938 *Lötzen in Masuren*, Lötzen.
1939 *Lötzen in Masuren*, Lötzen.

Lüdtke G.

- 1931 *Hess von Wichdorff*, [w:] Kürschners Deutscher Gelehrten-Kalender, Walter dr Grunter & Co., S. 1154.

Łach W. B.

- 2010 *Działania militarne w Prusach Wschodnich w czasie I wojny światowej*, [w:] Wielkie Wojny w Prusach. Działania militarne między Wisłą a Niemnem na przestrzeni wieków, W. Gieszczyński, N. Kasperek red., Dąbrowno, s. 217-251.

Łapo J. M.

- 2012 *Pradzieje okolic Giżycka*, [w:] Giżycko. Miasto i ludzie, G. Białuński red., Urząd Miejski w Giżycku, Giżycko.

Maciejewski S.

- 2001 *Życie szło jak morska fala za falą*, [w:] B. Domaniewski, Za własnym żaglem, UA Omega, Suwałki, s. 121-130.

Madeya R.

- 1980 *Hans Ludwig Gnadt (Nachruf)*, „Lötzener Heimatbrief”, Nr 47:1980, H. I, S. 34.

Madyda-Legutko R.

- 1986 *Die Gürtenschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, BAR International Series 360, Oxford.

Meyhöfer M.

- 1961 *Der Kreis Lötzen. Ein ostpreußische Heimatbuch*, Holzner Verlag, Würzburg 1961.

Mordawski H.

- 2015 *Ziemia Odzyskane 1945-1956*, Wydawnictwo Poligraf.

Nach Lötzen

- b.d. *Nach Lötzen ins Herz Masurens*, Lötzen.

Neue Bodenfunde

- 1935 *Neue Bodenfunde: 1. Juli bis 30 September 1935*, „Alt-Preußen”, J. 1, H. 3, S. 169-173.
1936 *Neue Bodenfunde: 1. Oktober bis 31 Dezember 1935*, „Alt-Preußen”, J. 1, H. 4, S. 233-238.
1937a *Neue Bodenfunde: 1 April bis 30 Juni 1935*, „Alt-Preußen”, J. 2, H. 2, S. 66-73.
1937b *Neue Bodenfunde: 1 Juli bis 30 September 1936*, „Alt-Preußen”, J. 2, H. 3, S. 126-131.

Neue Funde

- 1936 *Neue Funde im Röster Wiesengebiet*, „Königsberger Tageblatt”, Nr 29.

NN

- 1916 *Aus dem Leben des Kriegsministers und Generalfeldmarschall Herman von Boyen*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen”, Nr 35, 23 Juni, S. 2-5.
1917 *Die Rechte einer „juristischen Person” für die Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen”, Nr 45, April, S. 4.

Nowakiewicz T.

- 2011 *Uwagi na temat jednosiecznych mieczy Prusów we wczesnym średniowieczu (na marginesie analizy danych z archiwum Feliksa Jakobsona)*, [w:] Archeologiczne dziedzictwo Prus Wschodnich w archiwum Feliksa Jakobsona/ Das archäologische Vermächtnis Ostpreußens im Archiv des Felix Jakobson/Austrumprusias archeologiskais mantojums Feliksa Jakobsona arhiva, Aestorim Hereditas II, T. Nowakiewicz red., Warszawa, s. 562-593.

Nowakowski W.

- 1995 *Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego*, Barbaricum, t. 4, Warszawa.
2000 *Dzieje zainteresowań archeologicznych w Prusach przed 1945 rokiem*, [w:] Antiquitates Prusiae, J. Kolendo, W. Nowakowski red., Warszawa, s. 9-22.

- 2007a *Cmentarzyska mazursko-germańskie z późnego okresu wędrówek ludów – grupa olsztyńska w koncepcji Carla Engla*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica”, t. 25, s. 93-127.
- 2007b *Kultura bogaczewska na Pojezierzu Mazurskim od schyłku późnego okresu przedrzymskiego do starszej fazy późnego okresu wpływów rzymskich. Próba analizy chronologiczno-kulturowej*, [w:] *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji*, Warszawa, 26-27 marca 2003, A. Bitner-Wróblewska red., Warszawa (prezentacja elektroniczna).
- 2013 *Masuren in der Römischen Kaiserzeit. Auswertung der Archivalien aus dem Nachlass von Herbert Jankuhn*, Wachholz Verlag, Neumünster.
- Odoj R.**
- 1966 *Pradzieje*, [w:] A. Wakar, T. Willan, Giżycko. *Z dziejów miasta i powiatu, Pojezierze*, Olsztyn, s. 29-40.
- 1983 *Pradzieje*, [w:] Giżycko. *Z dziejów miasta i okolic*, A. Wakar i in. red., Wydawnictwo Pojezierze, Olsztyn, s. 49-71.
- Okulicz J.**
- 1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowości Bogaczewo, na przysiółku Kula, pow. Giżycko*, „Rocznik Olsztyński”, t. I, s. 47-116.
- 1973 *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VI w. n.e.*, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Oracki T.**
- 1983 *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 r.)*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Pawłowski P., Sadowski R. (red.)**
- 2014 *Muzea wojskowe w służbie ochrony zabytków. Materiały pokonferencyjne IV Seminarium Muzealnictwa Wojskowego, Kołobrzeg 3-5 kwietnia 2014 r.*, Ośrodek Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku, Białystok.
- Reich Ch.**
- 2008 *Prussia-Sammlung w Muzeum für Vor- und Frühgeschichte w Berlinie*, [w:] *Archeologische Bücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum/Археологические инвентарные книги бывшего музея „Пруссия”*, Aestorim Hereditas I, A. Bitner-Wróblewska red., Olsztyn, s. 68-97.
- Rozwadowski T. J.**
- 2015 *Wspomnienia Wielkiej Wojny*, red. i oprac. naukowe M. Patelski, Warszawa.
- Rünger Fr.**
- 1934 *Das Aquarium vor der Gedenkhalle*, „Aus der Heimat. Heimatkundliche Beilage der Lötze-ner Zeitung”, J. 1, Nr 6, 23. Juni, S. 21-22.
- 1961 *As der Tierwelt. Eine Sammlung einheimischer Fischarten*, [w:] M. Meyhöfer, *Der Kreis Lötzen. Ein Ostpreußische Heimatbuch*, Holzner Verlag, Würzburg, S. 35-38.
- Rzeszotarska-Nowakiewicz A.**
- 2008 *Prussia-Museum w Królewcu*, [w:] *Archeologische Bücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum/Археологические инвентарные книги бывшего музея „Пруссия”*, Aestorim Hereditas I, A. Bitner-Wróblewska red., Olsztyn, s. 32-45.
- Sakson A.**
- 2017 *Dziedzictwo Prus Wschodnich*, Oficyna Wydawnicza „Retman”.
- Salomon B.**
- 2013 *Sven Hedin im Auftrag der chinesischen Zentralregierung. Die Seidenstraßenexpedition 1933-1935*, Diplomarbeit, Wien, źródło: http://othes.univie.ac.at/25550/1/2013-01-30_0601293.pdf, data dostępu: 18.02.2017.
- Schmidt A.**
- 1934 *Die Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen*, „Aus der Heimat. Heimatkundliche Beilage der „Lötze-ner Zeitung“, J. 1, Nr 1, 13. Januar, s. 2-3.
- 1935 *Die „Vaterländische Gedenkhalle“ Lötzen*, „Aus der Heimat. Heimatkundliche Beilage der „Lötze-ner Zeitung“, Nr 10, J. 2, 12. Oktober, S. 38-40.
- 1936 *Vaterländische Gedenkhalle in Lötzen*, [w:] *Der Ostpreußen. Heimatjahrbuch für den Kreis Lötzen*, Morgenroth Nachf. G. H. Boettcher GmbH, Pillkallen/Königsberg Pr., S. 33-38.
- 1961a *Bäuerliche weibliche Volkskunst*, [w:] M. Meyhöfer, *Der Kreis Lötzen. Ein Ostpreußische Heimatbuch*, Holzner Verlag, Würzburg, S. 293-294.

1961b *Die „Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen“*, [w:] M. Meyhöfer, Der Kreis Lötzen. Ein Ostpreußische Heimatbuch, Holzner Verlag, Würzburg, S. 289-293.

1961c *Heimatspflege. Die „Vaterländische Gedenkhalle Lötzen“*, [w:] M. Meyhöfer, Der Kreis Lötzen. Ein Ostpreußische Heimatbuch, Holzner Verlag, Würzburg, S. 277-284.

Schneider P.

1916 *Zur Erinnerung an den Besuch des Museums zu Lötzen am 26.12.1915*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen“, Nr 33, 1. Mai, S. 5.

Schwarz M., Buddrus M., Holler M., Post A.

2013 *Das Gründungspräsidium des Bundesverbandes der Vertriebenen und das „Dritte Reich“*, Oldenbourg Verlag.

Simoneit M.

1927 *Die Masurischen Seen. Ein Reiseführer*, Lötzen.

1936 *Die Masurischen Seen. Ein Reiseführer*, Lötzen.

Skurpski H.

1947 *Uwagi o byłych muzeach na obszarze województwa olsztyńskiego*, „Instytut Mazurski w Olsztynie. Komunikat Działu Informacji Naukowej. Seria Sztuki i Kultury”, nr 1 (7), s. 1-11.

1948a *Muzeum Mazurskie w Olsztynie*, „Kwartalnik Muzealny”, nr 1, z. 1-4, s. 115-116.

1948b *Przeszłość i stan muzealnictwa na ziemi mazursko-warmińskiej*, „Kwartalnik Muzealny”, R. 1, z. I-IV, s. 38-50.

Speidel E.

1934 *Słowo wstępne* (bez tytułu), „Aus der Heimat. Heimatkundliche Beilage der „Lötzener Zeitung“, J. 1, Nr 1, 13. Januar 1934, S. 1.

Stein O.,

1964 *Die Vaterländische Gedenkhalle im Schloß*, „Das Ostpreußenblatt”, J. 15, F. 34, S. 11.

Sukertowa E.

2015 *Mazurzy w Prusach Wschodnich*, do druku przygotował, wstępem i przypisami opatrzył P. Bystrzycki, Dąbrówno.

Südliches Ostpreußen

b.d. *Südliches Ostpreußen. Lötzen das Herz Masuren*, Berlin.

Szczepański S.

2009 *Hans Schleif (1902-1945) i jego badania nad germańską przeszłością Prus Wschodnich*, „Szkice Humanistyczne”, t. IX, nr 1 (vol. 18), s. 51-62.

Szostakowska M.

1978 *Emilia Sukertowa-Biedrawina 1887-1970. Zarys biograficzny*, Olsztyn.

Szymański P.

2000 *Ceramika z cmentarzysk kultury bogaczewskiej. Próba analizy na podstawie wybranych materiałów*, Barbaricum 6, Warszawa, s. 109-201.

2005 *Mikroregion osadniczy z okresu wpływów rzymskich w rejonie jeziora Salet na Pojezierzu Mazurskim*, „Światowit”, Suplement Series P: Prehistory and Middle Ages, vol. X, Warszawa.

Tempelmann-Mączyńska M.

1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Mainz am Rhein.

Thomas S.

1960 *Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit*, „Arbeits – und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege“, Bd. VIII, s. 54-215.

Traba R.

2005 *„Wschodniopruskość”. Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*, Poznań – Warszawa.

Treter M.

1922 *Organizacja zbiorów państwowych Rzeczypospolitej Polskiej*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. VII, s. 3-33.

Vaterländische Gedenkhalle im Werden

1916 *Die Vaterländische Gedenkhalle im Werden*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen“, Nr 28, 15. Februar, S. 2-3.

Vaterländische Gedenkhalle

1916 *Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen*, „Königsberger Woche“, J. 8, Nr 34, 18. Mai, S. 600.

Vetulani C.

1972 *Pionierzy i zabytki. Wspomnienia*, Olsztyn.

W.

- 1917 *Rundgang durch die Gedenkhalle*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen“, Nr 45, April, S. 2-4.

Wakar A.

- 1983 *Historia Giżycka*, [w:] Giżycko. Z dziejów miasta i okolic, Wydawnictwo Pojezierze, Olsztyn, s. 75-132.

Wakar A., Willan T.

- 1966 *Giżycko. Z dziejów miasta i powiatu*, Pojezierze, Olsztyn.

Wańkowicz M.

- 1936 *Na tropach Smętka*, Biblioteka Polska, Warszawa.

Was man für den Aufenthalt in Lötzen wissen muß

- 1937 *Was man für den Aufenthalt in Lötzen wissen muß*, Beilage zum Faltblatt „Lötzen“. Gültig für das Jahr 1937, Lötzen.

Weibgen

- 1916 bez tytułu, „Kriegszeitung der Feste Boyen und Stadt Lötzen“, Nr 29, 27. Februar.

Werbung

- 1916a Werbung, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 50, 29. Februar, S. 4.
1916b Werbung, „Lötzener Zeitung“, J. 30, Nr 55, 5. März, S. 8.

Wojnowski E.

- 1970 *Warmia i Mazury w latach 1945-1947*, Olsztyn.

Zakrzewska D.

- 2000 *Faust z Twierdzy Boyen*, „Jaćwież“, nr 11, s. 21-25.

Zum Besuch Hindenburg

- 1922 *Zum Besuch Hindenburg*, „Lötzener Zeitung“, J. 36, Nr 131. 7. Juni, S. 2.

Zur Eröffnung

- 1916a *Zur Eröffnung der Vaterländische Gedenkhalle*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 30“, Nr 30, 15. März, S. 5-6.
1916b *Zur Eröffnung der Vaterländische Gedenkhalle*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 31“, Nr 31, 1. April, S. 5.

Zu unseren Bildern

- 1916a *Zu unseren Bildern*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 30“, Nr 30, 15. März, S. 6, Foto 2, 3.
1916b *Zu unseren Bildern*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 31“, Nr 31, 1. April, S. 5-6, Foto 1, 2.
1916c *Zu unsern Bildern*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen, Nr 37, 1. August, S. 3.
1916d *Zu unseren Bildern*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen. Beilage zu Nr 40“, Nr 40, 1. November, S. 6.
1916e *Zu unseren Bildern*, „Kriegszeitung der Feste Boyen und der Stadt Lötzen“, Nr 41, Weihnachten.

Aneks 1

Katalog zabytków archeologicznych i eksponatów przyrodniczych ze zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* zidentyfikowanych w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, Muzeum Przyrody w Olsztynie oraz na podstawie dokumentacji archiwalnej

Tabela 1. Zabytki z cmentarzyska *Kullabrücke* (w Bogaczewie-Kuli) i zabytki bez metryk z cmentarzysk z terenu powiatu giżyckiego, przywiezione przez J. Antoniewicza z Giżycka do Olsztyna w 1946 r.

Zestawienie na podstawie:

- zabytków zidentyfikowanych w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie (Z-MWiM), ze współczesnym numerem katalogu muzealnego,
- oryginalnych, przedwojennych metryczek muzealnych (M), z archiwalnym numerem inwentarza *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*,
- kartoteki M. Schmiedehelm (MS), z odsyłaczem do numeru karty w aneksie 3,
- kartoteki J. Okulicza (JO) z podaniem źródła informacji archiwalnej,
- przewodnika po *Vaterländische Gedenkhalle* autorstwa G. Brunera (GB 1917),
- monografii cmentarzyska w Bogaczewie – Kuli, opublikowanej przez J. Okulicza (RO 1958)

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
Zabytki z cmentarzyska <i>Kullabrücke</i> (w Bogaczewie-Kuli)				
popielnica gliniana z pokrywą czapkowatą	ustawiona na płaskiej płycie kamiennej w grobie „jeżdźca” z obszaru próbnych wykopalisk	M; RO 1958, s. 51	tabl. 1:a	zabytki zaginione ²
grot broni drzewcowej długości ok. 25-30 cm, pokryty patyną ogniową	na płaskiej płycie kamiennej, na lewo od popielnicy z grobu „jeżdźca” z obszaru próbnych wykopalisk	M, M: III.V ⁴ 6/8; MS: karta 63; RO 1958, s. 51	tabl. 1:a-c	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
nóż żelazny	na płaskiej płycie kamiennej, na prawo od popielnicy z grobu „jeżdźca” z obszaru próbnych wykopalisk	M, M: III.V ⁴ 6/8; MS: karta 63; RO 1958, s. 51	tabl. 1:a-c	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
skorodowana ostroga żelazna	wypełnisko popielnicy z grobu „jeżdźca” z obszaru próbnych wykopalisk	M, M: III.V ⁴ 6/8; MS: karta 63; RO 1958, s. 51	tabl. 1:a-c	zabytek zaginiony
czarka z wypalanej gliny		M; RO 1958, s. 51	tabl. 1:a	zabytek zaginiony
kamienie z obudowy (skrzyni kamiennej) grobu	grób „jeżdźca” z obszaru próbnych wykopalisk	M; RO 1958, s. 51	tabl. 1:a	zabytki zaginione
szpila brązowa z profilowaną główką	zabytek odkryty w odległości 1/2 m od grobu „jeżdźca” z obszaru próbnych wykopalisk	Z-MWiM: nr kat. 1000; M: B; RO 1958, s. 51, tabl. I:1	tabl. 2:a-c	
przęsłik gliniany	z popielnicy z grobu G	Z-MWiM: nr kat. 1101; JO: M; RO 1958, s. 51, tabl. X:3	tabl. 3:a	
dwie brązowe zawieszki monetkowate	z obszaru próbnych wykopalisk, z popielnicy z grobu H	MS: karta 64; RO 1958, s. 52		zabytki zaginione
siedem brązowych zawieszek lunulowatych		MS: karta 64; RO 1958, s. 52, ryc. 2:i		zabytki zaginione
pięć paciorków brązowych		MS: karta 64; RO 1958, s. 52		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c

¹ W przypadku kartoteki J. Okulicza odsyłacze do niej uwzględniono w tych przypadkach, gdy zawiera ona informacje z nieodnalezionych metryczek archiwalnych. Przewodnik G. Brunera (1917) uwzględniony został tylko wówczas, gdy autor wymienił w nim zabytki nieznane z innych źródeł.

² Zapis „zabytek zaginiony” oznacza, że w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie brak jest zabytku; zapis: „zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany” oznacza, że w zbiorach tego działu brak jest zabytku lub znajduje się on wśród zabytków pozbawionych metryk, pochodzących z cmentarzyska w Bogaczewie-Kuli.

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
moneta cesarza Filipa Araba	z obszaru próbnych wykopalisk, z popielnicy z grobu I	M: III.V *22	tabl. 3:b,c	zabytek zaginiony
toporek żelazny	z obszaru próbnych wykopalisk, grób jamowy z resztkami stosu, bez oznaczenia	Z-MWiM: nr kat. 990; MS: karta 57; RO 1958, s. 52, tabl. I:6	tabl. 4:a	
dwie trójgrzebykowe zapinki brązowe platerowane srebrem	z obszaru próbnych wykopalisk, z nieoznaczonego grobu	Z-MWiM: nr kat. 641; MS: karta 57, 60; RO 1958, s. 52, tabl. II:2	tabl. 4:b	zachowała się kopia jednej zapinki; drugi zabytek – zaginiony
szpila brązowa z profilowaną główką		Z-MWiM: nr kat. 999; MS: karta 60; RO 1958, s. 52-53, tabl. VIII:8	tabl. 4:c	
szpila brązowa z profilowaną główką		Z-MWiM: nr kat. 1083; M: 23; MS: karta 62	tabl. 5:a-c	
kolia paciorków szklanych i jednego bursztynowego		Z-MWiM: nr kat. 636; MS: karta 57, 61; RO 1958, s. 53, ryc. 7:a	tabl. 6:a	
kolia paciorków brązowych		Z-MWiM: nr kat. 343; MS: karta 62; RO 1958, s. 53, ryc. 7:c	tabl. 6:b	
żelazna zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką		MS: karta 60; RO 1958, s. 52		zabytek zaginiony
fragment brązowej zapinki kuszowatej z lirowatą cięciwą		MS: karta 60; RO 1958, s. 52		zabytek zaginiony
fragment żelaznej zapinki kuszowatej z guzami na końcach osi sprężyny		MS: karta 60; RO 1958, s. 52		zabytek zaginiony
fragment szpili typu mazurskiego		MS: karta 60; RO 1958, s. 52		zabytek zaginiony
mała żelazna szpila z kolistą główką		MS: karta 61; RO 1958, s. 52, ryc. 4:c		zabytek zaginiony
mała brązowa szpila z kolistą główką	MS: karta 62; RO 1958, s. 53		zabytek zaginiony	
fragment brązowej bransolety mankietowej ze śladami reperacji	MS: karta 61; RO 1958, s. 53, ryc. 5:e		zabytek zaginiony	
spiralny pierścień z szerokim, zdobionym środkowym zwojem	MS: karta 57		zabytek zaginiony	
otwarty pierścień brązowy	MS: karta 57; RO 1958, s. 53		zabytek zaginiony	
zawieszka z paciorka z zielonego, przejrzystego szkła nanizanego na drut brązowy	RO 1958, s. 53, tabl. I:3		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM	
duża sprzączka żelazna z dwudzielną, prostokątną ramą	MS: karta 57; RO 1958, s. 53		zabytek zaginiony	
cztery sprzączki żelazne z jednodzielnymi, prostokątnymi ramami	MS: karta 57, 60; RO 1958, s. 53		zabytki zaginione	
dwie sprzączki żelazne z półkolistymi ramami	MS: karta 62; RO 1958, s. 53		zabytki zaginione	
brązowe, łódeczkowate okucie na pas	MS: karta 61; RO 1958, s. 53		zabytek zaginiony	
żelazne, prostokątne okucia na pas	MS: karta 57; RO 1958, s. 53		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane	
kilka zniszczonych przez rdzę okuć nieokreślonego kształtu	MS: karta 62; RO 1958, s. 53		zabytki zaginione	
aplikacja brązowa zdobiona granulacją	MS: karta 60; RO 1958, s. 53, ryc. 2:b		zabytek zaginiony	
aplikacja brązowa	MS: karta 60; RO 1958, s. 53, ryc. 2:c		zabytek zaginiony	
zdobiona tarczka brązowa	MS: karta 60; RO 1958, s. 53, ryc. 2:g		zabytek zaginiony	
dwa żelazne groty broni drzewcowej, jeden długości ok. 8 cm, drugi – ok. 10-12 cm	MS: karta 57; RO 1958, s. 53		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane	

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
fragment żelaznej brzytwy		MS: karta 57; RO 1958, s. 53		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
dwa żelazne pierścienie do wędzidla		JO: M: III.V.F.14; RO 1958, s. 53		zabytki zaginione
szpila brązowa z profilowaną główką ze zdobionym uszkiem	z obszaru próbnych wykopalisk, z nieoznaczonego grobu popielnicowego	JO: M: b25		zabytek zaginiony
kolia złożona z paciorków bursztynowych oraz wykonanych z czerwonej i żółtej pasty szklanej	z obszaru próbnych wykopalisk nr 114	JO: M		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
cztery przęśliki gliniane	z obszaru próbnych wykopalisk, być może z jednego, nieoznaczonego grobu	MS: karta 57, 60; RO 1958, s. 53		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
dwie igły brązowe	z obszaru próbnych wykopalisk nr 139	JO: M		zabytki zaginione
groń broni drzewcowej	z obszaru próbnych wykopalisk, „ziemia ze spalenizną na polu A”	JO: M: III.V 510-12		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
zdobiony nóż żelazny		MS: karta 57; JO: M: III.V 510-12; RO 1958, s. 53		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
dwa niezdobione noże żelazne		MS: karta 57; JO: M: III.V 510-12; RO 1958, s. 53		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
zdobiony nóż żelazny pokryty patyną ogniową	z obszaru próbnych wykopalisk, „ziemia ze spalenizną”	JO: M: III V 411/13		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
dwa skorodowane noże żelazne		JO: M: III V 411/13		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
mały paciorek bursztynowy	grób popielnicowy nr 1	MS: karta 1; RO 1958, s. 54		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
wisiorek wiaderkowaty z brązu	grób popielnicowy nr 2	MS: karta 1; RO 1958, s. 54, ryc. 2:a		zabytek zaginiony
brylka bursztynu		MS: karta 1; RO 1958, s. 54		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
nóż żelazny, analogiczny do odkrytego w grobie nr 236		RO 1958, s. 66		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
duży paciorek bursztynowy	grób popielnicowy nr 4	Z-MWiM: nr kat. 691; MS: karta 1; RO 1958, s. 54	tabl. 7:b	paciorki i wisiorek z grobów nr 4, 30 (?) i 223 oraz dwa paciorki pochodzące z niezidentyfikowanego kontekstu stratygraficznego połączone zostały współcześnie w jedną kolię
fragmenty jednej lub dwóch bransolet mankietowych	grób popielnicowy nr 5	MS: karta 2; RO 1958, s. 54		zabytek zaginiony
fragment łódeczkowatego okucia pasa		MS: karta 2; RO 1958, s. 54		zabytek zaginiony
liczne paciorki szklane i brązowe		MS: karta 2; RO 1958, s. 54		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
osiem brązowych okuć pasa	z popielnicy z grobu nr 5	M: III.V 12	tabl. 8:a,b	zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
szczypczyki brązowe	grób popielnicowy nr 6	MS: karta 2; RO 1958, s. 54		zabytek zaginiony
szpila żelazna z kolistą główką		MS: karta 2; RO 1958, s. 54		zabytek zaginiony
brązowa zapinka trójgrzebykowa	grób popielnicowy nr 7	JO: M: III.V.20; RO 1958, s. 54		zabytek zaginiony
szydło żelazne	grób popielnicowy nr 9	MS: karta 3; RO 1958, s. 54		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
zapinka brązowa z kapturkiem na sprężynie (kopia?)	grób popielnicowy nr 10	Z-MWiM: nr kat. 1110; MS: karta 3; JO: M; RO 1958, s. 54, tabl. II:3	tabl. 8:c	w kartotece J. Okulicza zabytek określony jako „ <i>Massiv silb. Fibel</i> ”
kolia złożona z trzech brązowych zawieszek monetkowatych, kilku brązowych tulejek i paciorka brązowego		MS: karta 3; JO: M; RO 1958, s. 54		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
srebrna zapinka trójgrzebykowa	grób popielnicowy nr 12	JO: M; RO 1958, s. 54		zabytek zaginiony
kolia złożona z zawieszki ósemkowej i paciorków brązowych		Z-MWiM: nr kat. 640; MS: karta 3; RO 1958, s. 54, tabl. II:8	tabl. 8:d	kartoteka M. Schmiedehelm zawiera informację o wchodzących w skład kolii pięciu paciorkach brązowych; szósty paciorek pochodzi najprawdopodobniej z innego kontekstu stratygraficznego
fragment wielodzielnego ucha popielnicy, takiego jak w popielnicy z grobu nr 236	grób popielnicowy nr 14	MS: karta 3; RO 1958, s. 54		zabytek zaginiony

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
duża liczba paciorków szklanych i brązowych	grób popielnicowy nr 16	MS: karta 3; RO 1958, s. 55		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 369, 636, 637, tabl. 6:a, 44:b,c
szpila brązowa ze zrolowaną główką	grób popielnicowy nr 20	MS: karta 4; RO 1958, s. 55, ryc. 4:d		zabytek zaginiony
żelazna sprzączka do pasa z jednodzielną, prostokątną ramą		MS: karta 4; RO 1958, s. 55		zabytek zaginiony
żelazne okucie końca pasa		MS: karta 4; RO 1958, s. 55		zabytek zaginiony
zapinka brązowa z kapturkiem na sprężynie	z popielnicy z grobu nr 21	MS: karta 5; JO: M; RO 1958, s. 55		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany, w kartotece J. Okulicza zabytek określony jako „ <i>Massiv silb. Fibel</i> ”
nóż żelazny	grób popielnicowy nr 21	MS: karta 5; RO 1958, s. 55		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
żelazny tok włóczni lub oszczepu		MS: karta 5; RO 1958, s. 55		zabytek zaginiony
zapinka brązowa z kapturkiem na sprężynie	w pobliżu grobu popielnicowego nr 21 (?)	MS: karta 5; RO 1958, s. 55		zabytek zaginiony; w kartotece M. Schmiedehelm informacja: zapinka leżała obok 21 (zabytków z grobu 21) bez metryczki
zapinka brązowa z zapięciem o konstrukcji zawiaskowej (kopia?)	grób popielnicowy nr 22	Z-MWiM: nr kat. 1109; MS: karta 6; RO 1958, s. 55, tabl. II:5	tabl. 8:e	
fragment szerokiej bransolety z wkładkami żelaznymi	grób popielnicowy nr 25	MS: karta 6; RO 1958, s. 55		zabytek zaginiony
mała szpila żelazna ze zrolowaną główką		MS: karta 6; RO 1958, s. 55, ryc. 4:e		zabytek zaginiony
grzebień kościany	z popielnicy z grobu nr 27	M; RO 1958, s. 55	tabl. 8:f,g	zabytek zaginiony
dwie analogiczne szpile brązowe z profilowanymi główkami	grób popielnicowy nr 29	Z-MWiM: nr kat. 698; MS: karta 6; RO 1958, s. 55, tabl. V:5	tabl. 9:a	zachowała się jedna szpila bez dolnej części trzonu; drugi zabytek zaginiony
bursztynowy wisiołek ósemkowaty	w wypełniku jamy grobowej grobu popielnicowego nr 30 (?)	Z-MWiM: nr kat. 639; MS: karta 7; JO: M; RO 1958, s. 55, tabl. I:9	tabl. 7:a	paciorki i wisiołek z grobów nr 4, 30 (?) i 223 oraz dwa paciorki pochodzące z niezidentyfikowanego kontekstu stratygraficznego połączone zostały współcześnie w jedną kolie; w kartotece M. Schmiedehelm wisiołek został określony jako „ <i>Br.</i> ”, czyli brązowy.
paciorki szklane ze złotą wkładką	grób popielnicowy nr 30	MS: karta 7; RO 1958, s. 55		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 672, tabl. 6:a, 35:e
mała szpila typu mazurskiego	grób popielnicowy nr 32	MS: karta 7; RO 1958, s. 55		zabytek zaginiony
łódeczkowate okucie pasa		MS: karta 7; RO 1958, s. 55		zabytek zaginiony
fragment wielosegmentowego grzebienia kościanego		MS: karta 7; RO 1958, s. 55		zabytek zaginiony
kolia paciorków z pasty szklanej i dużych paciorków brązowych		Z-MWiM; MS: karta 7; RO 1958, s. 55, ryc. 7:b	tabl. 9:b	brak nr kat.; pierwotna liczba paciorków w kolii jest nieznana. J. Okulicz określił ją na czternaście paciorków szklanych; obecnie kolia składa się z 33 paciorków; brak paciorków brązowych; identyfikacja zabytków niepewna
żelazna sprzączka z jednodzielną, prostokątną ramą	grób popielnicowy nr 33	MS: karta 7; RO 1958, s. 56		zabytek zaginiony
mała żelazna sprzączka z półkolistą ramą		MS: karta 7; RO 1958, s. 56		zabytek zaginiony
nóż żelazny z łukowato wygiętym tyłcem i długim trzpieniem		MS: karta 7; RO 1958, s. 56		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 661, tabl. 35:c
paciorki brązowe		MS: karta 7; RO 1958, s. 56		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
popielnica gliniana wysokości ok. 25 cm	grób popielnicowy nr 33a (?)	MS: karta 8		zabytek zaginiony
plaski prześlik gliniany	grób popielnicowy nr 36	MS: karta 8; RO 1958, s. 56		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
prostokątne okucie na pas	grób popielnicowy nr 38	MS: karta 8; RO 1958, s. 56		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
paciorki szklane ze złotą wkładką		MS: karta 8; RO 1958, s. 56		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 672, tabl. 6:a, 35:e
fragment stopionego przedmiotu brązowego o nieokreślonej funkcji		MS: karta 8; RO 1958, s. 56		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
szpila brązowa z profilowaną, zdobioną główką	grób popielnicowy nr 41	Z-MWiM: nr kat. 1007; MS: karta 8; JO: M; RO 1958, s. 56, tabl. IX:11	tabl. 9:c	
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką i guzkiem na główce	grób popielnicowy nr 44	MS: karta 8; RO 1958, s. 56		zabytek zaginiony
duży paciorek szklany		MS: karta 8; RO 1958, s. 56		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
dwie duże szpile brązowe typu mazurskiego	z popielnicy z grobu nr 45	Z-MWiM: nr kat. 1006; M: 4; MS: karta 8; JO: M; RO 1958, s. 56, tabl. I:7,10	tabl. 9:d,e,f, g	
zapinka brązowa z dwoma grzebykami na kabłąku i nóżce	grób popielnicowy nr 48	Z-MWiM: nr kat. 642; MS: karta 51; RO 1958, s. 56, tabl. XI:4	tabl. 10:a	
szpila brązowa typu mazurskiego	grób popielnicowy nr 49	MS: karta 9; RO 1958, s. 56		zabytek zaginiony
mała brązowa szpila z uszkiem	grób popielnicowy nr 50	MS: karta 9; RO 1958, s. 56		zabytek zaginiony
paciorki szklane ze złotą wkładką		MS: karta 9; RO 1958, s. 56		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 672, tabl. 6:a, 35:e
brązowa, uszkodzona zapinka tarczowata dwoma guzkami z niebieskiej emalii	grób popielnicowy nr 54	MS: karta 10; JO: M; RO 1958, s. 57		zabytek zaginiony
fragment noża żelaznego		MS: karta 10; RO 1958, s. 57		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
dwanaście stopionych paciorków z pasty szklanej		MS: karta 10; JO: M; RO 1958, s. 57		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 681, 689, tabl. 6:a, 45:f,g
cztery fragmenty przedmiotów żelaznych		JO: M		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
два stopione przedmioty brązowe		JO: M		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
popielnica gliniana		grób popielnicowy nr 57	Z-MWiM: nr kat. 220; RO 1958, s. 57, tabl. XII:4	tabl. 10:b
nóż żelazny z pozostałością drewnianej rękojeści	grób popielnicowy nr 61	MS: karta 10; JO: M; III.V.58; RO 1958, s. 57		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
dwie sprzączki żelazne z jednodzielnymi, półkolistymi ramami		MS: karta 10; RO 1958, s. 57		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
prostokątne okucie na pas		MS: karta 10; RO 1958, s. 57		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
dziewięć brązowych wisiorków, paciorki brązowe	spod popielnicy z grobu nr 63	Z-MWiM: nr kat. 638; M: 10; MS: karta 10; RO 1958, s. 57, tabl. IV:1	tabl. 10:c,g,h	zachowało się osiem wisiorków i dwa paciorki
pięć brązowych aplikacji		Z-MWiM: M: 10; RO 1958, s. 57, tabl. IV:4	tabl. 10:d,g,h	brak nr kat.; wg informacji na metryce, pierwotnie aplikacji było „kilka”, J. Okulicz opublikował rysunki czterech z pięciu aplikacji; zachowały się trzy aplikacje.
dwa brązowe łódeczkowate okucia na pas		Z-MWiM: M: 10; MS: karta 10; RO 1958, s. 57, tabl. IV:2,3	tabl. 10:e,g,h	brak nr kat.
nóż żelazny		Z-MWiM: nr kat. 1298; M: 10; RO 1958, s. 57, tabl. IV:5	tabl. 10:f,g,h	pierwotna długość noża wynosiła 11 cm, obecnie 6,5 cm; górna część głowni noża została odpilowana do analizy metalograficznej
cztery zawieszki monetkowe i paciorki brązowe / dziewięć zawieszek i dwadzieścia jeden paciorków brązowych	przy popielnicy z grobu nr 67	Z-MWiM: nr kat. 1059; MS: karta 11; JO: M; RO 1958, s. 57, tabl. IV:6	tabl. 11:a	zawieszki i paciorki z grobu 67 przemieszane z analogicznymi zabytkami z innych grobów; łącznie dziewięć zawieszek i dwadzieścia paciorków

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
dwie bransolety żelazne o szerokości ok. 2 cm	spod popielnicy z grobu nr 68	Z-MWiM: nr kat. 1088 i 1090; M: III.V *19; MS: karta 11; RO 1958, s. 58, tabl. III:2,3	tabl. 11:b,c,d	
siedem żelaznych okuć		M: III.V *19; MS: karta 11; RO 1958, s. 58	tabl. 11:c,d	zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
małe brązowe okucie		M: III.V *19; RO 1958, s. 58	tabl. 11:c,d	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
dwie, źle zachowane, żelazne bransolety mankietowe	grób popielnicowy nr 68	MS: karta 11; RO 1958, s. 58		zabytki zaginione
żelazne, prostokątne okucie na pas		MS: karta 11; RO 1958, s. 58		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
kolia złożona z dwóch brązowych zawieszek monetkowatych i pięciu paciorków brązowych	grób bezpopielnicowy „skupisko czystych kości” grób nr 71	JO: M; RO 1958, s. 58		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
brązowa zapinka kuszowata z guzkiem na główce		MS: karta 49; MS: karta 49; RO 1958, s. 58		zabytek zaginiony
żelazna zapinka kuszowata		MS: karta 49; RO 1958, s. 58		zabytek zaginiony
brązowa zapinka z płaskim kabłąkiem		MS: karta 49; RO 1958, s. 58		zabytek zaginiony
duży paciorek brązowy	grób popielnicowy nr 72	MS: karta 11; RO 1958, s. 58		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
żelazne, prostokątne okucie na pas		MS: karta 11; RO 1958, s. 58		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
paciorki szklane ze złotą wkładką	grób popielnicowy nr 75	MS: karta 12; RO 1958, s. 58		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 672, tabl. 6:a, 35:e
paciorek bursztynowy		MS: karta 12; RO 1958, s. 58		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 667, 668, 670, tabl. 6:a, 45:a,b,d
fragment brzytwy żelaznej	grób popielnicowy nr 77	MS: karta 12; RO 1958, s. 58		zabytek zaginiony
brązowa zapinka kuszowata zdobiona pierścieniami z nacinanego drutu	grób popielnicowy nr 78	MS: karta 12; RO 1958, s. 58		zabytek zaginiony
mały naszyjnik brązowy z tordowanego drutu	popielnica z grobu nr 86	Z-MWiM: nr kat. 1091, M: 10 III; RO 1958, s. 58, tabl. III:1	tabl. 12:a,c,d	naszyjnik i zawieszki pochodziły w rzeczywistości z popielnicy z grobu nr 252 (Ein Weihnachtsgeschenk für Hindenburg 1917, Abb. 2)
siedem zawieszek brązowych do naszyjnika	z popielnicy z grobu nr 86	Z-MWiM; M: 10 III; RO 1958, s. 58, tabl. III:1	tabl. 12:b,c,d	brak nr kat., siódma zawieszka zaginęła
pierścień brązowy	z grobu nr 86, obok popielnicy	Z-MWiM: nr kat. 991; M: III.VG. 16/17; MS: karta 12; RO 1958, s. 58	tabl. 12:e,f,g	
uszkodzona, żelazna sprzączka do pasa		M: III.VG. 16/17; RO 1958, s. 58	tabl. 12:f,g	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
„znalezisko z okresu wędrówek ludów”	grób popielnicowy nr 86	MS: karta 12		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
fragment brązowego naszyjnika	grób popielnicowy nr 89	MS: karta 12; RO 1958, s. 58		zabytek zaginiony
nóż żelazny	grób popielnicowy nr 96	MS: karta 13; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
żelazne umbo tarczy, zbliżone do typu umba z grobu 180		MS: karta 13; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony
brązowa zapinka oczkowata	grób popielnicowy nr 97	MS: karta 13; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony
igła brązowa		MS: karta 13; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
zapinka brązowa z dwoma grzebykami na kabłąku	grób popielnicowy nr 99	MS: karta 13; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony
paciorki brązowe		MS: karta 13; RO 1958, s. 59		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
igła brązowa		MS: karta 13; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
stopione paciorki		MS: karta 13; RO 1958, s. 59		zabytki zaginione
pierścień z drutu brązowego	grób popielnicowy nr 103	MS: karta 13; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony
fragment żelaznego szydła		MS: karta 13; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
paciorki		MS: karta 13; RO 1958, s. 59		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
brązowa zapinka kuszowata zdobiona pierścieniami z nacinanego drutu	grób popielnicowy nr 105a	MS: karta 14; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony
szczypczyki żelazne		MS: karta 14; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony
pierścień z drutu brązowego	grób popielnicowy nr 106	MS: karta 14; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony
dwa paciorki bursztynowe		MS: karta 14; RO 1958, s. 59		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 667, 668, 670, tabl. 6:a, 35:,b,d
brązowa zapinka oczkowata	grób popielnicowy nr 107	Z-MWiM: nr kat. 694; MS: karta 14; JO: M; RO 1958, s. 59 tabl. III:4	tabl. 13:a	
fragment żelaznego umba tarczy		MS: karta 14; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony
żelazny grot broni drzewcowej	obok popielnicy z grobu nr 107	Z-MWiM: nr kat. 1302; MS: karta 14; JO: M: III V *26-27; RO 1958, s. 59 tabl. III:5	tabl. 13:b	połowa liścia i górna część tulejki odpiłowana do analizy metalograficznej
żelazny grot broni drzewcowej		Z-MWiM: nr kat. 1300; MS: karta 14; JO: M: III V *26-27; RO 1958, s. 59 tabl. III:6	tabl. 13:c	część liścia odpiłowana do analizy metalograficznej
nóż żelazny	w pobliżu popielnicy z grobu nr 109	MS: karta 15; JO: M: III.V *5; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
kolec sprzączki		MS: karta 15; JO: M: III.V *5; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony
szpila brązowa z pastorałowatą główką	„przepalona ziemia” obok popielnicy z grobu nr 109	MS: karta 15; RO 1958, s. 59, rys. 4:f		zabytek zaginiony
igła żelazna		MS: karta 15; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony
mała, żelazna sprzączka z jednodzielną, półkolistą ramą		MS: karta 15; MS: karta 15; RO 1958, s. 59		zabytek zaginiony
fragment szydła żelaznego	grób popielnicowy nr 113	MS: karta 16, 51; RO 1958, s. 60		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
paciorki bursztynowe		MS: karta 16, 51; RO 1958, s. 60		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 667, 668, 670, tabl. 6:a, 45:a,b,d
mała popielnica gliniana, wysokości ok. 12 cm	grób popielnicowy nr 114	MS: karta 16; RO 1958, s. 60		zabytek zaginiony
brązowa zapinka kuszowata z długą nóżką, guzkami na końcach sprężyny i metopą na nóżce	grób popielnicowy nr 133	Z-MWiM: nr kat. 94; MS: karta 16; RO 1958, s. 60, tabl. XI:8	tabl. 13:d	
szpila brązowa z profilowaną główką	„plama przepalonej ziemi” nr 135	MS: karta 47; RO 1958, s. 60, ryc. 4:k		zabytek zaginiony
uszkodzona, ażurowa zawieszka brązowa		MS: karta 47; RO 1958, s. 60, ryc. 2:h		zabytek zaginiony
żelazne, prostokątne okucie na pas		MS: karta 47; RO 1958, s. 60		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
gliniany przęślik dwustożkowy		MS: karta 47; RO 1958, s. 60		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
paciorki brązowe		MS: karta 47; RO 1958, s. 60		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
małe paciorki szklane ze złotą wkładką		MS: karta 47; RO 1958, s. 60		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 672, tabl. 6:a, 35:e
fragment szerokiej bransolety mankietowej	„plama przepalonej ziemi” nr 136	MS: karta 47; RO 1958, s. 60		zabytek zaginiony
żelazne, prostokątne okucie na pas		MS: karta 47; RO 1958, s. 60		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
szydło żelazne		MS: karta 47; RO 1958, s. 60		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
dwa gliniane przęśliki o formach dwustożkowych		MS: karta 47; RO 1958, s. 60		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
paciorki		MS: karta 47; RO 1958, s. 60		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
zapinka brązowa z kapturkiem na sprężynie (nr 1)	„plama przepalonej ziemi” nr 137	MS: karta 48; JO: M: III.V.17; RO 1958, s. 60		zabytek zaginiony

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
nadtopiona nóżka zapinki brązowej z zakończeniem w formie „główki węzowej”	„plama przepalanej ziemi” nr 139	Z-MWiM: nr kat. 647; MS: karta 53; JO: M: 3 V.1a 1b 1r; RO 1958, s. 60, tabl. V:1	tabl. 14:a	
fragment nadtopionej nóżki zapinki brązowej z zakończeniem w formie „główki węzowej”		Z-MWiM: nr kat. 647; MS: karta 53; JO: M: 3 V.1a 1b 1r; RO 1958, s. 60, tabl. V:2	tabl. 14:b	
fragment nadtopionej nóżki zapinki brązowej z zakończeniem w formie „główki węzowej”		Z-MWiM: nr kat. 647; MS: karta 53; JO: M: 3 V.1a 1b 1r; RO 1958, s. 60, tabl. V:3	tabl. 14:c	zachowała się tylko dolna część nóżki; część z pochewką – zaginęła
żelazny łańcuszek z kółkiem od zawieszki w formie wieloszprychowego koła?		Z-MWiM: nr kat. 1102; MS: karta 53; JO: M: 3 V.1a 1b 1r; RO 1958, s. 60, tabl. V:4	tabl. 14:d	
fragment naszyjnika brązowego z końcami owiniętymi drutem, zdobiony pierścieniami z nacinanego drutu		MS: karta 53; RO 1958, s. 60		zabytek zaginiony
szpila żelazna typu mazurskiego		MS: karta 53; RO 1958, s. 60		zabytek zaginiony
fragment szpili z profilowaną główką		JO: M: 3 V.1a 1b 1r; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
sprzączka żelazna z prostokątną ramą		MS: karta 53; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
krzesiwo żelazne, długie i wąskie		MS: karta 53; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
fragment krzemienia ze śladami obróbki – „nóż krzemienny”		MS: karta 53; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
fragment żelaznego umba tarczy		MS: karta 53; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
paciorki		MS: karta 53; RO 1958, s. 61		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
dwie ostrogi z facetowanymi bodźcami		RO 1958, s. 61		zabytki zaginione
łódeczkowate, brązowe okucie pasa, analogiczne do okuć z grobu nr 5		„plama przepalanej ziemi” nr 140	MS: karta 48; RO 1958, s. 61	
brązowa zapinka oczkowata	grób popielnicowy nr 142	MS: karta 16; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
fragment żelaznej szpili z kolistą (pastorałowatą) główką	grób popielnicowy nr 145	MS: karta 17; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
zdobiony nóż żelazny	„plama przepalanej ziemi” nr 148	Z-MWiM; MS: karta 55; JO: M; RO 1958, s. 61, tabl. V:7	tabl. 15:a,b,c	brak nr kat.
zdobiony nóż żelazny		Z-MWiM: nr kat. 1116; MS: karta 55; JO: M; RO 1958, s. 61, tabl. V:8	tabl. 16:a,b	górna część głowni noża o długości 1,6 cm została odpilowana do analizy metalograficznej
fragment naszyjnika z końcami owiniętymi drutem, podobny do naszyjnika z grobu nr 188		MS: karta 54; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
fragment brązowego naszyjnika z trąbkowatymi zakończeniami		MS: karta 54; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
fragment grubego, tordowanego drutu, być może część naszyjnika		MS: karta 54; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
zapięcie naszyjnika z zamkniętym uszkiem przewężonym w części środkowej		MS: karta 54; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
fragment szerokiej, brązowej bransolety mankietowej, analogicznej do bransolety z grobu nr 5		MS: karta 54; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
łódeczkowate, brązowe okucie pasa, analogiczne do okucia z grobu nr 5		MS: karta 54; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
kilka żelaznych, prostokątnych okuć na pas		MS: karta 54; RO 1958, s. 61		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
dwie sprzączki żelazne z półkolistą ramą		MS: karta 55; RO 1958, s. 61		zabytki zaginione
dwie brązowe zapinki kuszowate z podwiniętymi nóżkami		MS: karta 54; RO 1958, s. 61		zabytki zaginione
fragment dużej, brązowej zapinki kuszowatej zdobionej pierścieniami z nacinanego drutu		MS: karta 55; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
krzesiwo żelazne, długie i wąskie		MS: karta 55; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
krzemień ze śladami obróbki – „nóż krzemienisty”		MS: karta 55; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
żelazny grot broni drzewcowej długości 10-12 cm z wydatnym żeberkiem		MS: karta 55; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
igła żelazna		MS: karta 54; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
przęslik gliniany		MS: karta 54; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
fragment sprzączki żelaznej	grób popielnicowy nr 151	MS: karta 17; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
fragment szydła żelaznego		MS: karta 17; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
mała brzytwa żelazna z uchwytem zawiniętym w uszko	grób popielnicowy nr 153	MS: karta 17; RO 1958, s. 61		zabytek zaginiony
paciorki, m.in. duże, melonowate paciorki z niebieskiego szkła	grób popielnicowy nr 154	MS: karta 17; RO 1958, s. 62		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
brązowa sprzączka ze skuwką do pasa	z popielnicy z grobu nr 155	Z-MWiM: nr kat. 1098; M: III.V.91; RO 1958, s. 62, tabl. V:6	tabl. 17:a,b,c	w kartotece M. Schmeidhelm zabytek opisany jako „ <i>Volkerwanderungszeitliche Beigaben</i> ” (?) (MS: karta 17)
zabytki z okresu wędrówek ludów	grób popielnicowy nr 156	MS: karta 18		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
fragment pierścienia brązowego	grób popielnicowy nr 158	MS: karta 18; RO 1958, s. 62		zabytek zaginiony
paciorki brązowe		MS: karta 18; RO 1958, s. 62		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
fragment okucia brązowego	grób popielnicowy nr 161	MS: karta 18; RO 1958, s. 62		zabytek zaginiony
fragment pierścienia brązowego		MS: karta 18; RO 1958, s. 62		zabytek zaginiony
dwa paciorki brązowe		MS: karta 18; RO 1958, s. 62		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
duże, stopione paciorki z niebieskiego szkła	grób popielnicowy nr 164	MS: karta 18; RO 1958, s. 62		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 681 i bez nr kat., tabl. 45:f,g
mały, żelazny grot broni drzewcowej	grób popielnicowy nr 165	MS: karta 18; RO 1958, s. 62		zabytek zaginiony
naszynnik z paciorków z pasty szklanej i ze złotą wkładką (wśród paciorków z pasty szklanej znajdowało się: piętnaście czerwonych, cztery niebieskie, cztery zielone; dziesięć paciorków ze złotą wkładką, pojedynczych i podwójnych)	z popielnicy z grobu nr 166 (grób dziecka)	M: MS: karta 19; RO 1958, s. 62	tabl. 17:d	zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 369, 636, 637, 672, tabl. 6:a, 44:b,c, 45:e
paciorki, w tym melonowate z niebieskiego szkła	grób popielnicowy nr 167	MS: karta 19; RO 1958, s. 62		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką	grób popielnicowy nr 168	MS: karta 19; JO: M: III.V.16; RO 1958, s. 62		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
szpila z kolistą (pastorałowatą) główką zdobioną poprzecznymi nacięciami	grób popielnicowy nr 169	MS: karta 19; RO 1958, s. 62, ryc. 4:i		zabytek zaginiony
sprzączka brązowa z owalną ramą	grób popielnicowy nr 170	MS: karta 20; RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony
fragment półksiężycowatej brzytwy żelaznej	grób popielnicowy nr 171	MS: karta 20; JO: M: III.V.f.7-10; RO 1958, s. 63, tabl. V:10		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM
nóż żelazny z odgiętym do tyłu końcem głowni		MS: karta 20; RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony
krzesiwo żelazne zakończone kolistym uszkiem, odwiniętym na zewnątrz ślimacznicowato / długie krzesiwo żelazne		MS: karta 20; JO: M: III.V.f.7-10; RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony
oselka kwarcytowa		MS: karta 20; RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony
sprzączka żelazna z półkolistą ramą		MS: karta 20; JO: M: III.V.f.7-10; RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony
zdobione, brązowe okucie końca rzemienia		JO: M: III.V.f.7-10; RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 698, tabl. 29:i

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
popielnica gliniana wysokości ok. 20 cm	grób nr 173	Z-MWiM: nr kat. 219; MS: karta 20; RO 1958, s. 63, tabl. XII:5	tabl. 17:e,f	
fragment szpili żelaznej typu mazurskiego	grób popielnicowy nr 175	MS: karta 20; RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony
fragment szczypczyków żelaznych	grób popielnicowy nr 176	MS: karta 21; RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony
paciorki ze złotą wkładką		MS: karta 21; RO 1958, s. 63		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 672, tabl. 6:a, 35:e
mały przęślik gliniany	grób popielnicowy nr 177	MS: karta 21; JO: M;RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
źle zachowana żelazna zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką	grób popielnicowy nr 178	MS: karta 21; RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony
żelazne umbo tarczy	grób nr 180	MS: karta 21		aneks 2, karta nr 42; zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
żelazne umbo tarczy	zabytek odnaleziony w przemieszanej ziemi obok popielnicy z grobu nr 180	Z-MWiM; M; MS: karta 21; RO 1958, s. 63, tabl. V:11	tabl. 18:a,b,c	brak nr kat.
żelazna sprzączka z podwójnym kolcem	grób popielnicowy nr 180	Z-MWiM; MS: karta 21; RO 1958, s. 63, tabl. V:9	tabl. 18:d	brak nr kat.
nóż żelazny		MS: karta 21; RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
fragment żelaznej zapinki kuszowatej z podwiniętą nóżką		MS: karta 21; RO 1958, s. 63		zabytek zaginiony
szpila brązowa z profilowaną główką	grób popielnicowy nr 182	MS: karta 22; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony
mała bransoleta (?) brązowa	z popielnicy z grobu nr 184	Z-MWiM; M: III.V.G 2-5; MS: karta 22; RO 1958, s. 64, tabl. II:7	tabl. 19:a,b,c	brak nr kat.
zachowana w dwóch częściach, zdobiona, brązowa sprzączka do pasa, o prostokątnej ramie, ze skuwką		M: III.V.G 2-5; MS: karta 22; RO 1958, s. 64	tabl. 19:b,c	zabytek zaginiony
pochevka zapinki brązowej		M: III.V.G 2-5	tabl. 19:b,c	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
duży pierścień brązowy		M: III.V.G 2-5	tabl. 19:b,c	zabytek zaginiony
paciorek z zielonego szkła z czterema kolistymi guzkami z czarnego szkła		M: III.V.G 2-5; RO 1958, s. 64	tabl. 19:b,c	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką, lirowatą cięciwą i guzkiem na główce	grób popielnicowy nr 184	MS: karta 21; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony
brązowe okucie końca rzemienia		MS: karta 22; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony
szczypczyki żelazne	grób popielnicowy nr 187	MS: karta 22; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony
kolia paciorków szklanych ze złotą wkładką, w tym 44 podwójne i jeden – potrójny	grób bezpopielnicowy „skupisko czystych kości” grób nr 188	Z-MWiM: nr kat. 978; MS: karta 49; RO 1958, s. 64, ryc. 6	tabl. 19:d	pierwotnie, w kolii było „ponad sto paciorków”
naszyjnik srebrny z końcami owiniętymi drutem		MS: karta 49; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką		MS: karta 49; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
brązowa zapinka z grzebykami na kabłąku, z wkładkami żelaznymi na grzebieniach		MS: karta 49; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
szpila brązowa typu mazurskiego	grób popielnicowy nr 190	MS: karta 22; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony
sprzączka żelazna o nerkwatym kabłąku		MS: karta 51; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony
żelazne, prostokątne okucie na pas		MS: karta 51; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
szydło żelazne		MS: karta 51; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
przęślik gliniany, cylindryczny		MS: karta 51; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
fragment szerokiej, brązowej bransolety mankietowej, analogicznej do bransolety z grobu nr 5	pod popielnicą z grobu nr 190	MS: karta 22; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
fragment zapinki żelaznej z grzebieniami na kabląku	grób popielnicowy nr 191	MS: karta 23; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony
żelazne, prostokątne okucie na pas		MS: karta 23; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
stopione paciorki		MS: karta 23; RO 1958, s. 64		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
blacha brązowa, zapewne okucie rogu do picia		MS: karta 23; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony
nóż żelazny z trzpieniem obłożonym płytkami kościanymi		RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony
nóż żelazny długości ok. 20 cm, z zachowanymi kościanymi okładzinami rękojeści	grób popielnicowy nr 197	MS: karta 52; JO: M: III.V.e17; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką	grób bezpopielnicowy „skupisko czystych kości” grób nr 209	MS: karta 50; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
nóż żelazny	grób popielnicowy nr 210	MS: karta 23; RO 1958, s. 64		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
nóż żelazny	grób popielnicowy nr 213	MS: karta 23; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
szpila brązowa z pastorałową główką		MS: karta 23; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony
igła żelazna	grób popielnicowy nr 215	MS: karta 23; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony
dwa przęśliki gliniane	grób popielnicowy nr 218	MS: karta 23; RO 1958, s. 65		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką, zdobiona pierścieniami z nacinanego drutu	z popielnicy z grobu nr 223	Z-MWiM: nr kat. 645; M: III.V.7a 7b; RO 1958, s. 65, tabl. VI:1	tabl. 20:a,b,c	
duży paciorek bursztynowy		Z-MWiM: nr kat. 976; M: III.V.7a 7b; RO 1958, s. 65, tabl. VI:2	tabl. 7:c, 20:b, c	paciorki i wisiołek z grobów nr 4, 30 (?) i 223 oraz dwa paciorki pochodzące z niezidentyfikowanego kontekstu stratygraficznego połączone zostały współcześnie w jedną kolbę
sprzączka żelazna o nerkowej ramie	grób popielnicowy nr 223	MS: karta 24; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony
„zabytki z okresu wędrówek ludów”		MS: karta 24		zabytki niezidentyfikowane
„zabytki z okresu wędrówek ludów”	grób popielnicowy nr 224	MS: karta 24		zabytki niezidentyfikowane
pierścień żelazny	grób popielnicowy nr 227	MS: karta 24; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony
profilowane, brązowe okucie końca rzemienia		MS: karta 24; JO: M: III.V; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony
duże, prostokątne, żelazne okucie pasa z dwoma nitami		MS: karta 24; JO: M: III.V; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony
bransoleta brązowa zdobiona na końcach poprzecznymi rowkami		wśród szczątków stosu pogrzebowego w jamie grobu popielnicowego nr 229	MS: karta 56; RO 1958, s. 65, ryc. 5:c	
oselka z przewierconym otworem	obok urny w grobie popielnicowym nr 229	JO: M; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką, zdobiona pierścieniami z nacinanego drutu	grób popielnicowy nr 230	MS: karta 25; JO: M: III.V. 28; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony
żelazna siekiera z tulejką	pomiędzy popielnicami z grobów nr 231 i 232	MS: karta 25; JO: M: III.V 3/1; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony
brązowa, posrebrzana, niezdobiona zapinka z kapturkiem na sprężynie	grób popielnicowy nr 233	MS: karta 25; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony
paciorki szklane ze złotą wkładką		MS: karta 25; RO 1958, s. 65		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 672, tabl. 6:a, 35:e
część popielnicy glinianej	grób popielnicowy nr 234	Z-MWiM: nr kat. 678	tabl. 20:d	
nóż żelazny z odgiętym do tyłu końcem głowni, analogiczny do odkrytego w grobie nr 171	obok popielnicy z grobu nr 234	MS: karta 26; JO: M; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
siekiera z krótką, okrągłą w przekroju tulejką		MS: karta 26; JO: M; RO 1958, s. 65		zabytek zaginiony

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
zapinka brązowa z dwoma grzebieniami na głowce i nóżce	grób popielnicowy nr 236	Z-MWiM: nr kat. 644; MS: karta 26; RO 1958, s. 66, tabl. XI:2	tabl. 21:a	
brązowe okucie pasa		MS: karta 26; RO 1958, s. 66 (MS)		zabytek zaginiony
nóż żelazny, analogiczny do odkrytego w grobie nr 234		MS: karta 26; RO 1958, s. 66		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
fragment wielootworowego ucha popielnicy		MS: karta 26; RO 1958, s. 66		zabytek zaginiony
uszkodzone szczypczyki żelazne	w pobliżu popielnicy z grobu nr 242	JO: M: III.V.F11-13; RO 1958, s. 66, tabl. VI:6		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM
zdobione, brązowe okucie końca rzemienia		JO: M: III.V.F11-13; RO 1958, s. 66		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 698, tabl. 29:i
długi nóż żelazny, analogiczny do noży z grobów nr 233, 236		MS: karta 27; JO: M: III.V.F11-13; RO 1958, s. 66		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
nóż żelazny z patyną ogniową		JO: M: III.V.d14		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
żelazna szpila z kolistą główką	grób popielnicowy nr 245	MS: karta 27; RO 1958, s. 66, ryc. 4:b		zabytek zaginiony
żelazna zawieszka monetkowata		MS: karta 27; RO 1958, s. 66		zabytek zaginiony
paciorki szklane, w tym ze złotą wkładką		MS: karta 27; RO 1958, s. 66		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
dwie ostrogi z szerokim kabląkiem i stożkowatym bodźcem		MS: karta 27; JO: M: III.V. *3/4; RO 1958, s. 66		zabytki zaginione
żelazny grot broni drzewcowej długości ok. 20 cm, z długą tulejką		MS: karta 27; JO: M: III.V. *3/4; RO 1958, s. 66		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
mały przęślik gliniany		MS: karta 28; RO 1958, s. 66		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
paciorki szklane ze złotą wkładką	grób popielnicowy nr 247	MS: karta 28; RO 1958, s. 66		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 672, tabl. 6:a, 35:e
wielobarwny paciorek szklany z czerwonych, żółtych, zielonych i niebieskich podłużnych pasm		JO: M: 22; RO 1958, s. 66		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
średniej wielkości paciorek brązowy		JO: M: 22; RO 1958, s. 66		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
srebrna zapinka zdobiona emalią komórkową	grób popielnicowy nr 252	Z-MWiM: nr kat. 692; MS: karta 28; JO: M: III.V.9; RO 1958, s. 66-67, tabl. VII:1	tabl. 21:b	
paciorek brązowy		MS: karta 28; RO 1958, s. 67		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
paciorek z matowego szkła		MS: karta 28; RO 1958, s. 67		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
dwa duże spiralne pierścienie brązowe	grób popielnicowy nr 256	Z-MWiM: nr kat. 991; MS: karta 28; JO: M: 101-102; RO 1958, s. 67, tabl. VI:3	tabl. 21:c	drugi pierścień – zaginiony
żelazna klamra hakowa do pasa	grób bezpopielnicowy „skupisko czystych kości” grób nr 257	Z-MWiM: nr kat. 699; M: III.V. *13-1 ^c ; MS: karta 50; RO 1958, s. 67, tabl. VIII:6	tabl. 21:d,g,h	
szydło żelazne		Z-MWiM: nr kat. 989; MS: karta 50; RO 1958, s. 67, tabl. VI:9	tabl. 21:e,g,h	
przęślik gliniany		Z-MWiM: nr kat. 653; M: III.V. *13-1 ^c ; RO 1958, s. 67, tabl. VI:10	tabl. 21:f,g,h	
pięć stopionych paciorków z pasty szklanej		M: III.V. *13-1 ^c ; MS: karta 50; RO 1958, s. 67	tabl. 21:g,h	zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 681, brak nr kat., tabl. 45:f,g
dwie brytki stopionego brązu		M: III.V. *13-1 ^c ; RO 1958, s. 67	tabl. 21:g,h	zabytki zaginione lub niezidentyfikowane

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
ogniwo łańcuszka ze skręconego drutu, z dwoma uszkami	grób popielnicowy nr 258	MS: karta 29; RO 1958, s. 67, ryc. 2:d		zabytek zaginiony
fragment naszyjnika		MS: karta 29		zabytek zaginiony
fragment otwartego pierścienia ze zwiniętymi końcami		MS: karta 29; RO 1958, s. 67		zabytek zaginiony
zdobiony nóż żelazny	zabytek odnaleziony w „przepalonej ziemi” przy urnie z grobu nr 260	Z-MWiM: nr kat. 652; M; MS: karta 29; JO: M: 176-177; RO 1958, s. 67	tabl. 22:a,b,c, d,e	
szpila brązowa z profilowaną główką	grób popielnicowy nr 260	MS: karta 29; RO 1958, s. 67, ryc. 4:l		zabytek zaginiony
trzy zdobione (profilowane), brązowe okucia końca rzemienia		MS: karta 29; RO 1958, s. 67		zabytki zaginione
brązowe okucie pasa (?)		MS: karta 29; RO 1958, s. 67		zabytek zaginiony
drut brązowy		MS: karta 29; RO 1958, s. 67		zabytek zaginiony
sprzączka żelazna z półkolistą ramą	grób popielnicowy nr 262	MS: karta 30; RO 1958, s. 67		zabytek zaginiony
sprzączka żelazna z półkolistą ramą (taka, jak w grobie nr 262)	grób popielnicowy nr 263	MS: karta 30; RO 1958, s. 67		zabytek zaginiony
nóż żelazny		MS: karta 30; RO 1958, s. 67		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
zawieszka brązowa w formie czteroszprychowego koła, ze szprychami wykonanymi ze splecionego drutu	grób popielnicowy nr 264	MS: karta 30; RO 1958, s. 67		zabytek zaginiony
dwa dobrze zachowane noże żelazne pokryte patyną ogniową	grób popielnicowy nr 268	MS: karta 30; JO: M: III.V. 4; RO 1958, s. 67		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane; kartoteka M. Schmiedehelm wymienia jeden nóż
nóż żelazny z końcem głowni odgiętym do tyłu	grób popielnicowy nr 269	MS: karta 30; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
igła brązowa	z popielnicy z grobu nr 271	Z-MWiM: nr kat. 1005; M; RO 1958, s. 68, tabl. IX:1	tabl. 22:f,g	
fragment wielootworowego ucha popielnicy	grób popielnicowy nr 271	Z-MWiM: nr kat. 295; M; MS: karta 31; RO 1958, s. 68, ryc. 3:e	tabl.23:a	
fragmenty zdobionej pokrywy popielnicy	grób popielnicowy nr 274	Z-MWiM: nr kat. 298; M; MS: karta 32; JO: M: 176-177; RO 1958, s. 68, ryc. 3:f	tabl. 23:b	
fragment zapinki brązowej typu mazurskiego, z grzebykiem na główce i kabłąku		MS: karta 32; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony
pięć brązowych zawieszek monetkowatych		MS: karta 32; RO 1958, s. 68		zabytki zaginione
paciorki brązowe		MS: karta 32; RO 1958, s. 68		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
dwa duże, żłobkowane paciorki szklane		MS: karta 32; RO 1958, s. 68		zabytki zaginione
fragment żelaznego okucia z ornamentem trybowanych kótek		MS: karta 32; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony
igła żelazna		MS: karta 32; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony
część popielnicy glinianej		grób popielnicowy nr 277	Z-MWiM: nr kat. 299	tabl.23:c
żelazne umbo tarczy	zabytek odnaleziony w „przepalonej ziemi” przy urnie z grobu nr 278	Z-MWiM: nr kat. 236; M; RO 1958, s. 68, tabl. IX:2	tabl.24:a,b, c	
żelazne okucie, prawdopodobnie tarczy		M	tabl.24:b,c	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
mały nóż żelazny	grób popielnicowy nr 279	MS: karta 33; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
żelazny groń broni drzewcowej długości ok. 18 cm		MS: karta 33; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
żelazna szpila z pastorałowatą główką	grób popielnicowy nr 282	MS: karta 33; RO 1958, s. 68, ryc. 4:h		zabytek zaginiony
mały nóż żelazny		MS: karta 33; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
pierścień brązowy, podobny do pierścienia z grobu nr 286, ale bez wkładek emalii, z trójkątnymi polami na oczku zaznaczonymi liniami	grób popielnicowy nr 285	MS: karta 33; JO: M; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony
nóż żelazny		MS: karta 33; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
pierścień brązowy z romboidalnym oczkiem zdobionym dwiema trójkątnymi komórkami z niebieską i czerwoną emalią	grób popielnicowy nr 286	MS: karta 33; JO: M; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony
żelazny grot broni drzewcowej z wydatnym żeberkiem		MS: karta 33; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
nóż żelazny		MS: karta 33; RO 1958, s. 68		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
kolia złożona z dziewięciu paciorków brązowych, podwójnego paciorka z niebieskiego szkła, czterech pojedynczych paciorków ze złotą wkładką i jednego podwójnego paciorka ze złotą wkładką	grób popielnicowy nr 287	Z-MWiM: nr kat. 666; MS: karta 34; JO: M; RO 1958, s. 69, tabl. IX:9	tabl. 25:a	identyfikacja zabytków nie jest pewna; w kolii brakuje jednego paciorka brązowego.
fragment brązowej bransolety spiralnej		MS: karta 34; RO 1958, s. 69		zabytek zaginiony
zapinka brązowa z taśmowatym kabląkiem i górną cięciwą	grób popielnicowy nr 290	Z-MWiM: nr kat. 693; MS: karta 34; RO 1958, s. 69, tabl. XI:1	tab. 25:b	
zdobione, kwadratowe okucie brązowe		MS: karta 34; RO 1958, s. 69, ryc. 2:k		zabytek zaginiony
okucie brązowe z dwoma nitami i uszkiem		MS: karta 34, 35; RO 1958, s. 69, ryc. 2:e		zabytek zaginiony
pozostałości okucia pasa		MS: karta 34		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
zdobiona ostroga brązowa	z popielnicy z grobu nr 290	Z-MWiM: nr kat. 979; M: III.V ⁴ 1/3; MS: karta 34; RO 1958, s. 69, tabl. VIII:5	tab. 25:d,f,g	
nożyce żelazne		Z-MWiM: nr kat. 639; M: III.V ⁴ 1/3; MS: karta 34; RO 1958, s. 69, tabl. IX:6	tab. 25:c,f,g	
nóż żelazny z trzema otworami w głowni, długość noża 15-18 cm		Z-MWiM: nr kat. 690; M: III.V ⁴ 1/3; MS: karta 34; RO 1958, s. 69, tabl. VIII:4	tab. 25:e,f,g	
duży, żelazny grot broni drzewcowej, długości ok. 25 cm, z wydatnym żeberkiem		M: III.V ⁴ 1/3; MS: karta 34; RO 1958, s. 69	tab. 25:f,g	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
paciorki brązowe	grób popielnicowy nr 292	MS: karta 36; RO 1958, s. 69		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
duży, melonowaty paciorek z niebieskiego szkła		MS: karta 36; RO 1958, s. 69		zabytek zaginiony
dwa dwustożkowate przęśliki gliniane	grób popielnicowy nr 293	MS: karta 36; RO 1958, s. 69		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
mała gliniana przystawka „w kształcie odwróconej gruszki”		MS: karta 36; RO 1958, s. 69		zabytek zaginiony
sprzączka żelazna z półkolistą ramą	grób popielnicowy nr 295	MS: karta 36; RO 1958, s. 69		zabytek zaginiony
stopione paciorki szklane		MS: karta 36; RO 1958, s. 69		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
łańcuch brązowy złożony z 61 ogniwek i dwóch większych kółek	grób popielnicowy nr 296	MS: karta 37; RO 1958, s. 69		prawdopodobnie częścią tego zabytku są dwa odcinki łańcucha brązowego Z-MWiM, nr kat. 1094, tabl. 43:c
paciorki brązowe		MS: karta 37; RO 1958, s. 69		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
mała sprzączka żelazna z owalną ramą		MS: karta 37; RO 1958, s. 69		zabytek zaginiony
fragment wielootworowego ucha popielnicy	grób popielnicowy nr 297	MS: karta 37; RO 1958, s. 69		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
dwa żelazne groty broni drzewcowej; jeden długi – „liściowaty”, drugi – krótki, długości ok. 15 cm, z wyraźnie zaznaczonym żeberkiem		MS: karta 37; JO: M: III.V ⁴ 3; RO 1958, s. 69		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
„zabytki z okresu wędrówek ludów”	grób popielnicowy nr 298	MS: karta 37		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
fragment spiralnego pierścienia z drutu brązowego	grób popielnicowy nr 299	MS: karta 37; RO 1958, s. 69		zabytek zaginiony
paciorki szklane ze złotą wkładką	grób popielnicowy nr 301	MS: karta 38; RO 1958, s. 70		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 636, 672, tabl. 6:a, 35:e
mały, żelazny grot broni drzewcowej	obok popielnicy z grobu nr 304	JO: M: III.V 59; RO 1958, s. 70		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
popielnica gliniana, bogato ornamentowana, wysokości ok. 25 cm	grób popielnicowy nr 305	MS: karta 38; RO 1958, s. 70, ryc. 3:b		zabytek zaginiony
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką		MS: karta 38; JO: M:III.V.18a,b; RO 1958, s. 70		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
mała kolia z pojedynczych, podwójnych i potrójnych paciorków szklanych ze złotą wkładką		JO: M:III.V.18a,b; RO 1958, s. 70		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
mała kolia z paciorków szklanych ze złotą wkładką	grób popielnicowy nr 308	JO: M; RO 1958, s. 70		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
ostroga żelazna ze śladem naprawy (kopia)	kolistą warstwę „przepalonej” ziemi – „plama ziemi ze spalenizną” nr 310	Z-MWiM: nr kat. 1104; M: III.V '6; MS: karta 59; RO 1958, s. 70, tabl. IX:7	tabl. 26:a,b,c	
zdobione szczypczyki brązowe		Z-MWiM: nr kat. 995; M: III.V.G 6; MS: karta 59; RO 1958, s. 70, tabl. IX:5	tabl. 26:d,e,f	
mała, brązowa zapinka kuszowata z długą pochwą		MS: karta 58; RO 1958, s. 70		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką, zdobiona pierścieniami z nacinanego drutu		MS: karta 59; RO 1958, s. 70		zabytek zaginiony
brązowa sprzączka do pasa z okuciem		M: III.V.G 6; MS: karta 58; RO 1958, s. 70	tabl. 26:e,f	zabytek zaginiony
fragment sprzączki brązowej		MS: karta 59; RO 1958, s. 70		zabytek zaginiony
dwie sprzączki żelazne o prostokątnych ramach		MS: karta 58; RO 1958, s. 70		zabytki zaginione
duża liczba żelaznych, prostokątnych okuć na pas		MS: karta 58; RO 1958, s. 70		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
trzy całe i fragmenty czterech łódeczkowatych, brązowych okuć pasa, analogicznych do odkrytych w grobie nr 5		MS: karta 58; RO 1958, s. 70		zabytki zaginione
brązowa zawieszka monetkowa / brązowa zawieszka z uszkiem		M: III.V.G 6; MS: karta 58; RO 1958, s. 70	tabl. 26:e,f	zabytek zaginiony
duży paciorek brązowy		M: III.V.G 6; RO 1958, s. 70	tabl. 26:e,f	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 650, tabl. 6:b, 45:c
stopione paciorki szklane		MS: karta 58; RO 1958, s. 70		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
przędziki gliniane		MS: karta 59; RO 1958, s. 70		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
nóż żelazny		MS: karta 58; RO 1958, s. 70		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
fragment wielootworowego ucha popielnicy	grób popielnicowy nr 312	MS: karta 38; RO 1958, s. 70		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
sprzączka żelazna z czworokątną ramą		MS: karta 38; RO 1958, s. 70		zabytek zaginiony
żelazne okucie końca pasa		MS: karta 38; RO 1958, s. 70		zabytek zaginiony
fragment brązowego okucia z ażurowym ornamentem	grób popielnicowy nr 314	MS: karta 39, 52; RO 1958, s. 70, ryc. 2:f		zabytek zaginiony
małe paciorki brązowe		MS: karta 39, 52; RO 1958, s. 70		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
żelazne, prostokątne okucie na pas		MS: karta 39, 52; RO 1958, s. 70		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
krzesak kwarcytowy	grób popielnicowy nr 322	Z-MWiM: nr kat. 696; MS: karta 39; JO: M: III.V 90; RO 1958, s. 71, tabl. IX:3	tabl. 27:a	

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi	
zdobione szczypczyki brązowe	grób popielnicowy nr 324	Z-MWiM: nr kat. 996; MS: karta 39; JO: M; RO 1958, s. 71, tabl. IX:8	tabl. 27:b		
dwie analogiczne ostrogi żelazne	grób popielnicowy nr 326	Z-MWiM: nr kat. 1104; MS: karta 39; RO 1958, s. 71, tabl. VI:4	tabl. 27:c	zachowała się jedna ostroga	
sprzączka żelazna z podwójnym kolcem		MS: karta 39; RO 1958, s. 71		zabytek zaginiony	
nóż żelazny		MS: karta 39; RO 1958, s. 71		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany	
krzesiwo żelazne		MS: karta 39; RO 1958, s. 71		zabytek zaginiony	
żelazne wędzidło z munsztukiem		zabytek odnaleziony obok popielnicy z grobu nr 327	Z-MWiM: nr kat. 980; M: III.V. '1-5; MS: karta 40; RO 1958, s. 71, tabl. X:5	tabl. 27:d,e,f	pręt podbródkowy wędzidła nie zachował się
nóż żelazny	M: III.V. '1-5; MS: karta 40; RO 1958, s. 71		tabl. 27:e,f	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany	
okucie pasa	M: III.V. '1-5		tabl. 27:e,f	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany	
dwie żelazne sprzączki o półkolistych ramach	M: III.V. '1-5; MS: karta 40; RO 1958, s. 71		tabl. 27:e,f	zabytki zaginione	
żelazne okucie końca rzemienia	M: III.V. '1-5; MS: karta 40		tabl. 27:e,f	zabytek zaginiony	
szczypczyki	M: III.V. '1-5		tabl. 27:e,f	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany	
krzesiwo	M: III.V. '1-5		tabl. 27:e,f	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany	
żelazne okucie – nachrapnik?	grób popielnicowy nr 327		MS: karta 40; RO 1958, s. 71, tabl. X:6		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM
fragment żelaznej zapinki podkowiastej (?)			MS: karta 40; RO 1958, s. 71		prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 678, tabl. 44:c
dwa żelazne okucia krzyżowe (od uzdy?)			MS: karta 40; RO 1958, s. 71		zabytki zaginione
niewielka tarczka brązowa zdobiona koncentrycznymi, trybowanymi kołami	grób popielnicowy nr 328	MS: karta 41; RO 1958, s. 71		zabytek zaginiony	
mały nóż żelazny		MS: karta 41; RO 1958, s. 71		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany	
zdobiona popielnica gliniana wysokości ok. 22 cm	grób popielnicowy nr 330	MS: karta 41; RO 1958, s. 71		zabytek zaginiony	
popielnica gliniana	grób popielnicowy nr 332	Z-MWiM: nr kat. 217; RO 1958, s. 71, tabl. XII:11	tabl. 28:a		
paciorki brązowe i szklane ze złotą wkładką	grób popielnicowy nr 334	MS: karta 41; RO 1958, s. 72		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 343, 636, 650, 672, tabl. 6:a,b, 45:c,e	
brązowa zapinka oczkowata	grób popielnicowy nr 337	MS: karta 41; RO 1958, s. 72		zabytek zaginiony	
spiralny pierścień (?) brązowy z zagiętymi końcami		MS: karta 41; RO 1958, s. 72		zabytek zaginiony	
drut brązowy		MS: karta 41; RO 1958, s. 72		zabytek zaginiony	
duży, stopiony paciorek z niebieskiego szkła		MS: karta 41; RO 1958, s. 72		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 681, brak nr kat., tabl. 45:f,g	
sprzączka żelazna o kolistej ramie	grób popielnicowy nr 345	MS: karta 41; RO 1958, s. 72		zabytek zaginiony	
nóż żelazny z odgiętym do tyłu końcem		MS: karta 41; RO 1958, s. 72		zabytek zaginiony	
brązowa zapinka oczkowata	grób popielnicowy nr 346	JO: M: III.V.4		zabytek zaginiony	
fragment popielnicy glinianej zdobionej analogicznie jak popielnica z grobu nr 274	grób popielnicowy nr 350	MS: karta 42; RO 1958, s. 72, ryc. 3:f		zabytek zaginiony	
dwa przedmioty ceramiczne o nieokreślonej funkcji	zabytki odkryte w pobliżu popielnicy z grobu nr 351	Z-MWiM: nr kat. 993; MS: karta 42; JO: M; RO 1958, s. 72, tabl. IX:12	tabl. 28:b		
fragment żelaznej szpili		MS: karta 42; JO: M; RO 1958, s. 72		zabytek zaginiony	
szydło żelazne ze śladami drewnianej oprawy na trzpieniu	grób popielnicowy nr 360	MS: karta 42; JO: M; RO 1958, s. 72		zabytek zaginiony	

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
przęslik gliniany	grób popielnicowy nr 364	Z-MWiM: nr kat. 656; MS: karta 42; JO: M; RO 1958, s. 72, tabl. X:2	tabl. 28:c	
igła	grób popielnicowy nr 366	MS: karta 43		zabytek zaginiony
stopione paciorki z niebieskiego szkła	grób popielnicowy nr 369	MS: karta 43; RO 1958, s. 72		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 681, brak nr kat., tabl. 45:f,g
żelazny grot broni drzewcowej długości ok. 15 cm	warstwa „przealonej” ziemi pod popielnicą z grobu nr 371	M: III.V °5/7; MS: karta 43; RO 1958, s. 72	tabl. 29:b,c	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
nóż żelazny		M: III.V °5/7; MS: karta 43; RO 1958, s. 72	tabl. 29:b,c	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
duży, melonowaty paciorek z pasty szklanej		Z-MWiM: nr kat. 974; M: III.V °5/7; MS: karta 43; RO 1958, s. 75, tabl. IX:4	tabl. 29:a,b,c	
szpila brązowa z profilowaną główką		grób popielnicowy nr 372	Z-MWiM: kat. 977; MS: karta 43; RO 1958, s. 73, tabl. I:5	tabl. 29:d
sprzączka żelazna z półkolistą ramą		MS: karta 43; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
nóż żelazny		MS: karta 43; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
spiralny pierścień (?) brązowy z zagiętymi końcami	grób popielnicowy nr 376	MS: karta 44; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
pierścień brązowy		MS: karta 44; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
duży paciorek melonowaty z niebieskiego szkła		MS: karta 44; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
brązowa zapinka oczkowata z krótką nóżką	grób popielnicowy nr 377	MS: karta 44; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
spiralny pierścień (?) brązowy z zagiętymi końcami, analogiczny do odkrytego w grobie nr 376		MS: karta 44; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
fragment skręconego drutu brązowego z uszkami na obu końcach	grób popielnicowy nr 378	MS: karta 44; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
fragment brązowego kółka z podłużnie żłobkowanego drutu	grób popielnicowy nr 380	MS: karta 44; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
drut brązowy		MS: karta 44; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
stopione paciorki z niebieskiego szkła		MS: karta 44; RO 1958, s. 73		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane, prawdopodobnie Z-MWiM, nr kat. 681, brak nr kat., tabl.45:f,g
sprzączka żelazna z kolistym kabłąkiem	grób popielnicowy nr 381	MS: karta 45; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
nóż żelazny z odgiętym do tyłu końcem		MS: karta 45; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
brązowa zapinka oczkowata z krótką nóżką	grób popielnicowy nr 382	MS: karta 45; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
szpila żelazna z pastorałową główką		MS: karta 45; RO 1958, s. 73, ryc. 4:n		zabytek zaginiony
nóż żelazny z odgiętym do tyłu końcem, analogiczny do odkrytego w grobie nr 381		MS: karta 45; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
długa tulejka żelaznego grotu broni drzewcowej		MS: karta 45; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
brązowa zapinka oczkowata z krótką nóżką	grób popielnicowy nr 384	MS: karta 45; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony
sprzączka żelazna z półkolistą ramą	grób popielnicowy nr 388	MS: karta 45; 1958, s. 73		zabytek zaginiony
nóż żelazny z odgiętym do tyłu końcem, analogiczny do odkrytego w grobie nr 381		MS: karta 45; RO 1958, s. 73		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
szpila brązowa z profilowaną główką	z popielnicy z grobu nr 390	Z-MWiM: nr kat. 1082; M: 24; MS: karta 46; RO 1958, s. 73, tabl. IX:10	tabl. 29:e,f,g	
dwa melonowate paciorki szklane	grób popielnicowy nr 400	MS: karta 46; RO 1958, s. 74		zabytki zaginione

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi	
fragment spiralnego pierścienia (?) brązowego z zagiętymi końcami	grób popielnicowy nr 405	MS: karta 46; RO 1958, s. 74		zabytek zaginiony	
zapinka brązowa typu mazurskiego, z grzebykami na kabłąku i główce	znalezisko luźne	Z-MWiM: nr kat. 695; MS: karta 65; RO 1958, s. 74, tabl. XI:3	tabl. 29:h		
brązowe, zdobione okucie końca pasa		Z-MWiM: nr kat. 698; MS: karta 65; RO 1958, s. 74, tabl. VIII:3	tabl. 29:i		
paciorki szklane ze złotą wkładką		MS: karta 65		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane	
popielnica gliniana	?, zabytek bez metryki	Z-MWiM: nr kat. 216; RO 1958, s. 74, tabl. XII:8	tabl. 30:a		
popielnica gliniana		Z-MWiM: nr kat. 218; RO 1958, s. 74, tabl. XII:12	tabl. 30:b		
popielnica gliniana		RO 1958, s. 74, tabl. XII:9		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM	
popielnica z wielodzielnym (trójotworowym) uchem	?	MS: karta 67; RO 1958, s. 74, ryc. 3:d		zabytek zaginiony	
pucharek gliniany na pustej nóżce		MS: karta 67; M; RO 1958, s. 75, ryc. 3:e	tabl. 31	zabytek zaginiony	
popielnica z wielodzielnym (czterootworowym) uchem		RO 1958, s. 74, tabl. XII:1 (na podstawie fotografii)		zabytek zaginiony, porównaj ryc. 95 w rozdziale 6	
zdobiona popielnica z wielodzielnym (sześciotworowym) uchem		RO 1958, s. 74, tabl. XII:6 (na podstawie fotografii)		zabytek zaginiony, porównaj ryc. 95 w rozdziale 6	
popielnica flaszkowata		RO 1958, s. 74, tabl. XII:7 (na podstawie fotografii)		zabytek zaginiony, porównaj ryc. 95 w rozdziale 6	
popielnica gliniana		RO 1958, s. 74, tabl. XII:14 (na podstawie fotografii)		zabytek zaginiony, porównaj ryc. 95 w rozdziale 6	
popielnica gliniana		RO 1958, s. 75, tabl. XII:13 (na podstawie fotografii)		zabytek zaginiony, porównaj ryc. 95 w rozdziale 6	
popielnica gliniana		RO 1958, s. 75, tabl. XII:15 (na podstawie fotografii)		zabytek zaginiony, porównaj ryc. 95 w rozdziale 6	
misa – pokrywa gliniana		RO 1958, s. 75, tabl. XII:10 (na podstawie fotografii)		zabytek zaginiony, porównaj ryc. 95 w rozdziale 6	
naczynie gliniane – przystawka		?, zabytek bez metryki, zapewne z tego samego grobu, co popielnica z czterootworowym uchem	RO 1958, s. 75, tabl. XII:2 (na podstawie fotografii)		zabytek zaginiony, porównaj ryc. 95 w rozdziale 6
naczynie gliniane – przystawka		?, zabytek bez metryki, z tego samego grobu, co popielnica z czterootworowym uchem	RO 1958, s. 75, tabl. XII:3 (na podstawie fotografii)		zabytek zaginiony, porównaj ryc. 95 w rozdziale 6
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką	?, zabytek bez metryki	Z-MWiM: nr kat. 643; RO 1958, s. 75, tabl. XI:5	tabl. 32:a		
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką		Z-MWiM: nr kat. 643; RO 1958, s. 75, tabl. XI:6	tabl. 32:b		
brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką		Z-MWiM: nr kat. 685; RO 1958, s. 75, tabl. XI:7	tabl. 32:c		
brązowa zapinka z wysoką nóżką i guzkami na końcach sprężyny		Z-MWiM: nr kat. 1111; RO 1958, s. 75, tabl. XI:10	tabl. 32:d		
brązowa zapinka trójpalczasta		RO 1958, s. 75, tabl. XI:9 (na podstawie fotografii)		zabytek zaginiony	
szpila brązowa z profilowaną główką		MS: karta 66; RO 1958, s. 75, ryc. 4:m		zabytek zaginiony	
cylicylniczny paciorek bursztynowy, wykonany na tokarce		RO 1958, s. 75, tabl. VIII:2		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM	
paciorek bursztynowy „w formie spłaszczonej kulki ze śladami ręcznej obróbki”		RO 1958, s. 75		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM	

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
duży, płaski paciorek bursztynowy „ze śladami niestarannej obróbki ręcznej”		RO 1958, s. 75		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM
paciorek bursztynowy „w formie spłaszczonej kulki ze śladami ręcznej obróbki”		RO 1958, s. 75		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM
wieczko brązowe od zawieszki kapsułkowej		Z-MWiM; RO 1958, s. 75, tabl. II:1	tabl. 32:e	brak nr kat.
żelazna, jednodzielna sprzączka z półkolistą ramą		MS: katra 67; RO 1958, s. 75		zabytek zaginiony
sprzączka z kolcem przedłużonym w skuwkę		MS: katra 67; RO 1958, s. 75		zabytek zaginiony
żelazne, zdobione okucie końca pasa		Z-MWiM: nr kat. 697; MS: katra 66; RO 1958, s. 75, tabl. X:4	tabl. 32:f	
szczypczyki żelazne		MS: katra 66; RO 1958, s. 75		zabytek zaginiony
igła brązowa		Z-MWiM: nr kat. 981; RO 1958, s. 75, tabl. II:6	tabl. 32:g	
zdobiony przęślik gliniany		Z-MWiM: nr kat. 1081; RO 1958, s. 76, tabl. X:7	tabl. 33:a,b	
przęślik gliniany		Z-MWiM: nr kat. 655; RO 1958, s. 76, tabl. X:1	tabl. 33:c	
przęślik gliniany		Z-MWiM: nr kat. 1100; RO 1958, s. 76	tabl. 33:d	
przęślik gliniany, silnie przepalony w ogniu		Z-MWiM: nr kat. 657; RO 1958, s. 76	tabl. 33:e	
przęślik gliniany, silnie przepalony w ogniu		Z-MWiM: nr kat. 688; RO 1958, s. 76	tabl. 33:f	
zdobiony nóż żelazny		Z-MWiM: nr kat. 689; RO 1958, s. 76, tabl. VI:7	tabl. 34:a,b	
duży nóż żelazny		Z-MWiM: nr kat. 660; MS: karta 66; RO 1958, s. 76, tabl. XIII:8	tabl. 35:a	
fragment zdobionego noża żelaznego		Z-MWiM: nr kat. 649; RO 1958, s. 76	tabl. 35:b	
nóż żelazny		Z-MWiM: nr kat. 661; RO 1958, s. 76, tabl. XIII:9	tabl. 35:c	
duży nóż żelazny		Z-MWiM; RO 1958, s. 76	tabl. 36:a	brak nr kat.
duży nóż żelazny		Z-MWiM; RO 1958, s. 76, tabl. XIII: 10	tabl. 36:b	brak nr kat.
duży nóż żelazny		Z-MWiM: nr kat. 659; RO 1958, s. 76, tabl. XIII: 11	tabl. 36:c	
duży nóż żelazny		Z-MWiM: nr kat. 659; RO 1958, s. 76	tabl. 37:a	
duży nóż żelazny		Z-MWiM: nr kat. 1299; RO 1958, s. 76, tabl. XIII:12	tabl. 37:b	górną część głowni noża została odpiłowana do analizy metalograficznej
duży nóż żelazny		Z-MWiM: nr kat. 664; RO 1958, s. 76	tabl. 37:c	
duży nóż żelazny		Z-MWiM; RO 1958, s. 76	tabl. 38:a	brak nr kat.
duży nóż żelazny		Z-MWiM; RO 1958, s. 76	tabl. 38:b	brak nr kat.
żelazny grot broni drzewcowej		Z-MWiM: nr kat. 1301; RO 1958, s. 76, tabl. XIII:1	tabl. 39:a	w stosunku do stanu z lat 50. XX w. część liścia grotu została mocno uszkodzona przez korozję; część liścia przy nasadzie tulejki została wycięta do analizy metalograficznej
żelazny grot broni drzewcowej		Z-MWiM: nr kat. 651; RO 1958, s. 76, tabl. XIII:2	tabl. 39:b	na liściu i tulejce widoczne są ślady po analizie metalograficznej
żelazny grot broni drzewcowej		Z-MWiM: nr kat. 1117; RO 1958, s. 76, tabl. XIII:3	tabl. 39:c	przy nasadzie tulejki widoczne są ślady po analizie metalograficznej

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi	
żelazny grot broni drzewcowej		Z-MWiM; RO 1958, s. 76	tabl. 40:a	brak nr kat.	
żelazny grot broni drzewcowej		Z-MWiM; RO 1958, s. 76, tabl. XIII:5	tabl. 40:b	brak nr kat.	
żelazny grot broni drzewcowej z ośmioboczną tuleją		RO 1958, s. 77, tabl. XIII:7		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM	
żelazny grot broni drzewcowej		Z-MWiM: nr kat. 1092; RO 1958, s. 77, tabl. XIII:6	tabl. 40:c		
mały, żelazny grot broni drzewcowej		Z-MWiM: nr kat. 982; RO 1958, s. 77, tabl. XIII:4	tabl. 40:d		
żelazne umbo tarczy		RO 1958, s. 77, tabl. VIII:7		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM	
dwa duże pierścienie do wędzidła		MS: katra 67; RO 1958, s. 77		zabytki zaginione	
szpila kościana	grób nr ?	GB 1917, s. 21		zabytek zaginiony	
kolia paciorków z żółtej i czerwonej pasty szklanej	„wyposażenie pochówku kobiecego”	M: III.V. #45	tabl. 42:a	informacja pochodzi z metryczki zbiorczej „wyposażenia pochówku kobiecego”, z zestawieniem zabytków odkrytych najprawdopodobniej w różnych grobach i może dotyczyć zabytku uwzględnionego wcześniej w tabeli	
brązowa zapinka oczkowata		M: III.V.3	tabl. 42:a		
brązowa zapinka oczkowata		M: III.V.2a	tabl. 42:a		
igła brązowa		M	tabl. 42:a		
pierścień brązowy „w typie dzisiejszych obrączek”		M: III.V. #22	tabl. 42:a		
dwa paciorki bursztynowe		M: III.V. #22	tabl. 42:a		
brązowa szpila ze zrolowaną główką, niespatynowana		M: III.V. #36	tabl. 42:a		
szpila brązowa z uszkiem		M: III.V.19	tabl. 42:a		
przędzlik gliniany, niezdobiony		M: III.V.20	tabl. 42:a		
przędzlik gliniany, zdobiony		M: III.V.#46	tabl. 42:a		
grot broni drzewcowej	„wyposażenie wojownika”	M: III.V. #1	tabl. 42:b		informacja pochodzi z metryczki zbiorczej „wyposażenia wojownika”, z zestawieniem zabytków odkrytych najprawdopodobniej w różnych grobach i może dotyczyć zabytku uwzględnionego wcześniej w tabeli
mały nóż		M: III.V. #3	tabl. 42:b		
nożyce żelazne		M: III.V #2	tabl. 42:b		
zdobiona sprzączka brązowa		M: III.V. #2	tabl. 42:b		
pierścień brązowy z trójkątnymi wkładkami emalii		M: III.V. #11	tabl. 42:b		
zapinka brązowa		M: III.V. #3	tabl. 42:b		
paciorek szklany z czterema kolistymi wkładkami czarnej emalii		M: III.V. #3	tabl. 42:b		
zdobione szczypczyki brązowe		M	tabl. 42:b		
osełka kamienna z otworem		M	tabl. 42:b		
sprzączka brązowa		M	tabl. 42:b		
brzytwa półksiężycowata		M: III.V. #7	tabl. 42:b		
krzesiwo żelazne		M	tabl. 42:b		
fragment ozdoby brązowej		M	tabl. 42:b		
mała, żelazna siekiera		M: III.V. #2	tabl. 42:b		
nóż żelazny		M	tabl. 42:b		
duża ostroga brązowa		M: III.V. #5	tabl. 42:b		
wędzidło z żelaznym munsztukiem	„dary grobowe z grobu jeźdźca”	M	tabl. 42:d	informacja pochodzi z metryczki zbiorczej „dary grobowe z grobu jeźdźca”, z zestawieniem zabytków odkrytych najprawdopodobniej w różnych grobach i może dotyczyć zabytku uwzględnionego wcześniej w tabeli	
dwa okucia rzemienia		M	tabl. 42:d		
skorodowany nóż żelazny		M	tabl. 42:d		
ostroga żelazna		M	tabl. 42:d		
okucie końca rzemienia		M	tabl. 42:d		
sprzączka		M	tabl. 42:d		

Zabytek	Kontekst stratygraficzny	Źródło informacji ¹	Tablica	Uwagi
Zabytki bez metryk z cmentarzysk z obszaru powiatu giżyckiego				
zapinka brązowa z kapturkiem na sprężynie	?, zabytek bez metryki	Z-MWiM: nr kat. 687	tabl. 43:b	
dwa paciorki bursztynowe		Z-MWiM: nr kat. 674	tabl. 7:d,e	paciorki i wisiorek z grobów nr 4, 30 (?) i 223 oraz dwa paciorki pochodzące z niezidentyfikowanego kontekstu stratygraficznego połączone zostały współcześnie w jedną kolię
fragment wisiorka		Z-MWiM: nr kat. 335		zabytek zaginiony lub nieodnaleziony w zbiorach MWiM
guzek od zapinki brązowej		Z-MWiM: nr kat. 683	tabl. 43:e	
szpila brązowa z profilowaną główką		Z-MWiM	tabl. 43:a	brak nr kat. 683
dwa odcinki łańcuszka brązowego		Z-MWiM: 1094	tabl. 43:c	
igła żelazna od zapinki		Z-MWiM: nr kat. 676	tabl. 43:d	
kolia paciorków z pasty szklanej		Z-MWiM: nr kat. 637	tabl. 44:b	
duża kolia paciorków z pasty szklanej		Z-MWiM: nr kat. 369	tabl. 44:c	
dwa analogiczne paciorki bursztynowe i jeden stopiony paciorek szklany		Z-MWiM: nr kat. 670	tabl. 44:d	
paciorek bursztynowy		Z-MWiM: nr kat. 667	tabl. 45:a	
paciorek bursztynowy		Z-MWiM: nr kat. 668	tabl. 45:b	
paciorek brązowy		Z-MWiM: nr kat. 650	tabl. 45:c	
połowa paciorka szklanego		Z-MWiM: nr kat. 988	tabl. 45:d	
rozkruszone paciorki szklane ze złotą wkładką		Z-MWiM: nr kat. 672	tabl. 45:e	
stopiony paciorek szklany		Z-MWiM: nr kat. 681	tabl. 45:f	
stopione paciorki szklane		Z-MWiM	tabl. 45:g	brak nr kat.
stopione paciorki szklane		Z-MWiM: 689	tabl. 45:h	
żelazne, prostokątne okucia na pas, fragmenty przedmiotów żelaznych o nieokreślonej funkcji i bryłka stopionego brązu		Z-MWiM: nr kat. 649	tabl. 44:a	
fragment żelaznego okucia końca pasa		Z-MWiM: nr kat. 1295	tabl. 43:f	
nóż żelazny		Z-MWiM: nr kat. 665	tabl. 43:g	
fragment głowni noża żelaznego		Z-MWiM: nr kat. 677	tabl. 43:h	na liściu ślady po analizie metalograficznej
żelazna płytka imacza tarczy		Z-MWiM: nr kat. 684	tabl. 46:a	
fragmenty przedmiotów żelaznych, w tym fragment szydła lub krzesiwa i fragmenty zapinki podkowiastej (?)		Z-MWiM: nr kat. 678	tabl. 46:b	fragmenty zapinki podkowiastej – grób 327 ?
trzy blaszki żelazne		Z-MWiM: nr kat. 682	tabl. 46:c	
fragment przedmiotu brązowego		Z-MWiM: nr kat. 675	tabl. 46:e	
fragment przedmiotu żelaznego		Z-MWiM: nr kat. 673	tabl. 46:d	
stopione przedmioty brązowe	Z-MWiM: nr kat. 680	tabl. 46:f		
fragment przedmiotu brązowego	Z-MWiM: nr kat. 686	tabl. 46:g		

Tabela 2. Zabytki archeologiczne i eksponaty przyrodnicze z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*. Zestawienie na podstawie:

- zabytków zidentyfikowanych w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie (Z-MWiM), ze współczesnym numerem inwentarza muzealnego,
- oryginalnych, przedwojennych metryczek muzealnych (M),
- zabytków i eksponatów przechowywanych w Muzeum Przyrody w Olsztynie (Z-MP), ze współczesnym numerem inwentarza muzealnego,
- kartoteki archeologicznej A. Schmidta (AS), z odsyłaczem do numeru karty w aneksie 3,
- pierwszej muzealnej księgi inwentarzowej zabytków archeologicznych Muzeum Mazurskiego w Olsztynie
- pierwszych, powojennych metryczek Muzeum Mazurskiego w Olsztynie.

W tabeli zestawiono kolejno: zabytki z numerami inwentarza z pierwszej inwentaryzacji, rozpoczynającymi się od „V”, zabytki z drugiej inwentaryzacji z numerami inwentarza zaczynającymi się od „I.V” oraz „II.V”, zabytki bez archiwalnych numerów inwentarza. W przypadku zabytków posiadających oba archiwalne numery inwentarza, przy obu numerach inwentarza, powtórzono wszystkie dostępne informacje

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
V.1	Feldmark Seefeld / Żyfeld (dzielnica ob. Giżycka)	wiórowiec		AS: karta 1		zabytek przekazany w 1934 r. do zbiorów <i>Prussia-Museum</i> w Królewcu
V.2	Hanselew See / Jez. Jędzelewo	1 drapacz i 2 fragmenty wiórów krzemienych		AS: karta 2; M	tabl. 47:a,b	zabytki przekazane do zbiorów <i>Prussia-Museum</i> w Królewcu
V.3	Stasswinnen Wiesen / Łąki Staświńskie	fragment wierzchołkowy wióra krzemienego		AS: karta 3		zabytek zaginiony
V.4	Schwarzer Fluss / rz. Czernik	fragment poroża jelenia ze śladami obróbki wierzchołka parostka		M; AS: karta 4	tabl. 47:c	ten sam zabytek: I.V.15; zabytek przekazany do zbiorów <i>Prussia-Museum</i> w Królewcu
V.5	Sapine Fluss / rz. Sapina	poroże ze śladami cięcia		Z-MP: nr inw. PN-8; AS: karta 5	tabl. 47:e,f	
V.6	Lyckfluss / rz. Elk	harpun kościany z jednostronnymi zadziorami		AS: karta 6		zabytek przekazany do zbiorów <i>Prussia-Museum</i> w Królewcu
V.7	Löwentin See, Brassendorf, Kleszewen Brücke / jez. Niegocin, Kleszczewo, Most Kleszczewski	ostrze kościane		AS: karta 7		zabytek przekazany w 1934 r. do zbiorów <i>Prussia-Museum</i> w Królewcu
V.8	Stasswinnen Wiesen / Łąki Staświńskie	harpun kościany		AS: karta 8		zabytek przekazany w 1934 r. do zbiorów <i>Prussia-Museum</i> w Królewcu
V.9	Upalten / Upały	kieł dzika ze śladami obróbki i dwie części szczęki ryby		M; AS: karta 9	tabl. 47:d	zabytki przekazane w 1934 r. do zbiorów <i>Prussia-Museum</i> w Królewcu
V.10	Upalten / Upały	ostrze kościane z pazą na zbrojniku		AS: karta 10		kopia ostrza, uzupełniona o zbrojnik krzemienne, została zinwentaryzowana w <i>Vaterländische Gedenkhalle Lötzen</i> pod nr inw. I.V.19; oryginał zabytku przekazany w 1934 r. do zbiorów <i>Prussia-Museum</i> w Królewcu.
V.11	Upalten / Upały	ostrze kościane		AS: karta 11		zabytek przekazany w 1934 r. do zbiorów <i>Prussia-Museum</i> w Królewcu
V.12	Schwarzer Fluss / rz. Czernik	fragment poroża (parostka) jelenia ze śladami obróbki		AS: karta 12		zabytek zaginiony
V.13	Sapine Fluss / rz. Sapina	topór z poroża		AS: karta 13		zabytek przekazany w 1934 r. do zbiorów <i>Prussia-Museum</i> w Królewcu

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
V.14	Sapine Fluss / rz. Sapina	topór z poroża jelenia	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 384; AS: karta 14	tabl. 48:a,b	w inwentarzu Działu Archeologii MWiM miejsce odkrycia zabytku określono jako: „miejscowość nieznaną, pow. giżycki”
V.15	Upalten / Upały	grot strzały wykonany z kości		AS: karta 15		zabytek przekazany w 1934 r. do zbiorów Prussia-Museum w Królewcu
V.16	Sapine Fluss / rz. Sapina	topór z poroża jelenia	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 471; AS: karta 16	tabl. 49	ten sam zabytek: I.V.55; na zabytku błędnie „Wydmyny”
V.17	Sapine Fluss / rz. Sapina	motyka z poroża jelenia		AS: karta 17		zabytek przekazany do zbiorów Prussia-Museum w Królewcu
V.18	Sapine Fluss / rz. Sapina	motyka z poroża jelenia		AS: karta 18		zabytek przekazany do zbiorów Prussia-Museum w Królewcu
V.19	Klein Stürlack (Flur) / Sterławki Małe (pole)	kamienna głowica pałki		AS: karta 19		zabytek zaginiony
V.20	Flur Klein Stürlack / pole w Sterławkach Małych	czworościenna siekiera krzemieniowa		AS: karta 20		zabytek zaginiony
V.21	Lötzen Villa Nova (?) / Giżycko, dzielnica Wilanów (?) lub Jesziorken (Preußenburg od 1928 r.) / Jezioro	czworościenna siekiera krzemieniowa	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 383; M; AS: karta 21	tabl. 50:a,b	ten sam zabytek: I.V.43; na zabytku inskrypcja: „Preußenburg”
V.22	Lipinsken (Lindenwiese od 1923 r.) / Lipińskie	brązowy grot włóczni		AS: karta 22		zabytek zaginiony
V.23	Gross Grieben bei Gilgenburg / Grzybiny koło Dąbrówna (gm. Działdowo)	motyka / topór z poroża jelenia		M, AS: karta 23	tabl. 51:a	ten sam zabytek: I.V.56; zabytek zaginiony
V.24	Lötzen Hafen am Neuen Bahnhof / Giżycko port koło dworca kolejowego	motyka rogowa		AS: karta 24		zabytek zaginiony
V.25	Sapine Fluss / rz. Sapina	motyka z poroża jelenia		AS: karta 25		zabytek przekazany do zbiorów Prussia-Museum w Królewcu
V.26	Wissowaten / Wyszowate	motyka z poroża jelenia		AS: karta 26		zabytek przekazany do zbiorów Prussia-Museum w Królewcu
V.27	Staßwinnen (Eisermühl od 1938 r.) / Staświny	motyka z poroża jelenia		AS: karta 27		zabytek przekazany do zbiorów Prussia-Museum w Królewcu
V.28	Umgegend n. Lötzen / okolice Giżycka	topór kamienny z amfibolitu		M; AS: karta 28	tabl. 51:b,c	zabytek zaginiony; na rewersie archiwalnej metryczki znajdują się sygnatury: V.28 oraz I.V.72
V.29	Kr. Lyck (Keine nähere Fundort. ungeb.) / powiat etcki (brak bliższych informacji o miejscu odkrycia)	topór kamienny z amfibolitu ?		Z-MWiM: nr inw. 472; M; AS: karta 29	tabl. 51:d,e,f	na rewersie archiwalnej metryczki znajdują się sygnatury: V.29 i I.V.71
V.30	Wilkassen (Wolfsee od 1938 r.) / Wilkasy	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 396; M; AS: karta 30	tabl. 52:a,b,c	ten sam zabytek: I.V.60; na zabytku inskrypcja: „Wilkassen”
V.31	Jesziorken (Preußenburg od 1928 r.) / Jezioro	mały topór kamienny z drobnokrystalicznego granitu		AS: karta 31		zabytek zaginiony

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
V.32	Neu Rudowken (Hammerbruch od 1938 r.) Kr. Sensburg / Nowa Rudówka, pow. giżycki	mały topór z diorytu ze śladem naprawy		AS: karta 32		zabytek zaginiony
V.33	Allenstein / Olsztyn	topór kamienny z amfibolitu		AS: karta 33		zabytek zaginiony
V.34	Wensowken (Grossbalzhofen od 1938 r.) / Wężówka	mała czworościenna siekiera krzemieniasta	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 429; M; AS: karta 34	tabl. 53:a,b,c	ten sam zabytek: I.V.35; na zabytku inskrypcja: „Wensowken”
V.35	Salpia / Salpia – Prażmowo	siekiera kamienna z diabazu (?)	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 428; M; AS: karta 35	tabl. 54:a,b,c	ten sam zabytek: I.V.36; na zabytku inskrypcja: „Salpia”
V.36	Gross Gablick / Gawliki Wielkie	motyka kamienna z szarej skały magmowej		AS: karta 36		zabytek zaginiony
V.37	Gross Gablick / Gawliki Wielkie	topór kamienny z diorytu	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 381; AS: karta 37	tabl. 55:a,b	ten sam zabytek: I.V.59 (?)
V.38	Kruglinnen (Kraukeln od 1938 r.) / Kruklin	topór kamienny		AS: karta 38		zabytek zaginiony
V.39	Pierkunowen (Perkunen od 1935 r.) / Pierkunowo	gliniane naczynie (amfora) kultury amfor kulistych		AS: karta 39		zabytek zaginiony
V.40	Orlen (Arlen od 1938 r.) / Orło	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 504; M; AS: karta 40	tabl. 56:a,b,c	ten sam zabytek: I.V.75; na zabytku inskrypcja: „Orlen”
V.41	Bogatzewen (Reichensee od 1927 r.) / Bogaczewo	brązowy naszyjnik kabłąkowy z tordowanego pręta z pętelkowato odgiętymi końcami		AS: karta 41		zabytek zaginiony
V.42	Kullabrücke / Bogaczewo-Kula	żelazne umbo z grobu nr 180		AS: karta 42		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
V.43	Klein Stürlack / Sterławki Małe	pierścienie brązowe		AS: karta 43		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.44	Klein Stürlack / Sterławki Małe	bransolety brązowe		AS: karta 44		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.46	Klein Stürlack / Sterławki Małe	brązowa moneta Aleksandra Severa (222-235) – grób nr 307, brązowy pierścień spiralny – grób nr 47, paciorki szklane – groby nr 29, 47, 78, 105, 125, 307		AS: karta 45		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.47	Klein Stürlack / Sterławki Małe	szczypczyki żelazne – grób nr 364, szczypczyki brązowe – groby nr 85, 146, 325, 426, szczypczyki ze śladami naprawy – grób nr 426		AS: karta 46		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.48	Klein Stürlack / Sterławki Małe	srebrna zapinka z zakrytą sprężyną – grób 346 lub 364, brązowa zapinka trójgrzebykowa – grób nr 443 (493)		AS: karta 47		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
V.49	Klein Stürlack / Sterławki Małe	brązowe zapinki oczkowate z grobów nr 236, 341, 342, 350, 393		AS: karta 48		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.50	Klein Stürlack / Sterławki Małe	grzebień kościany z grobu 367		AS: karta 49		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
V.51	Klein Stürlack / Sterławki Małe	żelazne szydło – grób nr 226, siekiera żelazna – grób nr 342, żelazny nóż z okuciem – grób nr 343		AS: karta 50		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.52	Klein Stürlack / Sterławki Małe	piła żelazna z grobu nr 308		AS: karta 51		zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
V.53	Klein Stürlack / Sterławki Małe	gliniane naczynia – przystawki z grobów nr 21, 68, 264		AS: karta 52		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.54	Klein Stürlack / Sterławki Małe	szpile i igły z grobów nr 198, 203, 208, 219, 311; szpile i igły brązowe z grobów nr 208 i 311		AS: karta 53		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.55	Klein Stürlack / Sterławki Małe	przędziki gliniane – groby nr 68, 122, gliniane grzędło do sieci – grób nr 403, krzesak – grób nr 419		AS: karta 54		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.57	Klein Stürlack / Sterławki Małe	brązowe zapinki „z główkami zwierzęcymi” z grobów nr 79 i 115		AS: karta 55		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.58	Klein Stürlack / Sterławki Małe	brązowe zapinki kuszowate z grobów nr 38, 331		AS: karta 56		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.59	Klein Stürlack / Sterławki Małe	sprzączki z grobów nr 80, 325, 342, 397, okucie końca pasa z grobu nr 78; sprzączki z grobów nr 342, 397 – z żelaza, pozostałe – z brązu		AS: karta 57		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.60	Klein Stürlack / Sterławki Małe	ostrogi z grobów nr 160 (brązowa), 424 (żelazna)		AS: karta 58		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.61	Gross Eschenort / Jasieniec i Siewken / Żywki	trzy zapinki brązowe, sprzączka brązowa z krzyżowym kołcem, mała przystawka gliniana (cmentarzysko w Żywkach), zapinka brązowa (cmentarzysko w Jasieńcu)		AS: karta 59		zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
V.62	Klein Stürlack / Sterławki Małe	dwuścienna siekiera krzemienienna		AS: karta 60		zabytek zaginiony
V.63	Gross Wronnen (Grosswronau od 1938 r.) / Wrony	zdobiony nóż żelazny	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 284; M; AS: karta 61	tabl. 57:a,b,c	
V.64	Pierkunowen (Perkunen od 1935 r.) / Pierkunowo	topór z szarego granitu	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 386; AS: karta 62	tabl. 58:a,b	

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
V.65	Jankenwalde Kr. Rastenburg / Jankowo gm. Kętrzyn	topór kamienny z diorytu		M; AS: karta 63	tabl. 59:a,b	zabytek zaginiony
V.66	Schwiddern / Świdry	fragment topora kamiennego	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 388; M; AS: karta 64	tabl. 59:c,d,e,f	ten sam zabytek: I.V.80; na zabytku inskrypcja: „Schwiddern”
V.67	Marczinawolla (Martinshagen od 1929 r.) Kr. Lötzen Ufer der Buwelno Sees/ Marcinowa Wola, pow. giżycki, brzeg jez. Buwelno	czworościenna siekiera krzemienista		AS: karta 65		zabytek zaginiony
V.68	Masuren Kr. Treuburg / Mazury gm. Olecko	„maczuga” / topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 391; M; AS: karta 66	tabl. 60:a,b,c,d	ten sam zabytek: I.V.76; zabytek w zbiorach Działu Archeologii MWiM zinwentaryzowany jako pochodzący z nieznanego miejsca z pow. giżyckiego
V.69	Gross Stürlack / Sterławki Wielkie	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 379; M; AS: karta 67	tabl. 61:a,b,c,d	ten sam zabytek: I.V.82; zabytek w zbiorach Działu Archeologii MWiM zinwentaryzowany jako pochodzący z nieznanego miejsca z pow. giżyckiego
V.70	Kruglinden (Kraukeln od 1938 r.) / Kruklin	topór kamienny z diorytu		AS: karta 68		zabytek zaginiony
V.71	Roster Wiesen b. Bergwalde / Bagno Moczyska koło Siemionek	ostrze (sztylet) z poroża jelenia (renifera?)		AS: karta 69		zabytek zaginiony
V.72 inskrpcja: „Roster Wiesen”	Roster Wiesen b. Bergwalde / Bagno Moczyska koło Siemionek	ostrze (sztylet) z poroża renifera	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 471; M; AS: karta 70	tabl. 62:a,b	
V.73	Roster Wiesen b. Bergwalde / Bagno Moczyska koło Siemionek	motyka kościana		AS: karta 71		zabytek zaginiony, ten sam zabytek co tabl. 105:b ?
V.74	Kruglinden (Kraukeln od 1938 r.) / Kruklin	topór kamienny		AS: karta 72		zabytek zaginiony
V.75	Ogrodtken (Kalgendorf od 1938 r.) / Ogródki	kopia kamiennego, zdobionego topora z podwójnym ostrzem		AS: karta 73		zabytek zaginiony
V.76	Lötzen / Giżycko	półwytwór topora kamiennego z dwoma ostrzami		AS: karta 74		zabytek zaginiony
V.77	Flugplatz Woysack bei Lötzen / dawne lotnisko Wojsak koło Giżycka	fragment retuszowanego wióra krzemienistego		AS: karta 75		zabytek zaginiony
V.78	Kruglinden (Kraukeln od 1938 r.) / Kruklin	kopia ostrza kościanego		AS: karta 76		zabytek zaginiony
V.79	Pietzonken (Grünau od 1930 r.) / Pieczonki	uszkodzony topór kamienny ze śladami nieudanej naprawy		Z-MWiM: nr inw. 397; M; AS: karta 77	tabl. 63:a,b,c	
I.V.4	Lötzen / Giżycko	fragment poroża renifera ze śladami cięcia		Z-MP: nr inw. PN-8	tabl. 64:a,b	

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
I.V.15	Schwarzer Fluss / rz. Czernik (Puszcza Borecka)	fragment poroża jelenia ze śladami obróbki wierzchołka parostka		M; AS: karta 4	tabl. 47:c	ten sam zabytek: V.4; zabytek zaginiony
I.V.19	Upalten / Upały	kopia ostrza kościanego ze zbrojnikami krzemiennymi	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 467; 397; AS: karta 10	tabl. 65	
I.V.24(?)	Sapine Fluss / rz. Sapina	ostrze kościane	zbiory ponemieckie	Z-MWiM: nr inw. 792	tabl. 66	
I.V.26, inskrypcja: „Kruglinnen 137”	Kruglinnen (Kraukeln od 1938 r.)/ Kruklin	sztylet kościany	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 374; M	tabl. 67:a,b	na archiwalnej metryczce z nr inw. I.V.26 zabytek opisano jako „Hornhacke”
I.V.27	Löwentin See, Brassendorf Brücke / jez. Niegocin, koło Mostu Kleszczewskiego	ostrze kościane	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 401	tabl. 68:a,b	
I.V.28	Upalten / Upały	grot kościany – kopia	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 400	tabl. 69:a	w pierwszej księdze inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie pochodzenie zabytku opisano jako: „Upały lub Nowe Juchy”
I.V.29	Martinshagener See / Jez. Buwełno	motyka kamienna	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 371; M	tabl. 69:b,c,d,e	
I.V.30	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	topór kamienny	ze zbiorów Prussia-Museum w Królewcu, późniejszy dopisek ołówkiem: „p.p. również z Heimat Museum w Giżycku”	Z-MWiM: nr inw. 472	tabl. 70	
I.V.31	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	motyka kamienna	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 389; M	tabl. 71;a,b,c	
I.V.32	Kruglinnen (Kraukeln od 1938 r.) / Wężówka	topór rogowy	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 395	tabl. 72	do zabytku dołączona (współcześnie?) archiwalna metryczka z <i>Vaterländische Gedenkhalle Lötzen</i> z sygnaturą I.V.26 i inskrypcją: „Hornhacke aus Kruglinnen 1937”; w kartotece A. Schmidta pod sygnaturą I.V.26 znajduje się podobne narzędzie z Wysowatych; nr inw. na metryczce z <i>Vaterländische Gedenkhalle Lötzen</i> został dopisany później, przed II wojną światową.
I.V.34	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 375	tabl. 73:a	
I.V.35 inskrypcja: „Wensowken”	Wensowken (Grossbalzhofen od 1938 r.) / Wężówka	czworościenna siekiera krzemienna	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 429; M; AS: karta 34	tabl. 53:a,b,c	ten sam zabytek: V.34; dwa zabytki opisane tą samą sygnaturą

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
I.V.35	miejscość nieznana, pow. giżycki	topór kamienny		Z-MWiM: nr inw. 472	tabl. 73:b	dwa zabytki opisane tą samą sygnaturą
I.V.36, inskrypcja: „Salpia”	Salpia / Salpia (Prażmowo)	siekierka kamienna z diabazu (?)	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 428; M; AS: karta 35	tabl. 54:a,b,c	ten sam zabytek: V.35
I.V.43	Jesziorken (Preußenburg od 1928 r.) / Jeziorko	siekiera kamienna	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 383; M; AS: karta 21	tabl. 49:a,b	ten sam zabytek: V.21; w kartotece A. Schmidta jako miejsce odkrycia podano: „Lötzten Villa Nova (?)”
I.V.44, inskrypcja: „Ruhden”	Ruhden (Eisenwerk od 1938 r.) / Ruda	siekiera kamienna	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 377; M	tabl. 74:a,b,c,d	
I.V.46	Ogrodtken (Kalgendorf od 1938 r.) / Ogródki	rozcieracz kamienny		Z-MWiM: nr inw. 378; M	tabl. 75:a,b,c	
I.V.46(?)	Ogrodtken (Kalgendorf od 1938 r.) / Ogródki	półfabrykat toporka kamiennego	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 378		zabytek nieodnaleziony w zbiorach Działu Archeologii MWiM
I.V.50	Stasswinnen Wiesen / Łąki Staświńskie	wiórowiec – „nóż krzemienisty”		M	tabl. 76:a,b	zabytek zaginiony
I.V.51(?)	miejscość nieznana, pow. giżycki	topór kamienny	ze zbiorów Prussia-Museum w Królewcu, późniejszy dopisek ołówkiem: „p.p. również z Heimat Museum w Giżycku”	Z-MWiM: nr inw. 472		zabytek nieodnaleziony w zbiorach Działu Archeologii MWiM
I.V.52(?)	Orlowen (Adlersdorf od 1938 r.) / Orłowo	topór z poroża		Z-MWiM: nr inw. 393	tabl. 76:c	
I.V.55	Sapine Fluss / rz. Sapina	topór z poroża jelenia	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 471; AS: karta 16	tabl. 50	ten sam zabytek: V.16; na zabytku błędnie „Wydminy”
I.V.56	Gross Grieben bei Gilgenburg / Grzybiny koło Dąbrówna (gm. Działdowo)	motyka / topór z poroża jelenia		M; AS: karta 23	tabl. 51:a	zabytek zaginiony; ten sam zabytek: V.23
I.V.57	Wydminnen, Roster Wiesen / Wydminy, torfowisko Bagno Moczyska	topór z poroża	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 471	tabl. 77:a,b	
I.V.59(?)	Gross Gablick / Gawliki Wielkie	topór kamienny z diorytu	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 381; AS: karta 37	tabl. 55:a,b	ten sam zabytek: V.37
I.V.60, inskrypcja: „Wilkassen”	Wilkassen (Wolfsee od 1938 r.) / Wilkasy	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 396; M; AS: karta 30	tabl. 52:a,b,c	ten sam zabytek: V.30
I.V.66	miejscość nieznana, pow. giżycki	siekiera kamienna	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 380	tabl. 78:a	
I.V.69	miejscość nieznana, pow. giżycki	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 390; M	tabl. 79:a,b,c,d	

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
I.V.73	Gross Gablick / Gawliki Wielkie	topór kamienny		M	tabl. 78:b	zabytek zaginiony
I.V.74	Jesziorken (Preußenburg od 1928 r.) / Jezioroko	topór kamienny		M	tabl. 78:c	zabytek zaginiony
I.V.75, inskrypcja: „Orlen”	Orlen (Arlen od 1938 r.) / Orlo	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 504; M; AS: karta 40	tabl. 56:a,b,c	ten sam zabytek: V.40
I.V.76, inskrypcja: „Perkunowen”	Pierkunowen (Perkunen od 1935 r.) / Pierkunowo	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 386		dwa zabytki opisane tą samą sygnaturą
I.V.76	Masuren / Mazury gm. Olecko	„maczuga” / topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 391; M; AS: karta 66	tabl. 60:a,b,c,d	ten sam zabytek: V.68; zabytek w zbiorach Działu Archeologii MWiM zinwentaryzowany jako pochodzący z nieznanej miejscowości. Dwa zabytki opisane tą samą sygnaturą.
I.V.77 inskrypcja: „Klein Stürlack”	Gross Stürlack / Sterławki Wielkie	kamienna głowica pałki	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 392	tabl. 80:a,b	na zabytku i w księdze inwentarzowej Muzeum Mazurskiego błędnie jako „Sterławki Małe”
I.V.78	miejscowość nieznana, pow. giżycki	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 376	tabl. 81:a	
I.V.79	miejscowość nieznana, pow. giżycki	topór kamienny	ze zbiorów Prussia-Museum w Królewcu, późniejszy dopisek otówkiem: „p.p. również z Heimat Museum w Giżycku”	Z-MWiM: nr inw. 472	tabl. 81:b	
I.V.80, inskrypcja: „Schwiddern”	Schwiddern / Świdry	fragment toporka kamiennego	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 388; M; AS: karta 64	tabl. 59:c,d,e,f	ten sam zabytek: V.66
I.V.81	Kruglinnen (Kraukeln od 1938 r.) / Kruklin	topór kamienny	ze zbiorów Prussia-Museum w Królewcu, późniejszy dopisek otówkiem: „p.p. również z Heimat Museum w Giżycku”	Z-MWiM: nr inw. 472; M	tabl. 82:a,b,c	
I.V.82	Gross Stürlack / Sterławki Wielkie	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 379; M; AS: karta 67	tabl. 61:a,b,c,d	ten sam zabytek: V.69; zabytek w zbiorach Działu Archeologii MWiM zinwentaryzowany jako pochodzący z nieznanej miejscowości z pow. giżyckiego
I.V.83	miejscowość nieznana, pow. giżycki	fragment toporka kamiennego	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 373; M	tabl. 83:a,b	
I.V.85	miejscowość nieznana, pow. giżycki	fragment toporka kamiennego	ze zbiorów Muzeum w Nidzicy	Z-MWiM: nr inw. 466	tabl. 83:c	

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
I.V.86	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	fragment granitu w formie siekiery		M	tabl. 84:a	zabytek zaginiony
I.V.88	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	topór kamienny		M	tabl. 84:b	zabytek zaginiony
I.V.89	Gross Stürlack / Sterławki Wielkie	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 379		informacja o zabytku na podstawie zapisu w księdze inwentarzowej Muzeum Mazurskiego; zabytek nieodnaleziony w zbiorach działu Archeologii MWiM
I.V.90	Kruglinnen (Kraukeln od 1938 r.) / Kruklin	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 374; M	tabl. 84:c,d,e,f	
I.V.91	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	fragment toporka kamiennego	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 385; M	tabl. 85:a,b	
I.V.92	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	topór kamienny	ze zbiorów Prussia-Museum w Królewcu, późniejszy dopisek otówkiem: „p.p. również z Heimat Museum w Giżycku”	Z-MWiM: nr inw. 472; M	tabl. 86:a,b	zabytek zaginiony
I.V.93	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 368; M	tabl. 87:a,b	
I.V.94	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	topór kamienny	ze zbiorów Prussia-Museum w Królewcu, późniejszy dopisek otówkiem: „p.p. również z Heimat Museum w Giżycku”	Z-MWiM: nr inw. 472; M	tabl. 88:a,b,c	
I.V.95	Jesziorsken (Seedorf od 1926 r.) / Jeziorowskie, jezioro Goldopiwo	fragment toporka kamiennego	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 403; M	tabl. 89:a,b,c,d	
I.V.96	Marczinawolla (Martinsshagen od 1929 r.) / Marcinowa Wola	półwytwór topora kamiennego (?)	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 387	tabl. 90:a,b	
I.V.99, inskrypcje: „Villa Nova”	Lötzen Villa Nova / Giżycko, dzielnica Wilanów	fragmenty szabli dzika	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 543; M	tabl. 91:a,b,c,d	
I.V.105	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	fragment poroża jelenia		Z-MP: nr inw: NP-8	tabl. 92:a,b	dwa zabytki opisane tą samą sygnaturą
I.V.105	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	możdżeń rogu		Z-MP: nr inw: NP-8	tabl. 93:a	dwa zabytki opisane tą samą sygnaturą
I.V.107	miejscowość nieznaną, pow. giżycki	półwytwór siekiery lub topora kamiennego (?)	ze zbiorów Prussia-Museum w Królewcu	Z-MWiM: nr inw. 502	tabl. 93:b	

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
I.V.108	miejscowość nieznana, pow. giżycki	tluk kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 372; M	tabl. 94:a,b,c	
I.V.111	Czyprken (Freiort od 1928 r.) / Czyprki	kościany grot włóczni (falsyfikat lub naśladownictwo?)	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 312; M	tabl. 95:a,b,c	
I.V.112	Czyprken (Freiort od 1928 r.) / Czyprki	kieł świni, kościany grot z zadziorami (falsyfikat lub naśladownictwo?)	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 500; M	tabl. 96:a,b,c	
II.V.13	Bagno Moczyska koło Siemionek	niezidentyfikowany zabytek		M	tabl. 97:a,b	zabytek zaginiony
II.V.20	Siemionki, kopalnia torfu w sąsiedztwie wsi	topór żelazny		M	tabl. 97:c,d	zabytek zaginiony
–	Paprodtkten (Goldensee od 1938 r.) / Paprotki	topór kamienny		AS: karta 78		zabytek zaginiony
–	Roster Wiesen b. Bergwalde / Bagno Moczyska koło Siemionek	trzy duże fragmenty naczyń ceramicznych kultury Zedmar		AS: karta 79		zabytek zaginiony
–	Bärenfang, niezidentyfikowana wyspa w okolicach Giżycka	brązowy haczyk z błyską do łowienia ryb	ze zbiorów Muzeum w Giżycku		tabl. 97:e,f	
–	Buwelno (Ublick od 1938 r.), Kr. Johannisburg / Buwelno, pow. piski	fragmenty ceramiki i bryłka krzemienia	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku, dar J. Antoniewicza w r. 1965	Z-MWiM: nr inw. 801	tabl. 98:a,b	
–	Lyckfluß / rzeka Elk	żelazny grot broni drzewcowej z czasów Zakonu Krzyżackiego		M	tabl. 99:a	zabytek zaginiony
–	Lötzen, Schwidderer-Chaussee / Giżycko, szosa do wsi Świdry	topór kamienny		M	tabl. 99:b,c	zabytek zaginiony
–	Lötzen, alter Sportplatz (Ostrand d. Ludendorffparkes) / Giżycko, stary plac sportowy (na wschodnim skraju parku im. Ludendorffa)	ceramika z popielnic z okresu wpływów rzymskich		M	tabl. 99:d	zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
–	Lötzen / Giżycko	żelazny grot broni drzewcowej z czasów Zakonu Krzyżackiego		M	tabl. 99:e	zabytek zaginiony
–	Lötzen, alter Sportplatz / Giżycko, stary plac sportowy	gliniane grzędziło do sieci	z Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 376	tabl. 100:a,b	
–	Lötzen Villanova Strasse / Giżycko, ulice Wilanowska i Sikorskiego	dwa fragmenty ceramiki z osady odkrytej przy d. ulicy Villanova		Z-MWiM: nr inw. 319	tabl. 100:c,d	
–	Eschenort, Kr. Angerburg / Jasieniec, pow. giżycki	zapinka kuszowata i okucie żelazne	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 335; M	tabl. 101:a,b,c	

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
–	Jesziorken (Preußenburg od 1928 r.) / Jeziorko	kości zwierzęce odkryte podczas badań na grodzisku przez dr. Hansa Kurta Hess von Wichdorffa	z Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 63	tabl. 102:a,b	
–	Stasswinnen Wiesen / Łąki Staświńskie	ostrze kościane		Z-MP: nr inw: NP-8	tabl. 103:a	
–	Lucknainen, Kr. Johannisburg / Łuknajno, pow. mrągowski	fragment ceramiki z cmentarzyska datowanego na okres wpływów rzymskich		Z-MWiM: nr inw. 318	tabl. 104:a,b,c	
–	Roster Wiesen / Bagno Moczyska	poroże jelenia ze śladami odcinania		M	tabl. 105:a	zabytek zaginiony
–	Roster Wiesen / Bagno Moczyska	motyka kościana		M	tabl. 105:b	ten sam zabytek: AS: karta 71 ?
–	Wellenschlag des Löwentin / brzeg jeziora Niegocin	fragment ceramiki		M	tabl. 105:c,d	zabytek zaginiony lub niezidentyfikowany
–	Eckersberg, Kr. Johannisburg / Okartowo, pow. piski	fragment ceramiki z grodziska	z Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 3	tabl. 105:e,f,g	
–	Sapine Fluss / rz. Sapina	gliniane grzędziło do sieci	ze zbiorów Prussia-Museum w Królewcu	Z-MWiM: nr inw. 13; M	tabl. 106:a,b	brak nr inw.
–	Neu Jucha (Fliesdorf od 1938 r.), Kr. Lyck / Stare Juchy, pow. etcki	część skarbu srebrnych monet		M	tabl. 106:c	zabytki zaginione
–	Staßwinnen (Eisermühle od 1938 r.) / Staświny	ostrze kościane		Z-MWiM: nr inw. 402	tabl. 106:d	
–	Staßwinnen (Eisermühl od 1938 r.) / Staświny	bryłki polepy glinianej z wczesnośrednio-wiecznej dymarki		Z-MWiM: nr inw. 60; M	tabl. 107:a,b,c	
–	Staßwinnen (Eisermühl od 1938 r.) / Staświny	fragmenty ceramiki naczyniowej i łuski rybie z grodziska Święta Góra		Z-MWiM: nr inw. 60	tabl. 108:a,b,c,d	
–	Staßwinnen (Eisermühl od 1938 r.) / Staświny	fragmenty ceramiki naczyniowej, fragmenty przęślika oraz łuski i kości rybie z grodziska Święta Góra, z badań wykopaliskowych dr. Hansa Kurta Hess von Wichdorffa		Z-MWiM: nr inw. 60	tabl. 109:a	
–	Staßwinnen (Eisermühl od 1938 r.) / Staświny	fragmenty ceramiki i kości zwierzęcych z badań wykopaliskowych dr. Hansa Kurta Hess von Wichdorffa		Z-MWiM: nr inw. 822	tabl. 109: b	
–	Staßwinnen (Eisermühl od 1938 r.) / Staświny	fragmenty ceramiki		Z-MWiM: nr inw. 294	tabl. 110:a,b	
–	Staßwinnen (Eisermühl od 1938 r.) / Staświny	krzesak kwarcytowy	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 276; M	tabl. 110:c,d	
–	Klein Stürlack / Sterławki Małe	popielnica z grobu nr 89		Z-MWiM: nr inw. 829	tabl. 111:a	

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
–	Klein Stürlack / Sterławki Małe	dolna część popielnicy z grobu nr 178		Z-MWiM: nr inw. 196	tabl. 111:b	
–	Klein Stürlack / Sterławki Małe	popielnica z grobu nr 391		Z-MWiM: nr inw. 196	tabl. 112:a	
–	Klein Stürlack / Sterławki Małe	fragment górnej części popielnicy, prawdopodobnie z grobu nr 395		Z-MWiM: nr inw. 196	tabl. 112:b,c,d,e	
–	Klein Stürlack / Sterławki Małe	fragment górnej części popielnicy		Z-MWiM: nr inw. 196	tabl. 113:a	
–	Klein Stürlack / Sterławki Małe	popielnica		Z-MWiM: nr inw. 196	tabl. 113:b	
–	Klein Stürlack / Sterławki Małe	popielnica		Z-MWiM: nr inw. 678	tabl. 114:a	
–	Klein Stürlack / Sterławki Małe	popielnica		Z-MWiM: nr inw. 678	tabl. 114:b	
–	Klein Stürlack / Sterławki Małe	popielnica		Z-MWiM: nr inw. 678	tabl. 115:a	
–	Klein Stürlack / Sterławki Małe	żelazne umbo (szczyt) tarczy		Z-MWiM: nr inw. 829	tabl. 115:b	
–	Szczepanken (Tiefen od 1938 r.) / Szczepanki	zniszczone naczynie z czasów Zakonu Krzyżackiego		M	tabl. 116:a	
–	Wilkassen (Wolfsee od 1938 r.) / Wilkasy	topór kamienny	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 369; M	tabl. 116:b,c,d	
–	Wydminnen / Wydminy	dwa fragmenty ceramiki	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 317	tabl. 117:a,b	
–	Wydminnen / Wydminy	naśladownictwo półwytworu topora kamiennego (?)	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 405	tabl. 117:c,d	
–	Wydminnen / Wydminy	topór z poroża jelenia	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 471	tabl. 118	
–	Wydminnen, Roster Wiesen / Wydminy, Bagno Moczyska	topór z poroża jelenia	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 471	tabl. 119:a,b	
–	Wydminnen, Himmelreich / Wydminy, miejsce zwane „Himmelreich”	fragmenty zdobionej ceramiki		M	tabl. 119:c,d	zabytki zaginione lub niezidentyfikowane
–	miejsowość nieznaną, pow. giżycki	fragmenty ceramiki z popielnic	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 293	tabl. 120:a,b	
–	miejsowość nieznaną, pow. giżycki	fragmenty ceramiki	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 295	tabl. 121:a,b,c,d	
–	miejsowość nieznaną, pow. giżycki	fragmenty ceramiki	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 296; M	tabl. 122:a,b,c	

Sygnatura archiwalna, inskrypcja	Miejscowość, bliższa lokalizacja (nazwa przed 1945 r. / nazwa polska)	Zabytek	Pochodzenie zabytku wg księgi inwentarzowej Muzeum Mazurskiego w Olsztynie	Źródło informacji	Odsyłacz do ilustracji	Uwagi
–	miejscowość nieznana, pow. giżycki	fragmenty ceramiki z popielnic	ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 297	tabl. 123:a,b	
–	miejscowość nieznana, pow. giżycki	fragmenty ceramiki z popielnicy	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 298	tabl. 123:c,d	
–	miejscowość nieznana, pow. giżycki	fragmenty ceramiki z popielnicy	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 299	tabl. 124:a,b	
–	miejscowość nieznana, pow. giżycki	fragmenty ceramiki i naturalny fragment zlepieńca	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 304	tabl. 124:c,d	
–	miejscowość nieznana, pow. giżycki	fragmenty ceramiki	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 315	tabl. 125:a,b,c	
–	miejscowość nieznana, pow. giżycki	fragmenty ceramiki z popielnic	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 341	tabl. 126:a,b,c	
–	miejscowość nieznana, pow. giżycki	grzędziło do sieci, trzy prześliki gliniane i fragment glinianej pokrywy naczynia	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 339	tabl. 127:a,b	
–	miejscowość nieznana, pow. giżycki	fragmenty dwóch noży i rama żelaznej sprzączki	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 316	tabl. 128:a,c	
–	miejscowość nieznana, pow. giżycki	osełka kamienna	z Muzeum Regionalnego w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 58	tabl. 128:b,d	
–	miejscowość nieznana, pow. giżycki	żelazna sprzączka do pasa	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 322	tabl. 129:a,b	
–	miejscowość nieznana, pow. giżycki	żelazne umbo (szczyt) tarczy	ze zbiorów Muzeum w Giżycku	Z-MWiM: nr inw. 305	tabl. 129:c,d	
–	Lötzen / Giżycko	moździeń i fragment czaszki tura		Z-MP: nr inw. PN-8	tabl. 130:a,b	
–	Lötzen / Giżycko	cztery bryłki bursztynu odnalezione podczas budowy nowych koszar saperów		Z-MP: nr inw. PN-8	tabl. 130:c,d,e	
–	Lötzen / Giżycko	bryłka bursztynu		M	tabl. 131:a	
–	Marczinawolla (Martinshagen od 1929 r.) / Marcinowa Wola	bryłka bursztynu		M	tabl. 131:b	
–	Masuchowken (Rodental od 1936 r.) / Mazuchówka	ząb mamuta		Z-MP: nr inw. Pg-16/1	tabl. 131:c,d	
–	Orlen (Arlen od 1938 r.)/ Orlo	naturalna bryłka krzemienia	ze zbiorów pomemieckich	Z-MWiM: nr inw. 598	tabl. 131:e,f	
–	Flugplatz Woysack bei Lötzen / dawne lotnisko Wojsak koło Giżycka	fragment poroża		Z-MP: nr inw. PN-8	tabl.132:a,b	

Aneks 2 Kopia kartoteki dr. Arthura Schmidta

Źródło: archiwum Kreisgemeinschaft Lötzen e.V., Neumünster, Niemcy

Alfabetyczny indeks miejscowości do kartoteki archeologicznej dr. Arthura Schmidta

Niemiecka nazwa miejscowości lub nazwa fizjograficzna, odnotowana w kartotece dr. A. Schmidta	Kreis	Współczesna nazwa miejscowości (fizjograficzna) po 1945 r.	Powiat	Nr karty w kartotece dr. A. Schmidta
Adlig Wolla	Lötzen	Pańska Wola	giżycki	-
Allenstein	Allenstein	Olsztyn	olsztyński	V.33
Eschenort	Angerburg	Jasieniec	giżycki	V.61
Flugplatz Woysack b/ Lötzen	Lötzen	dawne wojskowe lotnisko Wojsak koło Giżycka	giżycki	V.77
Gneist	Lötzen	Knis	giżycki	-
Gr. Gablick	Lötzen	Gawliki Wielkie	giżycki	V.36, V.37
Gr. Grieben bei Gilgenburg	Osterode	Grzybiny koło Dąbrówna	ostródzki	V.23
Gr. Stürlack	Lötzen	Sterławki Wielkie	giżycki	V.69
Gr. Wronnen	Lötzen	Wrony	giżycki	V.63
Henselewo See	Lyck	jez. Jędzelewo	ełcki	V.2
Jankenwale	Rastenburg	Jankowo	kętrzyński	V.65
Kl. Stürlack (Flur)	Lötzen	Sterławki Małe (pole)	giżycki	V. 19
Flur Kl. Stürlack	Lötzen	pole Sterławki Małe	giżycki	V.20
Kl. Stürlack	Lötzen	Sterławki Małe	giżycki	V. 43, V.44, V.46, V.47, V.48, V.49, V.50, V.51, V.52, V.53, V.54, V.55, V.57, V.58, V.59, V.60, V.62
Kosuchen	Lötzen	Kożuchy Wielkie	giżycki	-
Kr. Lyck (keine nahere Fundort ungeb.)	Lyck	pow. ełcki (brak bliższych informacji o miejscu odkrycia)	ełcki	V.29
Kruglinnen	Lötzen	Kruklin	giżycki	V.38, V.70, V.74, V.78
Kullabrücke	Lötzen	Most Kula (Bogaczewo)	giżycki	V.42
Lindenwiese	Lötzen	Lipińskie	giżycki	V.22
Lötzen	Lötzen	Giżycko	giżycki	V.76
Lötzen / Villa Nova (?)	Lötzen	Giżycko / osiedle Wilanów	giżycki	V.21
Lötzen, Hafen am Neuen Bahnhof	Lötzen	Giżycko, port przy nowej stacji kolejowej	giżycki	V.24
Löwentinsee, Brassendorf, Kleszewen Brücke	Lötzen	jez. Niegocin, Kleszczewo, Most Kleszczewski	giżycki	V.7
Lyckerfluss	Lyck	rzeka Elk	ełcki	V.6
Martenheim	Rastenburg	Martiany	kętrzyński	-
Martinshagen, Ufer der Buwelno Sees	Lötzen	Marcinowa Wola, brzeg jeziora Buwelno	giżycki	V.67
Masuren	Treuburg	Mazury	olecki	V.68
Milken	Lötzen	Milki	giżycki	-
Neu Rudowken	Sensburg	Wschodnia część wsi Stara Rudówka	giżycki	V.32
? (Orlen) ¹	Lötzen	Orło	giżycki	V.40
Ogrodtken	Lötzen	Ogródki	giżycki	V.75
Paprotken	Lötzen	Paprotki	giżycki	*
Pierkunowen	Lötzen	Pierkunowo	giżycki	V.39, V.64, V.79

* Wg informacji w kartotece, zabytek znajdował się w zbiorach *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*

¹ Miejsce odkrycia zidentyfikowane na podstawie adnotacji na zabytku.

Niemiecka nazwa miejscowości lub nazwa fizjograficzna, odnotowana w kartotece dr. A. Schmidta	Kreis	Współczesna nazwa miejscowości (fizjograficzna) po 1945 r.	Powiat	Nr karty w kartotece dr. A. Schmidta
Preußenburg	Lötzen	Jezioro	giżycki	V.31
Reichensee	Lötzen	Bogaczewo	giżycki	V.41
Roster Wiesen b. Bergwalde	Lötzen	Łąki Saświńskie (Bagno Moczyska) koło Siemionek	giżycki	V.71, V.72, V.73, *
Salpia	Lötzen	Prażmowo	giżycki	V.35
Sapinefluss	Angerburg	rzeka Sapina	węgorzewski	V.5, V.17
Sapine-Fluss	Angerburg	rzeka Sapina	węgorzewski	V.13, V.14, V.18
Sapine Fluss	Angerburg	rzeka Sapina	węgorzewski	V.16
Sapine-Fluß	Angerburg	rzeka Sapina	węgorzewski	V.25
Schedlisken	Lötzen	Siedliska	giżycki	-
Schwarzer Fluss	Lyck	rzeka Czernik	ełcki	V.4, V.12
Schwiddern	Lötzen	Świdry	giżycki	V.66
Seefeld	Lötzen	Żyfeld	giżycki	V.1
Siewken	Angerburg	Żywki	węgorzewski	V.61
Staßwinnen	Lötzen	Staświny	giżycki	V.27
Staßwinner Wiesen	Lötzen	Łąki Staświńskie	giżycki	V.8
Staßwinner Wiesen b/ Lindenwiese	Lötzen	Łąki Staświńskie koło Lipińskich	giżycki	-
Staßwinner Wiesen bei Maxhof	Lötzen	Łąki Staświńskie koło Grodkowa	giżycki	V.3
Strzelzen	Lötzen	Strzelce	giżycki	-
Umgegend v. Lötzen	Lötzen	okolice Giżycka	giżycki	V.28
Umgegend v. Rhein	Lötzen	okolice Rynu	giżycki	-
Upalten	Lötzen	Upałty	giżycki	V.9, V.10, V.11, V.15
Wensowken	Lötzen	Wężówka	giżycki	V.34
Werder (b. Arys)	Johannisburg	Ostrów	piński	-
Widminnen	Lötzen	Wydmyny	giżycki	-
Wilkassen	Lötzen	Wilkasy	giżycki	V.30
Wissowatten	Lötzen	Wyszowate	giżycki	V.26
Zondern	Lötzen	Sądry	mragowski	-

* Wg informacji w kartotece, zabytek znajdował się w zbiorach *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*

Kreisgemeinschaft Lötzen e.V.

Inv.-Nr. 611 Arch.-Nr.

Doppel

meiner vorgeschichtl. Fundkartei.
des Kreises Lötzen.

Das Original wurde auf Anforderung
an der Ramm- u. Lippmannstr. d. NSDAP.
1935, vollständig eingeleistet.

Eine Abdruck habe des Promis.
museums, Königsberg. 2. Bd. v. Hrn. Gante.

Herrn, Herrn der Zeitgeschichte sind
die Entwürfe aus dem Jahre 1935 nach
voll gezeichnete kleine Zusammenfassung
enthalten in Form des

Einzelgenussstückes Lötzen

In der Landwirtschafts-App.

Neuerwälder

Königsbergstr. 72.

3. Bd. Form Werk Hering. 1.1.1957.

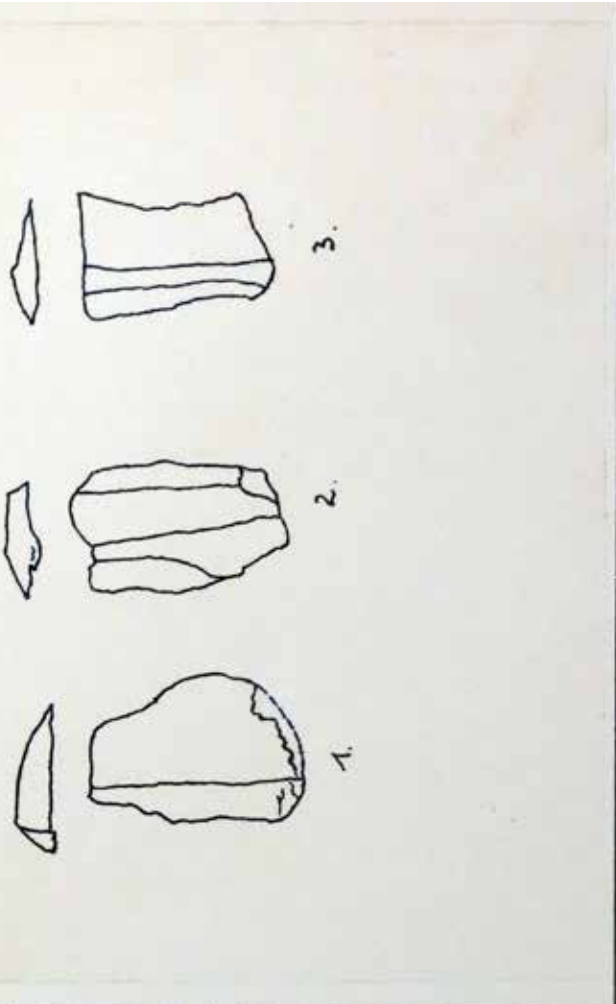
Hr. Artzt Altmann

Obstweingarten

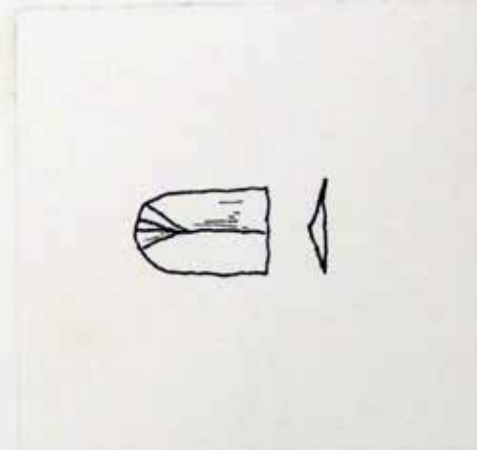
Regierung, Lötzenstr. 164

shaus. Kreisarchivdirektor des Kreis-
archivs. bis 1935 in Lötzen
(zeitl. Leiter des Nat. Gesch. d. Lötzen
u. Kreisallh. Gesch. d. Lötzen)

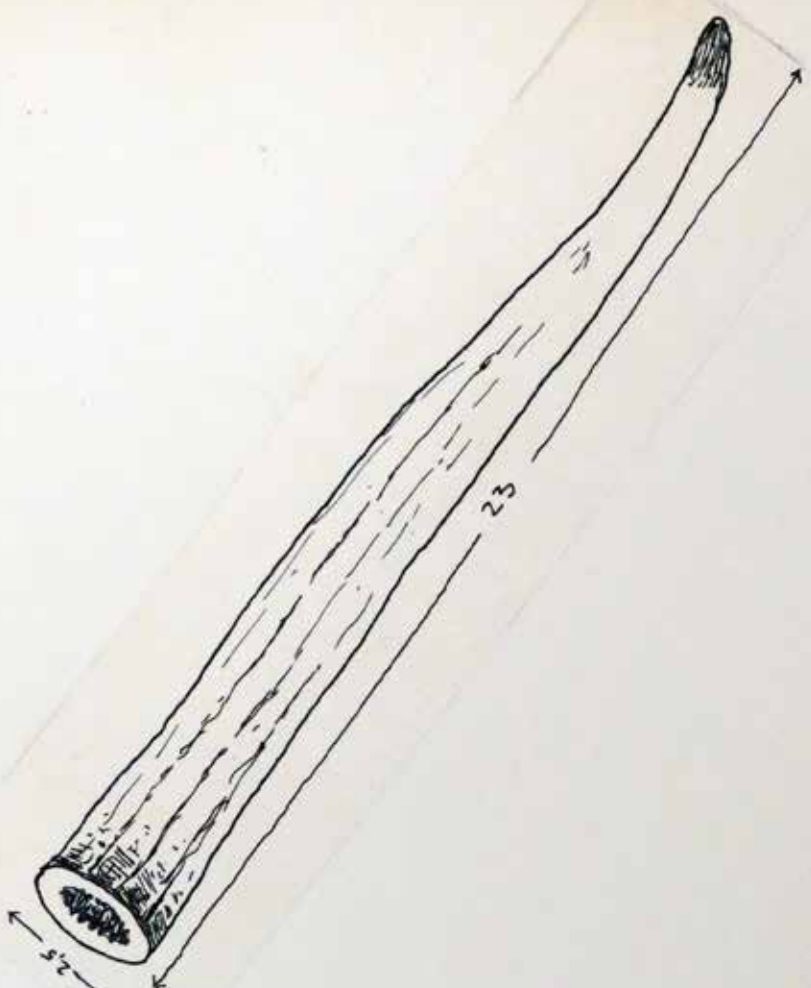
<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gedenkstätte Lötzten</p>	<p>Fundort: Feldmark, Hoffeld in Lötzten</p>	<p>Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. V, 1.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: Messer aus durchsichtigem grünen Feinschiefer</p>		
<p>Fundumstände: Einzelfund</p>	<p>Bemerkung: Im Schlagbogen auf der Rückseite des Messers an der Spitze ist durch Schichten weggearbeitet nr 17. der Arbeit 100/100.</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	<p>nr 17. der Arbeit 100/100.</p>	

<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gedächtnisstätte Lützen</p>	<p>Fundort: Kumbrowsko - See</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. V₂</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: 1 Schabmesser z. z. Kieselstein von Teinheim</p> <p>Fundumstände: Lieferte dem Fundort des Kumbrowsko-See südlich der Bahn, am Rande der steilen von der Bahn abgetrennten Fläche, ungefähr in deren Mitte. Gef. Mitte Juli 1916 von Prof. Dr. P. G. Krause.</p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	<p>Bemerkung: 1-2 zeigen Feinschnitt. ? ist auf der rechten Seite röhrenhaft nachgerichtet. <i>187</i></p>	

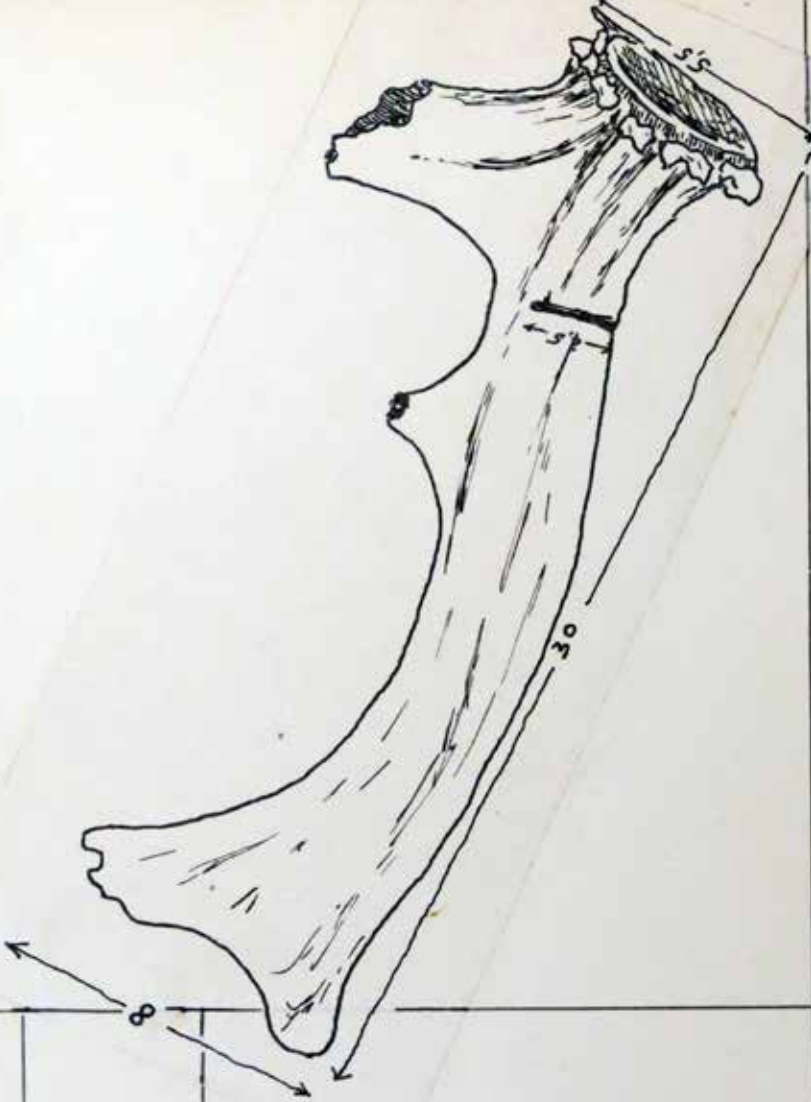
Karta nr 2.
Jeziorko Jędrzelewo.
Drapacz i dwa fragmenty
wiórów krzemiennych

<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gedenkstätte Lötzen</p>	<p>Fundort: Hofwimmer Wäsen M. Karchhof</p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. V₃</p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Gegenstand und Stoff: Steinstück eines Eisens- steinmessers</p> <p>Fundumstände: Einzelfund am Nordrand des Hofwimmer Wäsen an der Grenze des Güterbesitzes Karchhof. Aufgang Juli 1916 gef. von Prof. Dr. S. J. Krause</p>	<p>Bemerkung: 4116 aus Grabung Karchhof</p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	

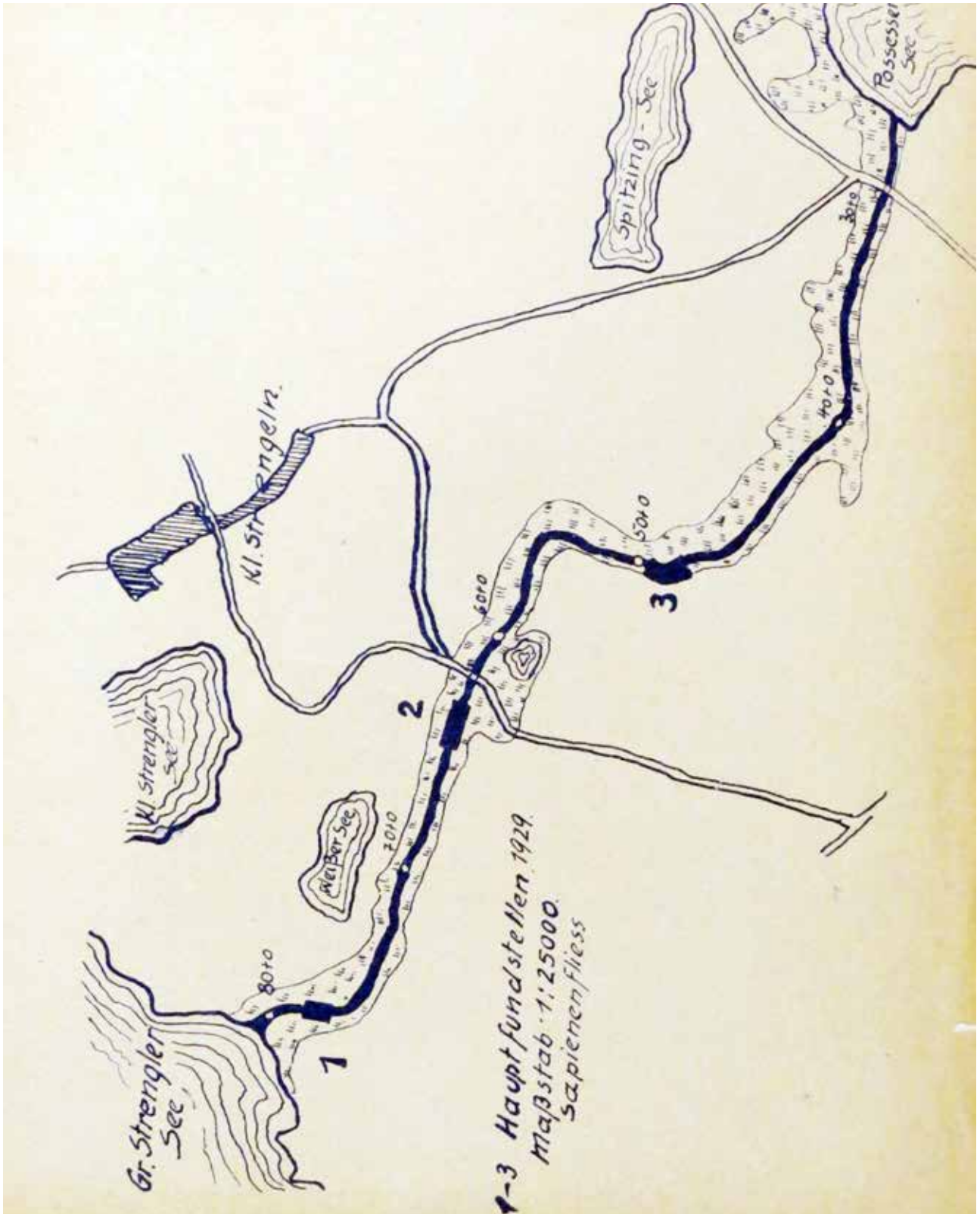
Karta nr 3.
Łąki Staswińskie. Fragment
wióra krzemienego

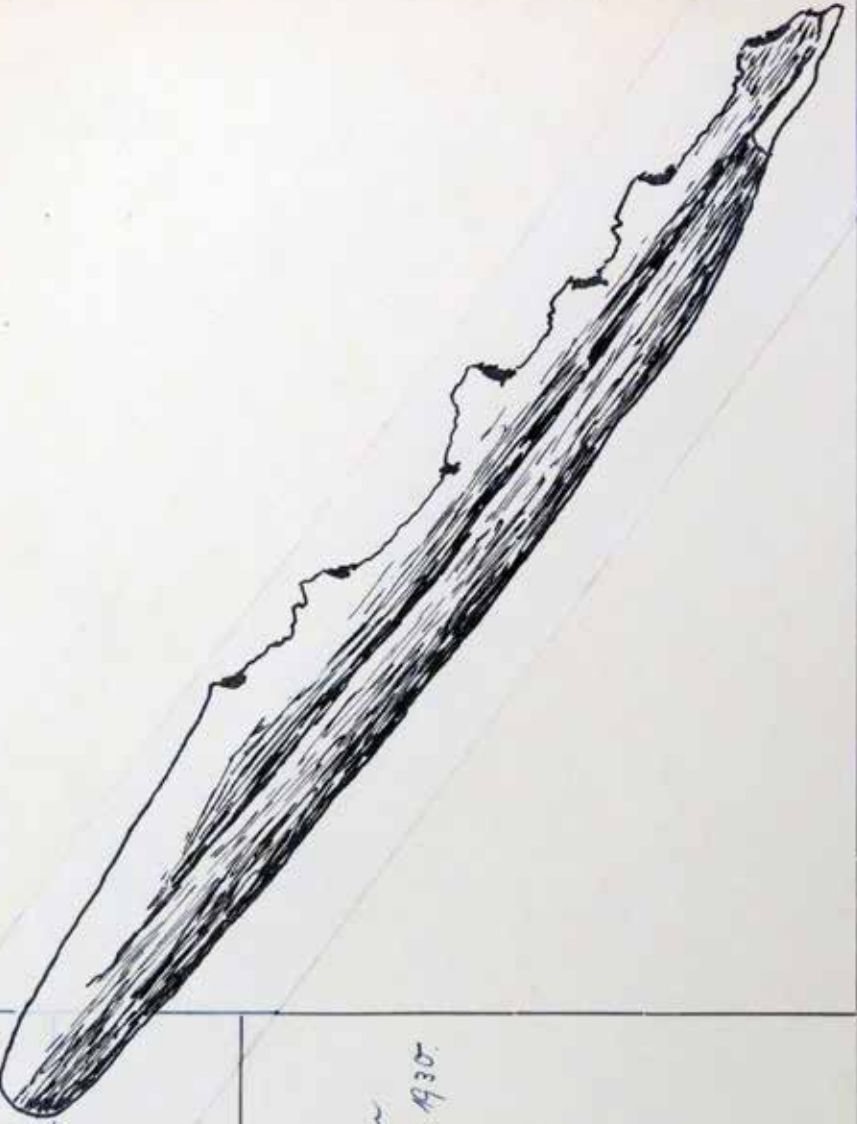
<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gedächtnishalle Löffelau</p>	<p>Fundort: Schwarzer Thier.</p>	<p>Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. V4</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: Hintergehörnhorn mit Bearbeitungsstüben.</p>	<p>Bemerkung: den inneren Rand rings rings schneiden und abgebrochen. Spitze pfirsichkernartig angestülpt. Im inneren Ende unmittelbar durch den Jagger längs auf etwa 1/2 cm abgetrennt.</p>	
<p>Fundumstände: Hirgebaggart 1928.</p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: 1933 eingeliefert von W. W. W. W.</p>	

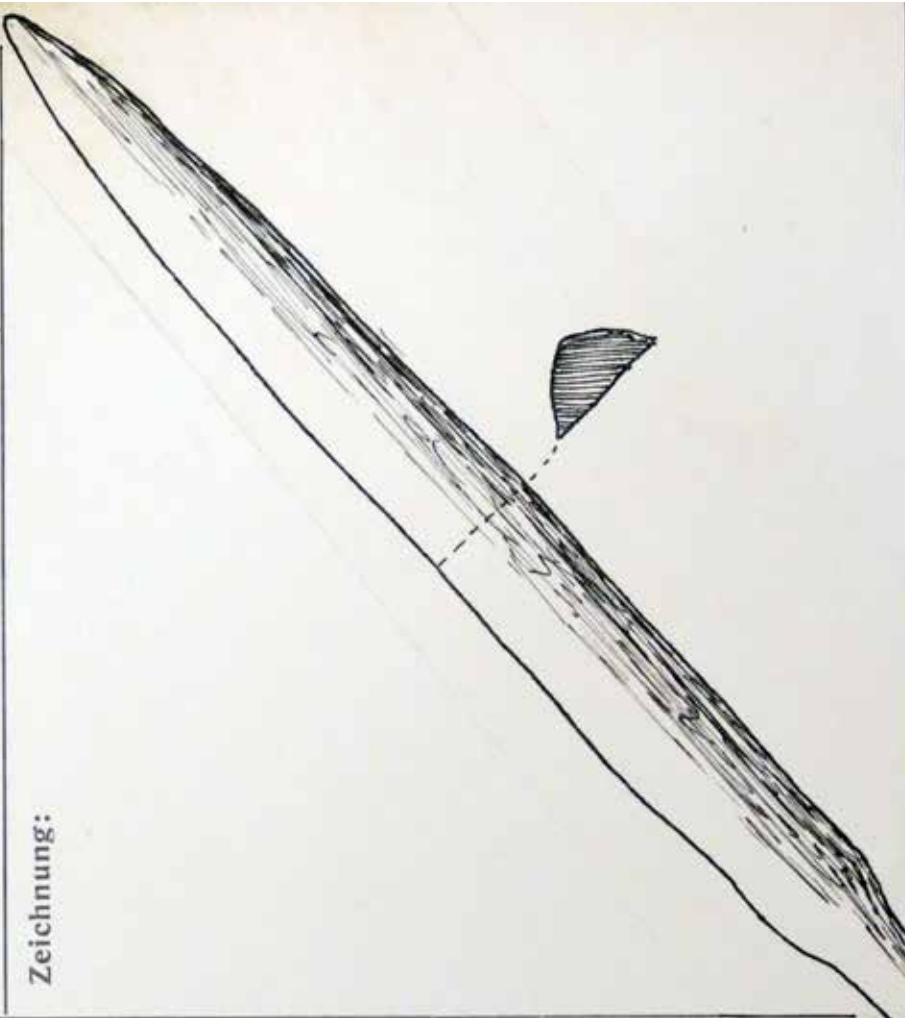
Karta nr 4.
Rzeka Czernik.
Parostek poroża jelenia
ze śladami obróbki

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Teichlandwirtsch. Gedächtnishalle Lützen</i></p>	<p>Fundort: <i>Sapineflüß.</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V5</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Geweichstange mit Knochenstift.</i></p> <p>Fundumstände: <i>hingebaggert im Sapineflüß zwischen Station 61.8 u. 61 am 14. Oktober 1929 (Landboden)</i></p>	<p>Bemerkung: <i>In dem Ende verwittert bzw. abgelutete Geweichstange, inwendig der Dose (4 mm) Beginn einer Einkerbung.</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1933 Singeliefert vom Stammesamt</i></p>		

Szkic sytuacyjny
do karty nr 5

<p>Museum (bezw. Besitzer): Teteländische Gedankhalle Lötzen</p>	<p>Fundort: Lycopus.</p>	<p>Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. V₆</p> <p>Gegenstand und Stoff: Hochharpmine.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Fundumstände: Hingebaggert im Lycopus. 24 Juli 1930.</p>	<p>Bemerkung: In der Spitze sind die Zähnen beschädigt. Von hier dunkelbraun ge. färbt. Längsrunne. J. Karczewski</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: 1933 eingekauft von Wernerbau.</p>		

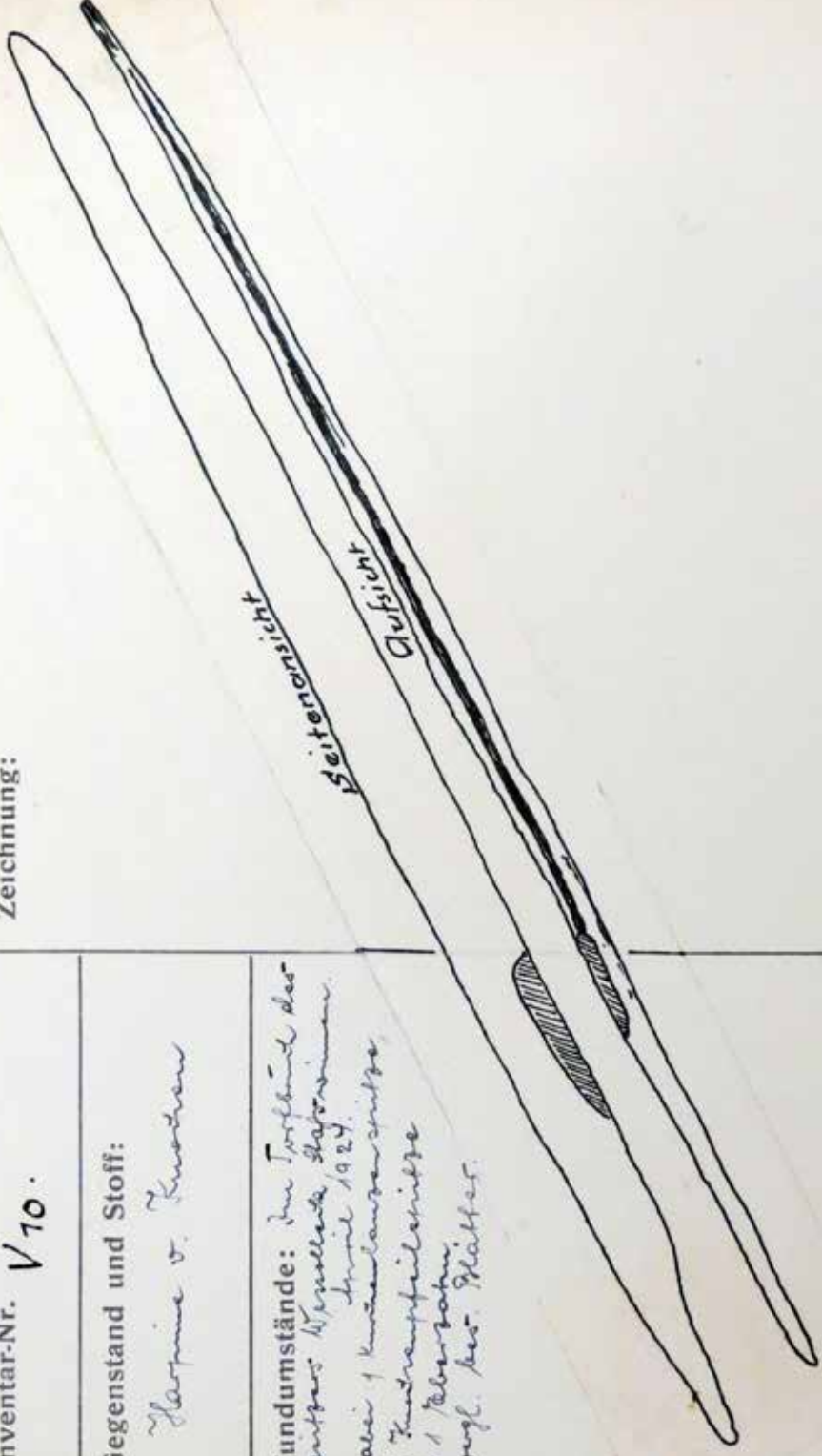
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Aboländische Gedächtnishalle Litzow</i></p>	<p>Fundort: <i>Liwentinssee, Krappeneckhof. Klessewer Brücke.</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V7</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Kreuzfadenknopfzopf</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Teil des Restes eines Ständers beim Grab der Klessewer Brücke, 3 m unter dem Spiegel des Liwentinssee.</i></p>	<p>Bemerkung: Die Ständerreste sind nicht mehr vorhanden. Die Staffe ist sehr schön erhalten, braun und glatt. Nr. 4 d. Arbeit Madaya. 3. 11. 1915</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>Geschenke der f. Frau: Hämecher, Major, Litzow 1915.</i></p>		

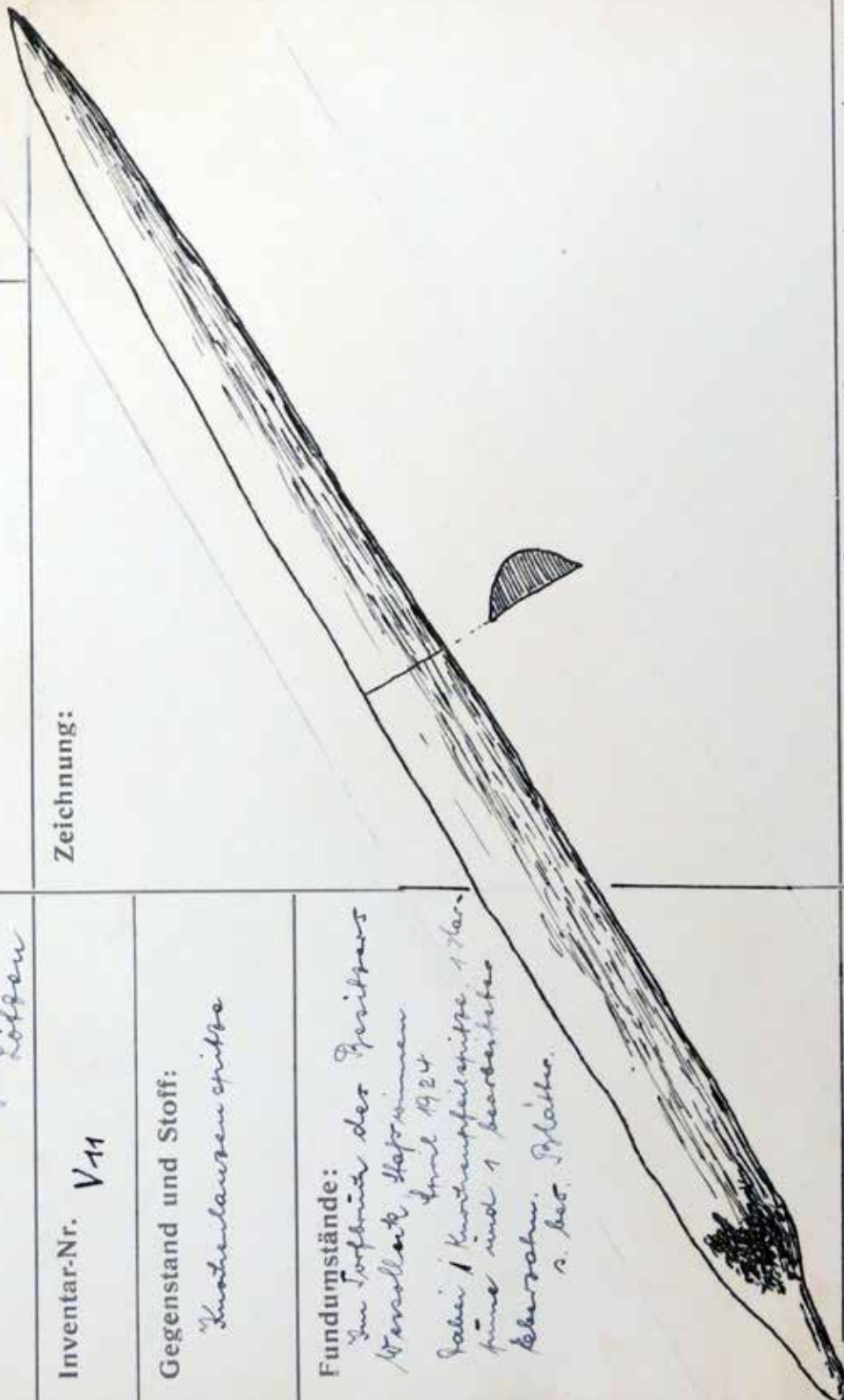
Karta nr 7. Jezioro
 Niegocin, Kleszczewo,
 Most Kleszczewski.
 Ostrze kościane

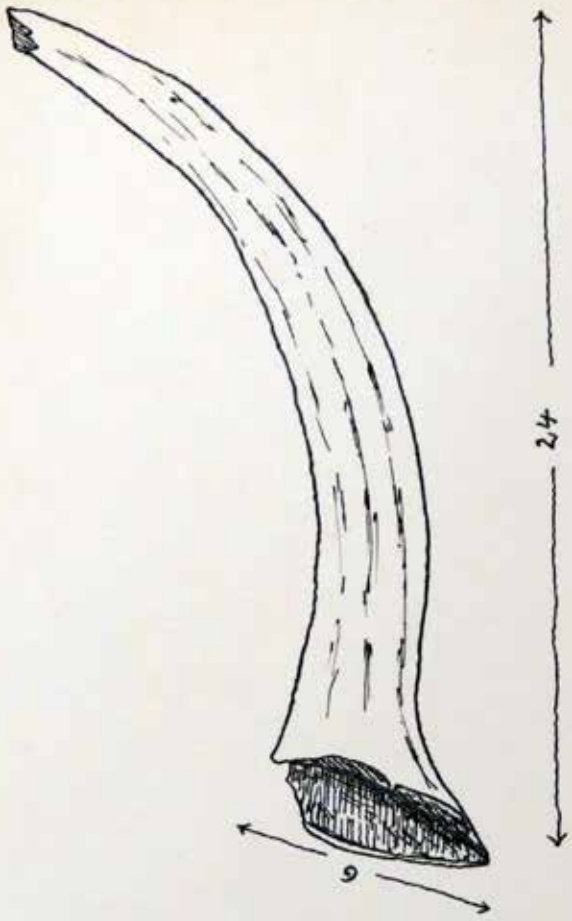
<p>Museum (bezw. Besitzer): Schenkung des k. k. Museums für Geschichte und Naturkunde Wien, 1874</p>	<p>Fundort: Stapsmüher Wien</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. V 8</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: Knochenharpune.</p> <p>Fundumstände: Im Topf 1 1/4 m tief. Im Topfboden der fiskalischen Stapsmüher Wien nahe der Schloss Lipinkan.</p>	<p>Bemerkung: Von Topf gebrochen, glattes Knochenmaterial. Die Naken sind abge- bröckelt gewesen. Nr. 1. des Archivs 1874/9.</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	<p>1874</p>	

<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gesellschaft Lützen.</p>	<p>Fundort: <i>Suoltau.</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V,9</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Hartholzer Eisenbahn ii. 2 Fischkieferteile.</i></p> <p>Fundumstände: <i>Von Tuschhütch des Jägermeisters W. Krollbecker, Stapf-Reinow. April 1924. Gabe 1 "Kunten-Linsen- spitze ii. 1 "Kunten-Linsen- spitze ii. 1 Harzpinne. vgl. bes. Plättchen.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Der Harz ist dem Püschelkiefen und mit dieser Linne versehen. Die Harzpinne zeigen keine menschliche Bearbeitung 3. 26. 1924</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1924 vom Fundort geschliffen.</i></p>		

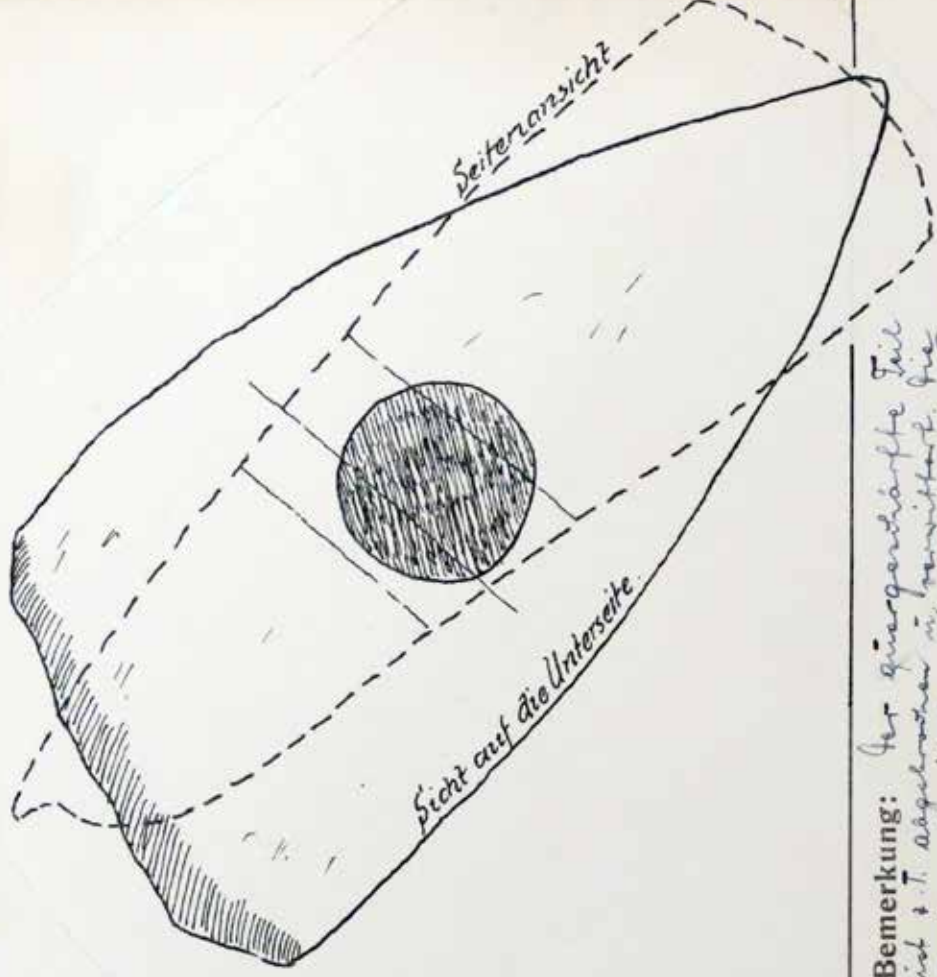
Karta nr 9.
Upłaty. Dwie części
szczęki ryby oraz kiel
dziłka ze śladami obróbki

<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gedenkstätte Lötzten</p>	<p>Fundort: <i>Walden</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V 70.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Harzpine v. Knochen</i></p> <p>Fundumstände: <i>Im Trophäenland des Spitzers Wladimir Stawinski Anril 1924. Fossil 1 Knochenansatzspitze 1 Knochenspitzen in 1 Felsbahn vgl. bes. Platte.</i></p>		
<p>Bemerkung: <i>Die Steinwerkzeuge sind nicht er- halten. Es sind kleine Fragmente an der Spitze und am Anfang der Linie sehr gut erhalten. Früher gut geplatzter Knochen. 3. Fe. 1924 M 3 des Arbeit 40 days</i></p>		

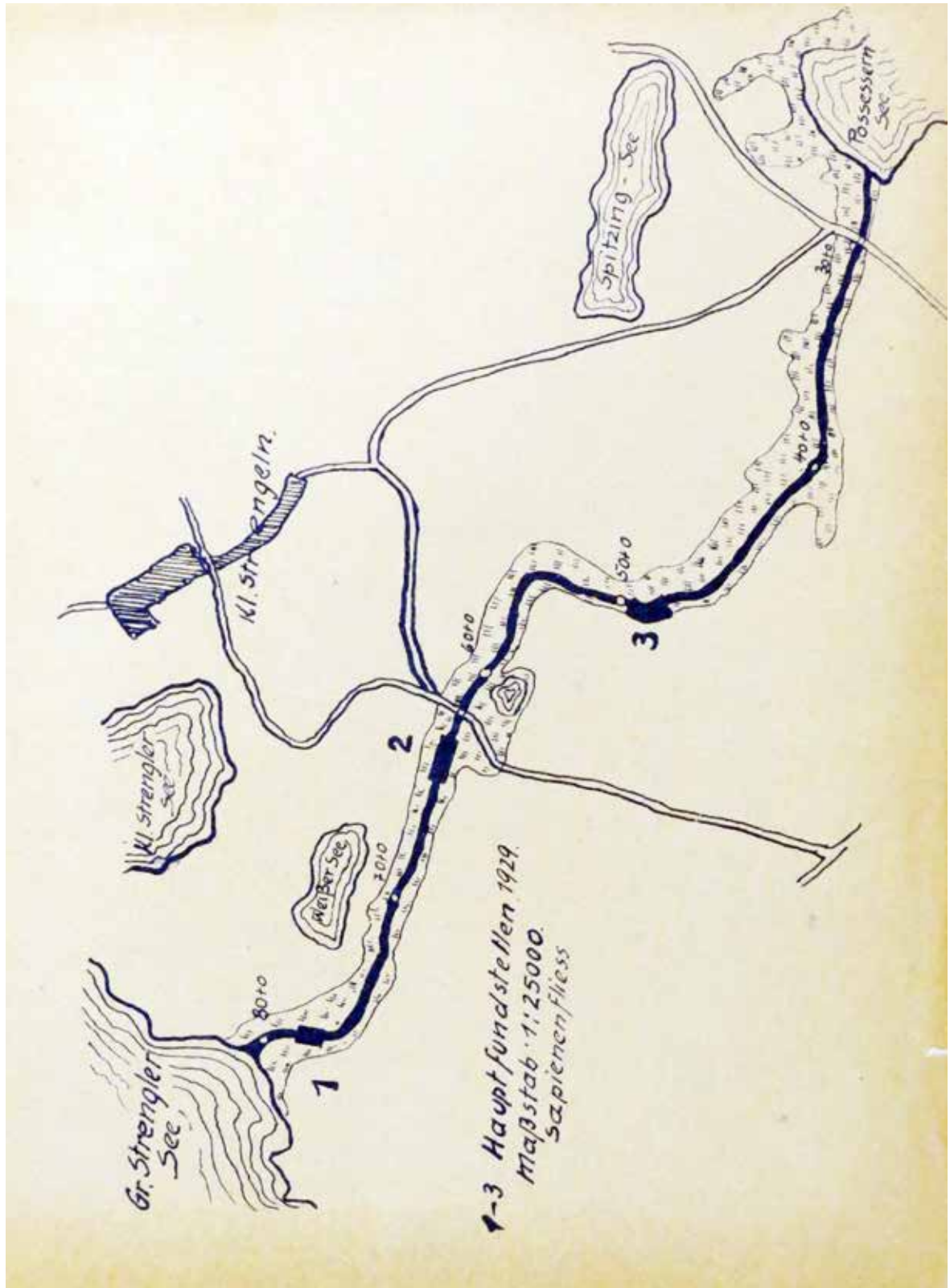
<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gedächtnishalle Lützen</p>	<p>Fundort: <i>Spalten.</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V11</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Knochenlinsen spitze</i></p> <p>Fundumstände: <i>Im Torfmoor des Fritzbars Wasserkloster, Hofwiesen April 1924 Saben / Knochenpfeilspitze 1 Kar- mine und 1 bearbeiteter Knochen. Platte. s. bes.</i></p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1924 vom Fritzbars gestiftet.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Von Torf gebildet, schön gefalteter Knochen, gut erhalten. Im Teil Spalten der Befestigungsmauer (B1) Nr. 5. Im Abstand des d. 1/2 m</i></p>	

<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gedächtnishalle Lötzen</p>	<p>Fundort: Schwabener Fluss.</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. V 12</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: Hilfsgeweihsprosse mit Bearbeitungsansatz.</p> <p>Fundumstände: angehängt 1928.</p>	<p>Bemerkung: Feilhörner Lagerspuren am unteren Ende. Spitze ausgebrochen.</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: 1933. eingeliefert von Warenhändler.</p>		

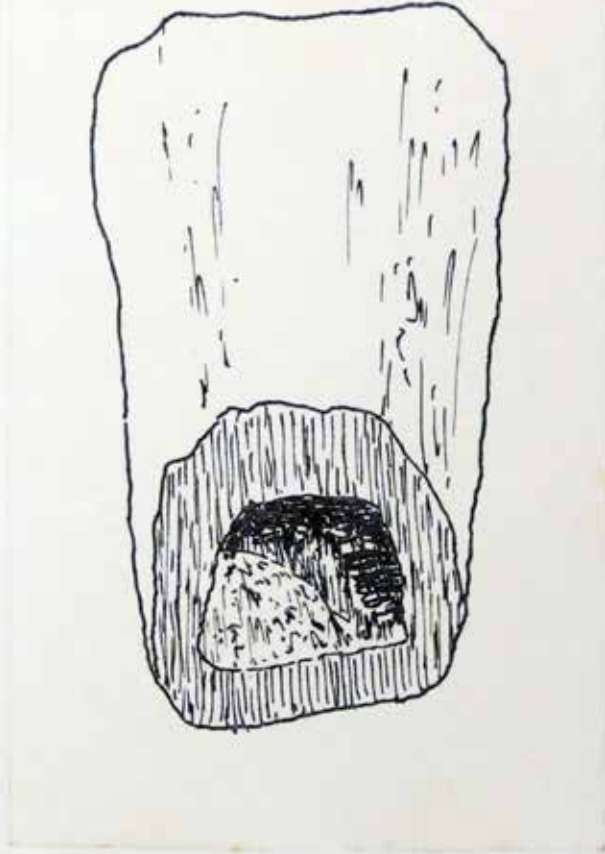
Karta nr 12.
Rzeka Czernik.
Fragment poroża jelenia
ze śladami cięcia

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistorische Gedenkstätte Lötzen</i></p>	<p>Fundort: <i>Sapina - Fluss</i></p>	<p>Fundortskizze <u>umseitig</u></p>
<p>Inventar-Nr. <i>V13</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Hornhaute</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Der quiergeränderte Teil ist s.T. abgebrochen in der Mitte. Die vordere u. hintere Schwärze sind das Jahr hoch und vom Horn schwarz verfaßt.</i></p>	
<p>Fundumstände: <i>hingeborgen in Sapina: fließt zwischen Station 45 u. 46. am 12. November 1929.</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1933 eingeliefert vom Wasserbauamt.</i></p>	

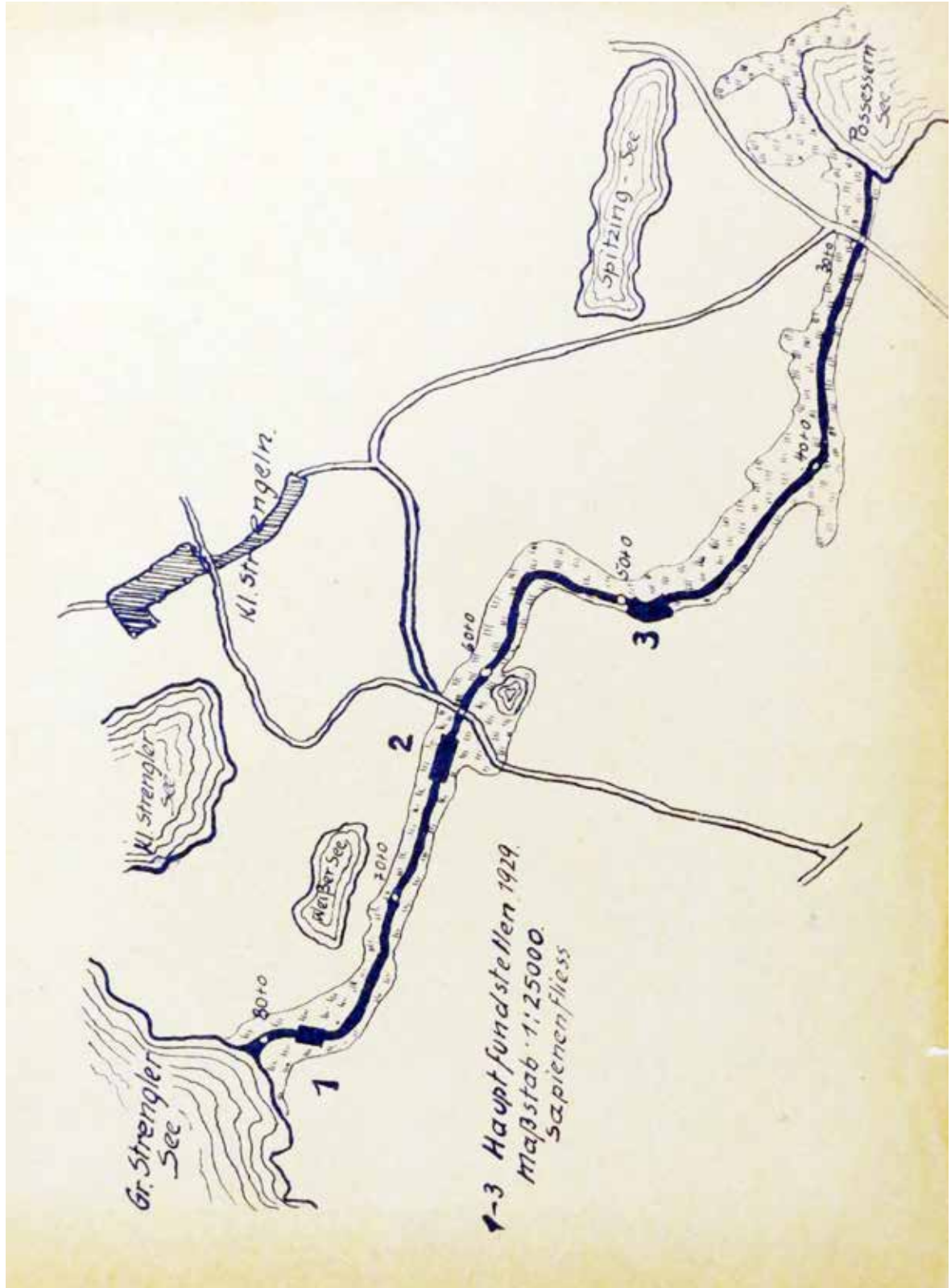
Karta nr 13.
 Rzecka Sapina.
 Topór rogowy

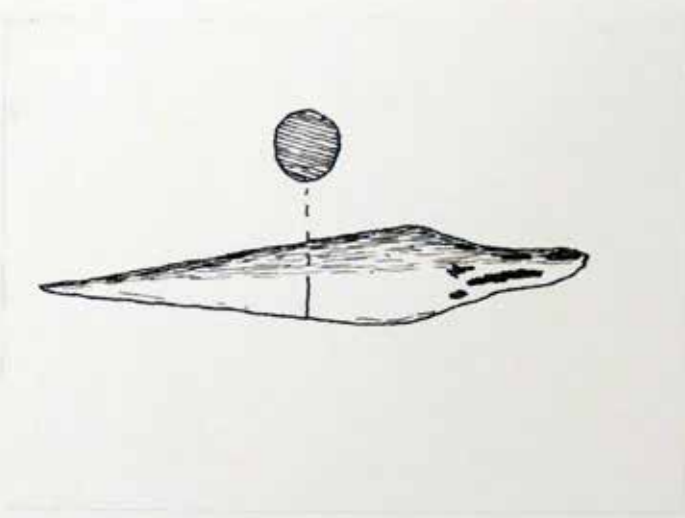

Szkic sytuacyjny
 do karty nr 13

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistorische Gedächtnishalle Łódź</i></p>	<p>Fundort: <i>Sapina - Flisz.</i></p>	<p>Fundortskizze <u>umseitig</u></p>
<p>Inventar-Nr. <i>V 14.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Kaninchen (Flisz)</i></p>	<p>Fundumstände: <i>Abgelagert im Sapina-Flisz zwischen Station 61,8 u. 61 am 14. Oktober 1929 (Sandboden)</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1933. Angekauft vom Warszauer</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Geweibehälter ohne Zähne. Im Markkanal ausgehöhlt und geglättet. Schwache Nachgeruchsöffnung.</i></p>	

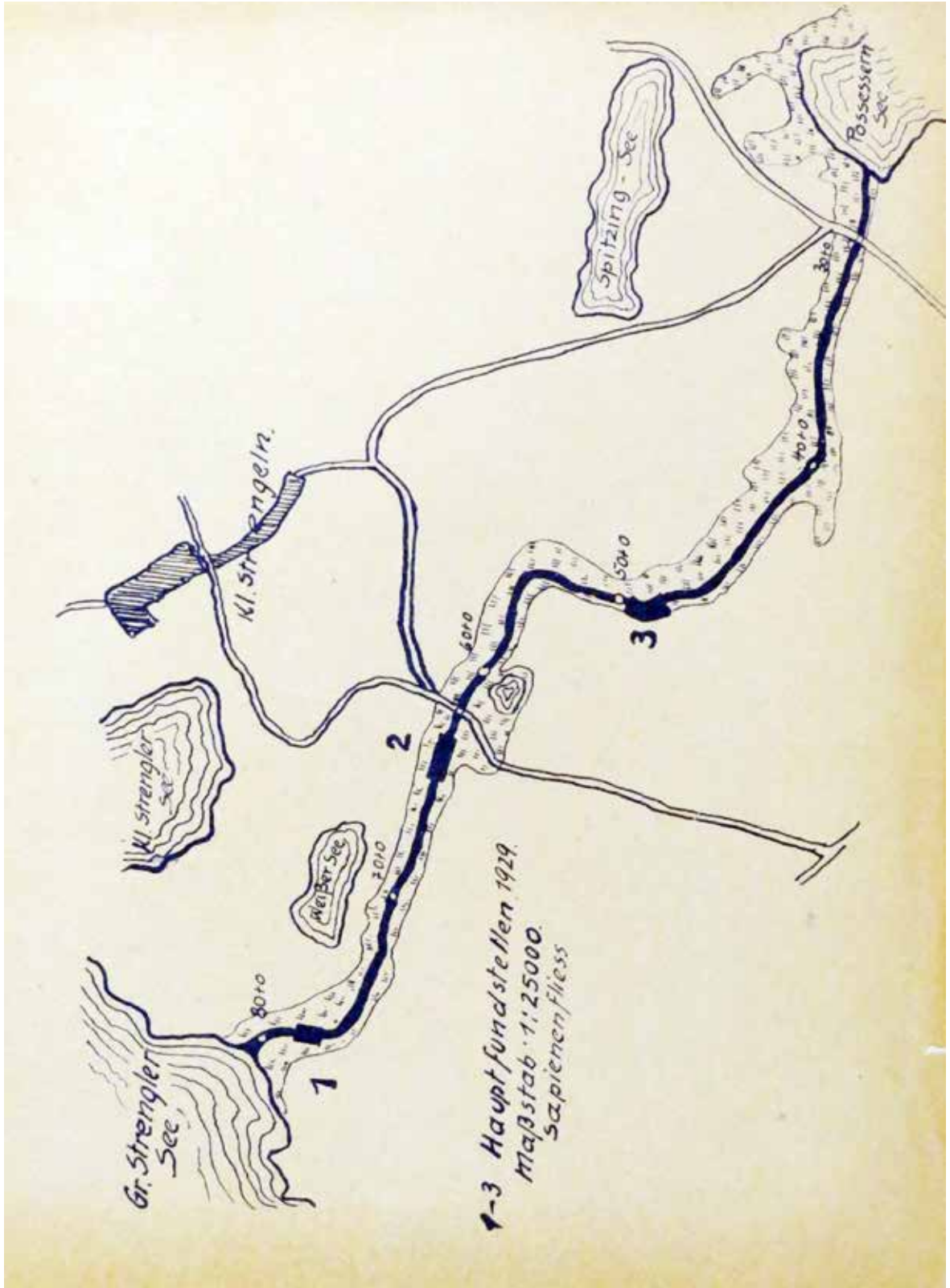
Karta nr 14.
 Rzecka Sapina.
 Motyka rogowa

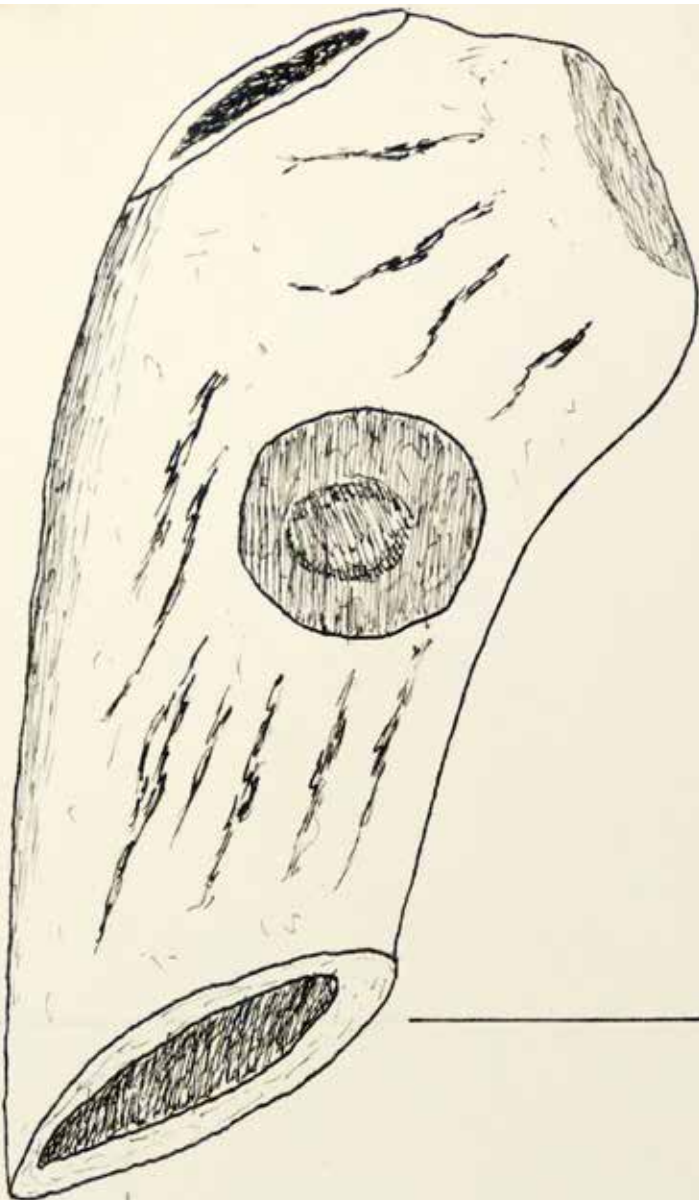

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Fabryczna Gedenkchalla Łódź</i></p> <p>Inventar-Nr. V 15</p>	<p>Fundort: <i>Upalten</i></p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Kunstreueiselspitze</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Fundumstände: <i>Im Topfboden des Zwickens Wersallek, Stafs imman April 1924 Dabei 1 Kunstreueisenspitze, 1 Harpina u. 1 bearbeiteter Stein aus r. des Plattes.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Vom Topf gebrauchter, schön pergellarter Kunstreue gut erhalten. Am Kiel hinter der Befestigung warne (?) Nr. 7. des Arbeitbuches</i></p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1924 vom Zwickens gestiftet</i></p>	

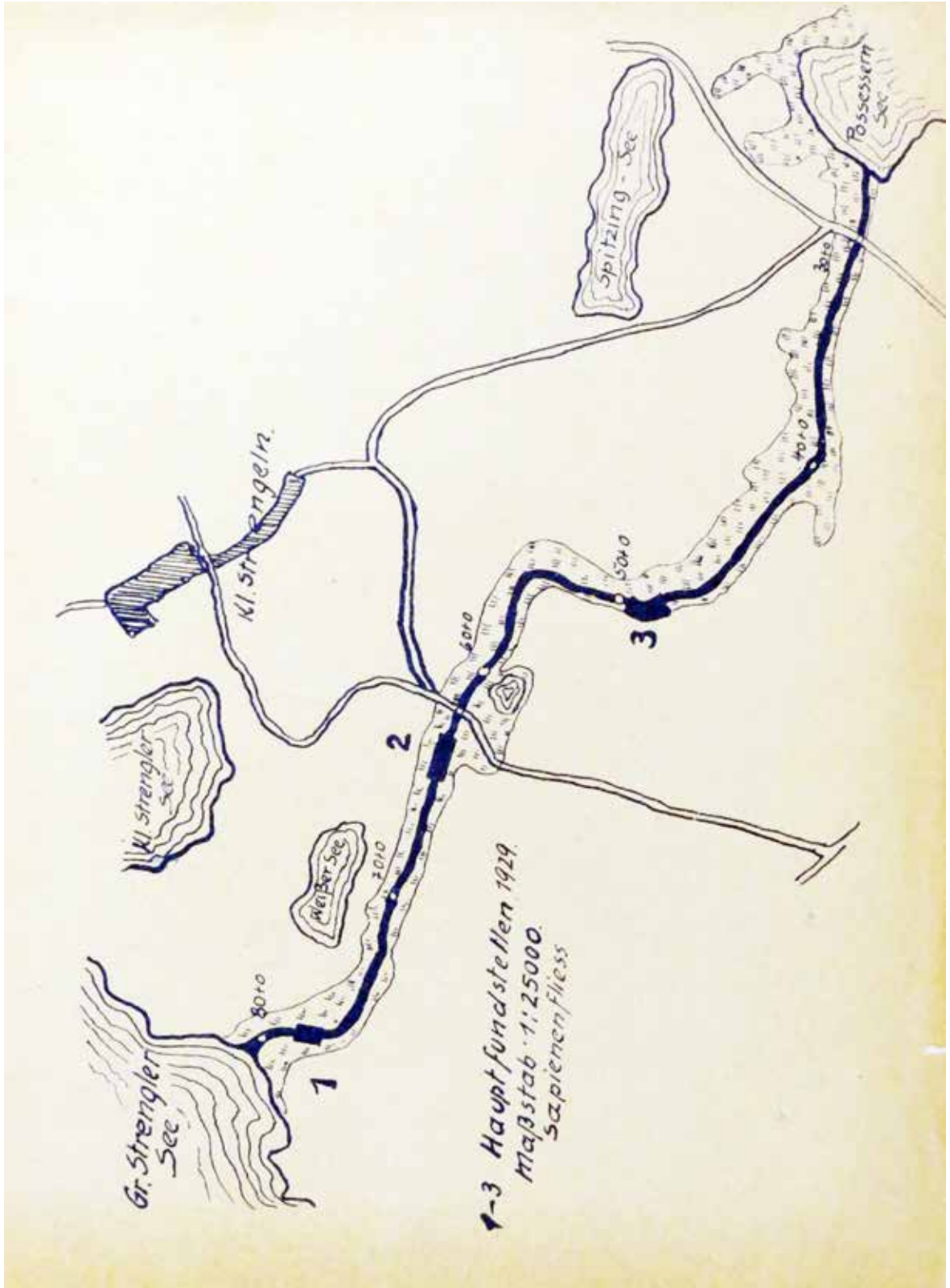
Karta nr 15.
 Upalty. Ostrze strzały
 wykonane z kości

<p>Museum (bezw. Besitzer): Tschlainsche Judenthaller Lohn</p> <p>Inventar-Nr. V16</p>	<p>Fundort: Lahnflus</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Gegenstand und Stoff: Hirschhornhader</p> <p>Fundumstände: Kriegelagert im Lahn- flus hinter Italien 61 n. 60 am 16. Oktober 1929 (Landboden).</p>	<p>Zeichnung:</p> 	<p>Bemerkung: Im oberen Ende angeschliffen. Scheide nicht mehr deutlich zu erkennen. Der längliche Hirschhorn läuft nach hinten eine Rinne. Inzwischen dort rings um die ganze Fläche 3 Fingerringen von unten bis Defertigung.</p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung: 1933 Pügeliefert von Wasserbauamt</p>		

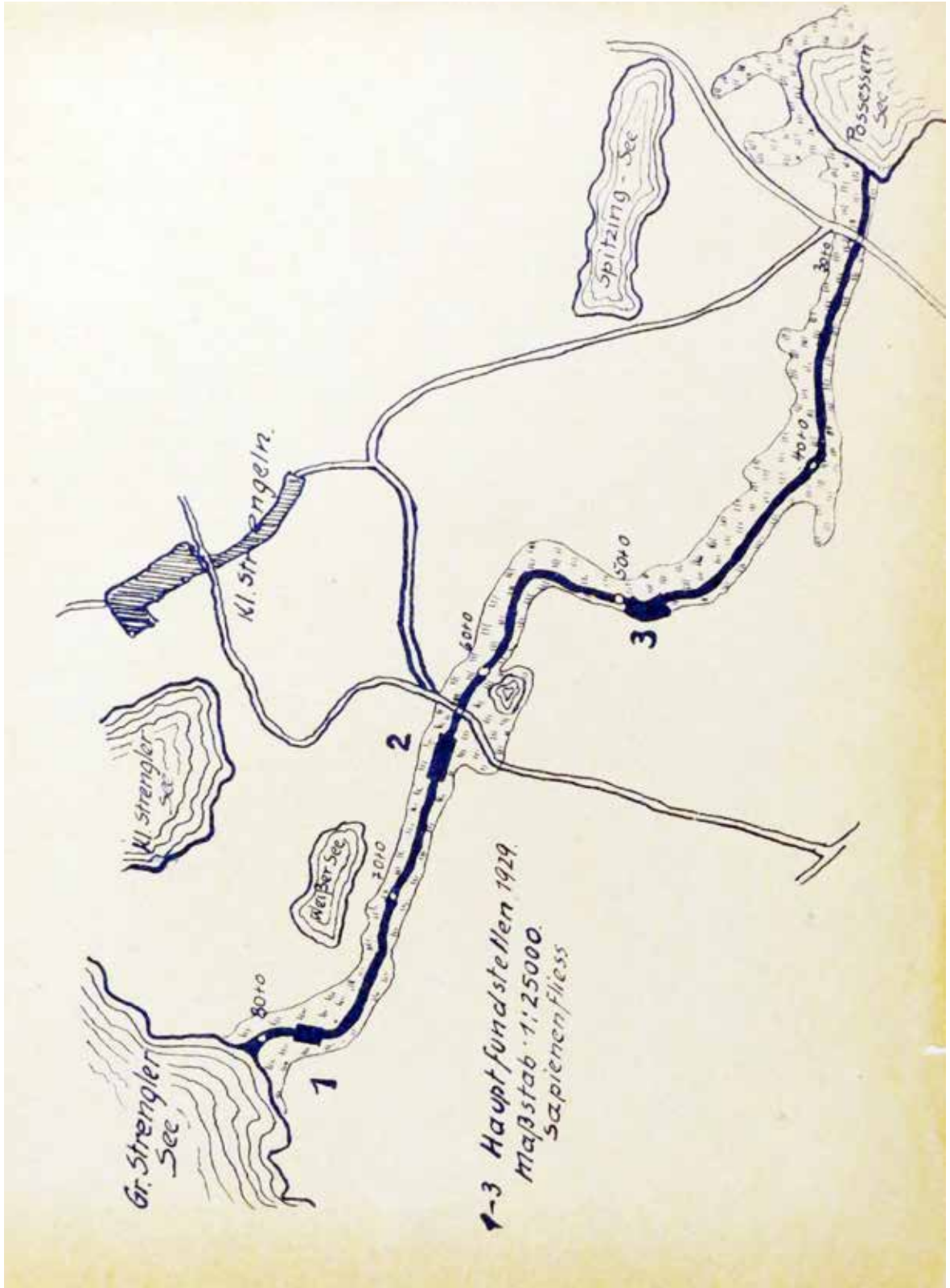

<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gedächtnis- Lützen</p>	<p>Fundort: Sapinsflüss</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. V17</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: Hirschhornhaken</p>		
<p>Fundumstände: Hingelagert im Sapinsflüss Pinden Strom 27. u. 28. am 18. Juli 1930. 1 in Tiefe hervorgeh.</p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung: 1933. eingeleitet von W. Ameltinger</p>	<p>Bemerkung: Der Horkanal ist eingewirbelt. Die Hornplatte dient als Schlagfläche. Die Horn- und die große Hornse sind glatt abgestrichen.</p>	

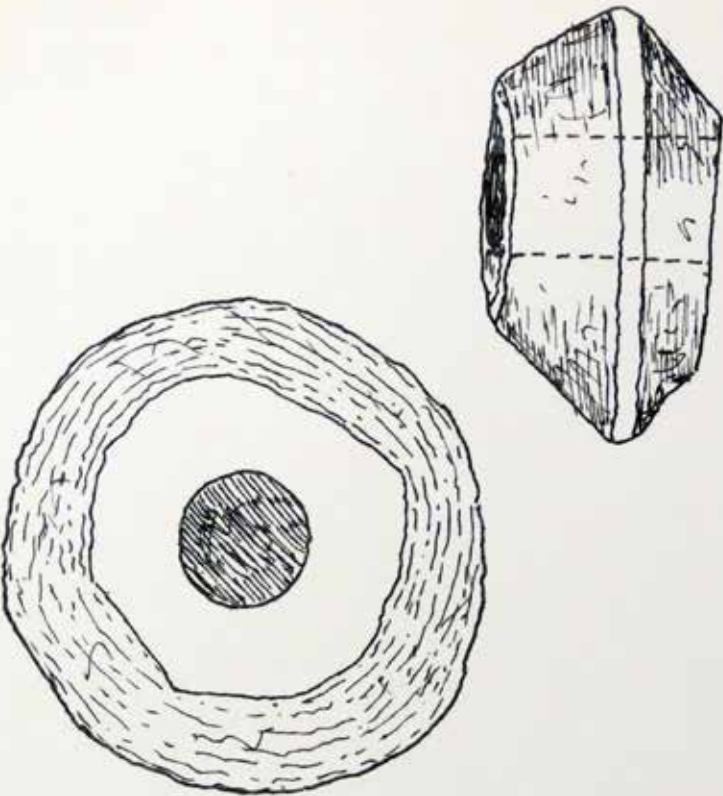
Karta nr 17.
Rzecka Sapina. Motyka
z poroża jelenia

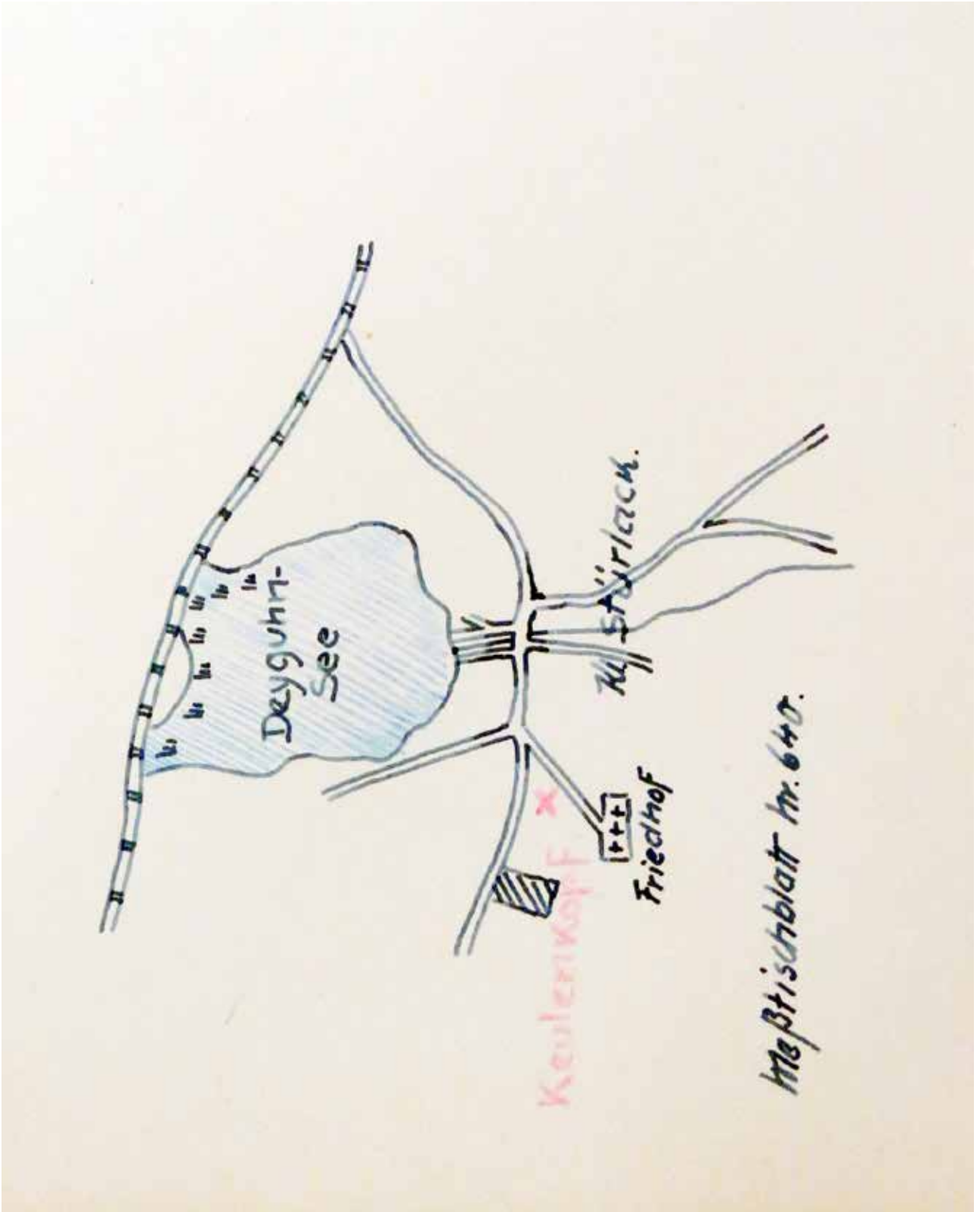

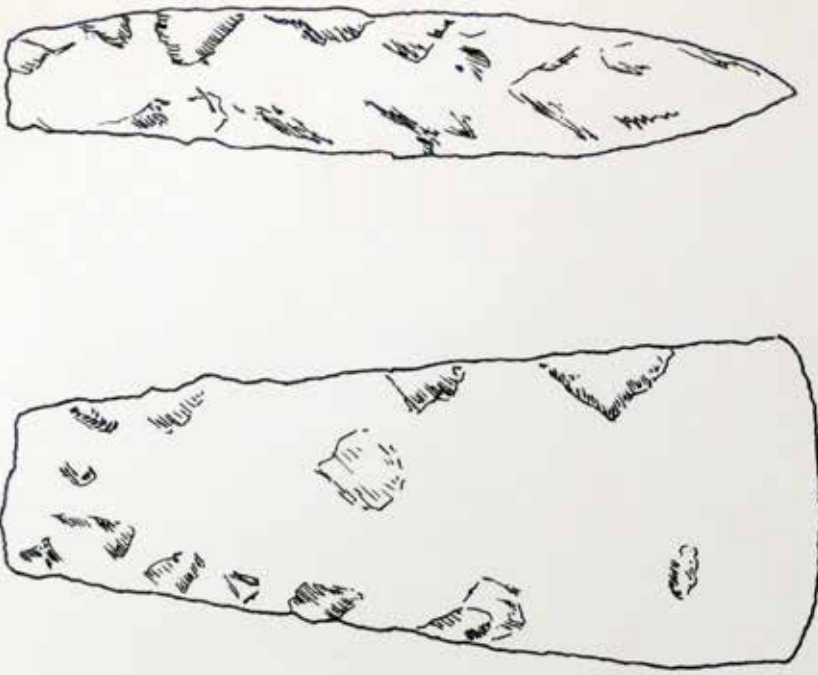
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Behandlungs-Gedächtnishalle Lützen</i></p>	<p>Fundort: <i>Lapina. Litwa.</i></p> <p>Fundortsskizze <u>umseitig</u></p>
<p>Inventar-Nr. <i>V18.</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Flintanker (Klink)</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Die Klinkanker dürfte als Klinkanker Die Klinkanker sind von Jöhrenstrich stammig abgehandelt, er hat eine Klinkanker Art.</i></p>
<p>Fundumstände: <i>dingelagert im Lapinaflur zwischen Station 45 n. 46 am 12. November 1929</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1933 eingekauft von Wassermann</i></p>

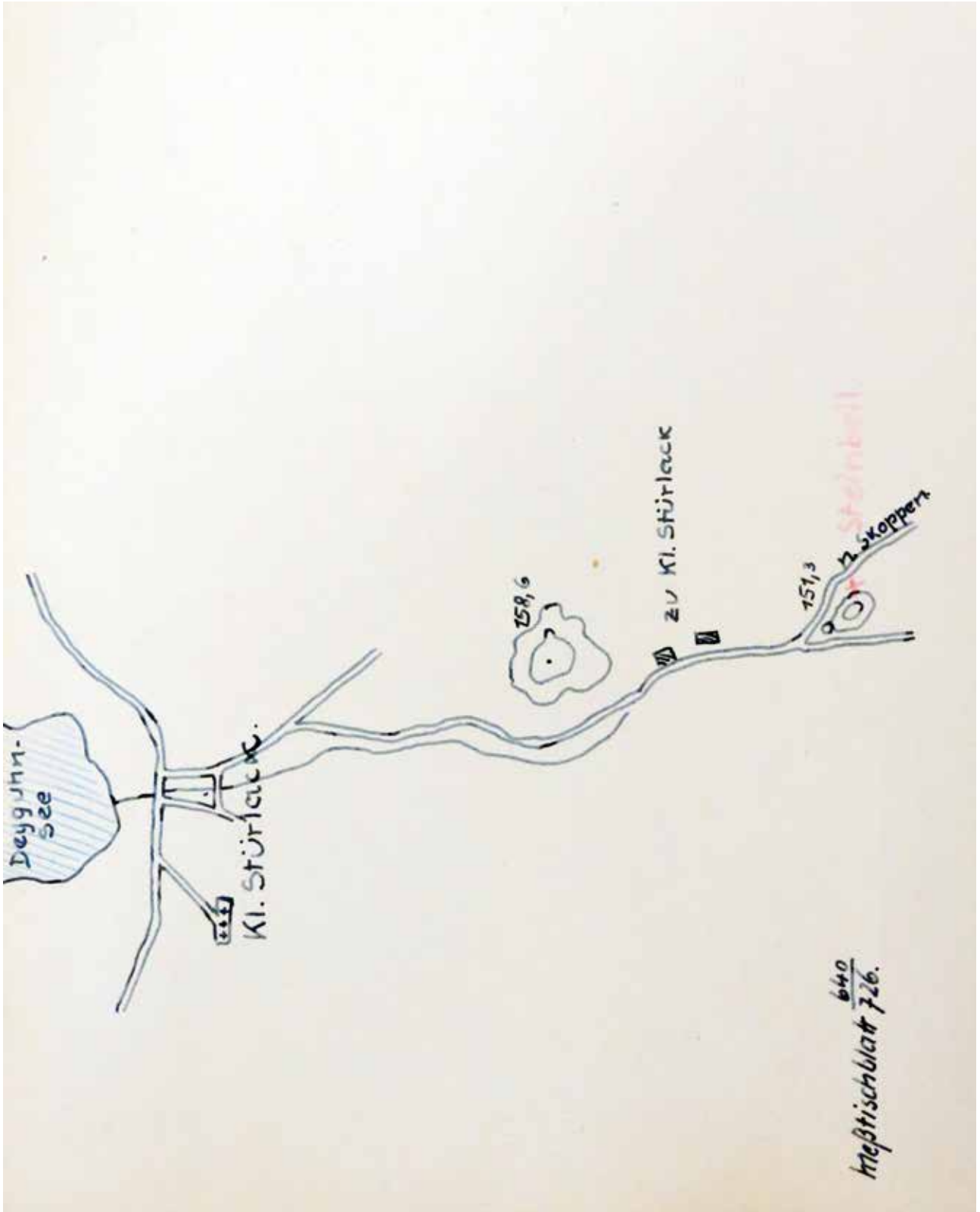

1-3 Hauptfundstellen 1919.
Maßstab 1:25000.
Sapienenfluss

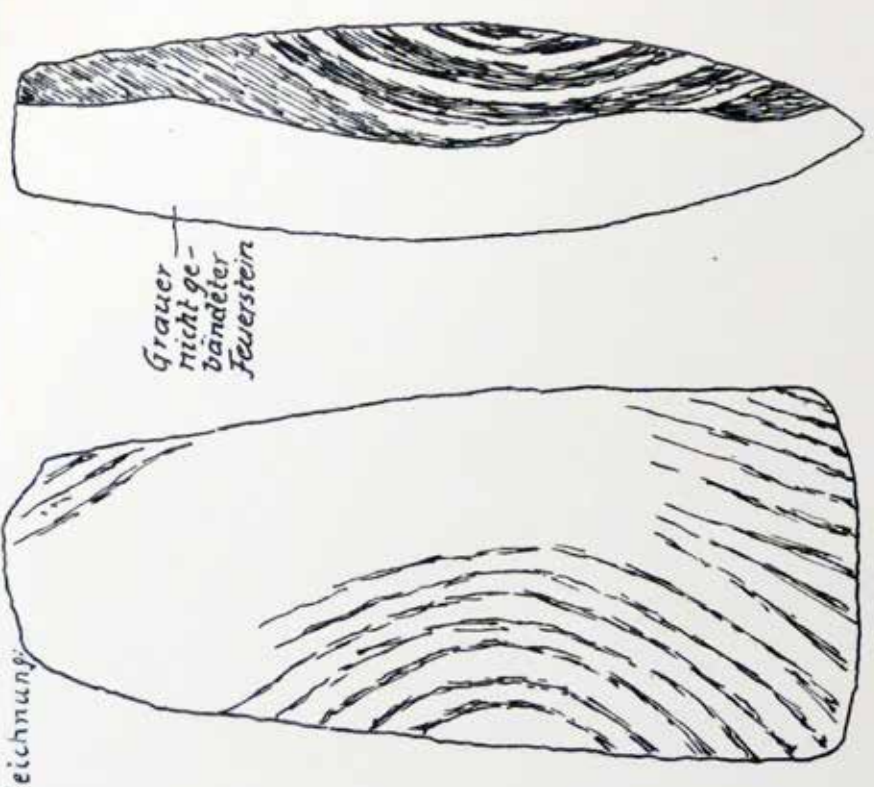
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Paläontologische Gedächtnisklasse Lötzben</i></p>	<p>Fundort: <i>Kl. Schindels. (Tür)</i></p>	<p>51 Fundortskizze <u>umseitig</u> <i>Handes.</i></p>
<p>Inventar-Nr. <i>V19.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Schlagkopf einer Hinterleibe v. schwarzgrünem Kristallin Gestein.</i></p> <p>Fundumstände: <i>Zwischfund der Tür Kl. Schindels.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Topptalke mit 2 Schlag- flächen</i> <i>M. St. im Herbst 1904</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>5. II. 1933 gestiftet von Lehrer Lehmann Kl. Schindels auf Fund der Hinterleibe- flügel d. Stigmatalke in Gerdell- schloß für Freipendung.</i></p>		

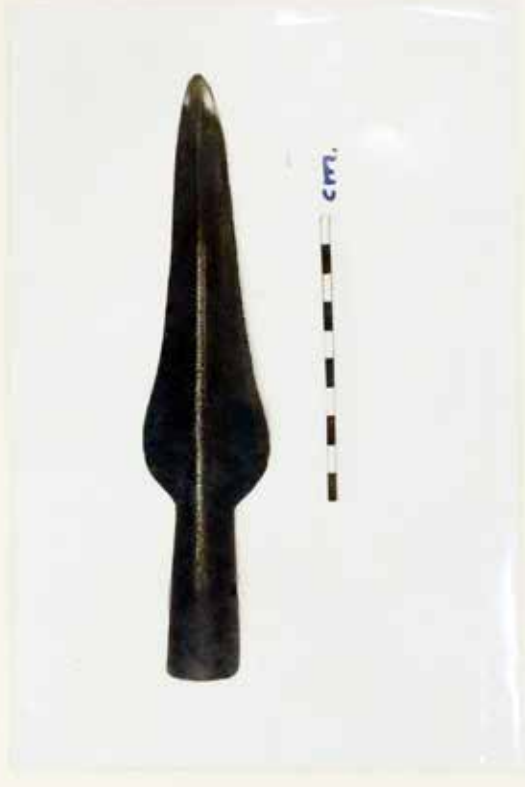

<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gesellschaft Löbzen</p>	<p>Fundort: Für H. Hirtel</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. V20</p>	<p>Zeichnung:</p>	
<p>Gegenstand und Stoff: Steinbeil v. einfarbigem grauen Stein</p> <p>Fundumstände: Einzelfund in der Für H. Hirtel 1 km westlich der Westspitze des Horngraben Löss.</p>	<p>Bemerkung: unvollkommen geschliffen.</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: 5. 11. 1933 gestiftet von Herrn Hirtel, H. Hirtel auf Veranlassung des Lehr. einflusses der Kunsthistorischen Gesellschaft für Freispenburg</p>		

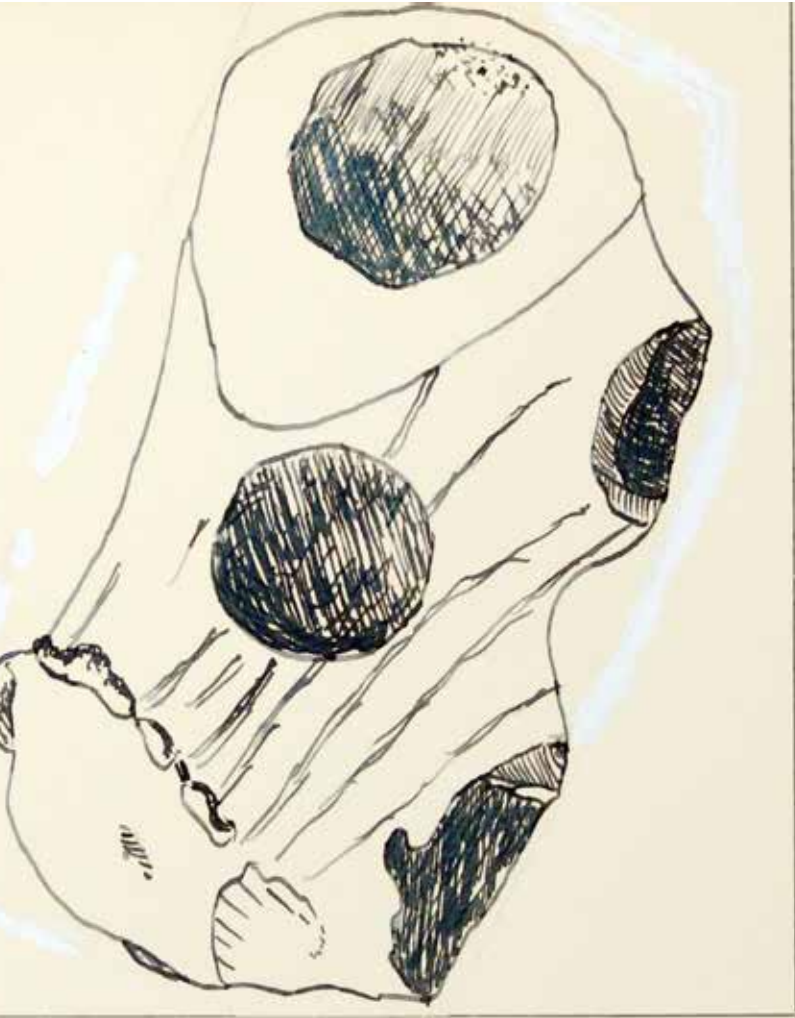
Szkic sytuacyjny
do karty nr 20

<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gedächtnishalle Lötzten</p>	<p>Fundort: Lötzten / Villa Kova</p>	<p>Fundorts-kizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. V21.</p>	<p>Zeichnung:</p> <p>Grauer nicht ge- bänderter Feuerstein</p>	
<p>Gegenstand und Stoff: geschliffenes Türschloßteil aus gebänderten Feuerstein</p> <p>Fundumstände: Mit einem kleineren Teil bei einem weiteren Besuche von zwei Stricken am Rand eines Landgrube hart am Wege rechts von Villa Kova - am ehemaligen Hof des Wagners im 1923 gefunden.</p>	<p>Bemerkung: Fundort genau mit Aufg. 1923 und Aufg. 1924. Aufg. 1923. Aufg. 1924.</p> <p>Nr. 28 der Arbeit des d. d. a. Anzahl 11. im Folge, die Kulturentwicklung in Richtung auf die + Prägung,</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Städt. Museum Lindenuwice Lipgah. am Geburtsort. Fund des Lofen</i></p> <p>Inventar-Nr. <i>V22.</i></p>	<p>Fundort: <i>Lindenuwice / N. Lofen</i></p> <p>Fundortskezze umseitig</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Langschwertspitze</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Fundumstände: <i>Spitzenfund 40cm tief in aussergewöhnlicher</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Das Stück ist aussergewöhnlich gut erhalten.</i></p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>17. VII. 1933. Lipgah</i></p>	

Karta nr 22.
 Lipińskie. Grot włoźni
 wykonany z brązu

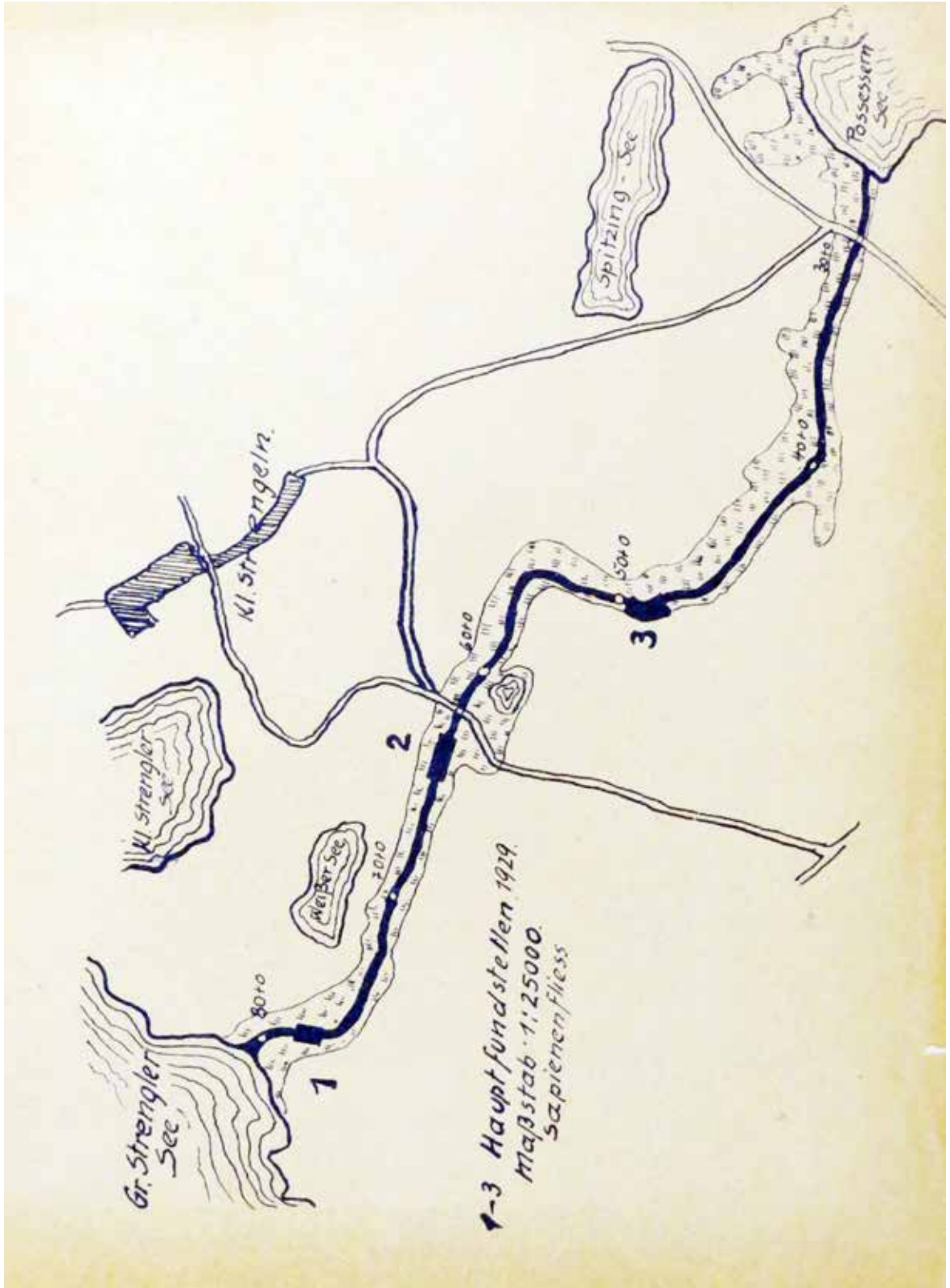
<p>Museum (bzw. Besitzer): Hed. Lot hant, Lötzen Hütgebäude an der Fahrwindische Gedächtnisalle Lötzen</p>	<p>Fundort: Gr. Giehlen u. Gildengeding</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. V23.</p>	<p>Zeichnung:</p>	
<p>Gegenstand und Stoff: Linsch hantwantes</p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung: Hütgabe</p>	<p>Bemerkung: Sehr gut erhaltenes Stück mit gestärkter glatte.</p>	

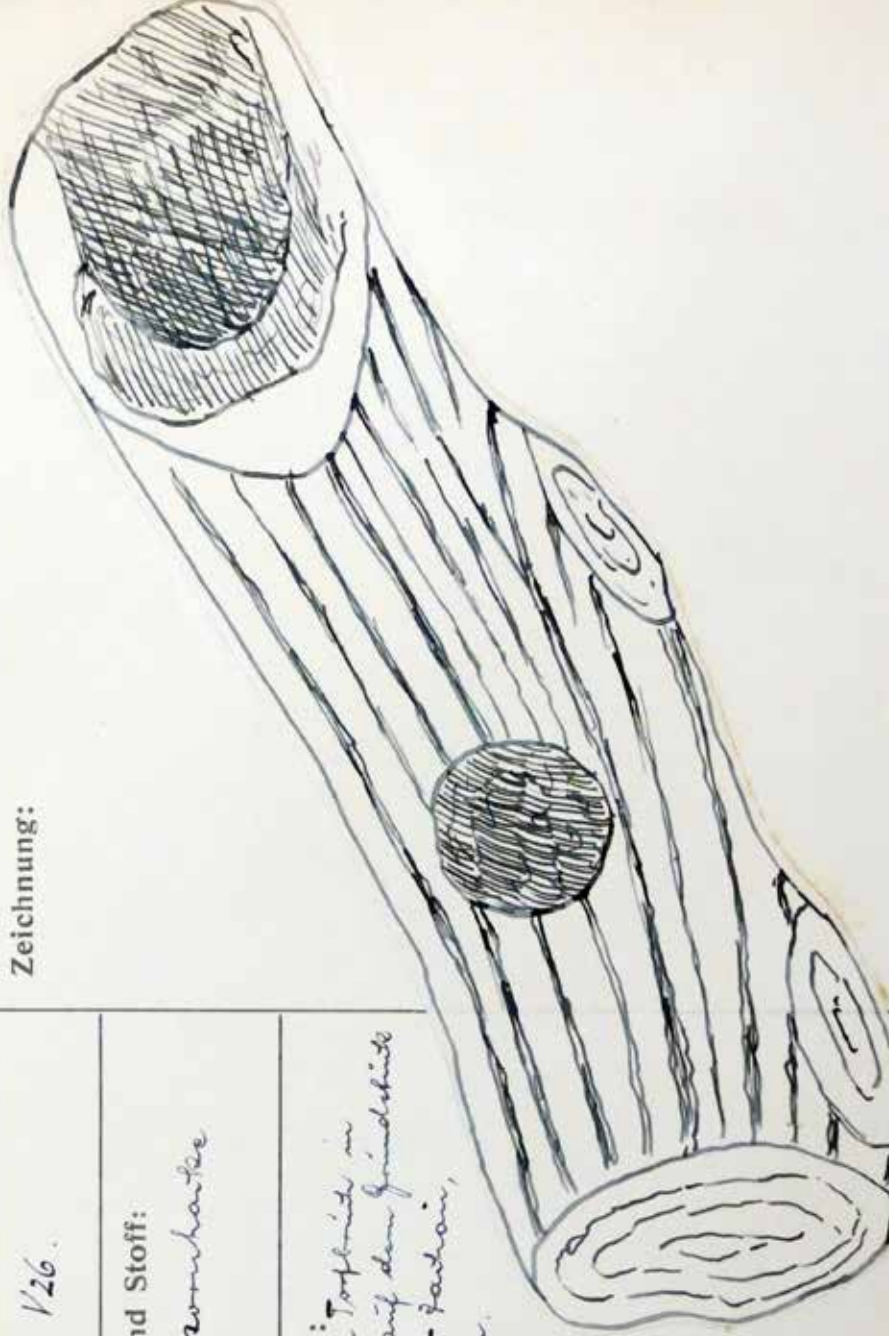
<p>Museum (bezw. Besitzer): Tatarskaya Gedenkhalle Lützen</p>	<p>Inventar-Nr. 124.</p>	<p>Gegenstand und Stoff: Lombardes</p>	<p>Fundort: Lützen, Kapfen am Klein Fackhof</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Fundumstände: Im Kapfen am Klein Fackhof des Kommanden- amts am Kanal ge- borgen.</p>	<p>Zeichnung:</p> 			<p>Bemerkung: Mit. des Abt. Kadysa</p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung: Von Kommandanten am Geliefert.</p>				

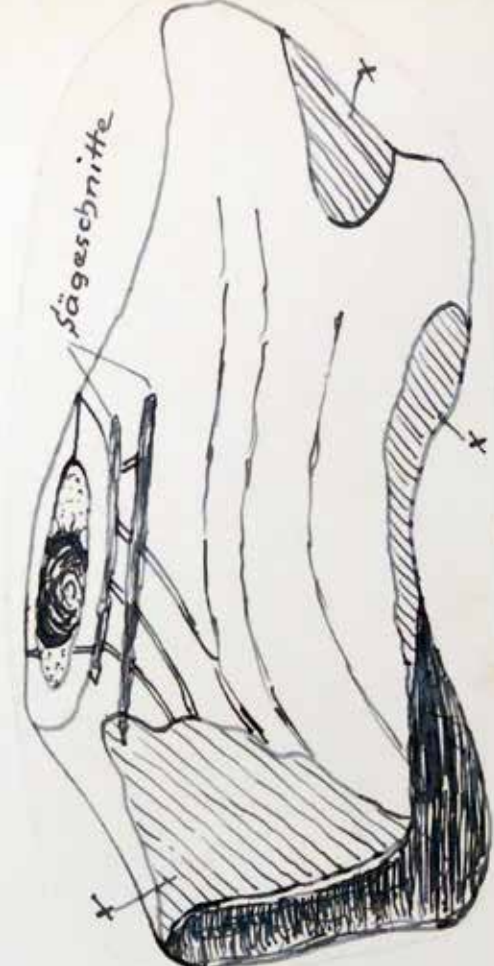
Karta nr 24.
Giżycko, port przy nowym
dworcu. Motyka rogowa

<p>Museum (bzw. Besitzer): <i>Verständliche Gedächtnisse Lützen</i></p>	<p>Fundort: <i>Lapine, Tilsit</i></p>	<p>Fundortskizze <u>umseitig</u></p>
<p>Inventar-Nr. <i>125</i></p>	<p>Zeichnung:</p>	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Hirschhorntrank</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>hingehört zu Lapine-Tiere fürstlich Stamm 67 z. 60 am 16 Oktober 1929 (Sandboden)</i></p>	<p>Bemerkung: <i>in der Schneide in der Föhling mit schwarzen Flecken (v. Horn).</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1933 vom Küster und Kassabankant.</i></p>		

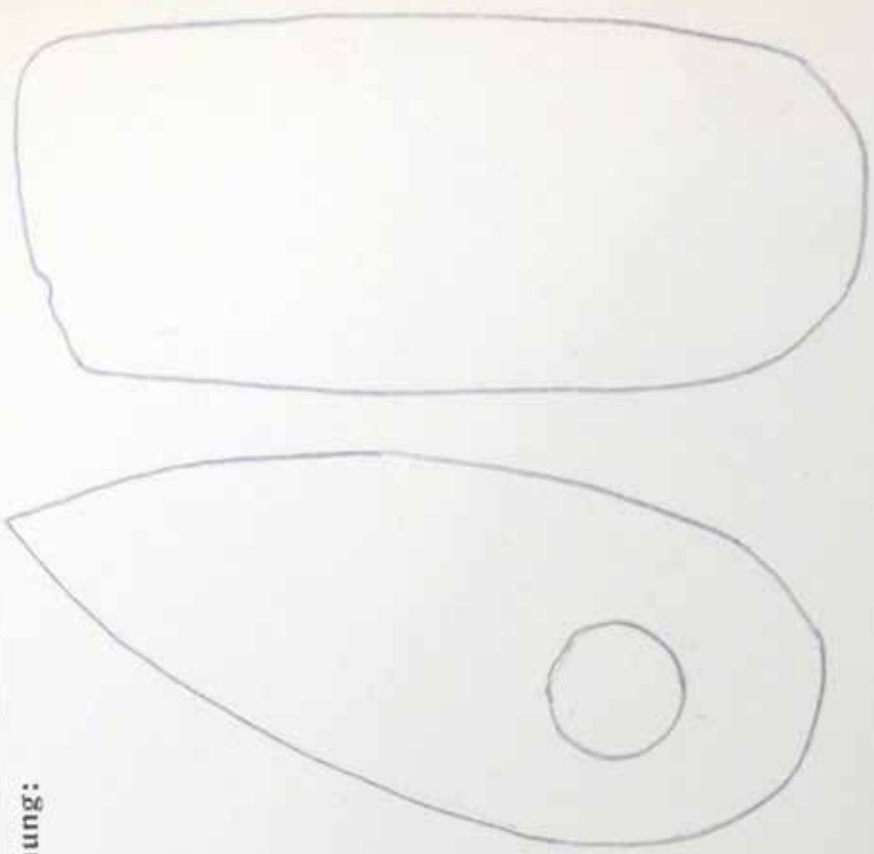
Karta nr 25.
Rzecka Sapina. Topór
z poroża jelenia

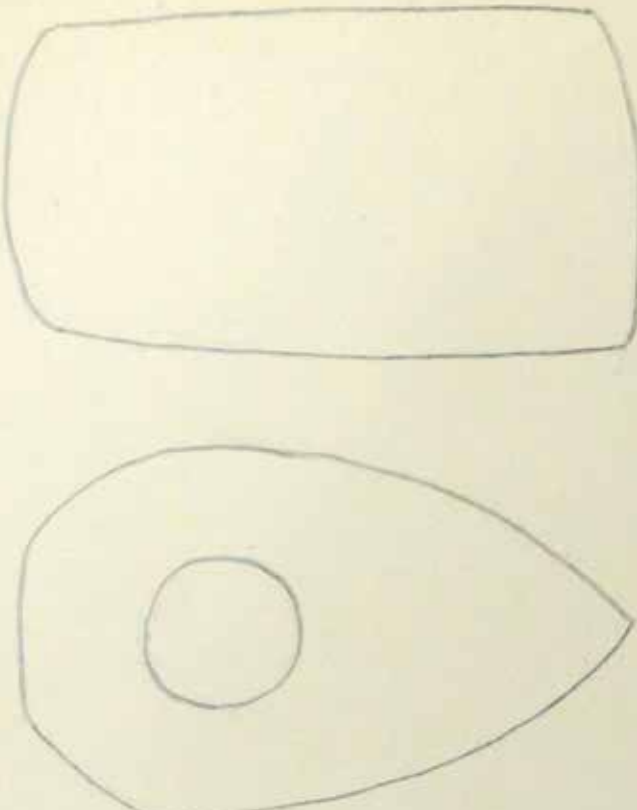

<p>Museum (bzw. Besitzer): Tatlandische Gedlenkschalle Lötzen</p>	<p>Fundort: <i>Wisowatten</i></p>	<p>14 Fundorts-kizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>126.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Horn-kornhantel</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Befunden im Torfmoos in 192 in Tiefe auf dem Grundstücke des Printr. Baron, Wisowatten.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>gut erhaltenes Horn mit Kopf- schwarzer Haarfarbe in den Rillen. Nr. 14. J. Adwit des d. d. d. d. d.</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>Gestande des Herrn Baron. 17. II. 1926</i></p>		

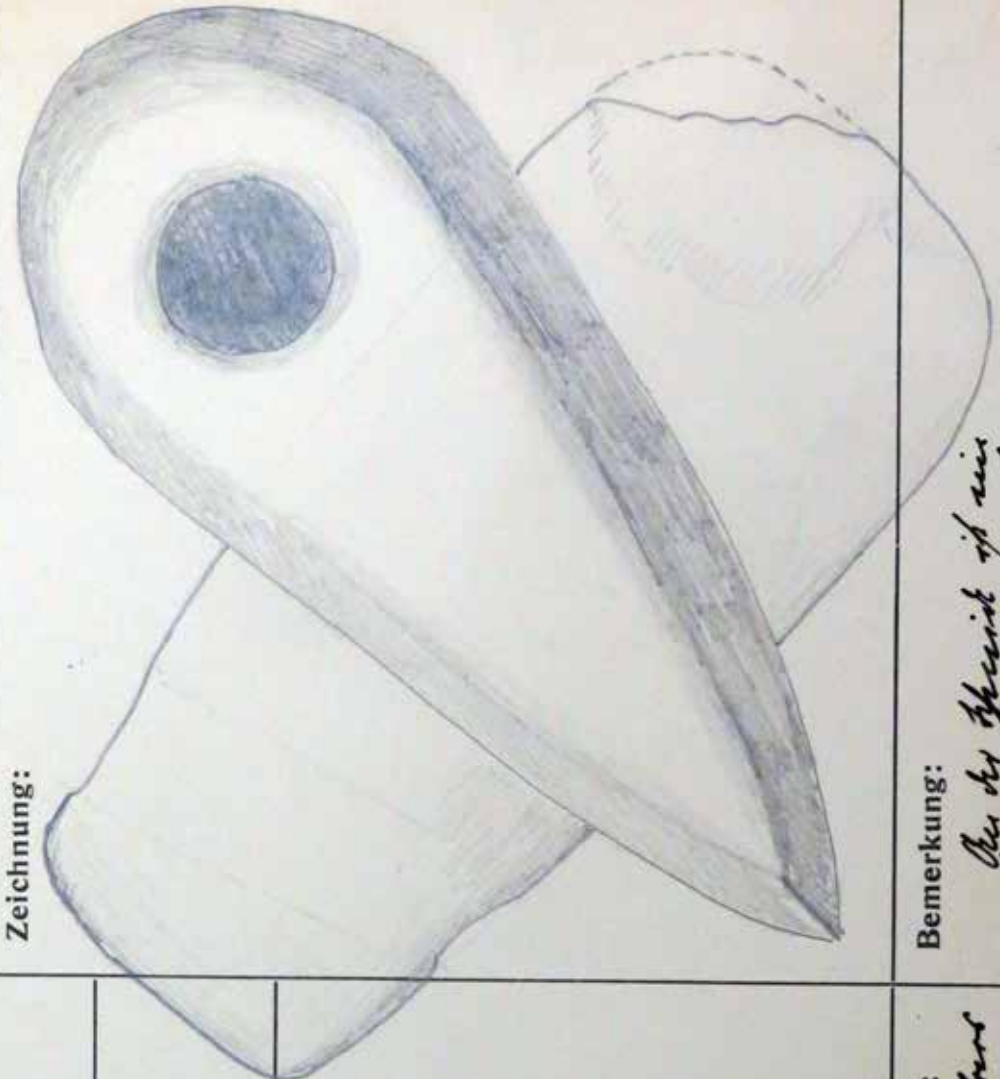
<p>Museum (bzw. Besitzer): <i>Naturhistorisches Gymnasialmuseum Löbtau</i></p>	<p>Fundort: <i>Stafwinnen / Kr. Löbtau</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>127.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Skullknochen</i></p>	<p>Fundumstände: <i>Im 4. Topfschicht der staatl. Stafwinnen Wärem gefunden.</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>Geschenke des Herrn Professor, Wien.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>* Kesselschichtstelle für Schädel ist durch den Kesselschicht ohne Kesselschicht. In Kesselschicht ohne Kesselschicht.</i></p>	

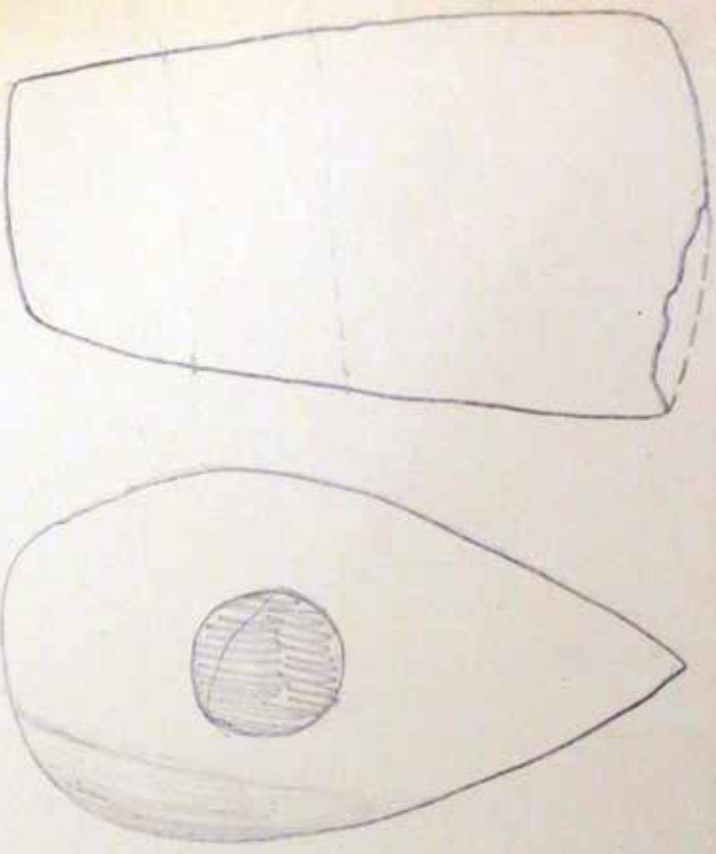
Karta nr 27.
 Staswiny, Topór
 z poroża jelenia

Museum (bezw. Besitzer): <i>Antikaritätliche Genossenschaft Lötzen</i>	Fundort: <i>Kunzengrund n. Lötzen</i>	Fundortsskizze <i>32</i> umseitig
Inventar-Nr. <i>J 28.</i>	Zeichnung: 	
Gegenstand und Stoff: <i>Reinigt mit Aurepikolat</i>	Bemerkung: <i>Seit spärlicher Fund, aus der Zyminik kommt der Block High etwas abgepl. ²</i> <i>M 82 der Oberk. Kadefya</i>	
Fundumstände: <i>Fingerring.</i>	Jahr und Art der Erwerbung: <i>2.</i>	

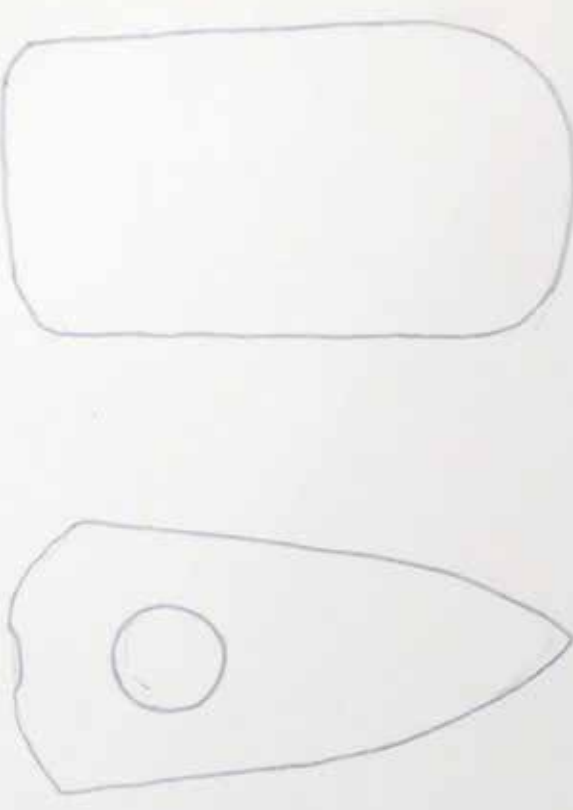
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistorisches Museum Wien</i></p>	<p>Fundort: <i>Dr. Lycz (Keine Angabe Standort. August)</i></p>	<p>Inventar-Nr. <i>U 29</i></p> <p>Gegenstand und Stoff: <i>Stein Ringel (Auspulver?)</i></p> <p>Fundumstände:</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>Gelesen 1923 vom J. Peter Schinwald, Wien</i></p>		<p>Bemerkung:</p>	

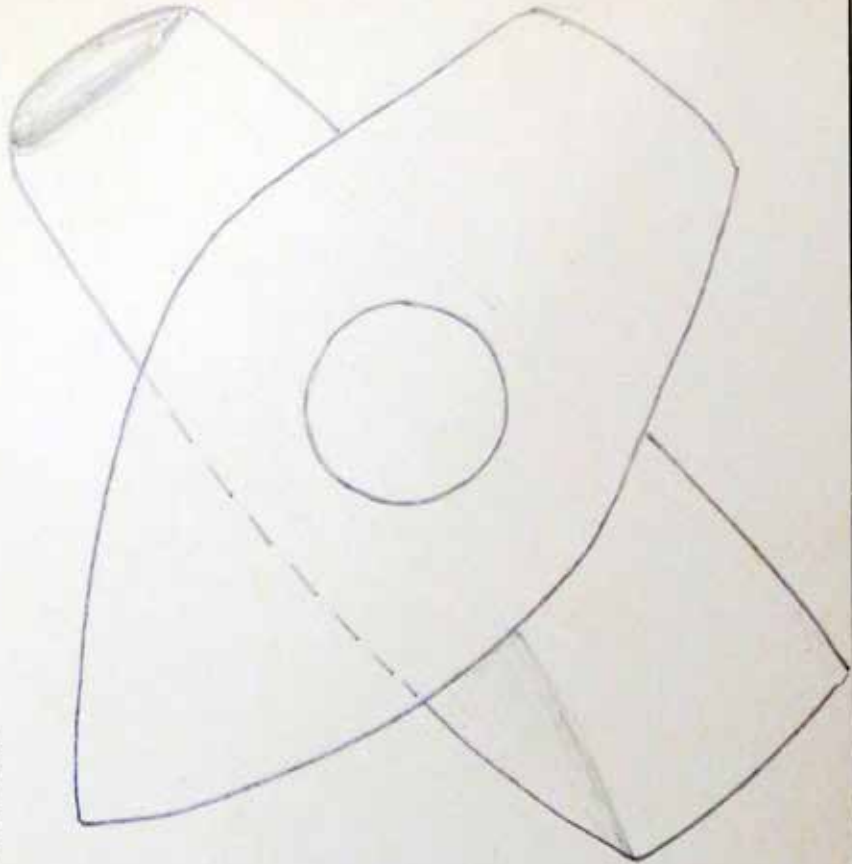
Karta nr 29.
 Teren powiatu etckiego.
 Topór kamienny

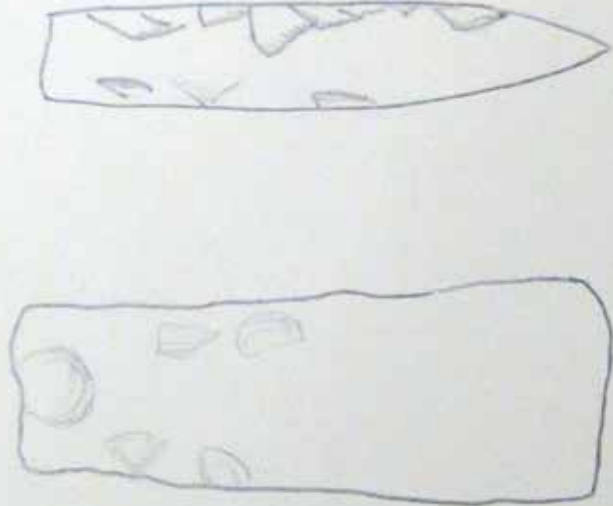
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Antikwariat G. Zolaczka Lötzen</i></p>	<p>Fundort: <i>Falkenberg</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>	
<p>Inventar-Nr. <i>V. 30</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 		
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Prüfung</i></p>			<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>Geht auf J. Leuzschner Haber</i></p>
<p>Fundumstände:</p>			<p>Bemerkung: <i>Der ob. Stein ist ein großes Stück ausgehauener. M. 31. Dr. Ad. Joduya</i></p>

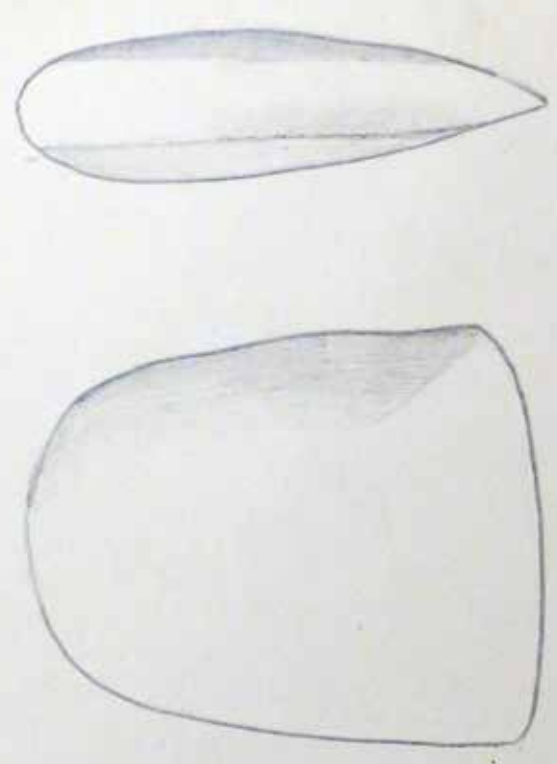
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistorische Gubkulturbund Löwen</i></p>	<p>Fundort: <i>Präipendung.</i></p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V. 31.</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Stein Präipendung mit Probenspitzenhülle Granit.</i></p> <p>Fundumstände: <i>Fingerring mit Stein Granitstück des Granit. Anorthit-Stein, Präipendung.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Stein aus dem Fundort Präipendung. Stein ist gelblich. Steine Anorthit-Stein ist Granit. M. 39. In der Naturhistorischen Gubkulturbund.</i></p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>Gefunden bei J. Granit. von Prof. Dr. Gubkulturbund, Löwen</i></p>	

Karta nr 31.
 Jezioroko. Topór kamienny

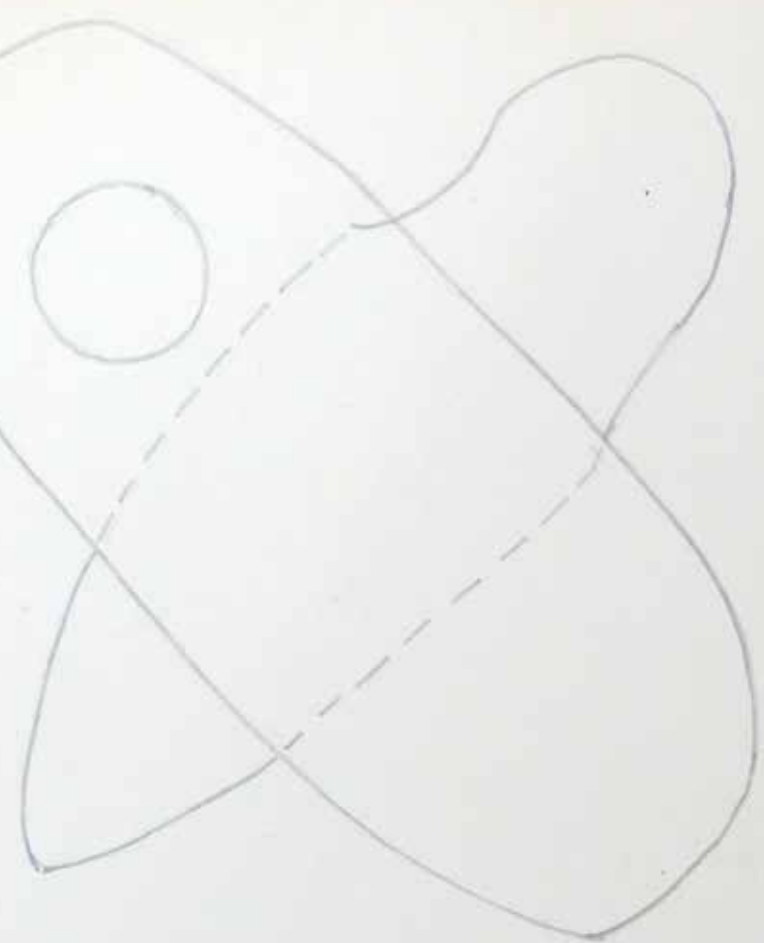
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistorisch Gutsaufschuß Lotzen</i></p>	<p>Fundort: <i>Neu-Rudowken Fr. Trubbing</i></p>	<p>Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V. 32</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Stein Trümpel (Kroni?)</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Fingerring</i></p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>April v. J. Eigent. d. Herren Hans Birkbecke stieg in Kilmünster (bei T. von Gessner) Chagall 1922.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Am 2. April sind große Trümpel abgehoben worden, die mit einem Stein Trümpel aufgefunden.</i></p>	

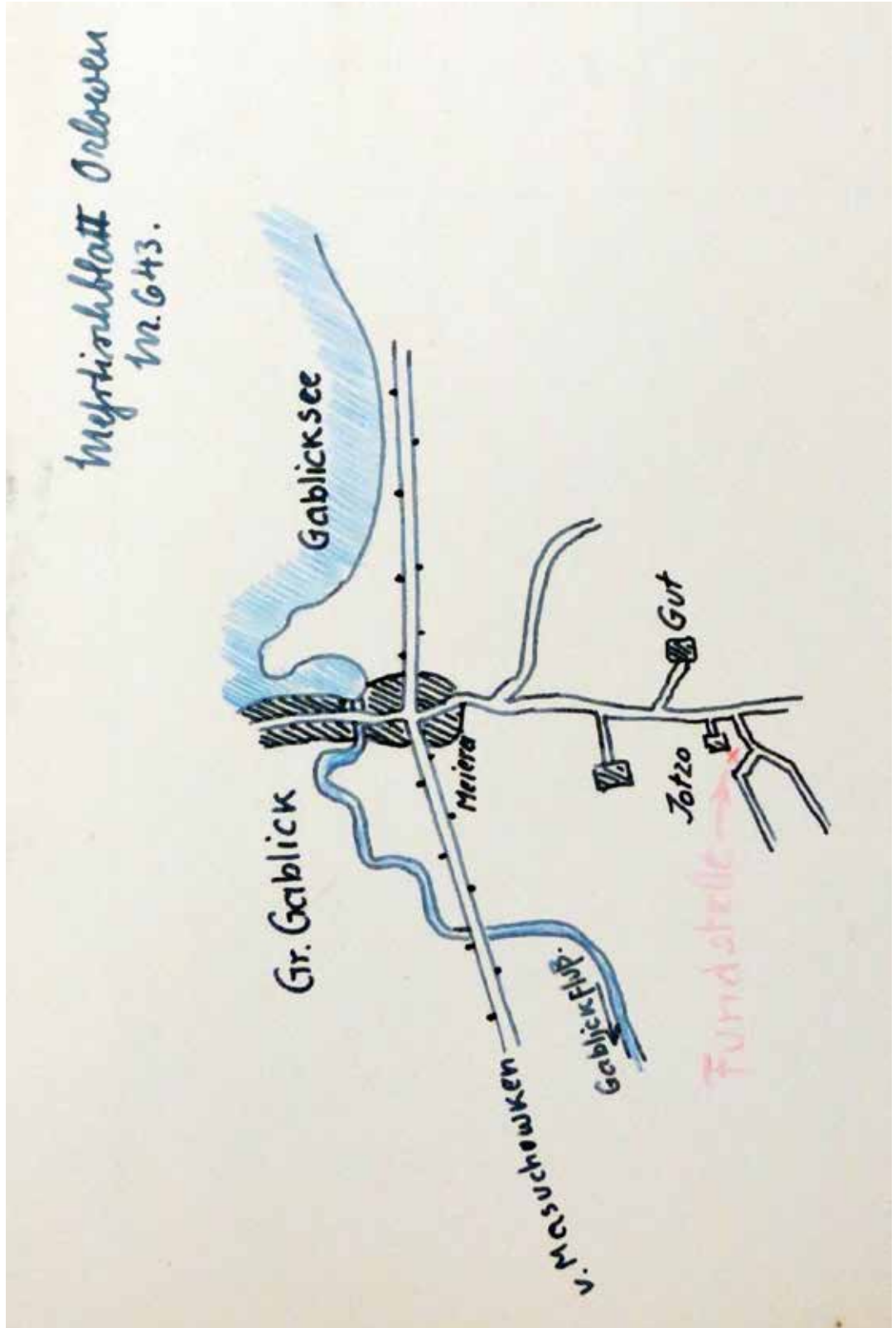
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>(Museum des Landes, Leipzig)</i> <i>Archiv des Jubelfests, Leipzig.</i></p>	<p>Fundort: <i>Altenstein</i></p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V 33</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Brinngel mit Doppelbohrer</i></p>	<p>Bemerkung:</p>
<p>Fundumstände:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>Lieferung an die Fabrikant Jubelfest, Leipzig</i></p>	

<p>Museum (bezw. Besitzer): Landständische Gesellschaft Lützen</p> <p>Inventar-Nr. 734.</p>	<p>Fundort: Weisowken</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Gegenstand und Stoff: Kleines Feil aus gelbem Stein</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Fundumstände: Gefunden bei der Aeb.- Baggerung eines Feils</p>	<p>Bemerkung: Feil geschliffen mit geringen Nylagenarbeiten. M. H. Dr. O. A. S. S. S. S.</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: Geschenk v. Frau Anna Sont Kruppenstein 24. VII. 1928.</p>		

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistorisch Museum Löwen</i></p>	<p>Fundort: <i>Salpa / M. Löwen</i></p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V.35</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Stein (was ist?)</i></p> <p>Fundumstände: <i>Fingerring</i></p>	<p>Bemerkung:</p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>2</i></p>	

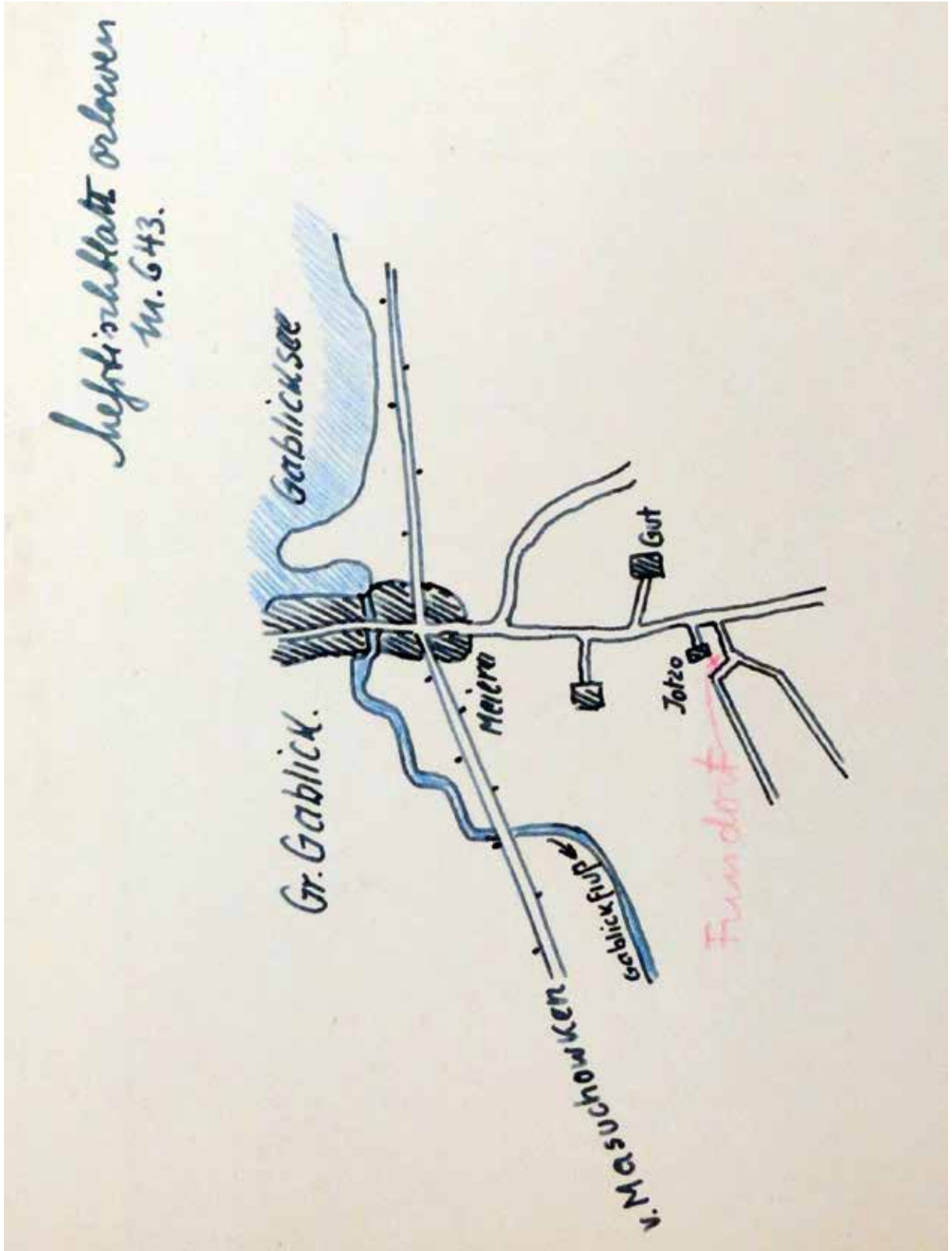
Karta nr 35.
 Prażmowo. Siekiera
 kamienna

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>historisch-jahrbuch Lötzen</i></p>	<p>Fundort: <i>Fr. Gabriel.</i></p>	<p>53 a (Museum) Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>2736.</i></p>	<p>Zeichnung: <i>(Photo. f. Fundortskizze)</i></p>	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Ringförmig mit grün. Lila Magnesium</i></p> <p>Fundumstände: <i>Fingerring aus Eisen des Trainers gelegten Zeit von G. Gabriel auf dem Fest nach der Kapitulation <i>1945</i> Fr. Gabriel. etwa 150m v. <i>1945</i> aufgefunden.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Ringförmig, grünlich M. 53 im Archiv des Museums</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>29. IX. 33. Geschenk v. Fr. Gabriel Fritz, Fr. Gabriel.</i></p>		

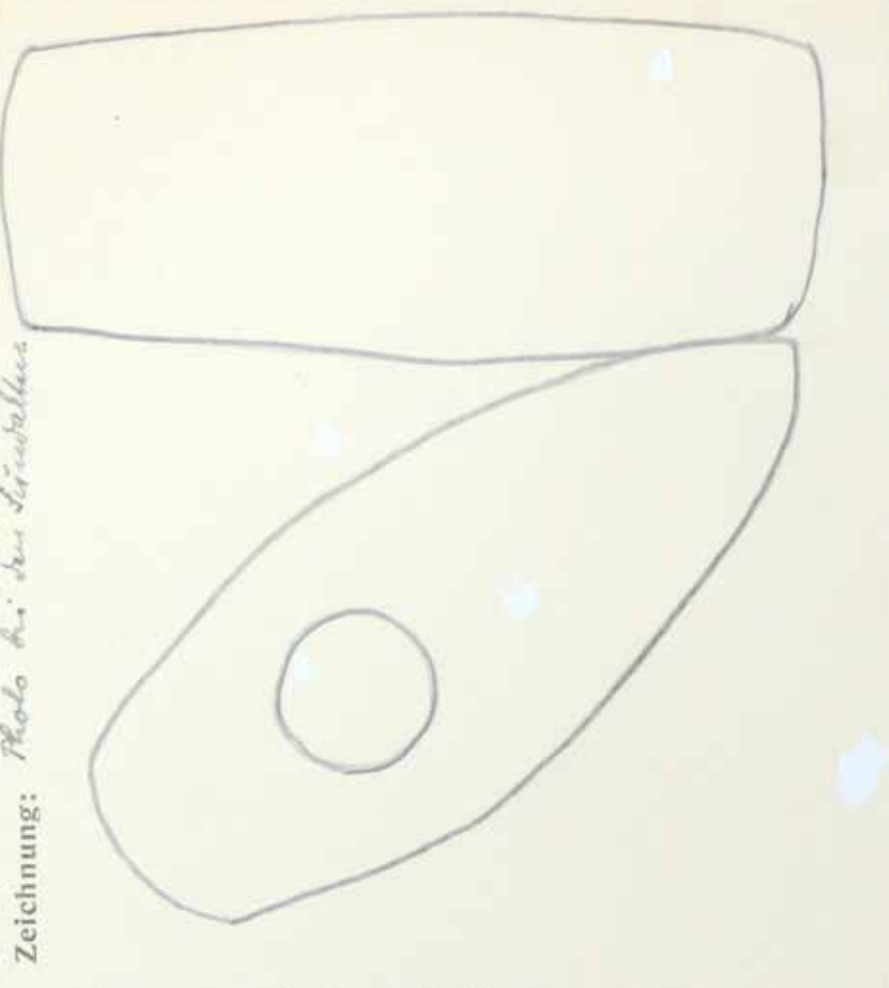

Szkic sytuacyjny do karty nr 36

<p>Museum (bezw. Besitzer): Archäologische Fundgrube Lützen</p>	<p>Fundort: Gr. Gablitz in Lützen</p>	<p>536 (M. 10)</p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. 237.</p>	<p>Zeichnung: Photo f. Sitznahme</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: Ringstein (Stein)</p>		
<p>Fundumstände: Ringstein aus Stein, sehr schön Jogo-Kyock aus Eisen- steinen, gelber Stein 150m Personen Größe sehr schön aus Stein.</p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung: Am 19.11.1933 erwarb man Jogo, Gr. Gablitz.</p>	<p>Bemerkung: Dieser Ringstein ist ein M. 536. in Lützen</p>	

Szkic sytuacyjny do karty nr 37

<p>Museum (bezw. Besitzer): Laternenwache Gorkowpark Lözen</p>	<p>Fundort: Kraglinen n. Lözen</p>	<p>30 (1933) Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. 2538</p>	<p>Zeichnung: Photo bei den Lözenarbeiten</p>	
<p>Gegenstand und Stoff: Steinart. n. Hornstein</p>		
<p>Fundumstände: Von Frau Zschunke Wille, Kraglinen beim Lö- sen am 25. August 1933 erhalten als Geschenk aus der Kraglinen Höhle, 100m nördl. der Straße Kraglinen. Kraglinen, Richtung Höhle.</p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung: 29.11.1933. n. Frau Zschunke Wille, Kraglinen Geschenk.</p>	<p>Bemerkung: Gut geformt, aus der Höhle Kraglinen Höhle. 1/30 im Archiv Lützen</p>	

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistor. Museum Wien</i></p>	<p>Fundort: <i>Pierkunowo</i> <i>h. Miesowicki h. Kuchel, 1898.</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>739.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>'Kupferamphore'</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Es waren noch einige andere Kupfergefäße vgl. Galde 2.54</i></p>	<p>Bemerkung: <i>gl. Galde, Kupfergefäße des Galde 2.54 Nr. 59 im Bild 2.54</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		

Karta nr 39.
 Pierkunowo. Naczynie
 ceramiczne (amfora)
 kultury amfor kulistych

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Museum des Stadtarchivs Lötzen</i></p>	<p>Fundort: <i>?</i></p>	<p>Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>740</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Waffenstück.</i></p>	<p>Fundumstände:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	<p>Bemerkung: <i>Die Zeichnung ist nur mit Notwendigkeit, die Zeichnung nur mit Notwendigkeit. Die Zeichnung ist nur mit Notwendigkeit.</i></p>	

Karta nr 40.
Miejscowość nieznana
(zidentyfikowana jako
Orłowo). Topór kamienny

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhist. Museum Löffler</i></p>	<p>Fundort: <i>Reichenow</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>7742</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Kronkette 109. Krönstein m. Kupf. 109.</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Fundumstände: <i>1922 im Topfberg Reichenow</i></p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1922. in Gausenmühlentorfen Kupfersteck, Großkühnen Löffler.</i></p>		

Karta nr 41.
Bogaczewo.
Naszyjnik z brązu

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistorisches Museum Lötzten</i></p>	<p>Fundort: <i>Kullabruichu</i></p>	<p>Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>742.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>zinnene Pfeilspitze</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Fundumstände: <i>Nelam kenne 180 - gefundene Grabung. D. H. v. Krichdorff 1916</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1916</i></p>	

Karta nr 42.
 Bogaczevo, most Kula.
 Żelazne umbo tarczy
 z grobu nr 180

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistorisch-Gesellschaft Löwen</i></p> <p>Inventar-Nr. <i>1743</i></p>	<p>Fundort: <i>H. Rindlach</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Ringerring v. Eisen</i></p>	<p>Zeichnung:</p> <div data-bbox="502 672 1013 1422" data-label="Image"> </div>	
<p>Fundumstände: <i>Gabeung. Hist. Nat. Mus. 1928 M. Kienast</i></p>	<p>Bemerkung: <i>die Bronzeringe geben die Fund- stelle an. 311-215 Springfeld</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928</i></p>	<p><i>1928</i></p>	

Karta nr 43.
Sterfawki Małe. Pierscienie
brązowe z grobów
105a, 153, 215, 311

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhist. Gräberstätte Lözen</i></p>	<p>Fundort: <i>Kl. Stürlack</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>1744</i></p>	<p>Zeichnung:</p>	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Bracelets v. Bronze</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Grabung Süd. Kel. Höhe 1928 vgl. Sündenbrink.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>die Bräuerwaren gehören der Grabstätte</i> <i>aus.</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928</i></p>	<p><i>114</i></p>	

<p>Museum (bzw. Besitzer): <i>Naturhistor. GutsMuthsches Lage</i></p>	<p>Fundort: <i>Re. Birkel</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V46</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>307 Krönung, Silber, Skandinavien (1000-1200)</i> <i>47 Bronzefingerring</i> <i>105 & 25 Eisenanfang</i></p> <p>Fundumstände: <i>Grabung Birkel Bad Lager 1928</i> <i>100. Löschhöhe</i> <i>Graben 307, 47, 78, 29, 105, 125</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928</i></p>	<p><i>104</i></p>	

Karta nr 45.
Sterławki Małe. Ozdoby
i moneta z grobów 29,
47, 78, 105, 125, 307

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Nachkrieglich Grabhülfen Lötzen</i></p> <p>Inventar-Nr. <i>U47</i></p> <p>Gegenstand und Stoff: <i>Feingolden 22 Stücken (364) in Bronze</i></p> <p>Fundumstände: <i>Grabung Ost. Ost. Sept. 1928 vgl. Eisenbüchse</i></p>	<p>Fundort: <i>Lötzen</i></p> <p>Zeichnung:</p> <div data-bbox="526 649 1045 1400" data-label="Image"> </div>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Bemerkung: <i>die Bronzenen golden die Grabhülfen an. Alle in Eisen eingiebt.</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928</i></p>	

Karta nr 46.
Sterławki Małe.
Szczypczyki żelazne
i brązowe z grobów 15,
146, 325, 364, 426

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhist. GutsMuthsches Lager</i></p>	<p>Fundort: <i>Kl. Stürlach</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>U48</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>443 Bronze - Stützproppstücke 364 Silber - Kollensproppstücke</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Grabung Biers. Bad Leye 1928 npt. Fürnkühnig Grab 443 → 364</i></p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	

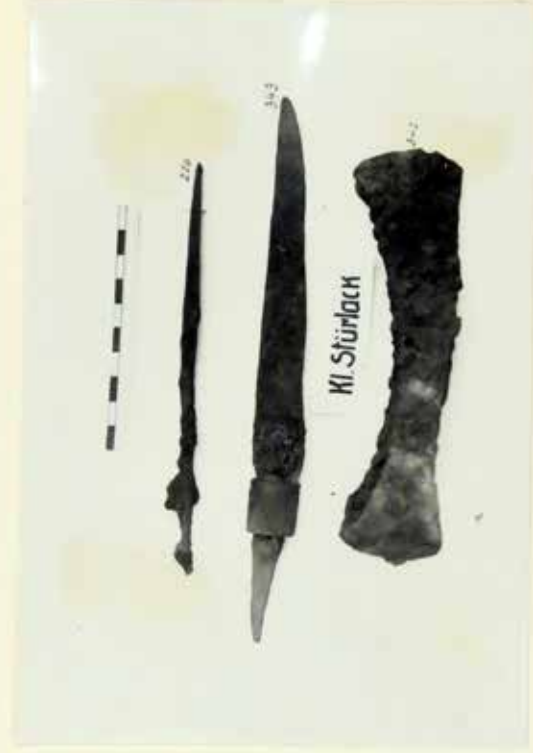
Karta nr 47.
Sterflawki Maie. Zapinki:
brązowa z grobu
443 lub 493 i srebrna
z grobu 346 lub 364

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Museum Lötzen, Grabung Lötzen</i></p>	<p>Fundort: <i>Kl. Stürlack</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>U49</i></p>	<p>Zeichnung:</p>	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Ausgrabungen aus Lötzen</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Grabung 1928 1928. Fundumstände. Gräber 236 341 342 350 393.</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928</i></p>	<p><i>44</i></p>	

Karta nr 48.
Sterławki Małe. Zapinki
brązowe z grobów 236,
341, 342, 350 i 393

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Museum Gumboldt</i></p>	<p>Fundort: <i>Ki. Pirin</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>150</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Knochen</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Fundumstände: <i>Grabung Mitterberg 1928 ex. Hinterkopf Grab 367.</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928.</i></p>	

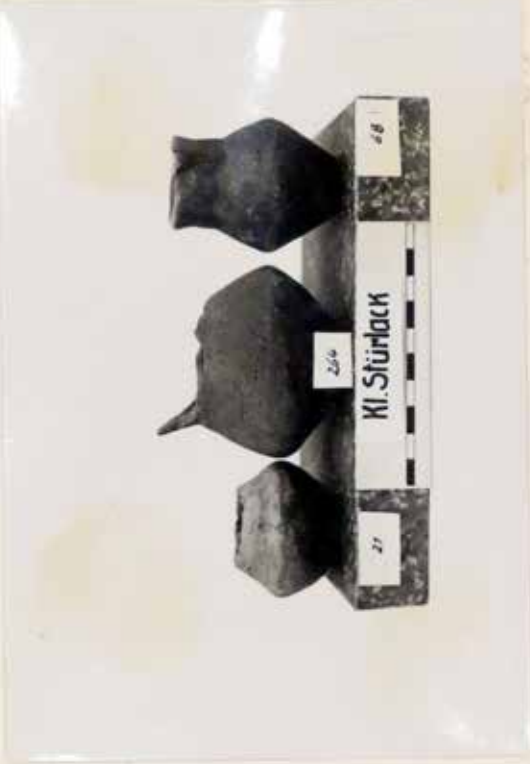
Karta nr 49.
Sterlawki Mate. Grzebleni
z poroza, z grobu 367

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturlaut. Gebirgsf. Lofen</i></p>	<p>Fundort: <i>bei Püschlach</i></p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V 51.</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>226 Pfennig 343 Kupfer m. Zinnleg. } v. 342 Eisen</i></p>	
<p>Fundumstände: <i>Grabung Diet. Red. Hege 1928 vgl. Fundk. v. Grabn 226, 342 u. 343.</i></p>	<p>Bemerkung:</p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928.</i></p>	<p><i>114</i></p>

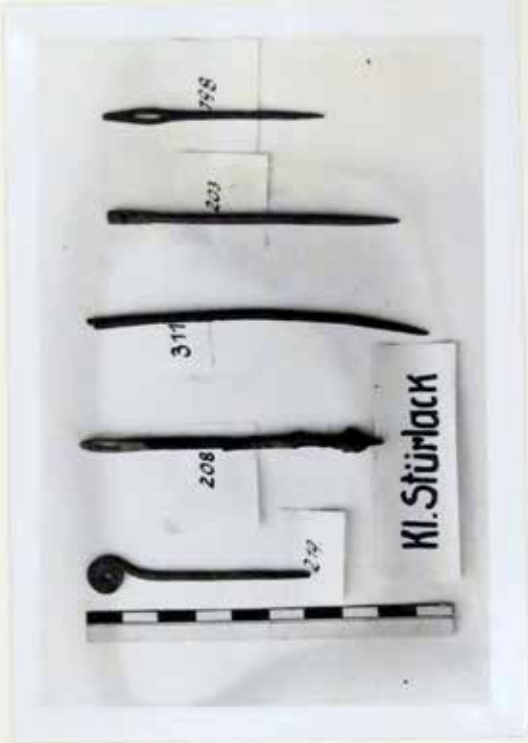
Karta nr 50.
 Sterławki Małe. Szydło,
 nóż i toporek żelazny
 z grobów 226, 342 i 343

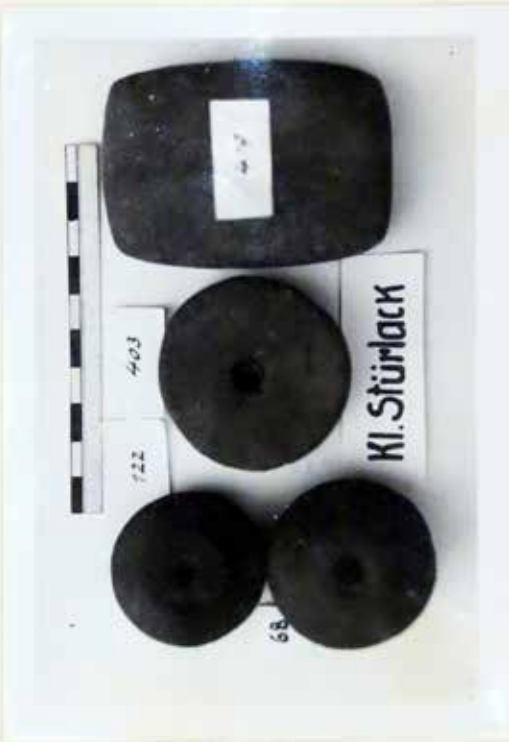
<p>Museum (bezw. Besitzer): Nahdäwische Grabhügel Löwen</p>	<p>Fundort: <i>de. Sirlack</i></p>	<p>Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>U52.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>zifron Käge</i> <i>von Schmiedehammerwerk</i></p> <p>Fundumstände: <i>Grabung Müst. Rad. Lepp</i> <i>1928</i> <i>vgl. Fundbericht</i> <i>Grab 308</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928.</i></p>	<p><i>4</i></p>	

Karta nr 51.
Sterlawki Mate. Koser
żelazny z grobu 308

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Nachlässt Gutshausfall Lötzen</i></p>	<p>Fundort: <i>bei Türlock</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>U 53</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Leigtöpfe o. d. d. d.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>die drei Gefäße waren gelben bis graubraun</i></p>	
<p>Fundumstände: <i>Grabung Müst. Rod. Lötze 1920 vgl. Fundverh. 1920</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1921.</i></p>	

Karta nr 52.
Sterlówki Małe.
Miniaturowe naczynia
– przystawki z grobów
21, 68 i 264

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Archäol. Grubengruppe Löfner</i></p>	<p>Fundort: <i>kl. Stürlack bei Löfner</i></p>	<p>Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>U 54.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>5 St. eiserne Nagel.</i> <i>208, 311 u. 298, die anderen von Bronze</i></p> <p>Fundumstände: <i>Grabung. Prof. Ral Leye 1928.</i> <i>191. Stürlack</i></p>	<p>Bemerkung: <i>die Nummerierung geben die Grabung bei Stürlack.</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928.</i></p>	<p>Karta nr 53. Sterławki Małe. Szpila brązowa i igły żelazne z grobów 198, 203, 208, 219 i 311</p>	

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Museum für Geschichte Lützen</i></p>	<p>Fundort: <i>W. Kistack</i></p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V 55</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Steinwerkzeuge, 3 o. 4 in 1919 (419)</i></p>	
<p>Fundumstände: <i>Grabung mit Radwege 1918 vgl. S. 100</i></p>	<p>Bemerkung: <i>bei Ausgrabung Gräber aus</i></p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1918</i></p>	<p>Karta nr 54. Sterlówki Małe. Prześliki gliniane i krzesak kwarcytowy z grobów 68, 122, 403 i 419</p>

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Museum: Gubinska Löwen</i></p>	<p>Fundort: <i>de Hünslach</i></p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>U57.</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Hirnpföhler aus Bronze</i></p>	<p>Bemerkung: <i>bei Bestimmung spielen die Grabfunde an.</i></p>
<p>Fundumstände: <i>Grabung mit Ras Leys 1928 sp. S. F. M. W. H. H.</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928.</i></p>

Karta nr 55.
 Sterlawki Mate. Zapinki
 brązowe z grobów 79 i 115

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Nachlässig: Gedenkstätte Löfens</i></p>	<p>Fundort: <i>Kl. Stümlack</i></p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>U 58</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Bronze n. Bronze</i></p>	<p>Bemerkung: <i>bei Ausgrabung plus bei Gedenkstätte -aus.</i></p>
<p>Fundumstände: <i>Grabung Müst. bei Leye 1928 -M. Stümlack.</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928.</i></p>

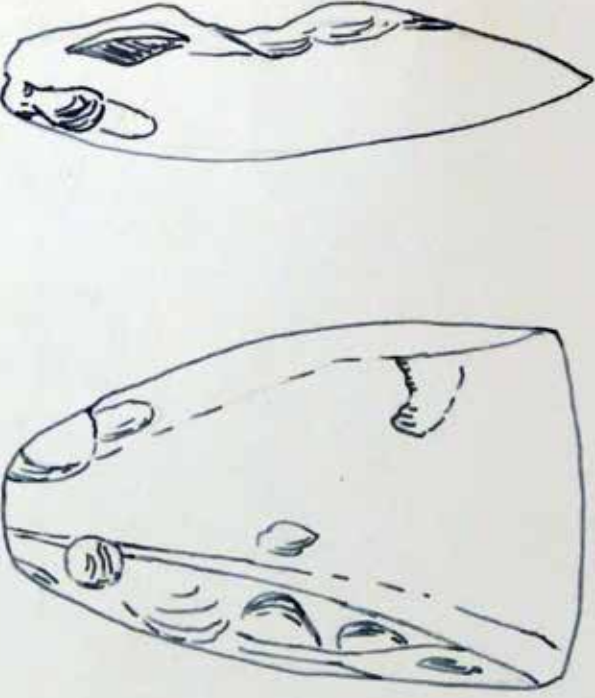
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Schulmuseum Grotzschall Götzen</i></p>	<p>Fundort: <i>H. Stürlack</i></p> <p>Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V59.</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Gürtelgeschloß in Eisen 291, 342 u. Bronze</i></p>	
<p>Fundumstände: <i>Grabung. Rüst. Red. beye 1928 194. Eisenbrücke.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>die Eisenbrücke - siehe die Grabung - von.</i></p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928.</i></p>	<p>Karta nr 57. Sterlawki Male. Okucie końca pasa z grobu 78 oraz sprzączki do pasa z grobów 80, 325, 342 i 397</p>

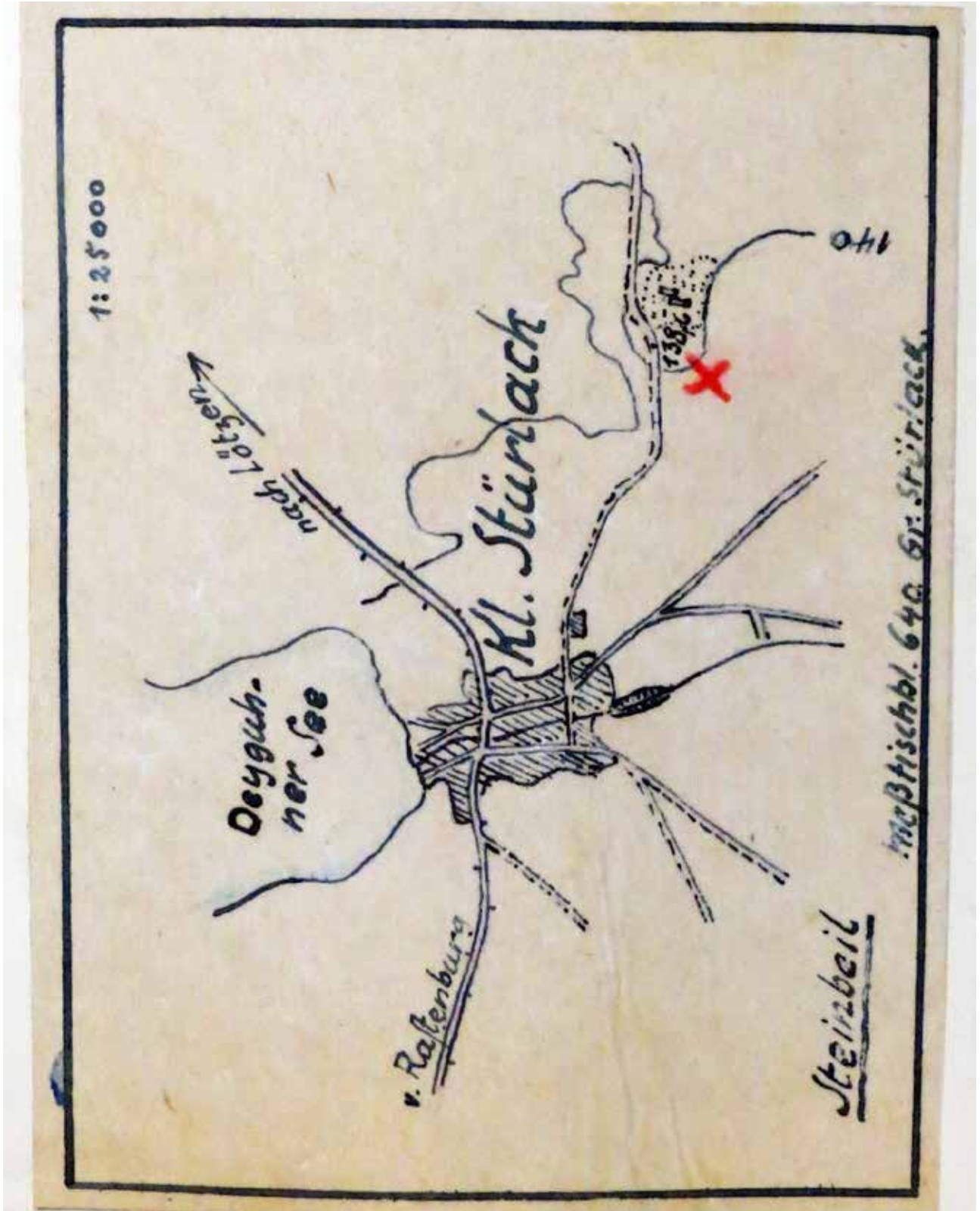
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Nachrichtliche Grabung Lötzen</i></p>	<p>Fundort: <i>Re. Prirland</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V60.</i></p>	<p>Zeichnung:</p>	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Spinn- u. Kranzspinn 424</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Grabung Prir. bei Lötze 1928 100. Stürlack</i></p>	<p>Bemerkung: <i>bei Ausgrabung - aus</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1928</i></p>	<p><i>160</i></p>	

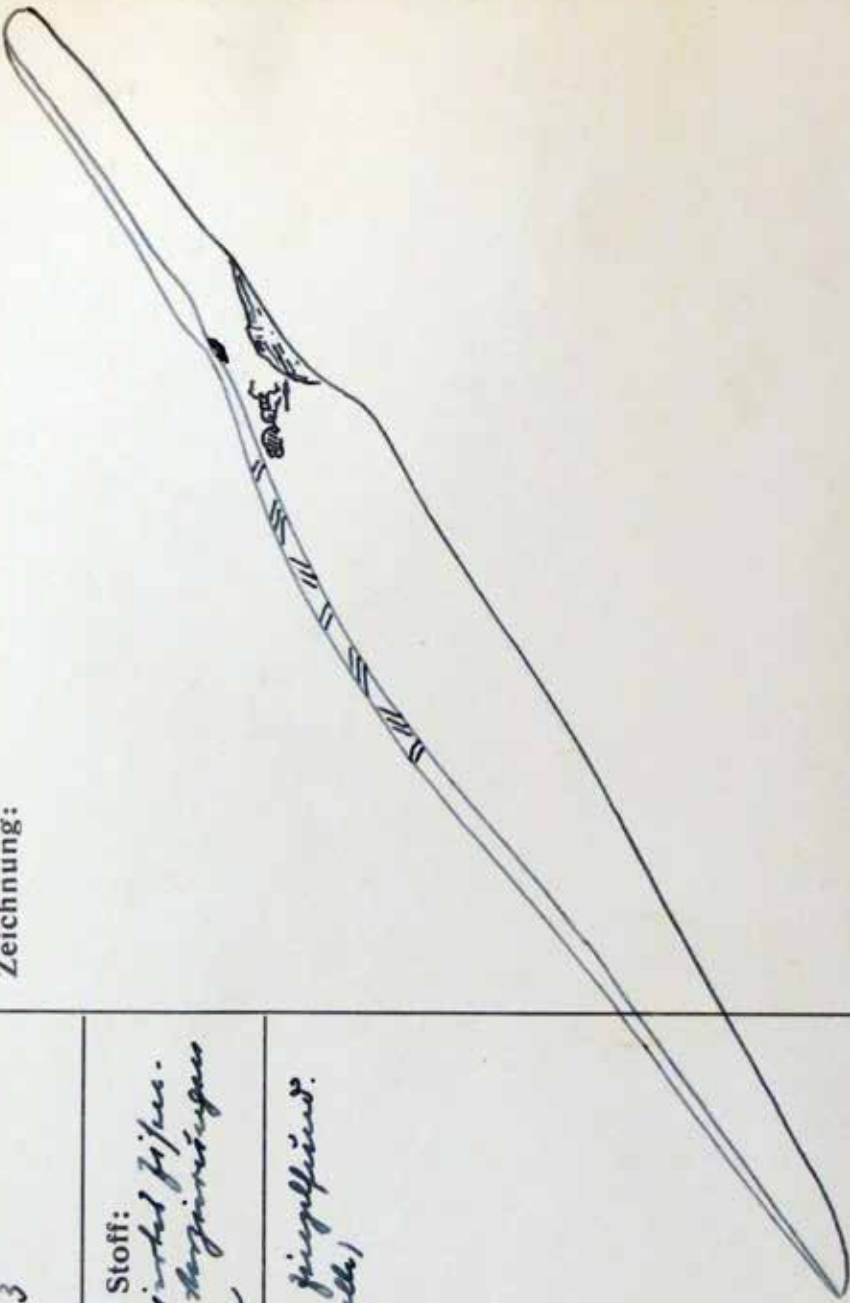
Karta nr 58.
Sterławki Małe.
Ostrogi: żelazna
z grobu 424 i brązowa
z grobu nr 160

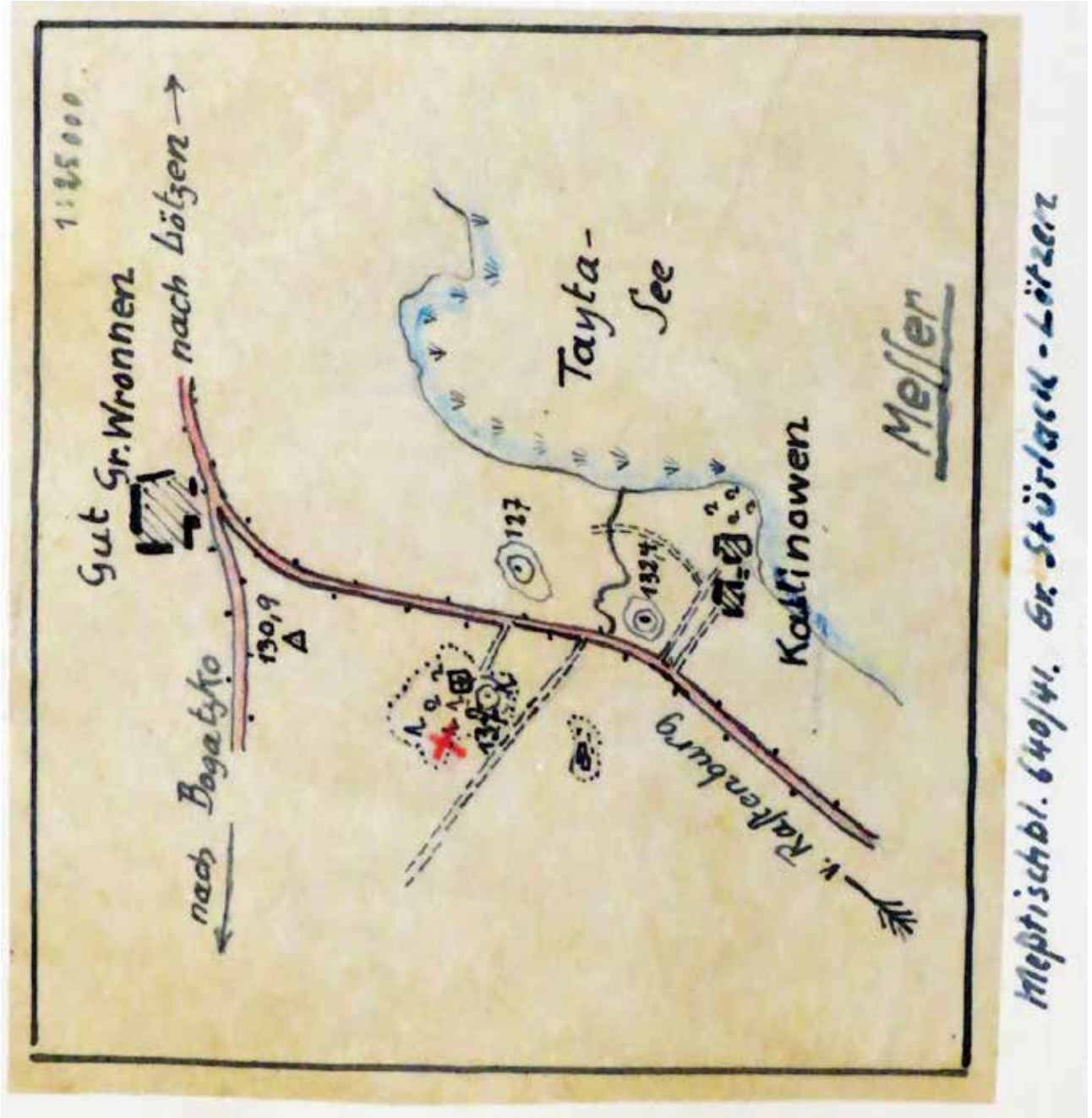
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistor. Museum Lofen.</i></p> <p>Inventar-Nr. <i>U 61.</i></p>	<p>Fundort: <i>Süsten / Kr. Augsburg</i></p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>3 Stücke v. Bronze wie folgt: 1 Spille (Königsbrunnenspille) 2 kleine Kupfeln.</i></p>	<p>Zeichnung: <i>die Ausgrabung des antiken Königsfelds.</i></p>
<p>Fundumstände: <i>Gräberfeld im südlichen Gebiet von Süsten</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	<p>Bemerkung: <i>die Ausgrabung des antiken Königsfelds wurde von einem Grabfeld im Königsfeld von Lofen Kr. Augsburg.</i></p>

Karta nr 59.
Żywki i Jasieniec. Zapinki,
sprzączka do pasa oraz
naczynie miniaturowe
z badań wykopaliskowych

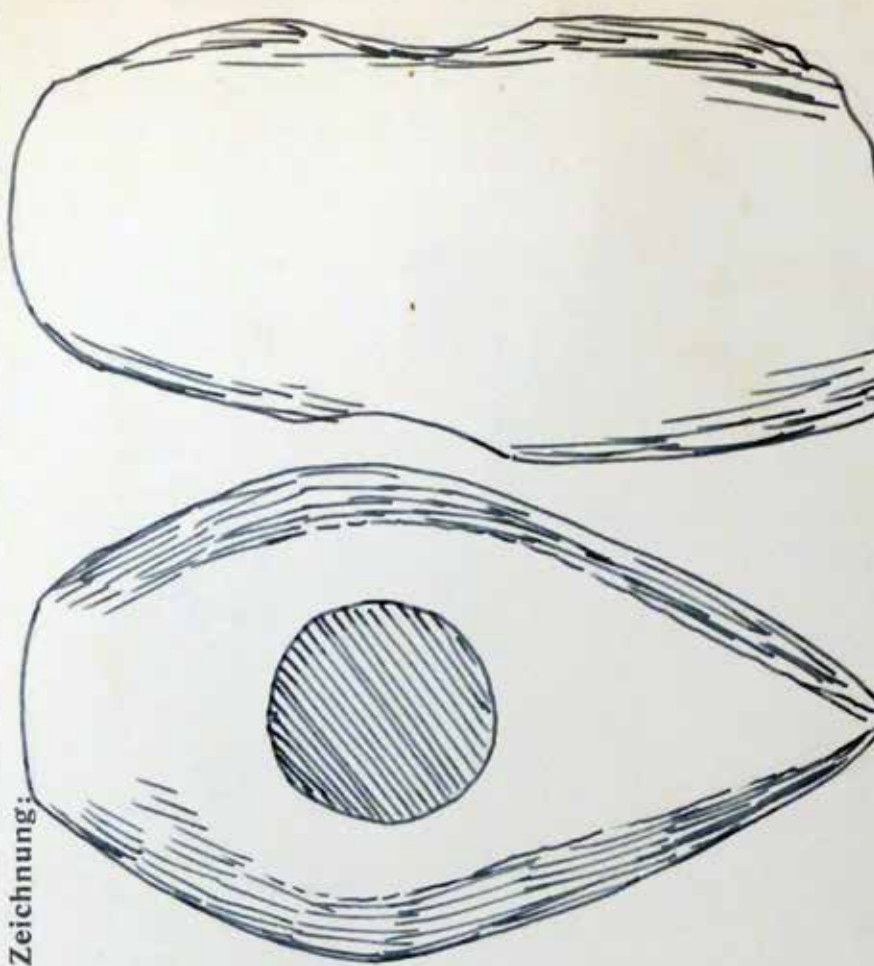
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Sakowiczowski, Kraków, ul. Słowackiego 10, Łódź</i></p>	<p>Fundort: <i>M. Kurlack, Str. Łódź</i></p>	<p>²⁰ <u>Fundortskizze</u> <u>umseitig</u></p>
<p>Inventar-Nr. <i>162</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Przedmiot z kamienia wapieniastej gipsu.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>nie jest kłopotliwy - z niego można wyrobić. Złoty jest szlachetny.</i> <i>W. 20 1. 1904. M. Kurlack</i></p>	
<p>Fundumstände: <i>Ziemięć.</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>5. Feb. 1904. Łódź, ul. Słowackiego 10, Łódź</i> <i>Kurlack, M. Kurlack</i></p>	

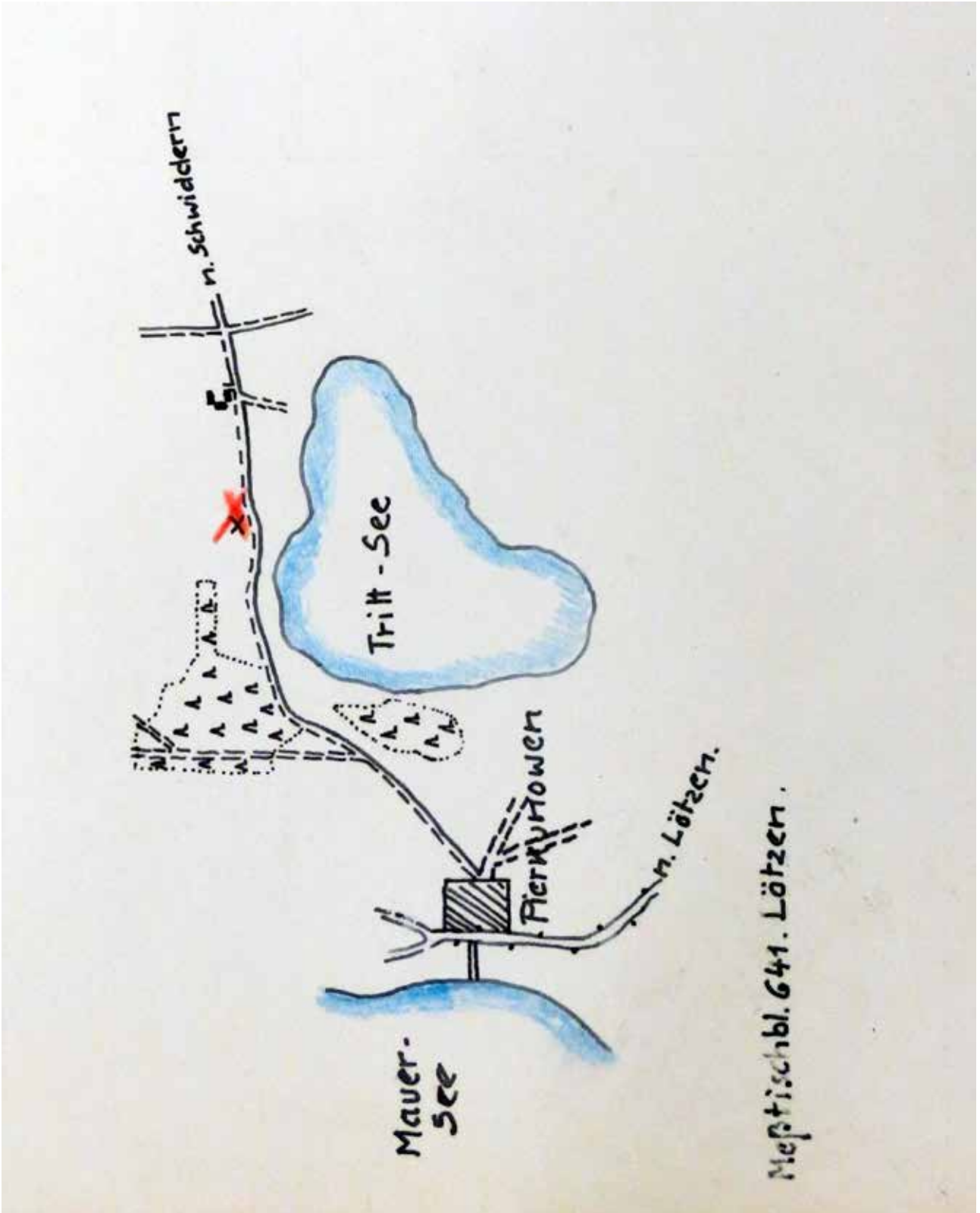

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Antikensammlung GutsMuthsches Löwen</i></p>	<p>Fundort: <i>Gr. Traunsee Kr. Löwen</i></p>	<p>Fundortsskizze <u>umseitig</u></p>
<p>Inventar-Nr. <i>163</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Steinzeitliches Messer mit Verzierung des Rücken</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>jungsteinz. (vom Grabfeld)</i></p>		
<p>Bemerkung: <i>Reithaus aus Spöckgraben.</i></p> <p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>5. Febr 1934. GutsMuthsches Löwen. Steinzeitl. Messer.</i></p>		

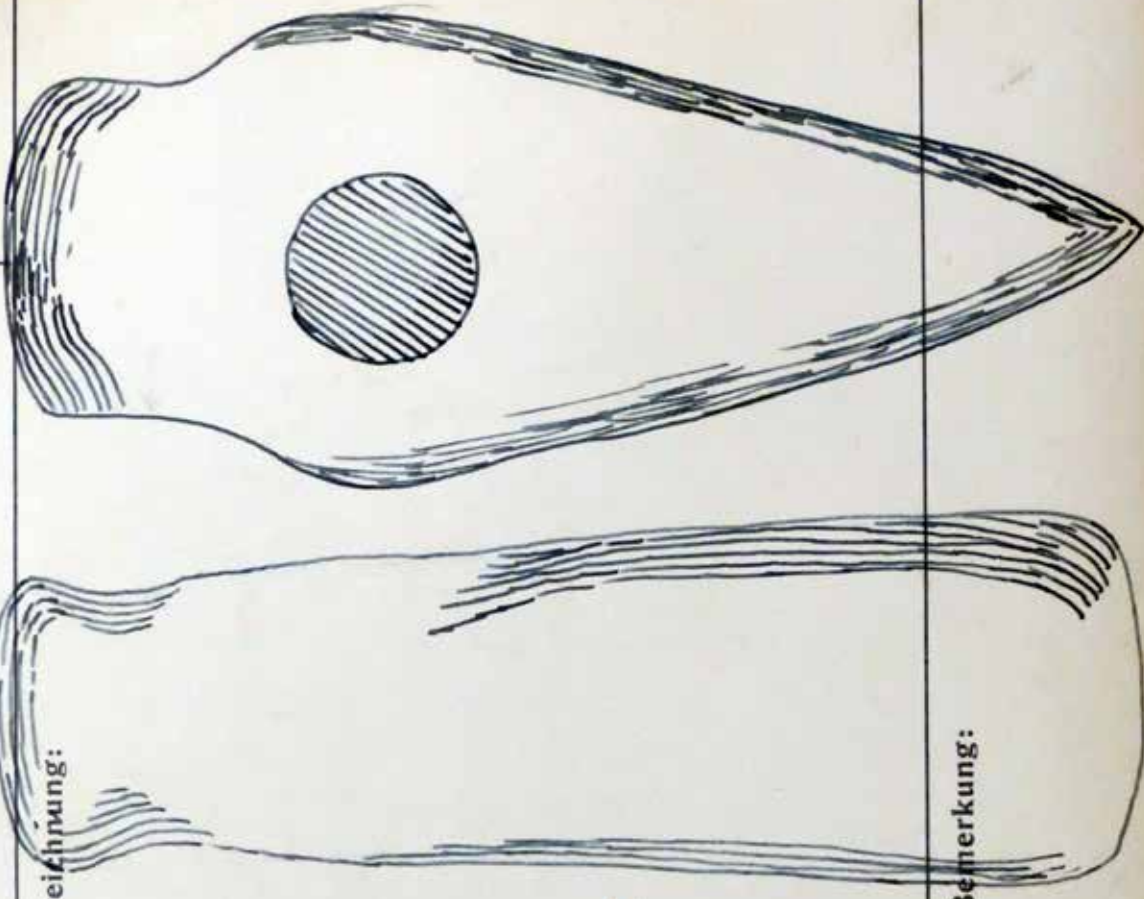

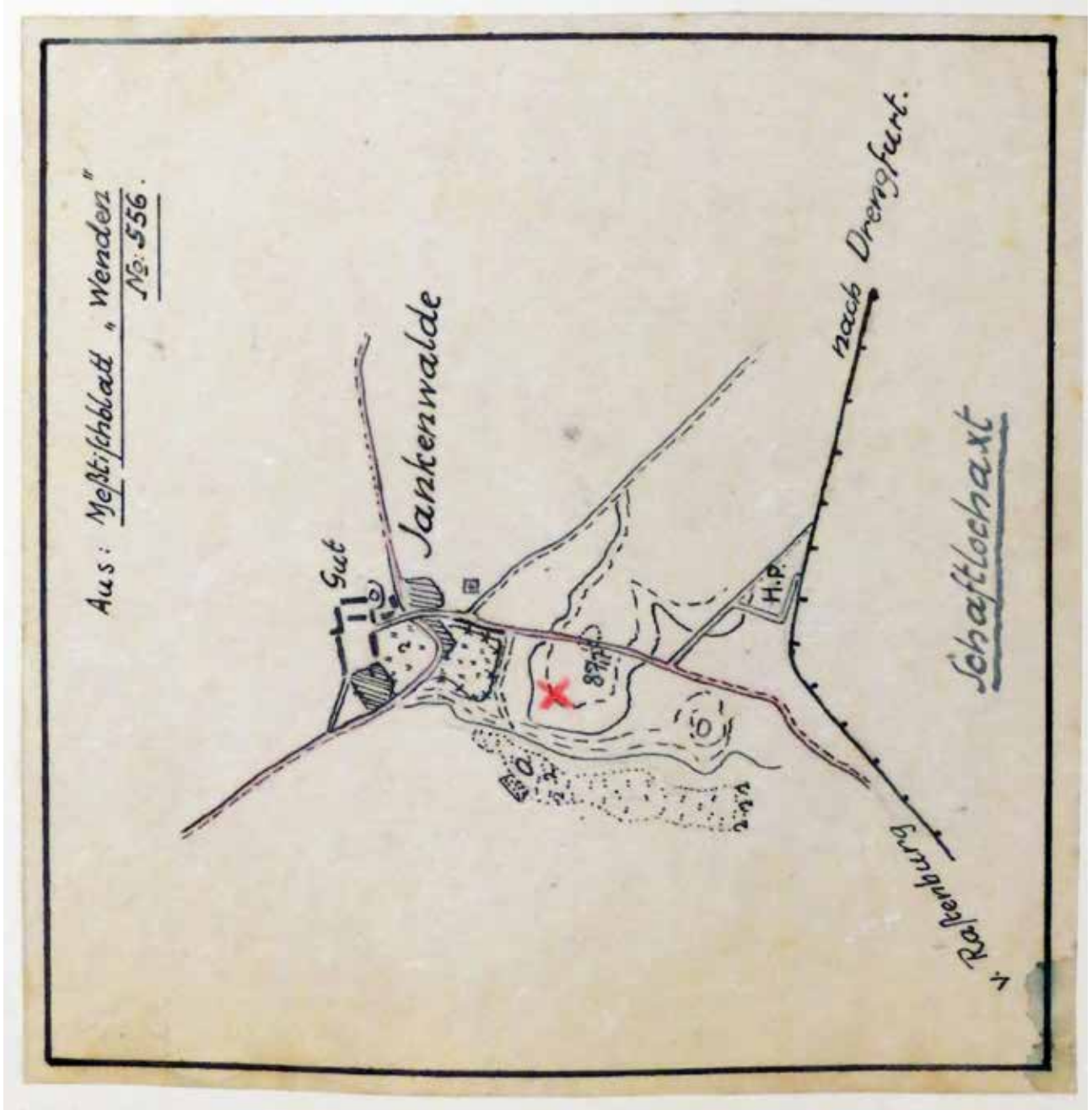
Szkic sytuacyjny do karty nr 61

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistorisch. Institut Lützen</i></p> <p>Inventar-Nr. <i>1664</i></p>	<p>Fundort: <i>Pierkunowo Kr. Łyżen</i></p>	<p>⁴⁰ Fundortskizze umseitig</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Pinax mit grobem Maltel. grau-graun.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Fundumstände: <i>Findstein.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Findstein aber stark korrodiert, befindet sich im 40 d. Ort bei Lützen.</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>5. Feb. 1934. Institut d. Fern- lehre Kempten, Pierkunowo.</i></p>		

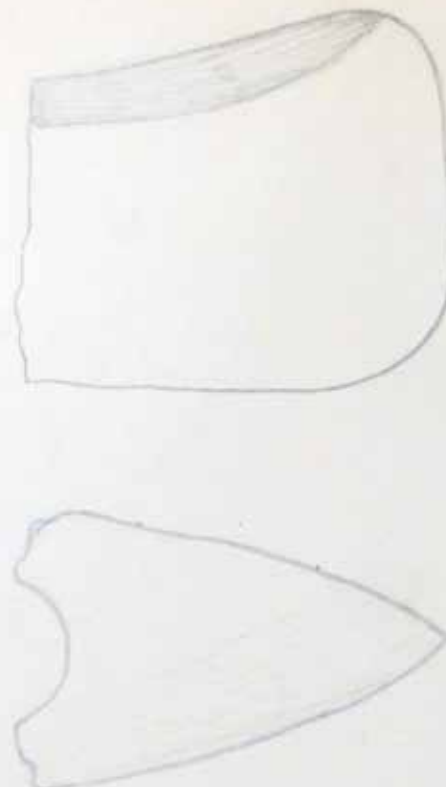

Neftischbl. 641. Lötzen.

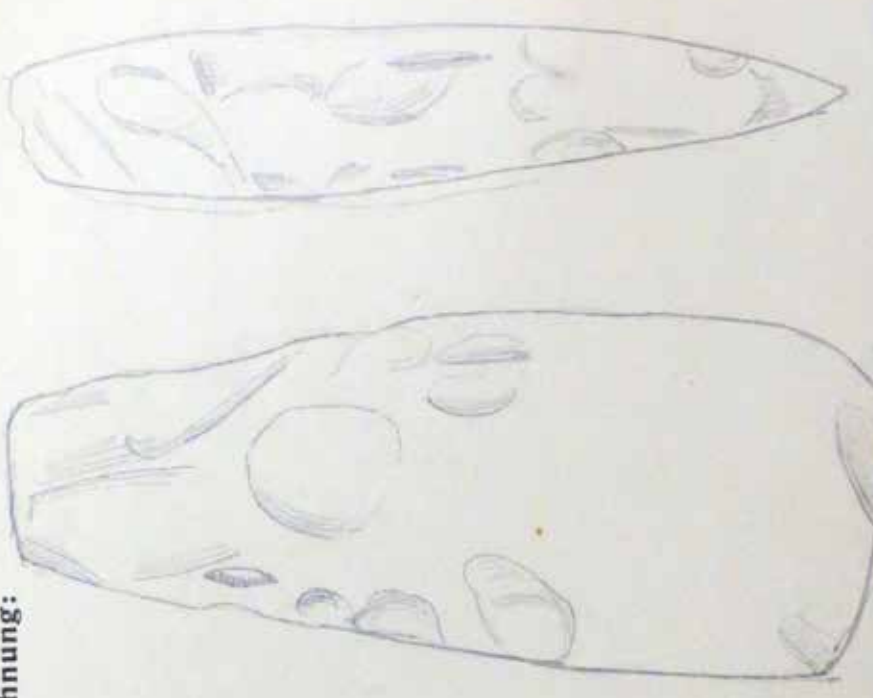
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Museum für Geschichte Lözen</i></p>	<p>Inventar-Nr. <i>165</i></p>	<p>Gegenstand und Stoff: <i>Ringel mit Stein aus Stein, in einem mit Kupfer, in einem als ein Stein.</i></p>	<p>Fundumstände: <i>gefunden.</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>5. Feb. 1934. Übergabe des Herrn Lauspercht, 14. März 1934</i></p>
<p>Fundort: <i>Sammelvork W. Rostenburg</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 			<p>Bemerkung:</p>
		<p>Fundortsskizze <u>umseitig</u></p>		

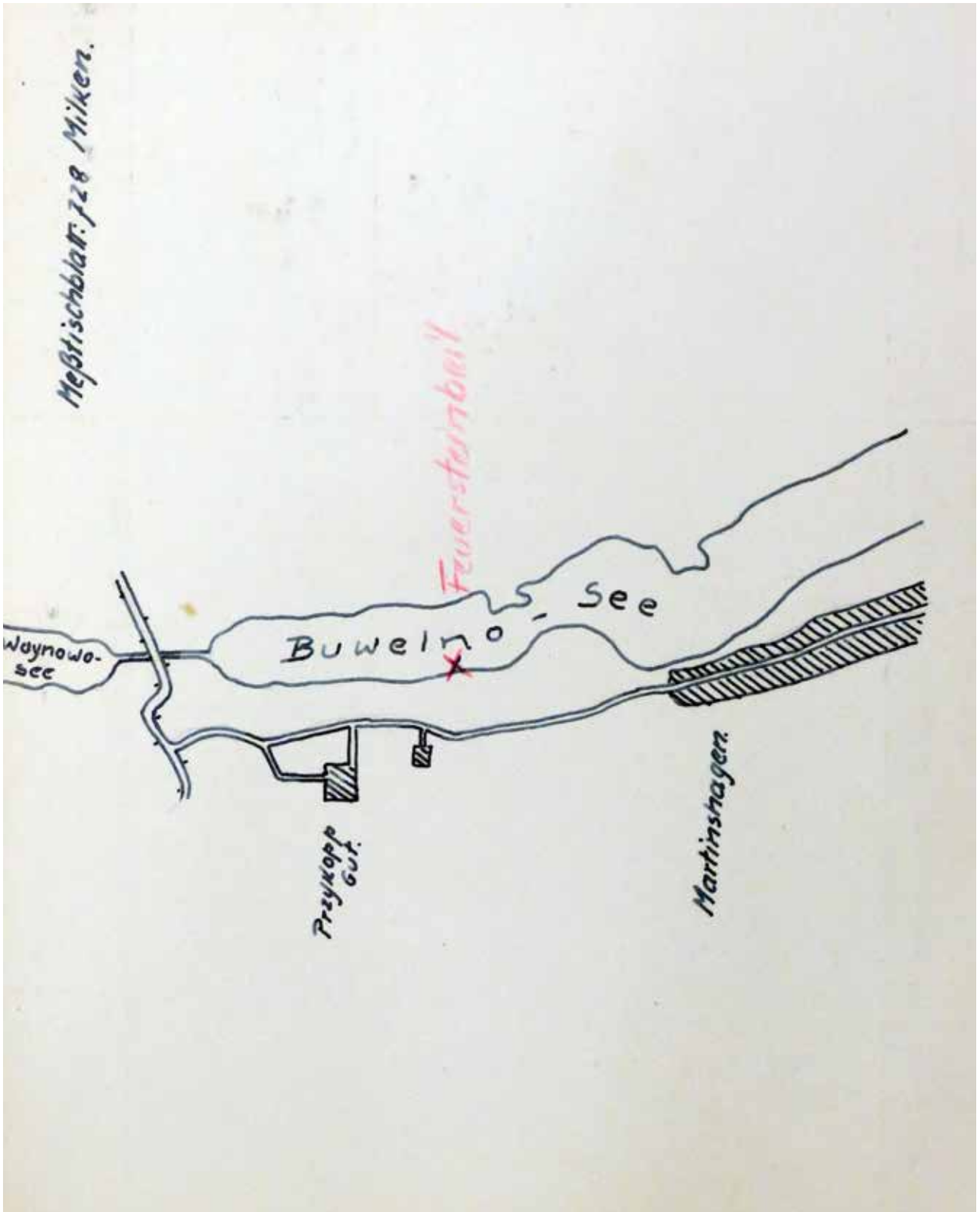

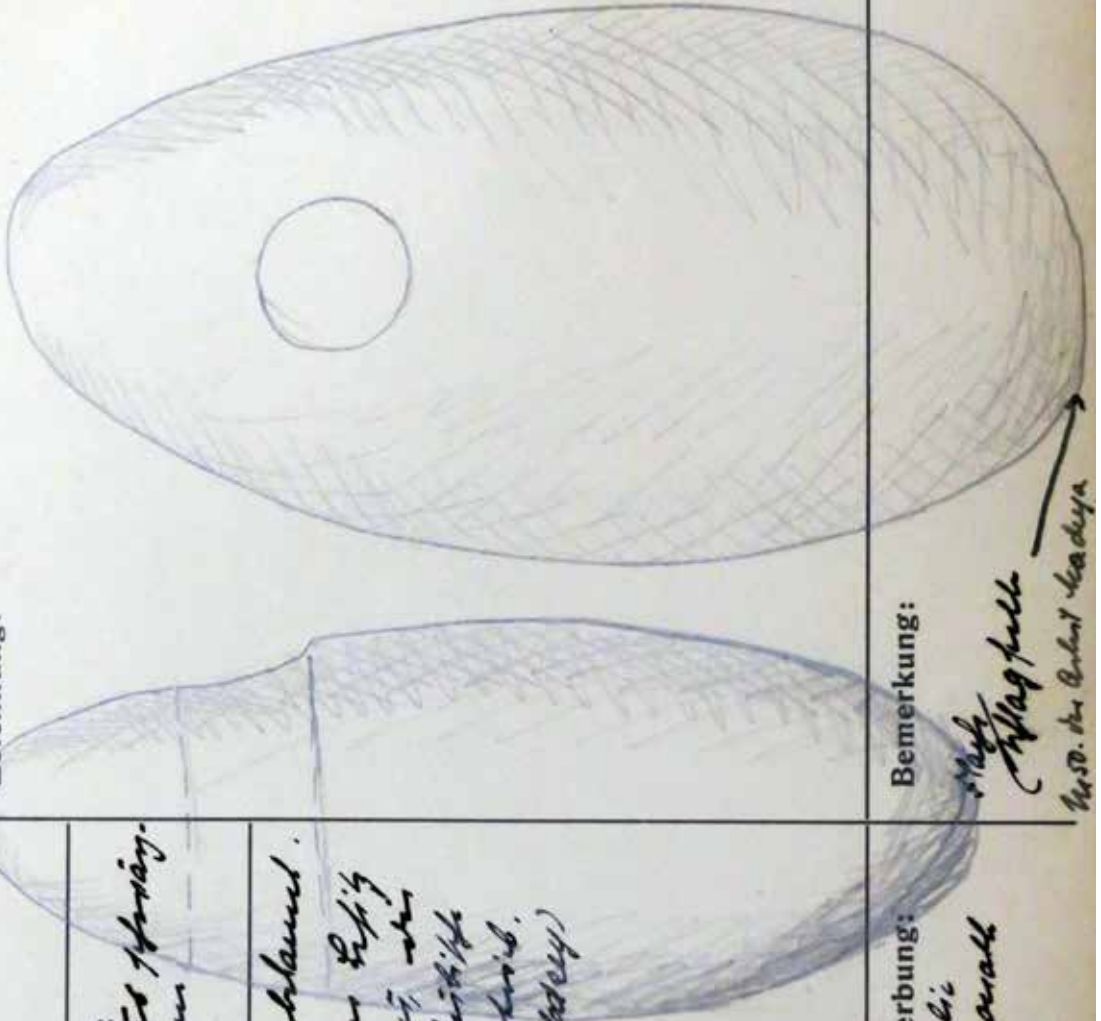
Szkic sytuacyjny
do karty nr 63

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Städtisches Gewerbemuseum / Lözen</i></p>	<p>Fundort: <i>Schwiden, b. Lözen</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>166.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Brüffel aus einem Stein. graugrün Gestein</i></p>	<p>Fundumstände: <i>Fingerring</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>Erwerb v. J. Stefan Rothel 1924</i></p>	<p>Bemerkung: <i>aus Stein -steingewandenes Nr. 37. im Ort 10000</i></p>	

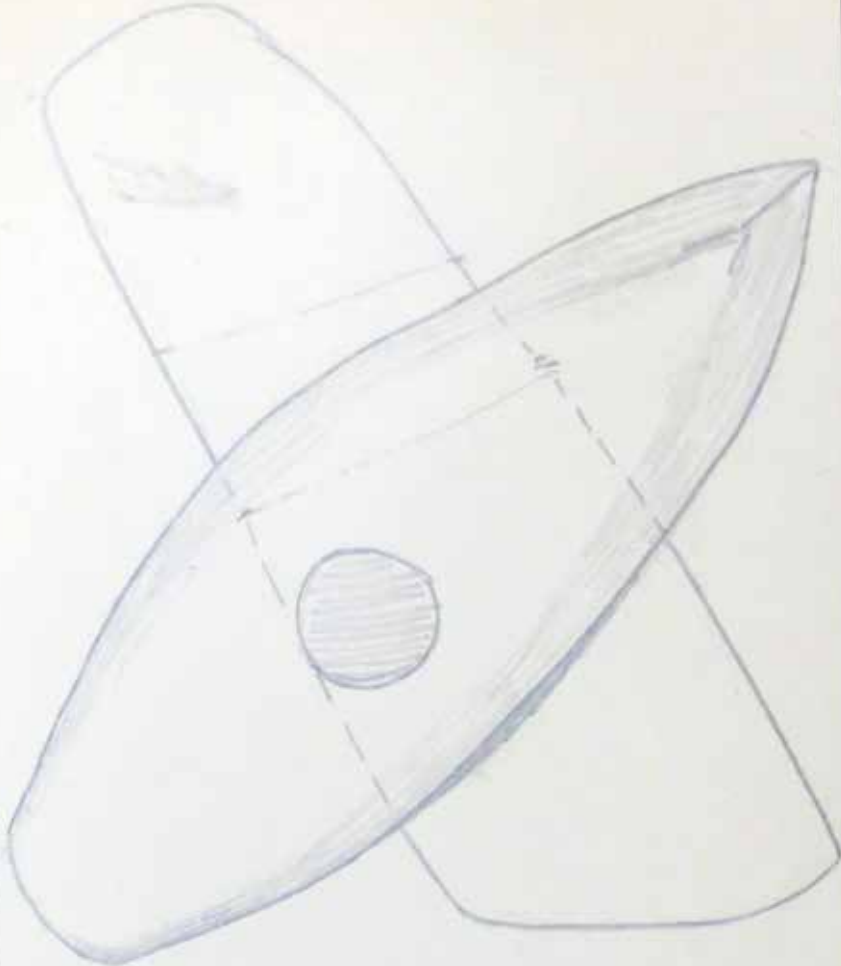
Karta nr 64.
 Świdry. Fragment
 topora kamiennego

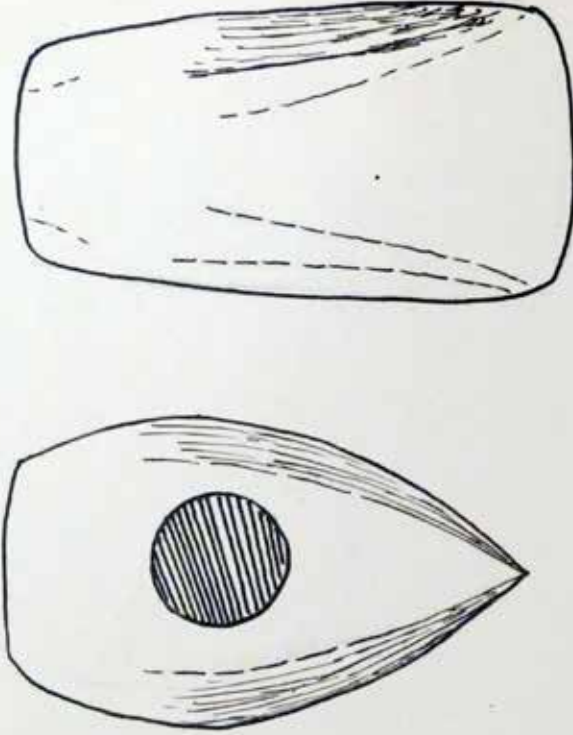
<p>Museum (bezw. Besitzer): Nahod. Gubernskaja, Lofen</p>	<p>Fundort: Karbintagen 16. Lofen Lofen do Karbintagen Mestischbl 728. Bb II. 47.0</p>	<p>55 Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. 267.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: Steinbeinchen aus sprügelstein, weißer Stein in Karbintagen Karbintagen</p>	<p>Bemerkung: Steinbeinchen in 55 des Anhangs</p>	
<p>Fundumstände: Das Steinbeinchen weißer Stein sprügelstein Karbintagen do Karbintagen Karbintagen in Karbintagen Karbintagen Karbintagen.</p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: 13.7.1934. Steinbeinchen Karbintagen L. Lofen Karbintagen, Karbintagen. Karbintagen.</p>	

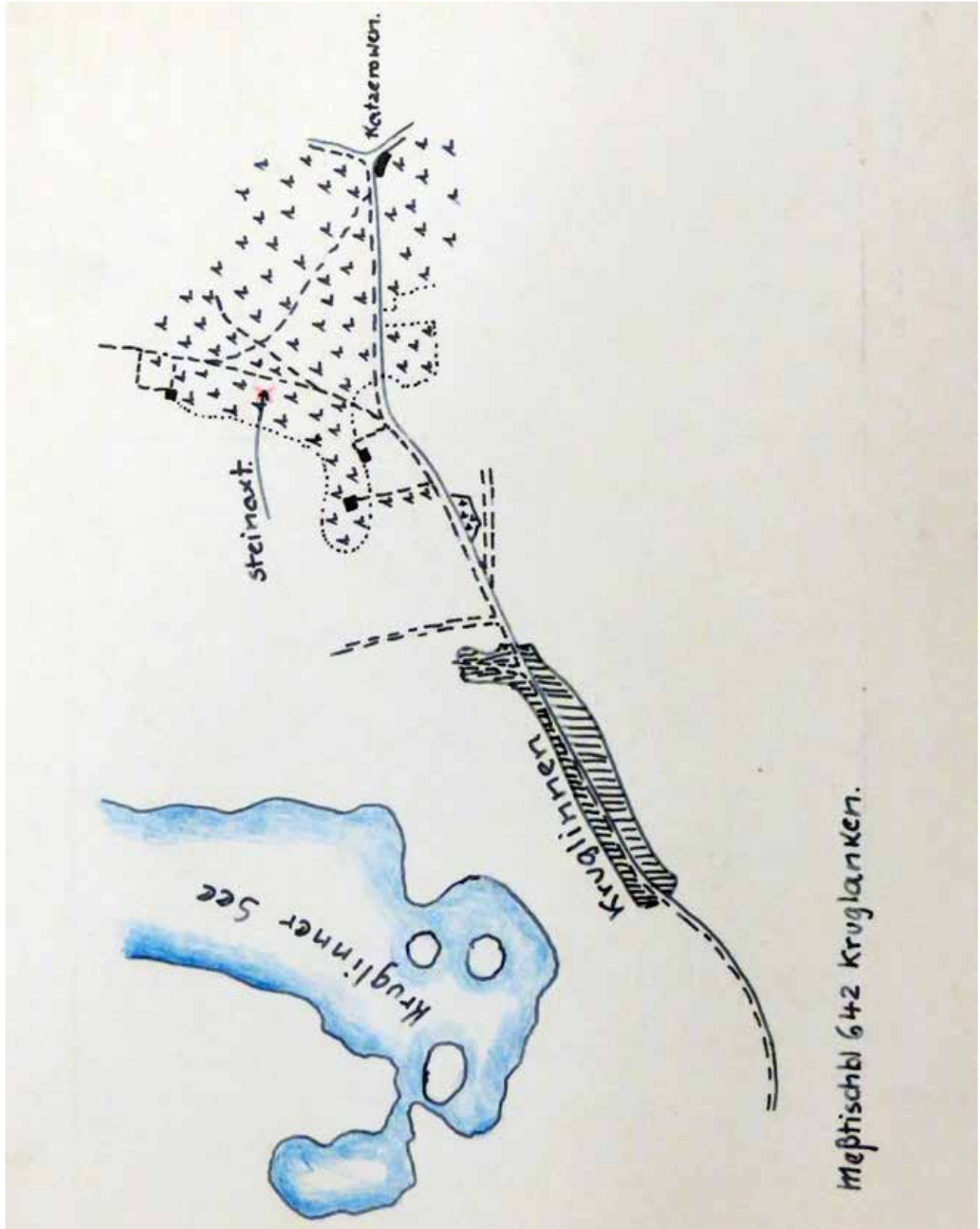
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhistor. Gedenkstätte Leipzig</i></p>	<p>Fundort: <i>Karlsruhe</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>168.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Steinplatte aus Stein Linsen, Zirkonium Oxid</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>unbekannt.</i> <i>Sehr gut im Litz im alten Stein, der durch unregelmäßige Umhüllungen aus (ausgelöst)</i></p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1898 v. H. A. A. A. A. von der G. B. B. B. in Leipzig.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>1898 1898 v. H. A. A. A. A.</i></p>	

Karta nr 66.
 Mazury.
 Ciosło / motyka kamienna

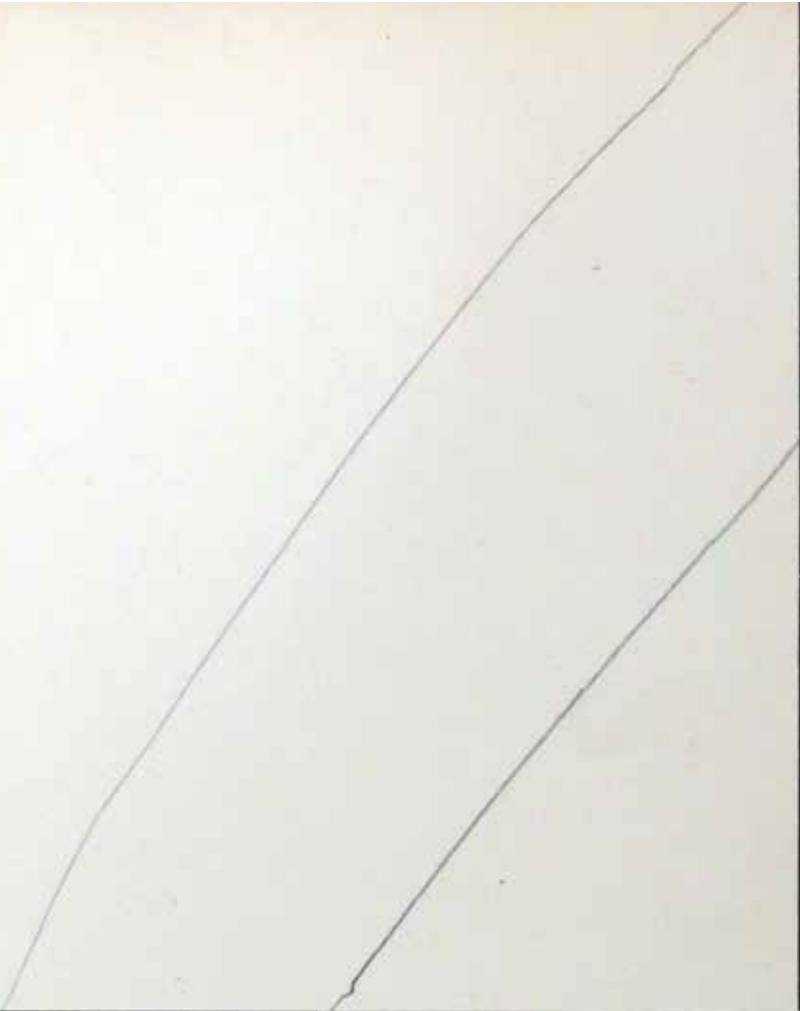
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Naturhist. Museum Lötzen</i></p>	<p>Fundort: <i>G. Hinrich Dr. Richter</i></p>	<p>Fundortsskizze <i>420</i> umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>U69</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Steinart nicht genau bestimmtes Kalkstein Gestein</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Steinart nicht genau bestimmtes Kalkstein Gestein</i></p>	
<p>Fundumstände: <i>Fingerring im Garten des Schulhofs Lötzen</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>1903. von Richter gekauft.</i></p>	

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Nat. G. Gubinska</i> <i>Łódź</i></p>	<p>Fundort: <i>Krynki</i></p>	<p>Fundortsskizze <u>umseitig</u></p>
<p>Inventar-Nr. <i>V70.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Missy Kringel</i> <i>mit Stein</i></p>	<p>Bemerkung: <i>10. H. des Antik. Landes</i></p>	
<p>Fundumstände: <i>eingeführt</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>Lissa - des Lehrs</i> <i>Gajewski, Krynki</i> <i>5. III. 1934</i></p>	

Karta nr 68.
Kruklin. Toporek kamienny

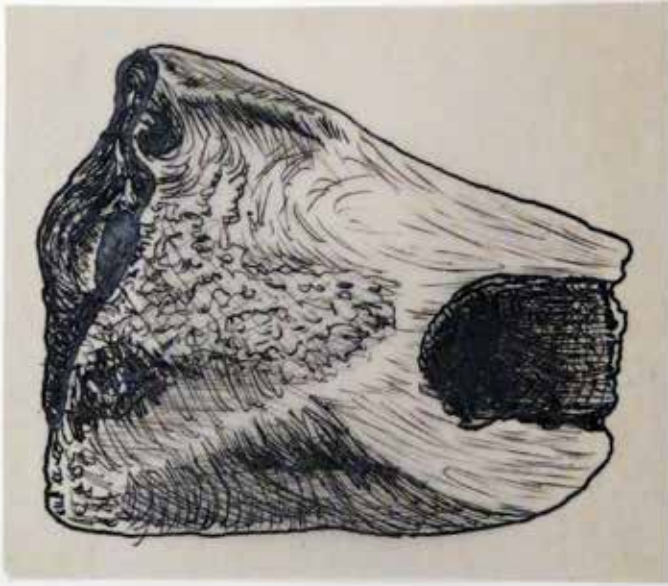
Szkic sytuacyjny
do karty nr 68

<p>Museum (bezw. Besitzer): Naturh. GutsMuthsches, Leipzig.</p>	<p>Fundort: Roster - wiewen & Bergwalde</p>	<p>Fundortskizze umseitig 1. Pfeilspitze Roster, wiewen</p>
<p>Inventar-Nr. 874.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: Schild aus Ziffern</p>		
<p>Fundumstände: Im Hof bei Melina. höchstwahrscheinlich gefundene. Aug. 1924.</p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	<p>Bemerkung: Nr. 9 der Naturh. GutsMuthsches.</p>	

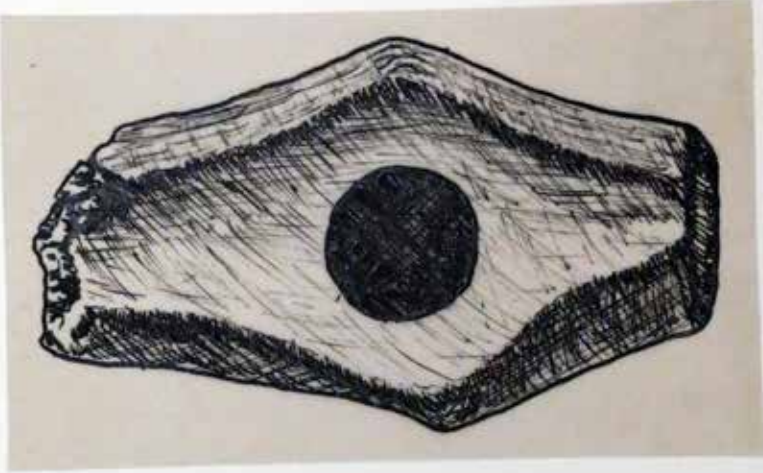
Karta nr 69.
Bagno Moczyska kolo
Siemionek. Sztylet z poroza
jelenia lub renifera

<p>Museum (bezw. Besitzer): Naturh. Gornulphalle Lötzen</p>	<p>Fundort: Rosten - Lötzen by Frog road</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. 072.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: Volltauch Speiß (K) geschl.</p>	<p>Bemerkung: Nr. 10. des Antik. Museums.</p>	
<p>Fundumstände: Der Topf bei der Grabung arbeiteten gezeichnet 1924. per 35</p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	

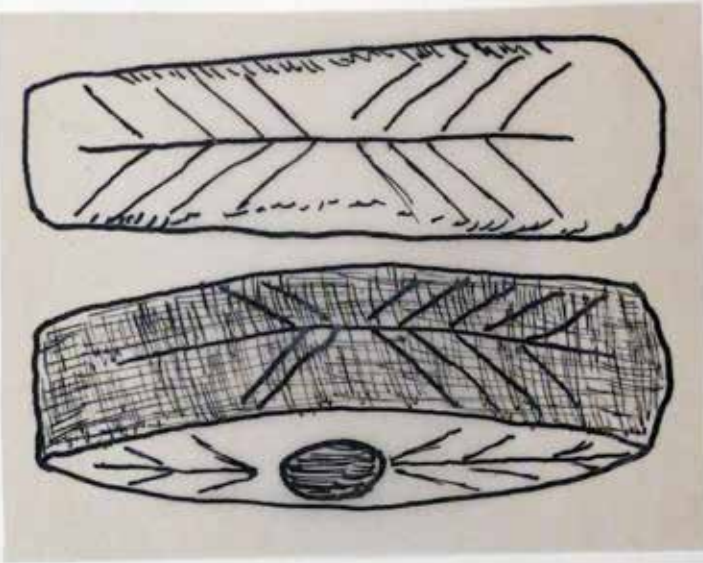
Karta nr 70.
Bagno Moczyska koło
Siemionek. Sztyłęt z poroża
jelenia lub renifera

<p>Museum (bezw. Besitzer): Museum. Gorkuchalka, Leningrad.</p>	<p>Fundort: <i>Porter. Brester & Long. - -nash.</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V. 73</i></p>	<p>Zeichnung:</p> <p style="text-align: center;">2:3</p>	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Leuchtengruppe in Lepidopteren im Gipsblock.</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Im Dorf bei Melina. Kriecharten. gefundene 1934</i></p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	<p>Bemerkung: <i>MA 15 im Arbeit Madaya.</i></p>	

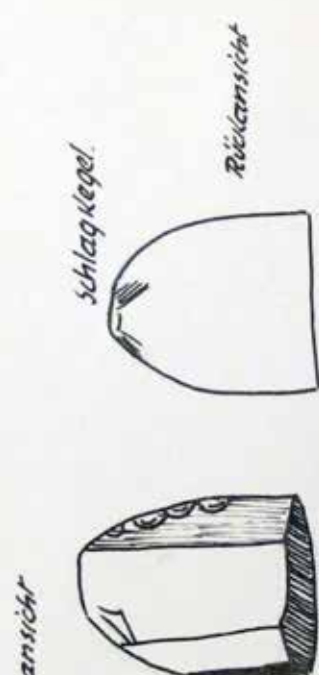
Karta nr 71.
Bagno Moczyska koło
Siemionek. Motyka rogowa

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Nat. u. Gesch. Mus. Lötzen</i></p>	<p>Fundort: <i>Kruglinnen</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>V 74.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Apfhammer</i></p>	<p>Fundumstände:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		<p>Bemerkung: <i>Nr 45. im Archiv des dya</i></p>

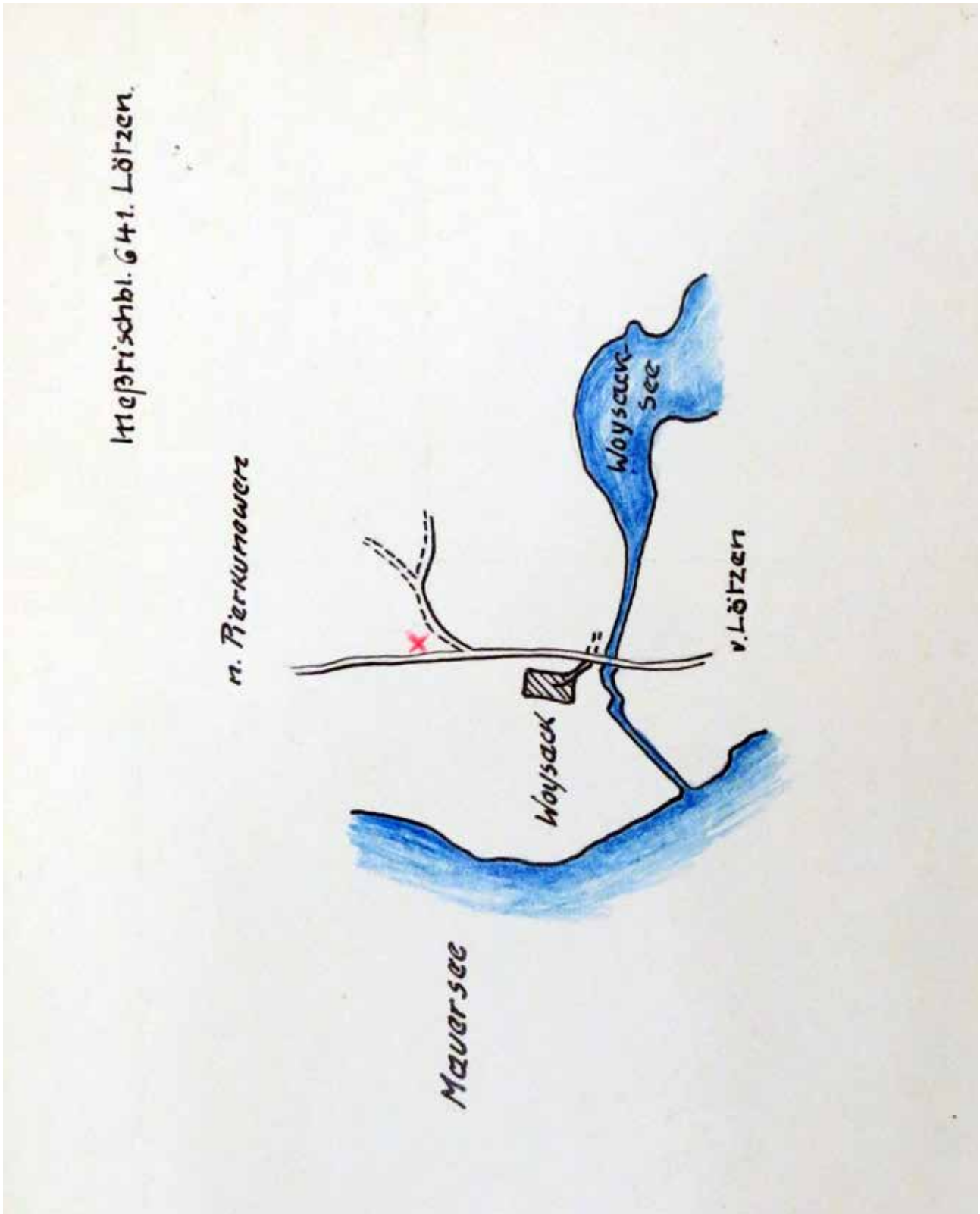
Karta nr 72.
Kruklin. Uszkodzony
topór kamienny

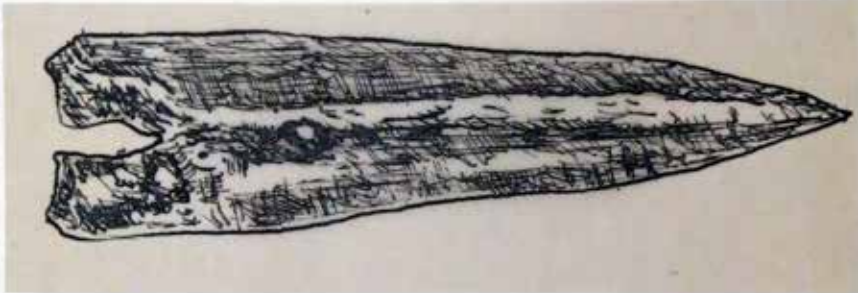
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Prussia Klg. Nachböring in 1. Nat. d. G. u. d. G. u. d. G.</i></p> <p>Inventar-Nr. <i>75.</i></p>	<p>Fundort: <i>Ognochken</i></p> <p>Zeichnung: <i>Spel, Spel, Spel</i></p>	<p>Gegenstand und Stoff: <i>Myjith stopplagt aus Spangun Min #75.</i></p> <p>Fundumstände: <i>Acker auf Fund.</i></p>	<p style="text-align: right;">47 Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>gip. n. Fugler - Ognochken</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Sp 1. nat. G. u. d. G. Gade lug Spel Abb 17c (P. 26) Punkt des Lebensbannes (warte Warte)</i></p>		

Karta nr 73.
 Ogródki. Zdobiony topór
 kamienny (kopia)

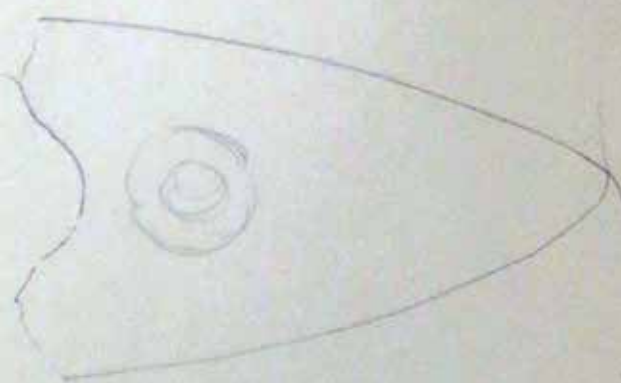
<p>Museum (bezw. Besitzer): Vaterländische Gedenkhalle Lötzen</p>	<p>Fundort: Flugplatz Weysack b/Lötzen</p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. 9.77.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: Bruchstück eines Feuerstein- messers aus grauem Flint.</p>	<p>Fundumstände: Liegend in dem Sand, der bei der Planung des Flugplatzes abgetragen und abgelagert wurde. Die Fundstelle ist die des kaiserlichen Grabfeldes, doch wurde ich in der Gegend stimmlichente Rente St. Annen</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung: 1933. v. Herrsch. Direktor St. P. Schwick.</p>	<p>Bemerkung: 1919. v. Gehrt Ladya</p>	

Karta nr 75.
Lotnisko Wojsak koło
Giżycka. Fragment
wióra krzemienego

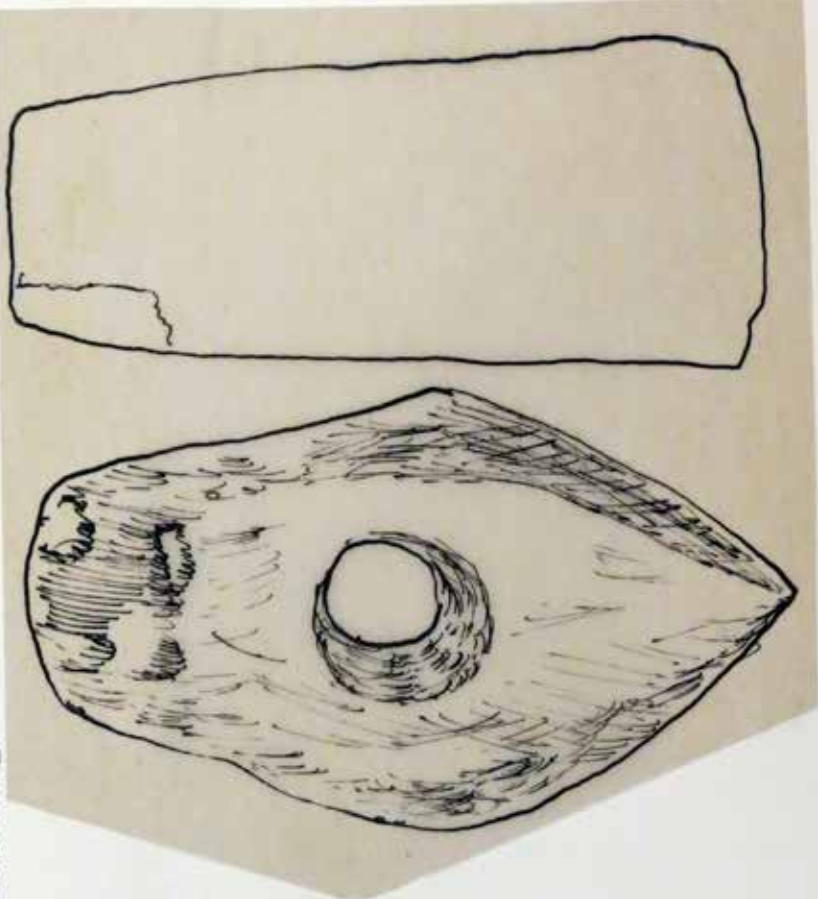

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Przem's. Klg. nachbildung. Vater: Gedenschock 1874</i></p> <p>Inventar-Nr. <i>U-78</i> <i>(aus Inventar)</i></p>	<p>Fundort: <i>Kruglinien</i></p> <p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Knauerndolch</i></p>	<p>Zeichnung:</p>
<p>Fundumstände:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	<p>Bemerkung: <i>1/2 nat. Gr. Gaerte: Ung. Ofen: Abb 9c (z. 15) Nr. 8 im Anst. Boden...</i></p>

Karta nr 76.
 Kruklin. Ostrze kościane

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Vaterl. Gedenk. Lözen</i></p>	<p>Fundort: <i>Piechomle</i></p>	<p>³⁸ Fundortsskizze <u>umseitig</u></p>
<p>Inventar-Nr. <i>V. 77</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Abgebrochene Steinart aus einem Löffel.</i></p>	<p>Fundumstände:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		<p>Bemerkung: <i>M 38. Im Ortst. Museum</i></p>

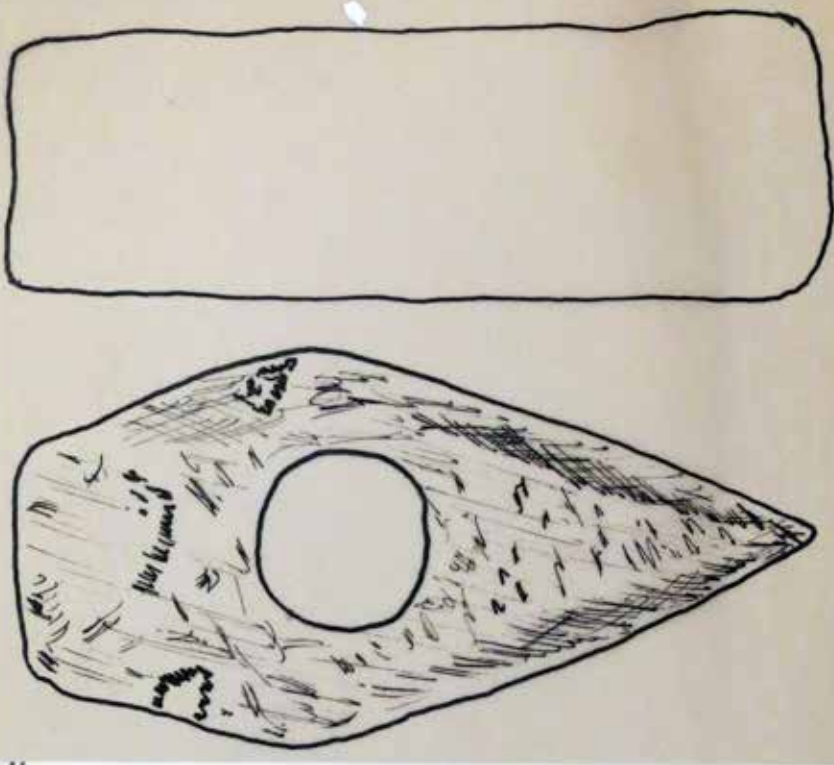
Karta nr 77.
Pieczonki. Fragment
topora kamiennego

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Vaterländ. Gedächtnisalle Lofen</i></p>	<p>Fundort: <i>Paprotklen</i></p>
<p>Inventar-Nr. <i>Ed. Nr. 4/17</i></p>	<p style="text-align: right;">35</p> <p>Fundortsskizze umseitig</p> <p>Zeichnung:</p>
<p>Gegenstand und Stoff:</p>	<p>Bemerkung: <i>1955er Arbeit Modya</i></p>
<p>Fundumstände:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	

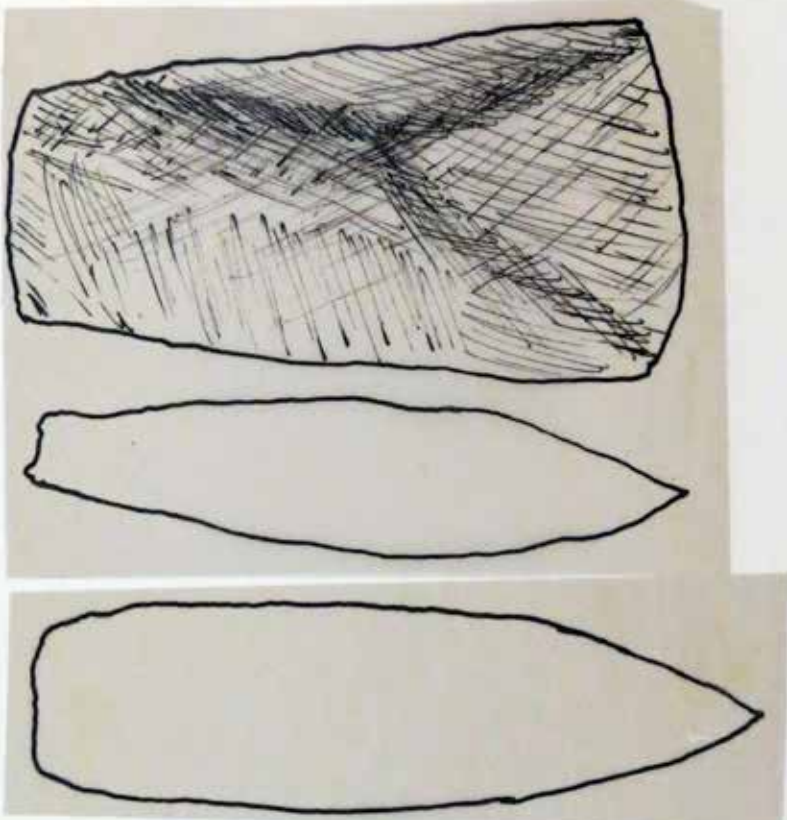
Karta nr 78.
Paprotki. Topór kamienny

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Verst. Gedendobler, Öper</i></p>	<p>Fundort: <i>Roster Wien 6/Bergwald</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr.</p>	<p>Zeichnung:</p> <div data-bbox="454 616 965 1377" style="text-align: center;"> <p><i>Mesolithische Umwertscherben (2-milimeter) Roster Wien 1938</i></p> </div>	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Sammlung von 10 12 versch. Steinartefakten.</i></p>	<p>Fundumstände: <i>vgl. Fundbuch Angaben am Rand Aufwandsprotokoll</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	<p>Bemerkung:</p>	

Karta nr 79.
 Bagno Moczyska koło
 Siemionek. Fragmenty
 naczyń kultury Zedmar

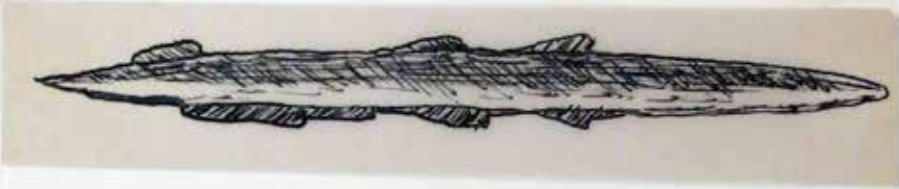
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Reberinářat Eise, Rastenburg.</i></p>	<p>Fundort: <i>Mertensheim</i></p>	<p>43 Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Sammurapf aus Silexstein</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Späignur Henschel gebohrt, 1/4 1/2 lichte geradlinig in Hart profiliert.</i></p>	
<p>Fundumstände: <i>gef. in der Höhe v. Sengstent im aufgeschütteten Saume der Rheinbafse</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	

Karta nr 80.
Martiany. Topór kamienny

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Steinabteilung d. Sammlung des Gymn. in Osterode</i></p>	<p>Fundort: <i>Siedliska</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Schneidmesser aus Stein</i></p>	<p>Bemerkung: <i>gut geläufiges gerades Messer</i></p>	
<p>Fundumstände: <i>im Topf beim T. Aufg.</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	

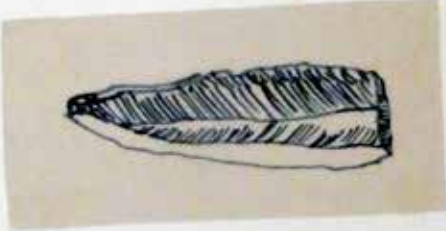
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Prussia - Kurium Hbg.</i></p>	<p>Fundort: <i>Massivum Strifen d/ Lindenweide</i></p>	<p>Fundortskezze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr.</p>	<p>Zeichnung: <i>Phot. J. Lindwäcker</i></p>	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Hirnkorzhacke.</i></p>	<p><i>Planta of Prussia - Kurium</i> <i>Rare - Lidlostand / 1935</i></p>	
<p>Fundumstände:</p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		

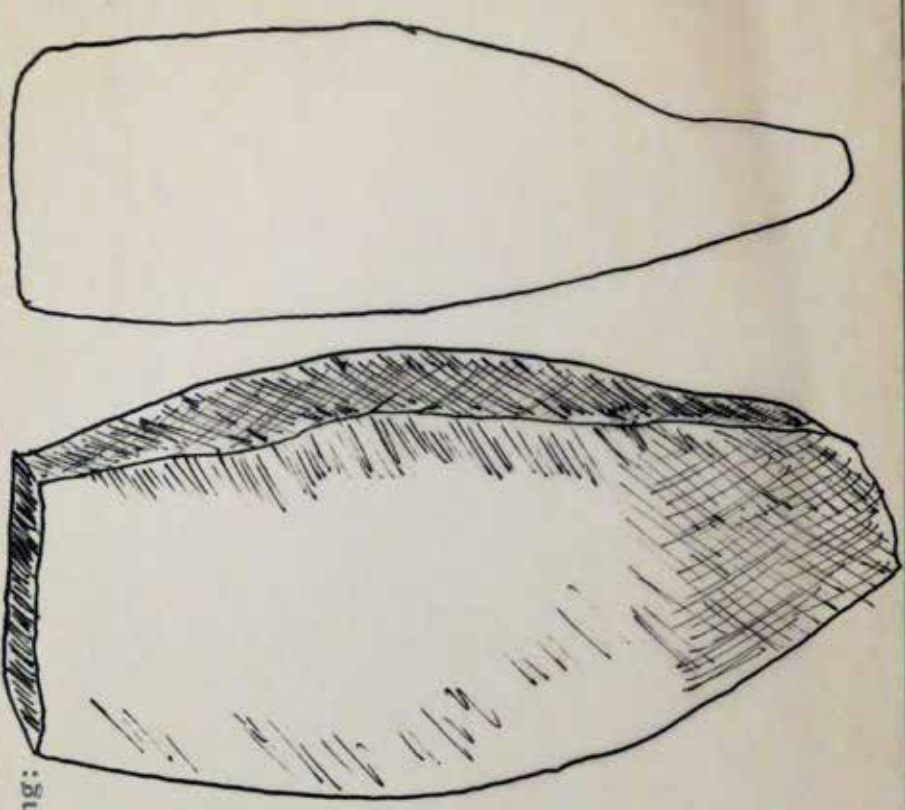
Karta nr 82.
Łąki Staswińskie, koło wsi
Lipińskie. Motyka rogowa

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Prussia Hbg.</i></p>	<p>Fundort: <i>Koschen</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>(am yachell)</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Harpune (Vogelstich)</i></p>		
<p>Fundumstände:</p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	<p>Bemerkung: <i>2/3 nat. Gr. Gaerte; lang. Ofgr. Abb. 5 c.</i></p>	

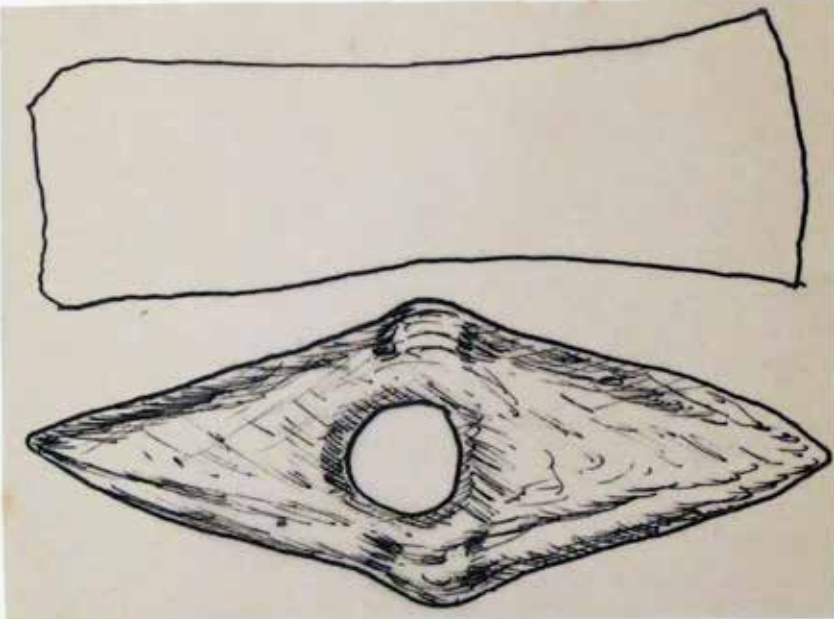
Karta nr 83.
Kościelny. Ostrze
kościelny ze zbrojnikami
krzemienymi

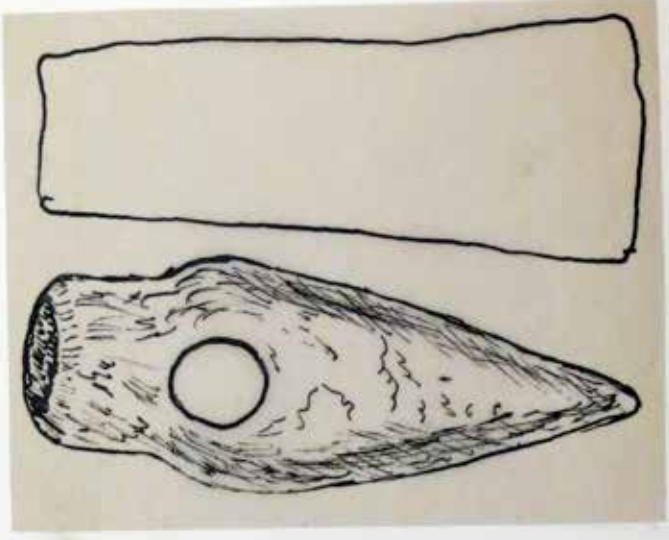
Museum (bezw. Besitzer): <i>Prussia Wlg.</i>	Fundort: <i>Schwäbden</i>	Fundortsskizze umseitig
Inventar-Nr.	Zeichnung: 	
Gegenstand und Stoff: <i>Hochelanzenspitze</i>		
Fundumstände:	Bemerkung: <i>2/3. nat. Gr. Gaerte: Ung. Ofen. Abb 46. (S. 10)</i>	
Jahr und Art der Erwerbung:		

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Preuss's Hlg.</i></p>	<p>Fundort: <i>Swiddern</i></p>	<p>Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Feuersteinmesser.</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Fundumstände: <i>In Sand von Swid. den gefunden.</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	

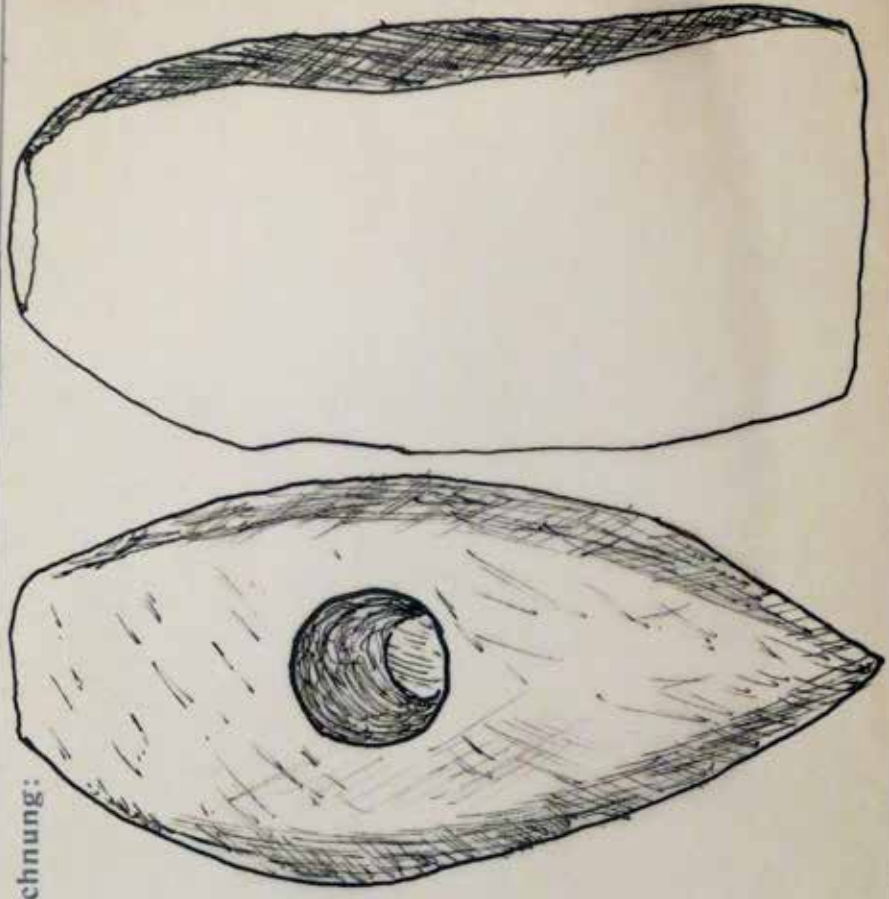
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Pruska - Muzeum Kog.</i></p> <p>Inventar-Nr. <i>II 124 10042</i> <i>55 Auf. Nr. 35728</i></p>	<p>Fundort: <i>Aszif Wola</i></p>	<p>46 Fundortskizze umseitig</p>
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Prinfassmann ohne Befestigung.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Fundumstände:</p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		

Karta nr 86.
Pańska Wola. Półwytwór
topora kamiennego

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Preuss. Museum</i></p>	<p>Fundort: <i>Querich</i></p>	<p>477 Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>Magasin.</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Doppelfurigen Axt</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>von einem Finken entdecken.</i></p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>Karten-Querich</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	

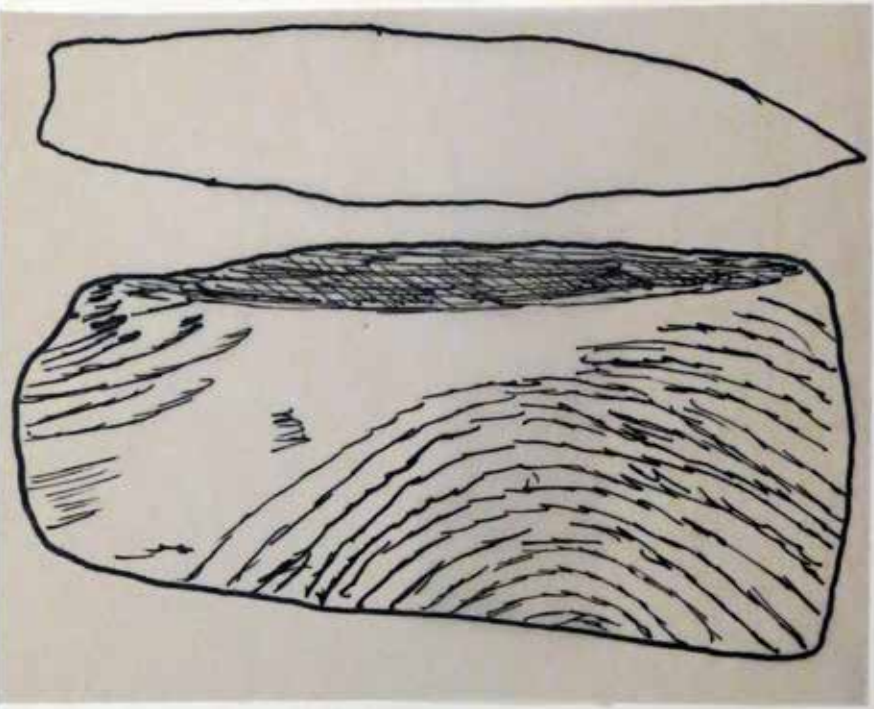
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Przedzia Kbg</i></p>	<p>Fundort: <i>Łobez</i></p>	<p>44 Fundortskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>Abkm 133/1909 II</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Apfammer</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Seine Steinmehlfaser in 1800-2-3 in Tiefe gefun- den.</i></p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung: <i>gip. n. Kreisbauern weiss.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>1/2 n. Gr.</i></p>	

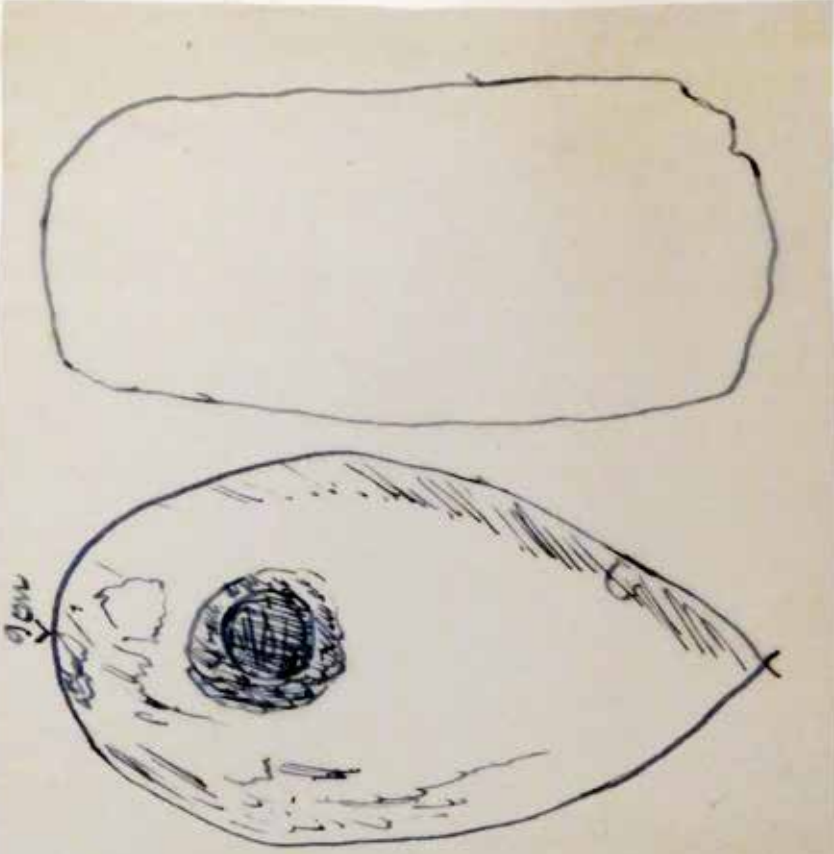
Karta nr 88.
Giżycko. Topór kamienny

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Preuss'sches Muz.</i></p>	<p>Fundort: <i>Sachsen</i></p>	<p>³⁶ Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>III 241. 11398</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Triszept aus Kieselstein</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Fundumstände: <i>Fundort unbekannt, 1895</i></p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	

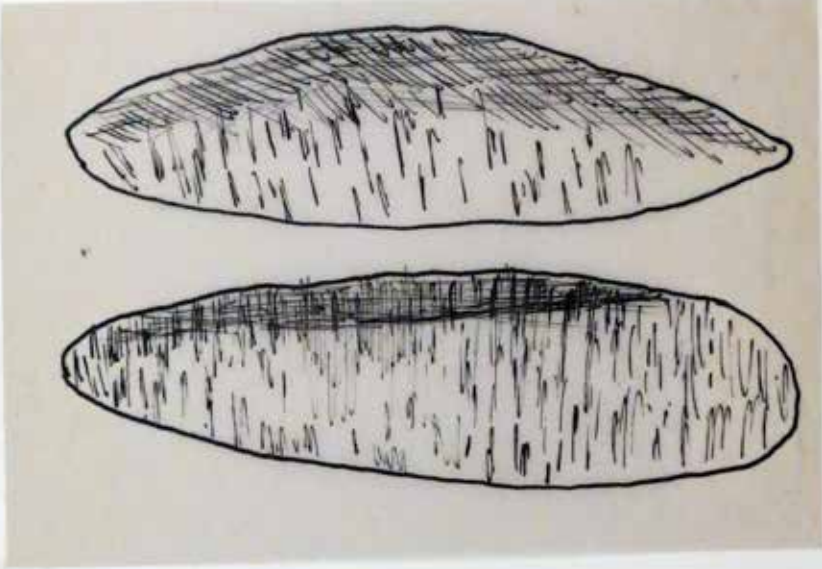
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Pracownia historyczna</i></p> <p>Inventar-Nr. <i>IV 18, 9360</i></p> <p>Gegenstand und Stoff: <i>Schleuderstein</i></p> <p>Fundumstände: <i>Acker</i></p>	<p>Fundort: <i>Ogrodków</i></p> <p>Zeichnung:</p> <div data-bbox="462 795 981 1220" data-label="Image"> </div> <p>Bemerkung: <i>2/3 nat. Gr. Die untere Seite des Steins zeigt ein Leinwand Bild durch was Gabel, so oft man befeuchtet die Spitze?</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
---	---	---

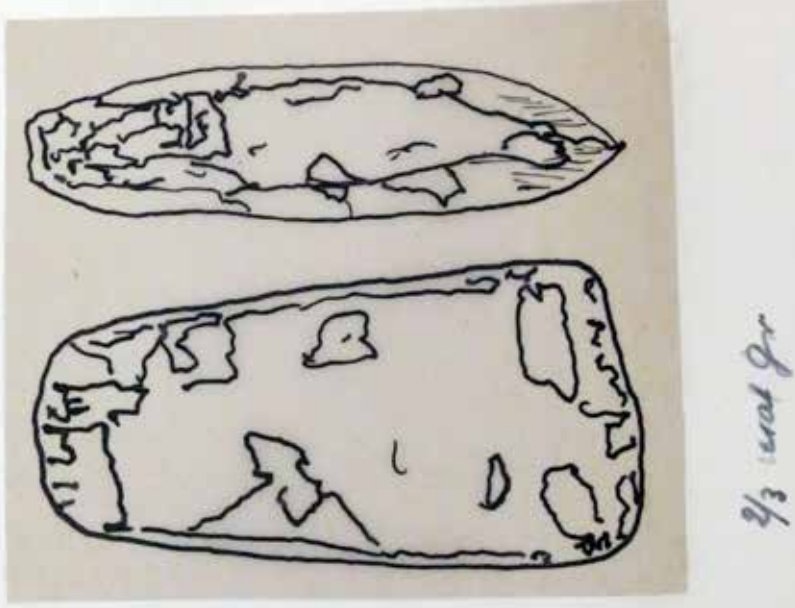
Karta nr 90.
 Ogródki. Kamień do bolasy

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Proble 6</i></p>	<p>Fundort: <i>Preussenburg</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>2</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Flintstein (Spätkontak)</i></p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		<p>Bemerkung: <i>im 29. der Arbeit des dya</i></p>

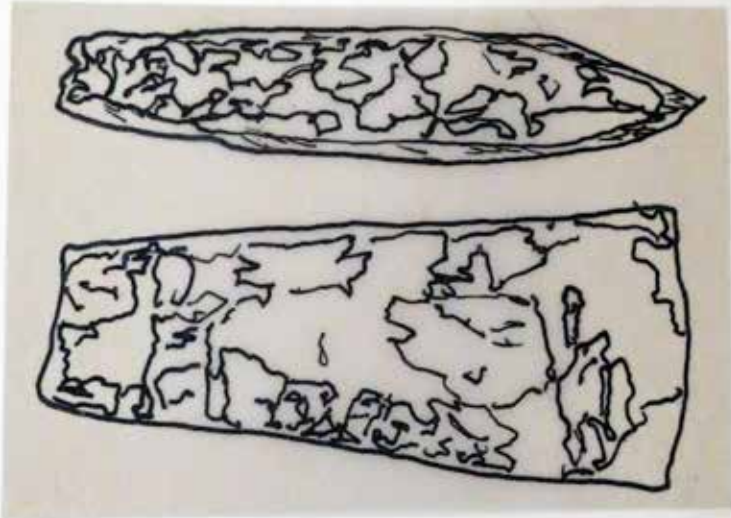
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Protonis museum Płg.</i></p>	<p>Fundort: <i>Stapinice Hąpice</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Winkel aus Pflanzstein.</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Fingerring.</i></p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		<p>Bemerkung: <i>Schneide abgetrieben</i></p>

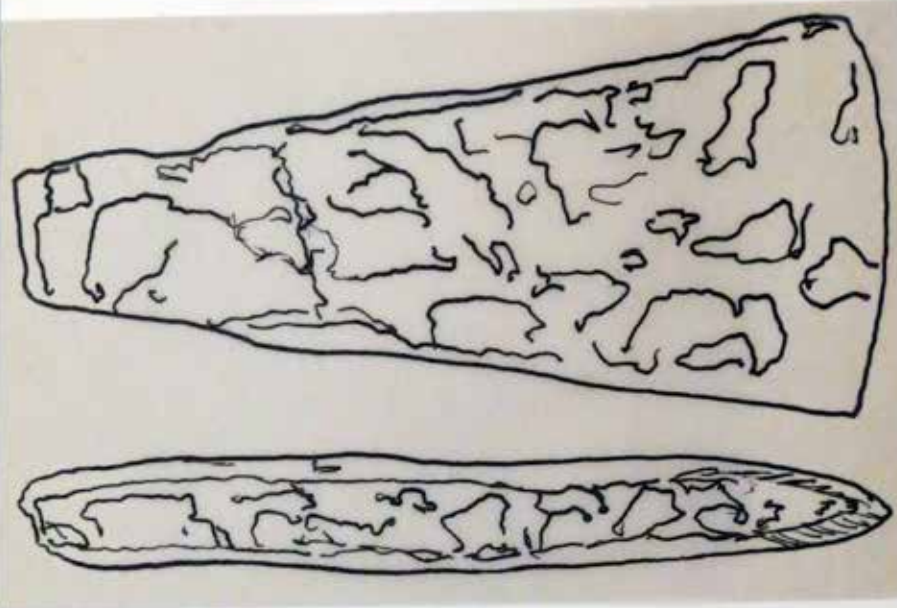
Karta nr 92.
Łąki Staswińskie.
Topór kamienny

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Prunk Klg.</i></p>	<p>Fundort: <i>Strzelce</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>zwei aus Stein</i></p>	<p>Fundumstände:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		
<p>Bemerkung: <i>ganze: lerg. Apr. Abb. 126 (d. 24)</i></p>		

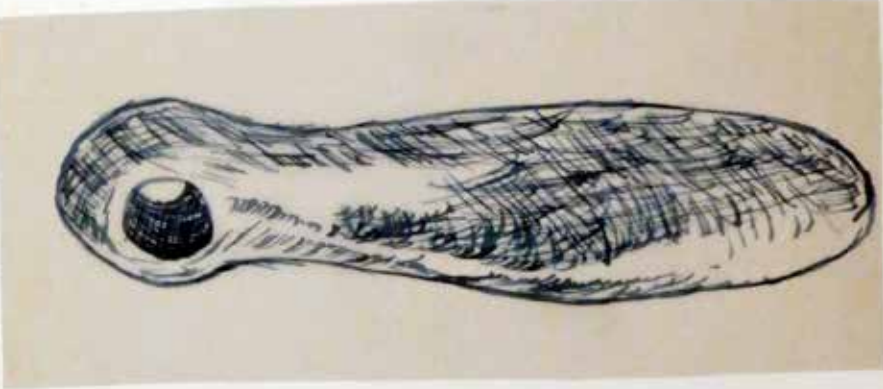
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Paumot Museum</i></p>	<p>Fundort: <i>Munggen n. Rhein</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>III p 86. Nr 898</i></p>	<p>Zeichnung:</p> <p><i>2/3 erdgr</i></p>	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Pyrit Hornstein, was der Stein ist für im gall. G. aus der Fundort nicht bekannt.</i></p>	<p>Bemerkung: <i>Hornstein i Bergkand war der Stein ein gelblich-grauer Stein.</i></p>	
<p>Fundumstände:</p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	

Karta nr 94.
Okolice Rynu. Sektiera
krzemienna

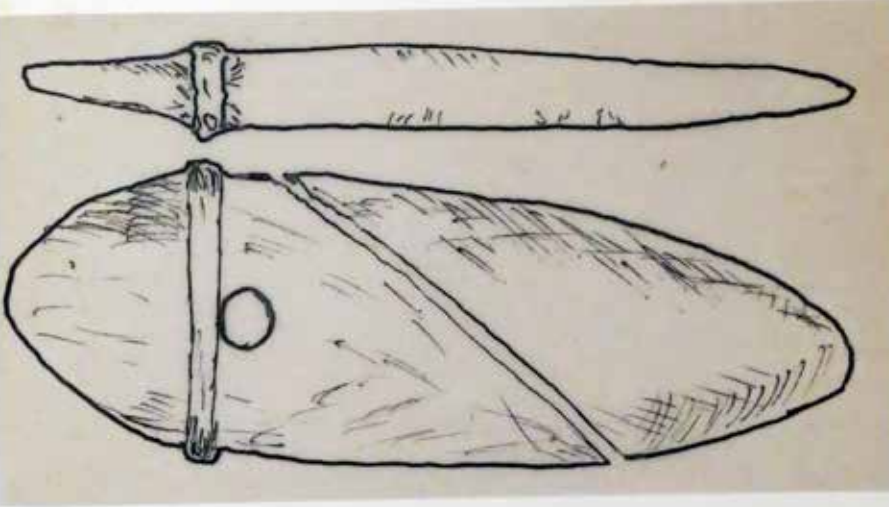
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Prussia hbg.</i></p>	<p>Fundort: <i>Upalten</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>2135</i></p>	<p>Zeichnung:</p> <p><i>3/3. mal. gr.</i></p>	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Flint aus gelblich-graues Feuerstein</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Fundumstände:</p>	<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Prum's Kgl.</i></p>	<p>Fundort: <i>Wender Kr Löyau (6. days)</i></p>	<p>Inventar-Nr. <i>OPN II 2, 19</i></p> <p>Gegenstand und Stoff: <i>Steinwaffen basium Steinwaffen</i></p> <p>Fundumstände:</p>	<p>²⁴ Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>	<p>Bemerkung: <i>Prum's Steinwaffen</i></p>		

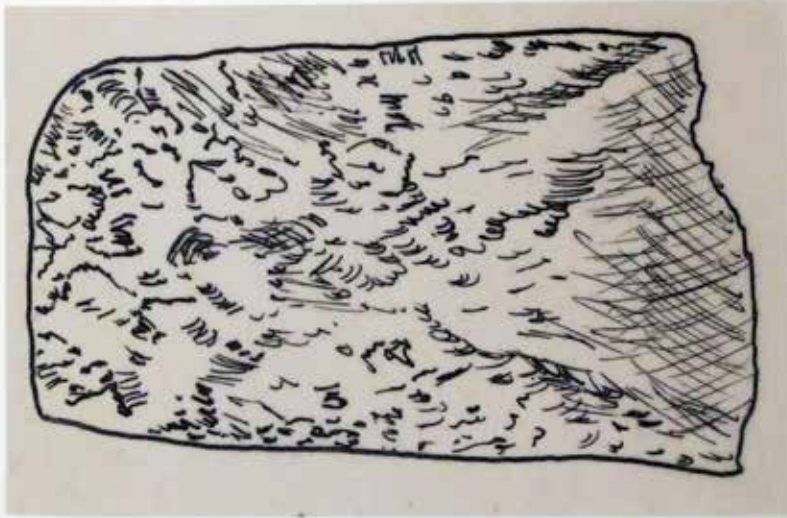
Karta nr 96.
Ostrów k. Orzysza.
Siekiera krzemienna

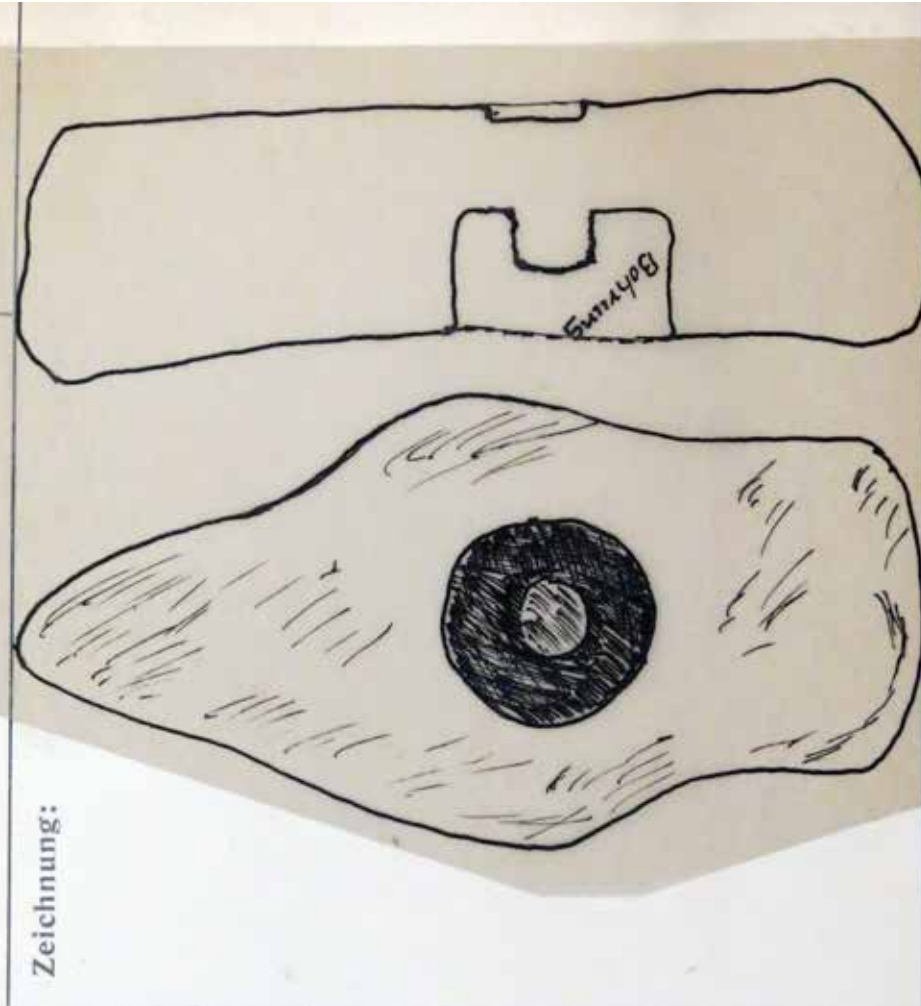
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Preussische Provinzialmuseum Klg.</i></p>	<p>Fundort: <i>Altkreis Lützen</i></p>	<p>⁵⁷⁸ Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr.</p> <p>Gegenstand und Stoff: <i>Zufach mit, Zfhan. spuloch</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Fundumstände:</p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		

Karta nr 97.
Wydminy. Cioso /
motyka kamienna

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Punkt Kęg</i></p>	<p>Fundort: <i>Wichusium</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr.</p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Steinfarbe</i></p> <p>Fundumstände: <i>1. Frühsteinzeit</i></p>	<p>Bemerkung: <i>1/2 nat. Gr.</i></p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		

Karta nr 98.
Wydminy. Cioso /
motyka kamienna

<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Brunia Hlg.</i></p>	<p>Fundort: <i>Zonderen</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>VII 433</i> <i>12 827a</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Antropische</i></p>		
<p>Fundumstände: <i>Ackerfeldfund.</i></p>	<p>Bemerkung:</p>	
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		

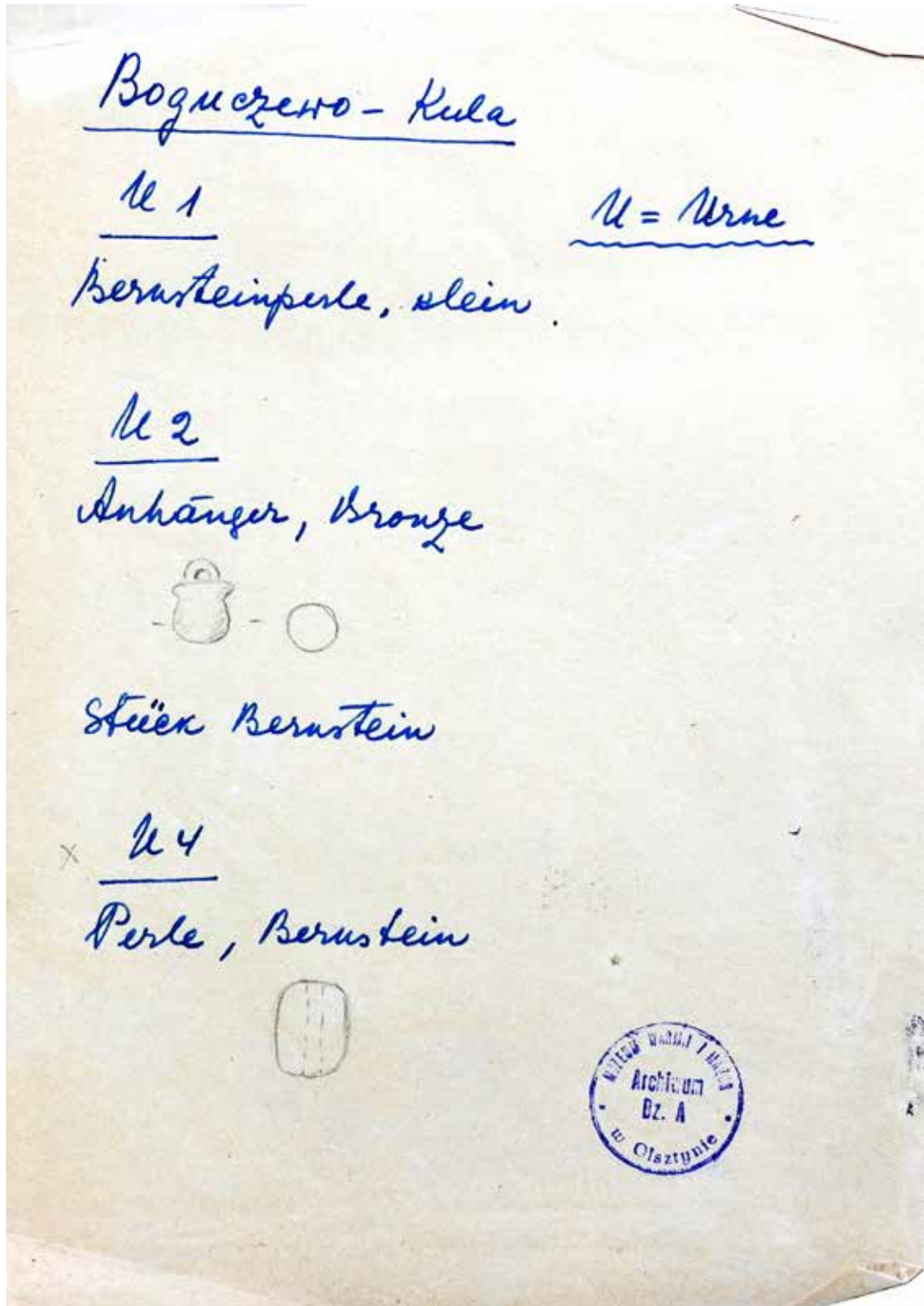
<p>Museum (bezw. Besitzer): <i>Pracownia Kog.</i></p>	<p>Fundort: <i>Zonderen</i> <i>(Warendörfer)</i></p>	<p>Fundortsskizze umseitig</p>
<p>Inventar-Nr. <i>12827c</i></p>	<p>Zeichnung:</p> 	
<p>Gegenstand und Stoff: <i>Prinzip u. v. aufgefunden Lohnung.</i></p>		
<p>Jahr und Art der Erwerbung:</p>		<p>Bemerkung:</p>

Karta nr 100.
Sądry. Półwytwór
topora kamiennego

Aneks 3

Kopia kartoteki Marty Schmiedehelm. Zabytki archeologiczne z cmentarzyska Kullabrücke – Bogaczewo-Kula

Źródło: archiwum Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur, Olsztyn

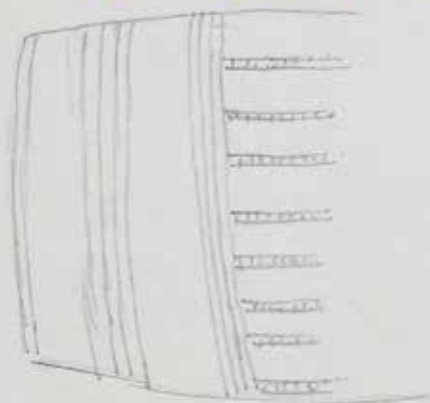

Karta 1. Zabytki z grobów nr 1, 2, 4

Boz. - Kula

U 5

Fragmente von Nadel 2 Rembringen, Kr.,
alles größere Stücke

Menge Perlen, unter anderem Kratzene.
Fragment von Bronzeblech, hohl ^{nau-}dig

U 6 Pinzette, Kr., gewöhnliche Form
Nadel, Eisen, Querschnitt undeutlich

Bog. Kula

U 9

Pfriem

+ U 10

3 Anhänger, Kr.
Bronzeperlen
Fibel, Bronze

m? U 12

5 Bronzeperlen
Anhänger, Kr.

U 14

Fragment einer Urne mit mehrfach
durchbrochenem Henkel wie 236.

U 16
Menge Perlen, u. a. Bronze, verschiedenen Größe.

Bog.- Kula

nr 20

Rollenradel, Br.

Schnalle, Eis., viereckig, eingliedrig
Reinenzunge, Eis.,

Bog. Kula

m X U 21

Fibel, Kr., Nadel mit Scharnierkonstruktion

Messer, Eis.
Lanzenschuh.

U 21 (?)

Fibel, Kr., mit Spirale in der Rollenkübel,
[lag neben 21 ohne Zettel].

Boz. Kula

U 21

~~Thener, Eis.
Lanzenschuh~~

U 22

Teil, Kr., Nadel mit Scharnierkonstruktion

U 25

Fragment von breitem Armring mit Eisenblech

Kleine Rollenradel, Eis.

U 29

2 gleiche Nadeln, Kr.

Bog.-Kula

+ U 30

Goldüberfangene Perlen
Anhänger, Kr. *beim Grab*

U 32

Emailperlen, rot und gelb, mittlerer Größe.

Bronzeperlen

Kleine Ringkopfnadel, das Ende des Ringes
umschließt den Schaft.

Gürtelbeschlag, Kr.

Kammfragmente, Knochen, von segment-
förmigem Kamm.

U 33

Schnalle, Eis., viereckig, eingliedrig, klein

Schnalle, Eis., halbrund, eingliedrig, klein

Messer mit gebölgtem Rücken und lau-
fer Spitze

Bronzeperlen

Bag.-Kula

N 33 a (? Aufschrift un deutlich)
 Urne, Höhe ca 25 cm.

N 36

Spinnwirtel, flach.

N 38

Gürtel beschlag, rechteckig, länglich.
 Goldaufgehängene Perle
 Verschiedene Fragmente, Br.

N. 41

Nadel, Br.

N. 44

Armbrustfibel m. u. F. u. Kopfknochen
 Glasperle, gross.

N 45

2 Nadeln, Br., mit Ringkopf, deren Ende
 auf den Schaft zurückgewandt ist.

Bog.- Kula

N 49

Nadel m. Ringkopf, dessen Ende den Schaft umfaßt und auf den Ring zurückgewiebelt ist, etwa:
(ähnlich Gaerte, Berg.
Ostpr., Abb. 171: c).

N 50

Kleine Nadel mit ösenförmigem Kopf, Vs.

Perle, goldbleifanzen

Boz. - Kula

m U 54

Scheibepfeil, Br., mit 2 Knöpfen aus blauem
Glasflus, im übrigen die
Oberfläche rau.

Messerfragment

Glasperlen, verschmolzen.

m U 61

Messer, Eis.

2 Schmalen, halbrund, zweigliedrig, Eis.
Gürtelbeschläge, länglich-rechteckig.

x U 63

9 Anhänger, Br.

2 Gürtelbeschläge, Br., hohlwandig

Bräuzepferlen

Bog.- KulaX U 67

4 Anhänger, Ks.

Bronzeperlen.

X U 682 Armringe, Eisen, schlecht erhalten,
Breite ca 2 cm.

Gürtelbeschläge, länglich - rechteckig, Eis.

2 Armringe, Eisen, das Ornament undeutlich, etwa:

U 72

Bronzeperle, gross.

1 Gürtelbeschlag, länglich - rechteckig, Eis.

Bag. - KulaU 75

Berusteinperte
Goldaufhängene Perlen.

U 77

Fragment von Kremmener, Eis.

U 78

Armbrustteil m. u. F. und mehrfacher
Ringarmtur, ziemlich gross.

x? U 86

Spiralfingerring mit breiter Mitte
Schwalle, Eisen, oval, mit verdickter
Mitte.

Völkerwanderungszeitliche Funde.

U 89

Fragment eines Halsringes mit umsi-
celten Enden.

Bog.-KulaN 96

Messer, Eisen.

Schildbucsel, der daran abgebrochen, soll
etwa wie aus Urne 180.N 97Augenfehl der preussischen Nebenreihe
Nähnaedel, Kr.N 99

Kronzogene Perlen

Kräftig profilierte Födel

N 102

Nähnaedel, Kr.

Verschmalzogene Perlen

N 103Fingerring, Kr., geschlossen, Querschnitt
Fragment von Pfriem, Eis.

Perlen

Bag. - Kula

U 105^a

Armbrustpfad mit Kopfknope und reicher
Ring garnatur, br.

Prüfete, Eis.

U 106

Fingerring, geschlossen, Querschnitt
2 Perusteinperlen

x U 107

Augenpfad, preussische Nebenreihe
Lauzenspitze, Eis., Länge ca 12 cm
Fragment einer Lauzenspitze, vielleicht
der gleichen Form

Fragmente vom Schildbuckel.

Bog.-Kula

№ 109

Kenner, lag neben der Nr. 109.

„In der Branderde um 109“:

Nadel, Br.

Nähnaedel, Eis.

Bügel einer Schnalle, halbkreisförmig, Eis.,
eingledrig, klein.

Bog.-Kula

U 113

Fragment eines Pfriemes
Bernsteinperlen.

U 114

Urne, Höhe ca 12 cm.

U 133

Bronzefibel mit langem Nadelkeller,
am Ende des Stiles beginnendes
Schlusskreuz. Große Seitenknöpfe

U 142

Bronzefibel der preussischen Nebenserie
mit breitem Stiel.

Bog. - Kula

N 145

Fragment einer Nadel mit Ringkopf
und Schneckenende (), Eis.

N 151

Fragment einer Schnalle, Eisen.
Fragment eines Pfeiles, Eis.

N 153

Kleines Kreuzmesser mit ösenförmigem
Griff.

N 154

Perlen, unter anderem grobe blaue
geriefelte Glasperlen

N 155

(Völkerwanderungszeitliche Beigaben)

Bas. - Kula

Urne 156

(Völkerwanderungszeitliche Beigaben).

N 158

Fragment eines bronzernen Ringes.
Bronzeperlen.

N 161

Fragment von bronzernem Beschlag
2 Bronzeperlen
Fragment eines bronzernen Ringes.

N 164

Große blaue geriefelte Glasperle.

N 165

Lanzenspitze, Eis., klein

Bog.-Kula

U 166

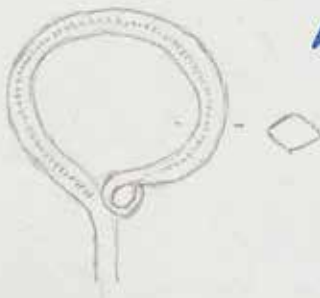
X Perlen, u. a. goldüberzogene.

U 167

Perlen, u. a. grobe blaue geriefelte Glasperlen.

U 169

Nadel mit Ringkopf und Schneidenecke
Vsr., der Grat fein geriefelt.

U 168

X Armbrustteil m. u. F., Vsr., einfache Form

Bag. KulaU 170.

Schnalle, oral, eingliedrig, Br.

U 171.

- x Messer mit etwas gebogenem Rücken, ähnlich Gaente, Argemb. Ostpt. Abb. 147d
- x Fragment von einem halbrunden Kreismesser
- Schnalle, eingliedrig, halbrund, Eis.
- Feuerstahl, dessen Ring wahrscheinlich mit einem Schneckenende endet, Eis.

Schleifstein

U 173Urne, Höhe ca 20 cm,
der untere Teil gerauhtU 175Fragment einer Nadel mit ringförmigem
Kopf, Eis.

Bog.-KulaN 176

Fragment einer Pinzette, Eis.
Perlen, goldüberfangen.

N 177

Kleiner doppelkonischer Spinnwirtel.

N 178

Armbrustpfad m. u. F., einfache Form,
Eis., schlecht erhalten.

X N 180

2 Scholdbuckel, Eis. (Gabelstern)
Schwalle mit doppelzinkigem Darm,
eingleidriger Raketen, hoch, Eis.

Neuer
Fragment einer Armbrustpfad m. u. F., Eis.
2 Scholdbuckel, Eis.

Bag. - Kula

№ 182

Nadel mit dopptkonischem Kopf, Kr.

№ 184

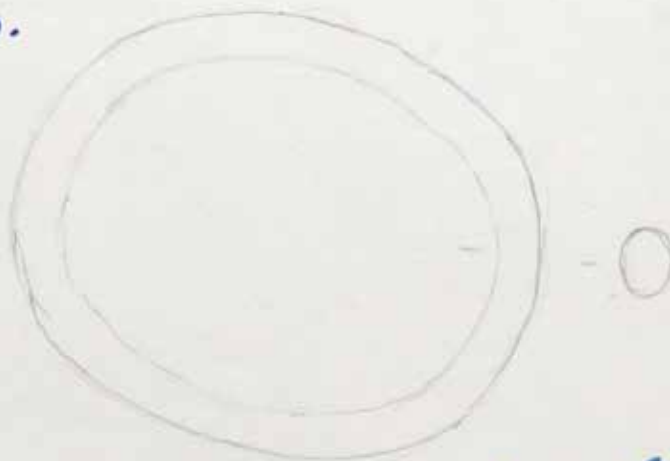
Schulke, Kr., vierseitig zweigliedrig mit \square Querschnitt.

Riemenzunge, Kr., flach und dünn.

Armschutzfibel m. u. F., ziemlich gross, mit Kopfaussparung und ∞ -förmiger Schwanz.

Armsring $\left(\frac{2}{2}\right)$, Kr.

№ 187

Pinzette, Eis.

№ 190

Nadel, Kr., mit ringförmigem Kopf, dessen Ende den Schaft umfaßt und zurückgebogen ist.

Fragment eines breiten Armsringes wie in № 5 (lag unter der Urne 190).

Bog. - KulaU 191

Ziel, fragmentaryczny, żelazo.

Kronzblech, wyllekt von Rande eines
Trinkharnes.

Beschläge, länglich-rechteckig, Eisen.

Verschraubene Perlen.

U 210

Messer, Eisen.

U 213

Messer, Eisen.

Nadel, Bronze.

U 215

Nähnadel, Eisen.

U 218

2 Spinnwirtel

Bog. - Kula

x U 223

(Völkerwanderungszeitliche Beigaben,
u. a. eine ^{merkmalig} mierenförmige Schnalle).

U 224

(Völkerwanderungszeitliche Beigaben).

xm U 227

Fingerring, Eis., geschlossen, mit O Quer-
schnitt.

Riemenzunge, Kr.

Brochplatte, Eisen.

(Die Zugehörigkeit der Riemenzunge
und der Brochplatte zu U 227
nicht ganz sicher.)

Bog.-Kula

U 230

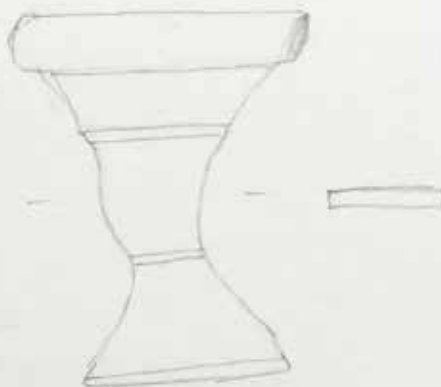
Armbandsfibel m.u.F. mit Kopfkopf
und reicher Ringverzierung.

„Frisieren Urne 231 und 232“

Hohlent, Eis.

U 233

Fibel, Kr., in der Rollenrinne Eisenrost,
auf dem Bügel Spuren von Verrot-
terung oder Verzinnung.

Goldbeschlagene Perlen

Bag.-Kula

U 234

Messer mit etwas ^{gebogenem} ~~Kreuzförmigen~~ Rücken,
 Hoblatz, kurz, mit ^{ähn. Gaube, Urgesch. G. H. 197: d} Knauf im Quer-
 schnitt Tülle.

X U 236

Fragment einer Urne mit mehrfach
 durchbrochenem Henkel

Messer, Eis., mit etwas ^{gebogenem} ~~Kreuzförmigen~~ Rücken
 Föhl, Br. wie in U 234.

Beschlag, Br., im Querschnitt:

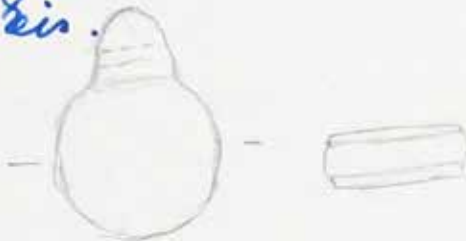
Bog. - Kula

x3 nr 242

Messer mit etwas ^{gebogenem} Rücken ähnl.
Gauche, Arch. Ostpreussens,
Taf. 147: d

nr 245

Anhänger, Eis.

Perlen, darunter goldwulfangene
& Sporen

Lanzenspitze, Länge ca 20 cm

Kopf einer Nadel, scherkeuförmig
mit Loch am Rande, Eis.

Bag. Kula

U 247

Spinnwirtel, klein
Perlen, goldfarbener fangen

X U 252

Fibel, Silber mit Email

Emailperlen

Brongeperte

X U 256

2 Spiralfingerlinge, breit, die Enden
des Drahtes schneckenförmig zurück-
gebogen.

Bog. - Kula

N 258

Fragment einer Stangenkette

Fragment einer Kette

Fragmentierter Ring mit profilierten zurecht-
gesägten Enden.

N 260

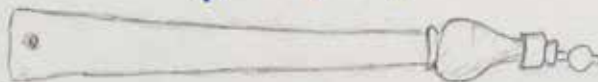
Messer, Eis. mit Ornament.

Nadel, Br.

3 Riemenzungen, Br.

Beschlag, Br.

Stein Bronzebrakt.

Bog. - Kula

U 262

Schnalle, ringförmig, halbkreisförmig, mit rhombischem Querschnitt, Eis.

U 263

Schnalle wie in U 262.
Messing, Eis.

U 264

Radförmiger Anhänger, Br. Das Kreuz ist durch umgelegten Draht gebildet.

U 268

Messing, Eis.

U 269

Messing, Eis. mit gebogenem Riesen, atul. Garte, Arg. Ostpr. Taf. 147: d.

Bog.-Kula

№ 271

Fragment einer Urne mit mehrfach
durchbrochenem Henkel.

Fragment eines ähnlichen Urnen-
henkels.

Bag. - Kula

4274

Fragment einer Urne mit Ornament.

Fragment einer Sporenspindel vom massiveren Typus.

5 Anhänger, Br.

Bronzeperlen.

Fragment von einem eisernen Beschlag: dünnes Eisenblech mit getriebenen Ringen.

2 große geriefelte Glasperlen

Nähnadel, Eis.

Bog. - Kula

U 279

Messer, klein.

Lanzenspitze, Eis., Länge ca 18 cm.

U 282

Nadel, Eis., der Querschnitt undeutlich

Messer, klein.

U 285

Messer

Fingerring wie in U 286, aber ohne Email, die
Felder nur durch Linien
abgegrenzt.

U 286

Fingerring, geschlossen, mit breitem Mittel-
schild und Email (links
rot, rechts blau)

Lanzenspitze mit hohem Grat

Messer

Brz. - Kula

U 287

Fragment eines Spiralarmrings (?), Br.
Perlen, goldüberfangene und bronzene.

U 290

Teil, Br., mit dreieckigem Fuss

Lanzenspitze mit hohem Grat, Länge ca 25 cm

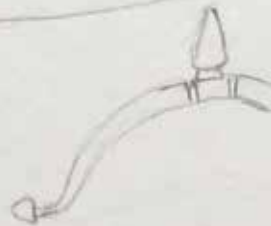

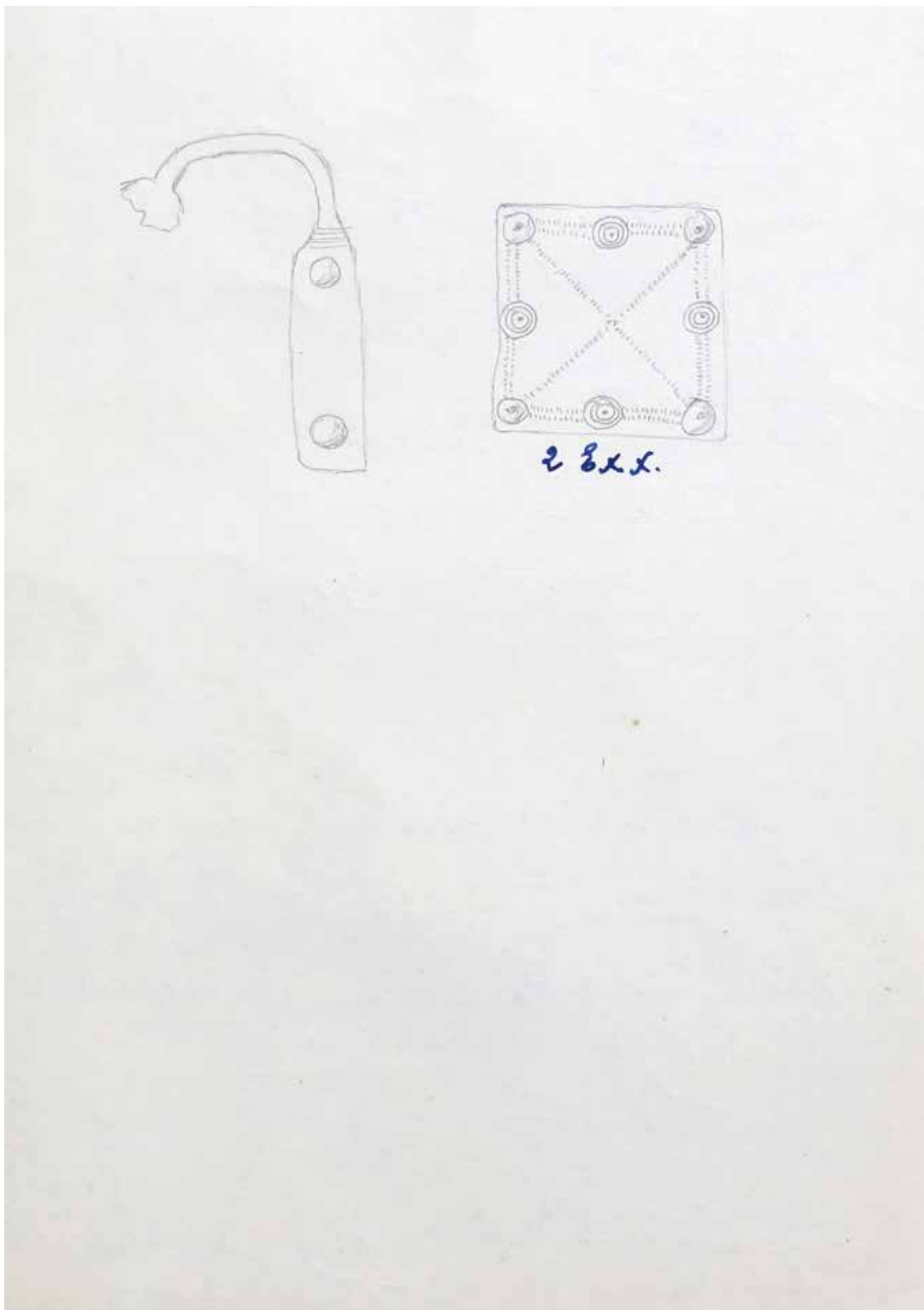
Messer mit 3 Löchern am Rande, Länge
ca 15-18 cm., Eis.

Sporn, Br.

Beckelase, Br. (verte)
Scheere

Karta 35. Zabytki z grobu nr 290, kontynuacja

Bes. - KulaU 292

Bronzeperlen

Grosse gerippte blaue Glasperle.

U 293

2 Spinnwirtel flach doppelseitig

1 Spinnwirtel

Kleines Bechfäß

U 295

Schnalle, zweigliedrig, halbrund, Eis.

Querschnitt etwa:

Ver schmälzende Perlen

Bog - KulaU 296

Bronzeperlen

Kleine Schnalle, oval, linsförmig, Eis.

Kette, Bronze, aus 6 Gliedern, das vierte
& größere Ringe. Der Rest der
Kettenglieder plan-konvex.U 297

2 Lanzenspitzen, Eisen.

Fragment von mehrfach durchbohrtem
Haken einer Urne, die
Löcher im Haken ziemlich groß.U 298

(Völkerwanderungszeitliche Beigaben)

U 299Fragment von einer Spirale mit geraden
gebogenen Enden, ähnl. Gante,
Mrg. Ostpr. Abb. 140: f.

Bag. - Kula

A 301

Goldüberfangene Perlen

A 305

Krumpfußkel mit langem Nabelkanten,
fein, mit spitzen Fuss.

Urne, Höhe ca 25 cm.

A 312

Schalle, vierseitig, ringliedrig, Eis.
Riemenzunge, Eis.

Fragment von einem mehrfach durchbro-
chenen Urnenhenkel.

Bag.- Kula

u 314

Fragment von einem bronzenen Beschlag,
mit durchbrochenem Ornament

Kleine Bronzeperlen

1 länglich-rechteckiger Beschlag, Eis.

x u 322

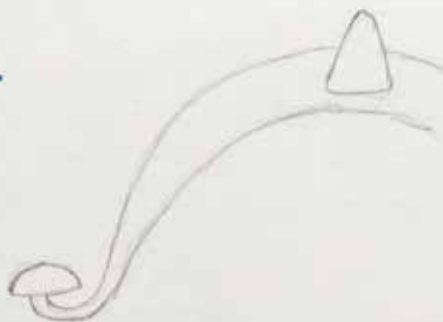
Feuerschlagsstein, vierkantig

u 324

Pinzette (völkerwanderungszeitlich)

u 326

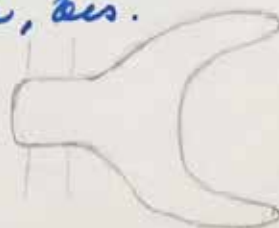
2 Sporen

Schmalle mit ^{Gehil} ~~Hopf~~ ^{harn} ~~harn~~, Eis.

der harn

Meiner
Feuerstab

Boj.-Kulam x U 327

- Fragment einer Hufeisenfibel (?), Eis,
schlecht erhalten.

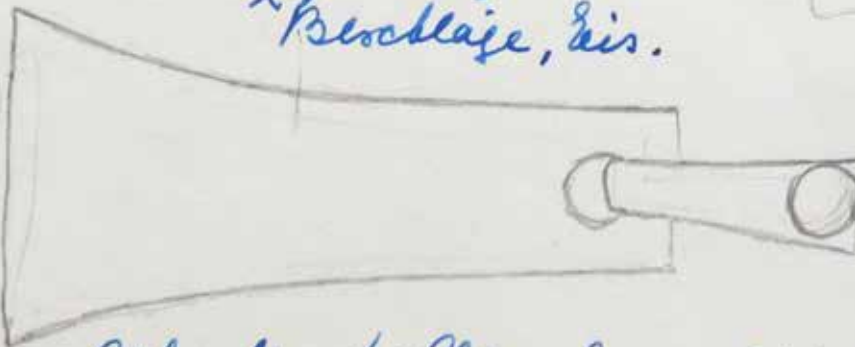

Pferdebremse mit ziemlich grossen Ringen,
die Mitte:

Reinenzunge, Eis.

2 kreuzförmige
Beschläge, Eis.

- Schnalle, halbkreisförmig, eingliedrig, Eis., der
Rahmen mit rhombischem Quer-
schnitt.

- Fragment einer Schnalle, halbkreisförmig, zweiglied-
rig, Eis.

hener

Bog. - Kula

N 328

Beschlag, Kr., mit getriebenen konzentrischen Ringen

Kleines Messer, Eis.

N 330

Urne mit Ornament, Höhe ca 22 cm.

N 334

Perlen, Kränze u. goldüberfangen

N 337

Augeförmig der preussischen Serie
Grosse blaue Glasperle, verschmolzen
Spirale mit zurückgebogenen Enden
Bronzedreht

N 345

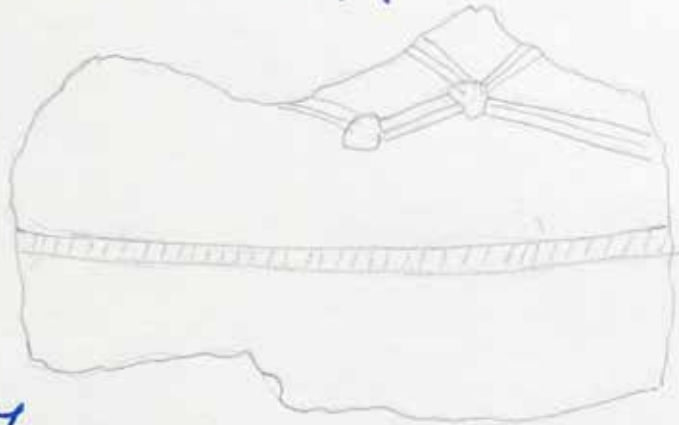
Schnabel, Eis., beinahe rund
Messer mit ^{gelassenem} ~~krummen~~ Rücken ähnl.
Gente, verg. Ostpr. Abb. 147: d.

Boj.-Kula

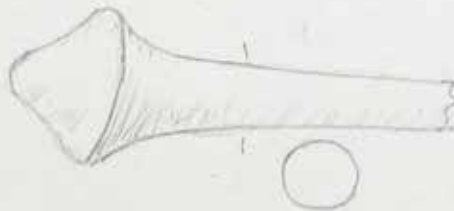
N 350

Fragmente einer Urne, unter anderem
mit Ornament:

X N 351

Fragment einer Nadel, Eis.
2 Tongegenstände

N 360

Pfriem, Eis.

X N 364

Spinnwirtel

Bog. - Kula

U 366

Nähnadel

U 369

Verschmolzene blaue Glasperlen

U 372

Nadel, Br.

Messer
Schwabe, Eis., halbrund, eingliedrig.

U 371

Lanzenspitze, Länge ca 15 cm

Messer

Große geriefelte Emailperle

Prag. - Kula

U 376

Bronzespirale mit zurückgebogenen
Enden ähnl. Gaerte, Arch. Ostpr. Abt. 140: f
Grosse blaue geriepelte Emailperlen
Bronzering

U 377

Bronzespirale wie in 376
Rezeptibel der preussischen Serie mit
breitem Fern.

U 378

Fragment von gewundenem Bronzedraht,
wahrscheinlich von einer Stangen-
kette.

U 380

Verschmolzene blaue Glasperlen
Fragment eines Bronzeringes

Bronzedraht

Bog. - KulaU 381.

Schnalle, beinahe rund, eingliedrig, der Rahmen hat rhombischen Querschnitt, Eis.
 Messer mit gebogenem Rücken ähnl. Gerte,
 Urzech. Ostpr. Abb. 147: d.

U 382

Lange Tülle einer Lanzenspitze, Eis.
 Messer mit gebogenem Rücken wie in U 381.
 Augenfibel der preussischen Serie mit
 breitem Fuß.

Nadel, Eis.

U 384

Augenfibel der preussischen Serie mit breitem Fuß.

U 388

Schnalle, halbrund zweigliedrig, stark verrostet
 Messer wie in U 381.

Bog. - Kula

X u 390

Nadel, Br.

u 400

2 geriefelte Emailperlen

u 405

Fragment einer Spirale mit zierliche-
trallten Enden, ähnl. Gaule,
Arch. u. Ostpr. Abb. 140: f.

Bog. - KulleBrandgrube 135

Nadel, Kr.

Spinnwirtel, flach,
doppeltkonisch

Fragmentarischer Anhänger, Kr., durchbrochen

Perlen, u. a. bronzene und kleine goldfarbige

Beschlätze, länglich - rechteckige, Eis.

Brandgrube 136

2 Spinnwirtel, doppeltkonisch

Perlen

Pfriem

Fragment von breitem Armring

1 Beschlätze, Eis., länglich - rechteckig

Bag. - Kulle

Brandgrube 137

Fibel, Kr., unidentisch ob mit Spirale
oder Nohse in der Rollenkühle.

Brandgrube 140

Gürtelbeschlag, hohlwandig wie im Arm 5

Bog.- KulaKnochenhäufchen 71

Armbrustfödel m. u. F. und Kopfenopf, Br.
 Armbrustfödel, Eisen, einfache Form
 Födel mit flachem Büschel, Br.

Knochenhäufchen 188

Halbring, Silber, mit ~~zwei~~ plattenförmigen
 Ende.

Armbrustfödel m. u. F., einfache Form, Br.
 Sprossenfödel, die Sprossen mit Eisen be-
 legt.

Menge goldener fangener Perlen

Bog.- Kula

(18)

Knochenhäufchen 209.

Armbrustpfähel m. u. F., Vst., einfache Form

X Knochenhäufchen 257

1 Pfriem, Eis.

1 Hacken, Eis.

1 Veröschmalzene Perlen.

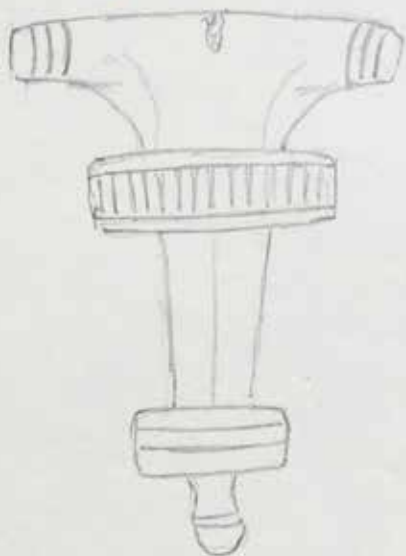

Bog.-Kulu

Die Art der Bestattung nicht vermerkt:

x 48

Sprossenpfahl, Br., die Nadel eisern.

~~113~~ 113

Fragment eines Pfriemes
Bernsteinperlen

190

Spinnwirtel
Pfriem, Eis.
Schwalle, Eis. nieren-
förmig
Beschlage, länglich-recht-
eckig, Eis.

Bug. - Kula

Wie Art der Bestattung nicht vermerkt:

m X 197

Messer mit Griffbeschlägen aus Knochen,
Länge ca 20 cm.

314

Fragment eines Beschlages mit durchbrochenem
Ornament, Eis.

Kleine Bronzeperlen (oder Bernsteinperlen?)

1 Beschlag, länglich - rechteckig, Eis.

Bog. KulaAus dem Brandherd nr 139

1 Fragmente von zwei grossen Spornenpfählen
des massivischen Typus, mit breiter
Kopfplatte. Das Ende des Fundes:

† Fussende einer Spornenpfähle wie die vorige,
nur etwas kleiner

2 Fragment einer Kette
Perlen

1 Feuersteinmesser

6 Schnalle, Eis, rechteckig, 2-gliedrig.

4 Nadel, Eis, mit Ringkopf, dessen Ende
den Schaft umfaßt.

Fragmente vom Schildbuckel, Eis.

5 Feuerstab, lang und schmal.

3 Fragment von einem Halsring, mit Draht
umwickelt und mit aufgesetzten
Ringen aus Perldraht.

Boz. - Kula

"Funde im Brandring bei 148:"

II Spinnmittel verschiedener Form
Nadeln, Eis.

Fragmente von Halsringen vom Typus
wie in Knochenhäufchen 188, etwa von
zwei Ringen.

Fragment von einem Halsring mit Trom-
petenenden

Fragment von grobem ferdrehtem Draht,
Hohl von einem Halsring

Fragment eines Halsringes mit Öse

Fragmente von breitem Armring (wie in 45/
Viele länglich-rechteckige Gürtelbesätze, Eis,
Besätze, hohlwandig (wie in Nrue 5).

Armbrustpfahl m. u. F., einfache Form, Vr.

Armbrustpfahl m. u. F., einfache Form, die

Schne } Eis.

(verte)

Fragment von grosser Steinbratpfanne
mit mehrfachen Ringstruktur.

Feuerstab, sehr lang und schmal.

Langspitze mit kurzem Blatt und
hohem Grat, Länge ca 10-12 cm.

2 Messer mit Ornament

2 Schalen, halbkreisförmig, zweistufig,
bis.

Flintmesser.

53
Bag.- Kula

2 " Branderde 229 "

Armring, Br., die Enden mit quergehen-
den Rillen verziert.

Bog. - Kula"Probegrabungsfeld"

— Große Schnalle, Eis., rechteckig, zweigliedrig,
Höhe ca 11-12 cm.

— 6 Messer, Eis.

— Zwei Lanzenspitzen, Länge der einen ca 8 cm,
Länge der anderen ca 10-12 cm

— Fragment von einem Kreismesser, Eis.

— Schnalle mit Gebildarm, zweigliedriger
Rahmen.

— Kleine Eisenzeit.

+ Sprossenteil des ~~...~~ Typus Treiber-Kerze,
Ostpreuss. Altert. Taf. II: 15

— Rahmen einer Schnalle, rechteckig zwei-
gliedrig, Eis.

— Gürtelbeschläge, länglich - rechteckig

U₉" Spinnwirtel.

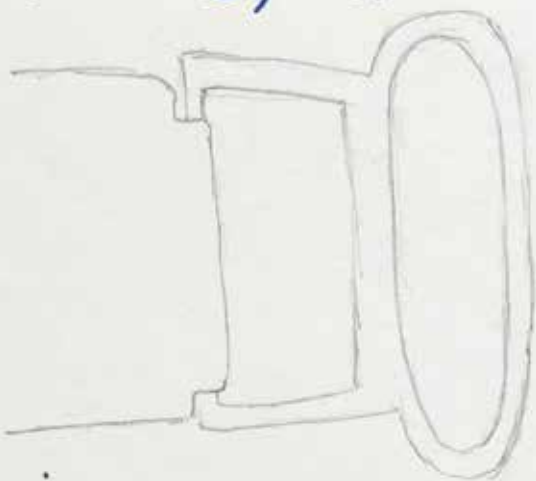
— x Spiralfingerling mit breiter Mitte
Fingerling mit offenen Enden, hohlerartig)

Perlen

Bag. - Kula

X "Branderdering 310"

- Schuale, Br.

- 2 Schualen, Eis., rechteckig, zweigliedrig
- Viele länglich - rechteckige Gürtelbeschläge, Eis.

Neuer

- Verschnitzene Perlen
- Anhänger, Br.

3 ^(und) ganze Fragmente von 3-4 hohlwandigen Gürtelbeschlägen (wie in Nr. 5)

- Bronzerußpfel mit langem Nadelhalter, klein, mit schmalen spitzem Fuß, Br.

(verte)

— Armbrustfibel m. u. F. und vielfacher Ring-
 garnitur, Kr., ziemlich gross.
 Mehrere Spinnwirtel verschiedener Form
 Pinzette

Fragment einer Schnalle, Kr.

Sporn.

Bog. - Kula

„Probegrabungsfeld“

Sprossenfibel des Typus Tischler-Kemmer, Ostpreuss.
 Altertümer, Taf. 17:15

Nadel, Kr.

4 Spinnwirtel

Armbrustfibel m. u. F., einfache Form, Eis.

Schne und Spirale einer Armbrustfibel
 mit ziemlich grossen Schneenägeln.
 Eis.

Rahmen einer Schnalle, oval, einliedrig,
 Eis.

Schnalle, Eis., rechteckig einliedrig.

Schnalle, Eis., halbkreisförmig zweigliedrig.

Brausebeschläge

Fragment einer Armbrustfibel: Spirale
 mit Nadel und S-förmiger
 Schne, Kr.

Fragment einer Nadel mit Ringkopf,
 deren Ende um den Schaft ge-
 kreuzt ist.

Bog.-Kula

„Probegrabungsfeld“

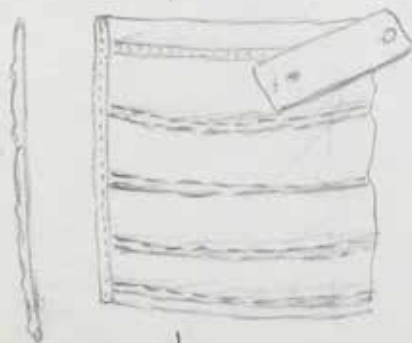
— Nadeln, Eis.

— Beutel, Kr., hohlwandig

— Perlen

— Fragment eines Schmuckes mit alter
Reparatur

(58)

Boj. - Kula

"Próbegrabungsfeld"
"

- 2 Schnallen, rechteckig eiförmig, Eis.
- Fragmente von verschiedenen Beschlägen, Eisen, zum Teil unbestimmbar, darunter auch länglich-rechteckige.
- Nadel mit doppelkonischem Kopf, Br., verschmälzen.
- Bronzeperlen
- Nadeln, Br.

Bog. - Kula

„Reitergrab im Probegrabungsfeld“

Lanzenspitze mit facettierter Tülle, Länge
ca 25 - 30 cm.

Messer
Sporn

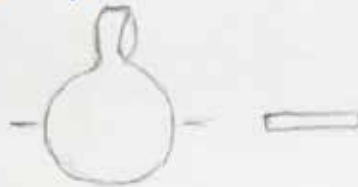

Boz. - Kula

(60)

„Urne H der Probegrabung“

2 Anhänger, ks.

7 Lunula-Anhänger, dünn, mit ge-
triebener Lunula verziert

5 Bronzeperlen.

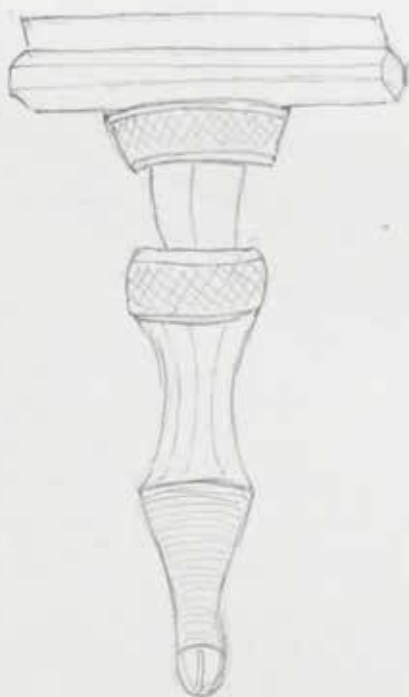

Bog. - Kula

Streifenfunde:

Sprossenfuß, Nr., die Hülse pagetönt,

eiserne Nadel, un-
deutlich, ob in der Hülse
eine Spirale oder Röhre.

"Aus Grabfeld B"

Perlen, goldwulfaugen
Reimenzunge, Nr.

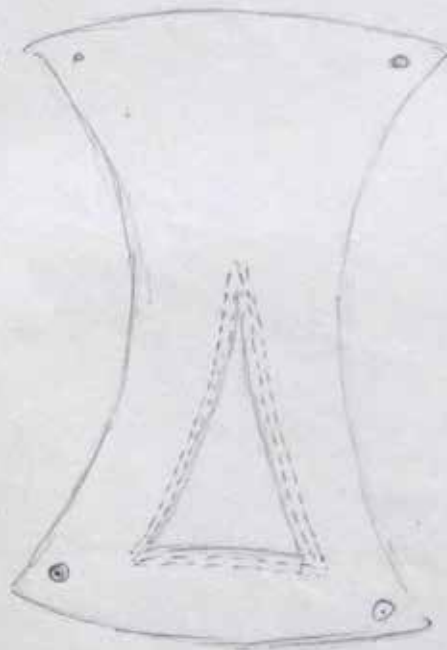
Bal. - Kula

(62)

Feinde ohne nähere Angabe der Fundum-
stände:

Großes Messer, Eis.

Riemenzunge, Eis.

Pinzette, Eis.

Nadel, „gerochenst.“

Bog. - Kula

(63)

Fund ohne nähere Angaben der Fund-
umstände

Wrenen (N:N = unerschbar)

Bligefäse (N:N = unerschbar)

1 fassenförmig u. a.

2 große Eisenringe von einer Trense „Gerkenst.“
Schwalle, Eis., halbkund., eingliedrig.
Schwalle, Eis., mit unebener Oberfläche, dars.,
ähnl. Geerte, Urgesch. Ostpr. Abb.
134: g-h.

Aneks 4

Ryciny z portfolio „*Aus dem zerstörten Masuren*”
z reprodukcjami obrazów namalowanych przez Richarda
Rothgiessera, z ekspozycji Kolekcji Historii Wojny
Vaterländische Gedenkhalle der Feste Boyen

Źródło: Aus dem zerstörten Masuren, Herausgegeben von Oberst Busse Kommandant der Feste Boyen, Lötzen 1916

1. Giżycko (Lötzen). Budynek komendantury Twierdzy Boyen i zamek, 1915 r.

2. Güzicko (Lötzchen). „Hindenburg-Ludendorff-Haus“. Willa, w której przez osiem miesięcy (22.02-20.10.1915) kwaterował feldmarszałek Paul von Hindenburg

3. Güzicko (Lötzchen). Kamienica kupca D. Jacoby, oddana do dyspozycji sztabu głównego feldmarszałka von Hindenburga, 1915 r.

4. Okowizna (Numeiten). Dwór zniszczony w ostatnim tygodniu września 1914 r. przez wojsko rosyjskie. Ilustracja przedstawia stan z 15 maja 1915 r.

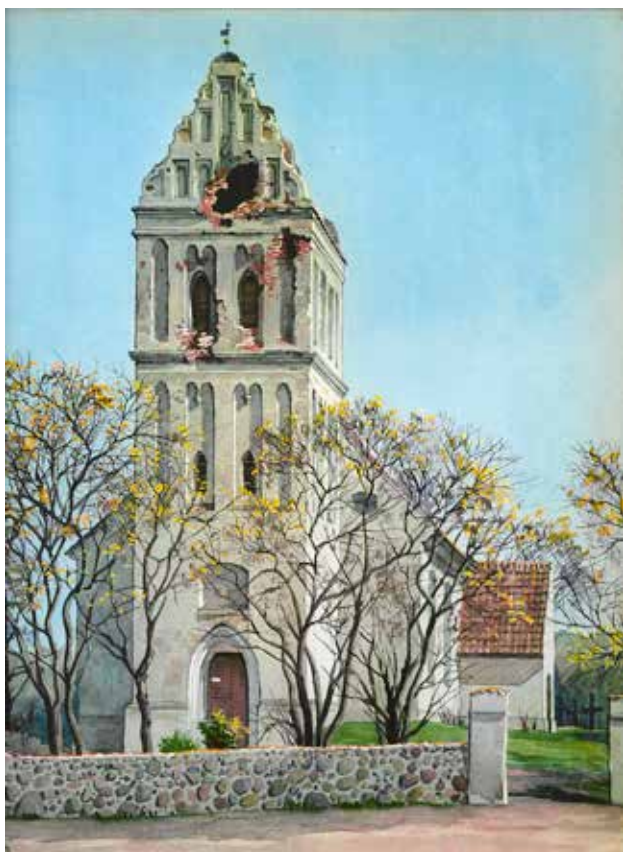
5. Pozezdrze (Possessern). Wieża kościoła, na której znajdowało się stanowisko rosyjskiego karabinu maszynowego, uszkodzona cełnym trafieniem przez niemiecki pocisk podczas bitwy nad jeziorami mazurskimi

6. Pozezdrze (Possessern). Wnętrze kościoła, zrujnowane w wyniku działań wojennych. Ilustracja przedstawia stan z sierpnia 1915 r.

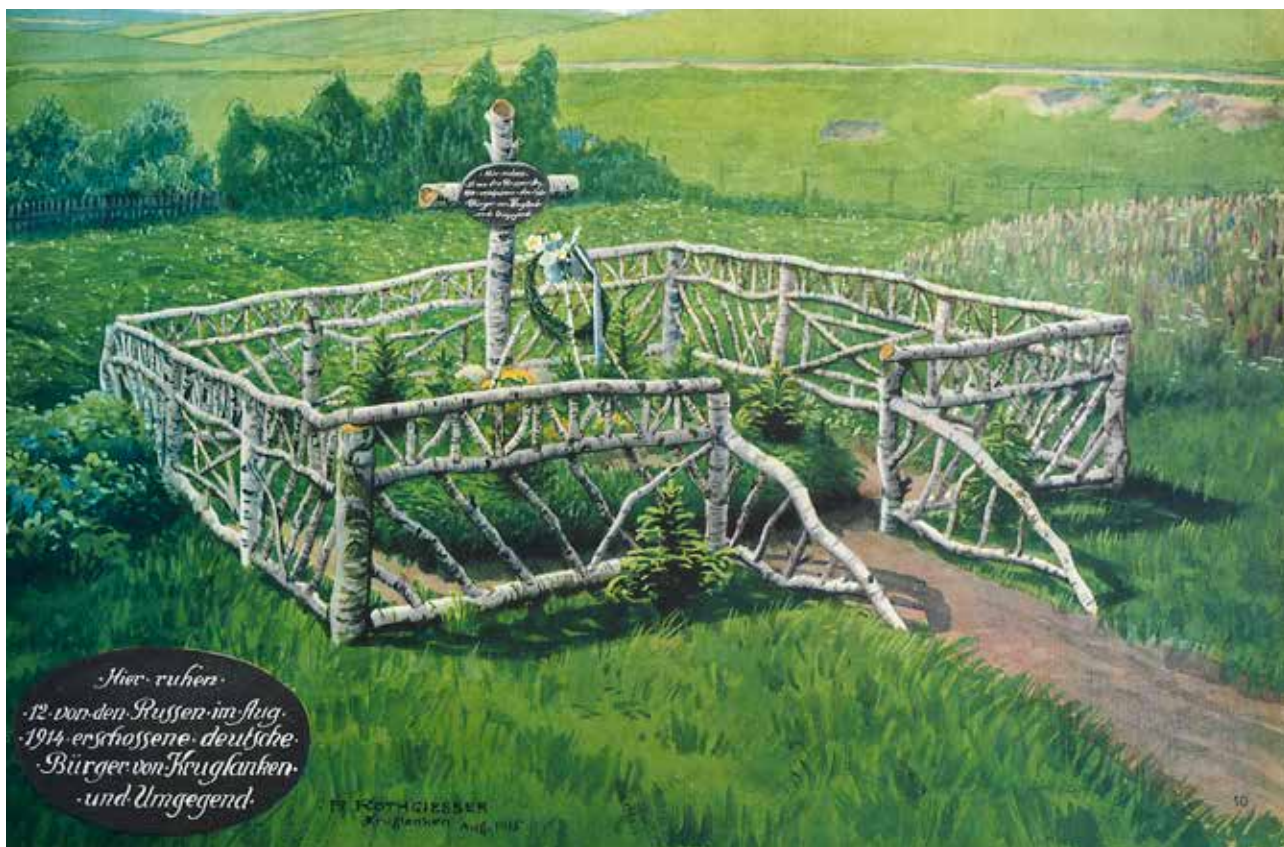
7. **Pozezdrze** (*Possessern*). Majątek Gramberg, zajęty w końcu sierpnia 1914 r. przez jeden tydzień, na kwaterę dowódcy armii rosyjskiej generała Paula von Rennenkampfa. Ilustracja przedstawia stan z maja 1915 r.

8. **Kruklanki** (*Kruglanken*). Kościół z wieżą uszkodzoną celnym trafieniem niemieckiego pocisku artyleryjskiego. Na wieży znajdowało się rosyjskie stanowisko obserwacyjne

9. **Budry** (*Buddern*). Kościół uszkodzony w grudniu 1914 r., podczas ciężkich walk o wieś. Na wieży kościelnej znajdowało się rosyjskie stanowisko obserwacyjne

10. Krukłanki (Kruglanken). Zbiorowa mogła dwunastu cywilnych mieszkańców Krukłanek i okolic, rozstrzelanych przez Rosjan w sierpniu 1914 r. Ilustracja przedstawia stan z sierpnia 1915

11. Krukłanki (Kruglanken). Niszczący efekt ostrzału niemieckiej artylerii. Ilustracja przedstawia stan z sierpnia 1915 r.

12. **Kruglanki** (*Kruglanken*). Dom należący do rodziny Skerra, zniszczony podczas działań wojennych. Na obrazie zaznaczone zostało miejsce trafienia niemieckiego pocisku artyleryjskiego i ściana ostrzelana ogniem karabinowym. Ilustracja przedstawia stan z sierpnia 1915

13. **Siedliska** (*Schedlischen*). Zajazd von Uddath, największy i najładniejszy budynek w Siedliskach. Spłonął, po uderzeniu niemieckiego pocisku artyleryjskiego. Ilustracja przedstawia stan z czerwca 1915 r.

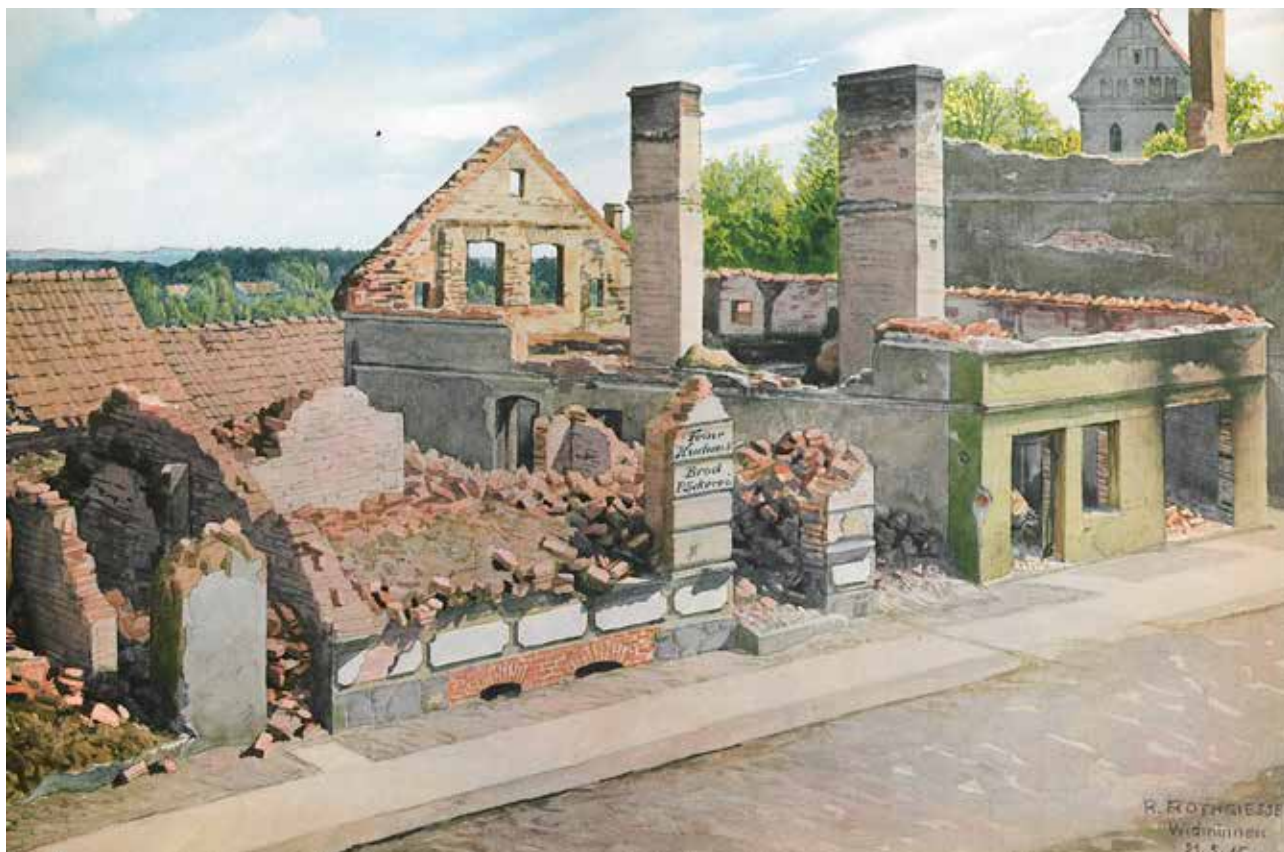
14. **Wydminy** (*Widminnen*). Miejscowość zniszczona podczas ciężkich walk w styczniu 1915 r. Ilustracja przedstawia stan z lipca 1915

15. **Wydminy** (*Widminnen*). Budynek poczty, zniszczony w styczniu 1915 r. przez celny ogień niemieckiej artylerii. Ilustracja przedstawia stan z lipca 1915

16. **Wydminy (Widminnen)**. Zabudowa miejscowości, zniszczona w styczniu 1915 r. przez celny ogień niemieckiej artylerii. Ilustracja przedstawia stan z lipca 1915

17. **Wydminy (Widminnen)**. Zabudowa centrum miejscowości, zniszczona przez celny ogień niemieckiej artylerii w styczniu 1915 r. Ilustracja przedstawia stan z 21 maja 1915

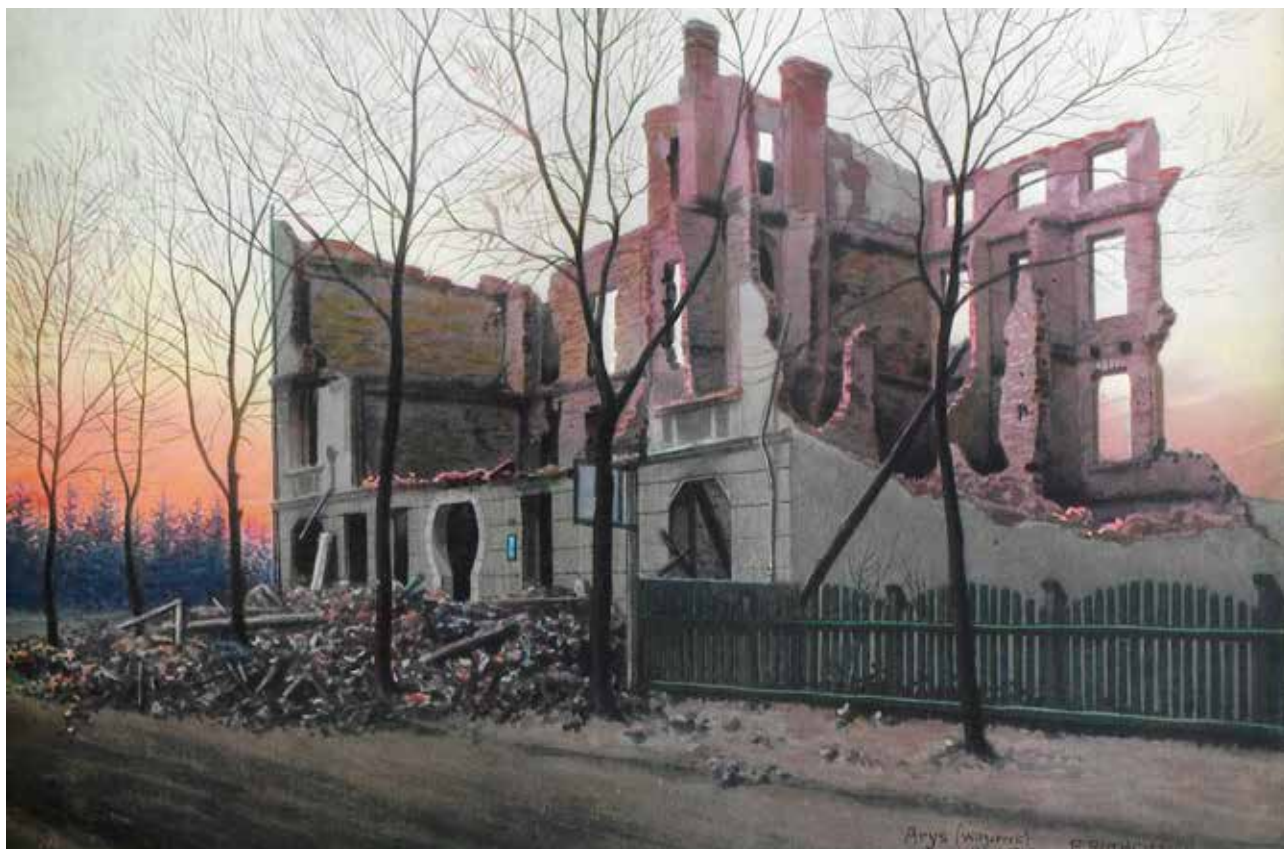
18. Marcinowa Wola (*Marczinawolla*). Zabudowania zniszczone w czasie ciężkich walk, w wyniku ostrzału wsi przez niemiecką artylerię. Ilustracja przedstawia stan z sierpnia 1915 r.

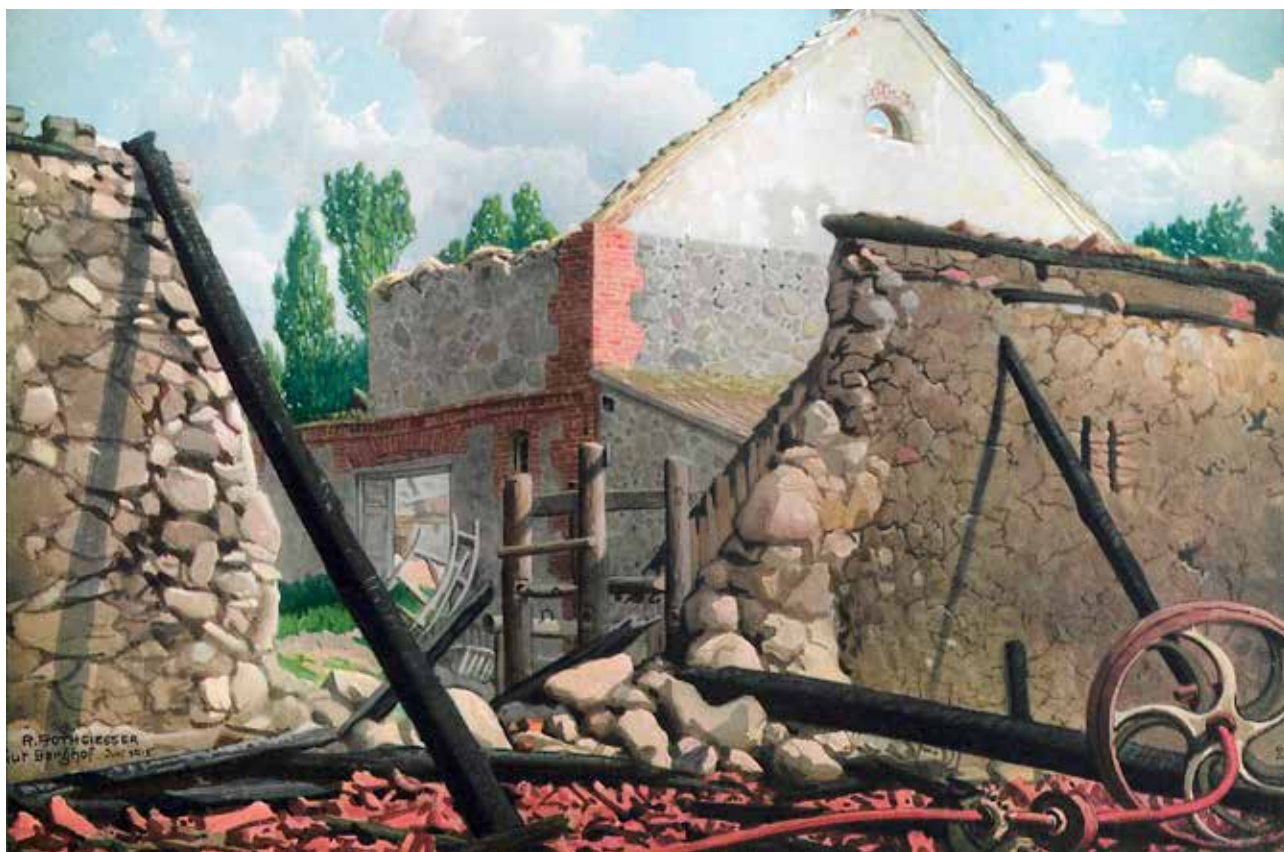
19. Marcinowa Wola (*Marczinawolla*). Zabudowania zniszczone w czasie ciężkich walk, w wyniku ostrzału wsi przez niemiecką artylerię. Ilustracja przedstawia stan z sierpnia 1915 r.

20. Marcinowa Wola (Marczinawolla). Dom częściowo rozebrany przez wojsko rosyjskie. Belki i cegły ze ścian zostały użyte do budowy umocnień polowych. Zachował się jedynie dach, wsparty przez komin czarnej kuchni. Ilustracja przedstawia stan z marca 1915 r.

21. Orzysz (Arys). Działania wojenne spowodowały zniszczenia przede wszystkim nowej zabudowy. Kamienica należąca do mieszkańca o nazwisku Witzorrek. Ilustracja przedstawia stan z marca 1915 r.

22. **Berkowo** (*Gut Berghof*). Zabudowania majątku ziemiańskiego zniszczone przez wojska rosyjskie. Ilustracja przedstawia stan z czerwca 1915 r.

23. **Ranty** (*Adl. Gut Ranten*). Zabudowania majątku ziemiańskiego spalone przez wojska rosyjskie. Ilustracja przedstawia stan z lipca 1915 r.

24. Eik (Lyck). Zniszczona zabudowa wzdłuż głównej ulicy największego miasta na Mazurach. Ilustracja przedstawia stan z zimy 1915 r.

25. Eik (Lyck). Zniszczony budynek z historycznej zabudowy miasta. Ilustracja przedstawia stan z września 1915 r.

26. Eik (Lyck). Zniszczona kamienica, wzniesiona rok przed wybuchem I wojny światowej. Ilustracja przedstawia stan z września 1915 r.

27. Eik (Lyck). Zniszczona zabudowa w centrum miasta. Ilustracja przedstawia stan z września 1915 r.

28. Etk (Lyck). Wnętrze domu, splądrowane przez żołnierzy armii rosyjskiej. Ilustracja przedstawia stan z 1915 r.

29. Etk (Lyck). Wnętrze kuchni, splądrowane przez żołnierzy armii rosyjskiej. Ilustracja przedstawia stan z 1915 r.

30. Etk-Szyba (*Sybba*). Zniszczona zabudowa podmiejskiej osady. Ilustracja przedstawia stan z września 1915 r.

31. Siedliska (*Schedliska*). Zniszczone zabudowania gospodarcze i lej po pocisku artyleryjskim. Ilustracja przedstawia stan z 1915 r.

32. Szczytno (*Ortelsburg*). Zniszczona zabudowa w centrum miasta. Ilustracja przedstawia stan z zimy 1915 r.

Tablice

a

Einzigstes Steinkistengrab aus dem Gräberfeld S. der Kullabrücke.
(Lage: vergl. auf dem Lageplan d. Friedhofes)

Zwischen den Steinen, die kistenartig zusammengestellt sind, steht die mit den verbrannten Knochen der Verstorbenen gefüllte Urne auf einer ebenen Steinplatte. Neben dem Fuß der Urne auf der Steinplatte lagen rechts und links ein Messer u. eine eiserne Lanzenspitze. In der Urne waren außer den Knochen eine Tasse aus gebranntem Ton und ein eiserner Sporn.

b

10 - 7

Eine gut erhalt., feuerpatinierte Speerspitze, ein eisernes Messer und ein verrosteter Sporn.
Im Reitergrab im Probe-Grabungsfeld.
Nr. 157 - 159

c

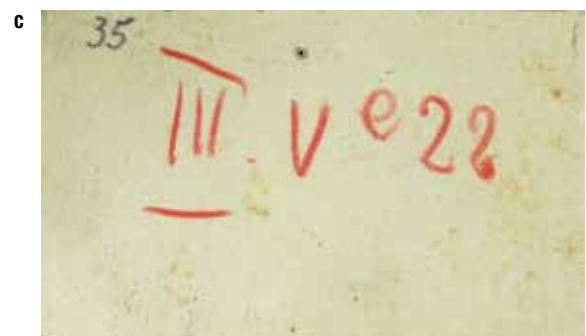
15

III - V d 6/8

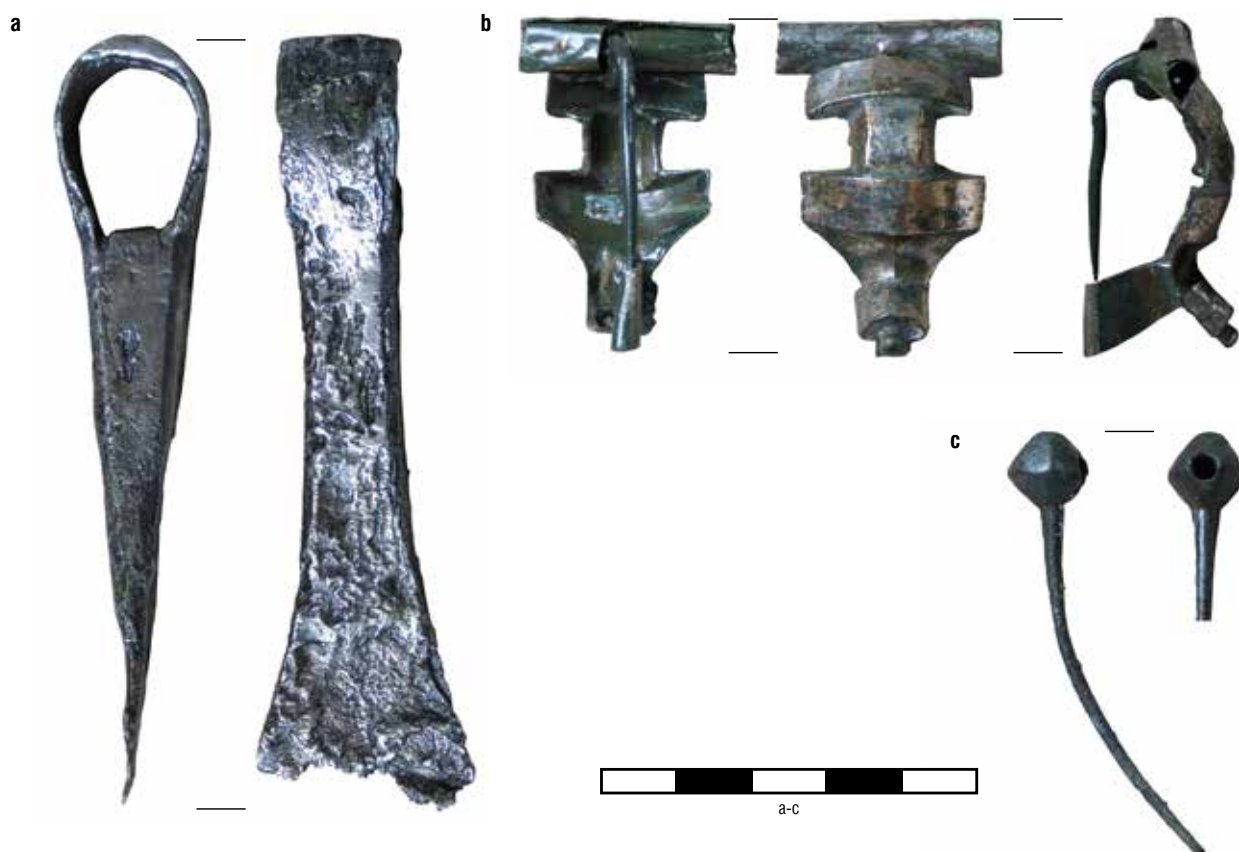
Tablica 1. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (Kullabrücke). Grób „jeźdźca“: a/ metryka z wystawy prehistorycznej (Busse Sammlung), podpis do rekonstrukcji grobu „jeźdźca“ w obudowie kamiennej; b-c/ metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers)

Tablica 2. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytek odkryty w odległości 1/2 m od grobu „jeźdźca”:
a/ szpila brązowa, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1000; b-c/ metryka zabytku z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers)

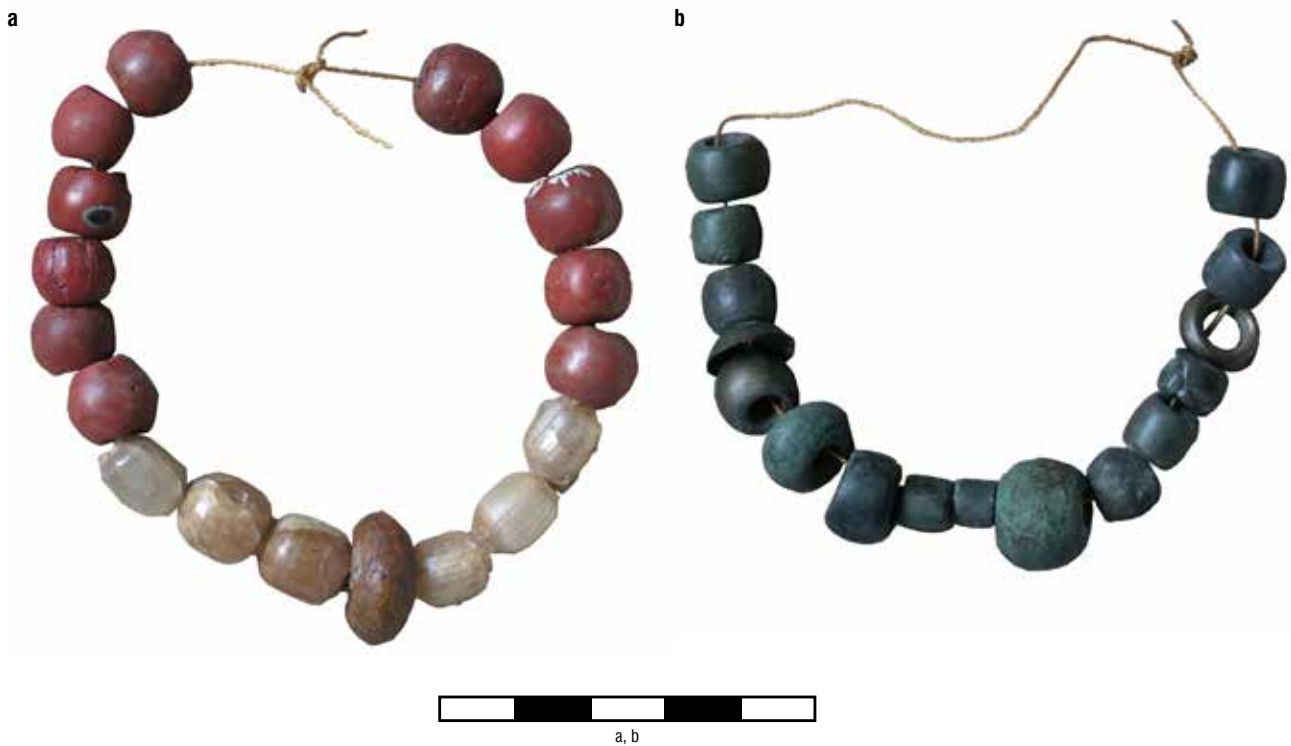
Tablica 3. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Obszar próbných wykopaliisk: a/ popielnica G: przęślik gliniany, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1101; b-c/ grób „I”: moneta cesarza Filipa Araba III.V:22, metryka zabytku z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers); zabytek zaginiony

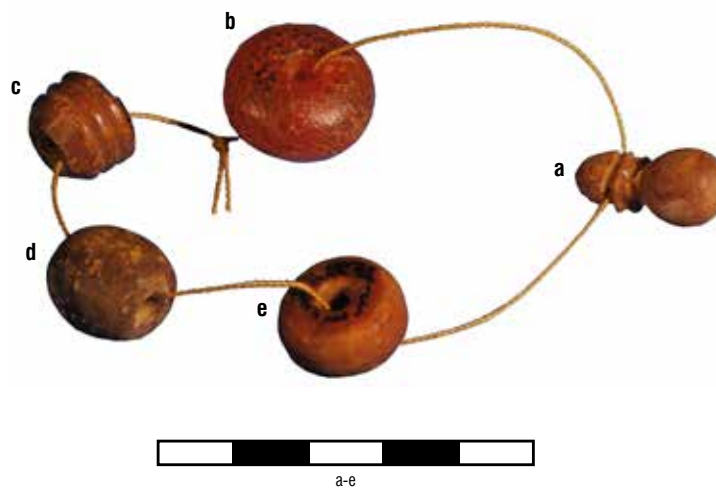
Tablica 4. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Obszar próbnych wykopaliisk: a/ grób jamowy z resztkami stosu bez oznaczenia: toporek żelazny, MWiM w Olsztynie, nr kat. 990; b/ z nieoznaczonego grobu: zapinka brązowa platerowana srebrem, MWiM w Olsztynie, nr kat. 641; c/ z nieoznaczonego grobu: szpila brązowa, MWiM w Olsztynie, nr kat. 999

Tablica 5. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Obszar próbnych wykopaliisk, z nieoznaczonego grobu: a/ szpila brązowa, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1083; b-c/ metryka zabytku z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers)

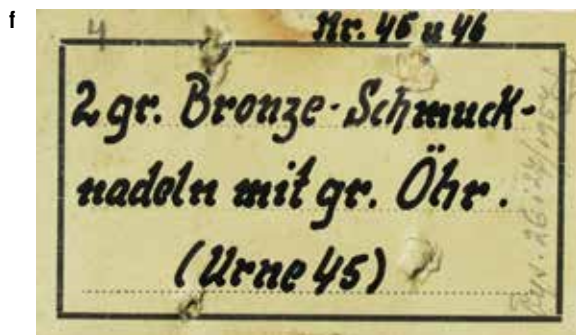
Tablica 6. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Obszar próbných wykopalisk, z nieoznaczonego grobu: a/ kolia złożona z paciorków szklanych i paciorka bursztynowego, MWiM w Olsztynie, nr kat. 636; b/ kolia paciorków brązowych, MWiM w Olsztynie, nr kat. 343

Tablica 7. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*) oraz zabytki bez metryk z cmentarzysk z obszaru powiatu giżyckiego. Kolia złożona z ozdób bursztynowych odkrytych w różnych grobach: a/ grób 30: wisiorek ósemkowy, MWiM w Olsztynie, nr kat. 639; b/ grób 4: paciorek, MWiM w Olsztynie, nr kat. 691; c/ grób 223: paciorek, MWiM w Olsztynie, nr kat. 976; d, e/ dwa paciorki bez metryki, MWiM w Olsztynie, nr kat. 674

Tablica 8. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (Kullabrücke). Zabytki z grobów: a-b/ grób 5: brązowe okucia pasa, metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers); zabytki zaginione lub niezidentyfikowane; c/ grób 10: zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1110; d/ grób 12: kolia złożona z zawieszki i paciorków, MWiM w Olsztynie, nr kat. 640; e/ grób 22: zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1109; f-g/ grób 27: grzebień wykonany z kości, metryka zabytku z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers); zabytek zaginiony; c, d, e – brąz

Tablica 9. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z grobów: a/ grób 29: szpila – zabytek bez metryki, MWiM w Olsztynie, nr kat. 998; b/ grób 32: kolia paciorków szklanych i wykonanych z pasty szklanej – zabytki bez metryki, MWiM w Olsztynie, nr kat. 671. Kolię tworzy czternaście paciorków z grobu 32 i dziewiętnaście dodatkowych; c/ grób 41: szpila, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1007; d-e/ grób 45: dwie szpile, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1006; f-g/ grób 45: metryka dwóch szpil z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers); a, c, d, e – brąz

Tablica 10. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (Kullabrücke). Zabytki z grobów: a/ grób 48: zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 642; b/ grób 57: popielnica gliniana, MWiM w Olsztynie, nr kat. 220; c/ grób 63: kolia wisiorków i paciorków, MWiM w Olsztynie, nr kat. 638; d/ grób 63: aplikacje, MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; e/ grób 63: okucia na pas, MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; f/ grób 63: fragment noża żelaznego, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1298; g/ grób 63: g-h/ metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers); a, c, d, e – brąz

Tablica 11. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z grobów: a/ grób 67: brązowe zawieszki i paciorki naszyjnika, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1059; b/ grób 68: dwie bransolety żelazne, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1088 i 1090; c-d/ grób 68: metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers)

Tablica 12. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z grobu 86: a/ naszyjnik brązowy 10 III, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1091; b/ zawieszki brązowe 10 III, MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; c-d/ metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers); e/ pierścień brązowy, MWiM w Olsztynie, nr kat. 991, f-g/ metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers)

Tablica 13. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z grobów: a/ grób 107: zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 694; b/ grób 107: grot broni drzewcowej, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1302.; c/ grób 107: grot broni drzewcowej, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1300; d/ grób 133: zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 94; a, d – brąz, b, c – żelazo

Tablica 14. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). „Plama przepalanej ziemi” nr 139: a/ nóżka zapinki, MWiM w Olsztynie, nr kat. 647; b-c/ fragmenty nóżek dwóch zapinek, MWiM w Olsztynie, nr kat. 646; d/ żelazny łańcuszek z kółkiem od zawieszki w formie wielosprychowego koła?, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1102; a, b, c – brąz

Tablica 15. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). „Plama przepalonej ziemi” nr 148:
a/ nóż żelazny, MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; b-c/ detale zdobienia noża

Tablica 16. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). „Plama przepalonej ziemi” nr 148:
a/ nóż żelazny, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1116; b/ detale zdobienia noża

Tablica 17. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z grobów: a/ grób 155: brązowa sprzączka do pasa III.V.91, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1098; b-c/ grób 155: metryka zabytku z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers); d/ grób 166: naszyjnik z paciorków z pasty szklanej i ze złotą wkładką z grobu dziecięcego; metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego; zabytki zaginione lub niezidentyfikowane; e/ grób 173: popielnica gliniana, MWiM w Olsztynie, nr kat. 219; f/ grób 173: numer grobu wyryty na powierzchni popielnicy

Tablica 18. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z grobu 180: a/ umbo tarczy, MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; b-c/ metryka zabytku z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers); d/ sprzączka z podwójnym kolcem, MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; a, d – żelazo

Tablica 19. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z grobów: a/ grób 184: mała bransoleta (?) brązowa, MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; b-c/ grób 184: metryka zabytków z przedwojennego muzeum gifyckiego (awers i rewers); d/ grób 188: kolia paciorków szklanych ze złotą wkładką, MWiM w Olsztynie, nr kat. 978

Tablica 20. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z grobów: a/ grób 223: zdobiona zapinka brązowa, MWiM w Olsztynie, nr kat. 645; b-c/ grób 223: zdobiona zapinka brązowa i paciorek bursztynowy III.V.7 i III.V.7b, metryka zabytków z przedwojennego muzeum gżyckiego (awers i rewers); d/ grób 234: część popielnicy glinianej, MWiM w Olsztynie, nr kat. 678

Tablica 21. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (Kullabrücke). Zabytki z grobów: a/ grób 236: zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat.644; b/ grób 252: zapinka srebrna (kopia), MWiM w Olsztynie, nr kat. 692; c/ grób 256: spiralny pierścień, MWiM w Olsztynie, nr kat. 991; d/ grób 257: klamra hakowa do pasa III.V.13, MWiM w Olsztynie, nr kat. 699; e/ grób 257: szydło, III.V.14, MWiM w Olsztynie, nr kat. 989; f/ grób 257: przęślik gliniany, MWiM w Olsztynie, nr kat. 653, g-h/ grób 257: metryka z przedwojennego muzeum giżyckiego, wszystkich zabytków odkrytych w grobie (awers i rewers); a, c – brąz, d, e – żelazo

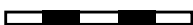

Tablica 22. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (Kullabrücke). Zabytki z grobów: a/ grób 260: zdobiony nóż żelazny; MWiM w Olsztynie, nr kat. 652; b-c/ grób 260: nóż żelazny – detale ornamentu; d-e/ metryka zabytku z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers); f-g/ grób 271: igła żelazna, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1005 i metryka zabytku z przedwojennego muzeum giżyckiego

Tablica 23. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Ceramika z grobów: a/ fragmenty wielodzielnych uch popielnic, w tym fragment ucha urny z grobu 271, MWiM w Olsztynie, nr kat. 295; b/ grób 274: fragmenty zdobionej pokrywy popielnicy, MWiM w Olsztynie, nr kat. 298; c/ grób 277: część popielnicy, MWiM w Olsztynie, nr kat. 299. Fotografie bez skali

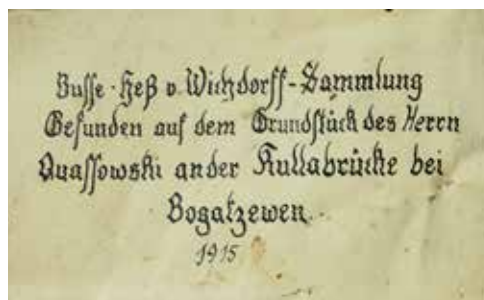
a

b

c

Tablica 24. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (Kullabrücke). Grób 278: a/ żelazne umbo tarczy; MWiM w Olsztynie, nr kat. 236; b-c/ metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers)

Tablica 25. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (Kullabrücke). Zabytki z grobów: a/ grób 287 (?): kolia paciorków brązowych i szklanych – zabytki bez metryki, MWiM w Olsztynie, nr kat. 666; b/ grób 290: zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 693; c/ grób 290: nożyce, MWiM w Olsztynie, nr kat. 639; d/ grób 290: ostroga, MWiM w Olsztynie, nr kat. 979; e/ grób 290: nóż, MWiM w Olsztynie, nr kat. 690; f-g/ grób 290: metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers); b, d – brąz, c, e – żelazo

Tablica 26. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z kolistej warstwy „przepalonej” ziemi nr 310: a/ żelazna ostroga (kopia) III.V.76, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1104, b-c/ metryka zabytku z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers);

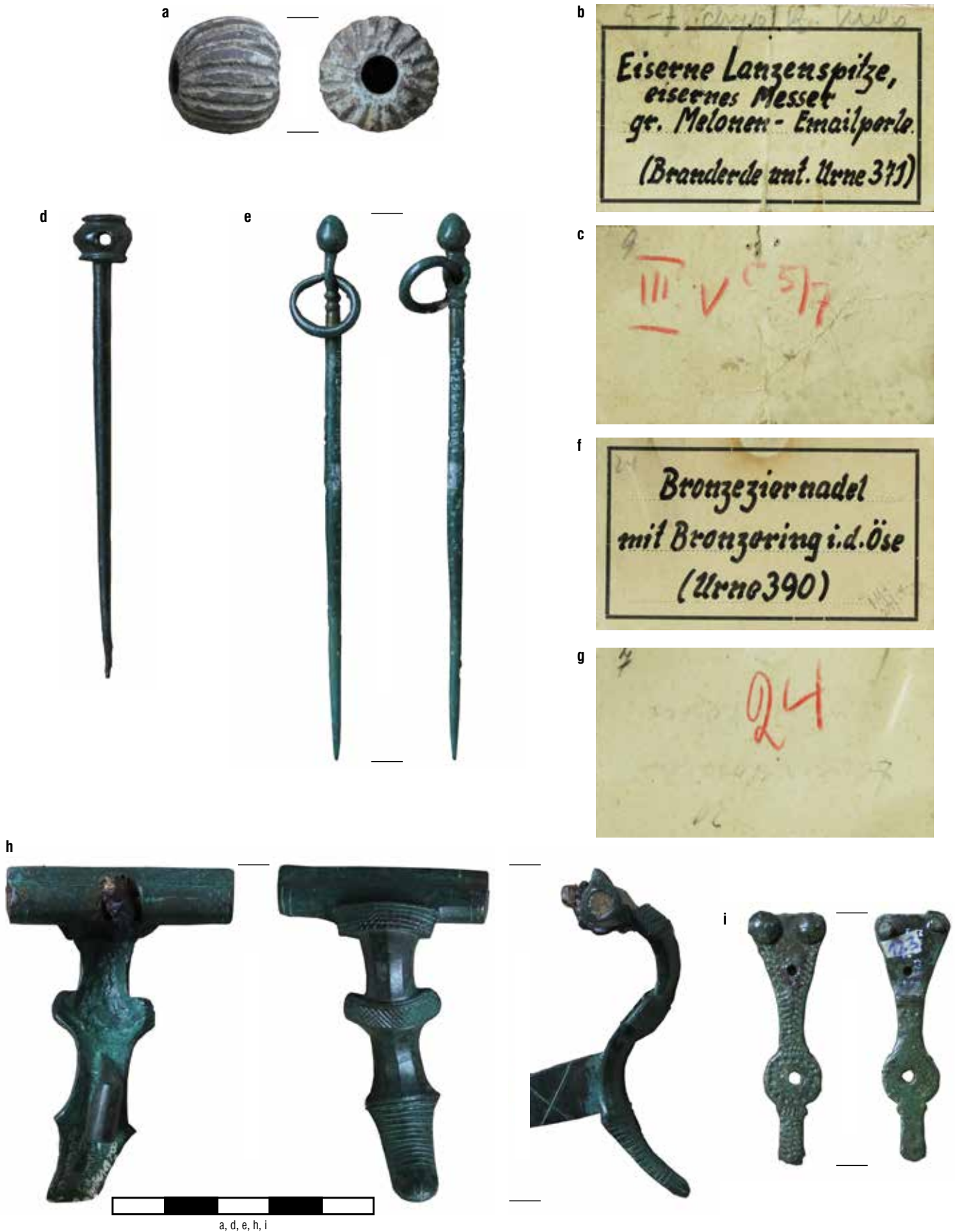
d/ szczypczyki brązowe III.V.G 6, MWiM w Olsztynie, nr kat. 995; e-f/ metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers)

Tablica 27. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z grobów: a/ grób 322: krzesak kwarcytowy, MWiM w Olsztynie, nr kat. 696; b/ grób 324: szczypczyki brązowe, MWiM w Olsztynie, nr kat. 996; c/ grób 326: ostroga żelazna, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1104; d/ grób 327: wędzidło żelazne III.V.f 1, MWiM w Olsztynie, nr kat. 980; e-f/ metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers)

Tablica 28. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z grobów: a/ grób 332: popielnica gliniana, MWiM w Olsztynie, nr kat. 217; b/ grób 351: przedmioty ceramiczne, MWiM w Olsztynie, nr kat. 993; c/ grób 364: przęślik gliniany, MWiM w Olsztynie, nr kat. 656

Tablica 29. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki z grobów i znaleziska luźne: a/ grób 371: paciorek z pasty szklanej, MWiM w Olsztynie, nr kat. 974; b-c/ grób 371: metryka zabytków z przedwojennego muzeum giżyckiego; pozostałe zabytki zaginione lub niezidentyfikowane; d/ grób 372: szpila, MWiM w Olsztynie, nr kat. 977; e/ grób 390: e/ szpila, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1082; grób 390: f-g/ metryka zabytku z przedwojennego muzeum giżyckiego (awers i rewers); h/ znalezisko luźne: zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 695; i/ znalezisko luźne: okucie końca pasa, MWiM w Olsztynie, nr kat. 698; d, e, h, i – brąz

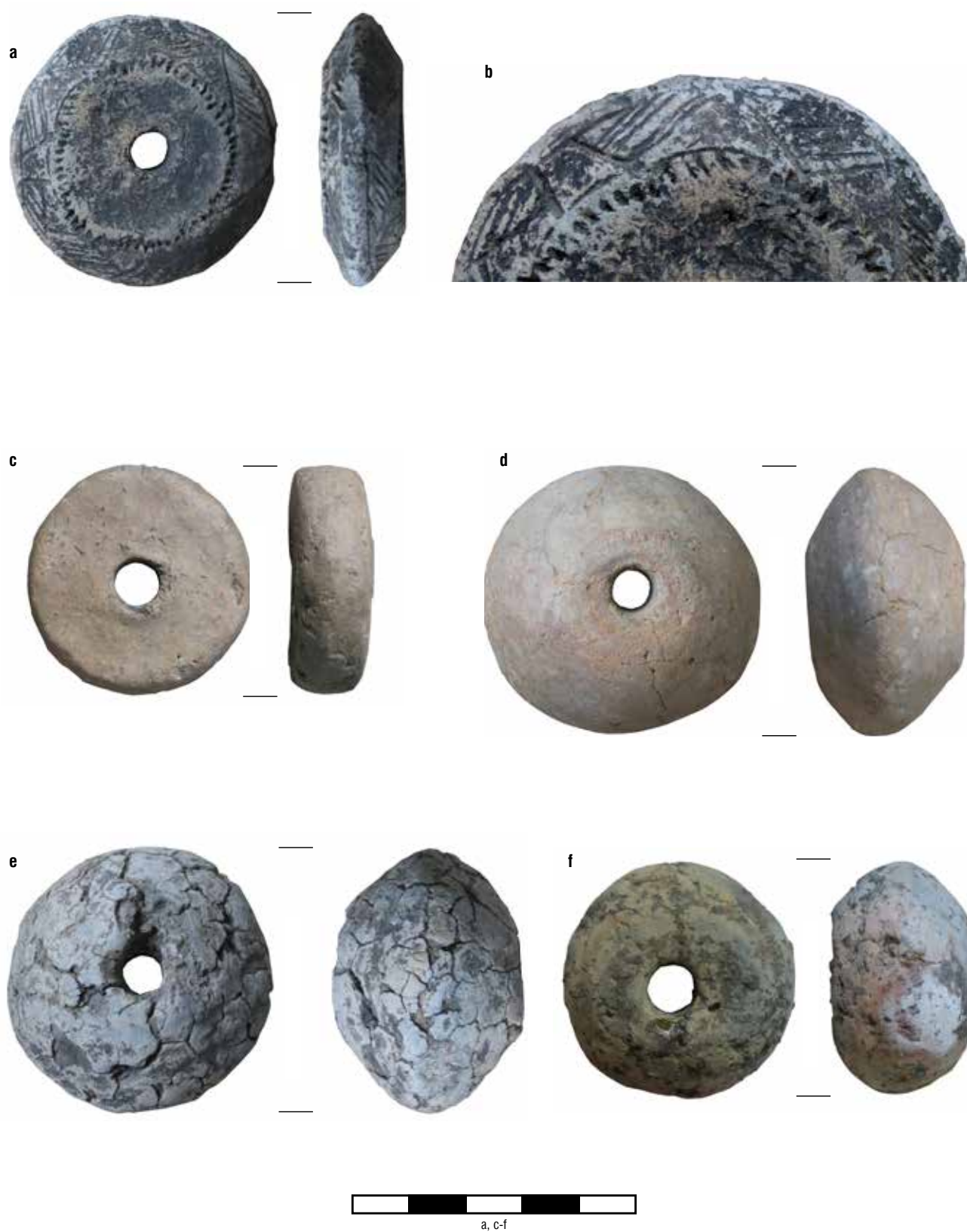
Tablica 30. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Popielnice: a/ zabytek bez metryki, MWiM w Olsztynie, nr kat. 216; b/ zabytek bez metryki, MWiM w Olsztynie, nr kat. 218

Tablica 31. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Metryka pucharu na pustej nóżce z przedwojennego muzeum giżyckiego

Tablica 32. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Zabytki bez metryk: a/ zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat.643; b/ zapinka nr 2, MWiM w Olsztynie, nr kat. 643; c/ zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 685; d/ zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1111; e/ wieczko od zawieszki kapsułkowej, MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; f/ okucie końca pasa, MWiM w Olsztynie, nr kat. 697; g/ igła, MWiM w Olsztynie, nr kat. 981; a, b, c, d, e, g – brąz, f – żelazo

Tablica 33. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Przędzliki gliniane bez metryk: a/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 1081; b/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 1081, detale ornamentu; c/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 655; d/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 1100; e/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 657, f/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 688

Tablica 34. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*).
a/ nóż żelazny – zabytek bez metryki; MWiM w Olsztynie, nr kat. 689; b/ detal ornamentu noża

Tablica 35. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*).

Noże żelazne bez metryk: a/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 660; b/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 649; c/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 661

Tablica 36. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Noże żelazne bez metryk:
 a/ MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; b/ MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; c/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 659

Tablica 37. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Noże żelazne bez metryk:
a/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 662; b/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 1299; c/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 664

Tablica 38. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Noże żelazne bez metryk:
a/ MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; b/ MWiM w Olsztynie, brak nr kat.

Tablica 39. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Żelazne groty broni drzewcowej bez metryk: a/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 1301; b/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 651; c/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 1117

Tablica 40. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (*Kullabrücke*). Żelazne groty broni drzewcowej bez metryk: a/ MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; b/ MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; c/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 1092; d/ MWiM w Olsztynie, nr kat. 982

a

Kulla von Sisyphos F
Kulla-Brücke

b

Urnen von der Kullabrücke
 Hochgermanische Zeit
 200 v. d. Zeitr. ~ 400 n. d. Zeitr.

c

Kaiserezeitliche Urnen
 von der Kullabrücke

d

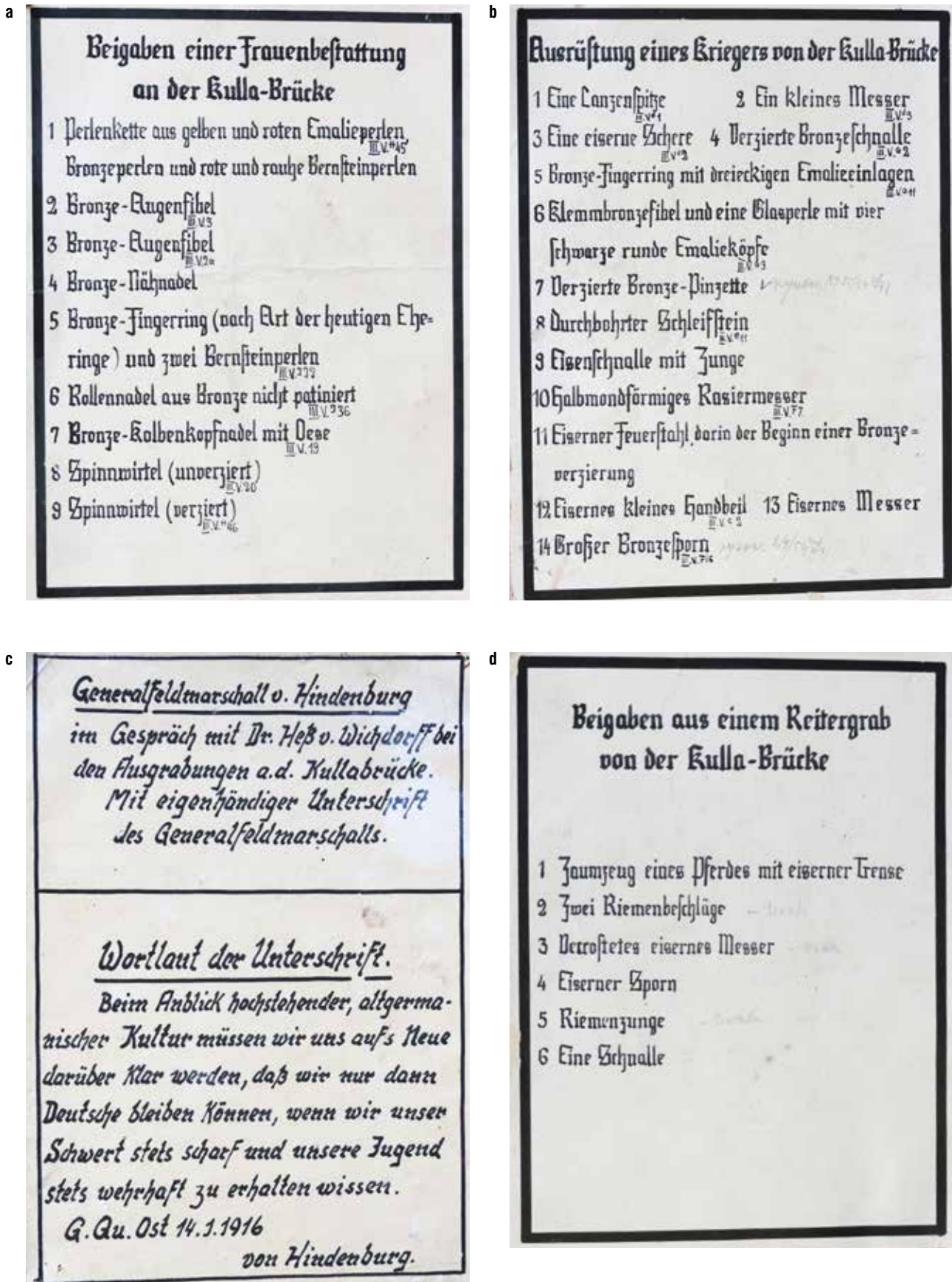
Frauenschmuck
 von der Kulla-Brücke

e

Verschiedene verzierte Henkelformen
 von Urnen,
 die infolge ihrer mürben Beschaffenheit sich nicht
 erhalten ließen. Es gelang aber durch sorgsames
 Trocknen wenigstens die Zierhenkel zu erhalten.
 Ausgrabungen an der
 Kullabrücke bei Bogatzewen
 1915.

Tablica 41. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (Kullabrücke).
 Metryczki z wystawy prehistorycznej (Busse Sammlung)

Tablica 42. Cmentarzysko w Bogaczewie-Kuli (Kullabrücke). Metryczki z wystawy prehistorycznej (Busse Sammlung):
a/ podpis do zabytków stanowiących wyposażenie grobów kobiecych; b/ podpis do zabytków stanowiących
wyposażenie grobów mężczyzn-wojowników; c/ podpis do pasteli przedstawiającej feldmarszałka Paula von Hindenburga
wizytującego teren wykopalisk; d/ podpis do zabytków stanowiących wyposażenie grobu jeźdźca

Tablica 43. Cmentarzyska z obszaru powiatu giżyckiego. Zabytki bez metryk: a/ szpila, MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; b/ zapinka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 687; c/ dwa odcinki łańcuszka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1094; d/ igła od zapinki, MWiM w Olsztynie, nr kat. 676; e/ guzek zapinki, MWiM w Olsztynie, nr kat. 683; f/ fragment okucia końca pasa, MWiM w Olsztynie, nr kat. 1295; g/ nóż, MWiM w Olsztynie, nr kat. 665; h/ fragment główki noża, MWiM w Olsztynie, nr kat. 677; a, b, c, e – brąz, d, f, g, h – żelazo

Tablica 44. Cmentarzyska z obszaru powiatu giżyckiego. Zabytki bez metryk: a/ żelazne, prostokątne okucia na pasa, fragmenty przedmiotów żelaznych o nieokreślonej funkcji i bryłka stopionego brązu, MWiM w Olsztynie, nr kat. 649; b/ kolia paciorków z pasty szklanej, MWiM w Olsztynie, nr kat. 637; c/ kolia paciorków z pasty szklanej, MWiM w Olsztynie, nr kat. 369; d/ 1, 2 – dwa analogiczne paciorki bursztynowe, 3 – stopiony paciorek szklany, MWiM w Olsztynie, nr kat. 670

Tablica 45. Cmentarzyska z obszaru powiatu giżyckiego. Paciorki bez metryk: a/ paciorek bursztynowy, MWiM w Olsztynie, nr kat. 667; b/ paciorek bursztynowy, MWiM w Olsztynie, nr kat. 668; c/ paciorek brązowy, MWiM w Olsztynie, nr kat. 650; d/ połowa paciorka, MWiM w Olsztynie, nr kat. 988; e/ rozkruszone paciorki ze złotą wkładką, MWiM w Olsztynie, nr kat. 672; f/ stopiony paciorek, MWiM w Olsztynie, nr kat. 681; g/ stopione paciorki, MWiM w Olsztynie, brak nr kat.; h/ stopione paciorki, MWiM w Olsztynie, nr kat. 689; d, e, f, g, h – szkło

Tablica 46. Cmentarzyska z obszaru powiatu giżyckiego. Zabytki bez metryk: a/ płytki imacza tarczy, MWiM w Olsztynie, nr kat. 684; b/ fragmenty przedmiotów, w tym fragment szydła lub krzesiwa i fragmenty zapinki podkowiastej(?), MWiM w Olsztynie, nr kat. 678; c/ blaszki o nieokreślonej funkcji, MWiM w Olsztynie, nr kat. 682; d/ fragment przedmiotu o nieokreślonej funkcji, MWiM w Olsztynie, nr kat. 673; e/ fragment przedmiotu o nieokreślonej funkcji, MWiM w Olsztynie, nr kat. 675; f/ stopione przedmioty, MWiM w Olsztynie, nr kat. 680; g/ fragment przedmiotu o nieokreślonej funkcji, MWiM w Olsztynie, nr kat. 686; a, b, c, d – żelazo, e, f, g – brąz

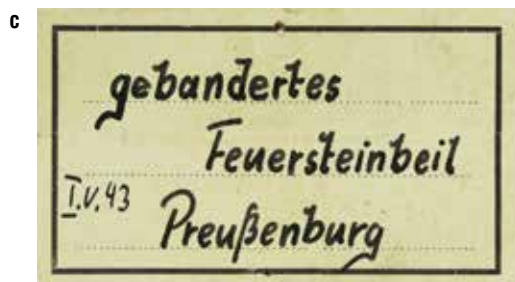
Tablica 47. a-b/ Jędzelewo, jezioro: archiwalna metryczka (awers i rewers) jednego drapacza i dwóch fragmentów wiórów krzemiennych, V.2, zabytki zaginione; c/ Czernik (struga w Puszczy Boreckiej): archiwalna metryczka fragmentu poroża jelenia ze śladami odcinania, V.4, I.V.15, zabytek zaginiony; d/ Upałty: archiwalna metryczka kła dzika ze śladami obróbki, V.9, zabytek zaginiony; e-f/ Sapina, rzeka, fragment poroża ze śladami nacinania, V.5, I.V.12, Muzeum Przyrody w Olsztynie, nr inw. NP-8

Tablica 48. Sapina, rzeka: a/ topór z poroża jelenia, V.14, MWiM w Olsztynie, nr inw. 384 (jako pochodzący z nieznannej miejscowości); b/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

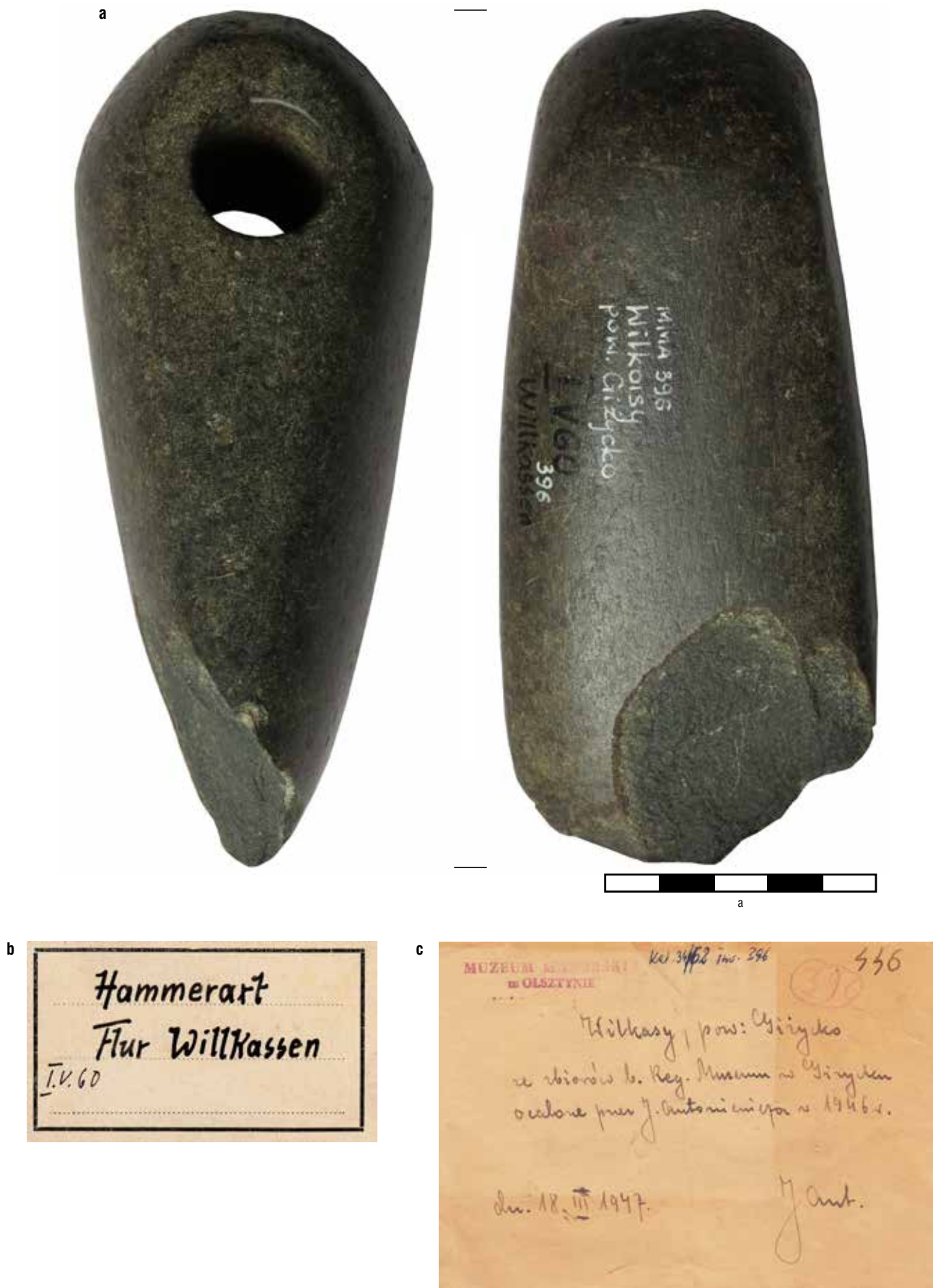
Tablica 49. Sapina, rzeka: topór z poroża jelenia, V.16, I.V.55, MWiM w Olsztynie, nr inw. 471 (jako pochodzący z miejscowości Wydminy)

Tablica 50. Jeziorko: a/ siekiera krzemiana, I.V.43, MWiM w Olsztynie, nr inw. 383; b/ archiwalna metryczka zabytku

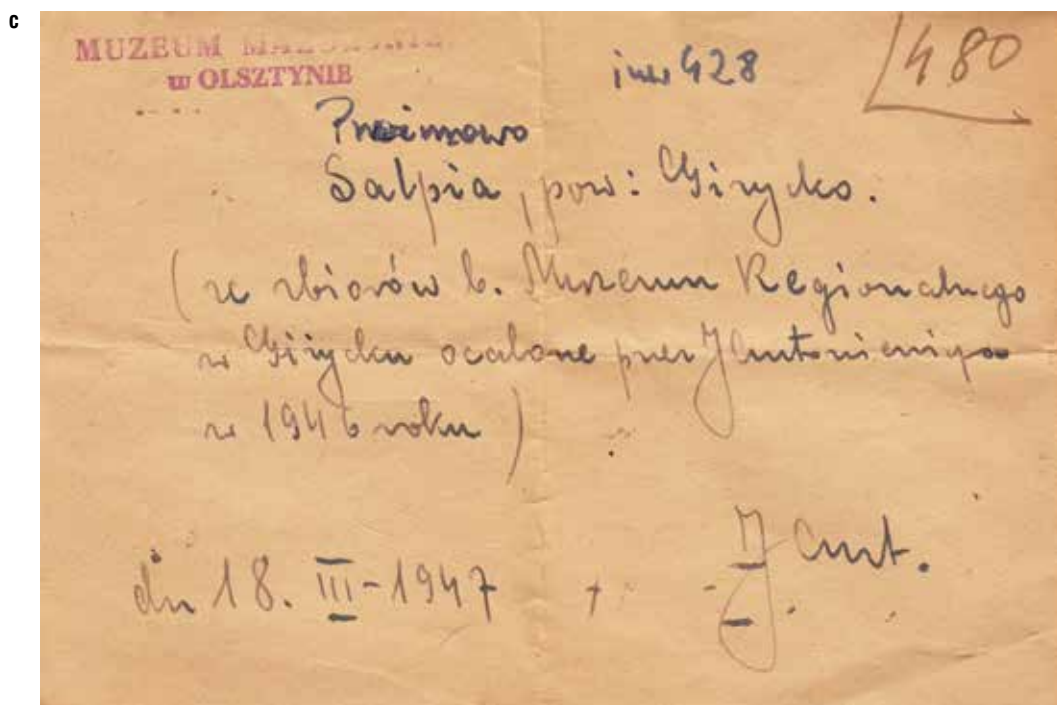
Tablica 51. a/ Grzybiny, pow. ostródzki: archiwalna metryczka topora z poroża jelenia, I.V.56, zabytek zaginiony; b-c/ okolice Giżycka: archiwalna metryczka topora kamiennego (awers i rewers), V.28, I.V.72, zabytek zaginiony; d/ powiat etcki: topór kamienny, V.29, I.V.71, MWIM, nr inw. 472; e-f/ archiwalna metryczka topora kamiennego V.29, I.V.71 (awers i rewers)

Tablica 52. Wilkasy: a/ topór kamienny V.30, I.V.60; MWiM w Olsztynie, nr inw. 396; b/ archiwalna metryczka zabytku; c/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

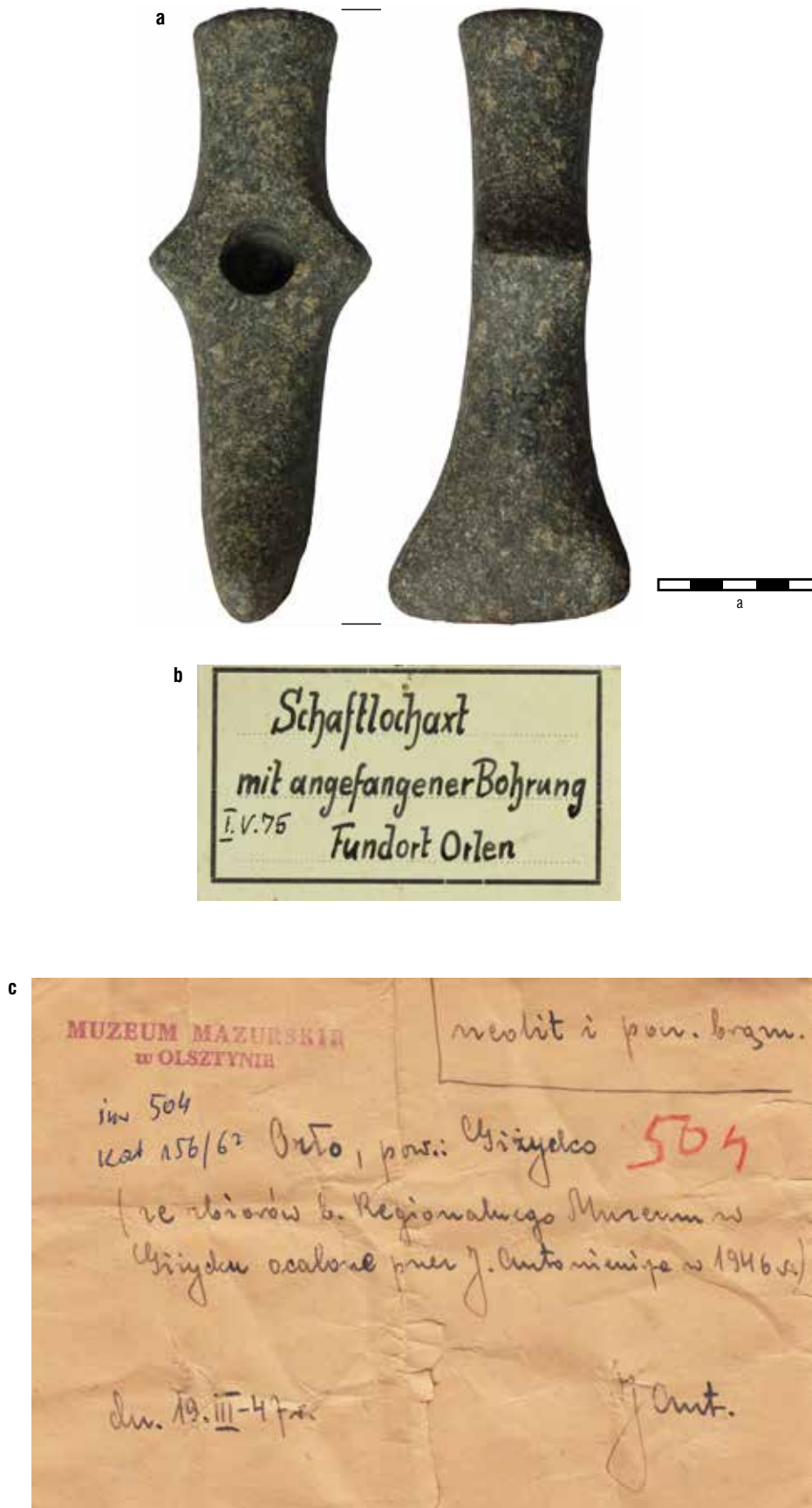
Tablica 53. Węzówka: a/ siekiera krzemienista V.34, I.V.35, MWiM w Olsztynie, nr inw. 429; b/ archiwalna metryczka zabytku; c/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 54. Prażmowo: a/ siekiera kamienna, V.35, I.V.36, MWiM w Olsztynie, nr inw. 428; b/ archiwalna metryczka zabytku; c/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

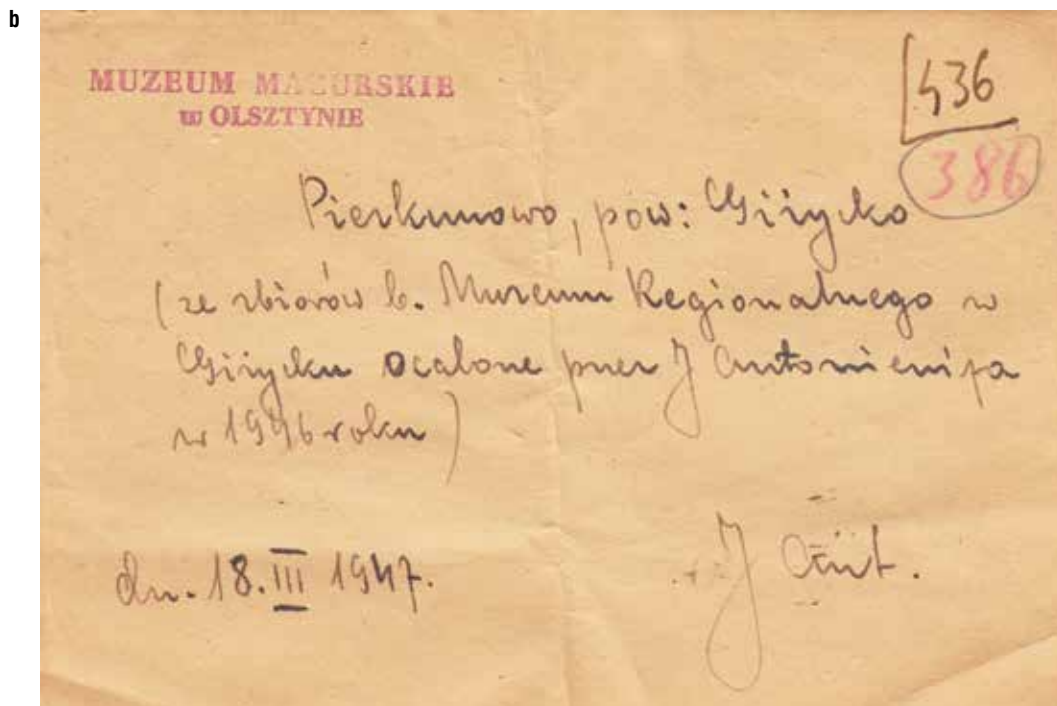
Tablica 55. Gawliki Wielkie: a/ topór kamienny, MWIM, nr inw. 381, na zabytku częściowo zatarta sygnatura: I.V.59 (?); b/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 56. Orło: a/ topór kamienny, V.40, I.V.75, MWiM w Olsztynie, nr inw. 504; b/ archiwalna metryczka zabytku; c/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

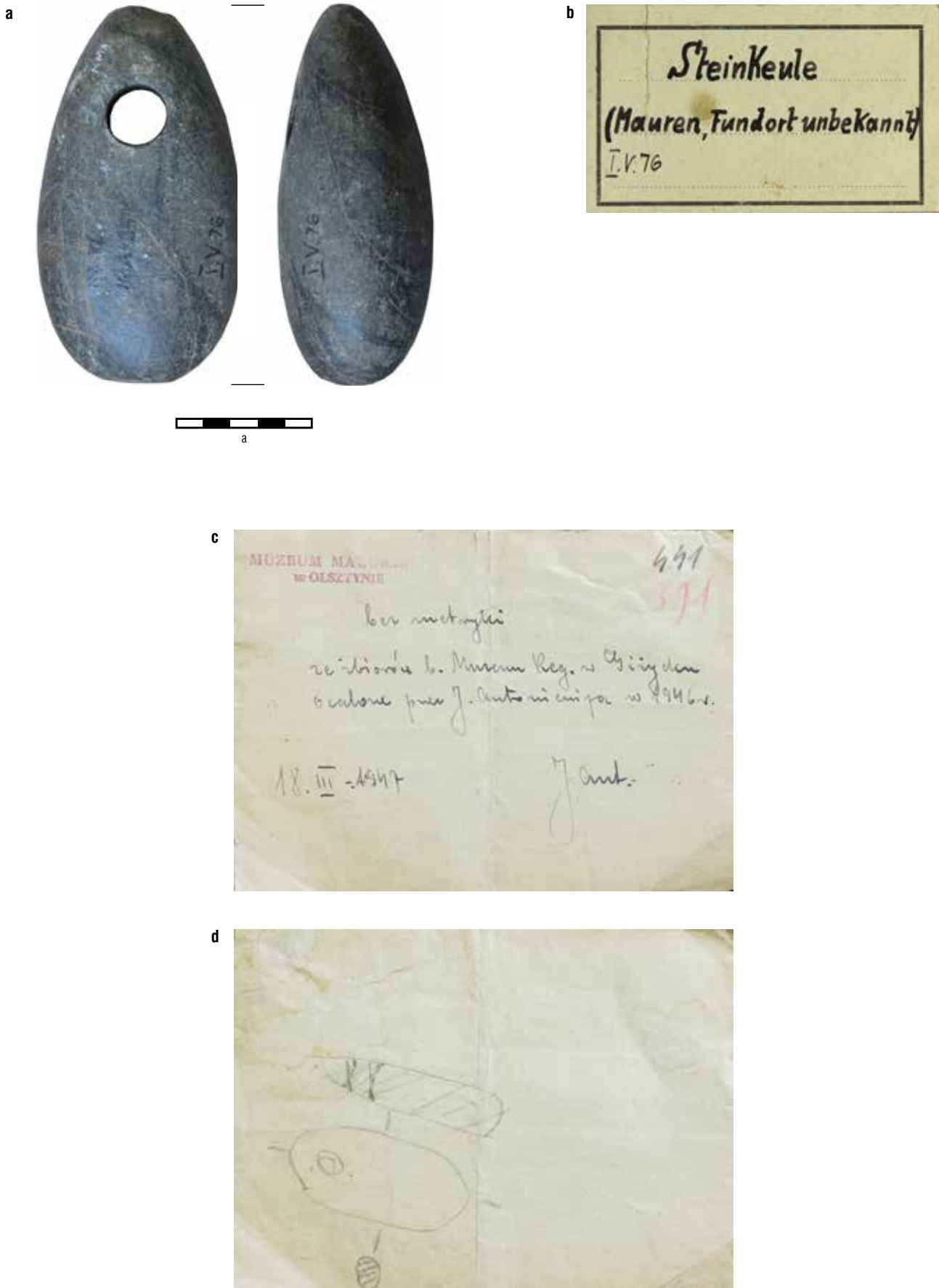
Tablica 57. Wrony: a/ zdobiony nóż żelazny pokryty patyną ogniową, V.63, MWiM w Olsztynie, nr inw. 284; b/ archiwalna metryczka zabytku; c/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

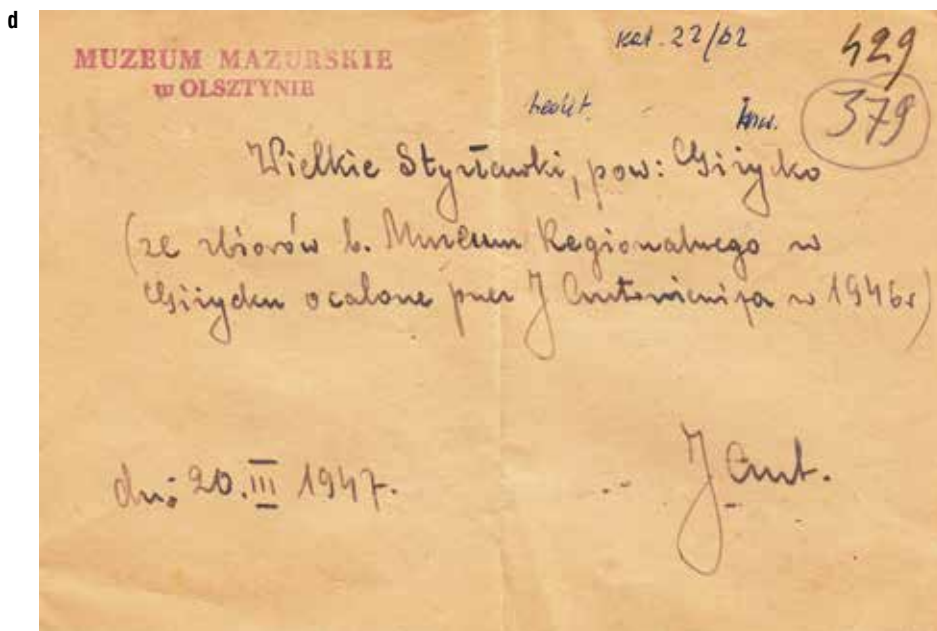
Tablica 58. Pierkunowo: a/ topór kamienny, V.64, I.V.76, MWiM w Olsztynie, nr inw. 386;
b/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

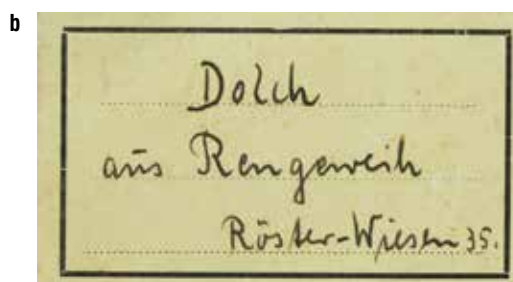
Tablica 59. a-b/ Jankowo gm. Kętrzyn: archiwalna metryczka topora kamiennego, V.65, I.V.62, zabytek zaginiony; c/ Świdry: fragment topora kamiennego, V.66, I.V.80, MWiM w Olsztynie, nr inw. 388; d-e/ archiwalna metryczka uszkodzonego topora kamiennego V.66, I.V.80 z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*; f/ metryczka uszkodzonego topora kamiennego V.66, I.V.80 sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 60. Mazury, pow. olecki: a/ motyka kamienna, I.V.76, MWiM w Olsztynie, nr inw. 391 (jako miejscowość nieznana, pow. giżycki); b/ archiwalna metryczka zabytku; c-d/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie (awers i rewers)

Tablica 61. Sterławki Wielkie: topór kamienny, V.69, I.V.82, MWIM w Olsztynie, nr inw. 379; b-c/ pierwsza i druga metryczka zabytku z Vaterländische Gedenkhalle Lötzen; d/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 62. Wydminy, Bagno Moczyska: a/ ostrze z poroża renifera V.72, MWiM w Olsztynie, nr inw. 471; b/ archiwalna metryczka zabytku

Tablica 63. Pieczonki: a/ fragment uszkodzonego topora kamiennego ze śladami nieukończonyj naprawy, V.79, I.V.67, MWiM w Olsztynie, nr inw. 397 (jako miejscowość nieznaną, pow. giżycki); b-c/ archiwalna metryczka zabytku (awers i rewers)

Tablica 64. Giżycko, brzeg jez. Popówka Mała: a-b/ poroże renifera ze śladami nacinania, I.V.4, Muzeum Przyrody w Olsztynie, nr inw. PN-8

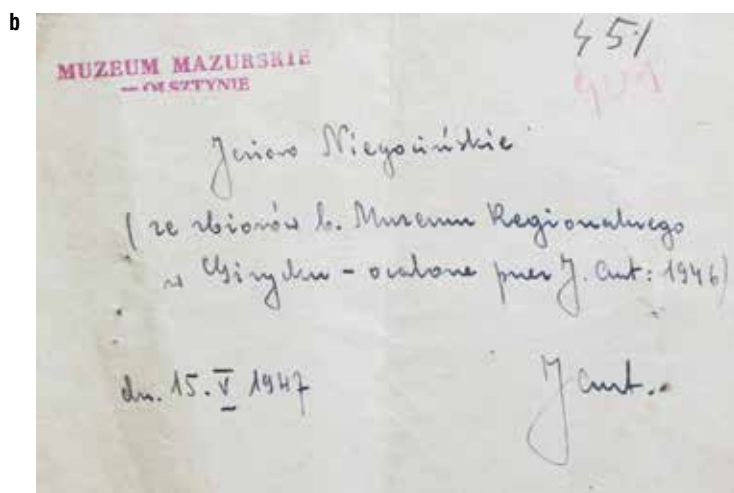
Tablica 65. Upały: kopia ostrza kościanego ze zbrojnikami krzemiennymi, I.V.19 (K-43), MWiM w Olsztynie, nr inw. 467

Tablica 66. Sapina, rzeka: ostrze kościane, I.V.24(?), MWiM w Olsztynie, nr inw. 792

Tablica 67. Kruklín: a/ ostrze kościane, I.V.26, MWiM w Olsztynie, nr inw. 374; b/ archiwalna metryczka z błędnym określeniem funkcji zabytku

Tablica 68. Niegocin, jezioro: a/ ostrze kościane, I.V.27, MWiM w Olsztynie, nr inw. 401;
b/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

c

Bruchstück einer
I.V.29 Steinhacke
Buwelno-See

e

MUZEUUM MAZURSKIE
w OLSZTYNIE

421
371

Jenaro Buwelno, par. Siydes
(re. chionis b. Museum Reg. w Siydes
ocalone w 1946 roku przez J. Anttoniuz)

drag. motylski

dn 17. III - 1947

J. Anttoniuz

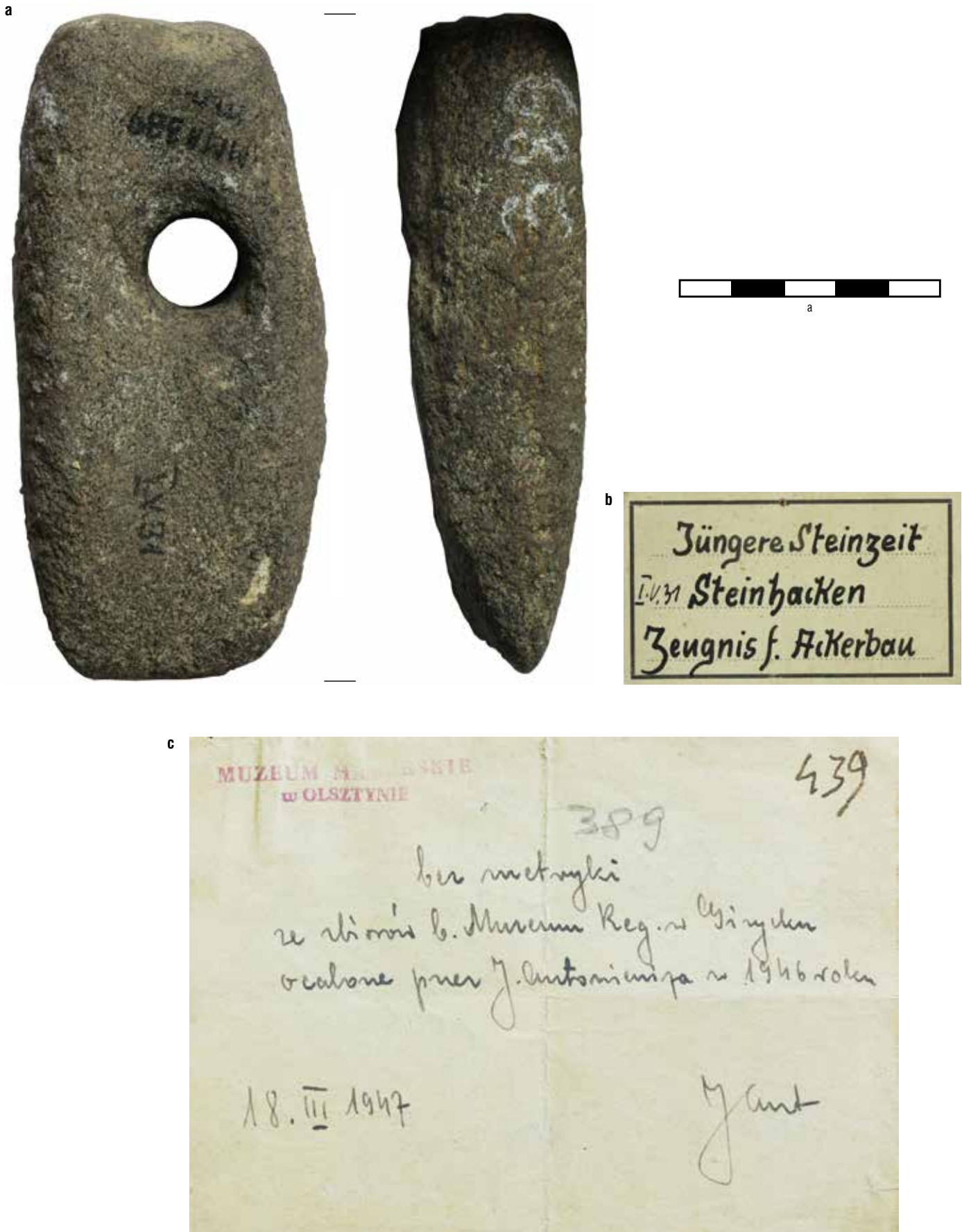
d

Martinsbogen
H. Lehrer Pilzuhn
3. II. 35

Tablica 69. a/ Upałty: kopia ostrza kościanego, I.V.28 (K-41), MWiM w Olsztynie, nr inw. 400; b/ Buwelno (jeziro): uszkodzona motyka kamienna, I.V.29, MWiM, nr inw. 371; c-d/ archiwalna metryczka motyki kamiennej I.V.29; e/ pierwsza powojenna metryczka motyki kamiennej I.V.29 (awers i rewers); sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 70. Miejscowość nieznana, pow. giżycki: topór kamienny, I.V.30, MWiM w Olsztynie, nr inw. 472

Tablica 71. Miejscowość nieznaną, pow. giżycki: a/ motyka kamienna, I.V.31, MWiM w Olsztynie, nr inw. 389; b/ archiwalna metryczka zabytku; c/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

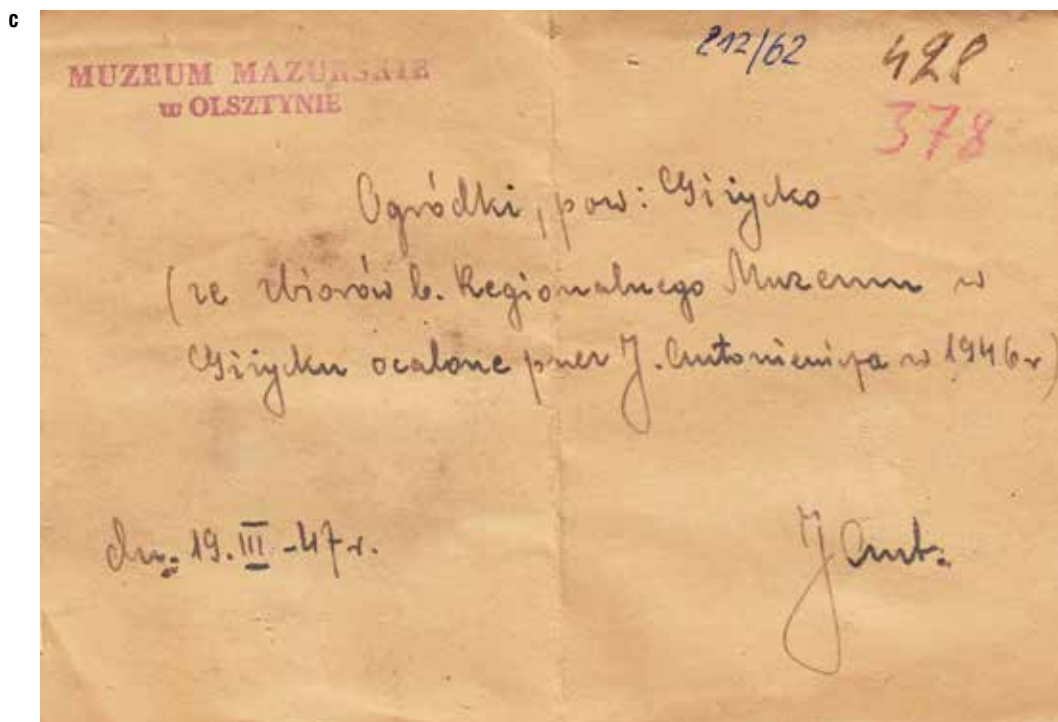
Tablica 72. Kruklin: topór z poroża, I.V.32, MWiM w Olsztynie, nr inw. 395

Tablica 73. a/ miejscowość nieznaną, pow. giżycki: topór kamienny, I.V.34, MWiM w Olsztynie, nr inw. 375;
b/ miejscowość nieznaną, pow. giżycki: topór kamienny, I.V.35, MWiM w Olsztynie, nr inw. 472

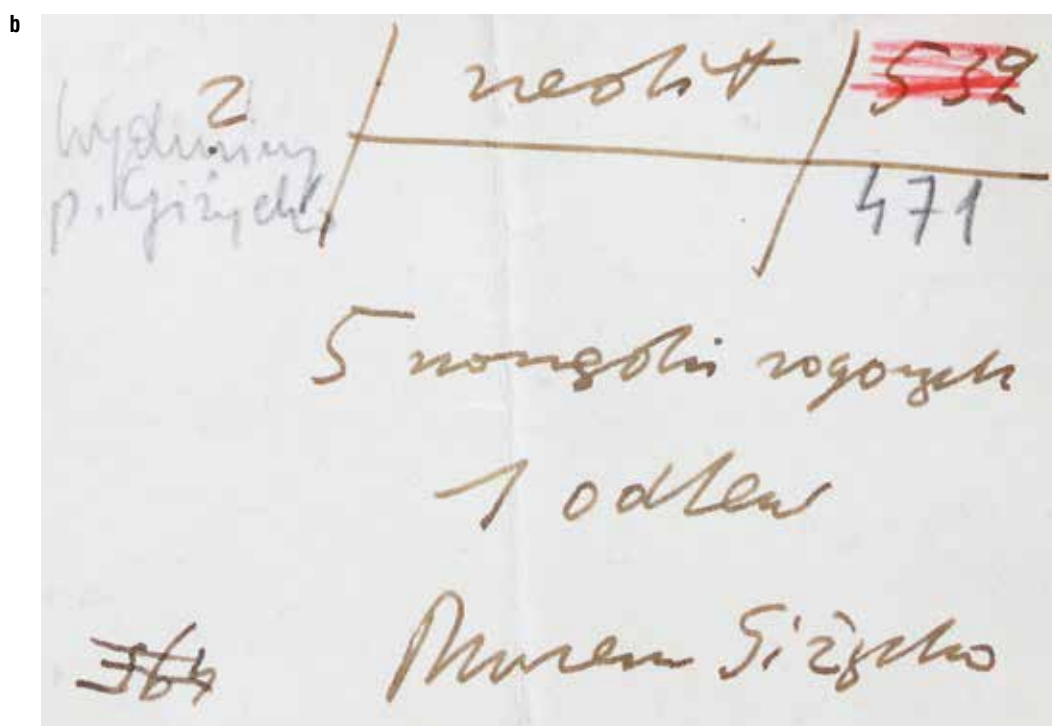
Tablica 74. Ruda: a/ siekiera kamienna, I.V.44, MWiM w Olsztynie, nr inw. 377; b-c/ archiwalna metryczka zabytku; d/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 75. Ogródki: a/ rozcieracz kamienny, I.V.46, MWiM w Olsztynie, nr inw. 378; b/ archiwalna metryczka; c/ metryczka znaleziska sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

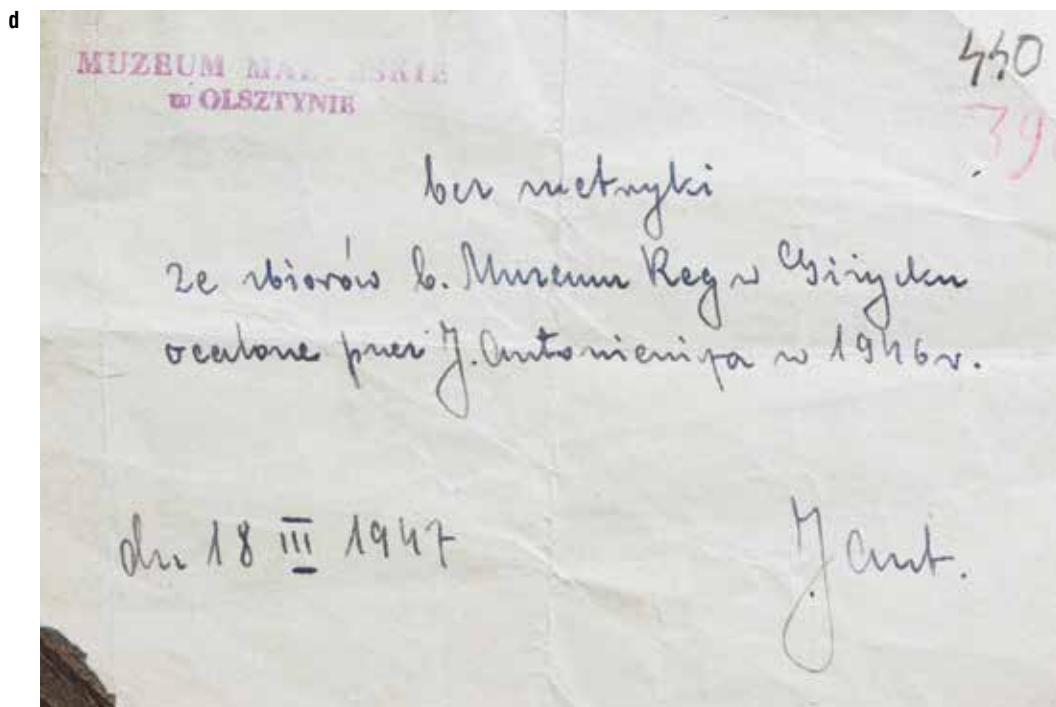
Tablica 76. a-b/ Łąki Staświńskie: archiwalna metryczka wiórowca – „noża krzemienego”, I.V.50, zabytek zaginiony;
 c/ Orłowo: topór z poroża jelenia, I.V.52(?), MWiM w Olsztynie, nr inw. 393 (jako pochodzący z rzeki Sapiny)

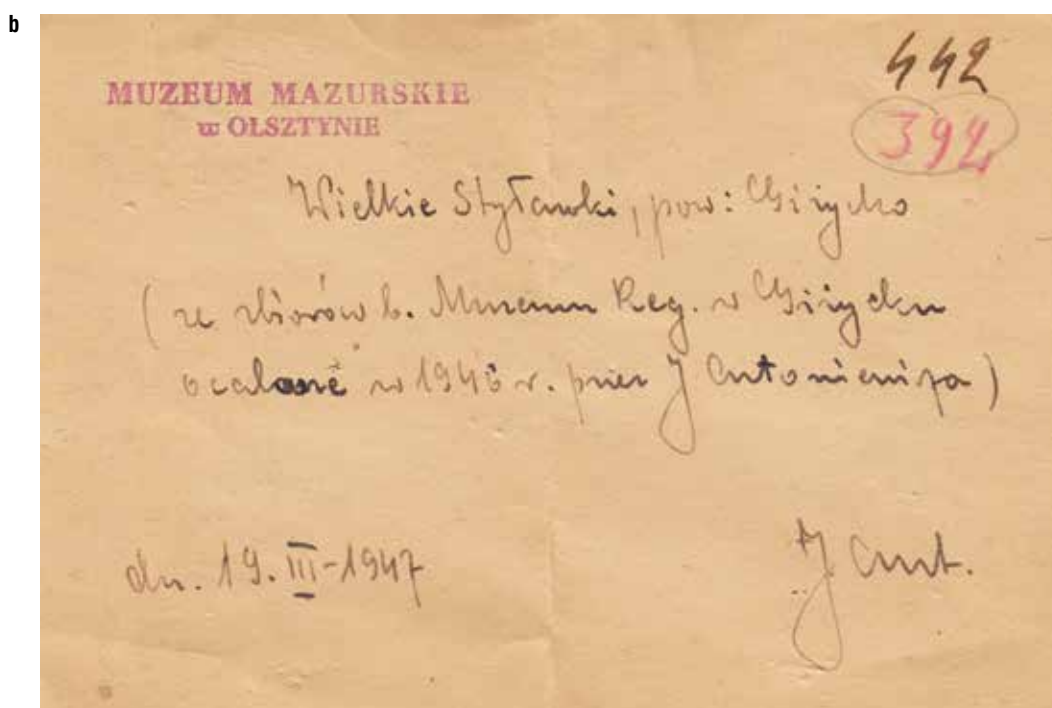
Tablica 77. Wydmyny: a/ topór z poroża jelenia I.V.57; MWiM w Olsztynie, nr inw. 471; b/ metryczka dla pięciu narzędzi rógowych odkrytych w Wydminach i okolicy, sporządzona w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 78. a/ miejscowość nieznana, pow. giżycki: siekiera kamienna, I.V.66, MWiM w Olsztynie, nr inw. 380;
 b/ Gawliki Wielkie: archiwalna metryczka topora kamiennego, I.V.73, zabytek zaginiony;
 c/ Jeziorko: archiwalna metryczka małego topora kamiennego, I.V.74, zabytek zaginiony

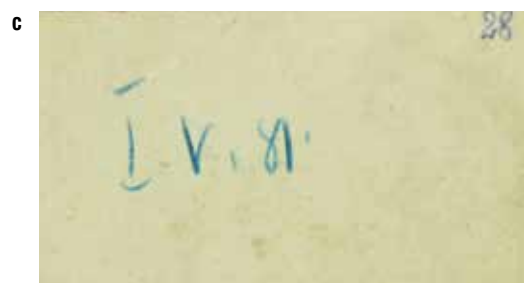
Tablica 79. Miejscowość nieznana, pow. giżycki: a/ topór kamienny, I.V.69, MWiM w Olsztynie, nr inw. 390 (jako: miejscowość nieznana, pow. giżycki); b-c / archiwalna metryczka zabytku (awers i rewers); d/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

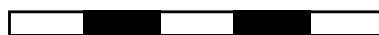
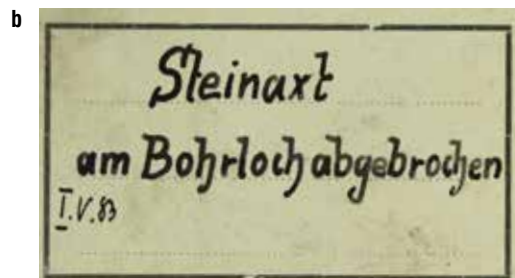
Tablica 80. Sterławki Wielkie: a/ kamienna głowica pałki, I.V.77, MWiM w Olsztynie, nr inw. 392; b/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 81. a/ miejscowość nieznana, pow. giżycki: topór kamienny, I.V.78, MWiM w Olsztynie, nr inw. 376;
b/ miejscowość nieznana, pow. giżycki: topór kamienny, I.V.79, MWiM w Olsztynie, nr inw. 472

Tablica 82. Kruklin: a/ topór kamienny, I.V.81, MWiM w Olsztynie, nr inw. 472; b-c/ archiwalna metryczka zabytku (awers i rewers)

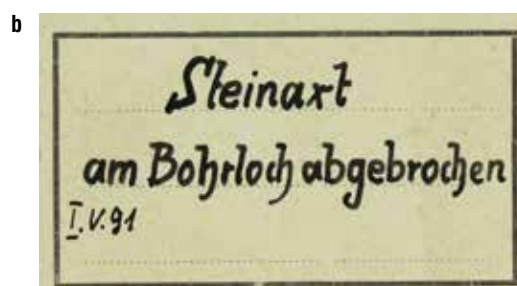

a, c

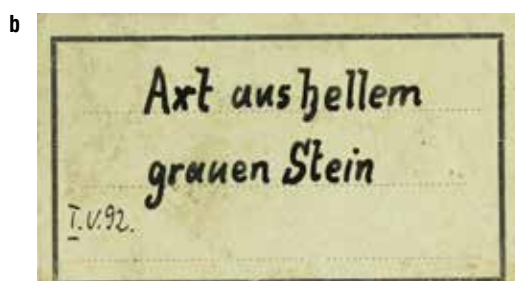
Tablica 83. a/ miejscowość nieznaną, pow. giżycki: fragment topora kamiennego, I.V.83, MWiM w Olsztynie, nr inw. 373; b/ archiwalna metryczka fragmentu topora kamiennego, I.V.83; c/ miejscowość nieznaną, pow. giżycki: fragment topora kamiennego, I.V.85, MWiM w Olsztynie, nr inw. 466

Tablica 84. a/ miejscowość nieznana, pow. giżycki: archiwalna metryczka ułamka granitu w formie siekiery, I.V.86, zabytek zaginiony;
b/ miejscowość nieznana, pow. giżycki: archiwalna metryczka topora kamiennego, I.V.88, zabytek zaginiony;
c/ Kruklin: topór kamienny, uszkodzony, I.V.90, MWIM w Olsztynie, nr inw. 374; d/ archiwalna metryczka topora kamiennego, I.V.90;
e-f/ metryczka topora kamiennego, sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

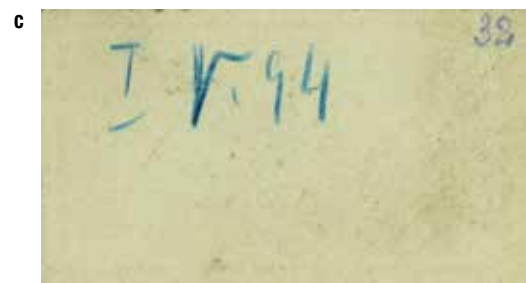
Tablica 85. Miejscowość nieznaną, pow. giżycki: a/ fragment topora kamiennego, I.V.91, MWiM w Olsztynie, nr inw. 385; b/ archiwalna metryczka zabytku z Vaterländische Gedenkhalle Lötzen

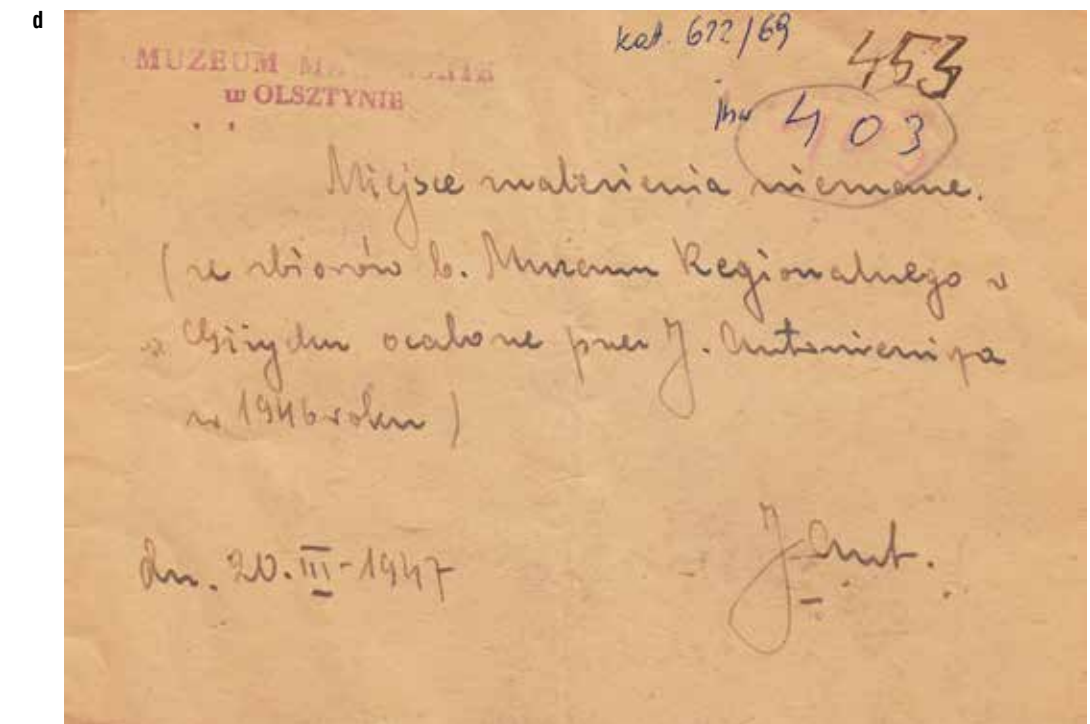
Tablica 86. Miejscowość nieznana, pow. giżycki: a/ topór kamienny, I.V.92, MWiM w Olsztynie, nr inw. 472; b/ archiwalna metryczka zabytku z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*

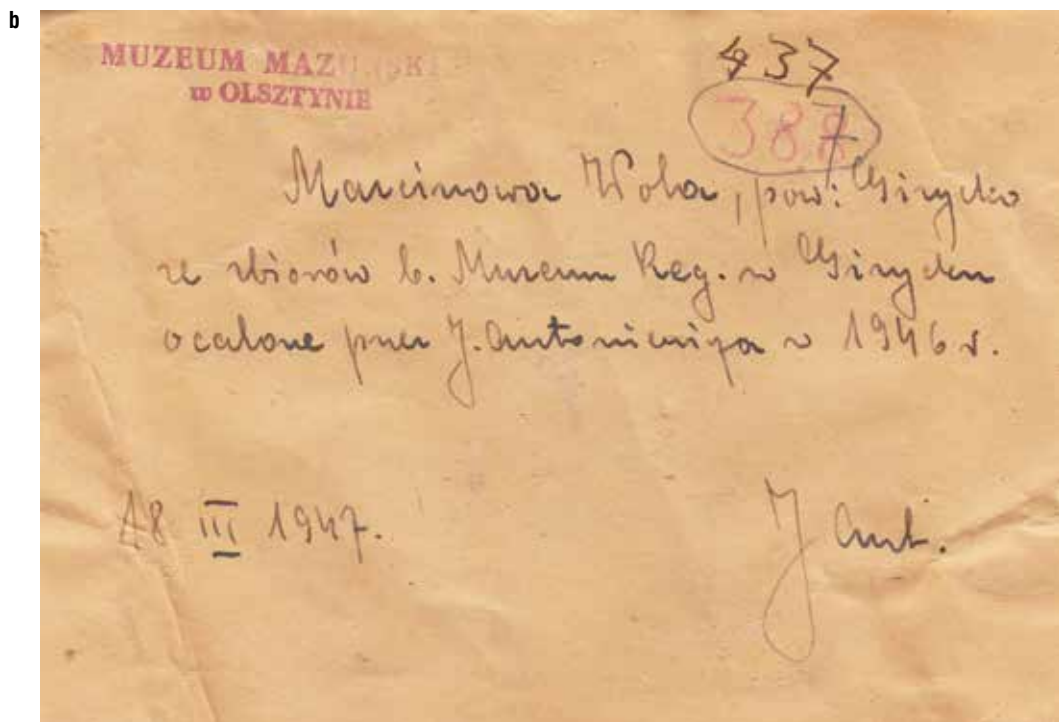
Tablica 87. Miejscowość nieznana, pow. giżycki: a/ fragment topora kamiennego, I.V.93, MWiM w Olsztynie, nr inw. 368; b/ archiwalna metryczka zabytku z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*

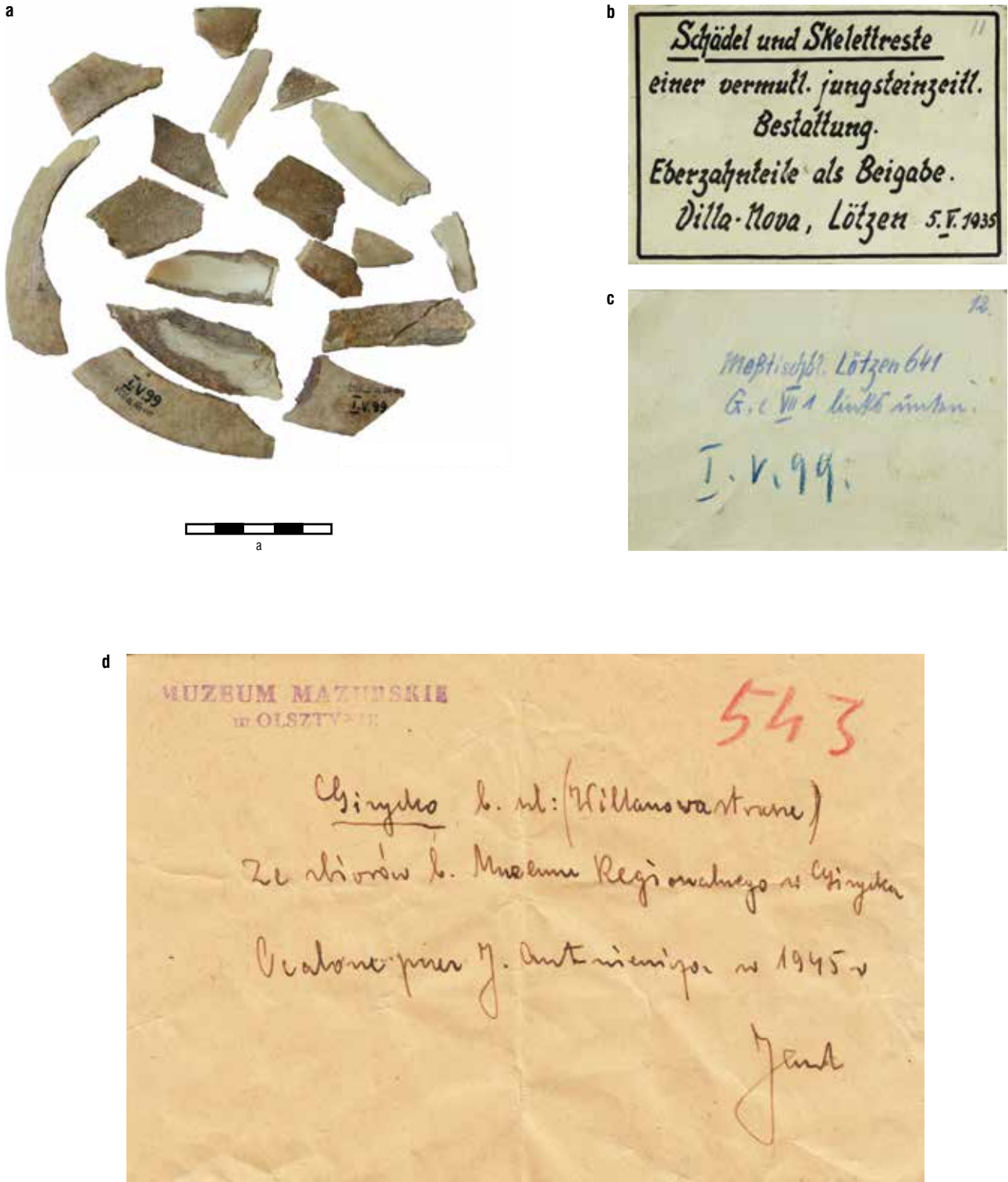
Tablica 88. Kruklin: a/ topór kamienny, I.V.94, MWiM w Olsztynie, nr inw. 472;
 b-c/ archiwalna metryczka zabytku z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* (awers i rewers)

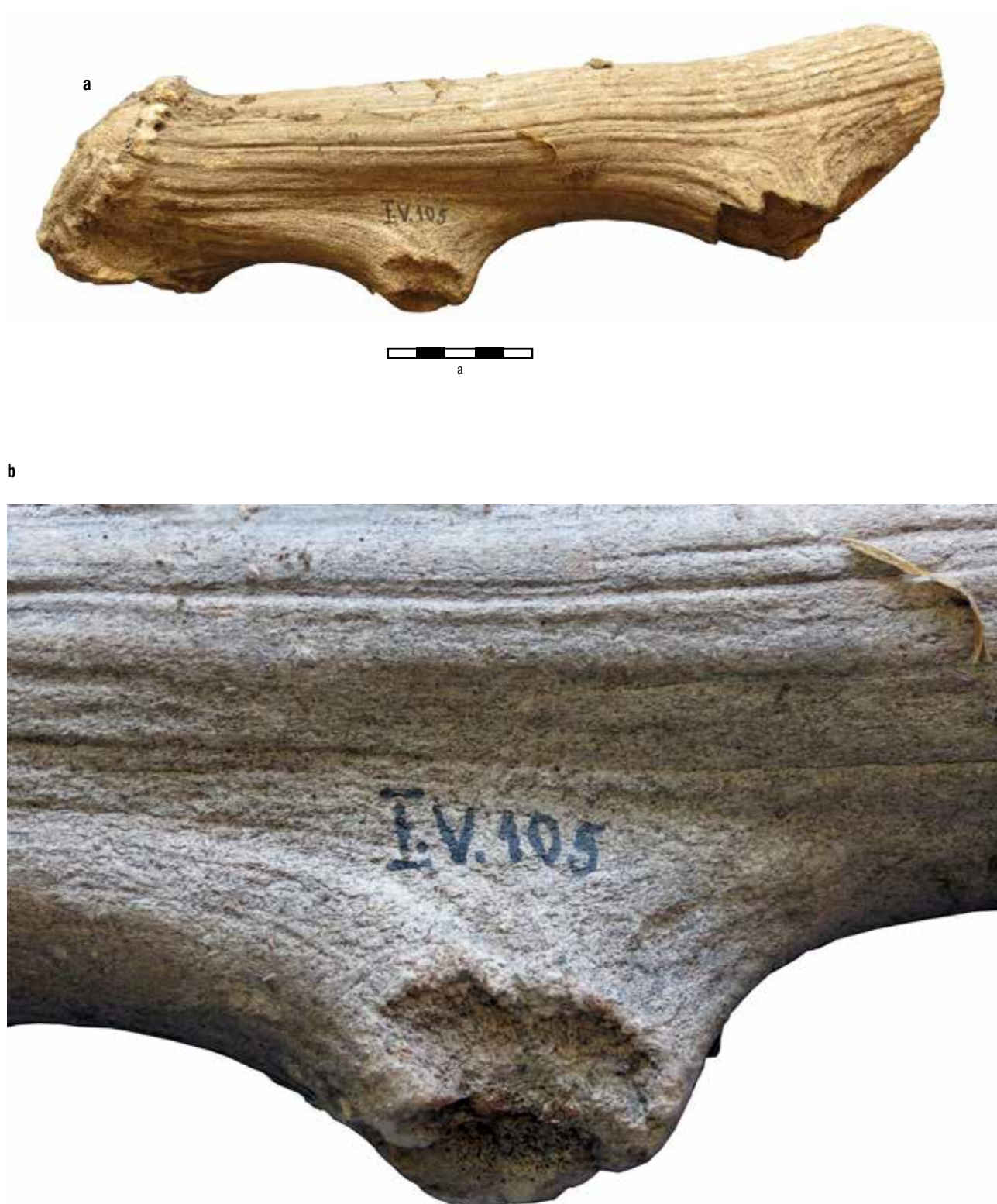
Tablica 89. Jeziorowskie, jezioro Goldopiwo: a/ fragment topora kamiennego, I.V.95, MWiM w Olsztynie, nr inw. 403 (jako miejscowość nieznaną, pow. giżycki); b-c/ metryczka zabytku z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* (awers i rewers); d/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 90. Marcinowa Wola: a/ półwytwór topora kamiennego (?), I.V.96, MWiM w Olsztynie, nr inw. 387; b/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

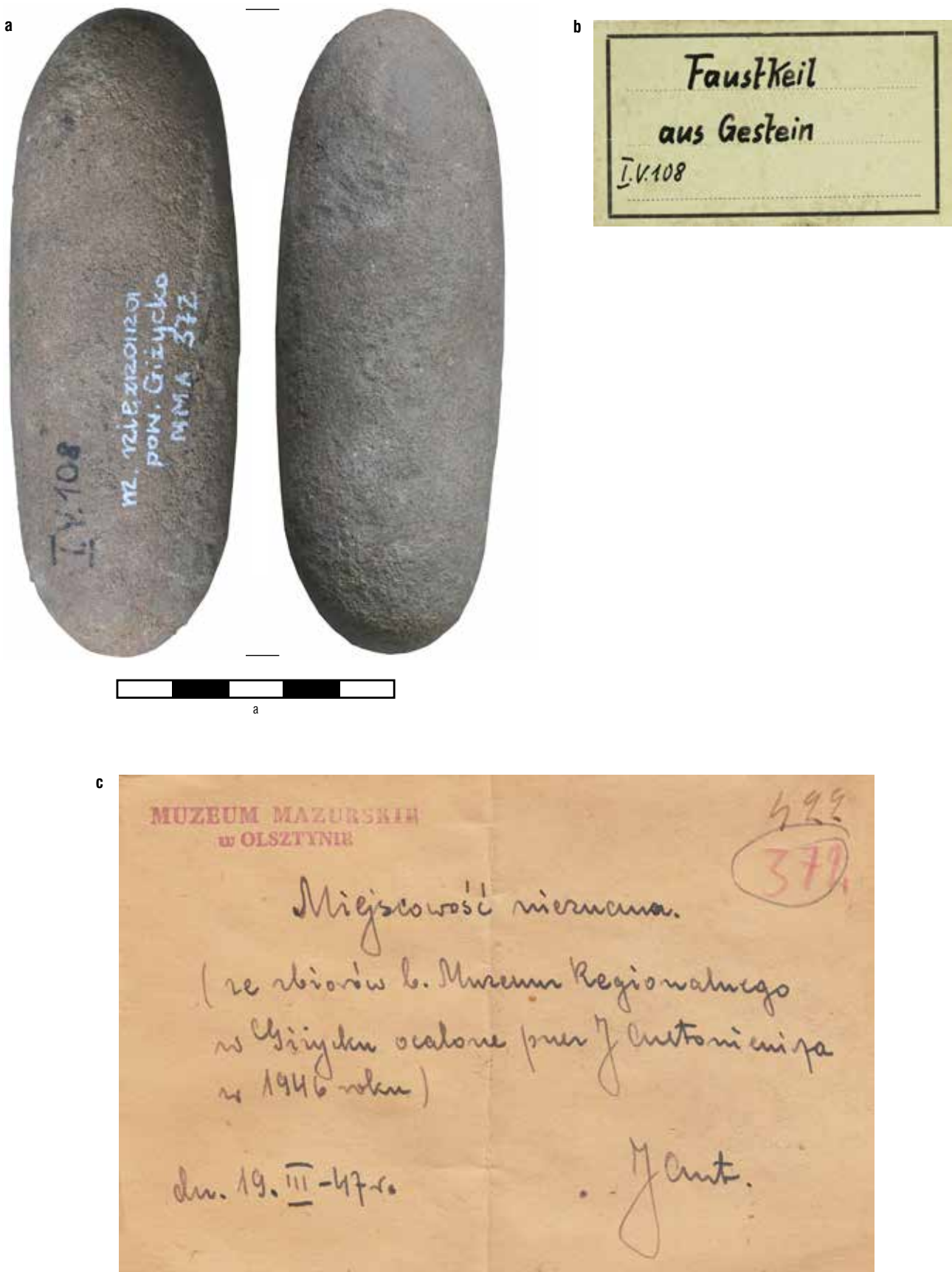
Tablica 91. Giżycko, dawna ulica *Villanova Strasse*: a/ fragmenty szabli dzika z wyposażenia pochówku, I.V.99, MWiM Olsztyn, nr inw. 543; b-c/ metryczka zabytku z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* (awers i rewers); d/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

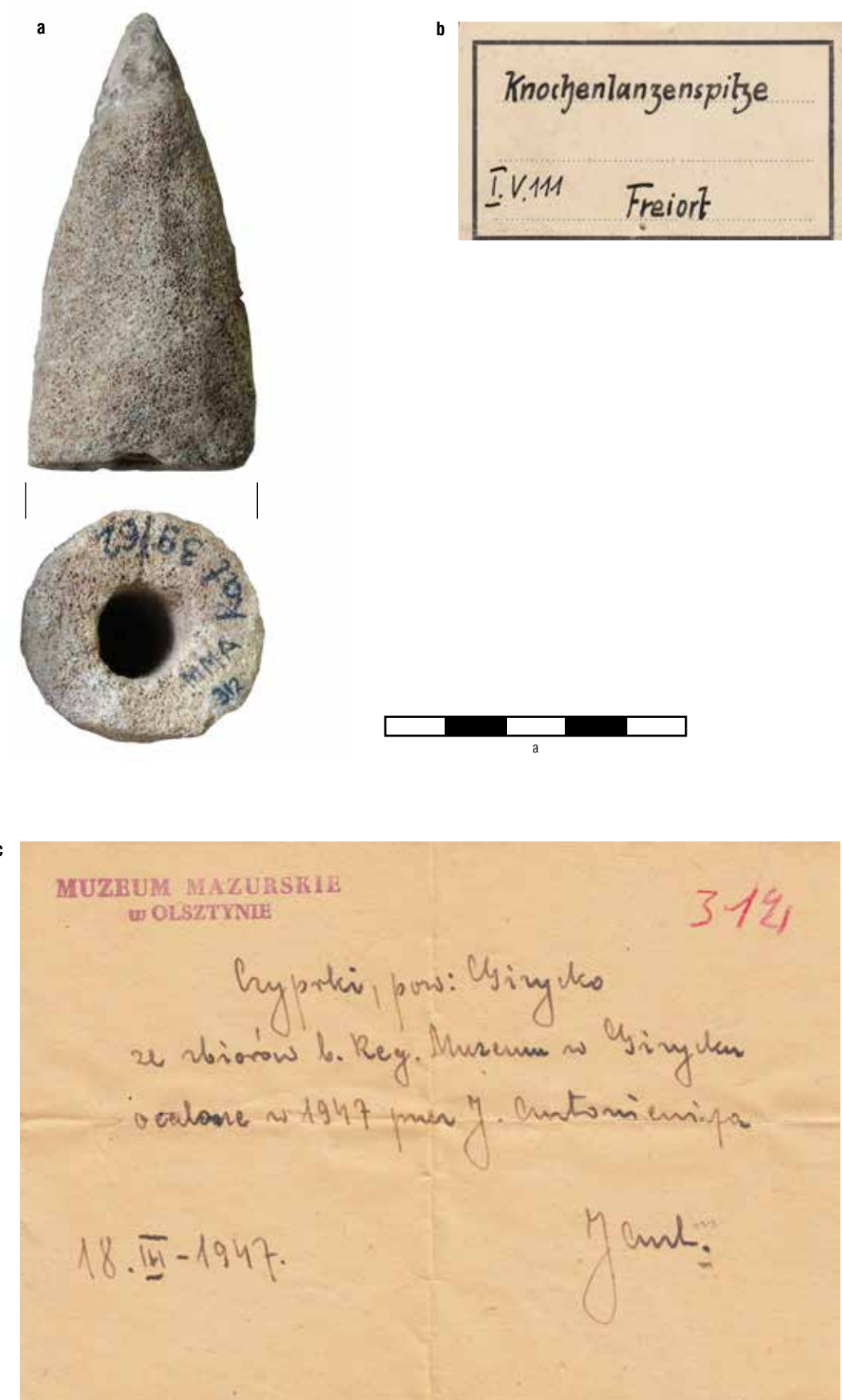
Tablica 92. Miejscowość nieznana, pow. giżycki: a/ fragment poroża jelenia, I.V.105;
b/ zbliżenie fragmentu zabytku z numerem inwentarza, Muzeum Przyrody w Olsztynie, nr inw. NP-8

Tablica 93. a/ miejscowość nieznana, pow. giżycki: moździeń rogu, I.V.105, Muzeum Przyrody w Olsztynie, nr inw. NP-8; b/ miejscowość nieznana, pow. giżycki: półwytwór siekiery lub topora kamiennego (?), I.V.107, MWiM w Olsztynie, nr inw. 502

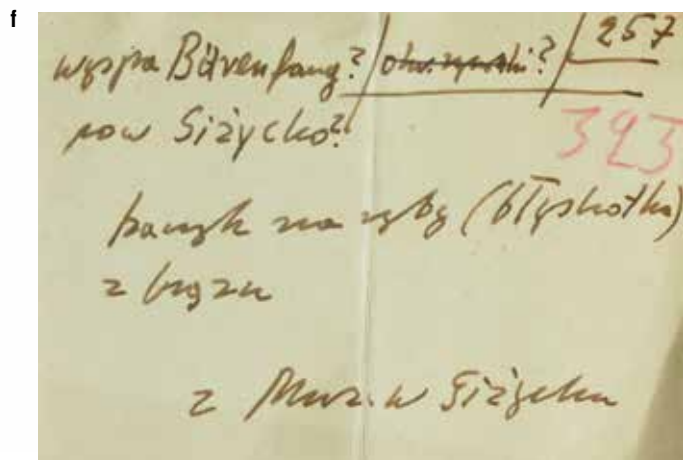
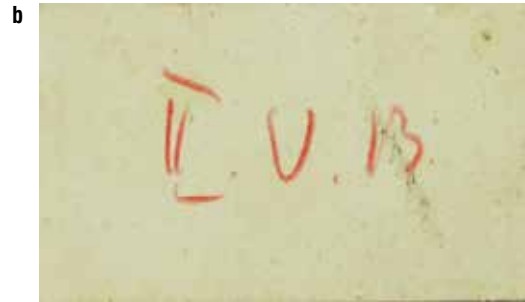
Tablica 94. Miejscowość nieznaną, pow. giżycki: a/ tłuk kamienny, I.V.108, MWiM w Olsztynie, nr inw. 372; b/ archiwalna metryczka zabytku z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*; c/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

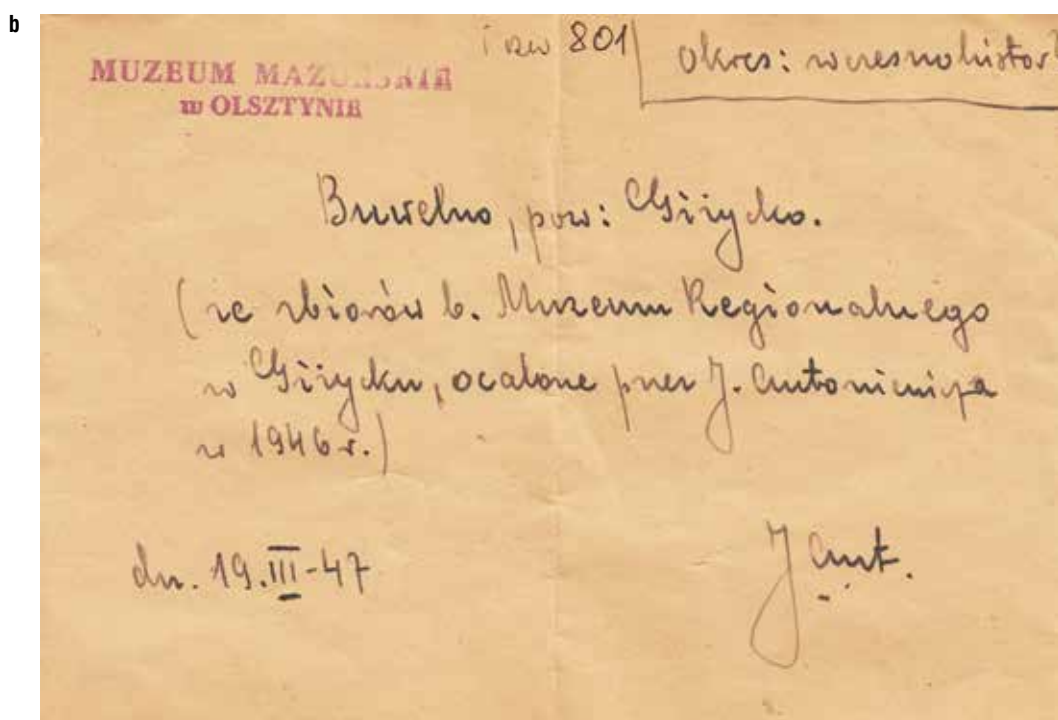
Tablica 95. Czyprki: a/ grot kościany (falsyfikat?), I.V.111, MWiM, inw. 312; b/ archiwalna metryczka zabytku z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*; c/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 96. Czyprki: a/ grot kościany (falsyfikat lub naśladownictwo?), b/ kieł świni, I.V.112, MWiM, inw. 500, c/ archiwalna metryczka obu zabytków z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*

Tablica 97. a-b/ Bagno Moczyska koło Siemionek: archiwalna metryczka niezidentyfikowanego zabytku, II.V.13, z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, zabytek zaginiony; c-d/ Siemionki, kopalnia torfu w sąsiedztwie wsi: archiwalna metryczka topora żelaznego, II.V.20, z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, zabytek zaginiony; e/ *Bärenfang*, niezidentyfikowana wyspa w okolicach Giżycka: haczyki do łowienia ryb, z błyską, brąz, MWiM, nr inw. 393; f/ pierwsza powojenna metryczka haczyka sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 98. Buwetno: a/ fr. ceramiki i brytka krzemienia, MWiM, nr inw. 801;
b/ metryczka zabytków sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 99. a/ Elk, rzeka: archiwalna metryczka grotu broni drzewcowej datowanego na czasy Zakonu Krzyżackiego, odkrytego podczas bagrowania rzeki, zabytek zaginiony; b-c/ Giżycko: archiwalna metryczka topora kamiennego ze zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* (awers i rewers); zabytek zaginiony; d/ Giżycko: archiwalna metryczka ceramiki z popielnic z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich, odkrytego na tzw. starym placu sportowym, zabytki przekazane do *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* przez „Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen”, zabytki zaginione; e/ Giżycko: archiwalna metryczka grotu broni drzewcowej z czasów Zakonu Krzyżackiego, ze zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, zabytek zaginiony

Tablica 100. a/ Giżycko, tzw. stary plac sportowy: gliniane grzędidło do sieci, MWiM nr inw. 8; b/ metryczka grzędidła sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie; c/ Giżycko dwa fragmenty ceramiki z osady odkrytej przy dawnej ulicy *Villanova Strasse*, MWiM w Olsztynie, nr inw. 319, d/ metryczka fragmentów ceramiki sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

MUZEBUM MAZURSKIE
w OLSZTYNIE

Okres rzymski lub późn.
średniowiecze

Elchenort, pow. Węgorzewo. [247]

26 utworów b. Muzeum Regionalnego w
Usingden ocalone przez J. Ant. Niemca w 1946 r.

17. III - 1947

J. Ant.

Tablica 101. Jasieniec, pow. Węgorzewo: a/ pozostałości zapinki oraz okucia, wykonanych z żelaza, MWiM w Olsztynie, nr inw. 335 b/ archiwalna metryczka zabytków z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, c/ metryczka zabytków sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

b

Jeziorko pow: Górzki

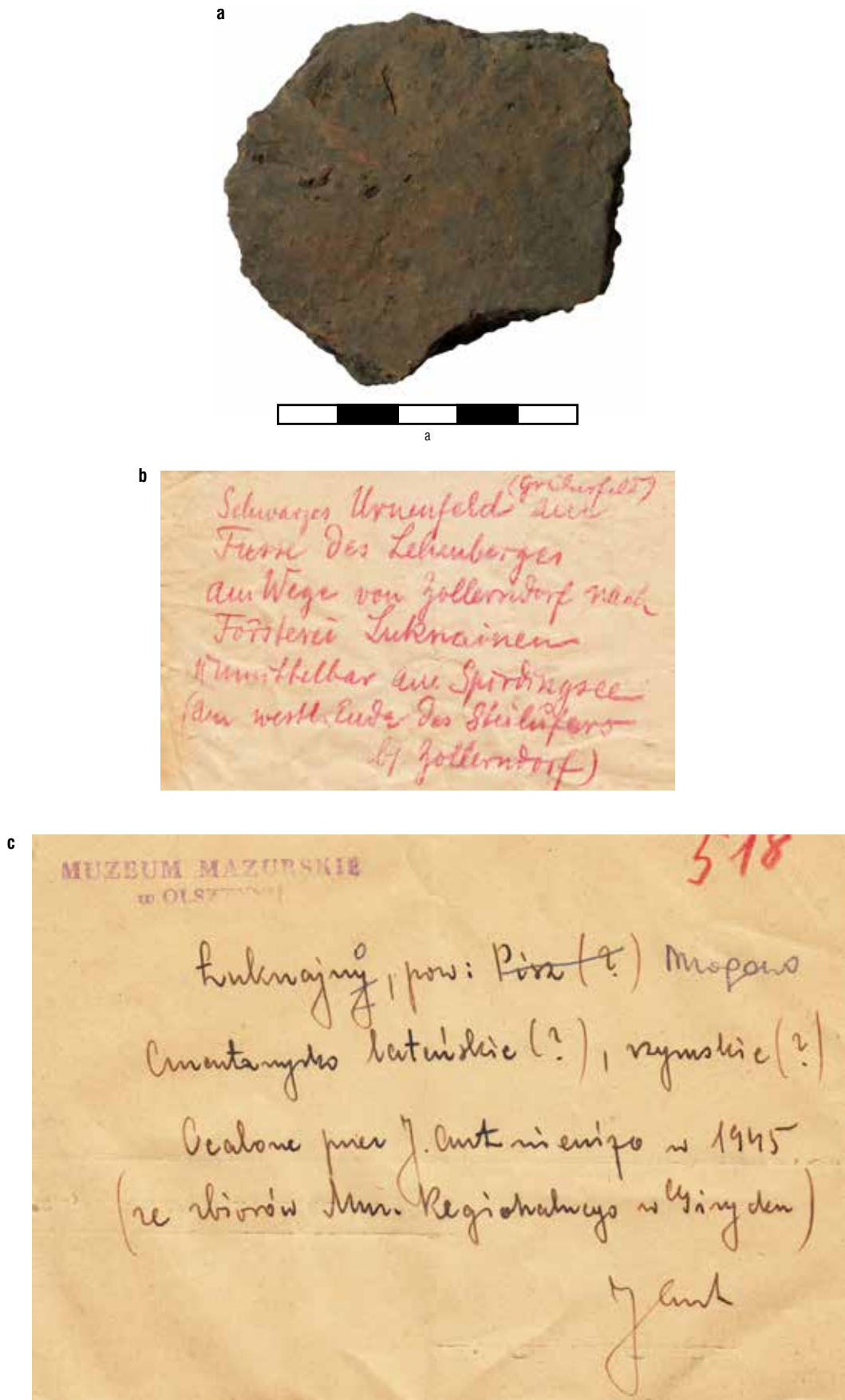
Prowadz. z Baden Hess v. Wichdorffa
na grodzisku w Jeziorku. Materiał
kostny zebranej przez. z profilu wzdłuż
ze zbiorów b. Mus. Regionalnego w Górzki
ocalone przez J. Ant. w 1946

15. V 1947. J. Ant.

Tablica 102. Jeziorko: a/ kości zwierzęce odkryte podczas badań na grodzisku przez H. K. Hess von Wichdorffa, MWiM w Olsztynie, nr inw. 63; b/ metryczka zabytków sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 103. Łąki Staświńskie: ostrze kościane, Muzeum Przyrody, nr inw. NP-8

Tablica 104. Łuknajno (leśniczówka): a/ fragment ceramiki z cmentarzyska datowanego na okres wpływów rzymskich, MWiM w Olsztynie, nr inw. 318; b/ notatka na temat miejsca odkrycia, przechowywana wraz z zabytkiem w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*; c/ metryczka zabytku sporządzona w 1947 r. (?) w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

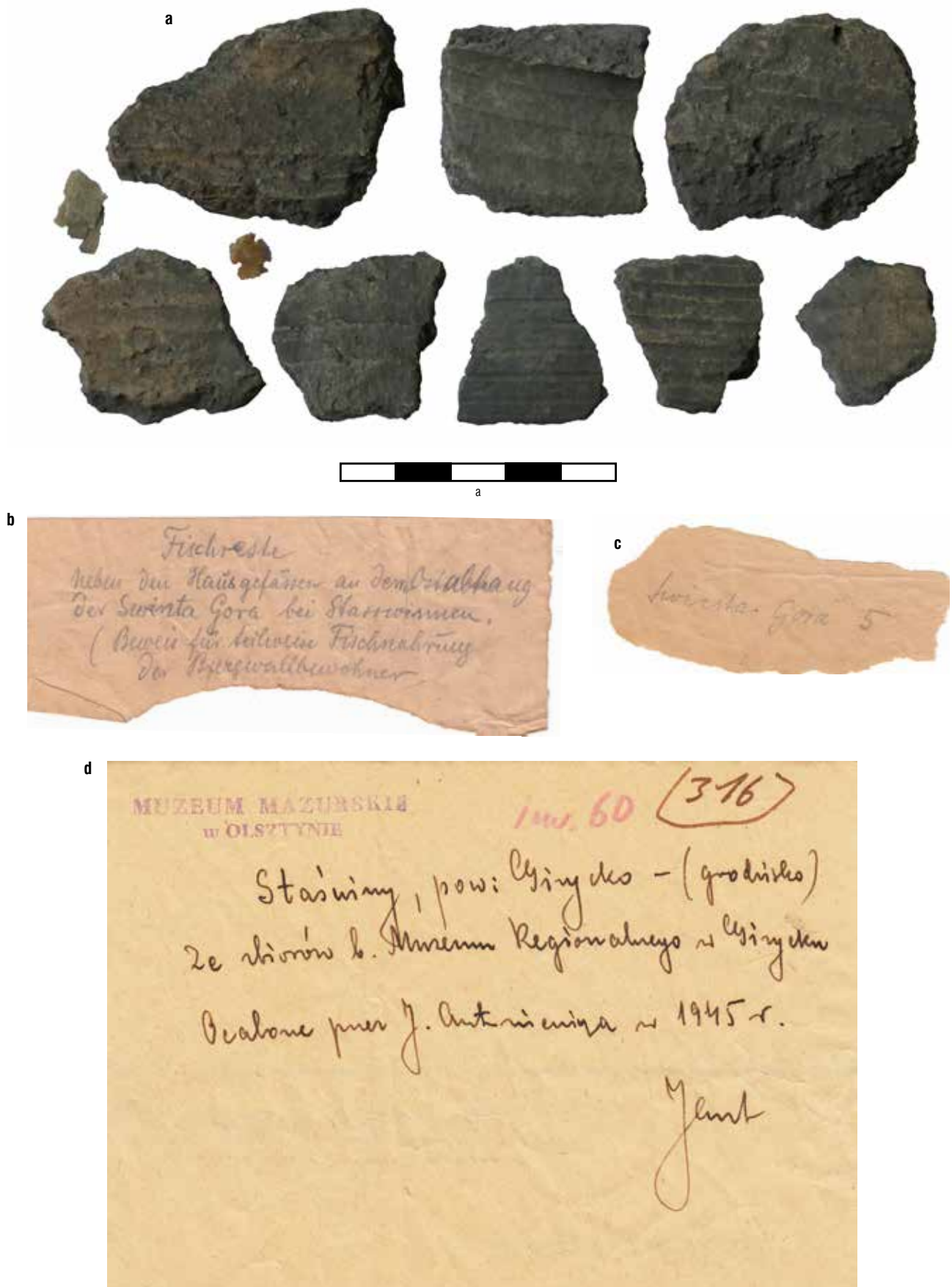
Tablica 105. a/ Bagno Moczyska: archiwalna metryczka poroża jelenia ze śladami odcinania, zabytku z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, zabytek zaginiony; b/ Bagno Moczyska: archiwalna metryczka motyki kościanej, zabytku z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, zabytek zaginiony; c-d/ Niegocin, brzeg jeziora: archiwalna metryczka fragmentu ceramiki (awers i rewers); zabytek z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, zabytek zaginiony; e/ Okartowo: fragmenty ceramiki naczyniowej, MWiM w Olsztynie, nr inw. 3; f/ notatka na temat okoliczności odkrycia fragmentów ceramiki; g/ metryczka fragmentów ceramiki z Okartowa sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 106. a/ Sapina, rzeka: gliniane grzędzidło do sieci, MWiM w Olsztynie, nr inw. 13; b/ archiwalna metryczka grzędzidła z Vaterländische Gedenkhalle Lötzen; c/ Neu-Jucha (obecnie Stare Jucha): skarb srebrnych monet, metryczka zabytków z Vaterländische Gedenkhalle Lötzen; d/ Staßwiny: ostrze kościane, MWiM w Olsztynie, nr inw. 402

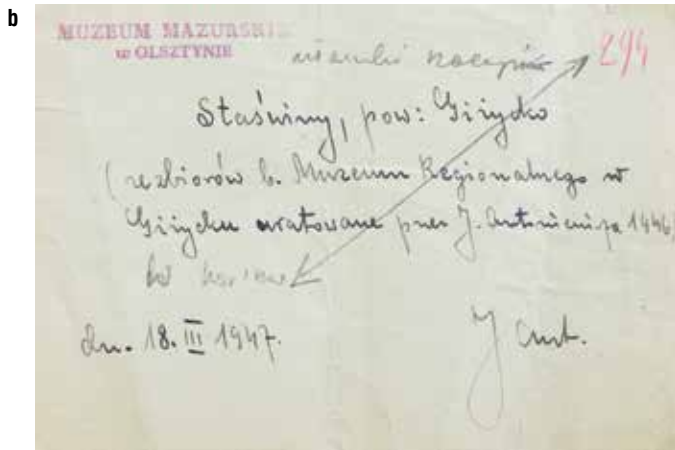
Tablica 107. Staświny: a/ bryłki polepy z odciskami roślin – pozostałości wczesnośredniowiecznej chaty, MWiM w Olsztynie, nr inw. 60; b/ archiwalna metryczka zabytków z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*; c/ metryczka zabytków sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 108. Staświny, grodzisko Święta Góra: a/ fragmenty ceramiki i łuski rybie, MWiM w Olsztynie, nr inw. 60; b-c/ notatki dotyczące miejsca odkrycia i znalezisk, dołączone do zabytków w *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*; d/ metryczka zabytków sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

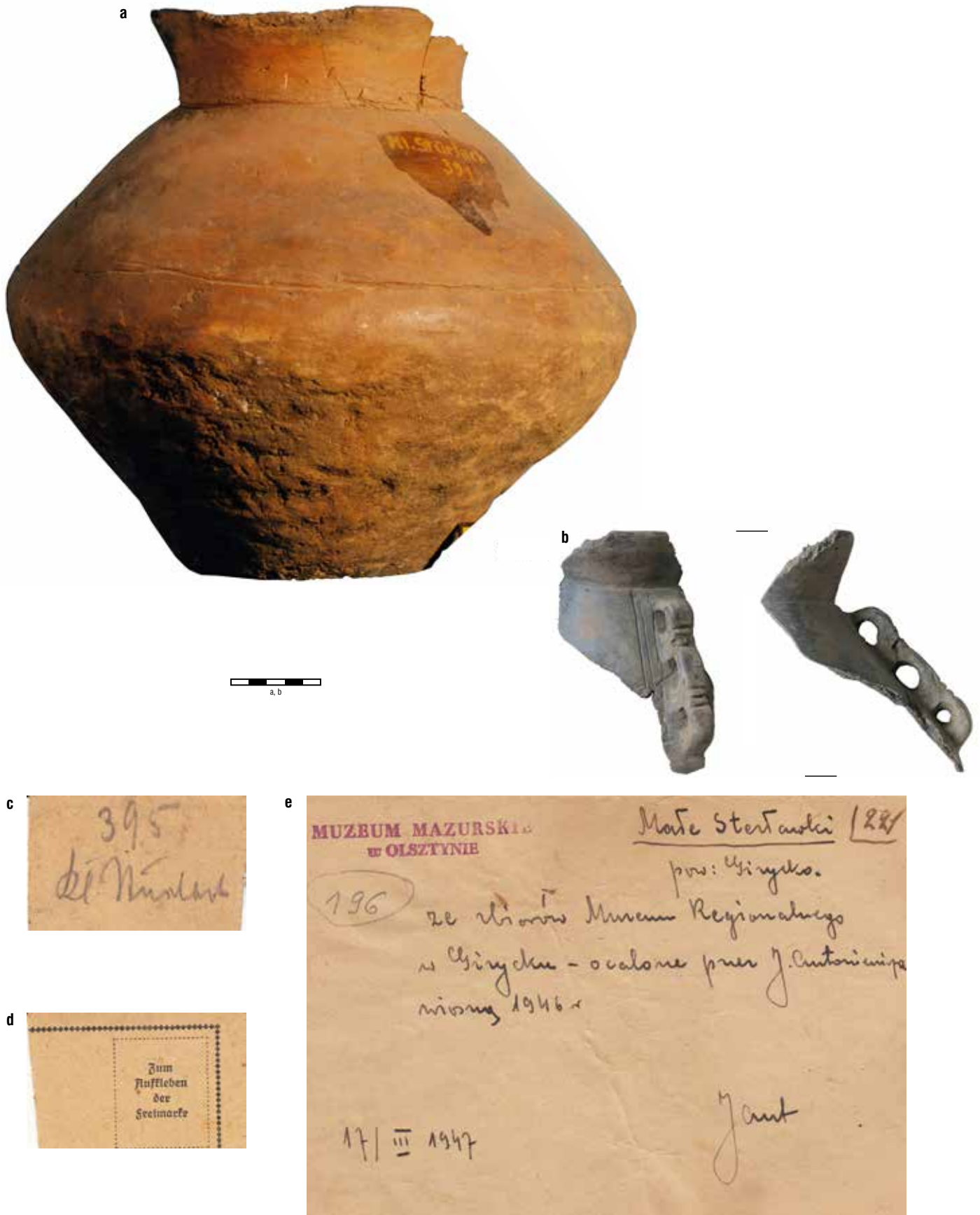
Tablica 109. a/ Staświny: fragmenty ceramiki naczyniowej, fragment przęślika, łuski i kości rybie z grodziska Święta Góra, z badań wykopaliskowych H. K. Hess von Wichdorffa, MWiM w Olsztynie, nr inw. 60; b/ Staświny: pudełko fragmentów ceramiki naczyniowej i kości zwierzęcych z badań wykopaliskowych Hansa. K. Hess von Wichdorffa, MWiM w Olsztynie, nr inw. 822

Tablica 110. a/ Staświny: fragmenty ceramiki, MWiM w Olsztynie, nr inw. 294; b/ metryczka fragmentów ceramiki ze Staświn sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie; c/ Staświny: a/ krzesak kwarcytowy, MWiM w Olsztynie, nr inw. 276; b/ archiwalna metryczka krzesaka z Vaterländische Gedenkhalle Lötzen

Tablica 111. Cmentarzisko w Sterławkach Małych: a/ popielnica z grobu nr 89, MWiM w Olsztynie, nr inw. 829;
b/ dolna część popielnicy z grobu nr 178 z cmentarzyska ciałopalnego, MWiM w Olsztynie, nr inw. 196

Tablica 112. Cmentarzisko w Sterławkach Małych: a/ popielnica z grobu nr 391 z cmentarzyska ciałopalnego, MWiM w Olsztynie, nr inw. 196; b/ fragment górnej części popielnicy, prawdopodobnie z grobu nr 395, MWiM w Olsztynie, nr inw. 196, c-d/ archiwalna metryczka fragmentu popielnicy z grobu 395 z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* (awers i rewers); e/ metryczka fragmentu popielnicy z grobu 395 sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

a

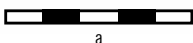
b – fotografia bez skali

Tablica 113. Cmentarzysko w Sterławkach Małych: a/ fragment górnej części popielnicy, MWiM w Olsztynie, nr inw. 196; b/ popielnica z grobu o nieznanym numerze, MWiM w Olsztynie, nr inw. 196

Tablica 114. Cmentarzysko w Sterławkach Małych: a/ popielnica z grobu o nieznanym numerze, MWiM w Olsztynie, nr inw. 678;
b/ popielnica z grobu o nieznanym numerze, MWiM w Olsztynie, nr inw. 678

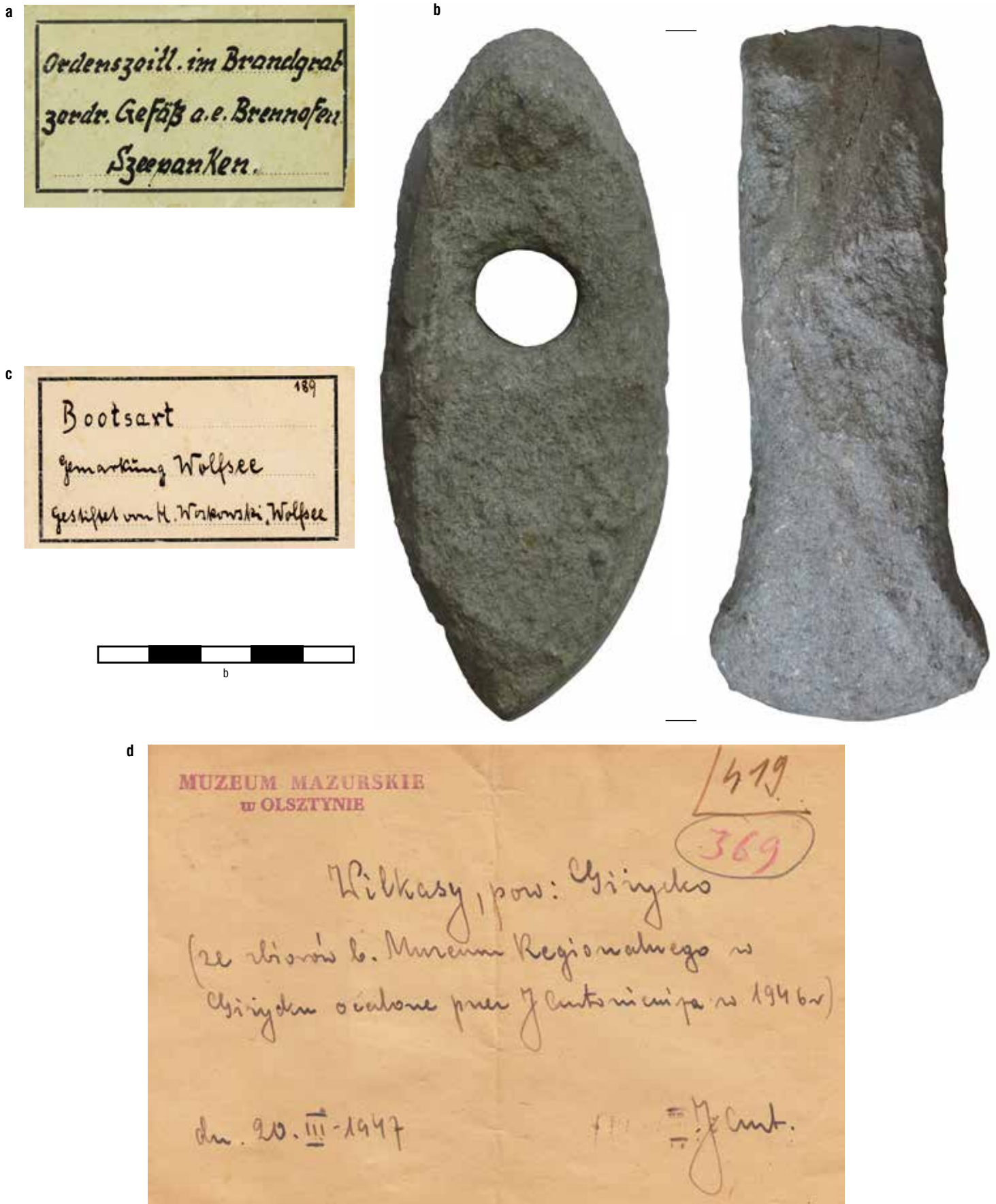

a

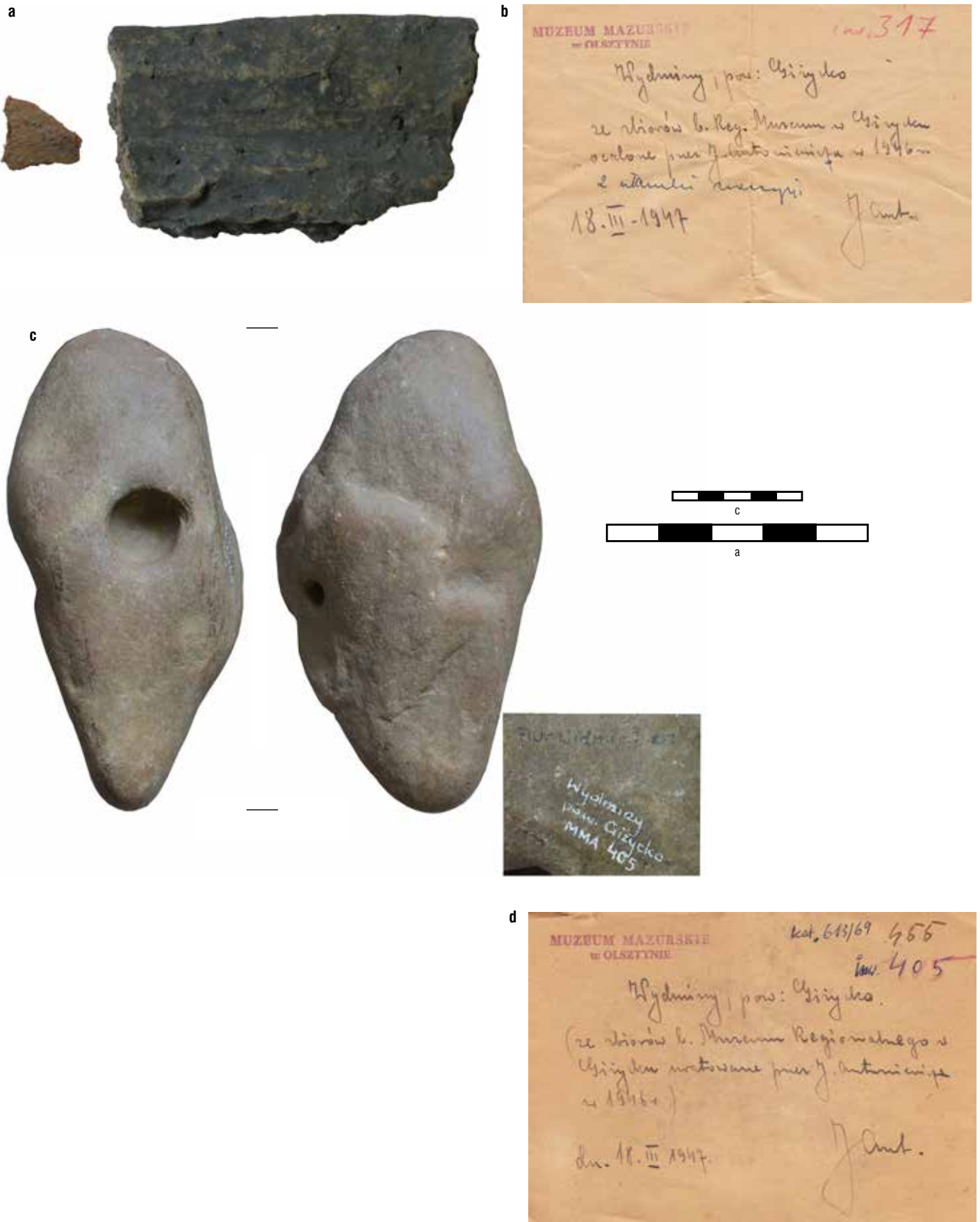
b – fotografia bez skali

Tablica 115. Cmentarzysko w Sterławkach Małych: a/ popielnica z grobu o nieznanym numerze, MWiM w Olsztynie, nr inw. 678; b/ żelazne umbo (szczyt) tarczy, MWiM w Olsztynie, nr inw. 829

Tablica 116. a/ Szczepanki: archiwalna metryczka zniszczonego naczynia ceramicznego z czasów Zakonu Krzyżackiego, zabytku z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*; zabytek zaginiony; b/ Wilkasy, topór kamienny, MWiM w Olsztynie, nr inw. 369; c/ archiwalna metryczka topora z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*; d/ metryczka topora sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 117. a/ Wydminy: dwa fragmenty ceramiki, MWiM w Olsztynie, nr inw. 317; b/ metryczka fragmentów ceramiki sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie; c/ Wydminy naśladowictwo półwytworu topora kamiennego(?), MWiM w Olsztynie, nr inw. 405; d/ metryczka naśladowictwa topora kamiennego(?) sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

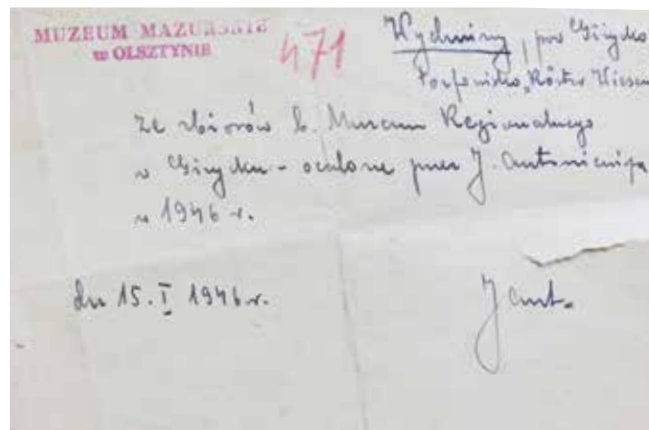

Tablica 118. Wydminy: topór z poroża jelenia, MWiM w Olsztynie, nr inw. 471

a

b

c

d

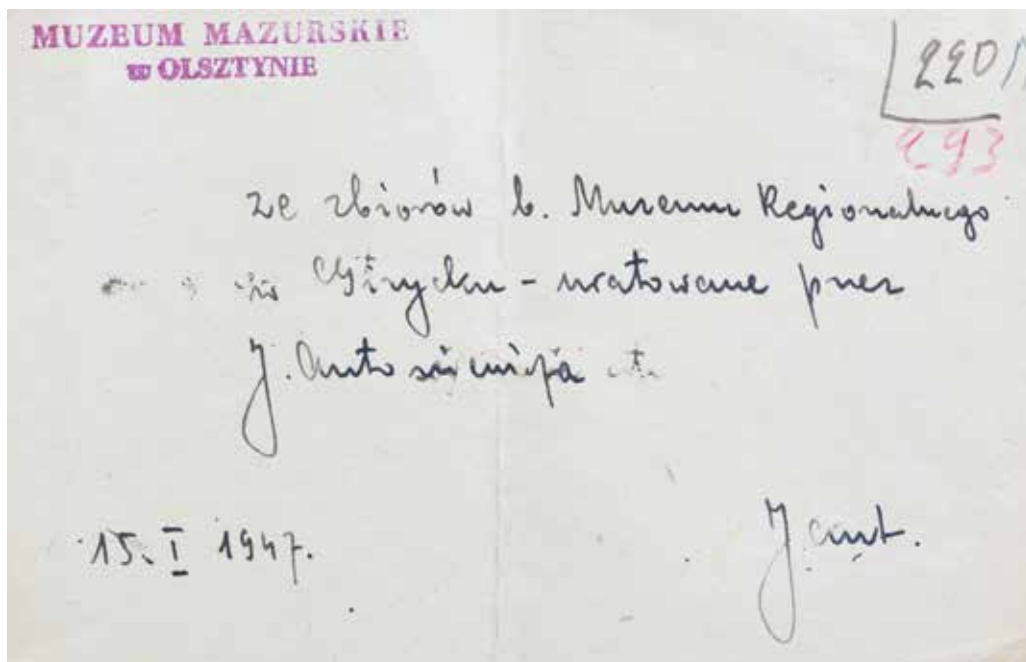

Tablica 119. a/ Wydminy, Bagno Moczyska: topór z poroża jelenia, MWiM w Olsztynie, nr inw. 471; b/ metryczka topora sporządzona w 1946 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie; c-d/ Wydminy, miejsce zwane „Himmelreich”: archiwalna metryczka fragmentów zdobionej ceramiki, zabytków przekazanych do Vaterländische Gedenkhalle Lötzen przez Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Löben. Awers z informacją o miejscu odkrycia i dacie przekazania do Vaterländische Gedenkhalle Lötzen, rewers ze współrzędnymi miejsca odkrycia na mapie topograficznej

a

b

Tablica 120. Miejscowość nieznaną, pow. giżycki: a/ fragmenty ceramiki z popielnicy z nieokreślonego cmentarzyska, MWiM w Olsztynie, nr inw. 293; b/ metryczka zabytków sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

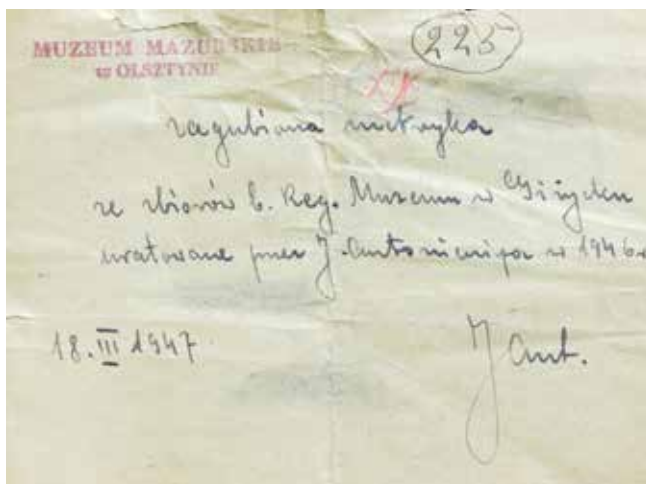

Tablica 121. Miejscowość nieznaną, pow. giżycki: a-c/ fragmenty ceramiki, MWIM w Olsztynie, nr inw. 295; d/ metryczka zabytków sporządzona w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

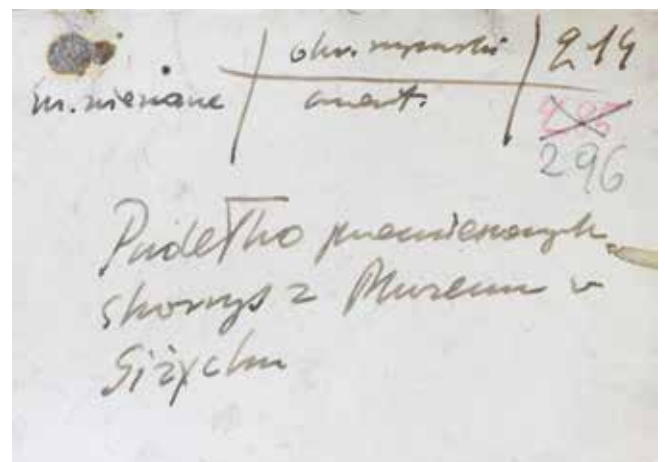
a

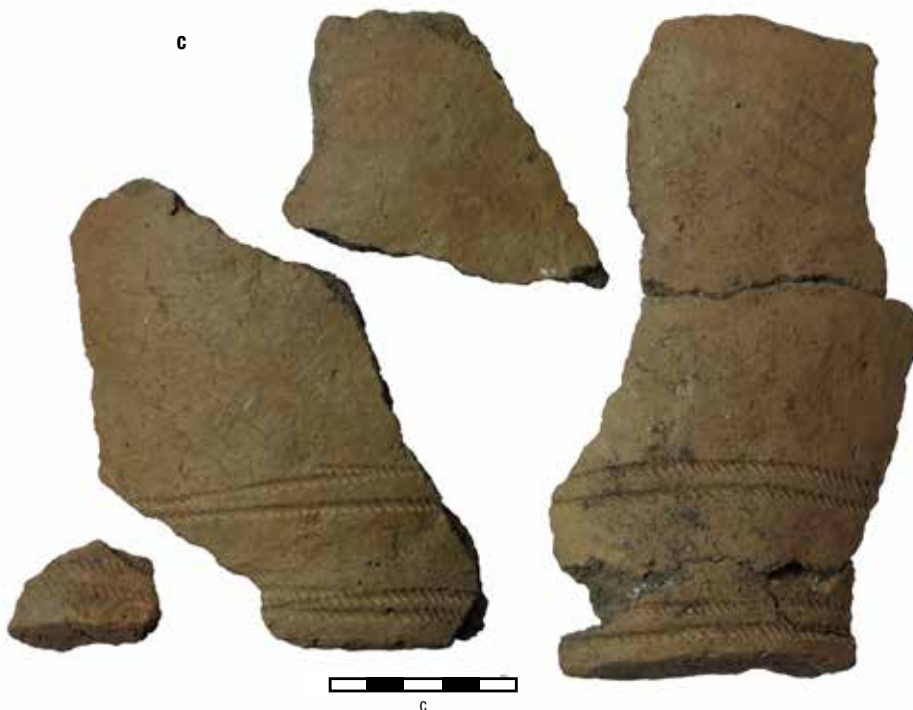
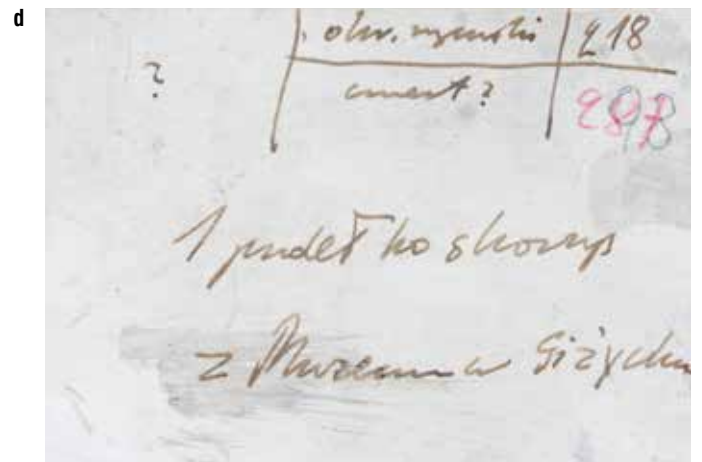
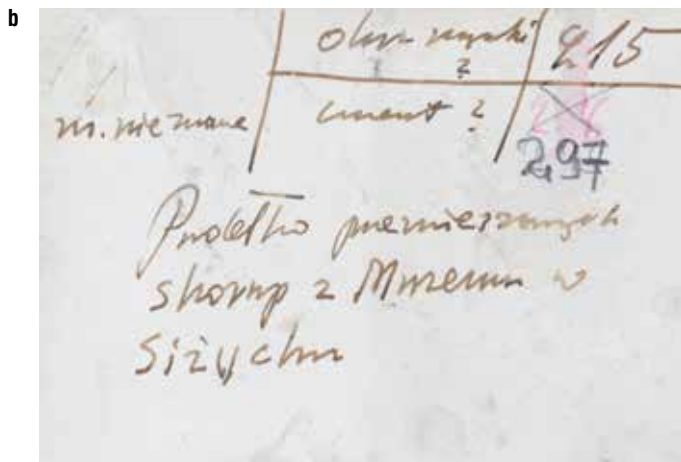
b

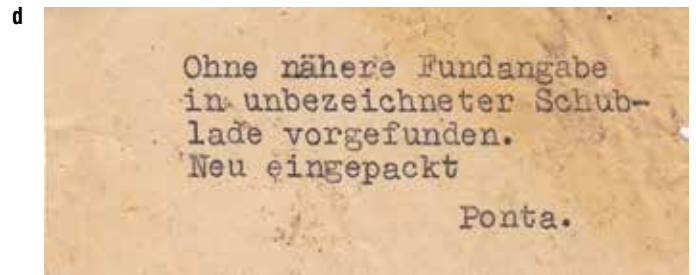
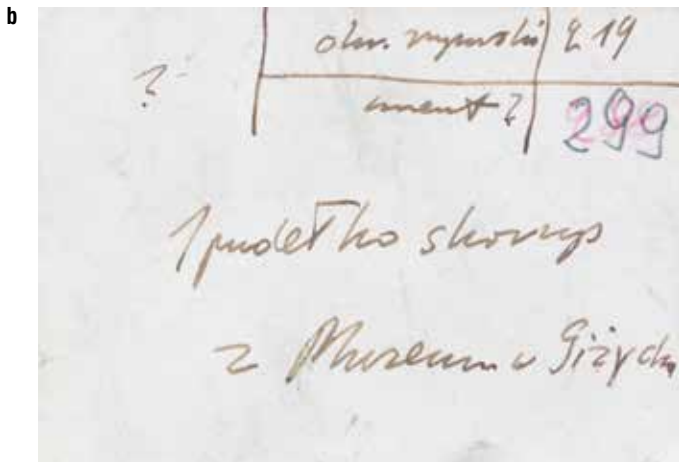
c

Tablica 122. Miejscowość nieznana, pow. giżycki: a/ fragmenty wczesnośredniowiecznych i nowożytnych naczyń oraz fragment kafała garnkowego, MWiM w Olsztynie, nr inw. 296; b-c/ metryczki zabytków sporządzone w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 123. a/ miejscowość nieznaną, pow. giżycki: fragmenty popielnicy z nieokreślonego cmentarzyska, MWiM w Olsztynie, nr inw. 297;
b/ metryczka fragmentów popielnicy sporządzona w Muzeum Mazurskim w Olsztynie;
c/ miejscowość nieznaną, pow. giżycki: fragmenty naczynia z nieokreślonego stanowiska archeologicznego, MWiM w Olsztynie, nr inw. 298, d/ metryczka fragmentów naczynia sporządzona w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

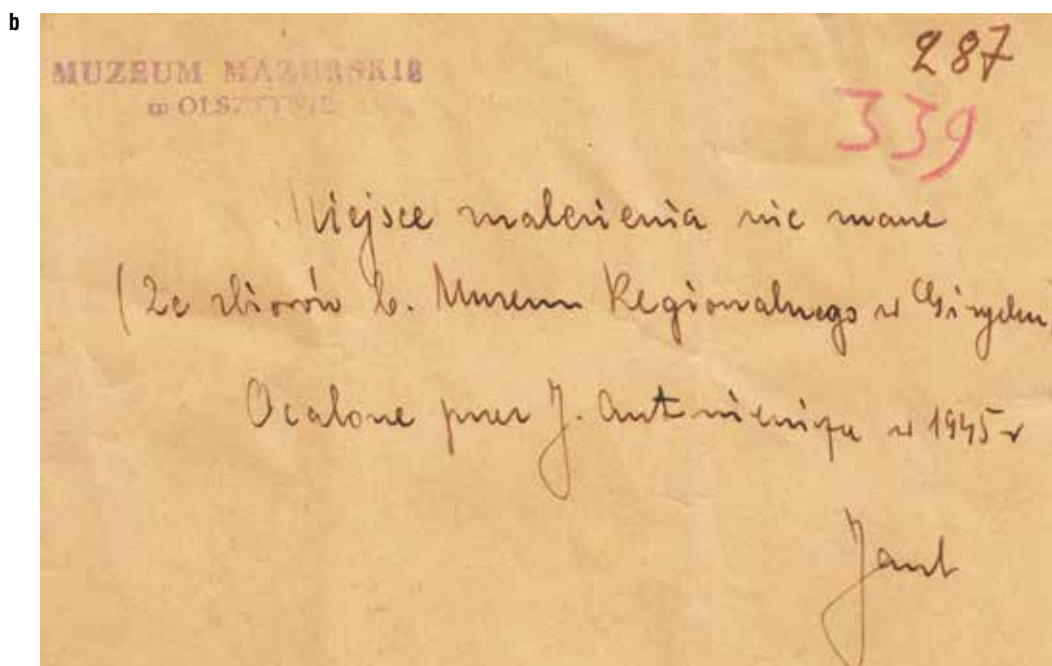
Tablica 124. a/ miejscowość nieznana, pow. giżycki: fragmenty popielnicy z nieokreślonego cmentarzyska, MWiM w Olsztynie, nr inw. 299; b/ metryczka fragmentów popielnicy sporządzona w Muzeum Mazurskim w Olsztynie; c/ miejscowość nieznana, pow. giżycki: fragmenty ceramiki i naturalny fragment zlepieńca, MWiM w Olsztynie, nr inw. 304; d/ metryczka zabytków sporządzona podczas porządkowania zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* przez H. J. Pontę w latach 1942-1943

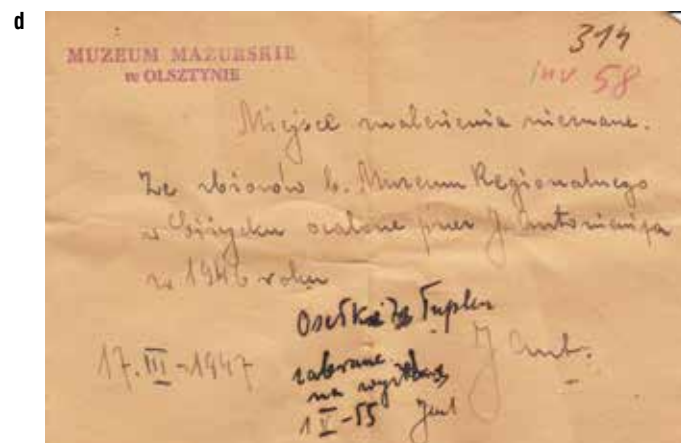
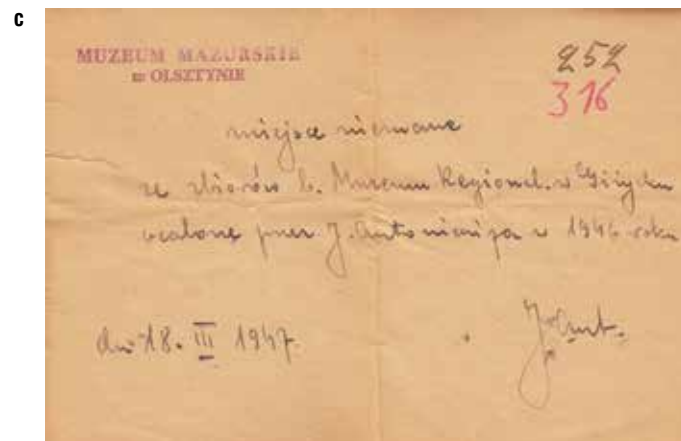
Tablica 125. Miejscowość nieznana, pow. giżycki: a/ fragmenty ceramiki, MWiM w Olsztynie, nr inw. 315; b/metryczka zabytków sporządzona podczas porządkowania zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* przez H. J. Pontę w latach 1942-1943; c/ metryczka zabytków sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 126. Miejscowość nieznana, pow. giżycki: a-b/ fragmenty popielnic z nieokreślonego cmentarzyska, MWIM w Olsztynie, nr inw. 341; c/ metryczka zabytków sporządzona w Muzeum Mazurskim w Olsztynie. Fotografie bez skali

Tablica 127. Miejscowość nieznana, pow. giżycki: a/ grzędzi do sieci, trzy przęśliki gliniane oraz fragment glinianej pokrywki naczynia, MWiM w Olsztynie, nr inw. 339; b/ metryczka zabytków sporządzona w latach 1945-1947 w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 128. a/ Miejscowości nieznanne, pow. giżycki: fragmenty dwóch noży i rama żelaznej sprzączki, MWiM w Olsztynie, nr inw. 316; b/ osetka kamienna; c-d/ metryczki zabytków sporządzone w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

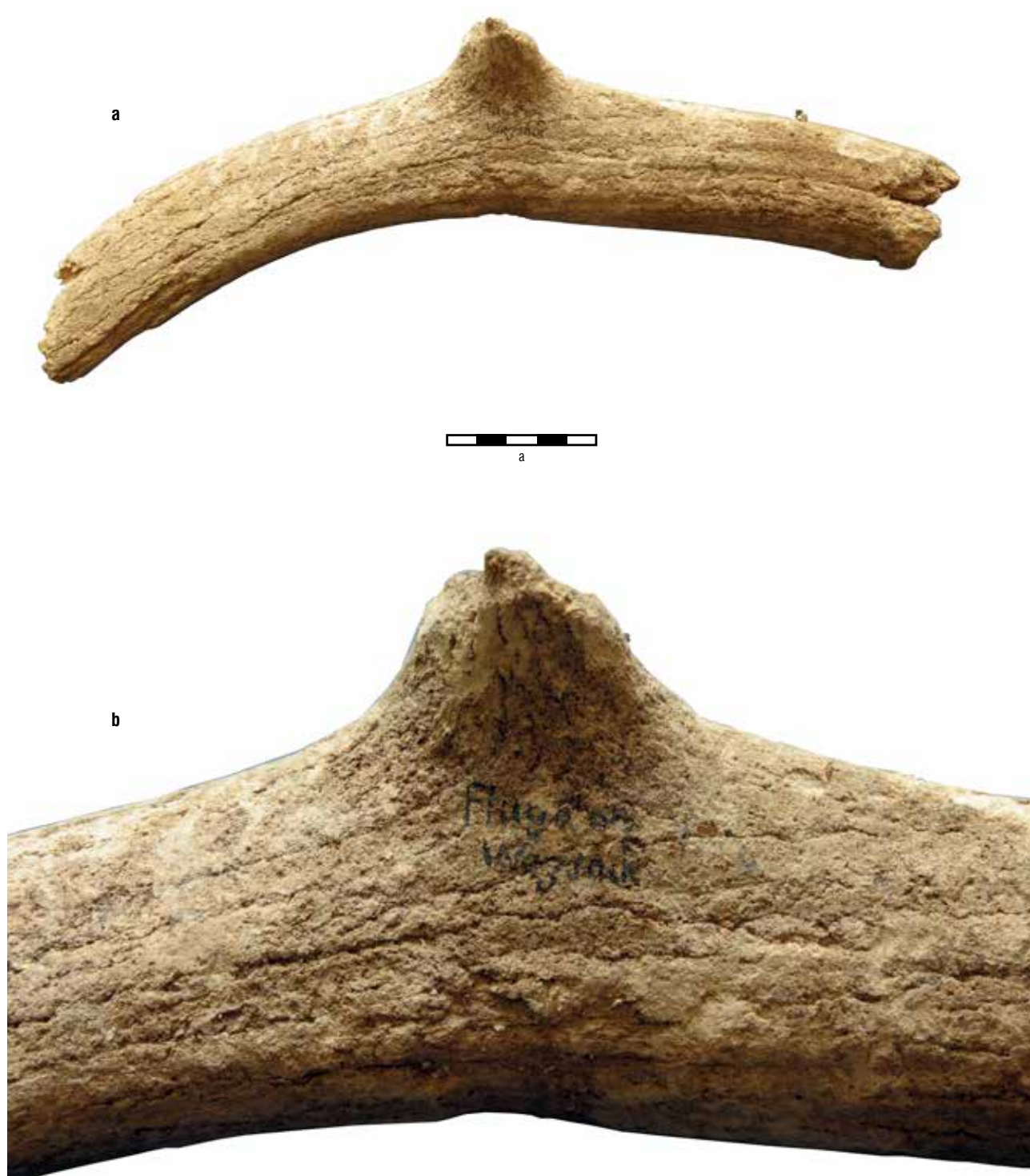
Tablica 129. Miejscowości nieznane, pow. giżycki: a/ żelazna sprzączka do pasa, MWiM w Olsztynie, nr inw. 322; b/ metryczka sprzączki sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie; c/ żelazne umbo (szczyt) tarczy, MWiM w Olsztynie, nr inw. 305; d/ metryczka umba sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

Tablica 130. a-b/ Giżycko: moździen i fragment czaszki тура, Muzeum Przyrody w Olsztynie, nr inw. PN-8; c/ Giżycko: cztery bryłki bursztynu, MWiM nr inw. 313; d/ archiwalna metryczka bryłek bursztynu z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*; e/ metryczka bryłek bursztynu sporządzona w 1947 r. w Muzeum Mazurskim w Olsztynie

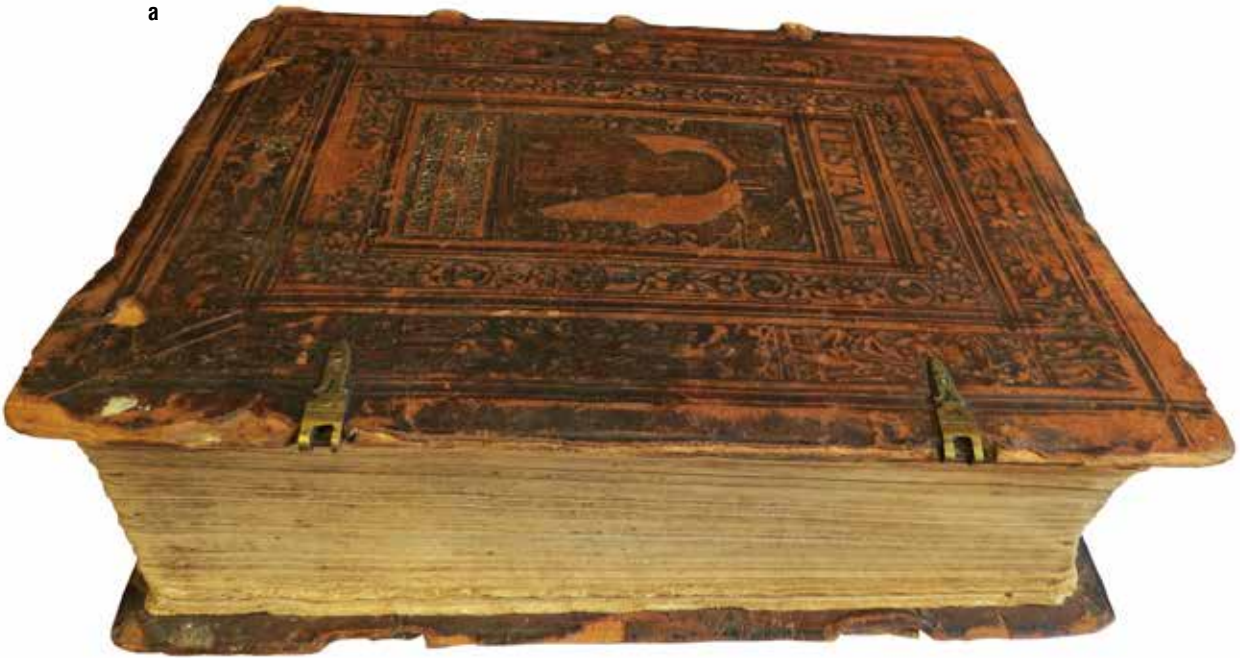

Tablica 131. a/ Giżycko: archiwalna metryczka brytki bursztynu ze zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*, zabytek zaginiony; b/ Marcinowa Wola: archiwalna metryczka brytki bursztynu, przekazanej do zbiorów *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen* przez „*Heimatkundliche Gesellschaft für den Kreis Lötzen*”, eksponat zaginiony; c-d/ Mazuchówka: ząb trzonowy mamuta, Muzeum Przyrody w Olsztynie, nr inw. Pg-16/1; e/ Orło: naturalna bryła krzemienia, MWiM w Olsztynie, nr inw. 598; f/ archiwalna metryczka naturalnej brytki krzemienia z *Vaterländische Gedenkhalle Lötzen*

Tablica 132. Wojsak, teren dawnego lotniska: a/ fragment poroża, b/ zbliżenie fragmentu z notatką wskazująca miejsce odkrycia, Muzeum Przyrody, nr inw. NP-8

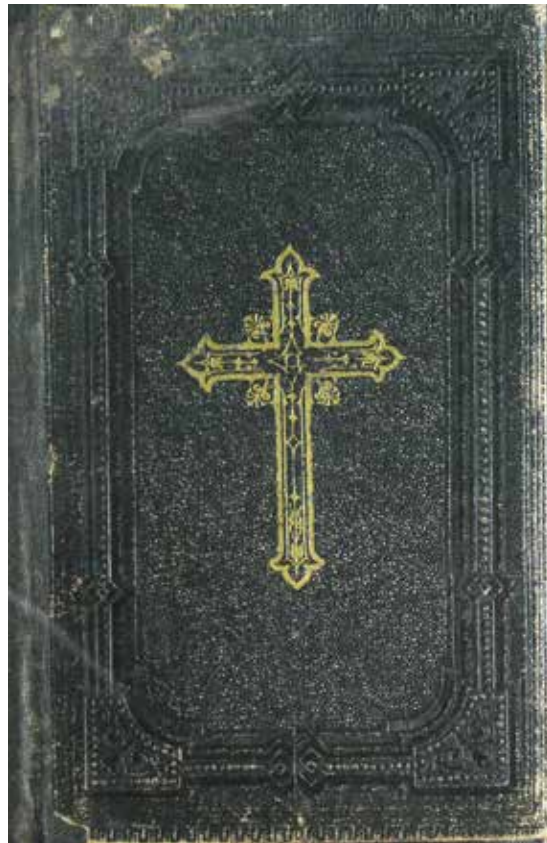
a

b

Tablica 133. Martinus Luther, Das Neue Testament, Wittenberg 1553 (egzemplarz na fotografii pochodzi ze zbiorów *Prussia-Museum*), obecnie w zbiorach Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Tablica 134. Benjamin Schmolke, Bogu poświęcony Kleinot złoty dla ludzi Boga Ojca, Syna i Ducha Świętego, Jansbork, brak daty wydania, wydał A. Gąsiorowski, obecnie w zbiorach Biblioteki Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, sygn. I/724